

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS:	
Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

PRATARMĖ

Vienuoliktojoje „Studijų“ knygoje, skirtoje „Didžiajam Vilniaus Seimui“, siekiama toliau nuosekliai nagrinėti jau ankstesniuose tomuose keliamas Lietuvos pilietinės visuomenės kūrimosi problemas. Visa tai gvildenama tautinės (modernios) Lietuvos sukūrimo ir senosios valstybės – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – atkūrimo kontekste. Tiesa, LDK atkūrimo klausimai aptariami gana fragmentiškai.

Ši knyga šiek tiek skiriasi nuo kitų „Studijų“ tomų metodologiniu požiūriu. Nagrinėjamas istorinis įvykis, kuris tęsėsi vos dvi dienas, tačiau turėjo gana platų istorinį-politinį, socialinį, kultūrinį kontekstą. Šiuo atveju kontekstas tampa gal net reikšmingesnis už patį istorinį įvykį, aišku, jei tik yra prasmė šiuos du komponentus atsieti...

Monografija buvo pradėta rašyti 1989 m. vasarą, baigta – 1993 m. rudenį, o tų pačių metų gruodžio mėn. apginta kaip humanitarinių mokslų daktaro disertacija. 1994 m. vasarą, kiek pataisęs ir papildęs, įteikiau ją spaudai. Dalis medžiagos apie Seimą jau buvo publikuota „Studijų“ 1, 3 ir 4 tomuose. Todėl iš šios, jau skelbtos, medžiagos dabar spausdinu tik tas ištraukas, be kurių neįmanoma nuosekliai aprašyti Seimo problemų.

Naudodamasis proga, už visapusišką paramą rašant knygą ir rengiant ją spaudai, pirmiausia dėkoju Egidijui Aleksandravičiui, Rimantui Mikniui ir Antanui Tylai, taip pat Giedriui Subačiui, Antanui Kulakauskui, Česlovui Laurinavičiui, Raimundui Lopatai, Vladui Sirutavičiui, Dariui Staliūnui, Vytautui Kubiliui, Vytautui Merkiui, Mindaugui Maksimaičiui, Jolantai Laumenskaitei, Reginai Žepkaitei, Zenonui Butkui, Reginai Laukaitytei, Alvydui Jokūbaičiui, Vytautui Jogėlai, Artūriui Mickevičiui, Rūtai Banionienei, Algiui Baliuliui, Gediminui Vaskėlai, Juozui Krivui, Marijai Treigienei ir Daliai Putelienei.

1996 m. gegužės mėn.

Egidijus Motieka

ĮVADAS

Pasirinktas tyrimo objektas – 1905 metų Didysis Vilniaus seimas – svarbus keliais aspektais: tai ir ženkli Atgimimo istorijos riba, ir 1905–1906 m. tautinės revoliucijos apogėjus, ir lietuvių tautos politinių siekių konstitutavimosi pradžia.

Seimo reikšmę lietuvių tautai sunku pervertinti. Šiame Seime visos tautos per savo atstovus deklaruotas Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose siekis reiškė, kad susiformavo nauja etnosocialinė bendrija, pasiryžusi pati lemti savo likimą. Taigi nuo „Aušros“ laikų pradėtas kurti naujos modernios tautos modelis persikėlė iš visuomeninės minties sferos į realias visos tautos politines deklaracijas ir veiksmus. Aišku, savaime tai dar neatmetė kitokių Lietuvos tautinių-politinių struktūrų modeliavimo galimybių.

Didysis Vilniaus seimas sukonkretino politinius tikslus, kurių buvo galima tikėtis 1905 m. revoliucijos sąlygomis, tiksliau pasakius, apibrėžė etnopolitinių reikalavimų minimumą. Lietuvos autonomija tada buvo suprantama kaip tarpinis etapas į visišką nepriklausomybę. Taigi mokslinė Didžiojo Vilniaus seimo analizė atveria galimybę naujiems 1918 m. vasario 16 d. akto genezės tyrinėjimams, padeda išryškinti naujojo Lietuvos valstybingumo (tautinės valstybės) sąryšį, santykį su senąja istorine Lietuvos valstybe (LDK).

Taip pat šios problemos tyrimas padeda nušviesti kai kuriuos specifinius tuometinės Rusijos politikos „imperijos pakraščiuose“ ypatumus, atskleisti metodus ir būdus, kuriuos ne kartą vėliau naudojo

Rusijos teisių paveldėtojos Sovietų Rusija ir Sovietų Sąjunga tarpvalstybiniuose santykiuose su Lietuva, taip pat garsiojoje nacionalinėje vidaus politikoje.

ISTORIOGRAFIJA

Pradedant pažintį su Didžiojo Vilniaus seimo istoriografija, susidaro įspūdis, kad autoriai paprasčiausiai pakartoja dar 1905–1906 m. periodinėje spaudoje išdėstytas mintis apie Seimo organizavimą, eigą, jo pasekmes ir vėliau prasidėjusias caro valdžios represijas. Po šių samprotavimų dažniausiai būdavo aptariama Seimo reikšmė lietuvių tautai ir Lietuvos valstybingumui atkurti. Daugmaž tokia Seimo aprašymo schema išsilaikė nuo 1915 metų iki šių dienų. Vis dėlto atidžiai peržvelgus istorikų ir publicistų darbus, atrandame nemažai skirtumų, ypač aiškinantis atskiras Seimo problemas: lietuvių politinių partijų indėlį į Suvažiavimo organizavimą, požiūrį į Lietuvos valstybingumo atkūrimo modelius 1905 metais, 1905 m. lapkričio mėn. lietuvių Memorandumo Rusijos vyriausybei reikšmę, Seimo nutarimų pobūdį ir reikšmę, caro valdžios represijų mastą. Kita vertus, didelė dalis straipsnių ir atsiminimų autorių patys buvo Seimo dalyviai. Todėl jų darbai labai svariai vienas kitą papildo ir leidžia autentiškai rekonstruoti Seimo vaizdą.

Didesnė dalis straipsnių apie Seimą nėra analitiniai. Be to, kone visi jie atstovauja tautinei valstybinei koncepcijai, pasireiškusiai, kaip jau minėjome, Seimo reikšmės lietuvių tautai ir Lietuvos valstybei atkurti konstatavimu. Toks santykinis tyrimų vienodumas verčia įprastą istoriografijos nagrinėjimą papildyti tam tikro laikotarpio lietuvių visuomenės požiūriu į Seimą analize, t. y. aiškintis, kaip buvo suvokiamas Seimas vienu ar kitu periodu ir kaip šis suvokimas atspindėjo skirtingo laikotarpio politinį gyvenimą ir istoriografines tendencijas. Tai nereiškia, kad atsisakoma aptarti svarbiausius autorius ir jų veikalus.

1905–1906 metai. Didžiojo Vilniaus seimo koncepcija pradėjo formotis dar paties Suvažiavimo parengiamuoju laikotarpiu, t. y. 1905 m. spalio–lapkričio mėn. Suvažiavimo idėjos autorius J. Basanavičius galvojo sušaukti L i e t u v i ų suvažiavimą, kurio tikslas buvo aptarti

lietuvių visuomenės politinio ir kultūrinio vystymosi perspektyvas¹. Panašiai šiuos tikslus formulavo ir Lietuvių suvažiavimo Organizacinis komitetas (OK), kuriame vyravo tautiniai demokratai. Būsimasis Suvažiavimas, jo rengėjų nuomone, turėjo būti visų lietuvių, gyvenančių Rusijos imperijoje ir už jos ribų, suvažiavimas. Lietuvių, o ne Lietuvos suvažiavimo organizavimas reiškė, kad atkuriant Lietuvos valstybingumą pasisakoma už lietuvių etnoso prioritetą ir reikalaujama preventyvių žingsnių, kad tai būtų kuo greičiau įtvirtinta*². Tai nereiškė, kad bus ignoruojamos kitos Lietuvoje gyvenančios tautos. Jų atstovų dalyvavimas, žinant plačius LSDP ir LDP kontaktus atitinkamai su socialistinėmis partijomis ir Lietuvos lenkų, žydų ir baltarusių politinėmis jėgomis, buvo neišvengiamas (plačiau apie tai žr. šios knygos p. 52–54).

Lietuvių visuomenė – tiek politinės partijos, tiek apskritai lietuvių inteligentija, tiek ir Lietuvos kaimas – karštai palaikė Lietuvių suvažiavimo idėją. Vis dėlto didesnė dalis Lietuvos valstiečių Lietuvių suvažiavimo ir Lietuvos Steigiamojo seimo idėjų neskyrė. Lietuvių suvažiavimas buvo suprantamas kaip „lietuvišką valdžią“ įteisinanti akcija arba kaip to įteisinimo pradžia, pirmasis jo etapas³. Lietuvos kaime nepastebėta, kad prieš pat Suvažiavimą jis buvo pavadintas *Pirmuoju lietuvių su/si/važiavimu Vilniuje*. Tai reiškė, kad pakito ir lietuvių politinių partijų bei grupuočių požiūris į jį: buvo laukiama pakitimų imperijos centre. Dėl to galima buvo tikėtis sušaukti jau ne tik konsultacinį *Pirmąjį lietuvių suvažiavimą*, bet ir turinčius platesnius įgaliojimus *Antrąjį*, *Trečiąjį* ir kt. *suvažiavimus*, galbūt net ir *Lietuvos Steigiamąjį seimą*⁴ (plačiau apie tai žr. šios knygos p. 263–267).

Lietuvių suvažiavimo mastas apstulbino net pačius jo organizatorius. Buvo galima konstatuoti, kad Suvažiavimo metu tiek inteligentija, tiek ir valstietija, tiesa, skirtingai suvokė priklausą tai pačiai kultūrinei, socialinei ir politinei bendrijai. Priėmus Suvažiavimo nutarimus, visiems dalyviams tapo aišku, kad Suvažiavimas dar nėra t i k r a s i s s e i m a s⁵. Todėl tuoj po Suvažiavimo atspausdinti jo nutarimai buvo pavadinti „Pirmojo lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimais“⁶.

Lietuvių inteligentija ir valstietija Suvažiavimo nutarimus suvokė kaip moralinį imperatyvą. Tą parodo beatodairiškas šių nutarimų vykdymas. Būtinumas skleisti Suvažiavimo rezoliucijas gimdė kitą būtinybę – suvokti šį Suvažiavimą ne tik kaip politinį įvykį, kuris suaktyvino tautinę revoliuciją ir sąlygojo lietuvių visuomenės artimiausios politinės veiklos taktiką 1905 m. gruodžio–1906 m. vasario mėn., bet ir kaip istorinį faktą. Tačiau neaiški to laikotarpio politinė situacija, kai dar

nebuvo žinoma, kas nugalės – ar nuosaikių, ar radikalių reformų Rusijos imperijoje šalininkai, taip pat audringi įvykiai Lietuvos kaime kol kas neleido visapusiškai įvertinti Lietuvių suvažiavimo reikšmės.

Nepavykus sušaukti kito suvažiavimo ir caro valdžiai galutinai nuslopinus tautinę revoliuciją, Lietuvių suvažiavimas nuo 1906 m. pavasario jau neretai prilyginamas t i k r a m s e i m u i⁷, t. y. seimui, turinčiam formalius tautos įgaliojimus ir tam tikrą juridinį-politinį statusą. Terminu *seimas* išgalėjimą nulėmė senosios valstybės – LDK – istorinė tradicija (aukščiausias Lenkijos–Lietuvos valstybės valdžios organas buvo seimas), Vakarų ir Vidurio Europos valstybių tradicija ir Steigiamojo seimo idėjos Lietuvoje populiarumas⁸. Nors šiuo periodu Suvažiavimo reikšmė dar nėra visai suvokiama, tačiau vos jam pasibaigus tai jau bandoma aiškintis. LSDP spaudoje išsyk formuojasi kritiškas požiūris į Suvažiavimą. Socialdemokratai, akcentuodami Suvažiavimo trūkumus, kartu siekė iškelti savo par įjos nuopelnus. Be

¹J. Basanavičius, „Vilniaus seimo medžiaga“, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LLTI RS), b. 22-1445, l. 6; Idem, „Dėlei Didžiojo Lietuvių seimo ir jo dokumentų“, *Lietuvos aidas*, 1918.IV.11, nr. 43; „D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija“, *Lietuvių tauta*, kn. 5, Vilnius, 1935, p. 89; E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: istoriografinė Suvažiavimo pavadinimo analizė“, in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4 (toliau – LAIS): *Liaudis virsta tauta*, Vilnius, 1993, p. 277.

*Apie Lietuvių suvažiavimo organizavimo niuansus ir su tuo susijusias Suvažiavimo pavadinimo moduliacijas žr.: E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: istoriografinė Suvažiavimo pavadinimo analizė“, in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, p. 275–287.

²„Atsišaukimas į Lietuvių tautą. Lietuviai ir lietuvės!“, *Vilniaus žinios*, 1905.X.29(XI.11), nr. 254; Taip pat žr.: *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 254–273; E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo...“, p. 275–280.

³Ibidem, p. 286, 301 ir kt.

⁴Ibidem, p. 284.

⁵Ibidem, p. 285–286, 297–304.

⁶Ibidem, p. 285–286.

⁷Ibidem, p. 287–296.

⁸Ibidem, p. 290–292.

to, LSDP kairysis sparnas jautė pareigą reabilituotis už sandėrį, sudarytą Suvažiavimo metu su „buržuazinėmis partijomis“. Pirmiausia socialdemokratams užkliuvo „gėdingas“, „prašytojiškas“ 1905 m. lapkričio mėn. Lietuvių Memorandumas Rusijos vyriausybei, taip pat tai, kad „tik“ apie pusė Suvažiavimo dalyvių buvo rinkti atstovai, o ypač – klerikalų „taikios revoliucijos“ koncepcija ir atskirai priimta Lietuvių suvažiavimo rezoliucija dėl lenkinimo Vilniaus vyskupijos bažnyčiose⁹. Perdedama LSDP po Suvažiavimo priimtų nutarimų reikšmė ir apskritai šios partijos įtaka to meto lietuvių visuomenei. Konservatorių (tautiniai demokratai ir krikščionys demokratai) ir LDP bei LVS atstovai, rašę apie Suvažiavimą, labiau akcentavo bendratautinę Suvažiavimo reikšmę, stengėsi jį pavaizduoti kaip „tautinės vienybės“ idėjų triumfą, kaip reiškinį, parodžiusį tautos susipratimą ir valstybinį subrandimą¹⁰.

Šiame kontekste ypač išsiskyrė vieno LDP lyderių P. Višinskio straipsnis „Lietuvos ūkininke“ „Pirmutinis Didysis Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“¹¹. Šis darbas buvo parašytas tuoj po Suvažiavimo. Tai pirma išsami Suvažiavimo ir jo nutarimų analizė. Straipsnis pateiktas taip, kad būtų suprantamas visiems lietuvių visuomenės sluoksniams. P. Višinskis akcentavo esminius įvykusio Suvažiavimo ir būsimojo Lietuvos Steigiamojo seimo skirtumus, pabrėždamas, kad į būsimąjį seimą „/.../ turėtų patekti visų Lietuvoje gyvenančių tautų atstovai, turėtų dalyvauti jame ir žydai ir lenkiškai kalbantieji žmonės /.../“¹². Šie P. Višinskio samprotavimai dar kartą parodo, kad lietuvių inteligentija, politinės partijos puikiai suvokė Suvažiavimo pobūdį ir tikslus. Kitas įdomus dalykas – Suvažiavimas pirmą kartą pavadinamas **D i d y s i s** u v a ž i a v i m a s.

Kiti spaudoje pasirodę straipsniai taip pat suteikia nemažai informacijos apie Suvažiavimą, netgi bandoma analizuoti jo teisinį statusą (J. Totoraitis)¹³. Numalšinus tautinę revoliuciją, Lietuvių suvažiavimas jau apgaubiamas romantikos skraiste. Niūri dabartis verčia ieškoti praeityje orientyrų, kurie galėtų padėti atgaivinti laikinai prislopintą lietuvių politinį judėjimą. Suvokiama, kad Suvažiavimas „pakylėjo“ lietuvių į kokybiškai naują lygį, prilygino kitoms civilizuotoms tautoms. Lietuvių suvažiavimo reikšmę lietuvių visuomenei liudijo ir tai, kad per 1906 m. Lietuvoje prigijo naujas jo pavadinimas – *Didysis Vilniaus seimas*. Taigi per labai trumpą masinių represijų prieš lietuvių tautą laikotarpį susiformuoja ne tik visiškai naujos formos, bet ir naujo turinio Suvažiavimo pavadinimas, apimantis ir dar Suvažiavimo metu

pradėtą vartoti žodį *seimas*, ir P. Višinskio pasiūlytą vertinamąją dominantę – *Didysis* (ją galėtume pavadinti kokybine ir kiekybine Suvažiavimo charakteristika). Aišku, pati Suvažiavimo pavadinimo transformacija tik lydėjo tuos pokyčius, kurie vyko lietuvių visuomenėje Suvažiavimo metu ir jam pasibaigus. Tačiau tai liudija, kad per šiuos vienerius metus Suvažiavimo faktas ir jo reikšmė tautos savimonėje jau buvo reflektuoti. Vos pasibaigus tautinei revoliucijai, jis buvo išskirtas ne tik iš gausybės 1905–1906 m. revoliucinių, bet ir apskritai iš naujosios posukiliminės epochos Lietuvos istorijos įvykių. Šie pokyčiai lietuvių visuomenėje geriausiai atsispindėjo A. Janulaičio¹⁴ ir L. Girus¹⁵ straipsniuose, pasirodžiusiuose pirmųjų Seimo metinių proga. A. Janulaičio straipsnyje ir vėl pastebime tradicinį LSDP bandymą iš dalies atsiriboti nuo kitos lietuvių visuomenės dalies ir kartu įrodyti išskirtinį LSDP vaidmenį vykdant Seimo nutarimus. L. Gira, priešingai, reprezentuoja visos lietuvių visuomenės požiūrį į neseniai įvykusį Seimą, kuris apibūdinamas kaip „naujos epochos“, naujojo Lietuvos valstybingumo idėjos raidos etapo pradžia, kaip įvykis, nubrėžęs naujus lietuvių tautos kovos prieš carizmą strateginius orientyrus.

Ir vis dėlto 1905–1906 m. historiografijoje dar vyrauja Seimo, kaip politinės aktualijos, o ne kaip istorinio įvykio, vertinimai.

⁹/?/ „Susivažiavimas Vilniuj (Lapkričio 21 ir 22 d. 1905)“, *Pirmyn*, 1905.XII.17, nr. 2, p. 2–3; „Kas tai yra revoliucija“, *Ibidem*, p. 3; /A. Janulaitis/, „Nauji „tautos“ gelbėtojai“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 11–12, p. 341–343; *Idem*, „Darbininko kronika“, *Kova*, 1906.I.12, p. 11; J. Lizdeika /A. Janulaitis/, „Žinios iš Lietuvos“, *Kova*, 1906.I.19, p. 18–19.

¹⁰G. P. /J. Gabrys–Paršaitis/, „Pasikalbėjimai“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905. XII. 1(14), nr. 1, p. 7; J. Gabrys, „Lietuvos valstiečių sąjunga“, *ibidem*, p. 10–11; J. Vileišis, „Iš pasikalbėjimų su ūkininku Mykolu“, *ibidem*, p. 9–10, 1905.XII.15(28), nr. 2, p. 24–25, 1906.I.5(18), nr. 3, p. 40–41; K. Grinius, „1905-tieji metai“, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.I.5(18), p. 37–40; Bur. J. /J. Burba/, „Lietuviška tautiška sąmonė ir išsiliuosavimo idėja“, *Vilniaus žinios*, 1906.V.7(20), nr. 97; V. Naujokas /P. Ruseckas/, „Lietuvos Valstiečių Sąjunga“, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.VIII.30(IX.12), nr. 44, p. 521–522 ir kt. str.

¹¹P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 3–7.

¹²*Ibidem*, p. 4–5.

¹³J. Totoraitis/, „Pirmasis lietuvių seimas Vilniuje“, *Žvaigždė*, 1906.I.5, nr. 1, p. 1–2.

¹⁴/A. Janulaitis/, „Metinės lietuvių suvažiavimo Vilniuje sukaktuvės“, *Naujoji gadynė*, 1906.XI.23(XII.6), nr. 27, p. 417–420.

¹⁵L. Gerulis /L. Gira/, „Atmintinos sukaktuvės (Vilniaus „seimo“ atminimui)“, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.XI.23(XII.6), nr. 58, p. 681–684.

1907–1914 metai. Po 1905–1907 m. revoliucijos lietuvių nacionalinis judėjimas išgyveno politinę krizę. Nemažai politinių veikėjų buvo re-presuota. Radikalios politinės veiklos programos ir revoliuciniai lo-zungai, apkeliavę Lietuvos miestus ir miestelius, bažnytkaimių aikštes, perpildytas sales ir konspiracinius butus, užleido vietą nuosaikiai visuomeninei-politinei minčiai, tiesiogiai ar netiesiogiai globojamai cen-zūros. Lietuvių politinės grupuotės, nors ir stipriai nukentėjusios, išlaikė savo organizacines struktūras. Tačiau susidarė sąlygos toliau plėtoti legalią kultūrinę veiklą. Kadangi spaudos draudimo lietuviškais raš-menimis laikotarpis (1864–1904 m.) kultūrą žlugdė, neleido net sukurti normalesnių sąlygų organizuotai kultūrinei veiklai ir labiau stimuliuo-vo nelegalią politinę veiklą, 1907–1914 metais buvo lyg ir bandoma išlyginti atsiradusią didžiulę tautos politinės ir kultūrinės brandos disproporci-ją.

To meto spaudoje Didysis Vilniaus seimas minimas gana retai. Pirma, tai nulėmė cenzūros baimė, antra, iki pat 1914 m. vyko teismo procesai prieš Seimo dalyvius. Po lietuvių spaudoje 1906 m. pa-sirodžiusių straipsnių, mininčių Seimo metines, 1907–1909 metais aptinkame tik pavienes užuominas apie Seimą¹⁶. Tik 1910 m., Seimo penkerių metų jubiliejaus proga, pasirodė daugiau publicistinių straipsnelių¹⁷. Nors vengiant cenzūros jų autorių teiginiai gana nuo-saikūs, o kartais – netgi labai abstraktūs, tačiau ir jie suteikia šiek tiek informacijos.

Šiuo laikotarpiu vis labiau įsitvirtina pavadinimas *Didysis Vilniaus seimas*, nors paraleliai dar vartojamas *Vilniaus seimas*, *Didysis seimas* ir kt.¹⁸ Kartu jau pradedamas realiai suvokti Seimo ir apskritai tautinės revoliucijos poveikis lietuvių ir Lietuvos kultūriniam ir politiniam vystymuisi 1906–1910 metais. Tai ypač ryšku 1913–1914 m. pasiro-džiusiuose publicistiniuose straipsniuose¹⁹. Pavyzdžiui, 1913 m. „Varpe“ buvo rašoma: „To Seimo nutarimai – tai gyvas Liaudies Valios do-kumentas. Išreikšti tame dokumente liaudies reikalavimai turi sudaryti tautos veikimo programą. Tie nutarimai – tai ne vien veikimo dėsnių aprašymas, bet tai pribrendusių realių tautos reikalavimų sintezė. [...] Vilniaus seimas tapo ateičiai ta akmenine uola, ant kurios turės būti statomi visi vėlyvesni Lietuvių tautos reikalavimai ir tautos pro-gramos“²⁰. Taigi prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą jau brendo naujos sąlygos Lietuvos valstybingumui atkurti ir Didžiajame Vilniaus seime nubrėžta Lietuvos autonomijos sukūrimo programa buvo laikoma

strategine lietuvių tautos programa, suvokiant, kad kovos taktika jau bus kitokia.

1907–1914 m. pasirodo ir pirmieji moksliniai darbai, kuriuose greta kitų lietuvių nacionalinio judėjimo problemų plačiai aptariamas ir Seimas. Tai A. Bulotos straipsnis „Lietuviai“²¹ ir gana nemažos apimties M. Römerio veikalas „Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą“²². Nors A. Bulota Seimui skyrė vos keletą puslapių, tačiau palietė kone visas svarbiausias Seimo problemas*. Didysis Vilniaus seimas ir jo nutarimai, pasak A. Bulotos, – dar vienas įrodymas, jog šis judėjimas pakankamai subrendęs, kad galėtų atkurti Lietuvos valstybingumą. A. Bulota kaip tik ir atkreipė didžiausią dėmesį į lietuvių politinių partijų raidos ypatybes ir jų politines platformas Seimo laikotarpiu.

Pirmasis sistemškai ir nuosekliai lietuvių nacionalinį judėjimą tyrinėjo M. Römeris. Jo veikalas buvo parašytas 1907, išspausdintas 1908 metais. Galima išskirti kelis mokslinius M. Römerio monografijos lygius: tai ir politinė bei kultūros istorija, ir tautinės savimonės raidos istorija, ir sociologinis tyrimas. Autorius išnagrinėjo revoliucinę 1905 metų Lietuvos situaciją ir kartu tautinės revoliucijos raidą, Seimo

¹⁶J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas“, *Draugija*, 1907.III.1, nr. 3, p. 258–267; G. P. /G. Petkevičaitė/, „Ketveriems metams pralinkus“, *Lietuvos žinios*, 1909.XI.25 (XII.8), nr. 50.

¹⁷/?/ „Teisiami 1905 m. dalyviai“, *Lietuvos ūkininkas*, 1910.II.5(18), nr. 5; /?/ „Žinios. Kaunas. Teismas“, ibidem, 1910.XI.18(XII. 1), nr. 46; /?/ „Žinios. Vilnius. Penki metai“, ibidem, 1910.XI.25(XII.8), nr. 47; Vargovaikis /?/, „Keliems metams praėjus...“, ibidem, 1910.XII.2(15), nr. 48; [?], Žinios. „Lietuvos ūkininko“ 5 metų gyvenimo paminėjimas („Lietuvos ūkininko“ priedas prie „Lietuvos žinių“. 1910 m. Nr. 96). 1910.XII.1 Lietuvoje; /?/ „Lietuvos ūkininko“ 5 metų gyvavimas“, *Rygos naujienos*, 1910.XI.11(24), nr. 49; K. J /?/, „Nauja Gadynė“, *Rygos garsas*, 1910.XI.6(19), nr. 11.

¹⁸E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 305–306.

¹⁹Papaliniš /?/, „Lietuvos autonomija“, *Varpas*, 1913.II.20(III. 5), nr. 1, p. 6–8 ir kt. ; Parašas: r. „Balsas iš šalies“, ibidem, 1913.X.2(15), nr. 2, p. 48–49; P-tis /J. Vileišis/, „Dėlei spaudos sukurtuvių“, ibidem, 1914, nr. 3, p. 88 ir kt. str.

²⁰Papaliniš /?/, „Lietuvos autonomija“, op. cit., p. 8.

²¹A. Булат, *Литовцы*, Спб., 1909, с. 15–20.

²²M. Römer, *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów, 1908, s. 339–436.

*A. Bulotos straipsnis nebuvo cenzūruojamas, nes jis išspausdintas fundamentaliame penkių tomų veikle „Nacionalinio judėjimo formos šiuolaikinėse valstybėse“ (žr. 93 išnašą), kurio išleidimu buvo suinteresuoti patys Rusijos valdantieji sluoksniai (apie tai plačiau žr. šios knygos p. 38–39).

sušaukimo aplinkybes, jo eiga, nutarimus ir jų vykdymą. Tai nėra detalus tyrimas, nes M. Römeris kaip šaltinį naudojo tik gana negausią lietuvių periodiką, tačiau visa tai kompensavo tyrimo metodų universalumas ir Lietuvos politinės, socialinės ir kultūrinės situacijos pažinimas. Didysis Vilniaus seimas, pasak M. Römerio, buvo neišvengiama lietuvių nacionalinio judėjimo išdava. Lietuvių tautinis judėjimas, ypač suaktyvėjęs nuo XIX a. 9 dešimtmečio I pusės, perėjo visas kultūrinės raidos pakopas, kol pagaliau XX a. pr. susiformavo visi svarbiausi lietuvių politinio spektro elementai. Pateikęs Rusijos politinės situacijos analizę, M. Römeris padaro išvadą, kad tik revoliucinė situacija Rusijos imperijoje sudarė sąlygas lietuvių politiniam judėjimui pereiti į kokybiškai naują lygį ir visai tautai kelti Lietuvos autonomijos klausimą. Autorius, aiškindamasis Seimo problemas, svarbiausią dėmesį sutelkia galutiniam lietuvių politinės struktūros klostymosi etapui. Jo pasirinktas politinių jėgų analizės metodas – išsiaiškinus vienos ar kitos politinės grupuotės kaip politinio subjekto esminius bruožus, pereiti prie tų grupuočių konkrečios politinės veiklos apta imo. Konceptualūs M. Römerio lietuvių politinių partijų ir grupuočių apibūdinimai – LSDP socialistiniai tikslai ir siekimas atsiriboti nuo Rusijos ir Lenkijos socialistinių partijų (RSDDP ir LKLSD)²³, LDP posūkis į liaudiškąją demokratizmą ir pilietinio principo prerogatyva prieš tautiškąją²⁴, LVS tikslai išplėsti LDP socialinę bazę ir išlaikyti savo autonomiją LDP rėmuose (pasak M. Römerio, skirtumas tarp LDP ir LVS yra „ne koncepcijoje, bet taktikoje ir vystymosi formose“²⁵), tautinių demokratų nacionalistinės tendencijos ir lemiamas jų vaidmuo sušaukiant Lietuvių suvažiavimą²⁶, krikščionių demokratų balansavimas tarp klerikalizmo ir demokratinių tendencijų²⁷, LMS bandymai išreikšti tiek bendrus nacionalinius, tiek ir savo profesinius interesus²⁸ – padeda geriau suprasti ir šių partijų poziciją Seime, nes netgi vėlesniuose Seimo aprašymuose apie partijų idėjines koncepcijas kalbama pernelyg abstrakčiai. Šis politinio susiskaldymo ir kartu tautos politinių tikslų vienybės atskleidimas padeda suprasti, jog Seimo laikotarpiu lietuvių inteligentija jau reflektavo save kaip politinis subjektas ir tai deklaravo, tačiau dar nežinojo savo potencinių galimybių, todėl objektyviai 1905 m. pabaigoje dar negalėjo paimti į savo rankas valstybinės kūrybos iniciatyvos ir veikti vadovaudamasi strategiškai ir taktiškai motyvuotomis veiklos programomis. Galų gale šios programos irgi nebuvo parengtos.

Kitas M. Römerio pasirinktas aspektas – ypatingas dėmesys Seime pasireiškusioms pilietinėms visuomenės formavimosi tendencijoms. Tokiu požiūriu Seimo problemos nenagrinėtos iki šiol. Pasak M. Römerio, „Didžiajame Vilniaus seime buvo apgarsinta pačių žmonių valia ir istoriškos lietuvių tautos teisės“²⁹. Taigi M. Römeris suprato, kad nors lietuvių nacionalinis judėjimas kilęs iš „etnografinės“ lietuvių tautos saviraiškos, tačiau jau yra visiškai savarankiškas ir gali pretenduoti pratęsti Lietuvos (LDK) valstybingumo tradicijas. Didysis Vilniaus seimas, pasak M. Römerio, tai naujos modernios lietuvių tautos politinio subrendimo manifestavimas. Tačiau kita vertus, M. Römeris žinojo, jog tai tik viena iš etnopolitinių tendencijų Lietuvoje. Vis dėlto politinis lietuvių tautos angažavimasis ir pretenzijos į nepriklausomą Lietuvos valstybę etnografinėmis ribomis M. Römerį vertė sukoncentruoti dėmesį į lietuvių nacionalinį judėjimą. Juo labiau kad Lietuvos lenkų demokratiniai sluoksniai, 1905 m. pabaigoje–1906 m. pradžioje projektavę naujų parametru būvusių LDK žemių (Lietuvos ir Baltarusijos) demokratinės pilietinės visuomenės sukūrimą, buvo tik pradėję politiškai konsoliduotis. Taigi M. Römerio veikale greta lietuvių visuomenės politinės ir sociologinės analizės netiesiogiai projektuojamas Lietuvos ateities modelis, t. y. teoriškai bandoma lietuvių visuomenės pilietines tendencijas įkomponuoti į LDK pilietinės demokratinės visuomenės kūrimo kelią, tiesa, besąlygiškai garantuojant tolesnę lietuvių tautos politinę ir kultūrinę saviraišką. Vis dėlto šis požiūris M. Römerio knygoje dar nėra išgrynintas. Šias problemas M. Römeris gvildeno visą gyvenimą. O mums svarbu, ir tai didelis M. Römerio nuopelnas, kad į Didįjį Vilniaus seimą pažvelgta ne tik kaip į lietuvių politinės minties ir veiklos aukščiausiąjį, kulminacinį momentą, bet ir kaip į periferinį įvykį LDK atkūrimo ir Rusijos imperijos raidos kontekste.

²³Ibidem, p. 343–344, 353–356, 366–370 ir kt.

²⁴Ibidem, p. 350–353, 357–366, 407–408 ir kt.

²⁵Ibidem, p. 356, 387–389, 399–403 ir kt.

²⁶Ibidem, p. 382–390, 426–433 ir kt.

²⁷Ibidem, p. 356–357, 411–415 ir kt.

²⁸Ibidem, p. 366, 387, 423–425 ir kt.

²⁹M. Römer, „Lenkų ir lietuvių ginčas“, *Lietuvos ūkininkas*, 1909.VI.10(23), nr. 23, p. 207.

Lietuvos valstybės atkūrimo ir Lietuvos Respublikos laikotarpio istoriografija (1915–1940 m.). Ypač aktuali Seimo problema tapo Lietuvos valstybės atkūrimo ir Lietuvos Respublikos laikotarpiu (1915–1940 m.). Tuo metu formavosi (ir buvo formuojama) naujoji istorinė atmintis ir Didysis Vilniaus seimas šalia „Aušros“ ir „Varpo“ buvo laikomas svarbiausiu modernios lietuvių tautos istoriniu įvykiu. XVIII a. pabaigos–XX a. sukilimų epocha, bajoriškosios politinės savimonės raiškos formos ir netgi šios savimonės evoliucija visos lietuvių visuomenės „įpilietinimo“ link, naujajai, iš liaudies kilusios inteligentijos kartai, dalyvavusiai nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo darbe, iš d a l i e s taip ir liko svetimi dalykai. Šios politinių veikėjų kartos atstovai, patys organizavę Vilniaus seimą, tiesiog egzistenciškai jautė tą didžiulę Seimo įtaką lietuvių tautai, jo reikšmę atkuriant nepriklausomą Lietuvą, šių abiejų istorinių įvykių tiesioginį ryšį. Lietuvos Respublikos laikotarpiu tie veikėjai užėmė aukštus valstybinius postus arba priklausė kūrybiniam elitui. Kelias nuo Didžiojo Vilniaus seimo iki nepriklausomybės tada jiems atrodė logiškas ir kone vienintelis. Tik labai retai buvo prisimenami kiti Lietuvos valstybės atkūrimo projektai 1905–1918 metais.

Didžiojo Vilniaus seimo sakralizavimas buvo susijęs su Nepriklausomybės idėjos raidos suvokimu. Todėl Seimas laikytas reikšmingesniu už 1794, 1831 ir 1863 metų sukilimus, kurie tuomet vyravusios istoriografijos vertinimais viso labo tiktai siekė atkurti unijos ryšius su Lenkija. Didysis Vilniaus seimas istorinės atminties hierarchijoje tuo metu užėmė aukštesnę vietą negu „Aušra“ ar „Varpas“. Matyt, tokią poziciją nulėmė supratimas, įsisąmoninimas, jog pats Seimo faktas reiškė, kad lietuvių tauta pakankamai subrendusi ir siekia tapti v a l s t y b i n ė s p o l i t i k o s s u b j e k t u. Be to, nereikia užmiršti, kad „Aušra“ tiktai ruošė lietuvių inteligentiją, ją skaitė labai nedidelė valstiečių dalis. Varpininkai, tęsdami „Aušros“ tradicijas, jau skyrė daugiau pastangų liaudžiai sąmoninti („Ūkininko“ ir „Naujienu“ leidimas). Tačiau iki 1905 m. valstietija nebuvo aktyvi nacionalinio judėjimo dalyvė. Aišku, šis teiginys negali būti kategoriškas, nes, pvz., knygnešių sąjūdį XIX a. paskutiniame trečdalyje–XX a. pradžioje galima laikyti aktyviu (pagal savo veiklos formą) ir masiniu (keli tūkstančiai dalyvių). Tačiau, pirma, jame vis dėlto dalyvavo tik pavieniai valstiečiai, o ne valstietija kaip luomas, ir, antra, tai nebuvo savarankiškas, visiškai savaveiksmis judėjimas, sugebantis generuoti idėjas. Seimas, nors jį sušaukė inteligentija, jau buvo abipusio aktyvumo re-

zultatas. Seime dalyvavę valstiečiai jau atstovavo savo valsčiams, papirijoms ar kaimams. Visi Seimo dalyviai formaliai buvo lygūs, visi save laikė teisėtais lietuvių tautos atstovais ir visi vienbalsiai priėmė Seimo nutarimus. Šiuo moralinės vienybės požiūriu visai nesvarbu, kad vieni lietuviais save identifikavo savimonės (nebūtinai tik inteligentija), kiti – sąmonės lygiu. Svarbus yra pats Seime įvykęs neformalus valstietijos „įpilietinimo“ faktas. Formuojantis moderniai tautai, tai buvo išskirtinis įvykis. Todėl „Aušrą“ ar „Varpą“ kai kurie šviesuoliai galėjo laikyti savo kūdikiu, o Didysis Vilniaus seimas buvo visos Lietuvos, visų jos piliečių „nuosavybė“. Jis tapo nacionalinį integralumą simbolizuojančiu veiksniu. Kartu Lietuvos Respublikos metais jis buvo laikomas demokratijos principų realizavimo kriterijumi. Seimo demokratinę dvasią su nostalgija prisimindavo liaudininkai ir socialdemokratai, o iki 1926 m. persversmo – ir tautininkai.

Visa tai lėmė, kad Lietuvos Respublikos laikotarpiu galutinai įsitvirtino Didžiojo Vilniaus seimo pavadinimas³⁰. Taigi galima teigti, kad tikrąjį pavadinimą – *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje* – galutinai išstūmė įsigalėjusi mitologema – *Didysis Vilniaus seimas*.

Seimas pradėdamas plačiau aptarti 1915 m., kai brendo kiek realesnės sąlygos Lietuvos valstybei atkurti. 1915 metais seimo paminėjimas jau skyrėsi nuo ankstesnių (1906, 1907 ar 1910 m.). Tada, baiminantis caro administracijos represijų, buvo ryžtasi išspausdinti vos kelis straipsnelius ar žinutes. 1915 metais situacija jau buvo pasikeitusi iš esmės. Rusijos cenzūra lietuvišką spaudą, leistą Rusijos gilumoje, kontroliavo daugiau formaliai. Tačiau svarbiausia, kad prasidėjus pasauliniam karui, sustiprėjo viltis atkurti Lietuvos valstybingumą. 1915 m. pabaigoje jau buvo ne tik ruošiami įvairūs Lietuvos valstybės atkūrimo planai, bet ir žengti konkretūs politiniai žingsniai. Lietuvių politiniai centrai veikė Lietuvoje, Rusijoje, Šveicarijoje ir JAV. Taip pat neužmirškime, kad tuo metu toliau formavosi istorinės ir etnografinės (tautinės) Lietuvos valstybės modeliai. Aiškėjo, kad Lietuvos valstybingumo problema yra svarbi ne tik Lietuvos, Lenkijos ar Rusijos politiniams sluoksniams, bet tampa ir būsimosios pokarinės Europos pertvarkymo sudėtine dalimi. Todėl visai nenuostabu, kad ieškant Lietuvos valstybingumo atkūrimo receptų, buvo vėl labai susidomėta dar neseniai įvykusi Didžiuoju Vilniaus seimu. Naujos, modernios (tautinės) Lietuvo. kūrėjai šio Seimo nutarimuose, kuriuose buvo aiškiai užfiksuotas Lietuvos autonomijos

³⁰E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 308–309.

etnografinėmis ribomis siekis, matė tą pagrindą, kuriuo remiantis buvo galima statyti būsimosios valstybės rūmą. Tačiau tuomet, 1915 m., dar net patiems lietuvių politiniams veikėjams ne visai aiškūs buvo tiek paties Seimo (ir jo nutarimų) juridiniai aspektai, tiek ir jo politinė reikšmė. 1915 m. pabaigoje parašytų straipsnių³¹ autoriai, pirma, primena lietuvių visuomenei Vilniaus seimo laikus, antra, bando aiškinti, kiek Seimas ir jo nutarimai išreiškė lietuvių tautos valią. Iš šių straipsnių ypač išsiskiria J. Tumo darbas.

1915 m. pab.–1917 metais jau dažnai buvo remiamasi Didžiuoju Vilniaus seimu ir pažymima, kad jau tada lietuvių tauta pirmą kartą apsisprendė gyventi savarankiškai. Taip pat Seimo nutarimai lietuvių politiniams veikėjams tapo argumentu etnografinės Lietuvos, kartu ir būsimos Lietuvos valstybės riboms apibrėžti. Visa tai buvo užfiksuota lietuvių politinių susivienijimų, organizacijų oficialiuose dokumentuose, adresuotuose Vokietijos ar Rusijos valdantiejiems sluoksniams ir Lietuvos visuomenei³². Šiuose dokumentuose išdėstant lietuvių tautos apsisprendimo motyvus, pirmiausia remiamasi tik Didžiojo Vilniaus seimo nutarimais ir tik po to – lietuvių pareiškimais Valstybės dūmeje, 1915–1917 m. įvykusiais lietuvių suvažiavimais ir pasitarimais, jų metu priimtomis rezoliucijomis ir t. t.³³ Kadangi Lietuvos valstybės atkūrimo istorinė argumentacija (LDK tradicijų tęsimas) buvo pabrėžiama labai retai³⁴, Didžiajame Vilniaus seime pareikštas lietuvių tautos apsisprendimas jau buvo suprantamas kaip istorinė vertybė ir suvaidino nemažą vaidmenį pagrindžiant lietuvių tautos brandą politiniam gyvenimui.

Šiuo požiūriu labai reikšmingas buvo 1917–1918 m. net per dvylika „Lietuvos aid“ numerių išspausdintas L. Giros straipsnis „Didysis Vilniaus Seimas“³⁵. Tai bene didžiausias ir išsamiausias iki šiol pasirodęs darbas apie Seimą. Rašytas pačiame Lietuvos Tarybos veiklos įkarštyje, L. Giros straipsnis buvo dar vienas argumentas, pagrindęs lietuvių pretenzijas į istorinę Lietuvos sostinę Vilnių. Pasirodė, kad svarbių argumentų galima surasti ne tik viduramžių, bet ir naujojoje Lietuvos istorijoje. Iki 1917 m. Vilniaus klausimas tebuvo idėjų lygio, o dabar prasidėjo jo praktinis sprendimas. Todėl Didžiojo Vilniaus seimo reikšmės aptarimas, kartu ir sakralinį motyvą turinčio Seimo pavadinimo akcentavimas buvo ideologiškai pagrįstas, sąlygotas tuometinės valstybinės politikos reikalavimų ir turėjo mobilizuojančią reikšmę lietuvių visuomenei.

Pirmiausia L. Gira gana detaliai išnagrinėjo Suvažiavimo organizavimo niuansus – „Vilniaus žinių“ dienraščio ir tautinių demokratų vaidmenį organizuojant Suvažiavimą, OK veiklą, atskleidė Memorandumo Rusijos vyriausybei reikšmę (jo teigimu, tai buvo taktinė priemonė norint išsiaiškinti Rusijos valdžios poziciją), išnagrinėjo lietuvių politinių partijų bei grupuočių ir pavienių asmenų veiklą Seimo metu. Taip pat gvildeno kitus Seimo bruožus, kaip atskirus tyrimo objektus aptarė Seimo reikšmę ir tikslus, nemažai vietos skyrė socialinės psichologijos ir Seimo buities problemoms.

Idėjinių-politinių ir istorinių požiūriais Seimo problema tapo labai aktuali lenkams užgrobus Vilnių ir Vilniaus kraštą. Nuolat pabrėžiama, kad atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, liko neįgyvendintas vienintelis Didžiojo Vilniaus seimo reikalavimas – Vilnius kol kas nėra Lietuvos sostinė. Todėl Seimo problemos tarnauja propagandai atgauti Vilnių. Tai veda prie to, kad kartais Seimas pradedamas pernelyg idealizuoti. Tokios tendencijos pasireiškia ir pačioje Lietuvoje, ir tarp pasilikusių gyventi Vilniuje lietuvių.

³¹L. Noreika?/, „Petrapilis. Lapkričio 22 d.“ (vedamasis), *Lietuvių balsas*, 1915.XI.22, nr. 20; J. Tumas, „Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus Seimo laiku“; P. Leonas, „Atminimas, Leonas P. „Prieš dešimt metų ir dabar“; A. Sketeris, „Iš mano atsiminimų“; J. Alekna, „Farsas Lietuvoje 1905 metais“; R. J. ?/!, „Didžiojo Vilniaus suvažiavimo atminimui“, *Lietuvių balsas*, 1915.XI.26, nr. 21.

³²P. Klimas, *Dienoraštis. 1915.XII.1–1919*, Chicago, 1988, p. 88 (Inteligentų biuro Lietuvos reikalams svarstyti 1916 m. vasario 3 d. posėdžio protokolas); *Ibidem*, p. 111 (Lietuvių atsakymas į vokiečių prašymą pateikti deklaraciją, 1916.IV.24); P. Leonas, „Mano pergyvenimai (1914–1919 m.)“, MAB RS, f. 117-1204, l. 203–204; L. Noreika, „A. a. Juozas Kubilius“, *Lietuvių balsas*, 1917.III.12, nr. 18; Lietuvių Tautos Tarybos nutarimas dėl dalyvavimo Rusijos steigiamajame seime, *Lietuvių balsas*, 1917.VI.1; Lietuvių Tautos Tarybos nutarimas dėl dalyvavimo Rusijos steigiamajame susirinkime, *Lietuvių balsas*, 1917.VI; Pr. T. ?/!, „Rusijos lietuvių seimas“, *Lietuvių balsas*, 1917.VI; P. Bagdonas, „Apie Didžiosios Lietuvos pakraščius“, *Lietuvių balsas*, 1917.VI. 6; „Iš pirmosios kun. J. Tumo kalbos Rusijos lietuvių seimui 1917 m. gegužės 31 d. dėl Lietuvos nepriklausomybės“, *Lietuvių balsas*, 1917.VI.14, nr. 42; J. Tumas, „Autonomistų-federalistų tarybos Kijevė“, *Lietuvių balsas*, 1917.VIII.27; P. Klimas, „1918 m. vasario 16 d.“, *Lietuvos aidas*, 1918.II.19, nr. 22.

³³Žr. 32 išnašą.

³⁴P. Klimas, *Dienoraštis*, p. 81 (J. Šaulio pranešimas Inteligentų biuro Lietuvos reikalams svarstyti posėdyje 1916.II.3).

³⁵L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.IX.22, nr. 6; IX.28, nr. 8; IX.29, nr. 9; X.6, nr. 12; X.18, nr. 17; X.20, nr. 18; X.23, nr. 19; XI.1, nr. 23; XI.8, nr. 26; 1918.I.1, nr. 1; III.29, nr. 39; IV. 4, nr. 40.

Skambiai ir iškilmingai Seimo metinės paminėtos 1925 ir 1930, šiek tiek kukliau – 1935 metais³⁶. Seimo jubiliejų minėjimus 1925 m. organizavo tiek pati vyriausybė (vadovaujama krikščionių demokratų), tiek ir opozicija (socialdemokratai, liaudininkai ir tautininkai). Nors opozicija veikė kartu, tačiau ir jos gretose būta konfliktų: tautininkai visai reklamavo savo kaip Seimo organizatorių indėlį, teigdami, kad LDP ir LSDP tikrai trukdė organizaciniams darbams. Socialdemokratai, neneigdami tautininkų nuopelnų organizuojant Suvažiavimą, aiškino, kad pastarieji pasinaudojo socialdemokratų paruošta revoliucine situacija Lietuvoje, be to, Seime, anot socialdemokratų, tautininkų ir J. Basanavičiaus įtaka buvo minimali, o Seimo nutarimus vykdė tik socialdemokratai, padedant LVS. Tiesa, socialdemokratai, atlikę nemažą agitacinį darbą 1905 metais ir iš tikrųjų padėję daug pastangų Seimo nutarimams įgyvendinti, tarpukario laikotarpiu dažniau akcentavo 1905 m. revoliucijos, o ne Seimo sukaktuves³⁷. Liaudininkai, parėmę socialdemokratų tvirtinimus, kad tautininkai Suvažiavimą organizavo ne kaip politinę, o kaip kultūrinę akciją ir kad Seime tautininkų vaidmuo, išskyrus J. Basanavičiaus įtaką, buvo menkesnis, nurodydavo socialdemokratų atsisakymą dalyvauti Suvažiavimo organizavimo darbe, nuolatinį Seimo darbo trukdymą ir kt. Tačiau visas šias tris partijas vienijo tuometinės politinės kovos prieš krikdemus motyvai. Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį, kad krikdemų vaidmens Seime nė viena iš šių trijų partijų nemenkino. Galbūt todėl, kad jis iš tiesų ir nebuvo didelis.

Situacija truputį pasikeitė 1930 m. minint Seimo 25 metų jubiliejų. Dabar jau tautininkai iš esmės stengėsi sumenkinti LSDP ir LDP nuopelnus, o pastarieji (t. y. socialdemokratai ir liaudininkai) – tautininkų ir krikdemų. Nors LSDP ir valstiečiai liaudininkai kartu kovojo prieš tautininkų režimą, toliau plėtojosi tarpusavio diskusija. Ne visada korektiški vieni kitų atžvilgiu buvo tautininkai ir krikdemai. Aišku, būta ir išimčių – objektyviai politinių partijų vaidmenį Seime vertino J. Basanavičius, F. Bortkevičienė, M. Biržiška, L. Gira ir kiti.

Lietuvos Respublikos laikotarpiu pasirodė labai daug Seimo memuarinių aprašymų. Nors jų apimtis dažniausiai nebuvo didelė, tačiau visi jie puikiai vienas kitą papildė. Tiesa, dauguma šių aprašymų buvo seimo dalyvių atsiminimai. Kitas dalykas, kad kai kurių Seimo laikų politinių veikėjų atsiminimus, turint galvoje juose keliamus tikslus ir uždavinius, taip pat pateiktą tuometinės politinės situacijos analizę galima kvalifikuoti ir kaip mokslinius-publicistinius straipsnius ar studijas. Išimtinai moksliniams darbams galima priskirti V. Žilėno,

P. Rusecko, M. Biržiškos, A. Šmulkščio straipsnius ar studijas³⁸, moksliniams-publicistiniams – M. Krupavičiaus, O. Pleirytės-Puidienės, F. Bortkevičienės, E. Galvanausko, J. Kriaučiūno, K. Puidos, Pr. Klimaičio, D. Alseikos, J. Basanavičiaus, St. Kairio, K. Bielinio, J. Gabrio-Paršaičio, A. Smetonos ir kt. autorių darbus³⁹. Labai fragmentiškai apie

³⁶Zr.: *Lietuvos žinios* (1925, 1930, 1931 m.), *Lietuvis* (1925 m.), *Lietuva* (1925 m.), *Lietuvos ūkininkas* (1930 m.), *Socialdemokratas* (1925, 1930 m.), *Lietuvos aidas* (1929, 1930, 1935 m.), *Rytas* (1925, 1930, 1935), *Diena* (1935 m.) ir kt.

³⁷Viktoras ?/, „1905 metai ir Lietuvos socialdemokratų partija“, *Socialdemokratas*, 1925. XII. 3, nr. 47; Sermėgius ?/, „LSD Partijos 1905 m. manifestas“, ibidem; K. M. ?/ „Didysis Vilniaus seimas“, ibidem; Kunigas ?/, „LSD Partijos sušaukto Vilniuje darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai“, ibidem, 1925.XII.24, nr. 50; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, ibidem, 1925.VIII.27, nr. 34; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, *Kultūra*, 1930, nr. 12, p. 619–624 ir kt. str.

³⁸V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos. 1905–1914 m.*, V., 1935; P. Kuseckas, *Didysis Vilniaus seimas. 1905–1930*, K., 1930; A. Šmulkštys, „Lietuvos tautinė ir valstybinė sąmonė“, *Rytas*, 1925.XII.6, nr. 272; M. B-ka /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus seimas“, in *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 6, K., 1937, p. 690–705, J. et^{xxx} Pellisier /J. Pellisier et J. Gabrys/, *Les principaux artisans de la renaissance lituanienne*, Lausanne, 1918, p. 167–193.

³⁹M. Krupavičius, „Trumpa krikščioniškosios demokratijos istorija“, *Krikščionis demokratas*, 1927, nr. 3[4]5, p. 53–58; O. Pleirytė-Puidienė, „Didžiojo Vilniaus seimo šventė“, *Lietuvos žinios*, 1925.IX.29, nr. 270; Idem, „Vilnius ir Dr. J. Basanavičius“, ibidem, 1927.III.1, nr. 48, III.2, nr. 49; III.3, nr. 50; III.5, nr. 51; Idem, „A. Smetonos vagomis“, *Lietuvos aidas*, 1931.XI.28, nr. 272; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus seimo laikų ūpas“, *Lietuvos žinios*, 1925.XII.6, nr. 276; Idem, „Neklaidinkit visuomenės“, ibidem, 1925.XII.10, nr. 281; Idem, „Povilas Višinskis“, *Lietuvos ūkininkas*, 1930.XI.27; „Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų“, *Lietuvos žinios*, 1931.IV.8, nr. 87; IV.20, nr. 88; IV.21, nr. 89; IV.22, nr. 90; IV.23, nr. 91; A ?/, „Praeities pėdsakai“, *Lietuvos aidas*, 1929.III.7, nr. 54; III.9, nr. 56; III.15, nr. 61; III.16, nr. 62; III.19, nr. 64; J. Kriaučiūnas, „Iš mūsų partijų etikos praeityje“, *Lietuvos aidas*, 1929.VII.8, nr. 151; Idem, „Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis“, *Lietuvis*, 1925.VIII.20, nr. 184; Idem, „Didįjį Vilniaus seimą atsiminus. 25 metų sukakties proga“, *Lietuvos aidas*, 1930.XII. 4, nr. 277, XII.5, nr. 278; K. Puida, „Vilniaus seimas“, *Lietuvis*, 1925.XII.1, nr. 271; Pr. Klimaitis, „Lietuvos visuomenės srovės Didžiojo Vilniaus seimo metu“, *Rytas*, 1925.XII.10, nr. 274; Idem, „Kas dėjosi Lietuvoj 1905 metų lapkričio mėn.“, *Mūsų rytojus*, 1930.IV.7, nr. 45; Idem, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojus*, 1930.XI.28, nr. 48; Idem, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, Nr. 1, p. 43–56; nr. 2, p. 146–160, nr. 4, p. 365–376; J. Basanavičius, *Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, V., 1925; A. D. /D. Alseika/, „1905 metų Didysis Vilniaus seimas“, *Vilniaus kalendorius 1926 metams*, V., 1925, p. 92–93; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, *Socialdemokratas*; op. cit. St. Kairys, „Vilniaus seimas“, *Kultūra*, op. cit; K. Bielinis, „1905 metai“, *Kultūra*, 1930, nr. 8, p. 395–401, nr. 9, p. 458–465, nr. 10, p. 507–513, nr. 11, p. 564–571, nr. 12, p. 624–630; J. Gabrys-Paršaitis, „Didysis Vilniaus seimas (1905–1925). Iš mano atsiminimų“, *Lietuva*, 1926.I.2, nr. 1, I. 7, nr. 4; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *Naujoji romuva*, 1936, nr. 47, p. 937–941; nr. 48, p. 963–966, nr. 50, p. 995–997; 1937, nr. 1, p. 13–14; nr. 3, p. 55–58, nr. 7, p. 155–158, nr. 9, p. 270–272; A. Sm. /A. Smetona/, „Vilniaus seimą atsiminus“, *Lietuvis*, 1925. XI.27, nr. 47, p. 1–2; Idem, „Prieš melų ginklą“, *Lietuvis*, [tęsinys 25 p.]

Seimą rašoma A. Alekno, P. Šležo, I. Malinausko, V. Čižiūno, A. Šapokos „Lietuvos istorijose“⁴⁰. Taip pat atkreiptinas dėmesys į J. Būtėno, J. Nezabitausko, A. Merkelio biografines studijas apie P. Višinskį, J. Basanavičių ir J. Tumą-Vaižgantą⁴¹. Daug medžiagos pateikta Seimo minėjimų 1925, 1930, 1935 m. aprašymuose⁴². Be to, reikėtų išskirti ir kai kuriuos atsiminimus, kuriuose detalai aptariamos atskiros Seimo problemos ar Seimo personalijos. Tai J. Girniaus, J. Gudo, K. Gylio, K. Stikliaus, J. Knabiko, A. Brundzos, P. Vileišio, A. Rucevičiaus, J. Jaisaičio, A. Daugėlišio, G. Petkevičaitės-Bitės, kiti jau minėtų autorių O. Pleirytės-Puidienės, E. Galvanausko, J. Kriaučiūno, A. Šmulksčio darbai⁴³.

Nors paminėti straipsniai aprėpia didelę Seimo problemų dalį, tačiau ne visoms skirta pakankamai dėmesio. Gana išsamūs OK veiklos, politinių partijų santykių ir apskritai Suvažiavimo organizavimo aprašymai. Taip pat daug dėmesio skirta nutarimų skleidimui ir vykdymui, caro valdžios represijoms prieš Seimo dalyvius ir prieš tautinę revoliuciją Lietuvoje. Mažiau rašyta apie Seimo eigą, politinių partijų santykius po Seimo, neaptinkama kiek labiau apibendrinto ir konceptualaus caro valdžios represijų vertinimo ir t. t.

Iš paminėtų darbų apie Seimą reikšmingiausi, mūsų nuomone, yra L. Giros, P. Rusecko, Pr. Klimaičio, J. Gabrijo-Paršaičio, M. Biržiškos ir Viktoro (neidentifikuotas asmuo, gal Viktoras Biržiška?) straipsniai arba studijos. Visi šie autoriai, išskyrus P. Rusecką (jis atvyko į Lietuvą išsuk po Seimo), buvo Seimo dalyviai. Tiesa, savo darbuose Pr. Klimaičiui ir J. Gabriui nepavyko išvengti šališkumo vertinant tas politines gruputes, kurioms jie atstovavo (Pr. Klimaitis – tautininkams, J. Gabrys – LDP ir LVS). Pr. Klimaitis didesnę dėmesį sutelkė į Suvažiavimo organizavimo ir jo eigos aprašymą, o J. Gabrys gana išsamiai nagrinėjo Lietuvos politinę situaciją iki 1905 m. rudens ir lietuvių partijų politines nuostatas, ypač susikoncentruodamas ties LDP ir LVS veikla. P. Rusecko nuopelnas – kvalifikuota, mokslinė Seimo nutarimų analizė, siejant šiuos nutarimus su lietuvių politinių jėgų taktika ir strategija bei tautinės revoliucijos uždaviniais. M. Biržiška studijoje „Didysis Vilniaus Seimas“, išspausdintoje Lietuviškojoje enciklopedijoje, tarsi apibendrinė visus Seimo vertinimus. Autorius Seimo problemas nagrinėjo istoriografiškai, pateikdamas pačias kontroversiškas nuomones. M. Biržiška – pirmasis po M. Römerio ir L. Giros plačiau aptarė Memorandumą Rusijos vyriausybei, taip pat lietuvių partijų valstybines-politines programas.

Iš esmės tik Lietuvos Respublikos laikotarpiu buvo padėtas tvirtas pagrindas visapusiškiems Seimo tyrimams. Be šios medžiagos nebūtų galima rekonstruoti nei Suvažiavimo organizavimo aplinkybių, nei jo eigos.

³⁹[atkelta iš 23 p.] 1925.XII.18, nr. 50; Algis ?/, „Kaip gimė Didysis Vilniaus seimas“, *Diena*, 1935.XII.15, nr. 50; Viktoras ?/, „1905 metai ir Lietuvos socialdemokratų partija“, op. cit.; Kez P. ?/, „Atgaivinkime Didžiojo Vilniaus seimo dvasią“, *Lietuvos žinios*, 1930.XII.6, nr. 279.

⁴⁰A. Alekna, *Lietuvos istorija*, Tilžė, 1923, p. 211–213; P. Šležas, I. Malinauskas, *Lietuvos istorija*, K., 1934, p. 104–105; P. Šležas, V. Čičiūnas, *Lietuvos istorija*, K., 1936, p. 110–112; *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, K., 1936, p. 516–518.

⁴¹J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, K., 1936, p. 95–110; A. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, K., 1938, p. 221–233; A. Merkelis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, K., 1934, p. 156–166 ir kt. veik.

⁴²Žr.: *Lietuvos žinios*, 1925, nr. 275, 276, 277 ir kt., 1930, nr. 252, 277, 278, 293 ir kt., 1931, nr. 6; *Lietuvis*, 1925, nr. 276, 277, 278 ir kt.; *Lietuva*, 1925, nr. 257, 264, 267 ir kt.; *Rytas*, 1925, nr. 45, 48, 49, 50; *Socialdemokratas*, 1925, nr. 45, 48, 49, 50 ir kt. periodika.

⁴³J. Girnius, „Kaip buvo tuomet ir kaip yra dabar“, *Lietuvos žinios*, 1925.XII.6, nr. 276; K. Stiklius, „Truputis iš 1905 m. atsiminimų“, *ibidem*, 1931.III.5, nr. 51; P. Degulis, „1905 metų įvykiai Utenoje“, *ibidem*, 1931.II.28, nr. 48, III.2, nr. 49; J. Gudas, „1905 metai Alsėdžių padangėje“, *ibidem*, 1931.III.12, nr. 57, III.13, nr. 58; K. Gylys, „Kodėl sugriuvo Rusijos carizmas“, *ibidem*, 1931.III. 21, nr. 65, III.23, nr. 66, III.24, nr. 67, III.25, nr. 68; J. Knabikas, „Iš 1905 metų judėjimo Viekšnių apylinkėje“, *ibidem*, 1931.XI.16, nr. 261; A. Brundza, „Cicilikmečio atsiminimai – kovos už laisvę“, *ibidem*, 1931. XII. 24, nr. 293, XII.28, nr. 294, XII.29, nr. 295, XII.30, nr. 296; P. Vileišis, „Mano laike 33 metų darbų dėl lietuviškos spaudos atsiminimai“, *Lietuva*, 1925.XI.7, nr. 251; XI.9, nr. 252; A. Rucevičius, „Prieš 20 metų (Vilniaus seimą atsiminus)“, *Lietuvis*, 1925.XII.12, nr. 280; J. Jasaitis, „Suom cuique. . . Kaip buvo atspausdinti Didžiojo seimo nutarimai“, *Lietuvis*, 1925.XII.17, nr. 284; E. Galvanauskas, „Iš Didžiojo Vilniaus Seimo atsiminimų“, *Lietuva*, 1926.I.2, nr. 1; A. Daugėliškis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Lietuvos aidas*, 1935.XII.5, nr. 312; J. Kriaučiūnas, *Mano praeities vaizdeliai*, K., 1936; A. Itomlenskis, „Cenzūros veikimas Lietuvoje“, *Lietuvos žinios*, 1932.I.2, nr. 1; O. Pleirytė-Puidienė, „Gabrielis Landsbergis-Žemkalnis“, *Lietuvis*, 1926.VIII.27, nr. 34; A. Šmulkštys, „Neleistinos klaidos“, *Rytas*, 1925.XII.10, nr. 274; Idem, „Jie niekad nestovėjo tautos priešaky“, *ibidem*, 1925.XII.12, nr. 276; G. Petkevičaitė, „Vilniaus seimas“, *Lietuvos žinios*, 1930.XII.5, nr. 278 (t. p. *Lietuvos ūkininkas*, 1930.XII.4, nr. 49); Vl. Nagevičius, „Didžiojo Vilniaus seimo laikai“, *Lietuvos žinios*, 1930.XII.23, nr. 292.

Marksistinė, sovietinė ir sovietinio laikotarpio istoriografija. Su Lietuvos Respublikos laikotarpiu įsigalėjusiu kiek perdėtu Didžiojo Vilniaus seimo adoravimu disonavo tuo metu Maskvoje gyvenusio V. Mickevičiaus-Kapsuko požiūris. 1905 m. revoliucijai ir Seimui V. Kapsukas skyrė nemažai dėmesio⁴⁴. Reikėtų pažymėti, kad jis išliko nuoseklus: V. Kapsuko Vilniaus seimo koncepcija metams bėgant nekeitė.

Nagrinėdamas Seimo ir revoliucijos problemas, jis rėmėsi klasių kovos teorija ir V. Lenino 1905–1907 m. „buržuazinės demokratinės revoliucijos“ koncepcija. V. Kapsuko nuomone, nors Lietuvos proletariatas dar buvo silpnas, bet jis suvaidino 1905 m. revoliucijoje didžiulį vaidmenį, o Lietuvos valstietija buvo svarbiausia proletariato pagalbininkė⁴⁵. Tik revoliucinė situacija ir siekis neprarasti įtakos Lietuvos visuomenei esą privertė „liberalus ir buržuazinius demokratų“ radikalizuotis. Vis dėlto V. Kapsukas – 1905 m. įvykių liudininkas ir dalyvis – gerai suprato didžiulę Seimo reikšmę ir ne kartą yra pažymėjęs, kad tai buvo revoliucinio judėjimo kulminacija⁴⁶. Jo teigimu, nors Suvažiavimą organizavo „reakcionieriai“, t. y. tautininkai ir krikščionys demokratai (V. Kapsukas teisus tik iš dalies, nes krikdėmai tiesiogiai prie Suvažiavimo organizavimo neprisidėjo), vis dėlto LSDP ir į Vilnių atvykusių revoliucingai nusiteikusių valstiečių dėka pavyko priimti sąlygiškai „teigiamus“ nutarimus. Svarbiausi V. Kapsuko argumentai, leidžiantys teigiamai charakterizuoti Seimą, buvo tai, kad Seimas „surinko didžiulę valstiečių minią ir iš dalies darbininkų“ ir į jo „nutarimus žiūrėta kaip į privalomus“⁴⁷. Šie samprotavimai rodo, kad autorius, nors ir tendencingai, tačiau gana blaiviai vertino Seimo nutarimus. Vis dėlto kritikos šių nutarimų atžvilgiu apstu. V. Kapsukui labiausiai kliuvo „nacionalistinis“ nutarimų pobūdis ir „tautos vienybės“ propagavimas. Anot jo, visos tautos suvienijimas dėl klasinių interesų skirtumo iš esmės yra neįmanomas⁴⁸. Taip pat pažymima, jog nutarimuose visiškai nekalbama apie darbininkų ir valstiečių ekonominius reikalus, ypač žemės klausimą, kad juose nieko nėra apie „Lietuvos klasių santykius“ ir t. t.⁴⁹ Jo nuomone, Seime viešpatavo pasiturinčių ūkininkų dvasia.

Be šios ideologinės kritikos, reikėtų pažymėti ir kitą, racionaliąją, Seimo nutarimų kritikos pusę. Jo teigimu, Seimo rezoliucija buvo neaiški, nenurodė tikslesnių konkrečios veiklos orientyrų, taip pat neapibrėžė lietuvių visuomenės santykių su caro valdžia, o svarbiausia – Seimo metu nebuvo sukurtas joks revoliucinis orga-

nas, galintis vykdyti jo nutarimus⁵⁰. Čia nemažai kluvo ir LSDP, pasak V. Kapsuko, nesugebėjusiai perimti iniciatyvos ir atsiriboti nuo „liberalinių ir buržuazinių demokratiškos partijų“. LSDP veiklos kritika iš kairiųjų pozicijų sudaro nemažą V. Kapsuko kūrybinio palikimo dalį. Jo teigimu, LSDP buvo „smulkiaburžuazinius ir smulkiapatriotinius šūkius propagavusi partija“ (nors tai ir prieštaringa, tačiau kartais ji vadinama ir stambiųjų ūkininkų partija)⁵¹, 1905 m. užsiėmusi aktyvia antirusiška propaganda, o Seime St. Kairio dėka sudariusi „sandėrį“ su lietuvių buržuazija. Tiesa, esą vėliau, kitą dieną po Seimo, LSDP, priimdama savo nutarimus, bandė ištaisyti padėtį ir revoliucinti darbininkus ir valstiečius, tačiau lemiamas momentas jau buvo praėjęs⁵². Vis dėlto, anot V. Kapsuko, LSDP 1905 m. buvo vienintelė partija, kuri kėlė nepriklausomos Lietuvos reikalavimą⁵³. Toks tvirtinimas daugiau pagrįstas LSDP lozungų, o ne programinių dokumentų analize,

⁴⁴V. Kapsukas, „Kalbos kairiųjų darbininkų organizacijų konferencijoje“, *Raštai*, t. 6, V., 1963, p. 573–580; Idem, „Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija“, *ibidem*, t. 7, V., 1964, p. 545–593; Idem, „1905 metai Lietuvoje“, *ibidem*, t. 9, V., 1970, p. 429–447; Idem, „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, V., 1971, p. 203–214; Idem, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, *ibidem*, p. 215–242; Idem, „Vilniaus seimo troškimai, Lietuvos dabartis ir opozicija“, *ibidem*, p. 296–300; Idem, „Vilniaus seimo paminėjimas lietuvių spaudoje“, *ibidem*, p. 366–377; Idem, „Dėl D-ro Basanavičiaus sukaktuvių paminėjimo“, *ibidem*, p. 378–381; Idem, „Lietuvos tautininkai 1905 m. revoliucijos metu“, *ibidem*, t. 12, V., 1978, p. 40–47; Idem, „Kun. J. Tumo-Vaižganto politinis veidas“, *ibidem*, p. 340–354; Idem, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, p. 513–568.

⁴⁵V. Kapsukas, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, *Raštai*, t. 10, p. 215, 224 ir kt. ; Idem, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, t. 12, p. 522.

⁴⁶V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje“, *ibidem*, t. 9, p. 442; Idem, „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, p. 205, 211–213.

⁴⁷V. Kapsukas, „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, p. 211–213.

⁴⁸V. Kapsukas, „Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija“, *ibidem*, t. 7, p. 564; Idem, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, t. 12, p. 549.

⁴⁹V. Kapsukas, „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, p. 210–211.

⁵⁰*ibidem*, p. 206–209.

⁵¹V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje“, *ibidem*, p. 443; Idem, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, t. 12, p. 521.

⁵²V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje“, *ibidem*, t. 9, p. 439–440; Idem, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, *ibidem*, t. 10, p. 215–216, 225; Idem, „Vilniaus seimo paminėjimas lietuvių spaudoje“, *ibidem*, p. 373–374; Idem, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, t. 12, p. 557–559.

⁵³V. Kapsukas, „Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija“, *ibidem*, t. 7, p. 561–562; Idem, „Vilniaus seimo paminėjimas lietuvių spaudoje“, *ibidem*, t. 10, p. 374–377.

be abejo, buvo pernelyg kategoriškas, nes nebuvo atsižvelgta į kitų lietuvių politinių partijų valstybingumo idėjos įgyvendinimo taktinius ir strateginius niuansus. Panašiai kaip ir teiginys, kad LDP, krikščionys demokratai ir tautininkai Seime buvo sudarę bendrą frontą prieš LSDP⁵⁴. Toks tvirtinimas gali būti pateisinamas nebent klasių kovos teorijos požiūriu, nes tautiniai demokratai ir krikdemai Seime formaliai nesiblokavo (būta netgi didelių nesutarimų tarp šių grupuočių), o LDP apskritai atliko taikytojo vaidmenį, kaip ir dešinysis LSDP sparnas, vadovaujamas St. Kairio.

Gan prieštarinę V. Kapsuko požiūrį į politinių partijų santykius taip pat puikiai iliustruoja kategoriškas tautinių demokratų ir krikdemų reikšmės 1905 m. tautinėje revoliucijoje neigimas, kaltinant juos „sandėriu su carizmu“, pasitenkinimu spalio 17 d. manifestu ir sąmoningu revoliucinio judėjimo slopinimu, „dvarininkų, stambių ūkininkų ir fabrikantų interesų gynimu“⁵⁵. Vis dėlto 1905 m. revoliucijos realijos vertė V. Kapsuką pripažinti, kad „politinis judėjimas, kurio nelydėjo nacionalinis išsivadavimo judėjimas, buvo daug silpnesnis“ ir kad „nacionaliniai elementai revoliuciją iškėlė į labai aukštą lygį“⁵⁶.

Taigi V. Kapsuko kaip istoriko ir publicisto įžvalgumas buvo neatskiriamas nuo ideologinio dogmatizmo. Galbūt todėl jis taip ir nesugebėjo visiškai atskleisti visos lietuvių tautos (o ne jos dalies) politinių siekių ir Lietuvos valstybingumo raidos logikos.

Didžiajam Vilniaus seimui šiek tiek dėmesio skyrė ir V. Kapsuko bendramintis Z. Angarietis⁵⁷. Konceptualiai jų vertinimai mažai skyrėsi, nebent galima pažymėti, kad Z. Angarietis, nagrinėdamas Seimo problemas, dar labiau kritikavo Seimą ir jo nutarimus.

Sovietinė historiografija apie Seimą, palyginti su V. Kapsuku, be abejonės, žengė didelį žingsnį atgal. Galėtume išskirti du sovietinės historiografijos laikotarpius: 1) iki 7 dešimtmečio pradžios ir 2) nuo 7 dešimtmečio pradžios iki 1988 metų. Pirmuoju periodu buvo formuojamas oficialus sovietinės historiografijos požiūris į Seimo* rengimą kaip į buržuazijos laviravimo priemonę siekiant atitraukti darbininkus ir valstiečius nuo klasių kovos. Prieita netgi iki to, jog teigta, esą Seimo organizatoriai bijojo valstiečių ir slapta bandė susitarti su caro vyriausybe. Taip pat susiformavo kiti historiografijos stereotipai, kurie buvo V. Kapsuko vertinimų labai blogos kokybės interpretacija (A. Ivanovas, P. Girdzijauskienė, J. Jurginis**, K. Žukauskas, Vl. Pavilonis ir kt. autoriai, taip pat 1963 m. išleista Lietuvos TSR istorija)⁵⁸. Iš esmės buvo plėtojama V. Kapsuko ideologinė Seimo kritika, beveik

užmirštant jo racionaliąją kritikos pusę. Antruoju periodu iš dalies jau buvo pripažįstama, kad Seimas buvo 1905 m. revoliucijos Lietuvoje kulminacija ir vienas iš svarbiausių nacionalinio judėjimo įvykių⁵⁹. Konkrečių Seimo problemų, tarp kitų – ir buržuazijos vaidmens bei „susitaikėlišku“ Seimo nutarimų – vertinimai, nors kiek ir švelnesni, tačiau nedaug skyrėsi nuo pirmojo laikotarpio istorikų.

Taip pat galima paminėti autorius, kurie Seimo atžvilgiu sunkiomis sovietmečio sąlygomis liko daugiau ar mažiau neutralūs⁶⁰ (nors jie

⁵⁴V. Kapsukas, „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, p. 208.

⁵⁵V. Kapsukas, „Lietuvos Socialdemokratų partijos istorija“, *ibidem*, t. 7, p. 572; „Kalbos kairiųjų darbininkų organizacijų konferencijoje“, *ibidem*, t. 6, p. 5'4; „1905 metų Vilniaus seimas“, *ibidem*, t. 10, p. 207–208; Idem, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, *ibidem*, t. 10, p. 230–239; Idem, „Lietuvos tautininkai 1905 m. revoliucijos metu“, *ibidem*, t. 12, p. 40–47 ir kt. str.

⁵⁶V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *ibidem*, t. 12, p. 550, 559.

⁵⁷Z. Angarietis, *Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija. Partijos istorija nuo 1896 iki 1907 metų*, Smolenskas, 1921, t. 2, p. 334–340 ir kt.

**Didžiojo Vilniaus seimo pavadinimas, kaip idealizuojantis lietuvių „buržuazijos“ forumą, tuomet negalėjo būti vartojamas. Tiek sovietinės istoriografijos atstovams, tiek ir istorikams, siekusiems objektyviai tyrinėti Seimo problemas, parankus buvo istorinis pavadinimas – Lietuvių suvažiavimas Vilniuje. Apie tai plačiau žr.: E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje“ ..., p. 313–314.*

**Reikėtų pažymėti, kad J. Jurginis Seimui skyrė daug didesnę dėmesį negu kiti sovietiniai istorikai. Be to, jam priklauso nuopelnas gana objektyviai ir plačiai nušviečiant 1905 m. revoliucijos Lietuvoje (ir konkrečiai – Vilniuje), raidą.

⁵⁸A. В. Иванов, „Революция 1905–1907 гг. в Литве“, in: *Революция 1905–1907 годов в национальных районах России*. М., 1949, с. 301–348; П. П. Гирдзияускене, *Революция 1905–1907 гг. в Литве*, in: *Революция 1905–1907 гг. в национальных районах России*, М., 1954, с. 311–354; P. Girdzijauskienė, *1905–1907 m. revoliucija Lietuvoje*, V., 1955; J. Jurginis, *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*, V., 1958, p. 96–115 ir kt. ; K. Žukauskas, *Iš Lietuvos mokyklos istorijos 1905–1907 m.*, K., 1960, p. 26–37 ir kt. ; Vl. Pavilonis, „Buržuazinių politinių partijų pažiūra į Lietuvos valstybingumą (1905–1918 m.)“, *Lietuvos TSR AMMD, Teisė*, 1965, t. 5, p. 52–55; *Lietuvos TSR istorija: Nuo 1861 iki 1917 metų*, V., 1963, p. 332–333 ir kt. veik.

⁵⁹*LKP istorijos apybraiža*, t. 1, V., 1971, 1887–1920, p. 178–181; *История Литовской ССР: С древнейших времен до наших дней*, Вильнюс, 1978, с. 263–266; „Lietuvių suvažiavimas Vilniuje“, in *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 6, V., 1980, p. 537; P. Freidheimas, „Didysis prologas“, *Švyturys*, 1985, nr. 20, p. 6–7; *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, t. 1, V., 1985, p. 332; J. Zinkus ir kt., „Lietuvių suvažiavimas Vilniuje“, in *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, V., 1986, p. 559–560; M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų ligi 1917 metų*, V., 1988, p. 170–171 ir kt. veik.

⁶⁰J. Jasaitis, *Gabrielė Petkevičaitė-Bitė*, V., 1972, p. 77–79 ir kt.; A. Sprindis, *Povilas Višinskis*, V., 1978, p. 252–282; A. Piročkinas, *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoseletojas (1904–1930)*, V., 1978, ir kt. aut.

Seimo tiesiogiai ir netyrinėjo). 1986 m. buvo išspausdinta St. Lazutkos ir I. Valikonytės studija apie 1905–1907 m. revoliucijos istoriografiją⁶¹, kur nemažai vietos skirta ir Seimo istoriografijai. Nors autorių vertinimai beveik nesiskiria nuo pirmojo sovietinio periodo istorikų minčių, vis dėlto tai pirmasis istoriografinis darbas po M. Biržiškos ir J. Ochmanskio* straipsnių.

Atskirai reikėtų aptarti A. Tylos indėlį į 1905–1906 m. tautinės revoliucijos ir Didžiojo Vilniaus seimo tyrimus⁶². Svarbiausias jo darbas – monografija apie 1905 metų revoliuciją Lietuvos kaime. Pirmiausia į akis krinta pati knygos struktūra. Tai puikus pavyzdys, rodantis, kad sovietinės cenzūros sąlygomis vis dėlto buvo įmanoma objektyviai ir išsamiai tyrinėti Lietuvos istorijos problemas. Pasirinktas tyrimo objektas – Lietuvos valstiečiai 1905–1906 metais – buvo pakankamai platus, kad būtų galima panagrinėti ir kitas problemas: išsamiai aptariama Lietuvos politinė padėtis, lietuvių nacionalinio judėjimo siekiai, kai kurie lietuvių inteligentijos formavimosi ir raidos bruožai, LSDP veikla. Didelis dėmesys skirtas ir Suvažiavimui, rinkimams į jį, tautinės revoliucijos vystymuisi iki Suvažiavimo ir po jo, vietinės valdžios kūrimuisi Suvažiavimo laikotarpiu, aptarti kiti jo organizavimo ir nutarimų vykdymo klausimai. Nuoseklus A. Tylos tyrimo rezultatas – remiantis visiškai nauja archyvine medžiaga, buvo įrodyta lemiama Seimo reikšmė tautinei revoliucijai.

A. Tylos monografijoje atlikta kruopšti valstiečių judėjimo prielaidų ir konkrečių priežasčių 1905 m. analizė. Paties valstiečių judėjimo 1905–1906 m. tyrimas leido daryti išvadas ir apie naujos pilietinės visuomenės klostymąsi Lietuvoje. Autorius, atskleisdamas lietuvių inteligentijos vadovaujantį vaidmenį telkiant lietuvių visuomenę, kartu netiesiogiai sugestijavo, jog 1905 metai buvo lemiami formuojantis vienašališiam lietuvių etnosocialiniam organizmui. Remiantis A. Tylos tyrimais, galima daryti išvadą, kad lietuvių politinė struktūra Seimo laikotarpiu jau turėjo tvirtą socialinę atramą ir tai puikiausiai pademonstravo valstiečių dalyvavimas Seime ir besąlygiškas jo nutarimų vykdymas. Taigi tiesiogiai to nedeklaruodamas, istorikas iš esmės paneigė V. Kapuko ideologinės Seimo kritikos argumentus, o autoriaus tyrimo požiūris atvėrė naujas perspektyvas Seimo ir 1905–1906 m. pr. tautinės revoliucijos Lietuvoje problemoms nagrinėti.

* * *

Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į sovietinę rusų 1905–1907 m. revoliucijos istoriografiją, kur greta ryškių ideologinių akcentų at-
randame Rusijos imperijos revoliucinės situacijos 1905–1907 m., caro
valdžios politikos imperijos pakraščiuose analizę⁶³.

Lietuvių emigracijos istoriografija. Didysis Vilniaus seimas lietuvių
išeivijai padarė nemažą įspūdį. Tiesioginė Seimo, sutelkusio tautą
politiniams uždaviniams spręsti, išdava buvo 1906 m. vasario mėn.
įvykęs Lietuvių suvažiavimas Filadelfijoje (kitai dar vadintas Ameri-
kos lietuvių seimu Filadelfijoje), turėjęs suvienyti Amerikos lietuvių po-
litines sroves. Tačiau 1906–1907 m. Lietuvoje tebevykstant susidoro-
jimams su revoliucijos (ir Seimo) dalyviais, domėjimasis jos proble-
momis Amerikoje kiek sumažėjo. Tiesiog stebėtina, kad gana gausi
Amerikos lietuvių periodika taip ir nesugebėjo išsamiau nagrinėti
Seimo problemų. Kiek plačiau apie Seimą pradėta rašyti tarpukario
periodu. Iš dalies tai nulėmė jo reikšmės suabsoliutinimas Lietuvoje.
Savarankiškų vertinimų būta mažai, iš esmės tai buvo Lietuvoje
vyravusio „oficialaus“ požiūrio į Seimą atspindys. Skirtumas tik tas, kad
„Seimo korta“ nebuvo naudojama politinei kovai. Mat Amerikos

⁶¹S. Lazutka, I. Valikonytė, „1905–1907 m. revoliucijos Lietuvoje istoriografija“, *Lietuvos TSR AMMD. Istorija*, t. XXV, V., 1986, p. 53–75.

*Žr. skyrelį „Lenkų istoriografija“.

⁶²A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, V., 1968; Idem, „Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai“, *Lietuvos TSR MAD, A serija*, 1968, t. 2, p. 75–94; Idem, „Pirmoji liaudies revoliucija: Lietuvos valstiečiai 1905 m.“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, nr. 4, p. 8–10; Idem, „1905 metų revoliucijos reikšmė lietuvių kultūrai“, *Kultūros barai*, 1975, nr. 12, p. 44–48; Idem, „1905 metų įvykiai Suvalkijoje“, *Acta Baltico-Slavica*, 1987, t. 18, p. 367–375 ir kt. veik. Taip pat kolektyvinė monografija: T. Карьяхярм, Я. Крастынь, А. Тила, *Революция 1905–1907 гг. в Прибалтике*, Таллин, 1981.

⁶³Л. К. Ерман, *Интеллигенция в первой русской революции*, М., 1966; Э. Д. Черменский, *Буржуазия и царизм в первой русской революции*, М., 1970; В. А. Анушкин, *Русско-японская война в 1904–1905 гг.*, М., 1970; Б. В. Ананьин, *Россия и международный капитал 1897–1914*, Л., 1976; Ю. Б. Соловьев, *Самодержавие и дворянство в 1902–1907 гг.*, Л., 1981; А. Б. Ушаков, *Демократическая интеллигенция периода трёх русских революций*, М., 1958; В. В. Шелохоев, *Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905–1907 гг.*, М., 1986; А. В. Игнатъев, *С. Ю. Витте – дипломат*, М., 1989 ir kt. veik.

lietuviai Seime nedalyvavo ir negalėjo sau priskirti kokių nors didelių nuopelnų, nebent idėjinę ir moralinę paramą ir nemažas į Lietuvą revoliucijos metais atsiųstas pinigų sumas.

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje nelikus vietos laisvai minčiai, Lietuvos Respublikoje susiklosčiusios istoriografinės tradicijos galėjo plėtotis tik emigracijoje. Į Vakarus išvyko ir nemaža dalis Lietuvos istorikų (taip pat ir Seimo dalyvių). Didysis Vilniaus seimas, kaip ir anksčiau, apgaubiamas šventumo ir paslapties aureole. Sovietų užgroboje Lietuvoje uždraudus net paminėti Seimo vardą (kartu ir visapusiškai nagrinėti Seimo problemas, nes tai neatskiriami dalykai), jis plačiau aptariamas tik Šiaurės Amerikos spaudos puslapiuose. Anksčiau vien idėjinė parama ir aukomis prisidėjusiai prie 1905–1907 m. revoliucijos Lietuvoje ir 1905 m. pabaigoje galėjusiai tik pasveikinti Lietuvių seimą išveivijai ši Didžiojo Vilniaus seimo dvasios ir atminties saugotojo funkcija buvo lyg psichologinė, moralinė kompensacija už tai, kad ji dėl objektyvių priežasčių tuomet mažai galėjo pagelbėti Lietuvai.

Deja, fundamentalesnių darbų taip ir nesulaukta. Tarpukario laikotarpiu pasirodę publicistiniai straipsniai ir atsiminimai išsiskyrė savo nekritiškais Seimo vertinimais ir tautine-valstybine apologetika⁶⁴. Po Antrojo pasaulinio karo jau dažnai pereinama prie analitinių tyrimų, nors jų irgi negausu. Išsamiau Didysis Vilniaus seimas nušviestas St. Kairio ir K. Griniaus atsiminimuose⁶⁵, taip pat atsiminimais remiantis parašytuose St. Kairio ir J. Bielinio straipsniuose⁶⁶, kuriuos dėl pakankamai argumentuotų vertinimų ir plataus politinio konteksto nušvietimo galima priskirti ir moksliniams-publicistiniams darbams. Beje, šiems autoriams pavyko atskirti 1905 m. revoliucijos ir Seimo problemas.

Atskirus Seimo aspektus gana kvalifikuotai moksliniuose straipsniuose ir recenzijose aptarė R. Misiūnas (A. Tylos knygos „1905 metų revoliucija Lietuvos kaime“ recenzija), K. A. Matulaitis (sukilimas Suvalkijoje), Pr. Pauliukonis (K. Griniaus knygos „Atsiminimai ir mintys“ recenzija), J. Pajaujis (lietuvių politinės struktūros susiformavimas Seimo laikotarpiu), J. Vilčinskas (LSDP veikla), J. Audėnas (LVS veikla) ir kt.⁶⁷ Taip pat negalima nepaminėti A. Kučo ir M. Biržiškos⁶⁸ (tiesa, M. Biržiška pateikė savo studijos Lietuviškojoje enciklopedijoje santrauką) apibendrinančių darbų, kuriuose tradiciškai aptariamas Suvažiavimo organizavimas, jo eiga ir reikšmė lietuvių tautai.

Atskirai reikėtų paminėti grupę autorių (M. Krupavičius, J. Šaulys, V. Brizgys, Pr. Būčys, A. Gražiūnas)⁶⁹, plačiau nagrinėjusių Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybes ir krikščionių demokratų veiklą Seimo laikotarpiu. Šių autorių darbai gana vaizdžiai iliustruoja baigiamąjį lietuvių politinės struktūros klostymosi etapą 1905 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais.

Iš lietuvių emigrantų autorių norėtusi išskirti M. Biržišką, St. Kairį, Pr. Čepėną ir K. J. Čeginską. M. Biržiška, be paminėto straipsnio Lietuvių enciklopedijoje (žr. šios knygos p. 23), Seimo problemas dar nagrinėjo naujos, modernios lietuvių tautos tapimo kontekste⁷⁰. Jo

⁶⁴M. Z. ?/, „Vilniaus Didžiojo seimo 20 metų sukaktuvių paminėjimas Chicagoje“, *Draugas*, 1925.XI.25, nr. 277; ?/, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo įtėkmė į Lietuvos politinį gyvenimą“, *Vytis*, 1925.XI.30, nr. 21, p. 594–595; ?/, „Lietuvos demokratija minės Vilniaus seimą“, *Naujienos*, 1930.XI.25, nr. 278; P. Grigaitis, „Revoliuciniai pamokslai Lietuvoje: Iš atsiminimų apie 1905 m.“, *Naujienos*, 1930.XI.26, nr. 279; ?/, „Dvejos istoriškos sukaktuvės Lietuvos gyvenime“, *Naujienos*, 1930.XI.20, nr. 274; ?/, „Prie Vilniaus seimo 25-jų sukaktuvių“, *Naujienos*, 1930.XI.26, nr. 279; ?/, „Iš Lietuvos: Vilniaus seimo sukaktuvių paminėjimas“, *Tėvynė*, 1935.XI.28, nr. 48 ir kt. str.

⁶⁵K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, Chicago, 1962, t. 2, p. 142–182, 222–250; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, New York, 1964, p. 75–123.

⁶⁶J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 19–24; K. Bielinis, „Kas ugdė Lietuvos Steigiamojo seimo šūki?“, *Darbas*, 1955, nr. 3, p. 6–9.

⁶⁷J. Pajaujis, „Politinių grupuočių socialiniai bruožai“, *Varpas*, 1955, p. 25–33; Pr. Pauliukonis, „K. Griniaus atsiminimai ir mintys“, *Aidai*, 1964, nr. 5, p. 237–241; K. A. Matulaitis, „Sukilimas Sūduvoje 1905–1906 metais“, *Tautos praeitis*, 1967, . 2, kn. 3–4, p. 257–270; R. Misiūnas, „1905 metų sąjūdis Lietuvoje“, *Aidai*, 1971, nr. 5, p. 236–237; J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga*, London, 1985, p. 70–75; J. Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, New York, 1986, p. 62–64 ir kt. veik.

⁶⁸A. Kučas, „Didysis Vilniaus seimas“, *Į laisvę*, 1956, nr. 9, p. 18–19; B. M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus seimas“, in *Lietuvių enciklopedija*, t. 4, Boston, 1954, p. 515–517.

⁶⁹M. Krupavičius, „Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje“, *Tėvynės sargas*, 1954, nr. 1, p. 4, 10–16, 22–30, 66–67; Pr. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, *ibidem*, 1948, nr. 4, p. 254–257; K. Šaulys, „Iš atsiminimų apie krikščioniškąją demokratiją Lietuvoje“, *ibidem*, 1948, nr. 4, p. 258–260; Idem, „Lietuvių Krikščionių Demokratų susivienijimo projektas“, *ibidem*, 1954, nr. 1, p. 65–67; V. Brizgys, „Lietuvių tauta ir krikščioniškoji demokratija“, *ibidem*, 1951, nr. 1, p. 1–2, 11–12 ir kt.; A. Gražiūnas, „Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje“, *ibidem*, 1988, nr. 1, p. 16–20.

⁷⁰M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, New York, 1953, t. 2, p. 123–126; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, Chicago, 1977, p. 321–396; J. Čeginskas, „Didysis Vilniaus Seimas ir demokratinės minties raida Lietuvoje“, *Lietuvių kultūros instituto suvažiavimo darbai*, Lempertheim, 1986, p. 107–123.

požiūriu, Didysis Vilniaus seimas, sutelkęs visus lietuvių tautos luomus ir sluoksnius, paspartino tautos pilietėjimo procesą. St. Kairys Seimo problemas aptaria per lietuvių politinių partijų kovos prizmę. Būdamas vienas aktyviausių Seimo veikėjų ir vienas iš jo nutarimų autorių, jis žinojo daugelį Seimo niuansų, todėl jo pateikta medžiaga leidžia patikslinti kai kuriuos politinių partijų veiklos bruožus (pvz., LSDP santykiai su LDP, LVS, tautiniais demokratais ir krikdemais). St. Kairys vienas iš nedaugelio plačiai nagrinėjo socialinių-ekonominių veiksmų įtaką 1905–1907 m. revoliucijai. Šiuose emigracijoje išleistuose darbuose St. Kairys, matyt, tiksliausiai išreiškė lietuvių socialdemokratijos požiūrį į Vilniaus seimą. Jam gana įtikinamai pavyko atskleisti LSDP nuopelnus – tai didžiulis šios partijos agitacinis darbas Lietuvoje per visus 1905 metus, paties Seimo „surevoliucinimas“, aktyvi veikla įgyvendinant jo nutarimus ir t. t. Tačiau aiškiai perdedama LSDP įtaka Seimo metu (tariamai lemiamas jos vaidmuo renkant prezidentą, tvirtinant programą ir priimant nutarimus)⁷¹. Taip pat suabsoliutintas LSDP nutarimų, priimtų kitą dieną po Seimo, poveikis lietuvių visuomenei. Toks LSDP vaidmens padidinimas, be abejo, nebuvo įmanomas nesumenkinant kitų partijų ir politinių grupuočių įtakos. Vis dėlto St. Kairiui pavyko rekonstruoti daugmaž autentišką Seimo laikotarpio politinę situaciją. Šiaip ar taip, svarbiausias conceptualus St. Kairio teiginys, be kita ko, rodantis ir šio politiko sąžiningumą, buvo pripažinimas, kad Seimas socialdemokratams tebuvo vienas iš 1905 m. revoliucijos epizodų⁷². Kitas dalykas, kad St. Kairys, kaip ir kiti tiek tarpukario laikotarpio, tiek ir po Antrojo pasaulinio karo rašę autoriai, neišvengė teleologinio požiūrio į Seimą, teigusio, kad Seime išreikštą nuostatą atkurti Lietuvos valstybę (šiuo atveju – etnografinėmis ribomis) sėkmingai realizavo 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas⁷³. Panašiai teigė ir kiti du mus dominantys istorikai – Pr. Čepėnas ir K. J. Čeginskas⁷⁴. Pr. Čepėnas pirmasis iš lietuvių istorikų pateikė kondensuotą XIX a. pab.–XX a. pr. Lietuvos istorinės raidos vertinimą. Jo knygoje daug vietos skirta tiek Didžiajam Vilniaus seimui, tiek ir 1905 m. revoliucijai apskritai. Kaip ir St. Kairys, Pr. Čepėnas Seimą aptarė revoliucinio judėjimo kontekste, tačiau kartu Seimo problemas įkomponavo ir į bendrą lietuvių nacionalinio judėjimo problematiką. Be to, Pr. Čepėnas Seimo klausimus analizavo visapusiškiau. Tiesa, ne visoms Seimo problemoms skirta vienodai dėmesio (mažiau nagrinėta Seimo parengimas ir jo eiga, daugiau – nutarimų vykdymas bei caro valdžios represijos), nekritiškai įvertinti kai kurių Seimo amžininkų teiginiai apie tai, kad J. Basa-

navičius būsimąjį Suvažiavimą įsivaizdavo kaip kultūrinį renginį, iš esmės nekalbama apie lemiamą tautinių demokratų vaidmenį sušaukiant Suvažiavimą, nuoseklus „faktografiškumas“ kartais neleidžia atskirti svarbių problemų nuo periferinių ir t. t. Kita vertus, įstabu tai, kad Pr. Čepėnas, išnagrinėjęs tiek 1905 m. tautinę revoliuciją Lietuvoje, tiek ir Didįjį Vilniaus seimą, nors šių istorinių įvykių ir neatskyrė, tačiau prioritetą suteikė Seimui, kaip „politinio lietuvių sąjūdžio masiniam pasireiškimui, pasakiusiam savo valią ir nusistatymą pagrindiniais tautos klausimais“⁷⁵. Taigi, šiek tiek transkribavus autoriaus mintis, išeity, kad Seimas į revoliucijos stichiją įnešė tvarkos elementą.

Pr. Čepėnas Seimą vertino kaip pačios tautos nuoseklaus, imanentinio (modernios lietuvių tautos formavimosi prasme) proceso išdavą, o K. J. Čeginskui Seimas buvo jau valstybinės kūrybos rezultatas. Jo nuomone, tai buvo ne tik tautinio atgimimo virtimas valstybiniu. Šis valstybinis atgimimas, pasak jo, buvo ir permanentinis procesas, pratęsęs Lietuvos (LDK) valstybingumo tradiciją. Kitas dalykas, kaip teigė K. J. Čeginskas, „čia vienodai reikia pabrėžti ir nepaneigiamą Lietuvos valstybinės nepriklausomybės idėjos tęstinumą, ir lygiai akivaizdų jos turinio pasikeitimą“⁷⁶. Tačiau tolesnė istoriko mintis, jog „1905 m. Vilniaus seime iškeltą vieningos nepriklausomos Lietuvos idėją netrukus įkūnijo 1918 m. vasario 16 d. aktas“, rodo, kad išskyrus modernios, tautinės Lietuvos sukūrimą, autorius nematė jokių kitų Lietuvos etnopolitinės raidos alternatyvų.

Apibendrinant galima teigti, kad emigracijos istorikai ir publicistai, nors ir nesinaudojo okupuotoje Lietuvoje likusiais šaltiniais, metodologiniu požiūriu žengė žingsnį į priekį lyginant su Lietuvos Respublikos (1918–1940 m.) periodo istoriografija. Pirmiausia, pasirodė keletas brandesnių mokslinių darbų, antra, jau neapsiribojama tik Suvažiavimo organizavimo ar jo eigos aprašymu, o stengiamasi įsigilinti į kitas Seimo ir 1905 m. tautinės revoliucijos problemas.

⁷¹J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., p. 19–24; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 88–90, 95–96, 109–112 ir kt.

⁷²St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 83.

⁷³Ibidem, p. 92–93.

⁷⁴Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 353; K. J. Čeginskas, „Didysis Vilniaus Seimas...“, p. 122.

⁷⁵Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 353.

⁷⁶K. J. Čeginskas, „Didysis Vilniaus Seimas ...“ p. 121.

1988–1993 metai. Po 1988 metų, prasidėjus naujam lietuvių tautinio, o vėliau – ir valstybinio atgimimo etapui, ir Lietuvoje atsirado galimybė visapusiškai nagrinėti tiek apskritai Lietuvos istorijos, tiek ir Atgimimo laikotarpio problemas. 1990–1993 metais paskelbta keletas E. Motiekos ir R. Miknio straipsnių bei studijų, kuriuose bandoma kompleksiskai nagrinėti Didžiojo Vilniaus seimo klausimus⁷⁷. Tiesa, kol kas daugiau dėmesio buvo skirta Seimo prielaidoms, priežastims, organizavimui ir jo reikšmei lietuvių tautai, o Seimo eiga ir tiesioginės išdėvės tyrinėtos mažiau.

Taip pat pasirodė darbų, netiesiogiai susijusių su Seimo problemomis. Tai R. Miknio monografija apie LDP 1902–1915 m., taip pat kiti straipsniai apie lietuvių ir Lietuvos visuomenės politines sroves 1904–1905 metais⁷⁸, A. Gaidžio ir R. Laukaitytės – apie lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo (LKDS) kūrimosi aplinkybes 1905–1906 m.⁷⁹, D. Staliūno darbai apie LKDS kūrimąsi ir vyskupo E. Ropo veiklą, kuriuose taip pat pateikiama 1905–1906 m. Lietuvos politinės situacijos metmenys ir nagrinėjami nelietuviškai kalbančios Lietuvos visuomenės politiniai tikslai⁸⁰. Reikėtų paminėti M. Karaliaus diplominių darbų, kuriame gana kvalifikuotai aptariama LDP veikla nuo 1902 iki 1907 m.⁸¹, taip pat A. Tylos⁸², Ž. Kriaučiūnienės⁸³ straipsnius, J. Būteno⁸⁴ ir J. Petronio⁸⁵ monografijas.

Mūsų darbe taip pat remiamasi Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir lietuvių tautos politinių tikslų konstitutavimosi modelių paieškomis A. Kulakausko, E. Aleksandravičiaus, Č. Laurinavičiaus, R. Miknio, Vl. Sirutavičiaus, R. Lopatos, V. Berenio, S. Pivoro, D. Staliūno darbuose⁸⁶. Tai leidžia plačiau pažvelgti į valstybinių-politinių koncepcijų klostymąsi Lietuvoje tiek 1905–1906 metais, tiek ir apskritai XX a. pradžioje.

Lenkų istoriografija. Lenkų autoriai, ir XX a. pradžios, ir šiuolaikiniai, Seimo kaip atskiro klausimo netyrinėjo. Jis aptariamas veikaluose apie lietuvių nacionalinį judėjimą arba tiesiog „Lietuvos

⁷⁷ R. Miknys, E. Motieka, „Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės“ (toliau – TLDP), in *LAIS*, t. 1, p. 80–85, 93–102 ir kt. ; E. Motieka, „P. Višinskis Didžiąjame Vilniaus seime“, *P. Višinskio skaitymai*, Šiauliai, 1990, p. 7–9; Idem, „Viešai pakelti balsą už tiesas...“ (J. Basanavičiaus kalba atidarant Didįjį Vilniaus seimą), *Kultūros barai*, 1990, nr. 11, p. 6–10; Idem, „Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizavimas“,

Proskyna, 1990, nr. 4(7), p. 233–239; Idem, „Didžiojo Vilniaus seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei“, in *LAIS*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 199–229; Idem, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“ p. 267–326; Taip pat publikacijos: „Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai“ (toliau – TLDP dokumentai), parengė R. Miknys ir E. Motieka, in *LAIS*, t. 1, p. 173–207, „Lietuvių memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. J. Vitei (1905 m. lapkritis)“, parengė E. Motieka, in *LAIS*, t. 3, p. 341–350, „J. Tumas. Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus seimo laiku“, parengė E. Motieka, in *LAIS*, t. 4, p. 491–506; R. Miknys, E. Motieka, „Jono Basanavičiaus parengta Vilniaus seimo medžiaga“, *Lituanistica*, 1993, nr. 1(13), p. 63–76.

⁷⁸R. Miknys, *Lietuvos (Lietuvių) demokratų partija: organizacija ir visuomeninis politinis veikimas 1902–1905 metais*, in *LAIS*, t. 10, V., 1995; Idem, „Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai“, in *LAIS*, t. 3, p. 173–198; Idem, „Varpas“ ir Lietuvių demokratų partija (Tautinės vienybės idėjos aspektu)“, *Lituanistica*, 1991, nr. 1(5), p. 12–23.

⁷⁹A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905–1907 m.)“, in *LAIS*, t. 3, p. 139–172; Idem, „Lietuvių katalikiškų draugijų bruožai (1905–1907 m.)“, in *LAIS*, t. 7: *Atgimimas ir katalikų Bažnyčia*, V., 1994, p. 254–316; R. Laukaitytė, „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais“, *Lituanistica*, 1992, nr. 21(10), p. 29–40; Idem, „Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa“, *Lituanistica*, 1993, nr. 2(14), p. 14–27; Idem, „Legalios katalikiškos spaudos leidimo pradžia“, in *LAIS*, t. 7, p. 220–253; Idem, „Neskelbtas J. Totoraičio straipsnis apie Didįjį Vilniaus seimą“, in *LAIS*, t. 7, p. 444–451.

⁸⁰D. Staliūnas, „Vilniaus vyskupo Edvardo Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907 m.)“, in *LAIS*, t. 7, p. 142–219; Idem, „Rinkimai į Pirmąją Rusijos dūmą Lietuvoje“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1992 metai*, V., 1994, p. 45–66.

⁸¹M. Karalius, *Lietuvos demokratų partija 1902–1907 metais*, diplominis darbas, V., 1988 (Vilniaus universitetas).

⁸²A. Tyla, „Anykščiai 1905 m. tautiniame atgimime“, *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose*, V., 1992, p. 141–157, 318–320.

⁸³Ž. Kriaučiūnienė, „Lietuvių ir lenkų santykiai socialdemokratiname judėjime 1893–1906 metais“, *Lituanistica*, 1991, nr. 3(7), p. 23–34.

⁸⁴J. Būtėnas, *Gyvenusi kitiems. Apybraiža apie F. Bortkevičienę*, V., 1993, p. 22–28, 146–148 ir kt.

⁸⁵J. Petronis, *Petras Vileišis*, V., 1992, p. 149–154.

⁸⁶E. Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais*, V., 1989; Idem, *Prieš Aušrą. Jaunieji Daukanto bėviuliai*, V., 1990; Idem, *XIX amžiaus profiliai*, V., 1993; Č. Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis*, V., 1992; in *LAIS*, t. 1: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, V., 1990; t. 2: E. Aleksandravičius, *Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje*, V., 1990; t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX amžius–XX a. pradžia)*, V., 1991; t. 4: *Liaudis virsta tauta*, V., 1993; t. 5: *Simonas Daukantas*, V., 1993; t. 6: *Juozas Čiulda: Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*, V., 1994; t. 7: *Atgimimas ir katalikų bažnyčia*, V. 1994; t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, V., 1996; t. 9: R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, V., 1996; t. 12: V. Sirutavičius, *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje*, V., 1995; taip pat dar neišspausdinti, bet įteikti spaudai arba baigiami rengti darbai: LAIS, t. 13: *Mykolas Römeris*; t. 14: A. Kulakauskas, *Lietuviška mokykla XIX a. viduryje*; t. 15: S. Pivoras, *Lietuvių ir latvių tautinis atgimimas (XIX a. I pusė)*.

istorijose⁸⁷. Dar viena ypatybė – Seimas lenkų istoriografijoje daugiau nagrinėjamas lietuvių nacionalinio judėjimo, o ne 1905 m. revoliucijos kontekste. Tiesa, revoliucijos poveikis lietuvių nacionaliniam judėjimui, tiek ir Didžiajam Vilniaus seimui pripažįstamas. Pvz., B. Limanovskis (B. Limanowski) teigė, kad „po lietuvių kongreso revoliucinis judėjimas tapo visuomeniškesnis ir vieningesnis“⁸⁸, o L. Vasilevskio (L. Wasilewski) nuomone, Seimas buvo „aukščiausias tautinio judėjimo pakilimo taškas“⁸⁹. Nors lenkų istorikai (L. Vasilevskis, B. Limanovskis, V. Vielhorskis (W. Wielhorski), H. Visneris (H. Wisner), J. Bardachas (J. Bardach), P. Losovskis (P. Łossowski), J. Ochmanskis (J. Ochmański) ir kt.) akcentavo Seimo istorinę reikšmę, tačiau dažniausiai jis aptariamas tik kaip tautinio atbudimo reiškiny, o neatkreipiamas dėmesys, kad Seimo metu galutinai susiklostė naujas politinis subjektas – lietuvių politinė struktūra, kurią tiesiogiai rėmė visa lietuviškai kalbanti Lietuvos visuomenė. Tik kai kurie autoriai užsiminė apie šiuos procesus: „Vilniaus seime buvo suformuluota tautos emancipacijos programa“ (J. Bardachas)⁹⁰, „Lietuvos autonomija Rusijos sudėtyje – tai nepriklausomybės pradžia“ (V. Vielhorskis)⁹¹. Apskritai Seimui lenkų istoriografija skyrė labai nedaug dėmesio. Paprastai tai dažniausiai būdavo tik problemos pateikimas.

Rusų istoriografija. Didysis Vilniaus seimas rusų autoriams buvo per smulki tema. Ji nagrinėjama tik apibendrinamuose darbuose apie lietuvių nacionalinį judėjimą. Reikėtų pažymėti, kad XX a. pradžioje formuojasi buržuazinė demokratinė Rusijos istoriografijos kryptis, įvairiais Lietuvos istorijos klausimais pasisako kadetų, eserų, menševikų politikai. Senoji, reakcinė dvarininkinė XIX amžiaus rusų istoriografijos tradicija, grįsta „pseudoistorine ir pseudomoksline koncepcija apie tariamai rusišką, pravoslavišką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos pobūdį iki unijos su Lenkija ir lenkų bei lietuvių bandymus atkurti Lenkijos Lietuvos valstybę traktavusi kaip išimtinai lenkų reikalą“⁹², jau blėso. Tačiau kai kurie autoriai, panašiai kaip ir caro valdžia, stengėsi pabrėžti skirtingus XX a. pr. lietuvių ir lenkų nacionalinių judėjimų tikslus ir aštrinti jau ir taip per daug išliepsnojančią lietuvių–lenkų konfliktą. Vis dėlto jau pradėdama suvokti, kad Didysis Vilniaus seimas, fiksavęs kokybiškai naują lietuvių politinės savimonės lygmenį, tarsi demonstravo, kad bandyti valdyti lietuvių nacionalinį judėjimą remiantis senaisiais administraciniais hermetinės politikos svertais nebeįmanoma. Ir nors senieji administraciniai metodai buvo taikomi ir vėliau, po 1906 m., tačiau kartu tapo neišvengiamas objektyvesnis, moks-

liškai argumentuotas požiūris. Tačiau tai galėjo organizuoti tik politiniai sluoksniai, puoselėjantys planus demokratizuoti Rusijos imperiją ir atrasti naujus Rusijos imperijos tautų kontrolės būdus. Vis labiau aiškėjo, kad Rusijos federalizacija tampa neišvengiama. Šie praktiniai tikslai ir reikalavo tyrinėti imperijos nacionalinius sąjūdžius. Todėl po 1905–1906 m. revoliucijos pasirodė fundamentalūs tokio pobūdžio tyrimai⁹³. Nagrinėjant lietuvių nacionalinį judėjimą ir Didįjį Vilniaus seimą, rusų autoriai dažniausiai naudojami M. Römerio ir A. Bulotos darbai. Dar viena smulkmena. Į lietuvių nacionalinį judėjimą rusų demokratinės krypties autoriai žiūrėjo kaip į visiškai savarankišką reiškinį, sustiprėjusį kovojant prieš rusifikaciją ir lenkų pretenzijas pajungti jį sau. Todėl ir Seimas buvo suvokiamas kaip bendro demokratinio lietuvių judėjimo išdava, visiškai nesiejant jo su istorinėmis Lietuvos valstybingumo tradicijomis⁹⁴.

Iš rusų autorių įdomiausias, be abejo, A. Pogodinas, nemažai vietos paskyręs Seimui⁹⁵ ir labai atidžiai išnagrinėjęs Seimo nutarimus. Konceptuali A. Pogodino išvada – lietuvių nacionalinis judėjimas buvo labiau subrendęs negu galima spręsti iš Seimo nutarimų⁹⁶. Nutarimuose,

⁸⁷ L. Wasilewski, *Litwa i jej ludy*, Warszawa, 1907, s. 51–52; Idem, *Litwa i Białoruś. Przeszłość–Terazniejszość – Tendencje rozwojowe*, Kraków, b. r. s. 213–216; Idem, *Kresy wschodnie*, Warszawa, 1917, s. 82–84; B. Limanowski, *Dzieje Litwy*, Warszawa, Kraków, 1916, s. 63–66; W. Wielhorski, *Litwa etnograficzna*, Wilno, 1928, s. 163–165; Idem, *Polska a Litwa. Stosunki wzajemnie w biegu dziejów*, Londyn, 1947, s. 240–242; J. Ochmański, „Historiografia odrodzenia narodowego Litwy“, *Kwartalnik historyczny*, 1964, rocz. LXXI, nr. 3, s. 737–751; Idem, *Historia Litwy*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990, s. 246–248; P. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Warszawa, 1985, s. 53–55, 83 i dr. ; J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988, s. 226; H. Wisner, *Litwa i litwini. Szkice z dziejów państwa i narodu*, Olsztyn, 1991, s. 130–131, 217 ir kt. veik.

⁸⁸ B. Limanowski, *Dzieje Litwy*, s. 66.

⁸⁹ L. Wasilewski, *Litwa i jej ludy*, s. 51–52.

⁹⁰ W. Wielhorski, *Polska a Litwa*, s. 42.

⁹¹ J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, s. 226.

⁹² E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, „Istorijos istorija arba XIX a. tyrinėjimų apžvalga“, *Akademikas*, 1993, nr. 1, p. 24.

⁹³ *Формы национального движения в современных государствах*, под ред. А. И. Кастелянского, Спб., 1910; *Общественное движение в России в начале XX-го века*, т. 1–4, под ред. Л. Мартова, П. Маслова, А. Потресова, Спб., 1909–1912.

⁹⁴ М. Марковский, *Литовцы в прошлом и настоящем*, Петроград, 1917, с. 13–21 ir kt. veik.

⁹⁵ А. Погодин, „Литовский вопрос в настоящее время“, *Русская мысль*, 1909, 12, с. 70–87.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 76–81.

pasak jo, buvo neaiškiai formuluojamas federacijos klausimas, nepaiškinti savivaldos ir autonomijos skirtumai, jaučiama pernelyg didelė LSDP įtaka ir apskritai esą juose „nieko nėra tikslingo ir praktiškai realizuojamo“. Autorius tai bandė paaiškinti nepakankamu lietuvių inteligentijos subrendimu, o svarbiausia tuo, kad toks visos tautos atstovų suvažiavimas lietuvių politikams buvo visiškai naujas dalykas. Nors antroji išvada yra priimtina, tačiau dėl pirmosios kyla abejonių: A. Pogodinas nežinojo, kokia didžiulė buvo Seimo įtaka lietuvių visuomenei ir iš esmės nepakankamai įvertino tautinės revoliucijos Lietuvoje mastą. Be to, Seimą autorius nagrinėjo daugiau kaip tautinį reiškinį, kartu išreiškusį ir bendras demokratines Lietuvos ir Rusijos politinio judėjimo tendencijas, o nepastebėjo Seime besimezgusių valstybinės politikos pradmenų ir tautą mobilizuojančių pilietinių lietuvių judėjimo tendencijų. Vis dėlto reikėtų pažymėti, kad A. Pogodinas, paskelbęs savo studiją 1909 m., savaip pasinaudojo M. Römerio tyrimais. Iš esmės ji buvo pritaikyta Rusijos valdžios poreikiams, kurių tikslas – rasti rafinuotas, „demokratiškesnes“ priemones imperijos pakraščiams išlaikyti. Apie 1905 m. Seimą Rusijos politikai kiek plačiau sužinojo tada, kai lietuvių politiniai veikėjai, keldami lietuvių tautos apsisprendimo ir istorinių teisių klausimą 1915–1919 m., neužmiršdavo paminėti ir Didžiojo Vilniaus seimo bei jo nutarimų.

Šaltiniai. Šaltinių apie Seimą negausu. Visus juos galėtume suskirstyti į 5 grupes:

1) archyviniai dokumentai, tiesiogiai susiję su Didžiuoju Vilniaus seimu: tai lietuvių politinių partijų ir grupuočių priimti nutarimai, susirinkimų protokolai, asmeninė korespondencija;

2) caro valdžios įstaigų dokumentai apie Seimo eigą ir išdavas, tautinę revoliuciją Lietuvoje ir apskritai apie lietuvių visuomenę 1905–1906 metais;

3) 1905–1906 m. periodinė spauda;

4) 1915–1940 m. publikuoti atsiminimai apie Seimą ir 1905 m. revoliuciją;

5) tarpukario arba sovietiniu laikotarpiu publikuoti dokumentai.

Iš pirmos grupės, be abejonės, svarbiausi yra Seimo metu J. Basanavičiaus sukaupti dokumentai, vadinamoji „Vilniaus seimo medžiaga“. Deja, iki šių dienų išliko tik dalis šios medžiagos. Į šį dokumentų pluoštą įėjo Suvažiavimo OK protokolai, Suvažiavimui pateiktos įvairios programos, jo dalyvių sąrašai, atsivežti arba atsiųsti

valsčių ir seniūnijų nutarimai ir įgaliojimai, įvairių kitų dokumentų ištraukos, juodraščiai ir pan.⁹⁷ Po Seimo J. Basanavičius šiuos dokumentus sutvarkė ir dalį jų perdavė J. Kriaučiūnui, o kitą dalį – per L. Girą – kun. J. Ambraziejui⁹⁸. Šiais dokumentais, aprašydamas Didįjį Vilniaus seimą, naudojosi L. Gira. Tačiau 1913 m. mirus J. Ambraziejui, medžiaga dingo. 1918 m. J. Basanavičius rašė: „Kun. Ambraziejui sergant (t. y. 1913 m. – E. M.) ir man kelioms dienoms prieš jo mirtį pas jį apsilankant ir užklausus, kur dabar būtų pakavoti Seimo dokumentai, atsakė, kai pasveikšias, tai parodysias ir atiduosias. Po kelių dienų jis mirė, o jam mirus jo namuose man ieškant tarp jo knygų ir laikraščių tų dokumentų neteko surasti. Reikėtų paieškoti dabar jo seserei prigulinčių namų augštą ir tuos avilius, kurie jo darže stovėjo (pasak J. Ambraziejaus, jis ten slėpęs dokumentus – E. M.). Organizacijos Komiteto protokolai, kurie buvo „Vilniaus Žinių“ redakcijoje, turbūt bus kur dingę, jei jų nepaėmė ir nepaslėpė J. Kriaučiūnas“⁹⁹. Tada, 1918 m. šių dokumentų nepavyko rasti, tačiau 1925 m. dalį jų Lietuvių mokslo draugijos fonduose aptiko P. Razmukas, dar ir dabar dirbantis Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Šie išlikę OK protokolai ir kiti dokumentai¹⁰⁰ yra unikali medžiaga Lietuvių suvažiavimo sušaukimo aplinkybėms tirti. Tai autentiški dokumentai, fiksuojantys Vilniaus lietuvių organizacijos biuro ir jo „įpėdinio“ – Lietuvių suvažiavimo OK – susikūrimą, OK sudėties pakitimus, lemiamą tautinių demokratų, vėliau sukūrusių Tautiškąją lietuvių demokratų partiją, vaidmenį jo veikloje, liudijantys apie bandymus sukurti savotišką OK centrą, Atsišaukimo į lietuvių tautą ir garsiojo Memorandumo Rusijos vyriausybei ruošimo niansus. Be to, „Vilniaus seimo medžiagoje“ yra Suvažiavimo OK ir LSDP OK parengtos Lietuvių suvažiavimo programos, minėtų „Atsišaukimo“ ir Memorandumo juodraščių variantai.

Taip pat LLTI RS saugomi smulkūs Seimo eigos aprašymai. Kiek yra žinoma, Seimo eigą stenografavo trys asmenys: L. Gira, P. Višinskis ir

⁹⁷ L. Gira, „Didžiojo Vilniaus Seimo reikšmė ir uždaviniai“, *Lietuvos aidas*, 1918.IV.4, nr. 40; Ona Pleirytė-Puidienė, „Už lietuvybę“, MAB RS, f. 12-3078, l. 122 ir kt. veik.

⁹⁸ L. Gira, „Didžiojo Vilniaus Seimo reikšmė ir uždaviniai“, op. cit.; J. Basanavičius, „Dėlei Didžiojo Lietuvių Seimo ir jo dokumentų“, *Lietuvos aidas*, 1918.IV.11, nr. 43.

⁹⁹ J. Basanavičius, „Dėlei Didžiojo Lietuvių seimo ir jo dokumentų“, op. cit.

¹⁰⁰ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, LLTI RS, f. 22-1455, l. 1–27. Ši medžiaga neseniai publikuota periodiniame leidinyje *Lituanistica* (žr.: R. Miknys, E. Motieka, „Jono Basanavičiaus parengta Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., p. 63–77).

A. Braziukaitis¹⁰¹. Pastarojo fiksuota medžiaga visai neišliko. Neiškilo ir ištisinės L. Giros ir P. Višinskio stenogramos. LLTI RS fonduose saugoma tik P. Višinskio pirmųjų dviejų Suvažiavimo posėdžių stenograma¹⁰² ir labai smulkus L. Giros Suvažiavimo pradžios (J. Basanavičiaus kalba, prezidiumo rinkimai ir Suvažiavimo programos svarstymas) bei pirmojo posėdžio aprašymas¹⁰³. Todėl teko remtis ir L. Giros stenograma, publikuota „Vilniaus žiniose“ tuoj po Seimo¹⁰⁴, lyginant ją su kitų Seimo dalyvių (Pr. Klimaičio, J. Gabrio, J. Basanavičiaus, F. Bortkevičienės, [Pr.] Būčio, St. Kairio, M. Biržiškos ir kt.) Seimo eigos aprašymais. Reikia pažymėti, kad ši lyginamoji analizė leidžia daugmaž autentiškai rekonstruoti jo eigą.

Kiti dokumentai, susiję su Seimu, taip pat saugomi minėto rankraščių skyriaus fonduose (fondai 1, 2, 11, 22). F. 2 yra epistoliarinė medžiaga (J. Basanavičiaus susirašinėjimas su lietuvių politiniais veikėjais); f. 22 – L. Giros spaudai rengta medžiaga apie Seimą (b. 450 1447, 1448), sveikinimai Seimui iš Amerikos (b. 1440), Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai; f. 1 – dokumentai ir užrašai, liudijantys apie lietuvių atstovų dalyvavimą VI Rusijos žemietijų ir miestų veikėjų suvažiavime, vykusiame prieš pat Suvažiavimą; f. 11 – P. Bugailiško atsiminimai, pateikiantys svarbiausių lietuvių politinių veikėjų charakteristikas ir suteikiantys galimybę pajusti tiek Seimo, tiek apskritai tautinės revoliucijos laikotarpio kasdienybę.

Šiek tiek medžiagos yra Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje. Ypač dėmesį patraukia kolekcija dokumentų apie V ir VI Rusijos žemietijų suvažiavimus¹⁰⁵. Šis šaltinis aprėpia gana platų tiek visos Rusijos imperijos, tiek ir Lenkijos bei Lietuvos 1905 m. rugsėjo–lapkričio mėn. revoliucinių įvykių kontekstą. Su Seimo problemomis tiesiogiai susijusi visa „Vilniaus žinių“ fonde (f. 57) saugoma medžiaga. Taip pat nemažai dokumentų apie 1905–1906 m. laikotarpį randame kituose šio rankraščių skyriaus fonduose (fondai 12, 29, 163 ir kt.).

Daug platesnė antroji šaltinių grupė – caro valdžios įstaigų dokumentai. Tiesa, apie patį Seimą medžiagos nedaug (tik tiesioginiai įrodymai apie tai, jog vietinė administracija atidžiai sekė Seimo darbą), tačiau jos užtenka, kad būtų galima išsiaiškinti caro valdžios požiūrį į artėjantį, vykstantį ir praėjusį Suvažiavimą. Be to, vietinės caro administracijos raštuose gana plačiai atsispindi valdžios požiūris į atskirus lietuvių visuomenės sluoksnius ir politines partijas, padėtis Lietuvos kaime prieš Suvažiavimą ir po jo, taip pat caro valdžios represijos po

Suvažiavimo. Nemažai tokios medžiagos sukaupta Lietuvos VIA: Kauno ir Suvalkų gubernijų žandarų valdybos (atitinkamai f. 1227 ir f. 930), Vilniaus miesto policmeisterio (f. 420), Vilniaus m. apsaugos skyriaus (f. 932), Vilniaus generalgubernatoriaus (f. 378) fonduose. Taip pat naudotasi Rusijos centrinio valstybinio Spalio revoliucijos archyvo Peterburge sukaupta medžiaga apie caro valdžios represijas Lietuvoje po Seimo (f. 102 ir 124) ir lietuvių politinių veikėjų ryšius su Rusijos demokratiniiais sluoksniais 1905 m. pab.–1906 m. pr. (f. 579).

Trečioji šaltinių grupė – tautinės revoliucijos laikotarpio periodinė spauda. Lietuvos politinių ir kultūrinių įvykių 1905–1906 m. dinamika plačiausiai atsispindėjo „Vilniaus žiniose“. Informatyvūs ir kiti lietuvių („Lietuvos ūkininkas“, „Darbininkas“, „Darbininkų balsas“, „Pirmyn“, „Lietuvių laikraštis“, „Kova“, „Vienybės lietuvininkų“, „Žvaigždė“, „Ūkininkas“, „Varpas“, „Naujoji gadynė“), Lietuvos lenkų („Kurjer Wileński“, „Gazeta Wileńska“), rusų („Vilenskij vestnik“, „Severo zapadnoje slovo“) laikraščiai, taip pat Rusijos ir Lenkijos periodinė spauda.

Labai vertinga ketvirtoji šaltinių grupė – Lietuvos valstybės kūrimosi ir Lietuvos Respublikos laikotarpiu skelbti atsiminimai¹⁰⁶. Šaltiniai, priskiriami penktajai grupei, naudingi aiškinantis bendrą Lietuvos politinių ir kultūrinių įvykių kontekstą, tuo tarpu atsiminimai daugiau skirti 1905 m. lapkričio–1906 m. sausio mėn. įvykiams ir konkrečiai – Didžiajam Vilniaus seimui.

Penktoji grupė – jau publikuota tarpukario arba sovietiniu laiko-

¹⁰¹L. Gira, „Didysis Vilniaus seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.X.20, nr. 18.

¹⁰²P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus seimo užrašai 1905“, LLTI RS, f. 1-682, l. 1–8.

¹⁰³L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 5–24; Idem, „Pirmojo lietuvių tautos atstovų susivažiavimo reikalai“, *ibidem*, p. 1–4; Idem, „Prie Lietuvių susivažiavimo (medžiaga suvažiavimo aprašymui)“, *ibidem*, l. 5–21 (atskira numeracija).

¹⁰⁴G. L. /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.22(XII.5), nr. 274, XI.23(XII.6), nr. 275, XI.24(XII.7), nr. 276; Liudas /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių tautos susivažiavimo Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.30(XII.13), nr. 281.

¹⁰⁵Acta zjazdów ziemskich w Moskwie (Zjazd Piąty 12–15 wzesnia 1905 r. ; Zjazd Szósty 6–13 listopada 1905 r.), MAB RS, f. 9-1155.

¹⁰⁶Žr. : 39 ir 43 išnašas.

tarpiu archyvinė medžiaga¹⁰⁷. Čia nerasime daug publikacijų apie Seimą, tačiau pateikti šaltiniai leidžia verifikuoti kai kurias Suvažiavimo organizavimo ir jo nutarimų vykdymo detales.

Minėtų šaltinių ir istoriografijos apie Seimą lyginimas ir kritiškas vertinimas yra pakankamas pagrindas Seimo problemoms visapusiškai nagrinėti.

* * *

Šiame darbe bandoma nuosekliai ir visapusiškai nagrinėti tiek patį Didįjį Vilniaus seimą kaip modernios lietuvių tautos atstovybę, tiek ir atskirus su juo susijusius klausimus: Seimo prielaidas, jo idėjos genezė, išsiaiškinti iniciatorius, organizatorius ir dalyvius, organizavimo aplinkybes, lietuvių politinių partijų pozicijas Seimo atžvilgiu ir jų požiūrį į Lietuvos valstybingumo atkūrimo perspektyvas, Seimo eigą ir jo reikšmę galutiniam lietuvių politinės struktūros susiklostymui, lietuvių tautos politinių tikslų konstitutavimąsi, tautinį ir valstybinį lietuvių atgimimo aspektus 1905–1906 metais, Seimo rezultatus ir jo reikšmę lietuvių politinei-pilietinei savimonei formuoti ir Lietuvos valstybingumui atkurti. Taip pat bus aptariama bendra Lietuvos revoliucinė situacija, etnopolitinės raidos tendencijos ir etnosocialiniai pokyčiai 1905 m.–1906 m. pradžioje. Taigi didesnis dėmesys skiriamas vidiniams lietuvių ir Lietuvos visuomenės vystymosi veiksniams, nors neatsiribojama nuo revoliucinių įvykių Rusijos imperijos centre, Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje ir kituose regionuose. Knygoje vertinami kai kurie carizmo oficialiosios ir hermetinės politikos lietuvių tautos atžvilgiu aspektai, ypač centrinės ir vietinės caro valdžios požiūris į 1905 m. lapkričio mėn. lietuvių Memorandumą Rusijos vyriausybei, lietuvių visuomenę prieš Suvažiavimą ir jo metu, taip pat carizmo represijos Lietuvoje 1905 m. gruodžio–1906 m. kovo mėn. Tik fragmentiškai bus aptariama caro valdžios politika iki 1905 m. spalio mėn. ir po 1906 m. sausio mėn.

Monografijoje nebandoma dirbtinai atsieti Didžiojo Vilniaus seimo nuo 1905–1906 m. tautinės revoliucijos Lietuvoje. Abi šios problemos nagrinėjamos kaip neatskiriamos vientiso proceso dalys, t. y. Seimas tiriamas kaip tautinės revoliucijos kulminacija, ženklinusi lietuvių atgimimo tautinio-politinio etapo pabaigą ir valstybinio-tautinio etapo pradžią. Nemaža dalis šių klausimų nagrinėjama tautinės (modernios) Lietuvos valstybės sukūrimo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo alternatyvų kontekste.

Knygoje nebus nagrinėjami kultūriniai pokyčiai Lietuvoje 1905 m.–1906 m. pradžioje, kurie buvo svarbūs kuriant naujas kultūrinės-organizacines prielaidas, lėmusias didžiulį lietuvių kultūros kokybinį šuolį 1906–1914 metais.

¹⁰⁷ *Carai i klasy posiadające w walce z rewolucją 1905–1907 w Królestwie Polskim*, Warszawa, 1958; *Walki chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905–1907*, t. 1–3, Warszawa, 1958–1961; V. Steponaitis, „Apie Vilniaus seimą“, *Mūsų senovė*, kn. 4–5, Tilžė, 1992, p. 620–621; Idem, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, *Karo archyvas*, 1929, t. 5, p. 321–345; „D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija“, *Lietuvių Tauta*, V., 1935, kn. V; *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje ir Baltarusijoje 1905–1907 metais*, V., 1958; *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2, V., 1965, p. 346–440; *Jono Jablonskio laišškai*, V., 1985; *Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose*, V., 1987 ir kt. veik.

I skyrius

LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS

1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.

Moderni lietuvių tauta XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje įžengė į politinį nacionalinio judėjimo etapą. Tai buvo tautinės ideologijos politizavimo, politinių partijų kūrimosi, politinės minties evoliucijos, atviros konfrontacijos ar bendradarbiavimo su kitų Lietuvoje gyvenusių tautų partijomis ar politinėmis srovėmis etapas. Feodalizmo ir kapitalizmo sanklodų samplaika lėmė savitą krašto socialinę struktūrą, kurią dar sudėtingesnę darė šių tautų, sprendusių skirtingus kultūrinius ir politinius uždavinius, ne visada taiki koegzistencija.

Leidžiant „Aušrą“ (1883–1886), išryškėjo jos idėjinis nevienalytiškumas: tautiniame judėjime išsiskyrė lietuvių pasaulietinės liberalinės ir klerikalinės inteligentijos interesai. Apie „Varpą“ (1889–1905) susitelkę liberalių pažiūrų inteligentai bandė ieškoti nacionalinės inteligentijos bendros veiklos sąlyčio taškų, vadovaudamiesi „Varpo“ prospekte iškelta nuostata: „/.../ tik susivienijus ir gerai supratus tautos reikalus, gali atnešti tikrą naudą. Tendencija „Varpo“ yra vienijimas lietuvių per inteligenciją“¹. Ši tendencija cina per visą varpininkų veiklos laikotarpį. Kartu į nacionalinį judėjimą buvo bandoma įtraukti visą tautą, sutelkti jėgas, kurios galėtų priešintis caro priespaudai ir polonizacijai, nes, anot jų, tik tokiu būdu tauta gali išsikovoti suverenumą. Kylančias socialines

ekonomines problemas, jų nuomone, turėjo spręsti jau pati suvereni tauta. Varpininkai svarbiausiu uždaviniu laikė išsivadavimą iš nacionalinės, o ne iš ekonominės priespaudos, griežtai pasisakė prieš bandymus skirstyti tautą į „luomus (klases)“². Apskritai varpininkų keliami tautiniai reikalavimai: lietuvių tautos lygybė su kitomis tautomis, jų kalbos lygybė su kitomis kalbomis, lietuvių spaudos legalizavimas, tautinės mokyklos ir kt. išreiškė visos tautos siekimus ir sudarė demokratinę nacionalinio judėjimo programos esmę.

1889–1895 m. varpininkų organizacija laikinai buvo tapusi savotišku tautinio judėjimo koordinavimo, vienijimo centru, nes jos veikloje dalyvavo ne tik pasaulietinė liberalioji inteligentija, bet ir jaunieji klerikalai, kuriuos patenkino tuometinė nuosaiki varpininkų pozicija caro valdžios ir katalikybės atžvilgiu³. Bet ši idilija truko neilgai. Sparčiai vystantis kapitalistiniams santykiams, aštrėjo socialinės-ekonominės problemos, plito socializmo idėjos. 1893 m. pradeda klostytis socialdemokratinė srovė, kuri 1896 m. išformina kaip Lietuvių socialdemokratų partija. Galima teigti, kad 1896 m. susiformuoja lietuvių politinio spektro pradmenys⁴, kurie toliau vystosi 1896–1904 m. Svarbi riba šiame procese buvo 1902 metai, kai radikalieji varpininkai susiorganizavo į Lietuvių demokratų partiją. Tai buvo ne tik varpininkų srovės politizavimasis, bet ir siekimas išlaikyti savo įtaką ir vadovavimą lietuvių nacionaliniam judėjimui. Nors „Varpas“ tapo LDP organu, tačiau jame ir toliau bendradarbiavo į LDP neįsilieję nuosaikieji liberalai, nuo 1895 m. savo veiklą koncentravę draugijoje „Dvylika Vilniaus apaštalu“*. Iki 1904 m. „Varpas“ dar sugebėjo telkti radikaliuosius (LDP) ir nuosaikiuosius liberalus⁵. Galutinis liberalų skilimas įvyko 1904 m. gegužės mėn. po lietuvių spaudos draudimo

¹Prospektas „Varpas“ literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis.

²QD ir K. /V. Kudirka/, „Tėvyniški „Varpai““, *Varpas*, 1890, nr. 1, p. 10; j. a. /J. Adomaitis/, „Reikia sutarties“, *Varpas*, 1890, nr. 2, p. 19; Girininkas /P. Leonas/, „Armėnai ir lietuviai“, *Varpas*, 1895, nr. 3, p. 24.

³R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 87–88.

⁴A. Kulakauskas, „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą“, *LAIS*, t. 1, p. 142.

*Šios draugijos tikslas plačiąja prasme buvo lietuviybės puoselėjimas. Todėl jos veikloje dalyvavo ir keletas LSDP bei LDP narių.

⁵R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 89–91.

panaikinimo. Nuosaikieji liberalai, matydami atsiveriančias perspektyvas legaliai kultūrinei veiklai ir vis didėjančią LDP idėjinę bei organizacinę krizę, nutraukė su ja ryšius. Šiame procese didelę reikšmę turėjo ir LDP posūkis nuo „tautos vienybės“ koncepcijos prie „tautų, gyvenančių Lietuvoje, telkimo“ programos⁶.

Abi susiformavusios lietuvių politinės partijos – LSDP ir LDP, turėjusios tvirtas pasaulėžiūros nuostatas ir organizacines struktūras, formulavo perspektyvinius (nepriklausoma Lietuva) ir artimuosius, realiai įgyvendinamus (Lietuvos autonomija Rusijos imperijos sudėtyje) tikslus. Šių partijų radikalūs visuomenės pertvarkymo projektai ir numatomos taktinės priemonės šiems tikslams įgyvendinti leidžia jas įvardyti kaip radikaliają lietuvių politinę srovę. Tiesa, LDP priskyrimas radikalams yra sąlygiškas. Ši partija nebuvo vienalytė, be to, jos radikalizmas kartais koreliavo su konservatyvizmu. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad tai buvo radikaloji centro partija.

Lietuvių konservatoriai (nuosaikieji liberalai ir naujoji lietuvių dvasininkijos karta, puoselėjusi planus įkurti krikščionių demokratų partiją) nepripažino atviros konfrontacijos su Rusijos valdžia, pasisakė už kompromisų, dalinių nuolaidų taktiką. Panaikinus spaudos draudimą, jie visą dėmesį sutelkė tautinei-kultūrinei veiklai, kuri turėjo subrandinti sąlygas politiniam veikimui. Todėl politiniai šių grupuočių tikslai buvo formuluojami atsargiau, akcentuojant būtinumą kovoti dėl Lietuvos autonomijos, net neužsimerant apie Lietuvos nepriklausomybę.

Taigi 1905 m. revoliucijos išvakarėse lietuvių visuomenėje jau buvo susiformavę dvi svarbiausios politinės srovės – radikalai ir konservatoriai (kairieji ir dešinieji), kurių tarpusavio konfrontacija ir koegzistencija turėjo nulemti galutinį lietuvių politinės struktūros susiklostymą ir lietuvių visuomenės politinių tikslų konstitutavimąsi.

Rusijos politinė situacija 1905 sausio–spalio mėn. Audringo Rusijos ekonominio vystymosi XIX a. 10 dešimtmetyje rezultatas buvo vis didėjantis atotrūkis tarp kapitalizmo vystymosi mastų ir sustabarėjusios politinės santvarkos, kurią reprezentavo absoliutinė monarchija. Aiškėjo, kad tradicinis didžiulis Vakarų Europos ir Rusijos civilizacijų lygio atotrūkis gali būti likviduotas Rusijai priimant Vakarų Europoje jau tapusius gyvenimo norma demokratinės visuomenės principus. Vis dėlto tokioje šalyje kaip Rusija, kur liko daugybė feodalizmo liekanų, šis procesas galėjo užsitęsti kelis dešimtmečius. Tuo tarpu dėl vis di-

dėjančių nesutarimų tarp didžiųjų Europos valstybių, konstitucinio demokratinio judėjimo svarbiausiose Azijos šalyse – Japonijoje, Kinijoje ir Indijoje – reikėjo, kad Rusija, pirma, taptų vieno iš Vakarų valstybių blokų nare, ir antra, ne tik skatintų Vakarų civilizacijos vertybių sklaidą labiausiai išsivysčiusiose Azijos šalyse, bet ir atliktų tų šalių žandaro funkcijas, kartu su Vakarų valstybėmis prižiūródama, kad Azijos šalių konstitucinis judėjimas neišsprūstų iš kontrolės. Vakaruose buvo suvokiama, kad norint toliau vystyti kolonijinę sistemą, labiausiai išsivysčiusių Azijos šalių (be paminėtų, taip pat Turkijos ir Irano), turinčių galias valstybingumo tradicijas, kontrolė bus įmanoma tik kuriant jose demokratinės institucijas, o šis procesas nuolat gimdys precedentą kištis į tų šalių reikalus.

Kitas dalykas – Vakarų valdančiuosius sluoksnius masino Rusijos ekonominis potencialas ir kartu galimybė investuojant didžiules pinigų sumas tiesiogiai integruoti Rusiją į Europos ir Pasaulio kapitalistinio ūkio sistemą. Norint išspręsti šiuos uždavinius, buvo būtinos kardinalios demokratinės reformos: absoliutinės monarchijos evoliucija į konstitucinę, demokratinių visuomenės gyvenimo normų įdiegimas, naujos pilietinės visuomenės kūrimas. Šiame kontekste Rusijos–Japonijos karo išprovokavimas atrodo kaip neišvengiama būtinybė, už šių dviejų valstybių politinių ir ekonominių interesų sankirtos slėpusi jau paminėtas, ir galbūt dar kur kas gilesnes problemas. Šiuo atveju Rusijos demokratizavimo problemą lengvino dar viena aplinkybė – stiprus revoliucinis judėjimas, kurio plati skalė – nuo nuosaikaus iki radikalaus – leido tiek Vakarų valstybėms, tiek ir Rusijos valdantiems sluoksniams plačiai manipuluoti šiomis revoliucinėmis jėgomis, vienas ar kitas įtraukiant į politines sąjungas ir kartu jas neutralizuojant arba dirbtinai sureikšminant jų vaidmenį. Ši uždavinį Vakarams lengvino, o Rusijai sunkino stiprus Rusijos imperijos pakraščių nacionalinis judėjimas. Turima galvoje Lenkija, Suomija, Lietuva, Ukraina, Užkaukazė, Latvija, Estija, iš dalies – Baltarusija ir Moldavija.

Rusijos pertvarkymo kontūrai ryškėjo jau 1904 m. pabaigoje, kai net dešiniuosius jėgoms tapo aišku, kad parlamentinio ar pusiauparlamentinio organo – Valstybės dūmos sukūrimas yra neišvengiamas. Tačiau klausimas, koks turi būti šis įstatymų leidžiamasis organas – nominalus ar turintis plačius įgaliojimus, iš esmės buvo kone svarbiausias Rusijos revoliucijos variklis. Monarchas, sprendęs šią problemą

⁶ Ibidem, p. 89–92.

nuo 1904 m. pab. iki 1905 m. pab., turbūt taip ir nesuprato vidinės revoliucinio judėjimo logikos. Tačiau vertinant 1905 m. Rusijos revoliucijos įvykius, nesunku pastebėti, kad radikalsios revoliucinės partijos – bolševikai ir eserai – dar nebuvo pasiruošę absoliutizmo šturmui. Visas revoliucijos radikalizmas tebuvo fonas kardinalių reformų šalininkams vyriausybės stovykloje, besigrupavusiems apie Ministrų kabineto pirmininką S. Vitę. Tiesa, šis postas iki 1905 m. buvo daugiau nominalus, tačiau S. Vitės, svarbiausio Rusijos reformatoriaus XIX a. 10 dešimtmetyje–XX a. 1 dešimtmečio pradžioje, politinis patyrimas, Rusijos vidaus ir tarptautinės situacijos supratimas, glaudūs ryšiai su artimais sostui dvarininkijos, buržuazijos ir finansiniais sluoksniais, leido jam sukoncentruoti savo rankose realios, „šešėlinės“ politikos gijas. Panaudodamas revoliucinį judėjimą kaip spaudimo carui priemonę ir aktyvindamas liberaliąją dvarininkiją bei buržuaziją, S. Vitė norėjo priversti carą nutraukti karą su Japonija. Nepavykus to padaryti 1905 m. pradžioje, Prancūzija atidėjo paskolų suteikimą, o Anglija, remiama JAV, suaktyvino pagalbą Japonijai. Tai buvo didelė paspartis esminių Rusijos reformų šalininkams. Nevykdydama politinių reformų Rusija negalėjo tikėtis kreditų iš užsienio karui tęsti, revoliucijai numalšinti ir ekonomikai atgaivinti. Tačiau 1905 m. pavasarį išaiškėjo dar viena problema: jei kreditai bus, tai ne karui eskaluoti, o jį užbaigti ir tęsti reformas. Anglijos, Prancūzijos bei JAV valdantieji sluoksniai ir Rusijos reformų šalininkai šią problemą išsprendė – 1905 m. gegužės mėn. prasidėjo Rusijos ir Japonijos derybos dėl taikos, kurios S. Vitės dėka baigėsi Rusijai gana palankia Portsmuto taika 1905 m. rugsėjo mėn. Taikos derybų metu (1905 m. gegužės–rugsėjo mėn.) labai sustiprėjo Rusijos liberaliniai sluoksniai, kurių interesus išreiškė žemietijų ir miestų veikėjų sambūriai ir „Sajungų Sajunga“ (t. y. profesinė politinė organizacija, sujungusi visas Rusijos inteligentų grupes – mokytojus, gydytojus, advokatus, profesūrą, vidutinąją valdininkiją ir t. t.). Šių inteligentijos grupių traukimas į revoliuciją prasidėjo dar 1904 m. pab. ir buvo skatinamas Anglijos ir Prancūzijos. Tai rodo, pirma, kad buvo tikimasi aktyvaus intelektualųjų sluoksnių dalyvavimo reformuojant Rusiją, ir antra, Rusijos inteligentijos organizacijos stiprėjimas turėjo neutralizuoti Rusijos socialistinių partijų įtaką Rusijos visuomenei.

Tuo pat metu išryškėjo dar vienas momentas. Anglija ir JAV, Rusijos–Japonijos derybose tariamai labiau rėmusios Japoniją, o ne Rusiją, užkulisiuose veikė Rusijos naudai. Todėl Portsmuto taika Rusijai nebuvo gėdinga, o Anglijai ir Prancūzijai pavyko įtraukti Rusiją į savo

politikos orbitą ir kiek vėliau garantuoti šių trijų valstybių politinę ir karinę sąjungą, kartu ir Rusijos posūkį savo strateginėje politikoje nuo Azijos į Europą.

Tačiau 1905 m. rugsėjo mėn. situacija dar buvo labai įtempta, nes Vakarų paskolos iš esmės tebebuvo išaldytos, brendo revoliucinis sproginimas (sulaukta „tik“ visuotinio politinio streiko spalio mėn.), o Maroko krizė, ypač eskaluojama Vokietijos, nežadėjo nieko gero nei Rusijai, nei visai Europai.

Šioje gana paviršutiniškai pateiktoje įvykių grandinėje vis dėlto labai svarbų vaidmenį vaidino S. Vitės paskyrimas naujosios, jau turinčios plačius įgaliojimus, Rusijos Ministrų tarybos pirmininku ir jo išreikalaujamas spalio 17 d. manifestas. Tai buvo labai svarbus dalykas ne tik Rusijos vidaus gyvenime, bet ir tarptautinėje politikoje, parodęs Rusijos politinių reformų vystymosi perspektyvas ir leidęs Vakarų valstybėms įvertinti Rusiją kaip politinį subjektą, sugebantį kontroliuoti reformų eigą.

Be viso to, kas pasakyta, reikėtų pridurti, kad šis 1905 m. sausio–spalio mėn. Rusijos ir Europos audringų įvykių fonas buvo labai palankus Rusijos imperijos pakraščių tautoms, siekusioms išsivaduoti iš Rusijos glėbio ar bent pasinaudoti revoliucija ir sukurti institucijas, galinčias daugiau ar mažiau garantuoti jų saviraišką.

Etnopolitinės alternatyvos 1905 metais. Laisvės banga, 1904–1905 m. pamažu užliejusi Lietuvą, iškėlė, rodos, jau seniai palaidotas problemas. Politizuojantis visuomeniniam gyvenimui, į areną vėl grįžo Lietuvos (tiksliau – Lietuvos ir Baltarusijos) bajorija, išlaikiusi buvusios LDK pilietinę savimonę ir politines bei kultūrinės tradicijas ir jomis remdamasi kūrusi įvairiausių savarankiškos Lietuvos (LDK) atkūrimo planus. Tačiau kartu plėtojosi ir unijos su Lenkija tradicijos, kurias puoselėjo turbūt net didesnė Lietuvos bajorijos dalis. Šias dvi tendencijas vienijo Lietuvos (LDK) valstybingumo atkūrimo reikalavimas, o skyrė nevienodas požiūris į šio valstybingumo formas: vieni akcentavo visišką buvusių LDK žemių suverenitetą, kiti projektavo planus integruotis su Lenkija, išlaikant labiau ar mažiau apribotą Lietuvos suverenumą (tiesa, dalis bajorijos buvo visiškai polonizuota). Vis dėlto demokratėjančios visuomenės sąlygomis, į politinį gyvenimą įsijungiant visiems socialiniams sluoksniams, net ir šis bajorijos „sugrįžimas“ nebeturėjo lemiamos reikšmės. Tiksliau, turėjo tiek reikšmės, kiek pirmieji galėjo tikėtis stipraus savarankiško lietuvių nacionalinio

judėjimo ir silpnesnio baltarusių tautinio sąjūdžio paramos, o antrieji – Lenkijos politinių jėgų, turėjusių socialinę bazę ir organizacinius darinius Lietuvoje, realios pagalbos. Tiesa, dvarininkijos, iš dalies ir bajorijos apskritai, negalėjo nejaudinti agrarinis klausimas, kuris buvo vienas iš 1905 m. revoliucijos variklių visoje Rusijos imperijoje. Todėl dvarininkijos politinis angažavimasis priklausė ir nuo caro vyriausybės, taip pat nuo lietuvių ir baltarusių politinių partijų ir srovių požiūrio į būsimus kaimo pertvarkymus.

Lietuvių nacionalinis judėjimas XX a. pradžioje, kaip minėjome, jau buvo pakankamai subrendęs, susiskaidęs į politines grupuotes bei sroves ir iškėlęs savarankiškus politinius tikslus. Tačiau sudėtinga Lietuvos geopolitinė situacija – Rusijos demokratinių sluoksnių, Lenkijos politinių jėgų, Rusijos vyriausybės ir netgi užsienio valstybių nevienareikšmis požiūris į Rusijos decentralizaciją ir naujos federacinės Rusijos kūrimą, taip pat ir į Lietuvos valstybingumo formas bei parametrus – vertė lietuvių tautinį judėjimą ieškoti kontaktų ir kompromisų su vienaip ar kitaip Lietuvos ateitį projektuojančiomis politinėmis jėgomis. Taigi iškilo lietuvių ir Lietuvos politinių struktūrų integravimosi problema. Be abejonės, šių reiškinių atribojimas yra sąlygiškas, nes „Lietuvos“ politinės struktūros samprata apima ir lietuvių, ir nelietuvių politines struktūras. Juk, pvz., LSDP, pratęsusi ankstesnes jos ir „Varpo“ bendradarbiavimo su Lenkų socialistų partija (LSP) Lietuvoje tradicijas, šiuos ryšius plėtojo „nepasiklaususi“ kitų lietuvių politinių grupuočių. Analogiškai ir didesnioji Lietuvos visuomeniškai aktyvios dvarininkijos dalis, savo veiklą koncentravusi įvairiose ūkinėse draugijose ir 1905 m. propagavusi gana nuosaikias politinės veiklos formas, reiškė unijos su Lenkija tendencijas, tačiau toleravo lietuvių tautinį judėjimą (nors laikė jį politiškai nesubrendusiu) ir siekė pajungti jį sau. Bet nei LSP Lietuvoje (jos gretose taip pat atrasime ne vieną Lietuvos bajorą), nei minėti po ūkinių draugijų skraiste besikuriantys politiniai dariniai, nei Lietuvoje veikę Lenkijos nacionaldemokratai (endekai) 1905 m. nesugebėjo rimčiau paveikti krašto visuomeninio-politinio gyvenimo. Jų veikla efektyvesnė tapo tik 1906–1907 metais.

Šiame kontekste kiek realesnės atrodė „krajovcų“, daugiausia susijusių su buvusios LDK bajorija, socialinės ir politinės programos*. Dalis „krajovcų“, nuo 1904 m. artimai bendradarbiavusių su generalinį Rusijos pertvarkymą projektavusiomis politinėmis jėgomis, 1904 m. pabaigoje sukūrė Vilniaus „autonomistų“ ratelį. Į jį įėjo lenkų, lietuvių, baltarusių ir žydų demokratinė inteligentija. Lietuviams šiame ratelyje

atstovavo Lietuvių demokratų partija**, nors apie „autonomistų“ pasitarimus buvo žinoma ir kitiems lietuvių politiniams sluoksniams. „Autonomistai“ deklaravo LDK istorinių tradicijų perimamumą ir iš esmės pasisakė už būsimosios LDK (t. y. Lietuvos ir Baltarusijos) savarankiškumą⁷, tačiau kol kas apsiribojo Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos reikalavimu. Tiesa, taktikos sumetimais buvo išlaikyti kontaktai su Lenkijos demokratinėmis jėgomis.

„Krajovcai“ suprato, kad konsoliduoti Lietuvos visuomenę ir kartu pradėti integruoti lietuvių ir Lietuvos politines struktūras galėjo tik politiškai subrendusios grupės ar judėjimai, parengę programas ir pasiruošę jas įgyvendinti, turintys socialinę bazę Lietuvos kaime ir galintys tikėtis jiems atstovaujamų sluoksnių realios paramos. Šiuo atveju daugiausia organizacinių galimybių turėjo lietuvių nacionalinis judėjimas. Todėl „krajovcų“ („autonomistų“) planai, gerokai juos schematizuojant, atrodytų taip: seno privilegijuotojo buvusios LDK visuomenės luomo – bajorijos – iš dalies ir laikinai atsiribojusios nuo to paties luomo dalies, reiškusios unijines tendencijas – „sąjunga“ su lietuvių ir baltarusių tautiniais judėjimais (tai vėl sąlygiškas dalykas, nes dalis bajorijos buvo tiesiogiai išitraukusi į šiuos sąjūdžius). Ši „sąjunga“ projektuota ne kaip trumpalaikė, t. y. skirta tam tikro momento politiniams tikslams įgyvendinti, o paremta visoms šioms sudėtinėms dalims bendru vardikliu – Lietuvos (LDK) pilietybės institucija grindžiama naujos suverenios politinės nacijos idėja. Pilietybės samprata turėjo implikuoti ne tik senąsias LDK pilietines tradicijas, bet ir naują demokratinę XX a. pradžios sąlygomis besiformuojantį šios institucijos turinį⁸. Tai reiškė visų buvusios LDK teritorijoje gyvenusių tautų –

* „Krajovcais“ šios pakraipos Lietuvos bajoriškąją inteligentiją vadinsime sąlygiškai, nes „krajovcų“ visuomeninė-politinė srovė tada tik pradėjo formuotis. Galima manyti, kad ji susiformavo XX a. 2-ajame dešimtmetyje, tačiau galutinį pavaldą vis dėlto įgijo tik tarpukario laikotarpiu.

** LDP nariai nepriskyrė savęs „krajovcams“, tačiau galvojo, kad svarstant Lietuvos valstybės atkūrimo problemas, politiniai kontaktai su jais yra būtini.

⁷ P-tis /J. Vileišis/, „Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa“, *Varpas*, 1905, nr. 1/2, p. 2–3; M. Ромер, Е. Ромер-Охенковская, „Поляки //т. Формы национального движения в современных государствах, СПб., 1910, с. 375–376; J. Jurkiewicz, „Demokracy Wileńscy w latach 1905–1915“, *Acta Baltico-Slavica*, 1983, t. 15, s. 162; R. Miknys, „Vilniaus autonomistai“, op. cit., p. 180–182.

⁸ R. Miknys, „Vilniaus autonomistai“, op. cit., p. 182–183, 186, 189 ir kt.

lietuvių, lenkų, baltarusių, žydų, rusų, vokiečių ir kt. – lygių pilietinių teisių pripažinimą. Todėl tikėtasi, kad minėti trys socialiniai-politiniai dariniai taps sutelktiniu subjektu, ilgainiui nulemsiančiu visos Lietuvos ir Baltarusijos visuomenės etnopolitinę integraciją. Žinoma, nepažeidžiant kultūrinės autonomijos principo.

Šie „krajovcų“ etnopolitiniai planai primena M. Akelaičio XIX a. viduryje modeliuotas LDK atkūrimo perspektyvas. Tuomet projektuotas LDK atkūrimas taip pat buvo siejamas su krašto visuomenės pilietybimo problema: bajoriškoji visuomenės dalis, išsaugojusi pilietiškumo sampratą (naród litewski), remdamasi pilietybės institucija, integruoja „žemesniuosius“ sluoksnius – lietuvių ir baltarusių liaudį (lud litewski i lud rusiński) ir sukuria prielaidas jau kitų socialinių parametrų LDK politinei nacijai formuotis⁹.

Tuo metu lietuvių tauta jau buvo subrendusi pati spręsti pilietinės visuomenės problemas. Todėl stipriausia „krajovcų“ įsivaizduota atrama – lietuvių tautinis judėjimas, kuriam „autonomistų“ pasitarimuose atstovavo LDP – netgi šiuose jų planuose išvelgė pavojų naujai, moderniai, grynai etniniu (etnografiniu) pagrindu integruotai lietuvių nacijai egzistuoti. Tai ir nulėmė, kad lietuviai (LDP) iki 1905 m. rudens svyravo tarp istorinės ir etnografinės Lietuvos. Aišku, jie iš esmės pritarė antrajam variantui, tačiau pripažino, kad kaip taktikos priemonė galėjo būti naudingas ir pirmasis. Šių konsultacijų metu ir išsirutuliojo: 1) Lietuvos ir Baltarusijos, 2) Lietuvos (etnografinėmis ribomis) ir 3) lietuvių suvažiavimų, seimų ar įsteigiamųjų susirinkimų idėjos.

1904 m. pabaigoje–1905 m. pirmoje pusėje „autonomistai“ ir lietuvių politinės jėgos karštai diskutavo iš esmės dėl dviejų autonominės Lietuvos projektų.

1) Lietuvos ir Baltarusijos autonomija:

a) „Lietuvių ir lenkų irridentų kuopos“ 1904 m. gruodžio mėn. deklaracija buvo kompromisinis sprendimas, neatmetęs ir etnografinės Lietuvos autonomijos reikalavimo;

b) 1905 m. gegužės mėn. Lietuvos tautų atstovų suvažiavime Vilniuje iškelta Lietuvos ir Baltarusijos įsteigiamojo susirinkimo Vilniuje idėja, tiesa, taip pat numachiusi galimybę tame susirinkime įkurti atskirus Lietuvos ir Baltarusijos autonominius vienetus Rusijos sudėtyje;

c) Panevėžio suvažiavimas, įvykęs 1905 m. gegužės mėn. pabaigoje, numatęs Lenkijos Karalystės ir LDK autonomiją, sudarytą iš 3 ar net 4 (Lenkija, Lietuva, Baltarusija + Ukraina) savarankiškų politinių viene-

tų; Lietuva buvo suprantama kaip etnografinė (istoriniu požiūriu) Lietuva su Vilniaus seimu¹⁰.

2) Lietuvos autonomijos etnografinėmis ribomis planai, kuriuos jau seniai puoselėjo LSDP* ir LDP, ir kuriuos organizuotai iškėlė pirmą kartą Lietuvių suvažiavimas Vilniuje, įvykęs 1905 m. kovo 25 (balandžio 7) d. ir reikalavęs sušaukti „įsteigiamąjį susirinkimą“. Lietuvių suvažiavimu ši susibūrimą galima vadinti tik sąlygiškai, nes jame dalyvavo vos keliasdešimt lietuviškų partijų ir grupuočių atstovų¹¹. Šiuos planus iš dalies parėmė ir jau minėti kompromisiniai Panevėžio suvažiavimo nutarimai, kuriuose deklaruojamas etnografinės Lietuvos kaip savarakiško politinio vieneto sampratos koegzistavimas su konfederaciniais projektais, kuriuos galima įvairiai interpretuoti¹².

Reikia pažymėti, kad etnografinės Lietuvos samprata dažnai būdavo lenkų ir lietuvių kompromiso šaltinis. Lietuviai etnografinę Lietuvą suprato ne tik kaip kraštą, kurio dauguma gyventojų kalba lietuviškai (etnolingvistinė Lietuva), bet ir kaip istoriškai etnines lietuvių žemes, t. y. Kauno, Suvalkų, Gardino gubernijas, didesnę dalį Vilniaus gubernijos ir nedidelę dalį Kuršo gubernijos. „Krajovcai“ dėl tikslių Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos ribų nesutarė. Artimiausias etnografinės Lietuvos koncepcijai buvo Lietuvos ir katalikiškos Baltarusijos (Lietuviškos Rusijos) autonomijos projektas, tačiau dalis „krajovcų“ reikalavo įtraukti į šią autonomiją ir Vidurio bei Rytų Baltarusiją. Tiesa, didelių nesutarimų tarp „krajovcų“, taip pat ir „autonomistų“ ratelyje dalyvavusių baltarusių ir žydų dėl atkuriamos istorinės Lietuvos (LDK) teritorijos apibrėžimo nebuvo¹³, nes galvota veikti priklausomai nuo politinių aplinkybių. Taigi katalikiškos Baltarusijos „įtraukimo“ į Lietuvą planai nedaug kuo skyrėsi nuo etnografinės Lietuvos autonomijos reikalavimo ir dėl to „autonomistai“ neretai išvengdavo aštresnių konfliktų.

⁹Ibidem, p. 193; E. Aleksandravičius, „Atgimimo istorijos slenksčiai“, *Kultūros barai*, 1990, nr. 11, p. 62.

¹⁰P-tis /J. Vileišis/, „Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa“, op. cit.; Idem, „Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimo nutarimų. I. Lietuvos tautų atstovų susivažiavimas Vilniuje, II. Panevėžio susivažiavimo nutarimai“, *Varpas*, 1905, nr. 7/8, p. 73–75.

*Apie LSDP federalizmo tendencijas ir LDK istorinių tradicijų įtaką partijos etnopolitiniams siekiams žr. skyriaus „Suvažiavimo darbas“ poskyryje „II posėdis“.

¹¹P-tis /J. Vileišis/, „Lietuvių reikalavimai“, *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 42.

¹²Ibidem.

¹³M. Römer, *Litwa*, s. 348–353.

Šalia šių dviejų Lietuvos valstybės atkūrimo koncepcijų, 1905 m. pirmojoje pusėje reikėsi ir trečioji, nors trečiaja ją galima pavadinti tik sąlygiškai. Iš esmės tai buvo dar vienas lietuvių visuomenės politinių jėgų siūlomas Lietuvos politinės konsolidacijos kelias. Šios krypties šalininkai taip pat numatė Lietuvos autonomiją etnografinėmis ribomis, bet propagavo kitokią taktiką šiai idėjai realizuoti. Taigi tai buvo nuosaičiųjų varpininkų politikos tęsinys. Pasisakydami už visų Lietuvoje gyvenančių tautų lygias teises ir tuo grįsdami pilietybės institucijos sampratą, jie akcentavo lietuvių etnoso prioritetą atstatant Lietuvos valstybingumą ir reikalavo preventyvių žingsnių, kad tai būtų kuo greičiau įtvirtinta. Tokių pozicijų laikėsi dalis LDP Vilniaus kuopos narių, bandžiusių realizuoti šį principą dar bendruose pasitarimuose su „krajovcais“, taip pat ir didesnė dalis besiburiančių į partijas tautininkų (tautinių demokratų) ir krikščionių demokratų pakraipos šalininkų¹⁴. Šios tendencijos, jau pasireikškusios minėtame 1905 m. kovo mėn. Lietuvių suvažiavime Vilniuje, išryškėjo ir 1905 m. gegužės mėn. Lietuvos tautų atstovų suvažiavime Vilniuje, kuriame lietuviai pasiliko teisę į „visuotinę lietuvių susirinkimą“¹⁵. Tolesnis svarbus žingsnis į lietuvių politinę forumą buvo Lietuviškųjų partijų suvažiavimas Kaune, kitaip dar vadintas Lietuvių inteligentijos suvažiavimu, įvykęs 1905 m. liepos mėnesį. Šis Suvažiavimas jau pareikalavo Įsteigiamojo lietuvių seimo Vilniuje¹⁶. Tačiau toliau rutuliojantis demokratiniam procesams visoje Rusijoje ir radikalėjant LSDP, kilo vis didesnių nesutarimų tarp dviejų vyraujančių lietuvių politinių partijų – LSDP ir LDP. Lietuvių politinių jėgų konsolidacijos procesas sulėtėjo, tačiau nesustojo. „Tautos vienytojo“ vaidmenį pamažu perėmė apie „Vilniaus žinių“ dienraštį susibūrę tautiniai demokratai. Bet šis procesas užsitęsė iki 1905 m. rudens.

Kova dėl įtakos lietuvių visuomenei. „Vilniaus žinių“ grupuotės iškilimas. Taigi kyla klausimas, kokiomis aplinkybėmis tautiniams demokratams pavyko perimti iniciatyvą iš LSDP ir LDP.

Kaip jau buvo minėta, 1905 m. pradžioje LDP aktyviai įsijungė į „autonomistų“ veiklą, o LSDP (taip pat fragmentiškai joje dalyvavusi) palaikė ryšius su kitomis Lietuvoje veikusiomis socialistinėmis partijomis*, ypač glaudžius – su LSP Lietuvoje. Vis dėlto socialdemokratai, o juo labiau LDP save laikė lietuvių politinės struktūros dalimi, kartu ir lietuvių visuomenės interesų reikėjais.

1905 m. pavasarį LSDP ir LDP dalyvavo, kaip išsireiškė M. Römeris, „rezoliucijų ir suvažiavimų akcijoje“¹⁷. Taip buvo apibūdinti jau mūsų minėti šių partijų pasitarimai su kitų Lietuvos tautų politinėmis jėgomis ir manifestų bei atsišaukimų kampanija. Jos tikslas – suaktyvinti lietuvių visuomenę ir patraukti kuo daugiau šalininkų kovai už Lietuvos autonomiją ir pilietines-politines laisves. Šia linkme aktyviausiai veikė LSDP, dar 1905.I.12(25) išleidusi manifestą, kuriame buvo suformuluoti svarbiausi politiniai, tautiniai ir socialiniai-ekonominiai reikalavimai, o nuo 1905 m. vasario mėn. pabaigos pradėjusi organizuoti valstiečių mingus Aukštaitijoje ir Žemaitijoje. Mitingai ir demonstracijos išplito 1905 m. pavasarį, ypač po LSDP VI suvažiavimo įvykusio gegužės mėn.¹⁸ LSDP, turėdama savo organizacijas kaime, veikė tarp smulkių bei vidutinių ūkininkų ir dvarų darbininkų. LDP savo veiklos kaime nediferencijavo ir veikė tarp visų kaimo gyventojų sluoksnių. Tiesa, neturint stiprių organizacijų apskrityse ir valsčiuose, demokratams šiuo požiūriu buvo sunkiau paveikti Lietuvos valstiečius negu LSDP.

LSDP ir LDP kovojant dėl įtakos Lietuvos kaime, lietuvių konservatoriai (nuosaikieji liberalai, besiorganizuojantys krikščionys demokratai ir dalis nepartinės inteligentijos) įsitraukė į 1905 m. prasidėjusią peticijų kampaniją¹⁹. 1905.II.18(III.3) caro įsaku buvo leista valdžios adresu siųsti peticijas ir prašymus. Nors Lietuvoje peticijų rašymo vėjus neįgavo tokio plataus masto kaip kituose Rusijos imperijos regionuose,

¹⁴R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 93–97.

¹⁵P-tis /J. Vileišis/, „Lietuvių tautų atstovų susivažiavimas Vilniuje“, p. 74.

¹⁶P-tis /J. Vileišis/, „Lietuviškųjų partijų atstovų susivažiavimas Kaune“, *Varpas*, 1905, nr. 7/8, p. 76.

*Be LSDP ir LSP, Lietuvoje veikė dar kelios stiprios socialinės partijos – Rusijos socialdemokratų darbininkų partija (RSDDP), Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratija (LKLSD) ir Bundas, 1905–1906 m. veikusios tarp rusų, lenkų ir žydų proletariato. Iš jų tik Bundas turėjo didesnę įtaką Lietuvos miestuose.

RSDDP ir Bundas 1905–1906 m. iš viso nekėlė Lietuvos valstybės atkūrimo klausimo, o LKLSD šią problemą ketino spręsti Lenkijos valstybės atkūrimo kontekste. Kitos socialinės partijos – eserų (socialistų revoliucionierių), Baltarusių Socialinė Hromada (BSH), žydų *Paoleicion* ir kt. – buvo silpnesnės. Iš jų tik BSH, be Baltarusijos, kėlė ir Lietuvos valstybingumo klausimą – išlaikant Baltarusijos valstybingumo idėją neretai kartu pasisakyta už modifikuotos (konfederacinės) LDK atkūrimą.

¹⁷M. Römer, *Litwa*, s. 347, 353.

¹⁸Ibidem, s. 353–356, 366; V. Kapsukas, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, op. cit., p. 220–221; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 62–66, 153–157, 168.

¹⁹M. Römer, *Litwa*, s. 344, 384; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 65–66, 120–121 ir kt.

tačiau tai buvo viena iš priežasčių, neleidusių socialdemokratams 1905 m. pavasarį dar labiau suaktyvinti mitingų ir demonstracijų akcijos ir visiškai perimti iniciatyvą į savo rankas. Vis dėlto prasidėjus peticijų kampanijai, LSDP pavyko pasiekti, kad į valsčių nutarimus ir prašymus būtų įtraukiami Lietuvos autonomijos, Lietuvos Steigiamojo seimo, svarbiausių demokratinių teisių bei laisvių, tautiniai ir agrariniai reikalavimai²⁰. Taigi, nors peticijų bumas ir atitraukė valstiečius nuo revoliucinės kovos, tačiau turėjo didžiulę reikšmę formuluojant lietuvių tautos reikalavimus.

Peticijų rašymas tęsėsi ir 1905 m. vasarą, tačiau tada dėl LSDP veiklos pagausėjo mitingų bei demonstracijų, taip pat prasidėjo ir dvarų darbininkų streikai²¹. Nemažą vaidmenį suvaidino ir LSDP atsišaukimai, propagavę Lietuvos autonomijos (neretai – ir nepriklausomybės) ir Lietuvos Steigiamojo seimo šūkį²². Tačiau LSDP, plėsdama savo įtaką, sugebėjo patraukti tik dalį Lietuvos kaimo gyventojų. Svarbiausia jos konkurente iki 1905 m. rugsėjo mėn. liko LDP, dar 1905 m. pavasarį pradėjusi organizuoti Lietuvos mokytojų susivienijimą (LMS), o 1905 m. liepos mėn. – Lietuvos valstiečių sąjungą (LVS). Taigi LDP ėmėsi stiprinti savo intelektualinę ir socialinę bazę. LMS ilgainiui tapo savarankiška, o LVS taip ir liko LDP autonominė organizacija. Šis LDP bandymas plėsti organizacinę bazę buvo esminis jos veiklos posūkis, tačiau tai pareikalavo iš partijos veikėjų didžiulių pastangų ir, be abejo, negalėjo būti realizuotas iš karto. Be to, tęsėsi partijos idėjinė krizė, jos veiklą sunkino naujos programos neturėjimas.

Krikščionys demokratai iki 1905 m. rugsėjo mėn. nors ir pritarė tautinėms-kultūrinėms ir nuosaikioms politinėms akcijoms, kartu pasisakydami prieš socialdemokratų propaguotas radikalias kovos priemones, tačiau kol kas buvo pasyvūs ir daugiau rūpinosi organizaciniais klausimais. Tiesa, pavieniai kunigai ne tik simpatizavo besiplečiančiam tautiniam revoliuciniam judėjimui, bet ir dalyvavo konkrečiose akcijose.

Taigi LSDP nepavykus išplėsti savo įtakos kitoms lietuvių politinėms partijoms ir grupuotėms, o LDP ir krikščionims demokratams sprendžiant organizacines problemas, nė viena iš šių politinių grupuočių 1905 m. rudenį kol kas negalėjo imtis „tautos vienytojo“ vaidmens.

1904 m. gruodžio mėnesį pradėjęs eiti „Vilniaus žinių“ dienraštis (jo leidimas pradėtas organizuoti 1904 m. vasarą) tikrai sudavė didelį smūgį LDP ir „Varpui“. Tiesa, į „Vilniaus žinių“ redakcinę kolegiją laikraščio leidimo pradžioje įėjo P. Višinskis ir J. Jablonskis (laikraščio administracijoje dirbo ir daugiau LDP narių), tikėjęsi daryti nemažą įtaką

dienraščio kryptį. Tačiau už „kuketavimą“ su nuosaikiais jie buvo pasmerkti pačių LDP narių²³ (netgi faktinis partijos vadovas P. Višinskis), o kita vertus, „Vilniaus žinių“ leidėjas Petras Vileišis neleido jiems paimti dienraščio į savo rankas. Todėl gana greitai P. Višinskis ir J. Jablonskis iš „Vilniaus žinių“ redakcijos turėjo pasitraukti. LDP ir „Varpas“ „Vilniaus žinias“, pasiskelbusias visų lietuvių organu, jau vertino ne tik kaip konkurentą kultūrinėje veikloje, bet ir kaip būsimą politinį varžovą.

Nuo 1905 m. pavasario „Vilniaus žinios“ dar aktyviau ėmė skleisti „tautos vienybės“ idėjas. Be abejo, joms, bent jau leidimo pradžioje, būtų galima prikišti menką profesinį lygį, vengimą nušviesti revoliucinius įvykius Rusijoje ir t. t., tačiau nereikia užmiršti, jog tai buvo legalus, caro valdžios cenzūruojamas laikraštis. „Vilniaus žinių“ redakcija jau 1905 m. pirmoje pusėje tampa Vilniaus lietuvių telkiančiu centru. 1905 m. caro valdžiai leidus tik du lietuviškus laikraščius (dar vienas – „Lietuvių laikraštis“ – ėjo Peterburge), tik „Vilniaus žinios“ galėjo pretenduoti į visuomenės nuomonės formuotojo statusą, nes nei „Varpas“, nei „Ūkininkas“, nei socialdemokratų spauda nebegalėjo konkuruoti su pirmuoju lietuvišku dienraščiu tiek medžiagos apimties, tiek tiražo atžvilgiu (1905 m. „Vilniaus žinių“ tiražas siekė 6–7 tūkstančius)²⁴. Be to, „tautos vienybės“ deklaravimas ir skelbimasis „bepartiniu“ organu darė įtaką ir nepartinei inteligentijai bei valstietijai.

Taigi „Vilniaus žinių“ dienraštis, nors ir nekėlęs aštrių socialinių ir politinių problemų, o labiau akcentavęs legalią kultūrinę-šviečiamąją veiklą, 1905 m. pamažu virto kultūrinės veiklos centru ir tautinės savimonės ugdytoju. Išėjęs iš redakcijos P. Višinskiui ir J. Jablonskiui, laikraščio kryptį, be Petro Vileišio, formavo J. Kriaučiūnas ir Pr. Klimaitis. 1905 m. vasarą atvykus į Lietuvą J. Basanavičiui, „Vilniaus žinios“ įgijo ir savo ideologą. Nors jis ir neįėjo į laikraščio redakcijos sudėtį, tačiau palaikė su ja kuo glaudžiausius ryšius. Ilgas atotrūkis nuo

²⁰ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 64–65.

²¹ Ibidem, p. 66–71; M. Römer, *Litwa*, s. 37–371; M. Kapsukas, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, op. cit., p. 221–222.

²² A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 66–67.

²³ J. Bagdono laiškas J. Vileišiui, 1904.XI.21, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS), f. 1-f. 604, l. 166.

²⁴ M. Biržiška, „Vilniaus žinių“ prasiplatinimas per pirmąjį pusmetį 1905 metų“, *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 162.

Lietuvos reikalų ir orientavimasis į kultūrinę veiklą nulėmė gana šaltą J. Basanavičiaus sutikimą. Jo akcentuojamą tautiškumą kairieji (LDP ir LSDP nariai) suprato vos ne kaip siekimą propaguoti „pasenusias „Aušros“ idėjas“²⁵.

Apie „Vilniaus žinių“ dienraštį, be minėtų asmenų, susitelkė dauguma buvusių „Dvylikos Vilniaus apaštalų“ draugijos narių (D. Malinauskas, J. Ambraziejus, Antanas Vileišis, P. Matulionis, V. Urbonavičius, G. Landsbergis ir kiti), taip pat T. Kašuba, J. Daujotas (J. Dowiat), K. Strazdas ir kiti visuomenės veikėjai. Ši „Vilniaus žinių“ grupė, turėdama nemenką intelektualinį potencialą, gana plačias kultūrinės-organizacinės veiklos galimybes, didelėmis lėšomis disponuojantį mecenatą Petrą Vileišį, taip pat „tautos ideologą“ J. Basanavičių, anksčiau ar vėliau turėjo išsikristalizuoti į politinę grupuotę arba partiją. 1905 m. rudens revoliuciniai įvykiai tik paspartino šį procesą²⁶.

2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva

Vilniaus lietuvių organizacinis biuras. „Vilniaus žinių“ dienraščiui tapus kultūrinės-organizacinės veiklos centru, jo redakcija jau 1905 m. rugsėjo mėn. žengė pirmuosius žingsnius, siekdama įsivyrauti ir politiškai. Lietuvių tautos politinės konsolidacijos požiūriu tai, be abejo, suvaidino svarbų vaidmenį.

Jau 1905 m. rugsėjo mėn. pabaigoje pastebimos lietuvių politikų pastangos labiau suartėti su Rusijos demokratiniams sluoksniams. Rusijos demokratinis judėjimas nuo 1904 m. pabaigos, t. y. nuo I Rusijos žemietijų ir miestų veikėjų suvažiavimo iki 1905 m. rugsėjo mėn. buvo padaręs didžiulę pažangą, išreikalavęs iš valdžios daugybę nuolaidų. Valstybės dūmos įstatymo paskelbimas taip pat buvo nemažas jų nuopelnas. Siekius užmegzti glaudesnius ryšius su Rusijos demokratais skatino ir lenkiškai kalbančios Lietuvos visuomenės bandymai besikuriančiose Rusijos demokratinėse instancijose kalbėti viso krašto, t. y. Lietuvos arba Lietuvos ir Baltarusijos vardu. Būtent taip atsitiko V Rusijos žemietijų ir miestų atstovų suvažiavime Maskvoje 1905.IX.12–15(25–28)²⁷. Tai sukėlė lietuvių politinių veikėjų nepasitenkinimą. Tiesa, šiame suvažiavime dalyvavo lietuvis studentas J. Brazaitis. Ka-

dangi jis neturėjo jokių Lietuvos gyventojų įgaliojimų, balso teisės negavo²⁸.

Šia proga Vilniuje Šv. Mikalojaus bažnyčioje 1905.IX.25(X.8) ir įvyko Vilniaus lietuvių susirinkimas, turėjęs aptarti galimybes dalyvauti VI Žemietijų suvažiavime. Susirinkimas išrinko „Vilniaus lietuvių organizacijos biurą“, į kurį įėjo J. Basanavičius, P. Gaidelionis, A. Smetona, J. Brazaitis ir K*²⁹. 1905.IX.26(X.9) biuro posėdyje buvo apsvarstyti rinkimų į minėtąjį suvažiavimą klausimai ir parengtas protokolas, kuris netrukus buvo padaugintas hektografuotu būdu ir išplatintas tarp lietuvių inteligentų³⁰. Šiame susirinkime svarstyta galimybė sudaryti septynis Lietuvos sričių komitetus (kokius – nepaminėta), kurių kiekvienas turėtų išrinkti po 1 atstovą į Žemietijų suvažiavimą. Tokia pozicija rodė lietuvių politikų norą tiesiogiai dalyvauti Rusijos politiniame gyvenime. Tai patvirtina ir formuluotė, kad Biuras užsiims „susinešimu su žemiečių organizacijos biuru Maskvoje ir Patariamuoju rinkimų Viešpatystės Tarybon komitetu Petrapilėj“³¹. Ypač svarbus teiginys, išreiškiantis norą bendradarbiauti su Valstybės dūmos Rinkimų komitetu. Nereikia užmiršti, kad Lietuvos socialdemokratai ir dalis demokratų partijos veikėjų pasisakė prieš dalyvavimą rinkimuose į Dūmą, o Biuro daugumą sudarė dešiniojo lietuvių visuomenės sparno atstovai, ketinę dalyvauti rinkimuose. P. Gaidelionis ir A. Smetona atstovavo dešiniajam LDP sparnui, o J. Basanavičius ir numanomi J. Kriaučiūnas arba kun. J. Kukta – „Vilniaus žinių“ grupuotei, t. y. būsimiesiems tautininkams. Vienintelis J. Brazaitis, tuomet mokėsis Maskvos universitete, partiniu požiūriu buvo neutralus ir į Biurą buvo, matyt, įtrauktas kaip gyvenantis Maskvoje ir galintis būti koordinatoriumi tarp „Vilniaus lietuvių organizacijos biuro“ ir „Žemietijų organizacijos biuro“ Maskvoje.

²⁵R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 93–95.

²⁶Ibidem.

²⁷[?], „Литовский вопрос, Новая заря, 1905, № 134; Lietuvos VIA, f. 378, BS, 1905, b. 406, l. 4; Akta zjazdów ziemskich w Moskwie. Zjazd piąty. 12–25 wrzesnia 1905 r., MAB RS, f. 9-1155, l. 38, 39, 48 ir kt.

²⁸J. Basanavičius, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 1.

*Mano nuomone, K. galėjo būti kun. J. Kukta arba J. Kriaučiūnas.

²⁹Ibidem, l. 2; J. Basanavičius, „Dėlei Didžiojo Lietuvių seimo ir jo dokumentų“, op. cit., l. 1–2.

³⁰J. Basanavičius, Vilniaus seimo medžiaga, op. cit., l. 2.

³¹Ibidem.

Taigi Biuro sudėtis ir jo planai dėl rinkimų į Valstybės dūmą gana aiškiai rodo, kad jis išreiškė tik dalies Vilniaus lietuvių politines nuostatas. Biuro sudėtyje nebuvo socialdemokratų, kurie aktyviai bendradarbiavo su kitomis revoliucinėmis partijomis, veikusiomis Vilniuje: LSP Lietuvoje, kiek mažiau – su Bundu, LKLSD, RSDDP Vilniaus grupe. Gaila, kad daugiau duomenų yra tik apie du Biuro posėdžius, nors yra žinoma, kad posėdžiai buvo rengiami ir vėliau³². Matyt, Biuras veikė iki pat Lietuvių suvažiavimo organizacinio komiteto sudarymo, t. y. iki X.19(XI.1). Tai patvirtina ir tas faktas, kad T. Vrublevskiui išrūpinus lietuviams tris vietas VI Žemietijų suvažiavime³³, Biuras atstovais patvirtino LDP narius P. Višinskį (nuo Vilniaus gubernijos), V. Bielskį (nuo Kauno gub.) ir K. Grinių (nuo Suvalkų gub.)³⁴.

Nors „Vilniaus lietuvių organizacijos biuras“ buvo tik koordinacinis organas, turėjęs organizuoti rinkimus į VI Žemietijų suvažiavimą, tačiau vien tai, kad „Žemietijų organizacinis biuras“ ir jo tarpininkas T. Vrublevskis pripažino tris lietuvių mandatus, rodo, kad į Biurą buvo žiūrima kaip į lietuvių politinės veiklos centrą. Kartu tai buvo ir Lietuvių suvažiavimo organizacinio komiteto užuomazga.

Kas buvo Suvažiavimo įkvėpėjas. Į klausimą, kas buvo Lietuvių suvažiavimo iniciatorius, atsakyti nėra paprasta. Akivaizdu tik tai, jog tai buvo „Vilniaus žinių“ dienraščio iniciatyva. Vienais duomenimis, suvažiavimo idėją iškėlė J. Basanavičius, kitais – tuometinis „Vilniaus žinių“ faktinis redaktorius J. Kriaučiūnas. Diskusija dėl šių asmenų prioriteto užsimezga praėjus vos kelioms dienoms po Lietuvių suvažiavimo. L. Gira straipsnyje, išspausdintame 1905.XI.30(XII.13), teigia, jog suvažiavimo mintį „davęs“ J. Kriaučiūnas, o J. Basanavičius buvęs pirmas asmuo, su kuriuo šiuo sumanymu buvo pasidalyta³⁵. Po kiek laiko „Vilniaus žiniose“ pasirodė J. Basanavičiaus pastaba dėl L. Giros teiginio „/.../ Ponas Liudas /.../ nors pagal turinį surašė, iniciatyvą ir organizaciją susuvažiavimo gana klaidžiai padavė, nors jis ir turėjo progą apie tai tikras žinias surinkti“³⁶. Iki galo išsiaiškinti tuo metu nepavyko, nes prasidėjo Lietuvių suvažiavimo dalyvių ir apskritai revoliucingai nusiteikusių žmonių persekiojimai. J. Basanavičius netgi buvo priverstas slapstytis Peterburge, vėliau Kaune ir Garliavoje.

L. Giros ir J. Basanavičiaus polemika vėl įsiliepsnojo Lietuvos Respublikos kūrimo laikotarpiu (1917–1918 metais). Į tuos pačius L. Giros argumentus³⁷ J. Basanavičius atsako jau ne užuominomis, o detaliai išdėstydamas savo argumentus (dar prieš J. Basanavičiaus raštišką

atsakymą L. Gira buvo gavęs ir žodinių savo versijos paneigimą, nes jau 1918 m. pradžioje rašytame straipsnyje samprotuoja atsargiau³⁸). J. Basanavičius teigia, jog po eilinio Vilniaus lietuvių organizacijos biuro posėdžio, įvykusio 1905.X.9(22), rytojaus rytą jam atėjusi į galvą mintis sušaukti Lietuvių suvažiavimą Vilniuje. Jis cituoja išrašą iš savo dienoraščio: „Ar nesusaukti lietuvių suvažiavimą Vilniuje? Pasikalbėt apie tai su P. Vil(eišiu), Kriauciūnu“³⁹. Tuos pačius argumentus aptinkame ir vėliau pasirodžiusiuose J. Basanavičiaus darbuose. 1922 m. parengtoje autobiografijoje mokslininkas pateikia savo gyvenimo kroniką, kur pažodžiui pakartojamas jau minėtas išrašas⁴⁰. Tas pats teigiama ir kiek vėliau pasirodžiusioje jo knygutėje „Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos“⁴¹. Tačiau šiuose darbuose J. Basanavičius kiek patikslina minėtus teiginius. Suvažiavimo idėja, anot jo, kilusi spalio 10(23) d., taip ir liko samprotavimų rėmuose. Iš naujo ši mintis atėjo spalio 18(31) d. Apie tai J. Basanavičius rašo: „Spalio 18 d. (spalio 18(31) d.) sumaniau sušaukti Vilniaus lietuvių kitai dienai susirinkimą, „Vilniaus žinių“ redakcijoje pasikalbėt apie tautos dalykus ir išleisti atsišaukimą-manifestą dėl kongreso Vilniuje /.../“⁴². Tačiau knygutėje apie Didįjį Vilniaus seimą J. Basanavičius prasitaria, kad po spalio 9(22) d. „Organizacijos Biuro“ posėdžio, jam „kaip, rasit, ir kitiems, atėjo galvon mintis, ar ne pabandyti sušaukti Vilniuje lietuvių kongresą /.../“⁴³. Vadinas, pripažįstama, kad tokia mintis kilo ne jam vienam.

³²/?/, „Didžiojo Vilniaus seimo 25 metų sukaktuvės“, *Vilniaus Kalendorius 1930 metams*, V., 1930, p. 36.

³³K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 154.

³⁴J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, p. 102–103; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 153–164; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 119 ir kt. veik.

³⁵Liudas L. Gira/, „Platesnis aprašymas I lietuvių tautos susivažiavimo Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.30(XII.13), nr. 281.

³⁶J. Basanavičius, „Prie Lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.20 (1906.I.2), nr. 290.

³⁷L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.IX.22, nr. 6.

³⁸L. Gira, „Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė ir uždaviniai“, *Lietuvos aidas*, 1918.IX.4, nr. 40.

³⁹J. Basanavičius, „Dėl Didžiojo Lietuvių seimo ir jo dokumentų“, op. cit.

⁴⁰„D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija“, op. cit., p. 89.

⁴¹S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, p. 4.

⁴²„D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija“, op. cit., p. 89.

⁴³S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, p. 4.

Kadangi kitur J. Basanavičius mini, jog šia idėja pasidalijęs su J. Kriaučiūnu ir Petru Vileišiu (o Petras Vileišis savo nuopelnų šiuo klausimu niekada nekėlė; apie tai nekalbama ir istoriografijoje), išeitų, jog analogišką pasiūlymą galėjo pateikti tiktai J. Kriaučiūnas.

Suvažiavimo parengiamųjų posėdžių protokoluose, rašytuose J. Basanavičiaus, į minėtą įvykių grandinę įjungiamas dar vienas momentas: jo kvietimas į Suvalkijos lietuvių susirinkimą, vykusį spalio 15(28) d. Punske. Dėl visuotinio streiko J. Basanavičius ten negalėjo nuvykti, tačiau šis, nors negausus, suvalkiečių sambūris, pasak jo, dar labiau sutvirtinęs nuostatą dėl Lietuvių suvažiavimo⁴⁴.

Įdomu, kad J. Kriaučiūnas iki 1925 metų šiuo klausimu nepasisakė ir J. Basanavičiaus argumentų neneigė. Kaip tik 1925 m., dar esant gyvam J. Basanavičiui, J. Kriaučiūnas pateikė ir savo versiją⁴⁵, kurią nuosekliai pakartojo vėlesnėse publikacijose⁴⁶. Pasak jo, mintis sušaukti Lietuvių suvažiavimą jam kilusi Kaune, lietuvių „Dainos“ draugijos organizuotame vakare, po to, kai jis lenkų laikraštyje „Goniec Wieczorny“ perskaitęs pasityčiojamą straipsnį apie lietuvių Memorandumą Rusijos ministrų tarybos pirmininkui grafui Vitei⁴⁷. Esą jis tuomet galvojęs, jog visuotinio lietuvių suvažiavimo sušaukimas parodys pasaulio visuomenei tautos gyvybingumą (tiesa, čia J. Kriaučiūnas klysta – Memorandumas buvo nusiųstas jau išrinkus Lietuvių suvažiavimo organizacinį komitetą). J. Kriaučiūno teiginius paremia buvęs jo, t. y. „Vilniaus žinių“ faktinio redaktoriaus, pavaduotojas Pr. Klimaitis⁴⁸. Pr. Klimaičio teigimu, šią idėją J. Kriaučiūnas jam pateikęs vėlyvą spalio 17(30) d. vakarą, aptarinėjęs ją tik paskelbtą caro manifestą. Spalio 18(31) d. atvykęs į „Vilniaus žinių“ redakciją, Pr. Klimaitis ten radęs J. Kriaučiūną ir J. Basanavičių, aptarinėjančius Lietuvių suvažiavimo idėją. Netrukus pasirodęs ir Petras Vileišis, kuriam taip pat buvo išdėstyta ši nuomonė. J. Basanavičius ir Petras Vileišis kurį laiką abejoję, bet J. Kriaučiūnas gana greitai juos įtikinęs⁴⁹. J. Kriaučiūną tikruoju Lietuvių suvažiavimo sumanytoju laikė ir tų dienų liudininkas J. Gabrys-Paršaitis⁵⁰. Kaip matome, J. Kriaučiūno versijos šalininkai (jis pats, Pr. Klimaitis, L. Gira, J. Gabrys-Paršaitis) – „Vilniaus žinių“ redakcijos darbuotojai arba artimai susiję su dienraščiu žmonės. M. Biržiška taip pat pažymi, kad „Vilniaus žinių“ redakcijoje tikruoju Seimo sumanytoju buvo laikomas J. Kriaučiūnas⁵¹.

Taigi turime dvi argumentuotas nuomones ir nė vienos visiškai paneigti neįmanoma. Reikėtų pažymėti, jog ir J. Basanavičius, ir J. Kriaučiūnas teigė, kad apie Lietuvių suvažiavimo sušaukimą buvo nuspręsta

bendrame judviejų ir Petro Vileišio pasitarime. Tiktai, J. Basanavičiaus teigimu, tai įvyko spalio 10(23) d., o J. Kriaučiūno – spalio 18(31) d. Pr. Klimaitis taip pat tvirtina tai įvykus spalio 18(31) d. ir pateikia pasitarimo detales.

Įdomu, kad abu pretendentai į iniciatorius išliko taktiškai vienas kito atžvilgiu (tą patį galima pasakyti ir apie J. Kriaučiūno laikyseną po J. Basanavičiaus mirties), tiesiogiai neneigė vienas kito argumentų (bent jau spaudoje), tiktai pateikdavo savo versijas. Nė vienas iš jų neneigė kito vaidmens tiek dalyvaujant Lietuvių suvažiavimo organizaciniame darbe, tiek paties Suvažiavimo metu. J. Basanavičiaus ir J. Kriaučiūno tarpusavio santykiai tuo metu, sprendžiant iš jų korespondencijos⁵², buvo gana šilti. Be to, jie abu priklausė (ir netgi užėmė vadovaujančias pozicijas) apie „Vilniaus žinių“ dienraštį besigrupuojančiam tautininkų būreliui, kuris tuoj po Lietuvių suvažiavimo įkūrė Tautiškąją lietuvių demokratų partiją⁵³.

Galėtume laikyti tikėtina prielaidą, jog J. Basanavičiaus spalio 10(23) d. pateiktas J. Kriaučiūnui ir Jonui Vileišiui sumanymas pirmajam nebuvo visai netikėtas; tačiau, matyt, šiame pasitarime suvažiavimo sušaukimo galimybė buvo atmesta kaip esamomis politinėmis aplinkybėmis nereali. Spalio 15(28) d. įvykęs suvalkiečių susirinkimas sutvirtino J. Basanavičiaus nusistatymą dėl galimybės sušaukti Lietuvių seimą, tačiau tik spalio 17(30) d. manifestu deklaravus pilietines laisves (nors dauguma jų liko neįgyvendinta), taip pat dėl spalio mėn. visuotinio streiko prasidėjus suirutėms, susidarė gana palanki situacija, kuria ir galėjo pasinaudoti tautiškai nusiteikę lietuvių visuomenės veikėjai.

⁴⁴ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 6.

⁴⁵ J. Kriaučiūnas, „Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis“, op. cit.

⁴⁶ J. Kriaučiūnas, „Iš mūsų partijų etikos praeityje“, op. cit. ; Idem, *Mano praeities vaizdeliai*, p. 18.

⁴⁷ J. Kriaučiūnas, „Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis“, op. cit.

⁴⁸ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 1, p. 46.

⁴⁹ Ibidem, p. 47.

⁵⁰ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 47, p. 940, 1937, nr. 3, p. 55 ir kt.

⁵¹ B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., p. 693.

⁵² J. Kriaučiūno laišakai J. Basanavičiui, 1893—1907 m., LKLI RS, f. 2-1107, l. 1—24.

⁵³ Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai, op. cit., p. 180—181.

Todėl visiškai tikėtina, kad antrąjį stimulą kaip tik ir davė J. Kriaučiūnas. Matyt, spalio 18(31) d. rytą jis ir „priminė“ J. Basanavičiui, kad patogus momentas Lietuvių suvažiavimui atėjęs (panašiai J. Kriaučiūno vaidmenį apibrėžė viena iš tuometinių LDP lyderių F. Bortkevičienė⁵⁴). Tolesnė iniciatyva vėl priklausė J. Basanavičiui, kuris ir laikė savo rankose visas Suvažiavimo rengimo gijas. J. Kriaučiūnas šito nebūtų galėjęs atlikti ir dėl nepakankamo tokiam reikalui autoriteto, ir dėl ypač blogų santykių su demokratų ir socialdemokratų veikėjais. Be abejonės, tai nemenkina jo nuopelnų rengiant Lietuvių suvažiavimą. Jis buvo Organizacinio komiteto sekretorius ir šiame darbe reiškėsi labai aktyviai.

Galų gale ir čia išdėstyta versija taip pat yra hipotetinė. Juk visai pagrįstai galima samprotauti dar paprasčiau: toks žingsnis kaip suvažiavimo ar seimo sušaukimas buvo dėsningas dalykas, neišvengiama lietuvių tautinio judėjimo vystymosi stadija. O dėsno autorystė – konkreti, žmogiška – reikalinga nebent absoliučiai istorinei tiesai.

Organizacinio komiteto sudarymas. „Atsišaukimas į lietuvių tautą“.

Po J. Basanavičiaus, J. Kriaučiūno ir P. Vileišio pasitarimo tą pačią, t. y. spalio 18(31), dieną Vilniuje įvyko lietuvių susirinkimas, kuriame daugiausia dalyvavo „Vilniaus žinių“ laikraščio bendradarbių⁵⁵. Buvo pritarta Suvažiavimo sumanymui ir numatyta rytojaus dieną šiam reikalui sukviesti visų partijų ir srovių atstovus. Tas susirinkimas ir įvyko 1905.X.19(XI.1) „Vilniaus žinių“ redakcijoje⁵⁶. Susirinkime buvo atstovaujama LSDP (A. Purėnas), LDP (J. Jablonskis, P. Višinskis, Vl. Pauliukonis ir kt.), nepartinė inteligentija (O. Pleirytė, K. Puida, J. Baronas ir kt.), taip pat besiformuojanti tautinių demokratų grupė (J. Basanavičius, J. Kriaučiūnas, Pr. Klimaitis, M. Davainis-Silvestraitis ir kt.). Pastaroji sudarė susirinkusiųjų daugumą. Suvažiavimo rengėjai numatė sudaryti komitetą iš įvairių partijų ir grupių atstovų. Galvota, jog kuo platesnis politinių grupuočių spektras dalyvaus Suvažiavimo rengimo darbe, tuo bus didesnis komiteto poveikis Lietuvos visuomenei⁵⁷. Tautininkų požiūriu tai turėjo būti seimas visos Lietuvos lietuvių, neskiriant partijų, luomų ir tikėjimų.

Pirmasis pasitarimas praėjo gana sėkmingai, iš esmės buvo pritarta Lietuvių suvažiavimo idėjai. Susirinkimo protokole užfiksuota, kad išrinktas Organizacinis komitetas (toliau – OK), „kuris turės sustatyti pakvietimą ant kongreso Vilniuje artimiausiam laike apsvarstymui svarbiausiųjų lietuvių tautos politiškujų šio laikotarpio dalykų“⁵⁸. Į komiteto sudėtį įėjo kun. J. Ambraziejus, J. Baronas, J. Basanavičius, F. Bortkevičienė, M. Davainis-Silvestraitis, kun. Pr. Jokūbėnas, J. Kriaučiūnas,

G. Landsbergis-Žemkalnis, G. Sapkauskaitė, kun. St. Stakelė, V. Urbonavičius, Antanas Vileišis, P. Višinskis, A. Domaševičius ir Vl. Sirutavičius. Į akis krinta, jog net 8 iš 15 OK narių buvo tautininkų grupės atstovai (kun. J. Ambraziejus, J. Basanavičius, M. Davainis-Silvestraitis, J. Kriaučiūnas, G. Landsbergis-Žemkalnis, kun. St. Stakelė, V. Urbonavičius, Antanas Vileišis)⁵⁹. Po du žmones atstovavo LDP (F. Bortkevičienė, P. Višinskis) ir LSDP (A. Domaševičius, Vl. Sirutavičius), trys likusieji – nepartiniai Vilniaus inteligentai. Pirmajame posėdyje, išskyrus tautininkus, kitoms politinėms grupuotėms atstovauta negausiai. Į šį posėdį LSDP ir LDP atstovai atvyko, kaip vėliau paaiškėjo, jų partijoms dar neapsvarsčius galimybės dalyvauti Lietuvių suvažiavime. Vienos dienos laiko tarpas nuo Suvažiavimo sumanymo buvo pernelyg trumpas, turint galvoje, kad partijų centro komitetuose buvo atstovaujama ne tik Vilniaus, bet ir kitų Lietuvos miestų bei regionų partinėms grupėms. Galbūt todėl pirmasis posėdis ir praėjo palyginti ramiai, kad LSDP ir LDP nepateikė savo partinių programų, o savo nuomones išsakė tik pavieniai abiejų partijų nariai. Nors F. Bortkevičienė pažymi, kad jau tada išryškėjo J. Basanavičiaus noras sutelkti dėmesį į lietuvių tautos kultūrines problemas, bet, anot jos, nepaisant to, susirinkimas „pakrypo daugiau į politinę pusę“⁶⁰.

Grįždami prie OK sudėties neproporcingumo pagal partinę priklausomybę, turėtume pažymėti, jog istoriografijoje nebuvo atkreiptas dėmesys į bandymą sukurti savotišką OK centrą. Į jį paritetiniais pagrindais turėjo įeiti po du kiekvienos politinės partijos ar grupuotės atstovus. Tautiniai demokratai, partiniu požiūriu neišsiforminusi srovė, kartu su nepartiniais inteligentais* iškėlė J. Basanavičių ir J. Kriaučiūną⁶¹. LSDP turėjo atstovauti A. Domaševičius

⁵⁴F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

⁵⁵J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 6.

⁵⁶Ibidem, l. 9.

⁵⁷Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojui*, op. cit.

⁵⁸J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 9.

⁵⁹TLDP dokumentai. Protokolas, op. cit., p. 180–181.

⁶⁰F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

*Griežtos ribos tarp tautinių demokratų ir „nepartinių“ iki Didžiojo Vilniaus seimo nebuvo. Besiformuojanti tautininkų srovė stengėsi neišsiskirti ir Didžiojo Vilniaus seimo paruošiamuoju periodu vadinosi „nepartine grupe“.

⁶¹Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 1, p. 48–49; S. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 82.

ir Vl. Sirutavičius. Sunku tiksliai nustatyti, kas buvo LDP atstovai, nes vienintelė apie tai rašiusi F. Bortkevičienė pažymi, jog į OK centrą įėjo ne po du, o po tris kiekvienos politinės grupuotės delegatus⁶². Pasak jos, iš LDP, be jos pačios, įėjo Jonas Vileišis ir P. Višinskis. Kaip matyti iš Suvažiavimo parengiamųjų posėdžių protokolų, OK centras turėjo parengti kvietimą į Suvažiavimą⁶³. Tai buvo darbinė grupė, kurios parengtą dokumentą turėjo aprobuoti ir paskelbti OK. Tačiau aplinkybės susiklostė taip, kad OK centras faktiškai iširo nė karto jam visam nesusirinkus⁶⁴.

Antrajam susirinkimui, įvykusiam 1905.X.20(XI.2), buvo pristatyti tik du „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ variantai – J. Basanavičiaus (nuo tautininkų ir nepartinių) ir P. Višinskio (nuo LDP). Socialdemokratų projekto nesulaukta. Pasak F. Bortkevičienės, į susirinkimą atvykę trys LSDP atstovai (tarp jų A. Didžiulis), išklausę Suvažiavimo projektus, pareiškė, kad politinės partijos turi savo programas ir taktiką ir atsisako jas derinti su nepartiniais⁶⁵. Taigi socialdemokratams faktiškai atsisakė dalyvauti parengiamajame darbe. Tačiau Suvažiavimo rengėjai buvo korektiški ir iki 1905.X.27(XI.9) ne kartą bandė juos prikalbėti įsitraukti į OK veiklą. OK posėdžiuose taip ir nepasirodžiusius A. Domaševičių ir Vl. Sirutavičių pakeitė naujai išrinktais nariais tiktai 1905.X.27(XI.9)⁶⁶.

Patys LSDP vadovai patvirtina, kad Lietuvių suvažiavimas socialdemokratams buvo tik atsitiktinis bendro revoliucinio sąjūdžio epizodas⁶⁷. LSDP savo veiklą grindė 1905 m. rugsėjo mėn. paskelbtu manifestu, kuriame etnopolitiniai siekiai buvo daugiau deklaratyvūs. Socialinė jų veiklos sfera negarantavo platesnių Lietuvos visuomenės sluoksnių paramos. Šiuos trūkumus reikėjo kompensuoti radikaliais šūkiiais ir revoliucinės kovos priemonėmis. Organizuojant Lietuvių suvažiavimą, LSDP nepanoro keisti rugsėjo mėn. manifeste suformuluotų taktikos principų, ir faktiškai revoliucingiausia lietuvių partija pati save eliminavo iš svarbiausios nuo pat 1863–1864 metų tautinės-politinės akcijos rengimo. Šią klaidą LSDP vadovai turėjo pripažinti praėjus vos kelioms savaitėms po pirmųjų OK posėdžių.

Taip pakrypus įvykiams, liko tik dvi politinės grupuotės, pasiryžusios vesti tarpusavio derybas – LDP ir tautiniai demokratams (jei neįskaitysime kaip LDP padalinio besikuriančios Lietuvos valstiečių sąjungos). Pastarųjų pozicijas rėmė nepartinė Vilniaus inteligentija. Krikščioniškoji demokratija buvo tik pradėjusi organizuotis, todėl Vilniaus lietuvių konfesinė inteligentija priklausė tautinių demokratų grupei (kun.

St. Stakelė, kun. J. Ambraziejus) arba nepartiniais (kun. P. Jokūbėnas, kun. J. Kukta ir kt.)

Taigi 1905.X.20(XI.2) posėdyje svarstyti buvo pateikti J. Basanavičiaus ir P. Višinskio projektai. Šių projektų tekstai neišliko, todėl preciziškai išsiaiškinti abiejų grupuočių programas neįmanoma. Tačiau aišku, jog P. Višinskio projekte buvo ryškesni politiniai ir socialiniai akcentai. Jis buvo atvirų politinių deklaracijų šalininkas ir teigė, jog lietuviai turi pasinaudoti susidariusia situacija ir išsikovoti maksimumą politinių teisių⁶⁸. J. Basanavičiaus pasiūlytas variantas buvęs pernelyg akademiškas ir nukrypęs į kultūrinius dalykus. 1905.X.20(XI.2) posėdyje nepavykus suderinti šių projektų, nutarta išrinkti 8 žmonių grupę, turėjusią parengti kompromisinį variantą. Į ją įėjo P. Višinskis, J. Basanavičius, G. Landsbergis-Žemkalnis, M. Davainis-Silvestraitis, J. Ambraziejus, J. Kriauciūnas, kun. P. Jokūbėnas ir už akių išrinktas A. Domaševičius⁶⁹. Tačiau 1905.X.21(XI.3) vėl nepavyko suderinti projektų. Tautiniai demokratai, turėdami aiškia daugumą, nenusileido. P. Višinskis sutiko padaryti kai kurias pataisas ir ši jau pataisytą variantą atiduoti galutinei J. Basanavičiaus redakcijai⁷⁰. Tačiau prastumti savo programos jam vis dėlto nepavyko.

Reikėtų pasakyti, jog šiuo palyginti labai trumpu laikotarpiu, t.y. 1905.X.19–21(XI.1–3) LDP vyko karšti debatai dėl partijos dalyvavimo OK darbe. Galutinai nuspręsti turėjo LDP Centro komitetas. Jo posėdis, matyt, įvyko 1905.X.21(XI.3) arba X.22(XI.4)*⁷¹. P. Višinskis

⁶² F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

⁶³ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 9–10.

⁶⁴ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojui*, op. cit.

⁶⁵ F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

⁶⁶ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 10; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Mūsų rytojui*.

⁶⁷ S. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 83; V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje“, *Raštai*, t. 9, p. 443.

⁶⁸ F. Bortkevičienė, „Povilas Višinskis“, *Lietuvos ūkininkas*, 1930.XI.27, nr. 48; J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, p. 106.

⁶⁹ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 10.

⁷⁰ *Ibidem*, l. 11.

*J. Gabrys-Paršaitis ir F. Bortkevičienė nenurodo tikslios posėdžio datos, tačiau aišku, kad jis vyko pačiame „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ svarstymo įkarštyje, po to, kai J. Basanavičius ir P. Višinskis jau buvo pateikę savo projektus.

⁷¹ F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 55.

pasiskakė prieš dalyvavimą Lietuvių suvažiavime, motyvuodamas tuo, jog tai bergždžias darbas, „nes tik revoliuciniu keliu galima ką pasiekti“. Toks P. Višinskio teiginys greičiau reiškė neigimą ne pačios Lietuvių suvažiavimo idėjos, bet jos realizavimo pagal tautinių demokratų pasiūlytą programą. Vis dėlto kitų LDP šulų – F. Bortkevičienės, A. Smetonos, Jono Vileišio – dėka buvo nuspręsta dalyvauti OK darbe⁷². Tai nutariant, nemažą vaidmenį suvaidino ir jaunųjų demokratų, t. y. besikuriančios Lietuvos valstiečių sąjungos lyderių – J. Gabrio-Paršaičio, E. Galvanausko, Vl. Pauliukonio ir kt. – ryžtinga pozicija⁷³.

X.10.22(XI.4) d. posėdyje pagaliau buvo priimtas „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ tekstas⁷⁴, tačiau, kaip vėliau paaiškėjo, negalutinai. Galutinė redakcija buvo patvirtinta 1905.X.27(XI.9)⁷⁵, nors esminių skirtumų tarp 1905.X.22(XI.4) ir X.27(XI.9) patvirtintų tekstų nėra. Matyt, šiuo laikotarpiu LDP stengėsi „Atsišaukimą“ padaryti radikalesnį. Nors P. Višinskiui pavyko išreikalauti, kad būtų pabrėžti kai kurie politiniai akcentai (kadangi jų nebuvo gausu, P. Višinskis nusprendė iš OK pasitraukti; į jo vietą XI.27(XII.9) buvo išrinktas kitas LDP narys Jonas Vileišis)⁷⁶, tačiau „Atsišaukime“ vyravo J. Basanavičiaus projekto teiginiai. „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ buvo paskelbtas „Vilniaus žiniuose“ 1905.X.29(XII.11)*⁷⁷, t. y. praėjus dviem dienoms po galutinio jo aprobavimo. Todėl reikėtų pažymėti, jog kaltinimai nuosaikiams liberalams ir ypač „Vilniaus žinių“ leidėjui Petru Vileišiui už delsimą išspausdinti šį kvietimą⁷⁸ neturi jokio pagrindo. Visų pirma nereikėtų užmiršti, jog „Vilniaus žinios“ dėl visuotinio spalio mėn. streiko 1905.X.15–X.24(X.28–XI.6) visai neišėjo. Be to, turint galvoje, kad galutinė „Atsišaukimo“ redakcija buvo patvirtinta X.27(XI.9), anksčiau nei X.29(XI.11) jis vargu ar galėjo pasirodyti.

Istoriografijoje tvirtinama, kad „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ buvo parašytas neaiškiai ir ne visiems suprantamai. „Atsišaukimo“ autoriai esą net nepalietė Lietuvos reikalų, neužsiminė apie Lietuvos autonomiją⁷⁹. Vienas iš dokumento autorių – J. Kriaučiūnas – ne kartą yra nurodęs, kad rašant „Atsišaukimą“ specialiai buvo parenkamos atsargesnės formuluotės, nes bijota aštrios vietinės caro administracijos reakcijos⁸⁰. Tačiau juk net ir tokį „atsargų“ kvietimą susirinkti Lietuvos gyventojai suprato ir gyvai į jį atsiliepė.

„Atsišaukimas į lietuvių tautą“ – nuoseklus, subalansuotas politinis dokumentas. Nors ir atsižvelgta į P. Višinskio pastabas, tačiau nesunku atpažinti J. Basanavičiaus mintis ir jo stilių. Dokumente svarstomos

gana sudėtingos problemos, tačiau, kaip minėta, jis suformuluotas taip, kad būtų suprantamas visiems gyventojų sluoksniams.

Pirmiausia „Atsišaukimas“ – tai legalus kreipimasis į Lietuvos gyventojus. Todėl jo autoriai stengėsi apsidrausti prieš vietinę administraciją. Tai ir atsispindi pirmoje dokumento pastraipoje, kur jo pasirodymas tiesiogiai siejamas su spalio 17 d. manifestu, suteikiančiu lietuviams „šiek tiek lengvesnes politiško gyvenimo sąlygas“, sulyginančiu „mus maždaug eilioje kitų kultūriškų tautų“, leidžiančiu „mums patiems, nors iš dalies, viešai apie savo krašto reikalus rūpintis ir dalyvauti bendruose visos rusų viešpatystės dalykuose“⁷¹. Tai gana sėkmingas „Atsišaukimo“ ir būsimo suvažiavimo legalumo pagrindimas, nes po spalio 17 d. manifesto vietinė administracija, nežinodama šio manifesto taikymo galimybių, dar nesugebėjo laisvai interpretuoti politinių laisvių apribojimo ar toleravimo kiekvienu konkrečiu atveju. Juolab kad Vilniuje tuo metu vyko daug mitingų, demonstracijų, pasitarimų, konferencijų⁷². Todėl šis gana kukliai organizatorių vadintas „lietuvių susirinkimas“ vietinei valdžiai negalėjo atrodyti grėsmingas. Be to, „Atsišaukimo“ autoriai puikiai išnaudojo situaciją, deklaruodami savo pasirengimą dalyvauti reformuojamose Rusijos institucijose.

Diplomatiška, naujais įstatymais besiremianti dokumento įžanga leido toliau dėstyti naujus abstrakčius teiginius: gana miglotai kalbama apie „prikėlimą Lietuvos iš miego“, būtinumą susitelkti visai tautai,

⁷² J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *ibidem*, p. 55.

⁷³ S. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 83.

⁷⁴ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, *op. cit.*, l. 11.

⁷⁵ *Ibidem*, l. 11–12.

⁷⁶ *Ibidem*, l. 14.

*Žr. priedą Nr. 1.

⁷⁷ „Atsišaukimas į lietuvių tautą. Lietuviai ir lietuvės!“, *Vilniaus žinios*, 1905.X.29(XI.11), nr. 254.

⁷⁸ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *op. cit.*, 1937, nr. 3, p. 55.

⁷⁹ P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, *op. cit.*, p. 3; P. Rušackas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, K., 1930, p. 17, 19; A. Sprindis, *Povilas Višinskis*, p. 272 ir kt. veik.

⁸⁰ J. Gabrys / J. Gabrys-Paršaitis/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuva*, 1926.I.7, nr. 4; J. Kriaučiūnas, „Didijj Vilniaus Seimą atsiminus. 25 metų sukakties proga“, *op. cit.*

⁸¹ „Atsišaukimas į lietuvių tautą“, *op. cit.*

⁸² Pr. Klimaitis, „Kas dėjosi Lietuvoj 1905 metų lapkričio mėn.“, *op. cit.*; J. Jurginis, *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*, p. 65–80.

kviečiama spręsti tautai iškilusias „skaitlingas užduotis“⁸³. Toliau nuosekliai pereinama prie teiginių, nusakančių politines OK ir apskritai lietuvių tautos aspiracijas. Tiesa, ir čia nuosaikumą persveria atviros politinės minties apraiškas. Apie politinius lietuvių tikslus tiksliai užsiminta, bet ši užuomina gana reikšminga: „/.../ politinis tautos idealas, prie kurio mums ateityje žengti pridera, yra tolimas ir ne visiems mūsų tautiečiams aiškus; pagaliao ir keliai, kuriais mums, kaip tautai, reikės eiti, kaip arčiausiame laike, taip ir tolimesnėje ateityje, nėra dar visų bendrai (pabraukta mano – E. M.) paskirta“⁸⁴. Po to jau tiesiai sakoma, jog visi lietuviai kviečiami apsvarstyti Lietuvos politinę padėtį. Šiuos pareiškimus spalio 17 d. manifesto kontekste taip pat buvo galima traktuoti kaip neperžengiančius įstatymo ribų, t. y. kaip konkrečius veiksmus, galinčius paspartinti kai kurių pilietinių ir politinių teisių įgyvendinimą. Samprotavimai apie „politinį tautos idealą“⁸⁵ ir kelius jam pasiekti buvo abstraktūs ir interpretuoti juos buvo galima labai įvairiai. Politiškai susipratusiems tai, be abejo, buvo tiesioginė užuomina, kad bus svarstomi Lietuvos valstybės atkūrimo klausimai, į tai nukreiptų veiksmų strategija ir taktika.

„Atsišaukimo“ autoriai gana nuosekliai ir argumentuotai pagrindžia būtinybę sušaukti tautos susirinkimą. Teiginys, jog Vilniaus lietuvių komitetas neturi įgaliojimų veikti tautos vardu, yra aliuzija į tai, kad šis Suvažiavimas tokius įgaliojimus jau turės. Galimas ir tolesnis šių formuluočių interpretavimas: bus išrinktas organas, kuriam galbūt irgi bus suteikti tokie įgaliojimai. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad į Suvažiavimą kviečiama atvykti kuo daugiau Lietuvos žmonių: iš visų valsčių ir parapijų nors po vieną asmenį, taip pat v i s u s inteligentus ir „visus tuos, kurie prie lietuvių pripažįsta, neskiriant lyties, luomų ir politiško pažvalgo“⁸⁶. Taigi siūloma atvykti visiems lietuviams save identifikuojantiems. Tai, kad pripažįstamos visų luomų lygios teisės dalyvauti Suvažiavime, gana reikšmingas faktas: juk kartu pripažįstama lietuviams save laikančių lenkiškai kalbančių Lietuvos dvarininkų teisė reikšti savo aspiracijas lietuvių politinėje struktūroje. Kitas dalykas, kad atskirai į juos šiuo reikalu nesikreipta.

„Atsišaukimas“ – tai ir viršpartinis dokumentas. Jame nėra žodžio nerasime apie partikuliarinius, t. y. kokios nors partijos ar visuomenės grupės tikslus. Tai dokumentas, apeliuojantis į pilietinius jausmus, kartu ir į moralinę kiekvieno lietuvių atsakomybę.

Jau vien šio pilietinio imperatyvo formulavimas rodo, kad Suvažiavimo organizatoriai neabejojo, kad yra visos prielaidos pilietinei

visuomenei kurti. Būtina pridurti, kad OK vyravo „Vilniaus žinių“ grupuotės atstovai, bene ryškiausiai išreiškę „tautos vienybės“ idėjas⁸⁷. Todėl faktinė padėtis, t. y. tautinių demokratų bandymas sutelkti tautą, suponavo jų, kaip to momento nacionalinio judėjimo lyderių, statusą.

„Atsišaukimo“ pabaigoje pateikta Suvažiavimo programa buvo dar nuosaikesnė negu pats dokumentas. Matyt, OK numanė, kad vietinė administracija didžiausią dėmesį kaip tik skirs Suvažiavimo darbo-tvarkei. Iš esmės visi darbotvarkės klausimai neperžengė spalio 17 d. manifeste išdėstytų leistinos politinės veiklos ribų. 1 ir 2 punktai* skirti politinei situacijai svarstyti ir rinkimams į Dūmą, t. y. klausimams, kuriuos Rusijos visuomenė atvirai svarstė nuo pat 1905 m. pradžios. Toliau (3, 4, 5 ir 6 punktai) numatomi gvildinti vietinės savivaldos reikalai. Tai irgi negalėjo būti uždrausta. Rusijos žemietijų ir miestų atstovų suvažiavimai, taip pat kiti forumai šias problemas nagrinėjo dar 1904 m. pabaigoje–1905 m. pradžioje. Didesnę baimę caro administracijai galėjo kelti nebent „Lietuvos luomų ir tautų klausimas“. Šio punkto interpretavimo galimybės buvo gana plačios, nes į jį galėjo tilpti ne tik etnokultūrinių ir etnosocialinių tendencijų, bet ir lietuvių, baltarusių bei Lietuvos lenkų politinio integravimosi galimybių aptarimas.

„Atsišaukimas į lietuvių tautą“ buvo tautinių demokratų ir LDP kompromiso vardan tautinių interesų rezultatas. Šios dvi politinės jėgos konfrontavo tiktai dėl taktikos. Abiejų artimiausias tikslas buvo Lietuvos autonomijos Rusijos sudėtyje iškovojimas. Skyrėsi tik kovos priemonės. LDP, jau „Atsišaukime“ reikalavusi deklaruoti svarbiausius politinius momentus, neatsižvelgė į galimas politines perversijas visoje Rusijos imperijoje. Todėl galima teigti, jog šis „konfliktas“ išėjo į naudą: visų pirma tautiniai demokratai J. Basanavičiaus dėka pasiekė, kad LDP nepasitrauktų iš OK veiklos**, o LDP savo ruožtu šiai veiklai suteikė ryškesnių politinių akcentų.

⁸³ „Atsišaukimas į lietuvių tautą“, op. cit.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 93–97.

*Žr. priedą Nr. 1.

**Šios tendencijos LDP veikloje pasireiškė ir paskelbus „Atsišaukimą į lietuvių tautą“ (žr. Pr. Klimaitis, Didysis Vilniaus seimas, *Mūsų rytojūs*, op. cit.; L. Gira, Didysis Vilniaus seimas, *Lietuvos aidas*, 1917.IX.22, nr. 6).

Kai kurie buvę tautiniai demokratai, vertinę LDP veiklą Suvažiavimo rengimo metu kaip sabotажą⁸⁸, užmiršta, kad pats OK, faktiškai vadovaujamas tautinių demokratų, artėjant Suvažiavimui, pamažu evoliucionavo LDP programos link. Nors į akis krinta, kad ši evoliucija vyko be didesnio LDP narių (F. Bortkevičienės ir Jono Vileišio) kišimosi. Todėl peršasi išvada, kad OK radikalejimą nulėmė ne tik laipsniškas LDP pasiūlytos programos priėmimas, bet, svarbiausia, tautinių demokratų sugebėjimas orientuotis bendroje Rusijos ir Lietuvos politinėje situacijoje. 1905 m. spalio–lapkričio mėn. dėl visuotinių neramumų ir vietinės carinės administracijos dezorganizacijos susidarė sąlygos suaktyvinti politinį veikimą. Tai garantavo ir spalio 17(30) d. manifestas. Tačiau bet kuriuo momentu buvo galima tikėtis totalinių carinės administracijos represijų. Tautiniai demokratai – OK pirmininkas J. Basanavičius ir „Vilniaus žinių“ leidejas bei stambus pramonininkas Petras Vileišis – dėl savo visuomeninės padėties palaikę gana glaudžius ryšius su vietiniais caro pareigūnais, reikia manyti, disponavo ir išsamia informacija apie eventualius carinės politikos pasikeitimus imperijos centre ir Lietuvoje. Lietuvių suvažiavimo OK, veikęs revoliucinių neramumų apimtame Vilniuje, negalėjo nekreipti dėmesio į šiuos orientyrus, nes nebuvo aišku, kokia bus padėtis Suvažiavimo dieną. „Vilniaus žinios“, neoficialus, bet faktinis tautinių demokratų organas, tapęs Lietuvių suvažiavimo rengimo informaciniu centru, taip pat radikalėjo pamažu. Dar spalio mėn. pradžioje gana subtiliai iškeltas autonomijos klausimas („Vilniaus žinios“, 1905, nr. 247) 1905 m. spalio mėn. pabaigoje–lapkričio mėn. pradžioje buvo nagrinėjamas vis aktyviau (žr. „Vilniaus žinios“, 1905, nr. 254 ir kt.).

Todėl istoriografijoje susiformavęs teiginys, kad J. Basanavičius ketinęs sušaukti neva kažką panašaus į išplėstinį Lietuvių mokslo draugijos (toliau – LMD) suvažiavimą⁸⁹, priskirtinas greičiau prie istoriografinių mitų. Jei paseksime taip samprotavusių tuometines visuomenine pozicijas, pastebėsime, jog tai kairiųjų partijų – LSDP (St. Kairys, M. Biržiška⁹⁰) ir LDP (F. Bortkevičienė) – atstovai, OK veiklos pradinio periodu buvę opozicijoje tautiniams demokratams. Šiuo požiūriu arčiau tiesos yra autoriai, apibūdinę tautininkų programą tik kaip kultūrinę⁹¹. Jau minėjome, kad kultūriniai tautinių demokratų programos momentai OK veiklos pradžioje buvo deklaruojami taktiniais sumetimais. Pati Lietuvių suvažiavimo idėja to meto sąlygomis savaime jau turėjo ne tik politinę formą, bet ir turinį. Lietuvių mokslo draugijai įkurti realūs žingsniai buvo žengti dar 1905 m. rugsėjo mėn. pra-

sidėjusiuose lietuvių mokslinės inteligentijos susibūrimuose. J. Basanavičiui puoselėjant Lietuvių suvažiavimo idėją, jau buvo sukurtas penkių žmonių komitetas LMD įstatymams parengti⁹². J. Basanavičiaus poziciją gerai iliustruoja jo straipsnis, išspausdintas „Vilniaus žiniuose“ 1905.XI.9(22), kur siūloma LMD steigiamąjį susirinkimą surengti „per lietuvių suvažiavimą Vilniuje“⁹³. Taigi šios dvi akcijos aiškiai skiriamos. Matyt, J. Basanavičiaus programoje buvę kai kurie akademiniai momentai, teorinis lietuvių tautos kultūrinių ir politinių aspiracijų pagrindimas to meto revoliucinėmis aplinkybėmis daugeliui buvo nesu-prantami.

Tautinių demokratų pozicijos OK sustiprėjo jau 1905.X.20(XI.2), kai OK pirmininku buvo išrinktas J. Basanavičius, o sekretoriumi – J. Kriaučiūnas. Galutinai atsisakius dalyvauti OK darbe Vl. Sirutavičiui ir A. Domaševičiui, vietoj jų 1905.X.27(XI.9) buvo išrinkti Petras Vileišis ir kun. J. Kukta⁹⁴. Taigi iš 15 OK narių 13 priklausė tautinių demokratų ir nepartinių stovyklai. Tačiau diktato kitoms politinėms grupuotėms (LDP, LVS) nebuvo. Organizaciniame darbe dalyvavo ir neįeinantieji į OK sudėtį. Į jo posėdžius susirinkdavo faktiškai visa Vilniaus lietuvių inteligentija ir juose pareikšti savo nuomonę galėjo kiekvienas pagedaujantis. Taip pat ir posėdžių protokolus pasirašydavo ne tik OK nariai, bet ir visi dalyvavusieji⁹⁵. OK veikloje aktyviai dalyvavo LDP nariai A. Smetona, K. Okuličius, J. Jablonskis, besikuriančios LVS atstovai Vl. Pauliukonis, J. Gabrys-Paršaitis, Pr. Paršaitis, L. Gira, Pr. Butkus, tautiniai demokratai E. Vileišienė, T. Kašuba, G. Landsbergis-Žemkalis, S. Gimbutaitė, K. Strazdas ir taktiniais sumetimais į OK atsisakę

⁸⁸ J. Kriaučiūnas, „Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojūs*.

⁸⁹ F. Bortkevičienė, „Povilas Višinskis“, op. cit. ir kt.; J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, p. 106; K. M. /?/, „Didysis Vilniaus seimas“, *Socialdemokratas*, 1925.XII.3, nr. 47 ir kt.

⁹⁰ B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., p. 694; J. Kaminskas /S. Kairys/, „Didysis Vilniaus seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 19.

⁹¹ A. Smetona, „Vilniaus seimą atsiminus“, op. cit.; A. Sprindis, *Povilas Višinskis*, p. 272.

⁹² J. Jurginis, „Lietuvių Mokslo Draugija“, *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, V., 1975, p. 35.

⁹³ J. Basanavičius, „Apie „Lietuvių Mokslo Draugiją““, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.9(22), nr. 263.

⁹⁴ J. Basanavičius, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 12.

⁹⁵ *Ibidem*, l. 9–24; O. Pleirytė-Puidienė, „Apie Didįjį Vilniaus seimą“, op. cit.

įeiti D. Malinauskas, prijautę tautiniams demokratams J. Kaunas ir O. Pleirytė, taip pat K. Puida, J. Viskantas, P. Rimša, K. Stiklius, K. Ulianskis, E. Kasperskaitė, kun. V. Mironas, kun. P. Jokūbėnas, J. Baltrušaitis ir kiti, iš viso daugiau nei 50 asmenų.

M. Römerio teigimu, OK sudėtis „neatitiko laiko reikalavimų“, nes jame susitelkė „saikingi“ elementai politiniu požiūriu ir nacionalistiniai visuomeniniu /.../“⁹⁶. St. Kairys taip pat pažymi, kad OK buvo nemažai „atsitiktinių“ žmonių⁹⁷. Tačiau žinant neigiamą LSDP ir kiek švelnesnį LDP požiūrį į Lietuvių suvažiavimą jo organizavimo pradžioje, aišku, kad OK sudėtis kaip tik atspindėjo politinių jėgų požiūrį į Lietuvių seimo perspektyvos realumą. OK veikla iš esmės buvo tautinių demokratų puoselėtų „tautos vienybės“ idėjų išraiška. Jau vien šiuo požiūriu tai buvo politinė akcija. Taigi jau pirmosiomis OK veiklos dienomis buvo sudaryta lietuvių politinių grupuočių koalicija. Į ją įėjo LDP, LMS ir besiformuojanti LVS, partiniu požiūriu dar neįsiforminę tautiniai demokratai, taip pat nepartinė inteligentija. Vis dėlto visų lietuvių politinių jėgų suvienyti nepavyko: į koaliciją kol kas neįėjo LSDP, o konfesinė inteligentija savo nuostatas dar tik derino tarpusavyje ir su katalikų bažnyčios vyresnybe. Tiesa, atskiri jos atstovai priklausė tautiniams demokratams arba įsitraukė į Lietuvių suvažiavimo organizavimą neatstovaudami jokiai politinei grupei.

3. Memorandumas Rusijos vyriausybei

Memorandumo parengimas. LDP ir LVS pradėjęs aktyvią propagandą Lietuvos kaime, tautiniai demokratai Suvažiavimo idėjai skleisti labai sumaniai panaudojo savo dienraštį „Vilniaus žinios“. Po „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ paskelbimo laikraštyje vis dažniau buvo paliečiamas Lietuvos autonomijos klausimas⁹⁸.

Memorandumas grafui S. J. Vitei buvo svarstomas net trijų OK posėdžių metu. 1905.X.31(XI.13) posėdyje J. Basanavičius pasiūlė nusiųsti į Peterburgą deklaraciją pranešti „/.../ priderančiai vyresnybei pašaliniu keliu, kad įvedant Lenkijoje autonomiją, Suvalkų gubernijos lietuviškoji dalis būtų išskirta iš dabartinės Lenkijos ribų ir priskirta prie Lietuvos, duodant jai tokią pat autonomiją, kaip visai Lietuvai /.../“⁹⁹. Kaip matome, Suvalkų gubernijos klausimo sprendimas panaudojamas kaip pretekstas iškelti visos Lietuvos autonomijos reikalavimą. OK pritarus

J. Basanavičiaus sumanymui, išrenkamas penkių žmonių komitetas (P. Vileišis, J. Basanavičius, Vl. Pauliukonis, J. Baronas, O. Pleirytė), turėjęs parengti Memorandumą, pagrindžiantį istorines lietuvių tautos teises ir iš jų plaukiančius konkrečius kultūrinius ir politinius reikalavimus. Taip pat išrenkami delegatai, turėję pristatyti dokumentą į Peterburgą: Motiejus Matulaitis, Petras Vileišis, J. Basanavičius, St. Raila, o Peterburge prie jų turėjo prisijungti kun. J. Maciulevičius (J. Mačiulis-Maironis) arba prof. A. Jakštas-Dambrauskas¹⁰⁰. Gana įdomus abiejų dvasiškių įtraukimo į delegaciją faktas, leidžiantis daryti prielaidą apie esamus arba geidžiamus glaudžius OK ryšius su gerai žinojusia tuometinę konjunktūrą Peterburgo lietuvių dvasininkija. Juo labiau kad tuo metu vyko aktyvus paruošiamasis Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimo darbas, o jame dalyvavo tiek Lietuvos, tiek Peterburgo lietuvių katalikų dvasininkija.

Išrinktas komitetas turėjo paruošti Memorandumą per 2 dienas. Į Peterburgą buvo numatyta išvykti lapkričio 3(16) d., „/.../ kad Peterpilėje būtų lapkričio 4 dieną“¹⁰¹. Taigi labai skubėta. Iki numatyto Lietuvių suvažiavimo buvo likę tik 3 savaitės. Iškėlus aukščiausiu lygiu Lietuvos autonomijos klausimą, bet kokia Rusijos valdžios reakcija į Memorandumą būtų padiktavusi atitinkamą OK poziciją ir leidusi koreguoti ruošiamo Lietuvių suvažiavimo terminus ir programą. Nors šaltiniuose ir neminima, tačiau, matyt, ketinta gauti audienciją pas vieną iš aukštųjų pareigūnų, galbūt net pas ministrą pirmininką S. Vitę* (Memorandumas buvo parašytas jo vardu). Apie tai galima spręsti iš numatytos delegacijos sudėties. Petras Vileišis ir J. Basanavičius palaikė glaudžius ryšius su vietiniais caro pareigūnais, taip pat turėjo nemažai pažinčių ir Peterburge. Be to, nėra nereikšmingas ir vieno iš aukštesniųjų dvasininkų įtraukimas į delegacijos sudėtį. Jos respektabilumas

⁹⁶M. Römer, *Litwa*, s. 385.

⁹⁷St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 83.

⁹⁸*Vilniaus žinios*, 1905, nr. 257, 259 ir kt.

⁹⁹J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 15.

¹⁰⁰Ibidem.

¹⁰¹Ibidem.

*Kalbama apie tai, kad jis „bus paduotas Ministerių Pirmininkui gr. Vitei“, tačiau nenurodyta, ar tai bus atlikta tiesiogiai, ar per tarpininkus (žr. *Vilniaus Seimo medžiaga*, op. cit., l. 16).

lyg ir teigtų ne tik apie formalų Memorandumo įteikimą, bet ir apie detalų Lietuvos politinės autonomijos projekto išdėstymą.

Lapkričio 2(15) d. OK posėdyje nutariama „priimti sustatytąjį D-ro Basanavičiaus Memorandumo projektą“¹⁰². Dėl Memorandumo autorystės abejonių nekyla. Memorandumo juodraštyje randame įrašą J. Basanavičiaus ranka: „Mano diktuoja, Vl. Pauliukonio rašyta“¹⁰³. Tiesa, Jonas Vileišis Memorandumo autoriais laiko J. Basanavičių ir D. Malinauską¹⁰⁴, tačiau pats D. Malinauskas kalba tik apie tai, jog buvęs „įgaliotas pasirašyti“ šį dokumentą, apie bendraautorystę neužsimindamas¹⁰⁵. Tame pačiame posėdyje keičiama delegacijos sudėtis: į „negalinčio keliauti“ Petro Vileišio vietą išrenkamas artimas tautiniams demokratams J. Gediminas-Beržanskis-Klausutis, o vietoj Motiejaus Matulaičio, jei šis iki nustatyto laiko į Vilnių neatvyktų – jo brolis Vincas Matulaitis – Peterburgo labdaringosios lietuvių ir žemaičių draugijos pirmininkas.

Dėl visuotinio geležinkelininkų streiko išrinktai delegacijai neišvykus į Peterburgą, lapkričio 5(18) d. OK posėdžio dalyviams dar kartą buvo perskaitytas jau išspausdintas „Vilniaus žinių“ spaustuvėje Memorandumo tekstas¹⁰⁶. Tačiau šį kartą prasidėjo aštrios diskusijos. Pasisakė tautiniai demokratai Petras Vileišis, J. Basanavičius, P. Matulionis, J. Kriaučiūnas, G. Landsbergis-Žemkalnis, LVS atstovai L. Gira, J. Gabrys-Paršaitis*, LDP narys J. Jablonskis ir kiti. OK posėdžių protokoluose nekalbama apie nesutarimų motyvus, tačiau, matyt, LDP, o galbūt iš dalies ir LVS atstovams, buvo nepriimtini kai kurie Memorandumo postulatai, iš pirmo žvilgsnio galėję pasirodyti „susitaikėliškais“.

Vis dėlto, kaip teigiama protokole, Memorandumo tekstas buvo „priimtas absoliučia balsų dauguma“¹⁰⁷. Bet vėlgi, J. Basanavičiui pakvietus dalyvaujančius asmenis dokumentą pasirašyti, Petras Vileišis, Antanas Vileišis, V. Urbonavičius ir kai kurie kiti tai padaryti atsisakė. Sunku tiksliai nustatyti atsisakiusiųjų pasirašyti motyvus** (juk dauguma jų balsavo už Memorandumo patvirtinimą), tačiau, pvz., Petro Vileišio pozicija nesunkiai gali būti suprasta. Leidęs išspausdinti Memorandumą savo spaustuvėje, o vėliau išspausdinęs jį ir „Vilniaus žiniose“¹⁰⁸, jis, be abejo, žinojo politinę konjunktūrą ir, matyt, nenorėjo komplikuoti savo, kaip „Vilniaus žinių“ leidėjo (jei neįskaitysime „Lietuvos bitininko“, tai buvo vienintelis lietuvių laikraštis Lietuvoje), ir taip sudėtingos padėties. Memorandumą, be J. Basanavičiaus, sutiko pasirašyti dar trys tautiniai demokratai – D. Malinauskas, M. Davainis-Silvestraitis ir kun. J. Ambraziejus. Logiškai maštant, visas OK ir ne-

galėjo pasirašyti dokumento, nes jo publikavimo atveju būtų atskleista Komiteto sudėtis. Šia proga galima paminėti, jog dar pačioje OK veiklos pradžioje jo nariai pareiškė pageidavimą, kad po visais OK vardu išleistas dokumentais pasirašytų tik jo pirmininkas J. Basanavičius ir sekretorius J. Kriaučiūnas¹⁰⁹. Pavyzdžiui, „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ buvo pasirašytas tik jų dvių.

Keturi tautiniai demokratai pasirašė dokumentą „kaip įvairių Lietuvos kraštų piliečių įgaliotiniai“¹¹⁰. Taigi bent formaliai jų negalima apkaltinti uzurpavus lietuvių tautos atstovavimo teises, nors tokių kaltinimų tuomet buvo¹¹¹. Taip pat kritikuota istorinių lietuvių tautos teisių argumentacija, ypač akcentuojant reikalavimą Rusijos carui nevengti Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulo. Tačiau tai daugiau būdinga LSDP pozicijai. LDP nariai apsiribojo Memorandumo kritika apskritai¹¹², nekvėstionuodami atstovavimo teisių problemos. Juk Memorandumas buvo svarstytas OK posėdžių metu, dalyvaujant LDP, LVS, tautiniams demokratams, taip pat nepartinei inteligentijai. Kaip jau minėta, priimtas jis irgi buvo balsų dauguma.

Galutinai patvirtinus Memorandumą dėl tebesitęsiančio visuotinio geležinkelininkų streiko tame pačiame XI.5(18) posėdyje grafui Vitei ji nutariama nusiųsti paštu.

¹⁰²Ibidem, l. 16.

¹⁰³Ibidem.

¹⁰⁴J. Vileišis, „Iš kovos laikų“, op. cit.

¹⁰⁵D. Malinauskas, „Didžiojo Lietuvos Seimo 20 metų sukaktuvių reikalu“, op. cit.

¹⁰⁶J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 20.

*J. Gabrys-Paršaitis kartu buvo ir LDP bei LMS narys.

¹⁰⁷Ibidem.

**Pavyzdžiui, XI.5(18) d. protokole yra J. Jablonskio įrašas: „Mano nuomone, toje formoje, kurioje Memorandumas parašytas, siųsti nė vežti nereikėtų“ (žr. Vilniaus Seimo medžiaga, l. 20.)

¹⁰⁸/Vedamasis/ „Apie Lietuvos autonomiją.“ „Memorandum“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.13 (26), nr. 267.

¹⁰⁹J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 14.

¹¹⁰Меморандум, поданный Литовской депутацией Его Сиятельству графу С. Ю. Витте, Председателю Совета Министров, LLTI RS, f. 22-1440, Vilniaus seimo medžiaga, l. 21–22.

¹¹¹b. p. /A. Janulaitis?/, „Nauji „tautos“ gelbėtojai“, op. cit.; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit.

¹¹²J. Vileišis, „Iš kovos laikų“, op. cit.; F. Bortkevičienė, „Povilas Višinskis“, op. cit.; J. Būtenas, *Povilas Višinskis*, op. cit., p. 106, kt. veik.

Lietuvos politinės autonomijos reikalavimas. 1905 m. rudenį prašymų ir peticijų banga jau buvo atslūgusi¹¹³. Memorandumo* autoriai, išdrįsę pasirinkti šią jau „atgyvenusią“ ir, pasak jų oponentų, netgi „gėdingą“ protesto priemonę, teigė, jog jų paruoštas dokumentas tiktai apibendrina visas ankstesnes aukštesniesiems caro pareigūnams adresuotas lietuvių peticijas. Iš dalies galima sutikti su šiuo teiginiu, tik reikia pridurti, kad tautiniai demokratai kiek kuklojai vertino Memorandumo reikšmę. Pirmiausia tai buvo koncentruota lietuvių tautos kultūrinių ir politinių reikalavimų, paremtų istorine argumentacija, išraiška. Į akis krinta konstitucinė jo forma, logiškos, nuoseklios formuluotės. Nereikėtų užmiršti, kad daugiausia prie Memorandumo ruošimo prisidėjo J. Basanavičius, tautinių demokratų ideologas ir vienas svarbiausių Lietuvių suvažiavimo organizatorių, turėjęs nemažą dalyvavimo kultūrinėje ir politinėje veikloje patirtį.

Be abejonės, ši dokumentą tik sąlygiškai galima vadinti Lietuvos politinės autonomijos projektu. Tokių pretenzijų nekėlė ir dokumento autoriai. Jo apimtis ir forma nedaug skyrėsi nuo įprastinių peticijų ir prašymų. Turint galvoje, jog adresatas buvo aukštas caro pareigūnas, Memorandumas turėjo būti lakoniškas, suformuluotas tezių forma ir kartu informatyvus. Panašių į Memorandumą Lietuvos autonomijos projektų buvo ir anksčiau. Jais galima pavadinti LSDP ir LDP programinius dokumentus, lietuvių inteligentijos komunikatus 1905 metais. Todėl norėtusi išskirti Memorandumo specifiką ir šiame kontekste.

Formaliai Memorandumą sudaro dvi dalys: 1) įvadinė, kurią galima pavadinti istoriniu etiudu, ir 2) lietuvių tautos reikalavimai. Tačiau įvadinę dalį taip pat galima skirti į dvi dalis, kurios savaip determinuoja toliau išdėstytus reikalavimus. Pirmojoje akcentuojama lietuvių tautos savastis, praeitis ir Lietuvos valstybingumo tradicijos, antrojoje – atbudusios tautos siekimas tęsti šias istorines tradicijas ir kartu būti naujosios istorijos subjektu.

Nesunku pastebėti, kad Memorandume vyrauja politiniai reikalavimai. Ankstesnėse peticijose daugiau buvo akcentuojamos kultūrinės problemos, o politinės arba būdavo formuluojamos nenuosekliai, arba apsiribojama bendromis demokratinėmis deklaracijomis. Kultūriniai klausimai Memorandume aptariami minimaliai, jiems skirti vos du paragrafai (7, 8), kuriuose reikalaujama Lietuvai vieningos demokratinės švietimo sistemos (su Vilniaus universitetu) ir pripažinti lietuvių kalbą „administracijos kalba“ lietuvių gyvenamose vietose. 1904

metais, carinei valdžiai pripažinus lietuvių tautos egzistavimą *de facto*, susidarė sąlygos legalizuoti lietuvių kultūrinį veikimą. 1904 m. II pusėje ir ypač prasidėjus 1905 m. revoliucijai, pamažu keitėsi lietuvių kultūrinės-organizacinės veiklos formos, tai leido sukcentruoti šią veiklą Vilniuje ir Kaune. Esant tokiai padėčiai, t. y. caro administracijai iš esmės netrukdant kultūriniam pokyčiams Lietuvoje (tiesa, suvaržymai 1904–1907 m. buvo panaikinami palaipsniui, jie iš dalies išliko ir 1908–1914 m.), atsirado galimybė realizuoti kultūrinės autonomijos siekį. Tai buvo tik laiko klausimas. Tuo tarpu, kaip jau buvo minėta anksčiau, 1905 m. spalio–lapkričio mėn. dėl susiklosčiusios situacijos reikėjo ryžtingų politinių žingsnių. Matyt, todėl Memorandume ir nėra detalaus naujai besiklostančios lietuvių kultūrinės sistemos projekto, o kultūriniai reikalavimai paprasčiausiai buvo subordinuoti politiniams.

Memorandume galima išskirti du politinių deklaracijų lygius. Be abejo, pirmiausia į akis krinta bendri demokratiniai, tai yra visuotinai priimtų politinių teisių ir laisvių reikalavimai. Dokumente jiems skirti 5 paragrafai (2, 3, 4, 5, 6). Reikalaujama žodžio, spaudos, sąjungų, susirinkimų, sąžinės laisvės, asmens, buto neliečiamybės, luomų panaikinimo, lygybės prieš įstatymus ir kt. Visos šios politinės teisės ir laisvės buvo paskelbtos 1905 m. spalio 17(30) d. caro manifeste. Tiesa, jų realizavimas tiek visoje Rusijos imperijoje, tiek Lietuvoje buvo problemiškas. Šių klausimų sprendimas priklausė nuo tolesnio revoliucijos vystymosi, o iš dalies ir nuo vietinės caro administracijos konkrečių veiksmų. Tačiau Memorandume minėti bendri demokratiniai reikalavimai neatsiejami nuo Lietuvos politinės autonomijos siekio. Ši Lietuvos autonomijos problema, nors įvardyta tik 3 paragrafuose (2, 4, 9), yra esminis Memorandumo klausimas. Tiesiogiai arba netiesiogiai nuo jo priklauso visi kiti dokumente aptariami dalykai.

Lietuvos „plačios autonomijos“ reikalavimai pirmiausia grindžiami tautos apsisprendimo teise. Apie tai kalbama 2 paragrafe, kur teigiama, kad lietuvių siekimas „žmogui įgimtos laisvės“ ir siekimas „autonomijos su įsteigiamuoju seimu“ Vilniuje – neatskiriami dalykai. Tačiau šiuo požiūriu Memorandumas niekuo ypatingu neišsiskyrė iš kitų Lietuvos autonomijos projektų, kuriuos 1904, o ypač 1905 metais kėlė lietuvių politinės partijos ir organizacijos. Juose Lietuvos politinės autonomijos siekis taip pat buvo grindžiamas sunkia ekonomine ir kultūrine krašto

¹¹³ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 71.

*Žr. priedą Nr. 2; nenorint kartotis, nuorodos į Memorandumą nebus pateikiamos.

padėti, išaugusia politine sąmone, lietuvių inteligentijos ir liaudies subrendimu savarankiškai tvarkytis ir t. t. Tačiau Memorandume, be tautos apsisprendimo teisės, aptinkame pakankamai kvalifikuotą Lietuvos valstybingumo tradicijų istorinę analizę. Po 1863–1864 m. tai buvo pirmas programinis dokumentas, kur Lietuvos autonomijos siekis motyvuojamas istorinėmis tradicijomis. 1905 metų revoliucijos sąlygomis, vos ne kasdien besikeičiant politinei situacijai, tokie argumentai netgi daugeliui lietuvių visuomenės veikėjų buvo nesuprantami. Galbūt todėl Memorandumas, lyginant jį su Didžiojo Vilniaus seimo nutarimais, ir nublanko tautos sąmonėje, nors šie abu dokumentai labai svariai vienas kitą papildo. Kartu įdomu pažymėti, kad asmenys, sugebėję išvelgti tikrąją Memorandumo prasmę ir reikšmę, išskyrus L. Girą, buvo bajoriškos kilmės (M. Römeris, M. Biržiška, D. Malinauskas).

Lietuvos politinės autonomijos, kaip tam tikros Lietuvos valstybingumo formos, siekio pagrindimas tiek erdvės bei laiko požiūriu, tiek savo vidine logika yra trejopas: įvadinėje Memorandumo dalyje senosios Lietuvos valstybės – LDK – tradicija siejama su tuometiniu (t.y. XIX a. pab.–XX a. pr.) lietuvių tautos atgimimu. Toliau išdėstyti lietuvių reikalavimai implikuoja du pirmuosius semantinius laukus, leidžiančius pagrįsti šį Lietuvos autonomijos projektą, kita vertus, aktualizuoja tą patį Lietuvos autonomijos siekį, prisitaikant prie tuometinių politinių aplinkybių. Be abejonės, ši istorinė motyvacija, išdėstyta įvadinėje Memorandumo dalyje, būtų buvusi analogiška ir kitai, aukštesnei Lietuvos valstybingumo formai pagrįsti, neišskiriant ir nepriklausomos valstybės idėjos.

Įvadinė Memorandumo dalis pradedama nuo įrodinėjimų (su aliuzija į mokslinius tyrinėjimus), jog lietuviai dabar jų apgyventose žemėse esą autochtonai. Akcentuojama lietuvių kilmė, jų apgyventa teritorija, jos vardas – Lietuva ir „iki šiol išlaikyta ariškoji lietuvių kalba seniausioje formoje“. Toliau nurodama, kad „patys lietuviai išdirbo tos šalies kultūrą“. Kaip matyti, lietuvių tautos savitumas iš pradžių logiškai grindžiamas etnolingvistiniu ir apskritai etnokultūriniu pradais. Šie esminiai lietuvių tautos indentifikavimosi bruožai vėliau papildomi apžvelgiant politinės organizacijos – valstybės – kūrimąsi ir tautos suklestėjimą jai susikūrus. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos valstybės (LDK) laikotarpis skaidomas į dvi dalis: ikikrikščionišką ir krikščionišką. Pagrindinis ikikrikščioniško laikotarpio akcentas – visiškas tautos suverenumas, jos savasties apraiška aukščiausia forma. Vėliau,

teigiama Memorandume, priėmus krikščionybę, unijiniai ryšiai su Lenkija „nužudė tautiškąją lietuvių dvasią“. Ši citata leidžia teigti, jog Memorandume pripažįstama lingvistinė ir apskritai kultūrinė polonizacija, tačiau neigiama politinė. Tai patvirtina ir teiginys, kad „iki pat pirmojo lietuviškai-lenkiškos Respublikos išdraskymo (1772 m.) /.../ Lietuva visiškai savivaldė buvo“*, kuris iš esmės reiškia tvirtinimą, jog iki pat XVIII a. pab. buvo išlaikytas LDK etnopolitinis atskirumas bendroje su lenkais Abiejų Tautų Respublikoje. Turint galvoje 1905 m. iškilusį labai aktualų Lenkijos autonomijos klausimą ir daugybę projektų, siekiančių prijungti prie šios autonomijos ir Lietuvą su Baltarusija, visiškai suprantamas Memorandumo autorių noras pabrėžti juridinę ir netgi faktinę LDK ir Lenkijos lygybę žlungant bendrai valstybei XVIII a. pabaigoje.

Kaip jau buvo minėta, Memorandumo įvadinėje dalyje taip pat akcentuojamas atgimusios tautos siekimas tęsti senąsias Lietuvos valstybingumo tradicijas. Ta proga pateikiama trumpa Rusijos, uzurpavusios suverenias Lietuvos (LDK) teises, socialinės, ekonominės ir kultūrinės politikos analizė XVIII a. pab.–XX a. pr. Kartu čia aptinkame besiformuojančius naujus Lietuvos valstybės piliečio sampratos parametrus. Lietuvių tautos atgimimas tiesiogiai grindžiamas „lietuvių tautos ir jų kalbos persekiojimu“ ir „europietiško progreso įtaka“. Neabejotinai kalbama apie „žemesniojo“, t. y. valstiečių luomo atgimimą (todėl šiuo atveju tikslesnė būtų „pabudimo“ sąvoka). Akcentavimas, kad „tautinė sąmonė paplito po visą Lietuvą“ ir „lietuviai dabar didžiuojasi savo kalba, būdu ir papročiais“, iš esmės rodo šio luomo identifikavimosi naują, aukštesnį lygį. Šis tautinės sąmonės lygis jau leidžia kalbėti apie Memorandume projektuotą naujo tipo pilietinę visuomenę, t. y. apie siekimą įtvirtinti pilietybės instituciją visiems lietuvių tautos sluoksniams ir luomams. Tačiau kartu teigiama, jog atgimusi tauta „brangina istorines tradicijas“, t. y. tradicijas tų laikų, kai pilietybės institucija buvo taikoma nedidelei visuomenės daliai – Lietuvos (LDK) bajorų luomui. Be abejonės, šiuo atveju istorinių tradicijų puoselėjimo priskyrimas visai lietuvių tautai yra sąlyginis. Šias priedermes netgi mūsų aptariamam laikotarpiu galėjo atlikti tik Lietuvos bajorija, kuriai, nors ir paliestai kultūrinės (kartu ir lingvistinės) polonizacijos, tautišku-

*Memorandume teigiama, kad esminis Lietuvos valstybingumo apribojimas įvyko I Respublikos padalijimo metu, visiškai neakcentuojant II ir III padalijimų. Mūsų nagrinėjamu požiūriu tai neturi jokios reikšmės.

mas ir pilietiškumas reiškė vieną ir tą patį, ir iš valstiečių kilusi lietuvių nacionalinė inteligentija, kuri, kaip matyti ir iš mūsų nagrinėjamo Memorandumo, taip pat jau suvokė, kad „.../ pilietiškumas ir istoriškumas /.../ yra paralelūs, persipynę, susilieję reiškiniai“ ir kad „.../ per istorijos suvokimą /.../ tauta darosi tikrai sąmoninga“¹¹⁴. Memorandume kaip tik ir glūdi mintis, kad jau subrendo prielaidos naujai besiformuojančiai etnosocialinei bendrijai – lietuvių tautai – suvokti save kaip pilietinės ir politinės istorijos subjektą. Todėl jo įvadinėje dalyje šalia politinės ir kultūrinės rezistencijos XIX amžiuje kur kas daugiau dėmesio skirta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijų atgaivinimo istorinėje tautos sąmonėje klausimui.

Toliau išdėstytuose lietuvių reikalavimuose pilietybės samprata paliečiama 2, 3, 4, 5, 6, 8 paragrafuose. Ji nagrinėjama dviem požiūriais: pirma, apie tai jau buvo užsiminta, pilietybės institucija taikoma visiems visuomenės luomams ir sluoksniams ir antra – visoms Lietuvoje gyvenančioms tautoms. Ypač pabrėžiamos visų Lietuvoje gyvenančių tautų lygios teisės (2, 3, 4, 6, 8 paragrafai). Šis primygtinis akcentavimas gali būti suprantamas kaip neatskiriama bendrų demokratinių reikalavimų dalis. Kita vertus, nereikėtų užmiršti, jog kuriamas Lietuvos politinės autonomijos, kaip tam tikros Lietuvos valstybingumo formos, projektas. Todėl visai natūralu, kad ši projekcija implikuoja ir pilietybės sampratą, apimančią visus Lietuvos gyventojus (apie Lietuvos politinės autonomijos ribas žr. šios knygos 84–85 p.). Bene tiksliausiai šis siekimas išreikštas 4 paragrafe, kur dėmesį patraukia ir reikalavimas, kad „lietuviai“ ir „kitos Lietuvos tautos“ galėtų „dalyvauti per savo atstovus lietuvių seime Vilniaus mieste ir visuotiniame valstijos parlamente“. Kaip matyti, Lietuvos piliečio samprata vienodai taikoma tiek „lietuviams“, tiek „kitoms Lietuvos tautoms“. Modeliuojama pilietinė visuomenė, kurios esmę galima išreikšti formule – lietuvis = Lietuvos valstybės pilietis. Kitaip tariant, atsisakoma etnokultūrinės asimiliacijos, tačiau propaguojama etnopolitinė integracija.

Tautos sampratos rėmai pradeda plėstis dar XVIII a. pab.–XIX a. pr., kai Lietuvos visuomenėje brendo supratimas, kad valstiečiai yra tautos dalis ir kad asmens laisvė – tai pilietinė laisvė, suteikianti valstiečių luomui teisę į Tėvynę¹¹⁵. Šie procesai, nors ir sustiprėdavo 1794 m., 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų metu, tačiau iki XX a. pr. vyko gana lėtai. Turint galvoje sudėtingą XX a. pradžios sociokultūrinę situaciją Lietuvoje, Memorandumas unikalus tuo, jog tai

pirmasis lietuvių inteligentijos programinis bandymas kvestionuoti pilietinės visuomenės sampratos istorines šaknis.

Atskiro aptarimo vertas ir klausimas dėl Lietuvos politinės autonomijos ribų. Ši problema galėtų būti nagrinėjama labai plačiai, tačiau čia pasitenkinsime tik jos iškėlimu. Visų pirma tai liečia Lietuvos ir Lenkijos politinio bendrumo idėją, tai determinuoja daugybę kitų problemų, susijusių su Lietuvoje ir Baltarusijoje gyvenusių tautų ir socialinių sluoksnių etnopolitine ir etnokultūrine orientacija. Gerokai supaprastindami, tai galėtume pavadinti lietuvių, lenkų ir baltarusių etninio pasienio klausimu.

Projektuojamos Lietuvos autonomijos ribos, kaip matyti iš 1 paragrafo, apima tuometines Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijas, taip pat nedidelę dalį Kuršo gubernijos, pabrėžiant, kad šios teritorijos „nuo istoriškųjų laikų“ laikomos lietuviškomis iš „etnographiškojo“ atžvilgio. Taigi „etnografinės Lietuvos“ samprata taip pat pakeliama į istorinių tradicijų lygį. Memorandumo autoriai aiškiai skiria „etnografinės“ ir „etninės“ Lietuvos sampratas. „Etninė Lietuva“ – tai lietuvių, kaip etnolingvistinės bendrijos, apgyvendinta teritorija. Kartu su lietuvių, lenkų ir baltarusių etniniu pasieniu (šiuo atveju tai „nelietuviška“ Vilniaus gubernijos dalis ir visa Gardino gubernija) ši „etninė Lietuva“ sudaro „etnografinę Lietuvą“. Apie tai galima spręsti iš to, kad:

1) Įrodinėjant etninio pasienio priklausomumą Lietuvos autonomijai, vėl remiamasi istorine tradicija, t. y. teigiama, kad lietuviai šiose žemėse buvę autochtonai, o dabar (t. y. XX a. pr.) ten gyvenantys kitų tautybių žmonės – vėlesnių laikų ateiviai (neužmirškime, kad jiems pripažįstamos visos pilietinės-politinės teisės).

2) Kalbant apie tai, kad „gudai yra suslavėję lietuviai“, be abejonės turima galvoje jų apgyventos Vilniaus ir Gardino gubernijos. Taip pat aišku, kad kalbama apie nutautėjimą tiksliai etnolingvistiniu požiūriu, kartu pripažįstant, kad šis kriterijus tautinei identifikacijai nėra lemiamas. Kaip galima spręsti iš 1 paragrafo, tokiu kriterijumi laikomos šių „suslavėjusių lietuvių“ istorinės šaknys ir etnokultūriniai pradai (kalbinis identifikavimas tėra vienas iš jų). Šiuo atveju nurodomi tiksliai du etnokultūrinio identifikavimo faktoriai: „kaimai su lietuviškais vardais ir lietuviška architektūra“.

¹¹⁴E. Aleksandravičius, „Tautos samprata ir pilietinės savimonės raida Lietuvoje. XVIII a. pabaiga–XIX a. pradžia“, *Kultūros barai*, 1989, nr. 10, p. 75.

¹¹⁵Ibidem, p. 63.

Analogišką išvadą galėtume padaryti ir analizuodami 8 paragrafą. Reikalavimas, kad lietuvių kalba būtų pripažinta administracijos kalba tose vietose, kur lietuvių yra dauguma, tik patvirtina prielaidą, kad pilietybės institucija neignoruoja etnolingvistinių skirtumų ir kad vadinamajame etniniame pasienyje Lietuvos autonomijos suteikimo ar iškovojimo atveju būtų toleruojama daugiakalbystė net ir valstybės lygiu.

Tokią Lietuvos autonomijos ribų nustatymą griežtai kritikavo M. Römeris, teigdamas, kad čia pasireiškė „nacionalistams būdingas imperialistinis pradas“¹¹⁶. Tačiau M. Römerio išgirtuose Didžiojo Vilniaus seimo nutarimuose pastebėsime iš esmės analogiškus reikalavimus, tiktai diplomatiškiau suformuluotus: konkrečiai neapibrėžus etnografinės Lietuvos ribų, etniniams pakraščiams siūloma jų valstybinės priklausomybės klausimą spręsti plebiscitu¹¹⁷.

Be jau minėtų Lietuvos autonomijos ribų problemų, ne visai aiškus yra ir Suvalkų gubernijos klausimas. Memorandume visa Suvalkų gubernija projektuojamai Lietuvos autonomijai (9 paragrafas) galėjo būti priskirta per neapsižiūrėjimą, nes, kaip prisimename, 1905.X.31(XI.13) OK posėdyje, kai buvo pirmą kartą iškeltas Memorandumo klausimas, kalbėta tik apie lietuviškas Suvalkų gubernijos žemes¹¹⁸ (jos sudarė apie 5/6 visos Suvalkų gubernijos).

Reikalavimas Suvalkų guberniją prijungti prie Lietuvos bene ryškiausiai iliustruoja ir Lietuvos etnopolitinį atskirumą nuo Lenkijos. Pažymėtina, kad tai argumentuojama ne tik etnine Suvalkijos gyventojų priklausomybe (ji „apgyventa lietuvių“), bet ir istorine tradicija, teigiant, kad šios žemės priklausė Lietuvai iki pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo.

Apie tai, kad Memorandume išdėstytas Lietuvos autonomijos projektas reiškė Lietuvos (LDK) istorinių ir valstybingumo tradicijų perimamumą, taip pat liudija jo autorių kvietimas Rusijos monarchui neignoruoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulo (10 paragrafas.) Tuo metu caro manifestuose, įsakuose ir kt. dažniausiai vartota sutrumpinta kreipimosi forma: „Mes, Nikolajus Antrasis, Visos Rusijos caras ir patvaldys, Lenkų karalius, Didysis Suomijos kunigaikštis ir kitų, ir kitų, ir kitų“. Pilnoje kreipimosi formoje buvo išvardijamos kone visos Rusijos imperijoje atsidūrusios šalys ir žemės, kurių suverenu skelbėsi caras (taip pat ir Lietuvos didžiojo kunigaikščiu ir atskirai – Žemaitijos kunigaikščiu). Tačiau ši forma buvo vartojama labai retai. Lenkijos ir Suomijos išskyrimas šiuo atveju reiškė ir kitoki, aukštesnį jų teisinį

statusą Rusijos imperijoje. Tiek Suomijos, tiek Lenkijos valstybingumo klausimai faktiškai buvo ne tik Rusijos, bet ir tarptautinės teisės problemos. Todėl visai suprantama, kad Memorandumo autoriai tokiu būdu siekė Lietuvos statusą prilyginti Suomijos ir Lenkijos statusui. Šiuo atveju reikėtų prisiminti dažnai užmirštamą tiesą: visi trys Abiejų Tautų Respublikos padalijimai, įvykdyti XVIII a. pabaigoje, buvo ne Lenkijos, bet Lenkijos ir Lietuvos (LDK) padalijimai. Tai yra visa tai reiškė, kad XX a. pradžioje svarstant Lenkijos valstybingumo problemas, neišvengiamai turėjo būti svarstomas ir buvusios LDK (ar jos žemių?) klausimas. Taip pat reikia turėti galvoje, kad Rusijos monarchas savo vardu pasirašinėjo tarptautines sutartis.

Kita vertus, jau pati Lietuvos didžiojo kunigaikščio institucija, netgi tuo atveju, jeigu ją savinasi Rusijos monarchas, įkūnija tam tikrą, nors ir nominalų, simbolinį suverenumą lygi.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės tradicijos jėga paremtas ir projektuotos Lietuvos autonomijos sostinės klausimas. Tuo metu lietuvių visuomenės veikėjams nekilo jokių problemų dėl lietuvių politinio ir kultūrinio judėjimo centro – juo buvo Vilnius. Klausimas – Vilnius ar Kaunas – iškilo tik XX a. I dešimtmečio pabaigoje ir buvo dirbtinai skatinamas dalies Kauno lietuvių inteligentijos. Tačiau visose lietuvių politinių partijų programose, taip pat kituose dokumentuose, Lietuvos sostine buvo nurodomas Vilnius. Šis Vilniaus pripažinimas buvo bene vienintelis istorinis argumentas, kuris lietuvių politiniams veikėjams atrodė natūralus ir savaime suprantamas dalykas. Vilniaus problema, o gal tiksliau jos nebuvimas, turbūt ryškiausiai iliustruoja, kad visa tai buvo suvokiama kaip imanentinis procesas, tai yra kaip Lietuvos valstybingumo šaknis simbolizuojantis reliktas. Tačiau, kaip jau minėta, ne visada šis suvokimas buvo sąmoningas. O Memorandumo autoriai, kaip matyti iš dokumento analizės, šią problemą reflektavo savimonės lygiu. Ji priklauso bendrai dokumente išdėstyta koncepcijai.

Memorandume kalbama, kad „lietuviai reikalauja savo tėvynei plačios autonomijos su **įsteigiamuoju seimu senovės Lietuvos sostapylyje** (išskirta – E. M.) Vilniuje“ (2 paragrafas). Turint galvoje visą

¹¹⁶M. Römer, *Litwa*, s. 431.

¹¹⁷„Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276.

¹¹⁸/J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 15.

Memorandumo kontekstą, būtent, kad tai buvo Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektas, tokia formuluotė nedviprasmiškai sugestionuoja Vilniaus, kaip amžinos sostinės, įvaizdį, kuris kartu simbolizuoja ir valstybės tęstinumą. Šiuo atveju konstruojama schema: praeitis–dabartis–ateitis. Pateikta „įsteigiamojo seimo senovės Lietuvos sostapylėje Vilniuje“ samprata savyje implikuoja ikikrikščioniškosios ir krikščioniškosios Lietuvos valstybės (LDK) sostinę, tuometinį (XX a. pradžios) lietuvių tautinio judėjimo centrą, planuojamos Lietuvos autonomijos sostinę ir, turint galvoje, kad Lietuvos autonomijos siekis tada buvo suprantamas kaip laikinas, tarpinis tikslas kuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę – taip pat ir šios būsimos valstybės sostinę.

Be abejonės, detaliau panagrinėję, galėtume atrasti ir daugiau motyvų, pagrindžiančių istorines lietuvių tautos teises, tačiau manytume, kad ir čia išdėstytų argumentų pakanka, kad galėtume teigti, jog savarankiško lietuvių tautinio judėjimo veikėjai, keldami Lietuvos valstybingumo atstatymo reikalavimus, suprato istorinės motyvacijos reikšmę. Tik jos dėka ir galima kalbėti apie visapusiškai pagrįstą politinės autonomijos projektą. Dabar belieka išsiaiškinti, kokio atgarsio susilaukė Memorandumo pasirodymas ir kaip jis keitė įvairių politinių jėgų orientaciją.

Memorandumo keliai ir klystkeliai. Memorandumo ruošimas nuo Lietuvos gyventojų nebuvo slepiamas. Dar lapkričio 3(16) d. „Vilniaus žiniose“ buvo išspausdintas pranešimas apie tai, kad ruošiami lietuvių reikalavimai grafui Vitei, iš kurių svarbiausias – Lietuvos autonomijos reikalavimas. Taip pat pažymėta, jog šie reikalavimai „paremti ant visuotinio turinio peticijų ir pranešamųjų laišku, įdėtų vyriausybei per šiuos metus iš įvairių Lietuvos vietų“¹¹⁹. Lapkričio 8(21) d. pranešta, kad Memorandumas jau išsiųstas, dar kartą akcentuojant Lietuvos autonomijos siekį. Taip pat išvardytos dokumentą pasirašiusiųjų pavardės¹²⁰. Kaip jau žinome, Memorandumas buvo išsiųstas lapkričio 5(18) d., o lapkričio 9(22) d. jis jau įregistruojamas Ministrų Tarybos kanceliarijoje¹²¹. Tolesnė caro valdžios reakcija iš pirmo žvilgsnio atrodo stulbinanti: jau kitą – lapkričio 10(23) dieną dokumentas išspausdinamas „Pravitelstvennyj vestnik“¹²². Pažymėtume, kad iš visos Rusijos paskutinėmis dienomis gautų telegramų prioritetą suteiktas būtent šiam lietuvių Memorandumui. Taip pat į akis krinta, jog „Pravitelstvennyj vestnik“ iš dešimties reikalavimų punktų išspausdino tik tai penkis (1, 2, 3, 4, 9 paragrafai), visai neužsimindamas apie įvadinę Memorandumo dalį, kurioje išdėstytas Lietuvos valstybingumo tradicijų

pagrindimas, nuo tų reikalavimų neatsiejamas. Laikraštyje išspausdinti tie dokumento straipsniai, kurie deklaravo etnopolitinę Lietuvos atsiribojimą nuo Lenkijos. Ypač svarbus carinei administracijai buvo de-
vinto paragrafo, kur keliamas Suvalkų gubernijos priklausomybės Lietu-
vos autonomijai klausimas, publikavimas. Suvalkų gubernijos problema
1905 m. ne kartą buvo nagrinėjama lietuvių, lenkų ir rusų spaudoje ir
buvo karštų lietuvių ir lenkų ginčų objektas. Carinei vyriausybei ji buvo
juo labiau paranki, nes Memorandume neatsargiai kalbėta apie lietuvių
pretenzijas į visą Suvalkų guberniją, nors jos dalis (tiesa, nedidelė) buvo
neabejotinai lenkiška.

Antra vertus, neišspausdintas 10 paragrafas, kur reikalaujama iš caro
nevengti Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulo. Tai galėjo reikšti, pirma,
kad pats LDK buvimo fakto prisiminimas galėjo pasitarnauti palan-
kiam Lenkijos Karalystės ir LDK unijinių tradicijų interpretavimui iš
lenkų pusės ir, antra, daryti tiesioginę įtaką lietuvių visuomenei (kartu
ir lenkiškai kalbančiai Lietuvos ir Baltarusijos bajorijai), primenant jai
apie buvusį Lietuvos valstybingumą. Kaip tik to ir vengta.

Tuo metu, 1905 m. lapkričio mėn. pradžioje, prasidėjo Lenkijos au-
tonomijos klausimo „gesinimas“. Todėl Lietuvos politinės autonomijos
projektai, kartu lietuvių-lenkų nesantaikos kurstymas, turėjo pasitar-
nauti Rusijos valdantiems sluoksniams sprendžiant šį klausimą. Kaip
tik dėl to po Memorandumo išspausdinimo laikraštyje „Pravitelstvennyj
vestnik“ jį paskelbė kone visi Peterburgo rusų ir lenkų dienraščiai¹²³.
Pateko jis ir į pasaulio spaudos puslapius¹²⁴. Šiuo atveju savarankiškų
lietuvių tautos politinių tikslų iškėlimas turėjo pademonstruoti Lenkijos
klausimo sudėtingumą. Lenkijos valstybingumo problema nuo pat
XVIII a. pab. buvo tarptautinio lygio, todėl visą šį laikotarpį ji buvo
daugiau ar mažiau svarstoma tiek Peterburge, tiek įvairiuose tarptauti-
niuose forumuose.

¹¹⁹/?/, „Atbalsiai Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.3(16), nr. 258.

¹²⁰Ibidem, 1905.XI.8(21), nr. 262.

¹²¹Центральный Государственный Исторический архив России. г. Петербург, ф. 1276, оп. 1, д. 109. Письма 9 ноября 1905 года.

¹²²Правительственный вестник, 10/23/ ноября 1905 г., nr. 243.

¹²³Петербургские ведомости, 11/24/ ноября 1905 г., nr. 258; *Новое время*, 11/24/ ноября 1905 г., nr. 10653; *Русское слово*, 11/24/ ноября 1905 г., nr. 283; ir kt.

¹²⁴b. p. /A. Janulaitis?/, „Nauji „tautos“ gelbėtojai“, op. cit.

Be abejonės, Rusijos valdantieji sluoksniai sumaniai pasinaudojo lietuvių Memorandumu. 1905 metais stichiškas Rusijos revoliucijos vystymasis, t.y. kiekybinė jo stadija, peraugo į kokybinę – po spalio 17 d. caro manifesto atsirado galimybė sparčiau vystyti naujoms politinėms struktūroms. Pradėjo kurtis daugybė politinių partijų. Kadangi jos buvo nepakankamai stiprios tiek organizaciniu, tiek idėjiniu požiūriu, tai caro vyriausybė gana nesunkiai prognozavo jų tolesnio vystymosi perspektyvas ir kartu koregavo jų veiklą. Neabejotina, kad analogiškus klausimus Rusijos valdantieji sluoksniai sprendė ir Lenkijoje, ir Lietuvoje, kur tą patį 1905 m. rudenį pradėjo kristalizuotis naujos politinės grupuotės. Tiesa, analogiją su visos Rusijos politiniu judėjimu galima rasti tik ta prasme, kad ir čia siekta išlaikyti galimybes valdyti visuomeninių jėgų svertus. Sparčiai politizuojantis nacionaliniam judėjimui, Rusijos valdantiesiems sluoksniams iškilo uždavinys kiek įmanoma sumažinti bet kokius lenkų ir lietuvių politinių grupuočių kontaktus. Šiuo požiūriu ypač svarbu buvo nuo lietuvių tautinio judėjimo atiboti baltarusius, „Lietuvos lenkus“ ir „lenkiškai kalbančius lietuvius“, t. y. Lietuvos (tiksliau, Lietuvos ir Baltarusijos) bajoriją. Šis sluoksnis, daugiau ar mažiau paliestas etnolingvistinės ir apskritai etnokultūrinės polonizacijos, tuo metu taip pat kūrė įvairius Lietuvos valstybingumo atkūrimo planus. Tiesa, Lietuvos statusas šiuose planuose priklausomai nuo politinės orientacijos buvo nevienodas, jis įvairavo nuo Lietuvos ir Baltarusijos savivaldos Lenkijos autonomijos sudėtyje iki Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos, tiesiogiai subordinuotos Peterburgui, turint galvoje visiškai savarankiškos LDK perspektyvą. Todėl šiuo atveju carinės politikos vykdytojams svarbiau buvo skatinti savarankiško lietuvių tautinio judėjimo politizavimą (be abejo, pasiliekant galimybę jį kontroliuoti), kuris turėjo eliminuoti bet kokias lenkų ir lietuvių nacionalinių judėjimų integravimosi galimybes neutralizuojant Lietuvos bajoriją kaip potencialų šios integracijos veiksnį.

„Vilniaus žinios“ Memorandumą paskelbė tikrai 1905.XI.13(26)¹²⁵, t.y. po to, kai jis buvo išspausdintas daugelyje Peterburgo ir Maskvos laikraščių. Kuo būtų galima paaiškinti šį delsimą? L. Giros teigimu, Memorandumo publikavimą stengtasi nukelti kuo arčiau Lietuvių suvažiavimo dienos, kad nebūtų užmiršti jame išdėstyti lietuvių tautos reikalavimai¹²⁶. Be abejo, tai galėjo būti viena iš priežasčių, juo labiau kad palyginti neseniai buvo pasirodęs ir „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ (XI.11 n. st.), kuris atkampias Lietuvos kaimo vietas pasiekė daug

vėliau negu Vilniaus ir Kauno skaitytojus. Kita vertus, matyt, laukta caro valdžios reakcijos į Memorandumą. Juk Rusijos laikraščiai jį publikavo 1905.XI.10–12(23–25), o „Vilniaus žinios“, kaip minėta, tuojau po to – 1905.XI.13(26), likus vos 8 dienoms iki Lietuvių suvažiavimo. Be to, „Vilniaus žiniuose“ buvo išspausdintas visas Memorandumo tekstas. Aišku, Rusijos valdantiesiems sluoksniams ši Memorandumo istorija tebuvo nelabai reikšmingas epizodas toje sudėtingoje 1905 m. rudens politinėje situacijoje. Tačiau šis epizodas puikiai iliustruoja, kaip sumaniai buvo pasinaudota „lietuviška situacija“ realizuojant carinę nacionalinę politiką, kurios pagrindinis principas buvo „skaldyk ir valdyk“. Lietuvių suvažiavimo rengėjams, priešingai, tokia iš dalies palanki caro valdžios reakcija į Memorandumą turėjo didžiulę reikšmę. Memorandumas, be Lietuvos valstybingumą pagrindžiančių momentų, kartu sprendė ir konkrečius, su Lietuvių suvažiavimu Vilniuje susijusius klausimus. Pirmiausia patys Suvažiavimo organizatoriai pripažįsta, kad jis buvo išsiųstas tuo metu, kai dar abejota Suvažiavimo sėkme¹²⁷. Memorandumo paskelbimas centriniuose laikraščiuose iš esmės reiškė išoriškai neutralią Rusijos vyriausybės poziciją. Vietinės caro administracijos leidimas surengti Suvažiavimą faktiškai tapo nebereikalingas. Suaktyvėjus politiniam gyvenimui tiek Rusijoje, tiek Lietuvoje ir pakilus naujai streikų ir demonstracijų bangai, 1905 m. lapkričio–gruodžio mėn. išryškėjo ir Rusijos valdančiųjų sluoksnių pasimetimas. Todėl Lietuvių suvažiavimo rengėjams tokia centrinės valdžios pozicija tapo puikia priedanga prieš vietinius caro pareigūnus, kurie taip pat nebuvo labai priešiški Suvažiavimo organizavimui¹²⁸, tik, be abejonės, nesitikėjo, kad jo mastas bus toks didelis.

Kita vertus, Memorandumo teiginiai, reikalavę neatidėliojant spęsti to meto situacijoje iškilusius svarbiausius tautos uždavinius, buvo geras orientyras vykstantiems į Suvažiavimą. „Atsišaukime į lietuvių

¹²⁵ Žr. 108 išnašą.

¹²⁶ L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917. IX. 22, nr. 6.

¹²⁷ D. Malinauskas, „Didžiojo Lietuvių Seimo įvykdymo priežastys“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 159.

¹²⁸ M. Römer, *Litwa*, s. 419–422; A. Smetona, „Prieš melų ginklą“, op. cit., p. 3; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 25; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 2, p. 157, nr. 4, p. 372–373.

tautą“ buvo tiktai užsiminta apie „Lietuvos politinį padėjimą“. Memorandume visi politiniai reikalavimai jau buvo suformuluoti atvirai ir aiškiai. Galima atkreipti dėmesį, kad jame neužfiksuoti kokie nors partiniai-partikuliariniai tikslai ar interesai, nors visi jį pasirašiusieji – J. Basanavičius, M. Davainis–Silvestraitis, D. Malinauskas ir kun. J. Ambraziejus – buvo tautiniai demokratai. Galbūt tai galima sieti su tautinių demokratų siekiu partinę veiklą derinti su politinio-kordinacinio centro vaidmeniu, kurio funkcijas jie bandė atlikti tiek organizuodami Lietuvių suvažiavimą, tiek ir po jo¹²⁹. Tokią prielaidą patvirtina ir Memorandumo turinio analizė, leidžianti be jokių abejonų teigti, kad šis dokumentas buvo skirtas konsoliduoti visai tautai, visoms politinėms partijoms ir grupuotėms, siekiant bendrų tikslų. Beje, Memorandumą galima laikyti ir pirmuoju TLDP programiniu dokumentu, nors pati partija išformino truputį vėliau. TLDP programoje, įstatuose, manifeste ir kituose dokumentuose, kurie buvo parengti 1905 m. pabaigoje – 1906 m. pradžioje, aptinkame tas pačias kaip Memorandume idėjines-politines nuostatas.

Rusų ir lenkų laikraščiams išspausdinus ne visą Memorandumo tekstą, o tik kai kuriuos reikalavimų punktus, Lenkijos ir lenkiškai kalbanti Lietuvos visuomenė negalėjo susidaryti autentiško vaizdo apie šį dokumentą ir jo reikšmę lietuvių nacionaliniam judėjimui. Tuo labiau negalėjo jame išvelgti galimybės kontaktuoti su šiuo judėjimu. „Vilniaus žinias“, paskelbusias visą Memorandumą, skaitė tik nedidelė lietuviškai suprantanti lenkiškai kalbančios Lietuvos visuomenės dalis (kai kurie dvarininkijos ir apskritai bajorijos atstovai). Todėl visai nenuostabu, kad šie sluoksniai Memorandumo pasirodymą priėmė priešiška¹³⁰ arba abejingai¹³¹.

Memorandumas turėjo nemažą įtaką Didžiojo Vilniaus seimo nutarimams. Juose mes nerasime problemų, apie kurias nebūtų kalbėta Memorandume. Nors Memorandume išdėstytas Lietuvos autonomijos projektas yra išsamesnis, tačiau Vilniaus seimo nutarimuose kai kurie Memorandumo teiginiai išplėtoti, pvz., nurodyti būdai iškovoti autonomiją, konkrečiau sprendžiami valsčių ir mokyklų klausimai ir kt. Tačiau svarbiausias dalykas, kad Seimo nutarimuose Lietuvos autonomijos siekis buvo patvirtintas visos tautos per savo atstovus, atsiųstus į šį Seimą (be abejo, iki „klasikinio“ atstovų rinkimo buvo dar toloka, šalia rinktų atstovų Vilniaus seime galėjo dalyvauti beveik kiekvienas norėjęs). Jis buvo patvirtintas visų socialinių sluoksnių ir politinių partijų bei grupuočių. Tačiau Didžiojo Vilniaus seimo nuta-

rimuose atspindėta tik tautos apsisprendimo teisė. Pavyzdžiui, netgi Suvalkų gubernijos priskyrimas Lietuvos autonomijai motyvuojamas tik vienu argumentu: į Lietuvos suvažiavimą atvykę Suvalkų gubernijos lietuviai vienbalsiai išreiškė norą įeiti į šią autonomiją. Memorandume šalia šitos – apsisprendimo – akcentuojamos ir istorinės lietuvių tautos teisės. Todėl kyla klausimas, ar Memorandume išdėstytas šių teisių pagrindimas leidžia kalbėti apie naujai besiformuojančią srovę savarankiškame lietuvių nacionaliniame judėjime? Ar galima šiame dokumente pateiktą Lietuvos autonomijos projektą traktuoti kaip tam tikrą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės modifikaciją?

Pirmiausia nereikia užmiršti, kad Memorandumas sprendė konkrečius, su Lietuvos suvažiavimu Vilniuje susijusius klausimus. Šio dokumento rengėjai vadovavo toms jėgoms, kurios Suvažiavimo išvakarėse siekė konsoliduoti lietuvių visuomenę. Todėl vargu ar galima teigti lietuvių tautiniame judėjime egzistavus atskirą srovę, juolab kad šios grupuotės (t. y. tautinių demokratų) ryšiai su Lenkijos ir Lietuvos lenkais, taip pat su baltarusiais, buvo minimalūs. Kita vertus, nors Memorandume suformuluota Lietuvos autonomijos idėja atitiko savarankiško lietuvių tautinio judėjimo uždavinius, tačiau tai jau buvo nauja pakopa pagrindžiant lietuvių tautos teises, kuri žymėjo šio judėjimo subrendimą perimti LDK kultūrinį ir politinį paveldą.

Memorandume kalbėta apie Lietuvos valstybingumo tęstinumą, tačiau priešingai LDK, šis valstybingumas jau kitų parametrų. **Projektuojamas Lietuvos valstybės atkūrimas remiantis lietuvių etnoso pagrindu ir maždaug jo apgyventoje teritorijoje. Kartu pretenduojama tik į dalį LDK paveldėjimo teisių.**

Šis autonomijos projektas, kaip ir 1905 m. kovo, gegužės ir liepos mėn. Lietuvos inteligentijos nutarimai (žr. p. 54–56), rodo **Lietuvos etnopolitinį atskirumą ne tik nuo Lenkijos, bet ir nuo sudėtinių buvusios LDK dalių.** Įdomu pažymėti, kad deklaruojant lietuvių tautos suverenias teises jos apgyventose žemėse, absoliučiai nekalbama apie būsimus santykius su kitais kraštais, įėjusiais į LDK (Baltarusija, Ukraina), ir su Lenkija. Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog smerkiamos

¹²⁹R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 101–102.

¹³⁰J. Kriaučiūnas, „Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis“, op. cit.

¹³¹/?/, „Uchwała Litwinów“, *Kurjer Litewski*, 1905.XI.12(25), nr. 61 ir kt.

tiktai polonizacinės tendencijos, tačiau neneigiami eventualūs ryšiai su lenkų politinėmis jėgomis. Apie tai iš viso nekalbama. Todėl peršasi išvada, be abejo, hipotetinė, kad šis klausimas paliekamas atviras ir priklausomai nuo politinių aplinkybių gali būti sprendžiamas kitaip. Juk ateityje, naikinant XVIII a. pab. įvykusių Lietuvos (LDK) ir Lenkijos padalijimų pasekmes ir svarstant Abiejų Tautų Respublikos suverenių teisių paveldėjimo klausimus, neišvengiamai turėjo formuotis naujos prielaidos Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos tarpusavio santykiams. Kokie bus šie santykiai, tuomet niekas negalėjo tiksliai pasakyti.

Memorandume suformuluotą suverenių lietuvių tautos teisių realizavimo projektą galima vadinti akcija, kuria remiantis buvo įmanoma patraukti į savo pusę Lietuvos (tiksliau – Lietuvos ir dalies Baltarusijos) bajorų luomą. Tuo metu dar nebuvo aišku, kokia bus būsima Lietuvos valstybė. Šiuo požiūriu netgi nepriklausomą Lietuvos valstybę etnografinėmis ribomis galima vadinti LDK variacija, lygiai taip pat, kaip ir, pavyzdžiui, 1916 m. sausio mėn. J. Kriaučiūno, S. Banaičio ir A. Jakšto-Dambrausko pateiktą projektą atkurti LDK, kurios sudėtinės dalys turėjo būti Lietuva, Baltarusija ir Latvija. Tiek šio sumanymo, tiek ir mūsų nagrinėjamo Memorandumo autoriai kėlė suverenių lietuvių tautos teisių paveldėjimo klausimą. Pirmu atveju suverenumas apribojamas, perleidžiant dalį šių teisių Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, antruoju – visos teisės paliekamos lietuvių tautai. **Tai LDK politinio paveldo problemos kėlimas iš esmės.** Memorandumas vienas pirmųjų pradeda LDK atkūrimo projektų, kuriuos ruošė politinės grupuotės Lietuvoje, Lenkijoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje, sąrašą. Tų projektų nemažai pasirodė 1905–1914 m., tačiau ypač daug – 1915–1920 metais.

4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime

1905 m. lapkričio mėn. 6–13(19–25) d. Maskvoje įvyko VI Rusijos žemietijų ir miestų veikėjų suvažiavimas. Tai buvo gana reikšmingas politinis forumas, padėjęs išsiaiškinti S. Vitės vyriausybės ir Rusijos nuosakiųjų demokratinių sluoksnių (kadetų ir jiems artimų politinių grupuočių) kompromiso galimybes. Lietuvai šis suvažiavimas buvo svarbus tuo, kad jame turėjo būti svarstomas Lenkijos autonomijos klausimas. Tai reiškė, kad neišvengiamai bus paliesti ir Lietuvos reika-

lai. Taip pat, be jau ankstesniuose suvažiavimuose dalyvavusių Lietuvos lenkų, šiame Suvažiavime pirmą kartą dalyvavo trys lietuvių nacionalinio sąjūdžio atstovai – P. Višinskis (nuo Vilniaus gubernijos), V. Bielskis (nuo Kauno gubernijos) ir K. Grinius (nuo Suvalkų gubernijos)¹³². Įdomu tai, kad visi trys lietuvių atstovai priklausė LDP. Tiesa, V. Bielskis formaliai nebuvo LDP narys, tačiau 1905 m. atstovavo demokratams, nors kartu simpatizavo ir LSDP. Kaip jau minėjome, visas tris kandidatūras patvirtino Vilniaus lietuvių organizacijos biuras. Kyla klausimas, kodėl tokia svarbiame renginyje nebuvo atstovaujama kitoms lietuvių politinėms grupuotėms. Atsakymą randame K. Griniaus atsiminimuose, kur nurodoma, kad remdamasis asmeniniais ryšiais „varpininkams tris vietas išrūpino T. Vrublevskis“¹³³. Žinant apie aktyvią LDP ir T. Vrublevskio veiklą Vilniaus „autonomistų“ būrelyje, bendras pastangas konsoliduoti daugiatautę Lietuvos visuomenę pilietiniu pagrindu¹³⁴, dėl tokio jo pasirinkimo neturėtume stebėtis. Vilniaus lietuvių organizacijos biurui, matyt, nieko nebeliko kaip tik patvirtinti kandidatūras, dėl kurių jau iš anksto buvo susitarta.

VI Žemietijų suvažiavimas vyko tokiomis aplinkybėmis, kai Rusijos visuomenė jau pradėjo suprasti, kad spalio 17(30) d. caro manifesto realizavimas bus problematiškas, t. y. paskelbtos teisės ir laisvės nebus ir net negali būti iki galo realizuojamos. Spalio 17(30) d. manifestas buvo tik prielaidų pilietinei visuomenei kurti pradžia. Ir spalio 31(lapkričio 13) d. Lenkijoje įvesta karo padėtis puikiai tai iliustravo. V Žemietijų suvažiavimas, įvykęs 1905 m. rugsėjo mėn., pripažino Lenkijai teisę į teritorinę autonomiją. Netgi buvo pažadėta aktyvi pagalba. Tačiau tada buvo rugsėjis, manifestas dar nebuvo paskelbtas. Rusijos demokratinis judėjimas, žadėdamas Lenkijai pagalbą, atvirai naudojosi Lenkijos politinių jėgų intelektualiniu potencialu ir apskritai Lenkijos nacionalinio judėjimo siekais iškovoti autonomiją. Diskusijos vyko tik dėl Lenkijos autonomijos suteikimo sąlygų: ar tai turi įvykti iki Rusijos Steigiamojo susirinkimo sušaukimo, ar autonomiją turi paskelbti ši naujoji institucija. Per VI Žemietijų suvažiavimą jau buvo galima galvoti, kad caro valdžia Lenkijos autonomijos klausimą išbraukė iš savo artimiau-

¹³²J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, p. 102–103; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 153–164; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 119 ir kt. veik.

¹³³K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 154.

¹³⁴R. Miknys, „Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai“, op. cit., p. 183–184, 190 ir kt.

sių planų. Spalio 31(lapkričio 13) d. Lenkijoje paskelbtą karo padėtį galima vertinti kaip meistriškai suplanuotą provokaciją prieš Lenkijos autonomijos šalininkų judėjimą. Išprovokavus Lenkijos sukilimą, buvo galima tikėtis jį nesunkiai užgniaužti. Tarptautinė opinija buvo susirūpinusi Maroko krize ir 1905 m. pabaigoje Lenkijos valstybingumo problema jos jau taip nejaudino, kaip iki Portsmuto taikos sudarymo, t. y. iki 1905 m. rugsėjo mėn. Galimas Lenkijos sukilimas didžiulių pačios Rusijos vykdomų reformų fone galėjo sukelti tik neigiamą Vakarų valstybių vadovų reakciją. Be to, karo padėties įvedimas reiškė, kad rengtis sukilimui būtų sunku grynai techniškai. Rusijos valdžia, įvesdama karo padėtį Lenkijoje, užsigarantavo, kad nepasiruošusios ginkluotiems veiksams Lenkijos politinės grupuotės nesugebės sukurstyti Lenkijos visuomenės. Lenkijos politinių grupuočių kontaktus su Rusijos nuosaikiais demokratiniais sluoksniais vyriausybė palaikė ir skatino. Juolab kad šie Rusijos politiniai sluoksniai rėmė Lenkijos politinės-teritorinės autonomijos reikalavimus ir buvo įgiję Lenkijos politinių grupuočių pasitikėjimą. Glaudūs lenkų ir rusų politinių jėgų kontaktai Rusijos valdantiejiems sluoksniams garantavo informacijos apie lenkų politinius siekius autentiškumą ir kartu, be abejonės, Lenkijos visuomenės valdymo prerogatyvas. Todėl VI Žemietijų suvažiavime tarp pačių kadetų ir jiems pritariančiųjų atsirado nemažai politinių veikėjų, pradėjusių prieštarauti Lenkijos autonomijos siekiams¹³⁵.

Nesunku pastebėti, kad Rusijos valdančiųjų sluoksnių veiksmai atitiko tokius iš pirmo žvilgsnio vienišus kadetų veikėjų pareiškimus. Galima nurodyti nemažai atvejų, kai Rusijos valdžia 1905 m. lapkričio mėn. netrukdė reikalauti autonomijos kitų Rusijos tautų atstovams ir netgi tai skatino¹³⁶.

Tuoj po VI Žemietijų suvažiavimo, prieš pat Lietuvių suvažiavimą Vilniuje, lapkričio 19 (gruodžio 2) d. įvyko Visų nerusiškų Rusijos tautų atstovų suvažiavimas, kur Rusijos tautos atvirai reikalavo autonomijos¹³⁷. Tačiau šis Peterburge įvykęs tautų forumas Rusijos valdžiai leidžia ne tik stebėti ir koreguoti paties forumo dalyvių veiklą. Atskirų etninių bendrijų veiklos taktika koncentruojama pasirengti forumui, su juo siejami tam tikri politiniai planai. Tam reikia nemažai laiko ir pastangų. Kol neprityrę tautiniai sąjūdžiai ruošiasi pareikšti teises į apsisprendimą ir politiškai angažuočiai, Rusijos vyriausybė gali pertvarkyti jėgas ir ruoštis su jais susidoroti.

Leidus surengti kitataučių forumą ir kartu netrukdant jam pareikšti siekį decentralizuoti Rusijos valdymą ir kurti autonominę-federacinę

santvarką¹³⁸, dar nebrandžių tautų politinis aktyvumas nukreipiamas Rusijos vyriausybei palankia linkme. Antra vertus, nereikėtų užmiršti, kad netgi 1905 m. rugsėjo mėn. įvykęs Pasaulinis taikos kongresas, pripažindamas nacijų (tautų) teisę į apsisprendimą, faktiškai sutapatino tautų apsisprendimą su autonomijos siekiu¹³⁹. Taigi Rusijos valdantiejiems sluoksniams netrukdant rutuliotis autonomijos idėjoms „iš apačios“, išaiškėja, kad net tarptautiniu mastu tautos (nacijos) teisė į apsisprendimą yra suprantama kaip teisė į autonomiją. Rusijos valdžiai pavyksta suponuoti tokią situaciją, kada tarptautinė bendrija vykstanti Rusijos decentralizacijos procesą „priversta“ suprasti kaip natūraliai besiklostančią spalio 17(30) d. manifesto išdavą. Beje, tai Rusijai yra puikus pretekstas prašyti Vakarų valstybių kreditų tolesnėms demokratinėms reformoms¹⁴⁰.

Tačiau kitas dalykas, kad esant nestabiliai Rusijos teisei situacijai, tebegaliojant daugeliui senų įstatymų ir parengus labai mažai naujų, atskiros Rusijos tautos negalėjo savo politinių siekių konstitutavimui taikyti teisinio mechanizmo. Joms buvo suteikta teisė tikrai pareikšti savo autonominius siekius, t. y. tokius siekius, kokius anksčiau tegalėjo demonstruoti lenkai (jei atmesime autonomijos statusą turinčią Suomiją). Kitų tautų autonominės santvarkos klausimo iškėlimas savaimė menkino Lenkijos autonomijos prioritetą. Rusijos valdantiejiems sluoksniams nesunku buvo pasiteisinti tuo, kad teisinis atskirų kraštų autonominio valdymo mechanizmas turi būti parengtas remiantis tais pačiais tautų apsisprendimo principais. Jei vis dėlto Lenkijai suteikiamas tam tikras prioritetas, tai atitinkamų įstatymų parengimo prerogatyva turi priklausyti renkamam įstatymų leidimo organui – Valstybės dūmai. Galima pridurti, kad kitų Rusijos imperijos tautų autonomijos siekių skatinimas buvo gerai apgalvotas, nes valdantieji

¹³⁵ Akta zjazdów ziemskich w Moskwie (toliau – Akta zjazdów). Zjazd szósty, 6–13 listopada 1905 r., op. cit., l. 84, 93, 105 ir kt.

¹³⁶ E. Motieka, „Didžiojo Vilniaus seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei“, op. cit., p. 220–222.

¹³⁷ /?/, „Visų nerusiškųjų Rusijos tautų atstovų susivažiavimas“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.26 (XII. 9), nr. 278; Съезд представителей инородцев, *Виленская жизнь*, 26 ноября 1905 г., nr. 2453 ir kt.

¹³⁸ Zr. 136 ir 137 išnašas.

¹³⁹ Akta zjazdów. Zjazd piąty, 12(25) września r. 1905, l. 55.

¹⁴⁰ А. В. Игнатъев, С. Ю. Витте – дипломат, М., 1989, с. 259–265.

sluoksniai suprato, kad dauguma tautų politinei autonomijai dar nesubrendę. Čia galima išskirti Lietuvą, Latviją, Estiją, Gruziją ir Armėniją, kurios politinių siekių konstitutavimosi srityje buvo pažengę kur kas toliau negu Ukraina, Baltarusija, Sibiras ar musulmonų kraštai.

Be to, galima teigti, kad 1905 metais kultūrinės autonomijos principai visoje Rusijos imperijoje iš esmės buvo gana sėkmingai realizuojami. Todėl tarptautinės opinijos ir Vakarų valstybių reikalavimus suteikti Rusijos tautoms daugiau kultūrinių ir politinių teisių Rusijos valdantieji sluoksniai galėjo atremti nuoroda esą jų saviraiška toleruojama panašia į mūsų nurodytą forumų forma arba palaipsniui suteikiant kultūrinę autonomiją.

Taigi Rusijos imperijos nacijų, tautų ar kraštų (išskyrus Suomiją ir Lenkiją) „autonomizavimas“ prisidengus siekiu paruošti prielaidas įstatymiškai įtvirtinti Rusijos decentralizaciją, buvo carizmo manevras, suteikęs galimybę išsiaiškinti Rusijos tautų etnopolitines orientacijas ir leidęs vėliau apsiriboti tik Suomijos autonomijos išplėtimu.

Lietuvos autonomijos problema ir šiame kontekste buvo specifinė. Lietuvių delegatų pozicija VI Žemietijų suvažiavime svarbi tuo, kad ji Lietuvių suvažiavimo išvakarėse turėjo pademonstruoti lietuvių tautinio judėjimo etnopolitinę orientaciją. Kitas dalykas – buvo svarbu sužinoti Rusijos nuosaikiųjų demokratinių sluoksnių ir Lenkijos politinių jėgų požiūrį į Lietuvos konstitutavimosi galimybes. Kaip jau buvo nurodyta skyriuje apie lietuvių Memorandumą grafui S. Vitei, Rusijos valdantiems sluoksniams buvo svarbu eliminuoti bet kokią galimybę integruotis lietuvių ir lenkų tautiniams sąjūdžiams, o kartu – neleisti sukurti bendrų politinės-teritorinės autonomijos struktūrų.

Rusijos valdžios siekimas sumenkinti Lenkijos autonomijos statusą ir pagal išgales prilyginti jį kitų tautų politiniam ir kultūriniam statusui disonavo su kai kurių Rusijos imperijos kraštų (Lietuva, Gruzija, Armėnija) siekiu iškeliant autonomijos reikalavimus remtis istorinėmis valstybingumo tradicijomis. Tačiau, pavyzdžiui, minėtame 1905 m. rugsėjo mėn. įvykusiame Pasauliniame taikos kongrese apie istorines tautų teises iš viso nekalbama¹⁴¹. Šios pozicijos, iš tikrųjų atspindėjusios Vakarų valstybių valdančiųjų sluoksnių požiūrį, be abejo, negalima priskirti strateginių Vakarų pasaulio interesų sferai. Tai, matyt, tebuvo taktikos priemonė, kuri reiškė, kad Rusija turinti suprasti būtinumą sukurti Lenkijos autonomiją. Imperijos centrinė valdžia manevravo ir visaip stengėsi atidėti šio reikalo sprendimą. Rusijos kadetai ir jiems prijaučiantys opoziciniai sluoksniai tiesiogiai rėmė Lenkijos auton-

mijos siekius. Tačiau Lenkijos autonomijos sukūrimas, anot šių politinių jėgų, tebuvo galimas sušaukus Rusijos steigiamąjį susirinkimą. Nors oficialiuose kadetų ar žemietijų suvažiavimų dokumentuose tiesiogiai apie istorines Lenkijos teises nekalbama, tačiau nuoroda į ypatingą, kitoki nei kitų imperijos šalių ar kraštų nacionalinį ir kultūrinį statusą¹⁴², demonstravo, kad sudėtingos tarptautinės Lenkijos valstybingumo atkūrimo aplinkybės buvo gerai suvokiamos.

Kita vertus, kadetai, būdami politinė jėga, su kuria S. Vitės vyriausybė skaitėsi, vis dėlto 1905 m. pabaigoje Rusijos politinės situacijos nekontroliavo. Kartu su „Sajungų sąjunga“* kadetai buvo Rusijos reformų variklis, tačiau tai dar nebuvo galinga politinė jėga, turinti kelias strategines alternatyvas. Šios Rusijos politinės jėgos iš lenkų nacionalinio judėjimo veikėjų gavo nemažą paramą, už kurią atsidėkodamos turėjo besąlygiškai pripažinti Lenkijos teisę į autonomiją. Šios teisės pripažinimas reiškė Lenkijos kaip politinio subjekto pripažinimą *de facto*. Tai buvo svarbi Lenkijos politinių siekių konstitutavimo prielaida, tačiau konkretus šių siekių konstitutavimo mechanizmas turėjo būti abipusiškai parengtas ir aprobuotas. Kaip tik šiam tikslui VI Žemietijų suvažiavime Lenkijos autonomijos šalininkai ir skyrė svarbiausią dėmesį.

Kaip matome, šiame kontekste Lietuvos valstybingumo problema galima traktuoti ne tik kaip Lietuvos, siekiančios vasalinio valstybingumo, santykį su galimu siuzerenu – Rusija (net ir tokį statusą dar reikėjo iškovoti). Lietuvos autonomijos klausimo iškėlimas jau savaime palietė ir Lenkijos, taip pat pretenduojančios tapti Lietuvos suverenių teisių paveldėtoja, interesus. Istorinių valstybingumo tradicijų požiūriu Lenkijos prioritetas prieš Rusiją buvo neabejotinas, tačiau ir jis buvo paremtas senosios LDK subordinacijos ne Abiejų Tautų Respublikai, o Lenkijai, interpretacija. Kitas dalykas, kad Lenkijos, ir toliau sau priskiriančios Lietuvos siuzereno funkcijas (ir LDK atkūrimo ir etninės Lietuvos sukūrimo atvejais), etnopolitiniai siekiai neretai konfrontavo netgi su Lietuvos ir Baltarusijos lenkų politinių grupuočių tikslais. Todėl

¹⁴¹ Zr. 139 išnašą.

¹⁴² Akta zjazdów. Zjazd szósty, l. 102, 107–110, 116–117 ir kt.

* „Sajungų sąjunga“ – 1905 m. gegužės mėn. įkurta atskirų inteligentijos profesinių sąjungų (mokytojų, advokatų, dailininkų, geležinkelių tarnautojų, valstybinių įstaigų tarnautojų) sąjunga. Revoliucijos metu ji vienijo 40–50 tūkstančių narių. „Sajungų sąjunga“ atstovavo Rusijos liberaliniams-demokratiniais sluoksniams.

suprantama, kad T. Vrublevskis, atstovaudamas Lietuvos ir Baltarusijos lenkų interesams ir norėdamas sustiprinti Lietuvos ir Baltarusijos delegatų pozicijas, į VI Žemietijų suvažiavimą pakvietė ir lietuvių tautinio sąjūdžio atstovus.

Lietuvių istoriografijoje susiformavusi nuostata, kad visi trys lietuvių pasiuntiniai VI Suvažiavime buvo gana pasyvūs¹⁴³. Esą tiek rusų, tiek ir Lenkijos delegatai prašę Suvažiavime nekelti Lietuvos autonomijos klausimo ir lietuviai galų gale sutikę¹⁴⁴. Tačiau daugelis taip teigiančių rėmėsi faktu, kad grįžus lietuvių pasiuntiniams iš Maskvos, J. Basanavičius jiems priekaištavo už neveiklumą ir vengimą išgarsinti Lietuvos autonomijos reikalą. Šiais J. Basanavičiaus teiginiais galima suabejoti. Archyviniai dokumentai ir atsiminimai liudija apie aktyvias lietuvių atstovų pastangas derėtis su rusų ir Lenkijos bei Lietuvos lenkų delegatais¹⁴⁵.

Lietuvos autonomijos klausimą lietuvių pasiuntiniai iškėlė jau pirmą VI Žemietijų suvažiavimo dieną¹⁴⁶. Tačiau tuoj pat sulaukta daug prašymų kol kas viešai nesvarstyti šios problemos. Kadetai bei jiems prijaučiantys įvairių Rusijos regionų atstovai, taip pat Lenkijos bei Lietuvos lenkai aiškino, kad Lietuvos autonomijos klausimo įtraukimas į VI Suvažiavimo dienotvarkę pakenks Lenkijos autonomijos reikalui¹⁴⁷. Kaip matyti, Rusijos vyriausybės ir kadetų požiūris į Lenkijos ir kitų tautų autonomijos problemas aiškiai skyrėsi: VI Žemietijų suvažiavimo dienomis Rusijos vyriausybė publikuoja mūsų nagrinėtą Memorandumą S. Vitei, o kadetai slopina mėginimus iškelti Lietuvos, Gruzijos, Ukrainos ar Sibiro autonomijos klausimą¹⁴⁸.

Lietuvių delegacija negalėjo likti pasyvi, nes jau V Žemietijų suvažiavimo dokumentuose buvo fiksuota Lenkijos autonomijos sienų problema. Galima atrasti keletą formuluotų variantų: 1) Lenkijos sienos nustatomos pagal tautinę (genetinę) sudėtį ir vietinių gyventojų norą¹⁴⁹; 2) nuo Lenkų Karalystės autonomijos atskiriamos sritys, kur vyrauja mažarusiai (šiuo atveju turima galvoje baltarusiai ir ukrainiečiai) ir lietuviai, ir prijungiamos sritys, kur vyrauja lenkai¹⁵⁰; 3) sienos tarp Lenkijos autonomijos ir kaimyninių gubernijų turi būti nustatomos abipusiu susitarimu pagal tautinę (genetinę) sudėtį ir vietinių gyventojų norą¹⁵¹.

Vengdami detalaus Lenkijos autonomijos ribų principų nagrinėjimo, pažymėsime, kad pagrindu buvo paimtas etninis-teritorinis principas. Tačiau svarbią išimtį sudarė Lenkijos autonomijos pakraščių problema, kurios sprendimas paliestų kitų kraštų ir tautų, pretenduojančių į

politinę-teritorinę autonomiją, interesus ir autentiškos kultūrinės-politinės saviraiškos galimybes. „Vietinių gyventojų apsisprendimo“ formuluotė faktiškai eliminavo istorinės motyvacijos reikšmę nustatant lietuvių-lenkų-baltarusių etninio pasienio valstybinę priklausomybę. Turima galvoje ne tik Vilniaus ir Gardino, bet ir Minsko, Vitebsko, Mogiliovo gubernijos, kur didelė gyventojų dalis buvo katalikai, dažnai identifikuojami kaip lenkai. Taip pat neaiškus tampa Suvalkų gubernijos priklausomybės klausimas: ši gubernija priklausė Varšuvos generalgubernatorystei, tačiau dauguma jos gyventojų buvo lietuviai; todėl aiškinantis vietinių gyventojų etninę priklausomybę, svarbų vaidmenį galėjo suvaidinti galimos lenkų manipuliacijos savaip interpretuoti ankstesnę administracinę Lenkijos ir LDK padalijimą.

Taigi planuojami būsimosios autonominės Lenkijos valdžios* susitarimai su kaimyninėmis gubernijomis dėl Lenkijos autonomijos ribų iš esmės reiškė, kad Lenkija, pasinaudojusi ypatinga „Šiaurės Vakarų krašto“ demografinė situacija ir gana aukštu kultūrinės polonizacijos lygiu, istorinius valstybingumo atstatymo motyvus taikė tik etninės Lenkijos autonomijos riboms apibrėžti, o etninių pakraščių problemą bandė spręsti remdamasi apsisprendimo teise. Tačiau turint galvoje, kad faktiškai pareikštos pretenzijos į dalį buvusios LDK žemių buvo strategiškai motyvuotas žingsnis, orientuotas remiantis istorinėmis-poli-

¹⁴³J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, p. 102; P. Bugailiškis, „Gyvenimo brandos mokykla“, LLTI RS, f. 11-136, l. 56; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 119.

¹⁴⁴A. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, p. 231; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 162–163 ir kt. veik.

¹⁴⁵P. Višinskis, (be pavadinimo), LLTI RS, f. 1-706, l. 1; P. Višinskis, (be pavadinimo), LLTI RS, f. 1-695, l. 1–3; Lietuvos atstovų: P. Višinskio, inž. Bielskio, dr. K. Griniaus pareiškimas, LLTI RS, f. 704, l. 1–2; P. Višinskis, *Užrašų knygelė* (162 nenumeruoti lapai), LLTI RS, f. 1-814; Akta zjazdów. Zjazd szósty, l. 113–114, 130, 132; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 153–164.

¹⁴⁶J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, p. 102; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 154–155 ir kt. veik.

¹⁴⁷Ibidem.

¹⁴⁸Ibidem.

¹⁴⁹Akta zjazdów. Zjazd piąty, l. 16.

¹⁵⁰Ibidem, l. 48.

¹⁵¹Ibidem, l. 16.

*Nenorint išsiplėsti, nepateikiamos atskirų Lenkijos politinių grupuočių pozicijos, kurios šiek tiek skyrėsi.

tinėmis ir kultūrinėmis Abiejų Tautų Respublikos tradicijomis išplėsti Lenkijos autonomijos ribas. Be to, vienintelei Lenkijai iškovojus politinės-teritorinės autonomijos statusą, jos kaimynai – lietuviai, baltarusiai ir ukrainiečiai – galbūt galėjo tikėtis aukštesnio politinio ir kultūrinio statuso įeidami į Lenkijos autonomijos sudėtį, negu priklausydami vienai ar kitai „Šiaurės Vakarų krašto“ gubernijai.

Lietuvių atstovus, aišku, labiausiai jaudino Suvalkų gubernijos ir Vilniaus, kaip Lietuvos sostinės, problemos. VI Žemietijų suvažiavime lenkai, matydami dalies Rusijos nuosaikiųjų demokratiųjų sluoksnių atstovų neigiamą nusistatymą dėl Lenkijos autonomijos¹⁵², šios autonomijos sienų klausimą formulavo atsargiau: apsiribota tik principiniu Lenkijos autonomijos reikalavimu, o teritorinės problemos atidedamos ateičiai. Prisimindami V Žemietijų suvažiavime lenkų išdėstytas prerogatyvas, lietuvių delegatai ir su tuo sutikti negalėjo, nes tokiu atveju, kaip minėta, neaiški taptų Suvalkų gubernijos priklausomybė. Suvalkų gubernijos klausimą lietuviai (K. Grinius) iškėlė jau pirmą Suvažiavimo dieną¹⁵³. Prisiminkime, kad Memorandumo grafui S. Vitei autoriai kaip pretekstą šiam dokumentui rengti taip pat panaudojo Suvalkų gubernijos problemą. Sunku pasakyti, ar šios lietuvių konservatyviųjų (tautinių demokratų) ir radikaliųjų (LDP) politinių jėgų akcijos buvo suderintos, tačiau net ir atmetus šią prielaidą aišku, kad lietuvių tautinio judėjimo atstovams Suvalkų gubernijos problema buvo principinė. Juk tais pačiais principais remiantis (istorinių ir apsisprendimo motyvų derinimas) buvo numatyta spręsti ir Vilniaus bei didesnės dalies Vilniaus gubernijos priklausomybės Lietuvos autonomijai klausimą.

Vis dėlto Lenkijos ir Lietuvos lenkams pavyko įtikinti lietuvių atstovus keliant šį klausimą neaštrinti lietuvių-lenkų santykių. Lietuviai pasirinko kompromisinę taktiką: pripažinti ir paremti Lenkijos teisę į autonomiją, tačiau kartu reikalauti ir Lietuvos autonomijos. Todėl oficialiose kalbose V. Bielskis ir P. Višinskis pritarė Lenkijos autonomijos sukūrimui, o Lietuvos autonomijos klausimą kėlė užkulisinėse derybose su lenkų ir rusų atstovais¹⁵⁴.

Svarbiausios lietuvių delegatų nuostatos VI Žemietijų suvažiavime suformuluotos trijuose dokumentuose¹⁵⁵. Šie lietuvių atstovų programiniai dokumentai – tai kartu ir LDP pozicija dėl Lietuvos autonomijos kūrimo principų. Taip pat svarbu, kad LDP atstovų nuostatos iš esmės nesiskiria nuo būsimųjų Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimų. Deja, nežinome, ar minėti dokumentai buvo pateikti VI Žemietijų suvažiavimo organizatoriams, nes rasti tik šių dokumentų juodraščiai. Tikė-

tina, kad vienas jų vis dėlto buvo įteiktas: jo tekste aptikta nuoroda, kad pareiškimas VI Žemietijų suvažiavimo Organizaciniam biurui parengtas todėl, kad lietuvių atstovams VI Suvažiavime nepavyko išsamiai pasisakyti Lietuvos autonomijos klausimu¹⁵⁶.

Svarbiausias argumentas Lietuvos autonomijai sukurti – vieningumas nacionaliniu ir kultūriniu požiūriu¹⁵⁷. Kartu, matyt, dėl Memorandumo S. Vitei įtakos bandoma remtis istoriniais argumentais, nurodant, kad Lietuva suverenių teisių neteko po 1795 metų¹⁵⁸. Pretenduojama į istorines-politines LDK tradicijas, tačiau atsisakoma kokių nors teritorinių pretenzijų į kitas buvusios LDK žemes. Apsiribojama etnografinės Lietuvos teritorija, tačiau kartu pasisakoma už lietuvių–lenkų–baltarusių etninio pasienio (šiuo atveju – Vilniaus gubernija ir šiaurinė Gardino gubernijos dalis) gyventojų apsisprendimą priklausyti Lietuvos autonomijai¹⁵⁹. Tiksliausiai lietuvių reikalavimai išdėstyti P. Višinskio straipsnyje: „Lietuviai, gyvenantys Kauno, Vilniaus*, Suvalkų ir dalyje Gardino gubernijos dėl savo politinės praeities, nacionalinių ir kultūrinių ypatumų, politinių ir ekonominių siekių, reikalauja plačios politinės savivaldos su seimu Vilniuje /.../“¹⁶⁰.

Panašiai kaip Memorandume, neabejojama dėl Vilniaus kaip autonominės Lietuvos sostinės statuso. P. Višinskio, V. Bielskio ir K. Griniaus pareiškime Suvažiavimo Organizaciniam biurui yra įdomus teiginys esą prie Lietuvos autonomijos gali jungtis tos sritys, kurios „/.../ jaučia trauką apie Vilniaus, kaip politinio, ekonominio ir kultūrinio

¹⁵² Akta zjazdów. Zjazd szósty, l. 105.

¹⁵³ P. Višinskis, Užrašų knygelė, op. cit. (1905.XI.6 d. susirinkimas); K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 157.

¹⁵⁴ P. Višinskis, Užrašų knygelė, op. cit.; Akta zjazdów. Zjazd szósty, l. 113, 130, 132.

¹⁵⁵ Žr. 145 išnašą (LLTI RS, f. 1-706, f. 1-695, f. 1-704).

¹⁵⁶ Lietuvos atstovų: P. Višinskio, inž. Bielskio, dr. K. Griniaus pareiškimas, op. cit., l. 1–2.

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 1–2; P. Višinskis, (be pavadinimo), LLTI RS, f. 1-695, l. 3.

¹⁵⁸ *Ibidem*, l. 2.

¹⁵⁹ *Ibidem*, l. 3; P. Višinskis, (be pavadinimo), LLTI RS, f. 1-706, l. 1.

*Nežinia, kodėl pretenduojama į visą Vilniaus guberniją. Kituose LDK dokumentuose kalbama tik apie dalies Vilniaus gubernijos (be Vileikos apskr. ir dalies Lydos, Dysnos ir Ašmenos apskr.) prijungimą prie Lietuvos autonomijos (žr. Lietuvos Demokratų partijos programa, Tilžė, 1906, p. 7).

¹⁶⁰ P. Višinskis, (be pavadinimo), LLTI RS, f. 1-695, l. 3.

centro /.../*¹⁶¹. Tokie pareiškimai rodė ir konservatyviųjų ir radikaliųjų lietuvių politinių grupuočių supratimą, kad politinė tautos organizacija turi remtis pilietiniu-teritoriniu principu. Tai patvirtina ir VI Žemietijų suvažiavimo dienomis P. Višinskio duotas interviu laikraščiui „Novoje vremia“¹⁶². P. Višinskis demonstratyviai pabrėžė, kad Lietuva pretenduoja į teritorinę-nacionalinę autonomiją ir sieks sukurti pilietinę visuomenę. Taip pat nedviprasmiškai pasisakyta dėl vienodo Lietuvos ir Lenkijos autonominių vienetų statuso Rusijos imperijoje. Šis akcentas gana svarbus, nes ypatingo statuso suteikimas tik Lietuvai, nesuteikiant jo ir Lenkijai, buvo nerealus. Todėl kartu su Lenkijos autonomijos specifika buvo stengiamasi pabrėžti ir Lietuvos specifika, ypač akcentuojant etnopolitinį atskirumą nuo Lenkijos. Tačiau Lietuvos autonomijos klausimas negalėjo būti keliamas nenurodant ir kitų kraštų – Ukrainos, Užkaukazės, Sibiro ir kt. – siekimų sukurti autonomiją. Iš čia ir kyla P. Višinskio teiginys, kad subrendę politinei autonomijai šalys ar kraštai – Lietuva, Lenkija, Užkaukazė, Ukraina ir t. t. – gali „sujungti su Rusija federaliniais pagrindais“¹⁶³.

Vis dėlto svarbiausias P. Višinskio pasisakymo akcentas – mintis, jog lietuviai laikosi laukimo taktikos, nes yra per silpni iškovoti autonomiją vieni. Lietuvių taktinės politinės veiklos orientyrai esą priklausys nuo „tos realios naudos, kurią mums pasiūlys kiekvienas iš šių pusių“¹⁶⁴ (t. y. Lenkija ar Rusija – E. M.). Šis pareiškimas gana svarbus būsimojo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje kontekste. Tai rodo, kad Lietuvos konstitutavimosi galimybės buvo siejamos ne tik su lietuvių tautos politine ir pilietine branda, bet ir su geopolitine situacija. Vadinasi, buvo suvokiama eventuali veiklos taktikos transformacija priklausomai nuo Rusijos ir Lenkijos politinės situacijos pasikeitimo. Be to, tam įtakos galėjo turėti ir Lietuvos lenkų etnopolitiniai projektai. Be oficialių VI Žemietijų suvažiavimo posėdžių, kaip jau minėjome, vyko neoficialūs Lenkijos ir Lietuvos lenkų pasitarimai, kuriuose dalyvavo ir trys lietuvių atstovai¹⁶⁵.

Lenkijos ir Lietuvos bei Baltarusijos lenkai sutarė dėl Lenkijos autonomijos. Taip pat vieningai pasisakyta, kad ją sukurti realu tik po Visos Rusijos steigiamojo susirinkimo sušaukimo. Kartu tai reiškė nuostatą atkurti Lenkijos valstybingumą, remiantis reformuojamos Rusijos įstatymais. Tačiau dalis lenkų politinių jėgų (LSP ir kitos) reikalavo savavališkai kurti naujas Lenkijos valstybines-politines struktūras¹⁶⁶. Kaip nuolaidą PPS siūlė ir kitą kelią: kurti Lenkijos teritorinę autonomiją savavališkai ir šį reikalą pagal galimybes derinti su Rusijos

valdančiaisiais sluoksniais. Abu variantai vedė į ginkluotą sukilimą, kuriam, Lenkijoje įvedus karo padėtį, kelias iš esmės jau buvo užkirstas. Todėl Lietuvos ir Baltarusijos lenkų parama Lenkijai rusų buržuazijos ir inteligentijos suvažiavimuose buvo labai reikalinga.

Lietuvos ir Baltarusijos lenkams VI Žemietijų suvažiavime atstovavo Vilniaus, Kauno, Minsko, Gardino, Vitebsko, Mogiliovo gubernijų pasiuntiniai¹⁶⁷, solidarizavęsi remdamiesi pilietiniu, t. y. buvusios LDK valstybinių tradicijų, pagrindu. 1905 metai buvo pradinis Lietuvos ir Baltarusijos dvarininkijos-bajorijos konsolidacijos etapas. Šie politiniai sluoksniai pasisakė už Lietuvos autonomiją, t. y. teritorinę autonomiją, apimančią LDK 1795 m. sienomis¹⁶⁸. Tiesa, Lietuvos ir Baltarusijos lenkų pozicija nebuvo vienalytė: kaip minėta, ji svyravo nuo ketinimų turėti tam tikrą savivaldą Lenkijos autonomijos sudėtyje iki Lietuvos (t. y. Lietuvos ir Baltarusijos) autonomijos, tiesiogiai subordinuotos Peterburgui. Dauguma jų ateityje tikėjosi atstatyti federacinius ryšius su Lenkija, eventualiai – ir su Ukraina, t. y. buvo puoselėjami LDK, kartu ir Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo planai. Aišku, visi šie projektai priklausė nuo tolesnio revoliucijos vystymosi Rusijoje ir Lenkijoje bei Lietuvoje.

Nors, kiek žinoma, bendros šių neviešų susirinkimų dalyvių rezoliucijos nebuvo pasirašytos, tačiau derybos vyko tolerantiškai. Visos

*Šiuo atveju galima išvelgti tam tikrą panašumą tarp lenkų ir lietuvių politinių veikėjų bandymų savaip interpretuoti istorinius ir apsisprendimo motyvus. Bet nesunku pastebėti esminį skirtumą: lietuvių parengtuose Lietuvos autonomijos etnografinėmis ribomis sukūrimo projektuose etniniams pakraščiams galėjo būti taikomi ir apsisprendimo, ir istorinės teisės principai. Tai reiškia, kad nustatant Lietuvos autonomijos ribas, istoriniai motyvai (LDK valstybinės-pilietinės tradicijos) būtų leidę šias ribas išplėsti. Vis dėlto pasitenkinta ribotu istorinių teisių pritaikymu: jomis numatoma pasinaudoti tais atvejais, kai apsisprendimo motyvai nebetenkina gyvybiškų tautos poreikių (didesnės dalies Vilniaus gubernijos su Vilniaus miestu, Suvalkų gubernijos priskyrimas Lietuvos autonomijai).

¹⁶¹ Lietuvos atstovų: P. Višinskio, inž. Bielskio, dr. K. Griniaus pareiškimas, op. cit., l. 1.

¹⁶² Литовский вопрос /Новое время, г. 1905, нр. 134/, Lietuvos VIA, f. 378, BS 1905, b. 406, l. 4.

¹⁶³ Ibidem.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ P. Višinskis, Užrašų knygelė, op. cit.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Akta zjazdów. Zjazd szósty, l. 114, 119.

¹⁶⁸ J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983, s. 75.

lenkų politinės grupuotės išreiškė simpatijas lietuviams. Tiesa, Lietuvos lenkų pareiškimai dėl lietuvių teisės kurti atskirą autonomiją, t. y. Lietuvos autonomiją etnografinėmis ribomis su jai prijaunčiančiais etniniais pakraščiais¹⁶⁹, nebuvo išpareigojantys, nes formalus šių teisių pripažinimas dar nereiškė, jog pasisakoma už šį vienintelį etnopolitinės raidos modelį. Juk kaip tik Lietuvos lenkai ieškojo bendradarbiavimo formų su lietuvių nacionalinio judėjimo atstovais. Juo labiau nestebina pareiškimai apie būtinumą toleruoti ir s k a t i n t i lietuvių kultūrinę veiklą, palaikyti glaudžius Lietuvos lenkų, Lenkijos lenkų, lietuvių ir baltarusių tarpusavio ryšius¹⁷⁰. Tačiau dėmesį patraukia 1905.XI.7(20) įvykęs pasitarimas, kuriame buvo diskutuojama galimybė sušaukti lietuvių ir lenkų suvažiavimą Vilniuje arba Varšuvoje¹⁷¹. Faktiškai tai būtų buvusių Lenkijos Karalystės ir LDK žemių, priklausančių Rusijos imperijai, atstovų suvažiavimas. Deja, nėra tikslių duomenų, ar dėl tokio suvažiavimo tuomet nepavyko susitarti, ar suderinus pozicijas šių susitarimų nebuvo laikomasi. P. Višinskio užrašų knygelėje, kur pavyko rasti duomenų apie šias konsultacijas, ne viskas nuosekliai aprašyta. Aptinkame tik tezių nuotrupas¹⁷².

Lietuvoje tada buvo ruošiamasi Lietuvių suvažiavimui Vilniuje. Lenkijoje tuo metu buvo reikalaujama sušaukti Lenkijos atstovų suvažiavimą. Todėl visai natūralu, kad bendruose lenkų ir lietuvių susibūrimuose ir kilo idėja sušaukti lenkų ir lietuvių suvažiavimą. Galima daryti prielaidą, kad lietuviai kvietė lenkus į Lietuvių suvažiavimą Vilniuje. Apie tai sprendžiamie iš P. Višinskio nuorodos į Lietuvos lenkų atstovo Soligorskio atsakymą K. Griniui „/.../ apie pakvietimą į suvažiavimą /.../“; šį pakvietimą Soligorskis „/.../ pataria visas partijas priimti“¹⁷³.

Sunku pasakyti, kaip būtų susiklosčiusi Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos politinė padėtis 1905 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais, jei būtų sušauktas bendras lietuvių ir lenkų suvažiavimas. Tačiau galima drąsiai teigti, kad netgi ir nepasiekus konsensuso dėl valstybingumo atkūrimo principų remiantis senosios Respublikos arba LDK valstybiniu-pilietiniu tradicijų pagrindu, neišvengiamai būtų išlikęs pats įvykusio suvažiavimo faktas. Tatai leistų savaip interpretuoti LDK atkūrimo prielaidas bei galimybes ir galbūt ateityje modifikuoti buvusiose LDK žemėse gyvenančių tautų etninės ir pilietinės identifikacijos principus.

Baigiant reikėtų pridurti, kad VI Žemietijų suvažiavimas pripažino ypatingą Lenkijos statusą ir išskirtinę jos teisę į teritorinę autonomiją¹⁷⁴.

5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui

Rinkimai į Suvažiavimą. Lietuvos valsčių nutarimai. Rusijos vyriausybei, skatinusiai „etnografinę“ lietuvių tautą atsiriboti nuo Lenkijos ir kartu nuo Abiejų Tautų Respublikos restauravimo planų, iškilo nelengvas uždavinys: kiek įmanoma stabdyti lietuvių etnopolitinę konsolidaciją kultūrinių suvaržymų panaikinimo sąskaita. Tačiau paspartinti šį procesą tuoj po „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ pasirodymo iš esmės nebuvo galima. Be to, vietinė caro administracija nesitikėjo, kad Lietuvos gyventojai taip gausiai dalyvaus Lietuvių suvažiavime. „Atsišaukimą į lietuvių tautą“ „Vilniaus žinios“ išspausdino 1905.X.29 (XI.11). Taigi iki Suvažiavimo buvo likusios trys savaitės. Bent paviršutiniškai apžvelgę bendrą Lietuvos revoliucinę situaciją 1905.X.29–XI.20(XI.11–XII.3), t. y. nuo „Atsišaukimo“ pasirodymo iki Lietuvių suvažiavimo, pažymėsime, kad laikas organizuoti Suvažiavimą buvo labai parankus. Tuo metu vietinė caro administracija nesugebėjo kontroliuoti padėties nei Lietuvos mieste, nei kaime¹⁷⁵. Sustiprintos apsaugos padėties, įvestos Vilniaus mieste 1905.IV.20(V.3) ir Kauno gubernijoje 1905.VIII.15(28)¹⁷⁶, faktiškai nebuvo paisoma. Revoliuciniam judėjimui malšinti trūko ir karinės jėgos.

¹⁶⁹ P. Višinskis, Užrašų knygelė, op. cit.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Ibidem (1905.XI.7 d. lenkų ir lietuvių susirinkimas).

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ Ibidem.

¹⁷⁴ Akta zjazdów. Zjazd szósty, l. 118–119.

¹⁷⁵ „Metinės Lietuvių suvažiavimo Vilniuje sukaktuvės“, *Naujoji gadynė*, 1906.XI.23(XII.6), nr. 27, p. 417; Pr. Klimaitis, „Kas dėjosi Lietuvoj 1905 metų lapkričio mėn.“, op. cit.; *Революция 1905–1907 гг. в Литве. Документы и материалы*, В., 1961, с. 193–211, 249–252, 347–356, 428–429.

¹⁷⁶ A. Tyla, „Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai“, op. cit., p. 80.

Išimtis buvo Suvalkų gubernija, kurioje 1905.X.30(XI.13) įvesta karinė padėtis. Ji galiojo iki 1905.XI.18(XII.1), t. y. beveik iki pat Lietuvių suvažiavimo¹⁷⁷. 1905.XI.18(XII.1), netekus galios visiems kitiems anksčiau priimtiems Varšuvos ir Suvalkų generalgubernatorių potvarkiams, buvo išleistas naujas Varšuvos generalgubernatoriaus potvarkis, kuris Suvalkų gubernijos visuomeninį gyvenimą varžė kur kas mažiau negu Vilniaus ar Kauno¹⁷⁸. Todėl prieš pat Lietuvių suvažiavimą suvalkiečiai jau galėjo laisviau burtis ir rinkti atstovus į Suvažiavimą.

Nors po ramybės laikotarpio Lietuvos kaime, trukusio visą rugsėjį ir pirmąją spalio pusę, valstiečių mitingai ir demonstracijos prasidėjo jau trečioje spalio dekadroje (13 mitingų)¹⁷⁹, tačiau tai dar nebuvo organizuotas valstiečių judėjimas. Pavyzdžiui, spalio pabaigoje galima nurodyti vos vieną atvejį (Kupiškio vls.), kai per mitingą buvo nušalinta ir senoji valsčiaus valdyba.

Organizuotas valstiečių judėjimas prasidėjo tik po „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ pasirodymo. Apie tai jau rašė A. Tyla: „/.../ valstiečių seniūnijų bei kaimų reikalavimų Lietuvių suvažiavimui parengimas ir atstovų rinkimai telkė valstiečius į susibūrimus, sudarė sąlygas masinei agitacijai ir bendriems jų veiksams, jų iniciatyvai pasireikšti /...“¹⁸⁰. Daugeliu atvejų per mitingus ir demonstracijas (kartais juose dalyvaudavo net keli tūkstančiai kaimo gyventojų) buvo šalinama senoji valsčiaus valdyba ir renkama nauja, šalinami anksčiau caro valdžios paskirti mokytojai, policija ir t. t. Dažnai vyko susidūrimai su žandarais (rečiau – su kariuomene), kurie, tiesa, iki Suvažiavimo nebuvo tokie žutbūtiniai, kaip po jo.

Reakcija į „Atsišaukimą“ buvo, galima sakyti, žaibiška. Pirmieji mitingai prasideda X.30(XI.13), o jau kitą savaitgalį mitingai, demonstracijos, taip pat ir vietinės valdžios perrinkimas paplinta po visą Aukštaitiją¹⁸¹. Šis judėjimas masiniu tampa paskutinę savaitę prieš Suvažiavimą, t. y. 1905.XI.13–20(XI.26–XII.3). Būtent tada jis išplinta ir Žemaitijoje bei Suvalkijoje, mažiau – vakarinėje Vilniaus gubernijos dalyje (Švenčionių, Vilniaus ir Trakų apskr.). A. Tyla savo monografijoje 1905.X.30–XI.20(XI.13–XII.5) laikotarpiu mini 59 mitingus ir demonstracijas, iš kurių 32 įvyko Aukštaitijoje*, 13 – Žemaitijoje**, 11 – Suvalkijoje, 3 – Vilniaus gub.¹⁸² Tai sudaro apie 24% visų 190 įvykusių mitingų ir demonstracijų. Taip pat nustatyti 34 atvejai, kai buvo perrinktos ar uždarytos valsčių valdybos ir sudaryti valsčių komitetai, iš jų 33 Kauno gub. (27 Aukštaitijoje ir 6 Žemaitijoje) ir 1 – Suvalkų gub.¹⁸³ (27% visų valsčių valdybų uždarymo ir pakeitimo atvejų

1905 metais). Beje, Suvalkijoje prieš Suvažiovimą dėl karo padėties iš esmės nebuvo galimybės pakeisti vietinės valdžios. Tuo pačiu metu priskaičiuojama 66 iš 164 valstiečių veiksmų sudemokratinant pradinės mokyklas (t.y. apie 40% užfiksuotų per visus 1905 metus); daugiausia Aukštaitijos apskrityse – 42, Suvalkijoje – 12, Žemaitijoje – 10, Vilniaus gub. – 2¹⁸⁴.

Nors skaičiai rodo, kad pirmavo Aukštaitija, tačiau nereikia pamiršti, kad atstovai į Suvažiovimą rinkti ne tik per mitingus ir demonstracijas, bet ir valstiečių susirinkimuose, kurie nebuvo masiniai.

„Atsišaukimo į lietuvių tautą“ efektyvumas leidžia teigti, kad lietuvių inteligentijos įtaka Lietuvos kaimui jau buvo didelė. Inteligentija ir valstietija, aišku, nevienodai suvokė tautai iškilusius uždavinius, tačiau ši samprata skyrėsi tiek, kiek skyrėsi inteligentijos ir valstietijos socialinės-kultūrinės funkcijos. Ir inteligentija, ir valstietija suvokė priklausomumą tai pačiai etnopolitinei ir socialinei bendrijai. Tai liudijo, kad lietuvių tauta pasiekė naują pilietinės visuomenės brandos pakopą. Koks bus tolesnis procesas, priklausė jau nuo paties Lietuvių suvažiovimo, jo masto, nutarimų ir t. t.

Vis dėlto „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ paskelbimas savaime dar negarantavo masinio Lietuvos kaimo atstovų dalyvavimo Suvažiovime. Daug kas priklausė nuo to, kaip politinės partijos ir grupuotės organizuos valstiečius. Lapkričio mėn. agitacinį darbą dirbo LVS ir LDP¹⁸⁵, taip pat tautiniai demokratai, kurių leidžiamos „Vilniaus žinios“ pateikdavo gana išsamią informaciją apie būsimą Suvažiovimą. LSDP savo vietinėms organizacijoms taip pat nedraudė organizuoti valsčių susirinkimų ir rinkti atstovų į Lietuvių suvažiovimą.

¹⁷⁷ Ibidem, p. 88–89.

¹⁷⁸ Ibidem, p. 89.

¹⁷⁹ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 222–225.

¹⁸⁰ Ibidem, p. 76.

¹⁸¹ Ibidem, p. 222–225.

*T. y. Kauno, Panevėžio, Ukmergės ir Zarasų apskrityse.

**T. y. Telšių, Raseinių ir Šiaulių apskrityse.

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ Ibidem, p. 226–230.

¹⁸⁴ Ibidem, p. 231–237.

¹⁸⁵ Liudas /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių tautos susivažiovimo Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.30(XII.13), nr. 281; E. Motieka, „Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizavimas“, op. cit., p. 239.

Kaip prisimename, „Atsišaukime į lietuvių tautą“ nebuvo formuluojama, kad rinkimai į Suvažiovimą yra privalomi – iš esmės į jį galėjo atvykti visi norintieji. Tačiau daugelyje Lietuvos valsčių rinkimai įvyko. Atstovus nebūtinai rinko nuo valsčių, kartais – nuo parapijų, seniūnijų ar kaimų. Dažnai buvo renkami du atstovai – vienas nuo mažžemių arba bežemių, kitas – nuo stambių ar vidutinių ūkininkų. Kartais rinkta 4 ar net daugiau atstovų¹⁸⁶. Rinkimai buvo lygūs ir tiesioginiai, tačiau nebuvo visuotiniai ir slapti. Tiksliau pasakius, rinkimai buvo tokie, kurie jie buvo deklaruoti „Atsišaukime“ – nesuformulavus tvirtų rinkiminių nuostatų, jie vyko bet kaip. Dažnai valstiečiai Lietuvių suvažiovimą tapatino su LSDP ir LDP išpopuliarintu Vilniaus seimu ir įsivaizdavo, kad renka delegatus į šį Seimą.

Valstiečių nutarimai apie atstovų išrinkimą dažnai buvo įrašomi į valstiečių nutarimų knygas. Vėliau rusų administracijai tai buvo daiktinis įrodymas prieš Suvažiovimo dalyvius ir jų rinkėjus. Prieš Suvažiovimą OK gavo nemažai įvairių nutarimų, įgaliojimų, referatų. Šie nutarimai dažniausiai buvo atsiųsti iš tų valsčių, kurie dėl vieno ar kitų priežasčių savo atstovų negalėjo deleguoti, nors nemažai nutarimų arba įgaliojimų atsivežė ir valsčių delegatai. Deja, dingus Suvažiovimo archyviui, dingo ir didžioji šių nutarimų dalis. Pasak A. Tylos, išliko tik 9 Lietuvių suvažiovimui adresuoti valsčių, seniūnijų, kaimų ar pavienių asmenų nutarimai* arba referatai¹⁸⁷: Labardžių vls. Juodainių seniūnijos¹⁸⁸, Jonišio vls., Vilkijos vls. Valantiškių, Paliesių ir Zauniškių kaimų¹⁸⁹, Betygalos vls. Paliepių seniūnijos, Pasvalio miestelio valstiečių, Veliunos vls., Krekenavos vls., S. Katino iš Šiaulių ir Pašuvės altaristos kun. F. Pluko¹⁹⁰. Prie jų dar galėtume priskirti ir Čipėnų vls. nutarimus¹⁹¹. Nors juose nebuvo užfiksuota, kad jie adresuojami Suvažiovimui, tačiau iš esmės jie atliko būtent šią funkciją: nutarimai priimti tuo metu, kai buvo renkami delegatai į Suvažiovimą, juos suformulavo vienas aktyviausių Suvažiovimo idėjos propaguotojų E. Galvanauskas, galiausiai jie darė įtaką Suvažiovimo nutarimams.

Suvažiovimui adresuoti nutarimai savo problematika labai panašūs. Svarbiausi reikalavimų postulatai buvo perimti iš LDP ir LSDP programinių dokumentų. Tiesa, jie buvo suformuluoti kur kas paprasčiau. Kita vertus – šie reikalavimai iš esmės buvo susiję su vietinės valdžios pakeitimo ir Lietuvos kaimo ekonominėmis problemomis. Tai – vietinės valdžios organai, mokyklos, žemė, gamyklos, mokesčiai, kaimo ir dvaro santykiai, luomų teisių sulyginimas ir t. t. Tokį universalų Lietuvos kaimo gyventojų reikalavimų sąvadą 1905.XI.12(25) „Vilniaus žiniose“ pa-

skelbė A. Sketeris**¹⁹². Nemažai Lietuvos valsčių nutarimų tiems reikalavimams buvo identiški. Etnopolitiniai reikalavimai (šiuo atveju – Lietuvos autonomija su Seimu Vilniuje) figūravo tik kaip vienas iš nutarimų punktų. Tačiau Suvažiavimo organizatoriams šie valstiečių nutarimai pasitarnavo formuluojant Lietuvių suvažiavimo bei LVS nutarimus ir projektuojant tolesnius kovos prieš vietinę administraciją veiksmus.

Kur kas griežčiau etnopolitiniai reikalavimai buvo formuluojami Lietuvių suvažiavimui iš Bostono, Filadelfijos, Bruklino, Broktono, Baltimorės, Vorčesterio, Niu Briteno ir kitų Amerikos miestų atsiųstose telegramose, kuriose Lietuvos autonomijos ir jos teritorinio vientisumo problemos buvo siejamos tiesiogiai¹⁹³. Panašiai galėtume apibūdinti ir Peterburgo lietuvių susirinkimo, įvykusio 1905.XI.18(XII.1) „Lietuvių laikraščio“ redakcijoje, pareiškimą¹⁹⁴, tiesa, šiek tiek nuosaikesnį už minėtus Amerikos lietuvių reikalavimus.

Politinės grupuotės Suvažiavimo išvakarėse. Iki lapkričio 5(18) d. vyko gana arši partijų ir politinių grupuočių tarpusavio kova. Tačiau artėjant Suvažiavimo dienai, ši kova po truputį blėso (be abejo,

¹⁸⁶ Žr. 185 išnašą. Taip pat: B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., p. 696; J. Basanavičius, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 10; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 76; J. Gudas, „1905 metai Alsėdžių padangėje“, op. cit. ir kt. veik.

*Prieš Suvažiavimą buvo priimta ir daugiau nutarimų, kurių tekstai išliko, tačiau jie nebuvo adresuoti Lietuvių suvažiavimui ir buvo labiau susiję su vietinės valdžios pakeitimu (žr. *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 14; XII.15(28), nr. 2, p. 28 ir t. t.).

¹⁸⁷ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 76.

¹⁸⁸ B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., p. 696.

¹⁸⁹ ?/, „Iš Lietuvos“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.5(18), nr. 286.

¹⁹⁰ „Sveikinimai Vilniaus Seimui“ (Amerikos lietuvių telegramos), LLTI RS, f. 22-1447, l. 3-12.

¹⁹¹ „Čipėnų valsčiaus nutarimas“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.20(XII. 3), nr. 273.

**Tiktai A. Sketeris šiuos nutarimus vadino „Lietuvių atstovų programa Ciesorystės Seime“, t. y. Valstybės dūmoje.

¹⁹² A. Sketeris, „Sodiečių sandora (sumanymas)“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.12(25), nr. 265.

¹⁹³ ?/, „Amerikos lietuviai ir susivažiavimas Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.11(24), nr. 288; „Amerikos lietuviai ir susivažiavimas Vilniuje. Susirinkimas Lietuvių Bostone“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.20(1906.I.2), nr. 290; Laiškas-sveikinimas iš Bostono, MAB RS, f. 57-VČ 11, l. 1.

¹⁹⁴ Lietuvių laikraščio lapelis, 1905.XI.25(XII.9), nr. 14; P. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus seimo“, op. cit., p. 254; F. Bugailiškis, „Iš šiaudinės pastogės į platųjį pasaulį“, LLTI RS, f. 11-135, l. 156.

sąlygiškai; Suvažiavimo metu ji vėl išliepsnojo). Paskelbus „Atsišaukimą į lietuvių tautą“, apie rengiamą Suvažiavimą greitai sužinojo visa Lietuva, gausios lietuvių kolonijos Peterburge, Maskvoje, Odesoje, Rygoje, Liepojoje ir kt. Tautinių demokratų iškelta idėja išjudino visą lietuvių visuomenę, visus jos luomus ir socialinius sluoksnius.

Rinkimai į Lietuvių suvažiavimą dar labiau suaktyvino tautines-revoliucines nuotaikas Lietuvos kaime ir faktiškai reiškė, jog Suvažiavimo idėja bus realizuota.

Tokia įvykių raida keitė ir organizuotų politinių jėgų nuostatą. LDP, nors ir dalyvavusi OK veikloje, tačiau iš pradžių gana rezervuoti žiūrėjusi į Lietuvių suvažiavimą, pamažu keitė taktiką: ėmėsi platinti literatūrą, stengėsi patraukti lietuvių inteligentiją, pasiskubino išleisti savo organo „Lietuvos ūkininko“ kreipimąsi į būsimus skaitytojus ir t. t.¹⁹⁵ Vis dėlto aktyviau reikėsi besikuriantis LVS, iš esmės rėmusi tuometinę tautinių demokratų politiką. LVS veikėjai (J. Gabrys-Paršaitis, Vl. Pauliukonis, L. Gira, Pr. Butkus ir kt.), dalyvaudami OK veikloje¹⁹⁶, taip pat vedė propagandą tarp valstiečių, skatindami juos stoti į steigiamą valstiečių organizaciją. Ši veiklos forma leido jausti kaimo nuotaikas ir kartu suteikė galimybę jas valdyti. LVS buvo OK ir gausiausio Lietuvos visuomenės sluoksnio – valstietijos – savotiška tarpininkė, kartu siaurinusi LSDP veiklos sferą. „Vilniaus žinios“ prieš pat Suvažiavimą tapo ne tik tautinių demokratų, bet ir LVS tribūna. (žr. *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 226, 267, 268 ir kt.). Remiantis J. Gabrio-Paršaičio ir J. Basanavičiaus abipusiu susitarimu, LVS steigiamąjį suvažiavimą numatoma sušaukti 1905.XI.21–22(XII.4–5), t. y. Lietuvių suvažiavimo metu¹⁹⁷. Manyta, kad tai padės sukviesti į Vilnių daugiau Lietuvos kaimo žmonių ir bus Lietuvių suvažiavimo pasisekimo garantija. Populiarinant Lietuvių suvažiavimą, nemažai prisidėjo ir LMS.

Pamačiusi, kad Lietuvių suvažiavimo idėja patraukė didžiules valstiečių ir net darbininkų mases¹⁹⁸, LSDP taip pat skubėjo susigrąžinti savo įtaką. Daug LSDP vietinių organizacijų narių buvo išrinkti delegatais, kita dalis apskritai prijautė būsimajam Lietuvių seimui¹⁹⁹. LSDP CK, matydamas taip besiklostančią situaciją, nutarė dalyvauti Suvažiavime ir „duoti jo darbams revoliucinę kryptį ir turinį“²⁰⁰. LSDP programa²⁰¹, be abejonės, buvo radikaliausia, ir visų pirma tuo, jog kvestionavo būsimo Suvažiavimo juridinį pagrindą ir Suvažiavimo nutarimų įgyvendinimo kelius, tai yra būtent tuos aspektus, kurių neakcentavo kitos partijos.

Taigi konservatyvių lietuvių visuomenės veikėjų teiginiai²⁰², kad LDP ir LSDP trukdė organizuoti Suvažiavimą, netikslūs. Kaip matome, tik OK veiklos pradžioje demokratų partijoje buvo kilęs nedidelis konfliktas dėl dalyvavimo parengiamuosiuose Lietuvių suvažiavimo darbuose, o LSDP, gana ilgą laiką pasisakiusi prieš Suvažiavimą, vėliau nutarė jame dalyvauti.

Plintąs krašte tautinis-politinis sąjūdis vertė ir konfesinę inteligentiją keisti savo taktiką. Siekimas išlaikyti savo įtaką Lietuvos visuomenei nulėmė tai, jog, be įprastinių masinės sąmonės valdymo priemonių ir įvairių kultūrinės veiklos formų, pradedamos kurti politinės struktūros. Tiksliau pasakius, katalikų bažnyčios visuomeninė srovė jau privalo politiškai afišuotis, nes tik šitaip buvo galima paritetiniais pagrindais su kitomis politinėmis jėgomis dalyvauti akcijoje, turėjusioje susumuoti lietuvių tautinio judėjimo rezultatus ir suformuluoti naujus uždavinius. Čia vėlgi savo vaidmenį suvaidino „Vilniaus žinios“, 1905 m. spalio–lapkričio mėn. išspausdinusios nemažai žinučių ir straipsnių, sprendžiančių lietuvių katalikų dvasininkijos kultūrinės ir politinės veiklos problemas, taip pat atsišaukimų visos Lietuvos ir ypač Vilniaus vyskupijos kunigams lietuviams, kviečiančių atvykti į Lietuvių suvažiavimą (*Vilniaus žinios*, 1905, nr. 248–254, 255, 256, 257, 260, 262, 265, 268, 269 ir kt.). Buvo aptariamoms galimybės vienyti visų trijų Lietuvos vyskupijų – Vilniaus, Kauno ir Seinų – konfesinės inteligentijos pastangas politinei organizacijai įkurti²⁰³. Suaktyvėjo kunigų veikla ir provincijoje.

Į Suvažiavimo rengimą aktyviai įsitraukė Maskvoje studijavę lietuviai, išleidę net atsišaukimą, kviečiantį lietuvių inteligentus kuo grei-

¹⁹⁵ L. Gira, „Didysis Vilniaus seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.IX.27, nr. 8; F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

¹⁹⁶ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 14, 16, 20, 23 ir kt.

¹⁹⁷ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1936, nr. 50, p. 997, 1937, nr. 1, p. 13.

¹⁹⁸ V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje“, *Raštai*, t. 9, p. 443.

¹⁹⁹ S. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 83; A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 64.

²⁰⁰ M. Biržiška, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., p. 697.

²⁰¹ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 27.

²⁰² Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojūs*; J. Kriaučiūnas, *Mano praeities vaizdeliai*, p. 19; Idem, „Didijį Vilniaus Seimą atsiminus“, op. cit.

²⁰³ J. Kukta, „Vilniaus vyskupystės kunigams“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.16(29), nr. 269.

čiau vykti į Lietuvą²⁰⁴. Taip pat į Lietuvą dar gerokai prieš Suvažiavimą išvyko Peterburgo, Tartu, Varšuvos studentai lietuviai²⁰⁵.

Taigi, kai savo šalininkus pradėjo mobilizuoti LSDP ir bebaigianti formuotis Lietuvių katalikų politinė srovė, pasidarė aišku, kad Suvažiavime bus atstovaujama visai tuo metu susiklosčiusiai politinei struktūrai. Suvažiavimo organizavimo gijas, kaip ir anksčiau, laikė tautiniai demokratai.

Organizacinio komiteto veikla. OK prieš pat Suvažiavimą ir po jo veikė aktyviai, nuolat apie tai primindamas „Vilniaus žiniose“ (žr. nr. 265–273). Iš viso yra išlikę 10 OK susirinkimų protokolų. Paskutinis numeruotas OK posėdžių protokolai – Nr. 5 – datuotas 1905.X.27 (XI.9)²⁰⁶. Kiti nenumeruoti, nurodytos tik jų datos. Pirmuosiuose aštuoniuose protokoluose išdėstytos medžiagos nuoseklumas leidžia teigti, jog tarp 1905.X.19(XI.1) ir XI.5(18) buvo užfiksuoti visi arba beveik visi OK posėdžiai (žinomi 8)²⁰⁷. Kiti du žinomi OK susirinkimai įvyko 1905.XI.8(21) ir XI.15(XI.28)²⁰⁸. Logiškai svarstant, neįtikėtina, kad pačiu įtempčiausiu Suvažiavimo rengimo laikotarpiu, t. y. tarp 1905.XI.6 (19) ir XI.20(XII.3), teįvyko vos du posėdžiai. Matyt, kitų posėdžių protokolai arba neišliko, arba J. Basanavičius jų nespėjo parengti. Kad OK posėdžių buvo daugiau, galima spręsti iš išlikusių 1905.XI.8(21) ir XI.15 (28) susirinkimų protokolų, kuriuose tiesiogiai neužsimenama apie naujos Suvažiavimo programos priėmimą. O juk žinoma, kad Suvažiavimo išvakarėse OK priėmė naują programą ir 1905.XI.21(XII.4) pateikė ją Suvažiavimui²⁰⁹.

Priešpaskutiniame J. Basanavičiaus užfiksuotame posėdyje – 1905.XI.8(21) – apie naują programą nekalbama, tačiau iš numatytų parengti referatų temų, lyginant jas su pirmosios (pateiktos „Atsišaukime į lietuvių tautą“) ir antrosios programų punktais²¹⁰, galima spręsti, kad programa kito. Tiksliai tada, t. y. 1905.XI.8(21), matyt, dar nebuvo suformuluotas galutinis variantas. „Vilniaus Seimo medžiagoje“ pateiktame paskutiniame protokole – 1905.XI.15(28) – buvo kalbama, kad reikia atspausdinti 600 programų²¹¹. Matyt, turėta galvoje galutinis antrasis programos variantas, kuris ir buvo atspausdintas „Vilniaus žinių“ spaustuvelyje²¹². Todėl galima daryti išvadą, kad naujoji programa buvo parengta 1905.XI.6–15(19–28), o atspausdinta 1905.XI.16–19(XI.29–XII.2), nes XI. 20(XII.3) ji jau platinta tarp anksčiau atvykusių Suvažiavimo dalyvių.

Antroji programa šiek tiek skyrėsi nuo pirmosios. Tiesa, pusė programos, kaip ir anksčiau, buvo skirta vietinės savivaldos ir lietuviškų

mokyklų reikalams. Tačiau politinėms problemoms jau numatyta kur kas daugiau vietos. Pvz., pirmosios programos pirmieji du punktai (caro manifestas ir rinkimai į Dūmą) buvo reikalingi pademonstruoti, kad Suvažiavimo organizavimas neprieštarauja Spalio 17 d. manifestui, tuo tarpu naujojoje numatyta aptarti lietuvių tautos istorines tradicijas ir jas sieti su tuometine etnosocialine ir etnopolitine situacija. Be to, ketvirtas punktas skiriamas Lietuvos autonomijai aptarti, o deklaruojama būtinybė Suvalkų guberniją prijungti prie Lietuvos autonomijos jau reiškė, kad Memorandume iškelta etnopolitinio atskirumo nuo Lenkijos problema bus pateikta svarstyti visos tautos atstovams. Spalio 17 d. caro manifesto ir rinkimų į Dūmą klausimai nukelti atitinkamai į 3 ir 5 dienotvarkės punktus. Ši programos politizavimą, matyt, nulėmė 1905 m. lapkričio mėn. viduryje susiklosčiusios palankesnės galimybės viešai reikšti politines aspiracijas bei įsitikinimus, kad caro valdžia jau nebegalės sutrukdyti Lietuvių suvažiavimo. Taip pat nemažą vaidmenį vaidino LDP spaudimas radikalizuoti programą²¹³.

Naujos, nors dar gana nuosaikios Suvažiavimo programos priėmimas reiškė, kad tautiniai demokratai tikėjosi išlaikyti iniciatyvą ir per Suvažiavimą. Tai patvirtina ir tas faktas, kad OK buvo numatęs kiekvienu iš dienotvarkėje suformuluotų punktų paruošti po referatą: Pr. Klimaitis sutiko parengti pranešimą apie Lietuvos mokyklas, M. Davainis-Silvestraitis – apie lietuvius, latvius ir kitas Lietuvoje gyvenančias tautas. J. Ambraziejus ir St. Stakelė – apie parapijų reikalus, J. Gabrys-Paršaitis – apie ūkininkus, J. Kaunas – apie mokesčius, Jonas Vileišis – apie žemiečių įstaigas bei dar dviem nenurodytomis temomis (kitų refe-

²⁰⁴ Atsišaukimas į lietuvius inteligentus, gyvenančius Rusijoje, LLTI RS, f. 22-1443, l. 1–2.

²⁰⁵ Vl. Nagevičius, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikai“, op. cit., nr. 292; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 88–89; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 168.

²⁰⁶ /J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 14.

²⁰⁷ *Ibidem*, l. 9–23.

²⁰⁸ *Ibidem*, l. 24–25.

²⁰⁹ *Ibidem*, l. 26.

²¹⁰ *Ibidem*, l. 24.

²¹¹ *Ibidem*, l. 25.

²¹² *Ibidem*, l. 24.

²¹³ F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

ratų autoriai nenurodyti)²¹⁴. Kaip matome, daugiausia referatų turėjo parengti tautininkai (Pr. Klimaitis, M. Davainis-Silvestraitis, J. Ambraziejus, St. Stakelė) ar jiems palankūs politiniai veikėjai (J. Gabrys-Paršaitis, J. Kaunas).

Paskutiniuose mums žinomuose posėdžiuose daugiausia svarstyti konkretūs, techniniai Suvažiavimo rengimo reikalai: delegatų sutikimas ir apgyvendinimas, informacijos atvykusiems suteikimas, Suvažiavimo bilietų ir programų spausdinimas bei platinimas, tvarkos palaikymas ir t. t. Pažymėtina, kad šių pareigų ėmėsi tautiniai demokratai ir kiti apie „Vilniaus žinias“ besitelkiantys asmenys²¹⁵.

Dėmesį patraukia J. Basanavičiaus pateiktas sumanymas pagaminti tam tikrus ženklelius – raudonas kokardas su balto metalo vyčiais. Juos siūlyta pardavinėti per Suvažiavimą. Pasiūlymą OK priėmė ir vykdyti pavedė G. Landsbergiui-Žemkalniui ir O. Pleirytei, kurie sėkmingai susidorojo su šiuo uždaviniu²¹⁶.

LDK valstybinių simbolių panaudojimas nedviprasmiškai rodo, kad lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjai suvokė LDK valstybinių tradicijų reikšmę kovojant dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo, t.y. šiuo atveju siekiant modifikuotos jo formos – Lietuvos autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje. Apie tai liudija ir Suvažiavimo išvakarėse pasirodęs J. Basanavičiaus straipsnis „Apie spalvą (parvą) tautiškosios lietuvių vėliavos“²¹⁷, kuriame aiškinama, kad ankstesnė, valstybinė, LDK ir dabartinė lietuvių vėliavos neturėtų skirtis.

²¹⁴J. Basanavičius, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 24.

²¹⁵Ibidem, l. 24–25.

²¹⁶Ibidem, l. 24; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas (1905–1925). Iš mano atsiminimų“, *Lietuva*, 1926.I.7, nr. 4; O. Pleirytė-Puidienė, „Vilnius ir Dr. Basanavičius“, op. cit.; B. Vokietaitytė, „Ona Pleirytė-Puidienė“, *Už lietuvibę*, MAB RS, f. 12-3078, l. 122.

²¹⁷J. Basanavičius, „Apie spalvą (parvą) tautiškosios lietuvių vėliavos“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.19(XII.2), nr. 272.

II skyrius

SUVAŽIAVIMO DARBAS

1. Suvažiavimo pradžia

Suvažiavimo dalyviai. Suvažiavimo dalyvių identifikavimas yra vienas iš sunkiausiai sprendžiamų klausimų. Žinoma, kad Suvažiavimo pradžioje bandyta registruoti dalyvius išduodant jiems bilietus, kurių buvo pagaminta 1800¹. Tačiau į Suvažiavimo salę nemažai įėjo ir be bilietų. Todėl dauguma liudininkų priskaičiuoja apie 2000 Suvažiavimo dalyvių². Neaišku, ar visi 1800 gavusiųjų bilietus buvo įregistruoti, nes ši medžiaga neišliko. Antrą kartą Suvažiavimo dalyvius bandyta suregistruoti 1930–1932 m., kai šios iniciatyvos ėmėsi „Lietuvos žinių“ redakcija³. Nors iš šio laikraščio publikacijų žinoma, kad daug Suvažiavimo dalyvių atsišaukė, tačiau ši redakcijos archyvo dalis taip pat neišliko.

Suvažiavime dalyvavo ne tik atstovai iš Kauno, Suvalkų, Vilniaus, Gardino gubernijų, bet ir iš Mintaujos, Liepojos, Rygos, Talino, Tartu, Peterburgo, Maskvos, Minsko, Voronežo, Odesos, Varšuvos, taip pat iš Prūsijos⁴. Daugumą atvykusiųjų sudarė valstiečiai. Įvairūs autoriai priskaičiuoja jų nuo 1000 iki 1500⁵. Didesnė dalis turėjo savo valsčių jiems suteiktus įgaliojimus⁶. Iš atsiminimų matyti, kad didelę valstiečių dalį sudarė pasiturintys ūkininkai, nors nemažai buvo bežemių ir mažžemių⁷. Pasak V. Kapsuko, atvyko ir kaimo darbininkų, „dauguma iš Pakuršės ir nuo Šiaulių“⁸. Miesto darbininkų, pačių socialdemokratų vadovų liudijimu, dalyvavo labai nedaug⁹, nors J. Gabrys ir J. Pelisjė

(J. Pellissier) nurodo, kad jų buvo „keli tuzinai iš Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų“¹⁰. Yra žinoma, kad dalyvavo LSDP šalininkai darbininkai, taip pat buvo atvykę ir LSP bei Bundo atstovai¹¹. Taigi Suvažiavime galėjo dalyvauti apie 50–100 darbininkų, keletas amatininkų ir būrelis lietuvių tarnaičių¹² (pastarosios nuolat skundėsi savo „sunkių padėjimu“).

Didelę suvažiavusiųjų dalį sudarė lietuvių inteligentai. Preliminariais apskaičiavimais, jų galėjo būti apie 500–700. J. Kriaučiūno teigimu, tai buvo „kunigai, advokatai, inžinieriai, gydytojai, farmaceutai, valdinin-

¹Liudas /L. Gira/, „Platesnis aprašymas pirmojo lietuvių tautos atstovų susivažiavimo Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.30(XII.13), nr. 281; L. Gerulis /L. Gira/, „Atmintinos sukaktuvės“, op. cit., p. 681; J. Basanavičius, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, op. cit., p. 11; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 697; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 2, p. 146; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 85.

²Žr. 1 išnašą. Taip pat: P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., p. 3; G. P. /G. Petkevičaitė-Bitė/, „Pasikalbėjimai“, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.VI.8(21), p. 332–333; /?/, „Žinios. Vilnius. Penki metai“, *Lietuvos ūkininkas*, 1910.XI.25(XII.8), nr. 47, p. 459; *D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, op. cit., p. 90; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 76 ir kt. veik.

³Žr. *Lietuvos žinios*, 1930.XII.27, nr. 293.

⁴P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., p. 3; L. Gerulis /L. Gira/, „Atmintinos sukaktuvės“, op. cit., p. 681–682; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 3, p. 56 ir kt. veik.

⁵A. Булат, *Литовцы*, с. 20, A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*. š. 76; J. Zinkus, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., p. 559 ir kt.

⁶Žr. 5 išnašą. Taip pat: „Žinios. Vilnius. Penki metai“, op. cit., p. 459; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 84–85.

⁷P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., p. 3–4; /?/, „Susivažiavimas Vilniuje (Lapkričio 21 ir 22 d. 1905)“, *Pirmyn*, 1905.XII.17, nr. 2, p. 2; V. Kapsukas, „1905 m. Vilniaus seimas“, *Raštai*, t. 10, p. 203–204; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 22.

⁸V. Kapsukas, „1905 m. Vilniaus seimas“, op. cit., p. 203–214.

⁹Ibidem, p. 204–205; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 102–103.

¹⁰J. Pellissier et al. /J. Pellissier et J. Gabrys/, *Les principaux artisans de la Renaissance lituanienne*, Lausanne, 1918, p. 170.

¹¹/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 89.

¹²/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; J. Totoraitis, „Pirmas lietuvių seimas Vilniuje“, op. cit., p. 1; J. Basanavičius, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 16; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 29.

kai, karininkai, literatai ir kt.¹³ Daugumas atsiminimų autorių nurodo dalyvavus apie 50–100 kunigų*, keliasdešimt dvarininkų¹⁴. Sprendžiant iš aktyvaus mokytojų dalyvavimo II Mokytojų suvažiavime, įvykusiame 1905.XI.23–24(XII.6–7), Lietuvių suvažiavime dalyvavo ne mažiau kaip 50 mokytojų.

Didesnė dalis inteligentijos buvo politinių partijų ir grupuočių atstovai. Gausiai atstovaujamos LSDP (A. Domaševičius, St. Kairys, K. Venclauskis, Vl. Sirutavičius, Vl. Stašinskis, Vl. Požela, P. Bugailiškis, M. Biržiška, A. Purėnas, P. Mažylis, J. Smalstys-Smolksis, J. Šlapelis, G. Liutkevičius, K. Jonelytė, J. Kačergis, J. Bužinskis, A. Birinčikas ir kt.), LDP (P. Višinskis, A. Smetona, Jonas Vileišis, A. Bulota, G. Petkevičaitė-Bitė, F. Bortkevičienė, J. Bortkevičius, J. Jablonskis, K. Okuličius, J. Okuličienė, A. Rucevičius, prijaučiantys LDP K. Jablonskienė, M. Šveikauskienė, J. Baronas ir kt.), LVS (L. Gira, D. Alseika, Pr. Butkus, E. Galvanauskas, J. Gabrys-Paršaitis, Pr. Paršaitis, A. Paršaitis, J. Jasaitis, Vl. Pauliukonis, M. Sleževičius, M. Strimaitis ir kt.)**, tautiniai demokratai (J. Basanavičius, J. Ambraziejus, M. Davainis-Silvestraitis, Pr. Klimaitis, J. Kriaučiūnas, J. J. Bulota, J. Beržanskis-Klausutis, St. Raila, K. Samajauskas, St. Stakelė, Antanas ir Petras Vileišiai, D. Malinauskas ir kt.), krikščionys demokratai (kunigai Pr. Būčys, J. Tumas, V. Aleksandravičius, P. Vilūnas, Vl. Mironas, A. Šmulškštys, J. Vyšniauskas, [?] Uogintas, A. Eidimtas, J. Genys, [?] Burbulis ir kt.). Atvyko nemažai ir nepartinės inteligentijos: M. Palukaitis, O. Pleirytė, K. Stiklius, Lazdynų Pelėda, S. Landsbergytė, J. Matulis, J. Krikščiu-kaitis-Aišbė ir kt.¹⁵

Taip pat galima nurodyti keletą dvarininkų (St. Narutavičius, M. Šveikauskienė, J. Narutavičius, D. Drevnovskis, O. Komaras, K. Naruševičius, [?] Kozakovskis ir kt.***¹⁶, nemažai dalyvavo ir studentų (P. Bugailiškis, M. Biržiška, E. Galvanauskas, Vl. Nagys-Nagevičius, J. Stankūnas, J. Zacharevičius, D. Šveistys, D. Blynas ir kt.)¹⁷. Suvažiavime buvo atstovaujamos ir LSP Lietuvoje – B. Bogdanovičius (B. Bogdanowicz), B. Jackevičius (B. Jackewicz), P. Šumovas (P. Szumow), S. Černiovskis (S. Czerniowski) bei Baltarusių Socialistinė Hromada (pavardės nežinomos)¹⁸. Iš to galima spręsti, kad galėjo dalyvauti ir daugiau Lietuvos lenkų bei baltarusių visuomenės atstovų. Yra žinoma, kad Suvažiavime nebuvo leista pasisakyti M. Römeriui¹⁹.

Taigi Lietuvių suvažiavimas Vilniuje nebuvo vier lietuvių Suvažiavimas, kaip jis pasivadino. Dalyvavo lenkų, baltarusių, žydų, galimas daik-

tas, ir rusų atstovai. Kitas dalykas, kad jie buvo daugiau stebėtojai, o ne pilnaverčiai dalyviai.

Trūkstant duomenų apie Suvažiavimo dalyvius, dar sunkiau nustatyti, kaip buvo atstovaujama atskiriems Lietuvos regionams. Daugumos rašiusių tvirtinimu, gausiausiai atstovautos Kauno ir Suvalkų gubernijos²⁰, kur kas mažiau dalyvavo Vilniaus gubernijos valstiečių,

¹³ J. Kriaučiūnas, „Didįjį Vilniaus Seimą atsiminus. 25 metų sukakties proga“, op. cit.

* Taip teigia St. Kairys, Pr. Čepėnas ir kt. (St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 85; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, p. 342). Socialdemokratų spaudoje kunigų skaičius padidinamas iki 100 (žr. *Pirmyn*, 1905.XII.17(30), nr. 2, p. 2–3; *Naujoji Gaidynė*, 1906.XI.23(XII.6), nr. 27, p. 17), nors populiariausias tvirtinimas, kad kunigų dalyvavo „kelios dešimtys“ (*Lietuvos žinios*, 1925.XII.6, nr. 276, t.p. Pr. Būčys, P. Ruseckas, P. Višinskis). J. Totoraitis nurodo tiksliau – 60 (R. Laukaitytė, „Neskelbtas J. Totoraičio straipsnis apie Didįjį Vilniaus seimą“, op. cit.). V. Kapsuko ir St. Kairio teigimu, kunigai „atvyko su vargonininkais ir gospadinėmis“ (žr. V. Kapsukas „1905 metų Vilniaus seimas“, *Raštai*, t. 10, p. 204; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, *Kultūra*, 1930, nr. 10, p. 620).

¹⁴ P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., p. 3; L. Gira, „Atmintinos sukaktuvės“, op. cit., p. 682; J. Gabrys-Paršaitis, „Didysis Vilniaus Seimas (1905–1925)“, *Lietuva*, 1926. I. 7, nr. 4; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, p. 342 ir kt. veik.

** Priminsime, kad visi LVS nariai, išskyrus L.Girą, dar priklausė ir LDP.

¹⁵ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274–276; L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 5–24; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917, nr. 12, 17, 18, 19, 23, 26, 1918, nr. 1, 39; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus seimo užrašai“, op. cit., l. 1–8; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 1, 3, 7, 9; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 1, 2, 4; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 696–704; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 82–103; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 75–84. Taip pat istoriografiniame skyriuje paminėti P. Rusecko, F. Bortkevičienės, O. Pleirytės-Puidienės, J. Vileišio, P. Vileišio, A. Rucevičiaus, G. Petkevičaitės-Bitės, P. Bugailišio, Pr. Būčio, J. Tumo, V. Kapsuko, J. Jurginio, A. Tylos ir kitų autorių darbai.

*** Bajoriškos kilmės asmenų buvo kur kas daugiau.

¹⁶ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; J. Gabrys-Paršaitis, „Didysis Vilniaus Seimas (1905–1925)“, op. cit. ; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*; taip pat: VIA, f. 932, ap. 1, b. 185, l. 2–4, f. 1227, ap. 1, b. 182, l. 942 ir kt.

¹⁷ Žr. 15 išnašą.

¹⁸ V. Steponaitis, „Vilniaus seimas“, in *Mūsų senovė*, kn. IV–V, Tilžė, 1922, p. 622; J. Kriaučiūnas, „Iš mūsų partijų etikos praeityje“, op. cit., p. 18; /?/, „Обзор Литовской социал-демократической партии“, MAB RS, f. 163-198, l. 2.

¹⁹ „Mykolo Riomerio autobiografija“, parengė Mindaugas Maksimaitis, in *LAIS*, t. 13; *Mykolas Riomeris* (naudotasi rankraščiu).

²⁰ /?/, „Lietuvių susivažiavimas“, *Pirmyn*, op. cit., p. 17; V. Kapsukas, „1905 m. Vilniaus Seimas“, op. cit., t. 10, p. 203–204; J. Basanavičius, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 11; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 85.

nors, J. Basanavičiaus teigimu, ir jų buvo nemažai²¹. Tvirtinama, kad iš Aukštaitijos atvykusiųjų buvo daugiau negu iš Žemaitijos²². Taigi kaip gausiausiai atstovaujami regionai buvo nurodomi Aukštaitija ir Suvalkija, o V. Kapsukas netgi teigia, kad vyravo suvalkiečiai²³. A. Tylos nuomone, „daugiausia delegatų buvo iš Aukštaitijos, Užnemunės ir Žemaitijos, žymiai mažiau iš Pietryčių Lietuvos“²⁴.

Identifikavus apie 200 Suvažiavimo dalyvių (t. y. 10%), didžiausią jų dalį sudaro Aukštaitijos, kiek mažesnę – Suvalkijos ir Žemaitijos atstovai. Tiesa, šie duomenys per menki, kad būtų galima daryti tikslesnes išvadas. Santykiškai mažesnę Žemaitijos atstovavimą būtų galima paaiškinti nebent tuo, kad jiems buvo toliau važiuoti iki Vilniaus, nes tautinės revoliucijos metu žemaičiai aktyvumu tenusileido aukštaičiams.

Galima būtų nurodyti atskirus Lietuvos valsčius, kurių delegacijos buvo gausiausios: Alsėdžių, Žagarės, Čipėnų, Rokiškio, Kurklių, Kalvarijos ir kt. Be abejo, tai nėra tikslūs duomenys, nes daugelio valsčių delegacijos ir jų nariai kol kas nėra nustatyti. Galima būtų paminėti atskirų Lietuvos regionų atstovus: Aukštaitija – J. Baltuška, Lapienis (Anykščių vls.), T. Baltušonis (Skapiškio vls.), S. Didžiulis, J. Šiaučiūnas (Andrioniškio vls.), Stapulionis (Pušaloto vls.), Čibas (Girsūdų vls.), A. Janauskas, Vilkas (Linkuvos vls.), P. Degulis, A. Birieta (Utenos vls.), J. Sruoga, Žitkevičius (Čipėnų vls.) ir kt.; Žemaitija – J. Danta, S. Danta, J. Keturakis, A. Kriaučiūnas, K. Andrukaitis, (Žagarės vls.), F. Baužys (Mosėdžio vls.), M. Katkus (Krakių vls.), Kuzminskis (Labardžių vls.), A. Višinskis, L. Kučinskas (Užvenčio vls.), M. Sragys, J. Stropus (Salantų vls.), J. Kontvainis, J. Knabikas (Viekšnių vls.), K. Vainauskas, K. Kazlauskas, J. Kazlauskas, S. Mika, J. Norvaišas, J. Smilgevičius ir kt. (Alsėdžių vls.); Suvalkija – A. Matulaitis (Liudvinavo vls.), J. Glinskis, J. Bulvičius (Kurklių vls.), S. Matulaitis (Vištyčio vls.), V. Vitkauskas (Kalvarijos ap.), P. Krutnauskas (Marijampolės ap.; pasak K. Griniaus, į Suvažiavimą atvyko daug „marijampoliečių“²⁵, J. Povilaitis, A. Žmuidzinas, J. Tupčiauskas ir kt.); Dzūkija – S. Gavelis, S. Panka (Ūdrijos vls.), A. Proška, J. Kondrotas (Jiezno vls.)²⁶. Dalyvavo valstiečių ne tik iš vakarinės, bet ir rytinės Vilniaus gubernijos dalies, taip pat iš Gardino bei Minsko gubernijų²⁷. Iš didžiųjų Lietuvos miestų, aišku, daugiausia buvo vilniečių, mažiau – Kauno, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės atstovų.

J. Basanavičiaus kalba. Naujas politinės kovos etapas prasidėjo prieš pat Suvažiovimą – 1905.XI.20(XII.3). „Vilniaus kanklių“ draugija, finansiškai paremta tautininkų atstovo J. Kriaučiūno, Suvažiovimo dalyviams surengė lietuvišką vakarą*²⁸. Pasibaigus programai, socialdemokratai, vadovaujami A. Domaševičiaus, Vl. Sirutavičiaus ir Pr. Mažylio, pabandė surengti mitingą²⁹. Šis sumanymas iš dalies pavyko. Nugalėję tautininkų (J. Kriaučiūnas, St. Stakelė) pasipriešinimą, socialdemokratai patraukė į savo pusę dalį į Suvažiovimą atvykusių ūkininkų. Mitingo metu LSDP taip pat sėkmingai propagavo savo parengtą Suvažiovimo darbotvarkę³⁰.

Taigi kitoms partijoms ir politinėms grupuotėms net negalvojant suteikti lietuviškam vakarui kokią nors politinę reikšmę, LSDP pirmoji pasinaudojo mažiausia galimybe išplėsti savo įtaką. Ir vis dėlto Suvažiovimą turėjo pradėti Organizacinis komitetas, kurio daugumą, kaip žinoma, sudarė tautininkų atstovai.

²¹S-lius /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 11.

²²Ibidem; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, p. 341.

²³V. Kapsukas, „1905 m. Vilniaus seimas“, op. cit., t. 10, p. 203.

²⁴A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 75.

²⁵K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 171.

²⁶Žr. *Lietuvos žinios*, 1930.XII.23, nr. 292; XII.29, nr. 296; 1931.II.2, nr. 28; II.7, nr. 31; II.11, nr. 34; II.28, nr. 48; III.5, nr. 51; III.12, nr. 57; VI.16, nr. 133 ir t. t.; *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 11/12, nr. 3 ir kt.; taip pat *Lietuvis*, *Lietuva*, *Lietuvos ūkininkas*, *Lietuvos žinios*, 1925 m.; *Socialdemokratas*, 1930 ir kt. Taip pat Lietuvos VIA, f. 930, ap. 1, b. 306, l. 25, b. 1042, l. 20–21, 23, 25, b. 1048, l. 304 ir kt.; f. 1227, ap. 1, b. 232, l. 2, b. 235, l. 1–2, 4–5, b. 264, l. 1–2, b. 338, l. 11, 16 ir t. t.; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 75, 99, 101.

²⁷O. Pleirytė-Puidienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo šventė“, *Lietuvos žinios*, 1925.XI.29, nr. 270; J. Gabrys-Paršaitis, „Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1925“, op. cit.; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 56; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 85.

*Buvo suvaidinti du spektakliai: „Iš tamsos į šviesą“ ir „Neatmezgamas mazgas“.

²⁸Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 1, p. 56; *Algis ?!*, „Kaip gimė Didysis Vilniaus Seimas“, *Diena*, 1935.XII.15, nr. 50.

²⁹S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 11–12; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 1, p. 55–56; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 84; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 697 ir kt. veik.

³⁰J. Tumas, „Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus Seimo laikui“, op. cit.; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 697–698; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 19.

* * *

Suvažiavimas prasidėjo lapkričio 21 (gruodžio 4) d. 10 val. 30 min. OK pirmininko J. Basanavičiaus kreipimusi į Suvažiavimo dalyvius³¹. Ši kalba kartu buvo ir OK įgaliojimų perleidimas į Vilnių atvykusiems lietuvių tautos atstovams.

Net ir paviršutiniškai peržvelgus J. Basanavičiaus kalbą, matyti, kad jis suvokė didžiulę Lietuvių suvažiavimo reikšmę. Šis kreipimasis į Suvažiavimo dalyvius būdingas J. Basanavičiui. Panašiai kaip ir kituose programiniuose tekstuose – „Atsišaukime į lietuvių tautą“, Memorandume Rusijos vyriausybei – bandoma pasitelkti istorinę argumentaciją (etnopolitinės ir etnokultūrinės tradicijos) ir, atsižvelgus į realias politines aplinkybes, bendrais bruožais formuluoti lietuvių tautos uždavinius.

Matyti, kad revoliucinis momentas neišmušė J. Basanavičiaus iš pusiausvyros ir nesutrukdė fundamentaliai pagrįsti naujų tautos siekių bei tikslų. J. Basanavičiaus kreipimesi aptariamais klausimais, jo vidinė struktūra, argumentavimo logika, konstitucinė išraiška ir aristokratinė dvasia leidžia kalbėti apie valstybinės politikos metmenį. J. Basanavičiaus mąstymą politinėmis kategorijomis, kartu ir kultūrinių reikalavimų subordinavimą politiniams tikslams rodo visas jo kalbos turinys: pradedant istorine retrospektyva (Vytauto laikų priminimas: „prosenoviškos lietuvos sostapylės“, t. y. Vilniaus, kaip senojo valstybingumo įvaizdis; lietuvių Atgimimo veikėjų nuopelnai gaivinant tautinę savimone bei kt.) ir baigiant Lietuvos politinės autonomijos reikalavimu. Akcentuojami kardinalūs lietuvių politinės veiklos pokyčiai po garsiojo 1905 m. spalio 17(30) d. caro manifesto, aptariamais politinės sąmonės formavimosi aspektai, pagrindžiama pati Lietuvių suvažiavimo idėja („suvažiavimo užduotis /.../ – išdirbti lietuvių tautos politiką“)³², taip pat „amžinasis“ J. Basanavičiaus siekimas nuosekliai įgyvendinti „tautos vienybės“ idėjas.

Vis dėlto iš pirmo žvilgsnio J. Basanavičiaus kalba atrodo gana konservatyvi. Jis pats priklausė konservatyviajam lietuvių visuomenės sparnui. Manydamas, kad radikalsios jėgos (šiuo atveju – LSDP ir kairysis LDP sparnas) Suvažiavime kels kairuoliškus lozungus, neatmesdamas ir ginkluotos kovos prieš esamą santvarką galimybės, jis iš pat pradžių siekė nuteikti Suvažiavimo dalyvius ramesnėms diskusijoms. Be to, neužmirškime, kad J. Basanavičius išreiškė ne tik savo, bet ir besiburiančių į partiją tautinių demokratų nuostatas.

Atkreipkime dėmesį – J. Basanavičius užsiminė, kad Suvažiavimo programa gali būti ir papildyta. Matyt, buvo suvokiama, jog toks didžiulis sambūris kaip Suvažiavimas tik per nuomonių įvairovę gali suformuluoti bendrą poziciją, atspindinčią Rusijos ir Lietuvos politinę situaciją. Tačiau prašymą, kad „susivažiavimas /.../ nebūtų partyviškas“³³, reikėtų suprasti ne kaip kvietimą užmiršti partinius (partikuliarinius) tikslus, o kaip siūlymą eliminuoti priežastis, galinčias trukdyti juos suderinti. J. Basanavičius, turėdamas didžiulę tautinės veiklos patirtį, Lietuvių suvažiavime savo uždaviniu kaip tik ir laikė tautinės konsolidacijos aukštesniu politiniu lygiu realizavimą.

Prezidiumo rinkimai. Kaip žinome, OK vyravo tautinių demokratų grupuotė, ir tai turėjo reikšmės tikslinant Suvažiavimo programą, taip pat siekiant išlaikyti vadovavimą jo darbui. Suvažiavimo pradžioje OK turėjo perleisti įgaliojimus Suvažiavimui, kuris savo ruožtu privalėjo išsirinkti savo vadovaujančius organus, t. y. prezidiumą ir jo pirmininką arba tik prezidiumą.

Diskusijos dėl prezidiumo prasidėjo tuoj po J. Basanavičiaus įžanginės kalbos. Jos parodė, kad partijos ir politinės grupuotės yra pasiruošusios aktyviai kovoti dėl savo įtakos. J. Basanavičiaus pirmasis pasiūlytas variantas – du tautiniai demokratai (Petras Vileišis, St. Raila), po vieną LDP (A. Smetona) ir krikščionių demokratų (J. Tumas) atstovą³⁴ – be abejo, buvo pagrįstas tautininkų, kaip Suvažiavimo organizatorių, sau priskirta teise prezidiume turėti daugumą. Pateikdamas šį pasiūlymą, J. Basanavičius, matyt, tikėjosi, kad jis pats bus išrinktas kaip penktasis prezidiumo narys arba prezidiumo pirmininkas. Be to, jis Suvažiavimo sekretoriais pasiūlė tautinį demokratą Pr. Klimaitį, taip pat artimą tautiniams demokratams LVS vadovą J. Gabri-Paršaitį ir kitą LVS narį, kartu bendradarbiavusį su „Vilniaus žinių“ grupuote – L. Girą³⁵. Tokios sudėties prezidiumas ir

*Žr. priedą Nr. 6.

³¹L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 7–11; E. Motieka, „Viešai pakelti balsą už tiesas“, op. cit., p. 6–7.

³²L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 9.

³³Ibidem, l. 10.

³⁴/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.22(XII. 5), nr. 274; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 1; L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 11.

³⁵Žr. 34 išnašą.

sekretoriatas būtų galėję garantuoti OK parengtos Suvažiavimo programos įgyvendinimą ir numalšinti LSDP kraštutinį aktyvumą. Tačiau J. Basanavičius, norėdamas įgyvendinti savo planus, padarė klaidą: į kandidatų sąrašą neįtraukė LSDP atstovo. Socialdemokratai (A. Domaševičius) išreiškė nepasitenkinimą ir pasiūlė savąjį variantą: LSDP nariai K. Venclauskis ir St. Kairys, taip pat J. Basanavičius³⁶. Tautininkai nepasinaudojo šia situacija – Petro Vileišio ar St. Railos pateiktas vienu iš LSDP atstovų būtų nuraminęs ginčus ir lėmęs jų persvarą (prezidiumas būtų toks: J. Basanavičius, J. Tumas, A. Smetona, Petras Vileišis arba St. Raila ir LSDP atstovas). Tačiau laiku nenusileidus, iniciatyvą perėmė LDP, kurios pozicija šio ginčo metu buvo konstruktyviausia. Tiesa, pirmąjį LDP (P. Višinskio) pasiūlymą taip pat sąlygojo partiniai tikslai. Tikėtina, kad jo pateiktas variantas (2 LDP nariai – A. Smetona ir A. Bulota, 1 – LSDP – Vl. Stašinskis)³⁷ buvo asmeninė P. Višinskio iniciatyva, nukreipta prieš J. Basanavičių ir apskritai prieš tautininkus. Tačiau kitų LDP atstovų – A. Bulotos ir A. Smetonos – dėka pavyko susitarti, pateikus šias kandidatūras: iš LSDP – St. Kairį, LDP – A. Smetoną (A. Bulotos pasiūlymas) ir iš nepartinių – J. Basanavičių³⁸.

Suvažiavimo dauguma tam pritarė, tačiau pasipriešino kunigai (Vl. Mironas), netekę debatų pradžioje pasiūlyto savo atstovo prezidiume. Šia situacija bematant pasinaudojo LDP: A. Bulota, pripažindamas krikščionių demokratų reikalavimo teisėtumą, kartu pareikalavo išrinkti atstovą iš ūkininkų, kurie sudarė suvažiavusiųjų daugumą³⁹. Neužmirškime, kad Suvažiavimo dienomis vyko LVS suvažiavimas, siekęs patraukti į savo gretas atvykusius Lietuvos kaimo atstovus. Taigi LDP–LVS blokas* tokiu atveju prezidiume turėtų daugumą. LSDP, matydama, kad jos įtaka, išplėtus prezidiumo sudėtį nuo 3 iki 5 narių, mažėja, pareikalavo išrinkti delegatą nuo darbininkų. Faktiškai tai būtų reiškę dar vieno LSDP nario išrinkimą. Ši pozicija nesulaukė pritarimo. Darbininkai sudarė labai mažą suvažiavusiųjų dalį, be to, sunku buvo tikėtis, kad Suvažiavimas, padaręs vieną nuolaidą, t. y. išrinkęs į prezidiumą LSDP reprezentantą, ryšis antrajai. Suvažiavimo dauguma palaikė tik krikščionių demokratų ir ūkininkų atstovų išrinkimą⁴⁰. Nuo krikščionių demokratų pasiūlius kun. J. Tumo ir kun. Pr. Būčio kandidatūras, J. Tumas atsisakė Pr. Būčio naudai⁴¹. Ūkininkai taip pat rinkosi iš dviejų kandidatų: M. Katkaus (Žemaitija) ir J. Stankūno (Užnemunė). Daugiau balsų surinko J. Stankūnas⁴².

Taigi buvo išrinktas toks prezidiumas: J. Basanavičius (nuo nepartinių), A. Smetona (LDP), St. Kairys (LSDP), Pr. Būčys (nuo krikščionių demokratų) ir J. Stankūnas (nuo ūkininkų)⁴³.

Visų trijų sekretorių kandidatūros, pasiūlytos J. Basanavičiaus (J. Gabrys-Paršaitis, Pr. Klimaitis, L. Gira), buvo patvirtintos be didesnių diskusijų⁴⁴.

Apibendrinant Suvažiavimo prezidiumo rinkimus, reikia pasakyti, kad prezidiumas buvo sudarytas remiantis pariteto principu, t. y. jo sudėtis iš esmės atspindėjo politinių partijų ir grupuočių atstovavimą Suvažiavime. Buvo atstovaujama keturioms politinėms partijoms ir grupuotėms, taip pat gausiausiajam socialiniam sluoksniui – valstietijai. Pastarosios atstovavimas sietinas su penktąja politine grupuote – LVS. Savo reprezentantų neturėjo negausiai dalyvavę darbininkai ir dvarininkai.

Apskritai prezidiumo rinkimai buvo triukšmingi. Krikščionys demokratai ir socialdemokratai netgi buvo pasiryžę apleisti Suvažiavimą, jei

³⁶/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit.; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 2; L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 12.

³⁷L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, op. cit., l. 12.

³⁸Ibidem.

³⁹Ibidem, l. 13.

*LVS buvo LDP autonominis padalinys. Tačiau išlaikydama idėjinę vienybę su LDP, pritarėdama jos programinėms nuostatomis, kartu ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo koncepcijai, LVS Lietuvių suvažiavime reiškėsi kaip *savarankiška politinė jėga*. Tiesa, šis savarankiškumas buvo sąlygiškas, padiktuotas tuometinės politinės situacijos – LVS Suvažiavimo metu suorganizavo savo Steigiamąjį susirinkimą ir tai savaime suaktyvino jos „separatistines“ tendencijas. Iš tikrųjų LVS tik propagavo radikalesnę nei LDP kovos prieš carizmą taktiką, neatsisakydama net ginkluotų veiksmų, aktyviau veikė Lietuvos kaime, taip pat kiek palankiau negu LDP žiūrėjo į bendradarbiavimą tiek su dešiniuosiomis (tautiniai demokratai, krikščionys demokratai), tiek su kairiosiomis (LSDP) politinėmis jėgomis. Suvažiavime LDP ir LVS dažniausiai rėmė viena kitą. Todėl galima drąsiai teigti, kad veikė LDP – LVS blokas.

⁴⁰Ibidem.

⁴¹J. Tumas, „Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus Seimo laiku“, op. cit.

⁴²/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit.; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 2; L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 14.

⁴³žr. 42 išnašą.

⁴⁴L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 13.

nebus išrinkti jų atstovai į prezidiumą. Svarbiausią vaidmenį prezidiumo rinkimuose, kaip minėta, suvaidino demokratai, kurie, nepakenkdami J. Basanavičiaus autoritetui, sugebėjo apriboti tautininkų ir socialdemokratų norus gausiau atstovauti. LVS, savo steigiamąjį suvažiavimą numaćiusi pradėti 1905.XI.21(XII.4) po pietų, rytiniame Lietuvių suvažiavimo posėdyje dar nebuvo sutelkusi visų savo šalininkų. Todėl A. Bulotos kvietimas išrinkti ūkininkų atstovą pelnė LVS palankumą ir padėjo jau Suvažiavimo pradžioje sustiprinti LDP–LVS bloką. Sekretoriato sudėtis taip pat atitiko LDP interesus. Į prezidiumą patekus tik vienam LSDP atstovui, socialdemokratų įtaka buvo stipriai apribota. Jie galėjo daryti įtaką Suvažiavimo darbui, tačiau neturėjo savo rankose iniciatyvos.

Tautinių demokratų pasiūlymai neatlaikė LDP ir LSDP kritikos. Jų šalininko K. Samajausko bandymai išspręsti debatus dėl prezidiumo išrenkant vienintelį pirmininką – „nepartinį“ J. Basanavičių – taip pat nesulaukė pritarimo⁴⁵.

Prezidiumo rinkimai, nors vos nesužlugdę Suvažiavimo, buvo labai naudingi, nes sukūrė savotišką savireguliacijos mechanizmą. Turint galvoje, kad svarbiausias Suvažiavime buvo taktikos kovoje su carizmu klausimas, galima buvo tikėtis dešiniųjų – tautininkų ir krikščionių demokratų – blokavimosi prieš LSDP ir iš dalies kairįjį LDP sparną (P. Višinskis ir kt.). LDP centras (A. Bulota, F. Bortkevičienė ir kt.) bei dešinieji (A. Smetona ir kt.), taip pat LVS galėjo būti šias dvi kraštutines stovyklas cementuojantis veiksnys, nes propaguojama radikalia kovos taktika jie buvo artimesni LSDP, o pamatiniais Lietuvos autonomijos kūrimo principais, socialine politika, orientacija į Lietuvos kaimą bei „tautos vienybės“ idėjų propaganda – dešiniųjų stovyklai. Juolab kad LVS galėjo disponuoti didele valstietijos parama.

Iš esmės buvo galima suderinti dešiniųjų pozicijas su LDP ir LVS, o šių – su LSDP. Dešiniams – tautininkams ir krikščionims demokratams – buvo nesunku rasti bendrą kalbą, o LDP ir LVS interesai taip pat retai kirsdavosi. Tautininkai su LDP–LVS palaikė artimus asmeninius ryšius, kartu rengė Lietuvių suvažiavimą. Išrinkus prezidiumą, atsirado galimybė derinti tautinių demokratų ir demokratų pozicijas per J. Basanavičių ir A. Smetoną bei sekretoriatą, kurio nariai simpatizavo abiem politinėms grupuotėms (nors sekretoriato vaidmuo buvo menkesnis). LVS palankumas nuosaikiųjų tautininkų vadovui J. Basanavičiui (šis galėjo daryti įtaką visai tautininkų grupuotei) ir tiesioginis ryšys su savo siuzerenu – LDP garantavo, kad LDP, LVS ir tautininkų

dauguma prezidiume bei sekretoriatai nulems iš esmės sėkmingą Suvažiavimo eigą ir pabaigą. Demokratų apdairumo dėka (A. Bulotos pasiūlymas)⁴⁶ į prezidiumą buvo išrinktas nuosaikaus LSDP sparno atstovas St. Kairys, tai leido tikėtis, kad kraštutinės politinės nuostatos bus suderintos. Krikščionys demokratai Suvažiavimo pradžioje didelių reikalavimų nekėlė: jų įtaka buvo gana ribota, nes Suvažiavimo dienomis vykęs valstiečių telkimas į LVS labai siaurino kunigų socialinės ir politinės veiklos sferą. Todėl laikinai buvo pasitenkinta savo atstovo išrinkimu į prezidiumą. Jų blokavimasis su tautininkais nebuvo suplanuotas ir parengtas, tačiau Suvažiavimo eigoje išryškėjo panašus jų požiūris į taktikos klausimus, Vilniaus vyskupijos, Lietuvos autonomijos ribų ir kitas problemas.

Suvažiavimo prezidiumas, kaip paaiškėjo vėliau, tikrai suvaidino didžiulį vaidmenį diskutuojant ir rengiant Suvažiavimo rezoliucijas. Prezidiumas Suvažiavimo metu buvo gana vieningas: jo nariai – savo partijų ir grupuočių lyderiai – dažniausiai sugebėdavo numalšinti kylančius konfliktus.

Didžiausią įtaką prezidiume, be abejo, turėjo J. Basanavičius. Nors ir patyręs nesėkmę Suvažiavimo pradžioje – buvo padarytos prezidiumo sudėties ir Suvažiavimo darbotvarkės korektivos – J. Basanavičius iš esmės išlaikė vadovavimą savo rankose. Formaliai visi penki prezidiumo nariai turėjo vienodus įgaliojimus, tačiau, matyt, dėl savo nuopelnų lietuvių tautiniam judėjimui J. Basanavičius neoficialiai buvo laikomas prezidiumo pirmininku. Pr. Būčys jį vadino „seimo ir prezidiumo pirmininku“⁴⁷, J. Gabrys-Paršaitis J. Basanavičių titulavo „pirmininku“, o St. Kairį – „vicepirmininku“⁴⁸ (vadinasi, vicepirmininkais jis laikė ir tris likusius prezidiumo narius). Tiesiogiai arba netiesiogiai ypatingą J. Basanavičiaus statusą prezidiume nurodė ir kiti lietuvių politiniai veikėjai⁴⁹.

Tikrai žinoma, kad J. Basanavičius pirmininkavo didesnei pirmojo Suvažiavimo posėdžio daliai (prezidiumo rinkimai, darbotvarkės tvir-

⁴⁵ Ibidem, l. 13–14.

⁴⁶ Ibidem, l. 12.

⁴⁷ Pr. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, op. cit., p. 255.

⁴⁸ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 156.

⁴⁹ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 367; J. Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, New York, 1986, p. 62.

tinimas pranešimai iš Lietuvos regionų)⁵⁰ ir ketvirtajam posėdžiui (žemės ir mokyklų klausimai, Suvažiavimo rezoliucijų pateikimas ir tvirtinimas)⁵¹. Ne visai aišku, kas vadovavo trečiajam posėdžiui (žemės klausimas), tačiau iš J. Gabrio-Paršaičio ir P. Višinskio pastabų galima spręsti, kad kurį laiką pirmininkavo J. Basanavičius⁵². A. Smetona vadovavo Suvažiavimui pirmojo posėdžio pabaigoje, taip pat visą antrąjį posėdį (Lietuvos autonomijos klausimo svarstymas)⁵³.

Sunku tiksliai nustatyti, ar posėdžiams pirmininkavo St. Kairys. Apie tai yra netiesiogiai užsiminę tik L. Gira ir Pr. Būčys⁵⁴, tačiau St. Kairio aktyvumas ir įtaka Suvažiavimo darbui bei jo nutarimams neabejotini. Kitų dviejų prezidiumo narių – Pr. Būčio ir J. Stankūno, ypač pastorojo, įtaka Suvažiavimui bei prezidiumui buvo menkesnė. Pr. Būčys yra pripažinęs, kad J. Basanavičius jam nė karto nepasiūlė pirmininkauti⁵⁵.

Taigi aktyviausi buvo geriausiai Suvažiavimui pasirošusių politinių grupuočių atstovai – J. Basanavičius, A. Smetona ir St. Kairys. Įsidėmėtina, kad jie atstovavo toms politinėms grupuotėms, kurios buvo paruošios Suvažiavimo programas. Be to, tai politiniai veikėjai, turintys didelį autoritetą lietuvių visuomenėje. Nesutarimų tarp prezidiumo narių, aišku, buvo, tačiau pats prezidiumo narių rangas skatino juos ieškoti kompromiso. Vis dėlto šio triumvirato lyderiu iki pat Suvažiavimo pabaigos liko J. Basanavičius.

Suvažiavimo darbotvarkė. Jau renkant prezidiumą, išryškėjo Suvažiavimo dalyvių organizavimasis partiniu principu. Regioniniai (išskyrus kai kurių Vilniaus gubernijos valstiečių pasisakymus) ir konfesiniai (dauguma – katalikai) skirtumai Suvažiavimo debatų metu iš viso nepasireiškė. Tuo tarpu visuomenės luomų ar sluoksnių interesai neretai buvo persipynę su priklausymu politinėms grupuotėms ir Suvažiavime buvo ryškesni. LSDP orientavosi į miestų ir dvarų darbininkus, iš dalies bežemius ir mažąžemius valstiečius. LDP ir LVS – į visus valstiečių sluoksnius. Krikščionys demokratai taip pat mėgino remtis Lietuvos kaimo gyventojais, tačiau dar nebuvo prisitaikę prie naujų politinės veiklos formų, ir jų įtaka 1905 m. pab. buvo sumažėjusi. Besiburiantys į partiją tautininkai bandė vienyti visų lietuvių politinius ir kultūrinius tikslus ir koordinuoti politinių grupių veiklą⁵⁶. Visų politinių partijų ir grupuočių narių daugumą sudarė inteligentai. Tiesa, be politiškai organizuotos, nemažai atvyko ir nepartinės inteligentijos. Todėl politinių grupių uždavinys buvo patraukti nepartinę inteligentiją ir valstietiją į savo pusę (visi dalyvavę darbininkai buvo LSDP šalininkai).

Didelę reikšmę tolesniam Suvažiavimo darbui turėjo ir partijų tarpusavio santykiai. Jų konkurencijos orientyrai ir blokavimosi galimybės išryškėjo svarstant Suvažiavimo darbotvarkę.

Po prezidiumo išrinkimo J. Basanavičius dar bandė išlaikyti iniciatyvą savo rankose. Įžanginė jo kalba faktiškai atitiko pirmąjį OK parengtos programos punktą – „Lietuvystės praeitis ir dabartis“. Todėl J. Basanavičius paskubėjo paskelbti, kad pagal OK darbotvarkę M. Davainis-Silvestraitis turi skaityti referatą „Lietuviai, latviai ir įvairios tautos, Lietuvoje gyvenančios“⁵⁷. Tačiau klausimo svarstymui pasipriešino LSDP ir LDP, pateikę savo programas*⁵⁸. Mažiausiai yra žinoma apie

⁵⁰/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit. nr. 274; L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 7–18; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 12–13 ir kt. veik.

⁵¹/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917. XI. 8, nr. 26; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 16–19; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 91 ir kt. veik.

⁵²J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 158; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 8.

⁵³L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 19–24; /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275 ir kt. veik.

⁵⁴/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275–276; Pr. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, op. cit., p. 255.

⁵⁵Pr. Būčys, *ibidem*, p. 255.

⁵⁶R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 93–102.

⁵⁷L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445; M. Römer, *Litwa*, s. 392.

*Tiesa, Maskvos lietuvių studentų draugija taip pat buvo parengusi programą, tačiau nepateikė jos svarstyti. Nors šios programos juodraštis rastas šalia kitų dokumentų, visiškai su juo nesusijusių (žr. Lietuvos atstovų: P. Višinskio, inž. V. Bielskio, dr. K. Griniaus pareiškimas, LLTI RS, f. 1-704. l. 2), tačiau programos įžanginėje dalyje išdėstyti samprotavimai, taip pat jos lyginimas su Maskvos lietuvių studentų draugijos atsišaukimu į lietuvių inteligentus Rusijoje (žr. Atsišaukimas į lietuvius inteligentus, gyvenančius Rusijoje, LLTI RS, f. 22, 1443, l. 1–2) leidžia teigti, jog tai buvo Maskvos lietuvių suformuluota Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa. Ji buvo konstruktyvi ir trumpa, sudaryta vos iš 3 punktų:

- „1) Lietuvos padėjimas dabar ir reikalingiausios reformos;
- 2) Kaip prisidėti prie dabartinio padėjimo Lietuvoje:
  - a) autonomija, b) mokykla, c) valsčiai, d) mokesčiai, e) rinkimai į dūmą;
- 3) Kaip priversti valdžią išpildyti mūsų reikalavimus“.

Ši programa buvo panaši į sutrumpintą LSDP programos variantą. Galimas daiktas, kad ją parengė Maskvos lietuvių studentų LSDP kuopa.

⁵⁸/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274; L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 15–16; J. Kaminskas /St. Kairys/, „LSDP 1905 m. įvykiuose“, *Darbas*, 1955, nr. 2, p. 4 ir kt. veik.

P. Višinskio išdėstyta LDP programa⁵⁹. Galimas daiktas, kad tai buvo jau mūsų minėtas dar spalio mėn. pabaigoje P. Višinskio parengtos programos kitas variantas. Pr. Klimaičio teigimu, ši demokratų programa buvo pernelyg detali ir dėl gausybės punktų buvo atmesta*⁶⁰. Liko OK (nesuklysimė ją pavadindami ir tautininkų programa)⁶¹ bei LSDP programos**⁶². Socialdemokratai šią savo programą atspausdino hektografuotu būdu ir dalijo Suvažiavimo dalyviams. Tautinių demokratų ir LSDP programų kolizija kartu buvo ir tolesnių šių kraštutinių politinių grupuočių esminių nesutarimų ašis. Todėl jas panagrinėsime kiek smulkiau.

Pirmiausia reikėtų pažymėti, kad OK programa buvo išdėstyta oficialioje Suvažiavimo programoje, jos formuluotės gana lakoniškos. Tuo tarpu LSDP programa buvo kiek per plati. Lygindami OK ir LSDP programas, pastebėsime nemažai skirtumų. OK programa buvo daugiau deklaratyvi. Ji apėmė svarbiausias to meto problemas: Lietuvos autonomiją, Suvalkų gubernijos prijungimą prie Lietuvos, Lietuvos tautų klausimą (tai neišvengiamai kėlė Lietuvos autonomijos ribų nustatymo klausimą), vietinės savivaldos, ekonominių ir kultūrinių problemų aptarimą. Akcentavus būtinumą aptarti spalio 17 d. manifesto pasekmes ir rinkimus į Valstybės dūmą, tačiau nieko nekalbant apie juridinius Suvažiavimo aspektus bei politinės kovos priemones, iš esmės netiesiogiai pasisakyta už legalias kovos priemones, t. y. už pasyvią laukimo taktiką kovoje dėl Lietuvos autonomijos.

OK programa buvo fundamentali, rėmėsi esminių krašto reformų, turėjusių padėti gauti Lietuvai autonomiją, idėja. *Tačiau tai nebuvo konkrečios politinės veiklos programa*. Ji buvo paremta tik politinių ir kultūrinių reikalavimų premisa, visiškai nesiaiškinant konkrečių šių reikalavimų įgyvendinimo priemonių problemos. OK programos fundamentalumas tarsi suponavo strateginių tikslų (taip pat aiškiai nesuformuluotų) prioritetą prieš taktinius, tačiau faktiškas taktikos atmetimas planuojant referatyvų Suvažiavimo vedimo būdą kaip tik galėjo atvesti prie abstrakčių deklaracijų. Tiesa, galima daryti prielaidą, kad J. Basanavičius ir tautininkai, planuodami referatus kiekvienam programos punktui ir parinkdami šių referatų autoriais patikimus žmones, galėjo suformuluoti į aptartas problemas visiškai nepanašias, daug radikalesnes Suvažiavimo rezoliucijas. Šiaip ar taip, referavimo sistema buvo vienas iš būdų J. Basanavičiui ir jo šalininkams išlaikyti iniciatyvą iki pat Suvažiavimo nutarimų priėmimo. Be to, nereikėtų užmiršti, kad Suvažiavimo programa buvo išspausdinta kelios dienos iki jo pradžios. O juk

net ir paties Suvažiavimo metu bijota, kad valdžia gali jį paprasčiausiai išvaikyti. Todėl, galimas daiktas, OK programa derino Suvažiavimo organizatorių nuosaikumą ir vengimą deklaracijų, galinčių sukelti vietinės caro administracijos nepasitenkinimą ar net represijas.

LSDP programa, priešingai, buvo konstruktyvesnė ir revoliucingesnė. Pirmiausia ji iškėlė būtinumą nustatyti *Suvažiavimo juridinį pagrindą* („kokias teises gali turėti šis suvažiavimas“)⁶³. Iš esmės tai būtų reiškę *Suvažiavimo sušaukimo teisinių pagrindų analizę Rusijos imperijos įstatymų taikymo, taip pat suverenių lietuvių tautos teisių atstovavimo požiūriais* (apie tai trumpai kalbėjo LDP narys A. Bulota)⁶⁴. Be to, iškilus konfliktui su nuosaikiąja Suvažiavimo dalimi dėl rinkimų į Valstybės dūmą svarstymo (LSDP pasisakė už Dūmos boikotą), diskusija dėl suverenių lietuvių tautos teisių atstovavimo ir Rusijos imperijos įstatymų kolizijos neišvengiamai būtų sukėlusį svarstymus apie Rusijos įstatymų demokratėjimą, kurį dauguma opozicinių vyriausybei jėgų suprato vienareikšmiškai – kaip Rusijos valdžios manevravimą.

Jei Suvažiavime būtų pritarta radikaliai kovos prieš carizmą taktikai ir būtų svarstomi konkretūs einamieji revoliucijos klausimai, tai, be abejonės, palankiausia būtų socialdemokratams. Turėdama didžiulį nelegalios kovos patyrimą ir 1905 m. įvaldžiusi pusiau legalios ir legalios kovos būdus, LSDP, laisvai juos interpretuodama ir tam panaudodama nemažą savo vadovų intelektualinį potencialą, galėjo perimti iniciatyvą ir „prastumti“ radikalias rezoliucijas.

Grįžtant prie Suvažiavimo kompetencijos problemos, reikėtų akcentuoti, kad reikalavimas apibrėžti Suvažiavimo juridinį statusą *faktiškai reiškė lietuvių tautos politinių siekių konstitutavimosi refleksiją*.

⁵⁹ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 149; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 699.

*Pasak F.Bortkevičienės (žr. F.Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, *Lietuvos žinios*, 1930.XII.10, nr. 281), Suvažiavimo metu į darbotvarkę buvo įtraukti ir tie P.Višinskio programos punktai, kurie dar nebuvo įrašyti antrajame, pataisytame OK programos variante, išspausdintame ir platintame prieš Suvažiavimą ir jo dienomis.

⁶⁰ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 149.

⁶¹ Lietuvių susivažiavimas Vilniuje. Lapkričio 21–22 (Gruodžio 4–5) d. 1905. Programa; J. Basanavičius, „Vilniaus Seimo medžiaga“, op. cit., l. 26.

**Žr. priedus Nr. 4 ir Nr. 5.

⁶² Susivažiavimo programa statoma Lietuvos Socjaldemokratų Partijos, Vilniaus Seimo medžiaga, op. cit., l. 27.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153.

Be abejonės, tai nebuvo visiškai naujas dalykas, nes, kaip jau minėta, autonominės Lietuvos seimo ar Steigiamojo seimo Vilniuje idėją pripažino visos lietuvių partijos ir politinės grupuotės. Tačiau LSDP programa buvo platinama dar Suvažiavimo išvakarėse, taip pat prieš jam prasidedant XI.21(XII.4) d. rytą. Jei šią programą kitos Lietuvos politinės grupuotės būtų priėmusios ne tik kaip socialdemokratų partinės įtakos skleidimo veiksnį, bet ir kaip konstruktyvų politinės veiklos projektą, *galintį paveikti tolesnį lietuvių politinės struktūros konsolidacijos procesą, būtų atsiradęs precedentas vėlesniuose forumuose visiškai kitame kontekste aptarti lietuvių tautos konstitutavimosi galimybes*. Kas leidžia daryti tokią prielaidą?

LSDP programa ne tik kvestionavo Suvažiavimo juridines prerogatyvas – buvo pateiktas ir konkretus Lietuvos valstybingumo įgyvendinimo aptarimo planas. Akcentuojame – ne valstybingumo realizavimo, o tik jo aptarimo planas, kuris buvo gana nuoseklus. Be jau minėto Suvažiavimo teisių klausimo, toliau buvo reikalavimas išsiaiškinti „ką suvažiavimas turi padaryti“⁶⁵. LSDP siūlė aptarti tris svarbiausius punktus: 1) dabartinę Lietuvos ir Rusijos padėtį, 2) kokie pertvarkymai reikalingi, 3) kokiomis priemonėmis jie gali būti realizuojami. Programos pabaigoje siūloma iš esmės svarstyti vietinės caro valdžios likvidavimo klausimą. Tai būtų reiškę *naujų valstybinių-politinių struktūrų kūrimą*. Šis pasiūlymas taip pat susidėjo iš trijų punktų: 1) kaip elgtis su caro vyriausybe, 2) kaip turi būti valdoma Lietuva, 3) koks turi būti Lietuvos sutvarkymas.

Kaip matome, šios problemos suformuluotos gana subtiliai. Netgi atsisakius didžiausios konfrontacijos su carizmu, buvo galima aptarinėti antrąjį ir trečiąjį punktus, nes, pirma, reikalavimas kurti autonomines struktūras, jeigu jis dar nepradėtas realizuoti, nors ir konfrontavo su Rusijos imperijos įstatymais, tačiau spalio 17 d. manifesto kontekste (manifesto teiginiai daugeliu atvejų prieštaravo pamatiniams Rusijos įstatymams; šis neatitikimas galėjo būti likviduotas tik pamažu) caro valdžios galėjo būti toleruojamas. Aišku, jeigu jis nedeklaravo smurtinių veiksmų.

Antra, kai kuriuose Lietuvos valsčiuose dar iki Suvažiavimo vietinė caro valdžia buvo pakeista lietuviška⁶⁶. Taigi, net Suvažiavimui nusprendus visą caro valdžią pakeisti lietuviška, tai būtų buvęs tik tolesnės padėties įtvirtinimas.

Tačiau pirmasis punktas („Kaip elgtis su caro vyriausybe“) buvo dviejų lygių: 1) santykiai su centrine ir 2) santykiai su vietine caro val-

džia. Pirma, tai buvo kovos taktikos klausimas. Antra, nuo jo priklausė antrasis ir trečiasis punktai. Antrasis – „Kaip turi būti valdoma Lietuva“ – reiškė Lietuvos autonomijos problemos iškėlimą, o trečiasis – „Lietuvos sutvarkymo“ klausimas – ketinimą aptarti vietinės savivaldos kūrimo perspektyvas.

LSDP, be abejo, tikėjosi paveikti Suvažiavimo daugumą ir nustatyti griežtą kovos su carizmu taktiką, įskaitant ir ginkluoto sukilimo galimybę. Todėl antrasis ir trečiasis punktai, priėmus LSDP dviasią atitinkančius sprendimus, jau savaime būtų nulėmę radikalius, ginkluotus veiksmus caro režimo atžvilgiu ir būtų reiškę *savavališką* Lietuvos autonomijos kūrimą.

Be abejonės, šiam žingsniui kitos lietuvių politinės grupuotės dar nebuvo pasiruošusios, ir toks LSDP reikalavimas galėjo sukelti jų nepasitenkinimą. Tačiau subtiliai formuluodama šiuos tris veiklos punktus (tiesioginio Lietuvos autonomijos reikalavimo programoje neaptincame), LSDP numatė ir kitus variantus: atsisakius savavališko autonominių struktūrų kūrimo, gali būti sudarytos prielaidos joms organizuoti, t. y. kurti pagrindines valdžios struktūras, užmegzti ryšius su kaimyninių tautų politinėmis jėgomis, sukurti koordinacinius ir informacinius centrus, galinčius, remiantis savalaikę informacija, kolegialiai keisti kovos taktiką ir koreguoti strategiją.

Kitas dalykas, kad LSDP, atsisakiusi dalyvauti Suvažiavimo organizavimo darbe, nors ir gerai žinojusi padėtį Lietuvos mieste bei kaime, nebuvo susipažinusi su OK nuotaikomis ir pakitusia kitų lietuvių politinių grupuočių pozicija. Susidarė tokia situacija, kad visos lietuvių politinės partijos ir grupuotės, išskyrus LSDP, sugebėjo derinti savo veiksmus. Tai rodė ir sėkminga OK veikla. LSDP 1905 metais buvo pasiruošusi palaikyti kontaktus su kitomis lietuvių politinėmis grupuotėmis bendroje kovoje prieš carizmą. Šiais principais vadovaudamasi, ji sutiko dalyvauti Lietuvių suvažiavime. Tačiau ne tik dėl to: atsisakymas dalyvauti Suvažiavime galėjo susilpninti LSDP įtaką Lietuvos ir lietuvių visuomenei. Nelietuvių politiniams sluoksniams LSDP galėjo daryti įtaką tik užimdama tvirtas pozicijas lietuvių politinėje struktūroje. Tačiau socialdemokratams atvyko į Suvažiavimą jau šiek tiek moraliai susikompromitavę kitų lietuviškų partijų akyse. Be to, toks reikšmingas

⁶⁵ Susivažiavimo programa statoma Lietuvos Socialdemokratų Partijos, op. cit., l. 27.

⁶⁶ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 96–98.

dalykas kaip Suvažiavimo programa negalėjo būti aprobuotas be tam tikrų išankstinių tiesioginių asmeninių kontaktų, netgi užkulisinių derybų. LSDP drastiškai įsikišo į politinę kovą Suvažiavimo išvakarėse ir pačioje jo pradžioje, renkant prezidiumą, tačiau nelanksti jos taktika, aišku, nesiderino su ypač konstruktyvia Suvažiavimo programa.

Taigi OK programa, nors ir galėjo determinuoti politinio subjekto – tam tikros lietuvių tautos atstovybės – susiformavimą ir bendrais bruožais netgi projektavo šio subjekto veiklos formas, tačiau tai buvo *passivus subjektas*, kuris faktiškai priklausė nuo carizmo politikos vingių ir bendros revoliucinės situacijos Rusijoje bei Lietuvoje. Tuo tarpu LSDP programa bandė sukurti *aktyvaus politinio subjekto modelį* ir tokią politinę struktūrą, su kuria būtų priversta skaitytis ne tik vietinė, bet ir centrinė valdžia. Suvažiavimo kontekste tai būtų reiškę jau pradėtos kurti lietuvių tautos atstovybės politinio statuso pakylėjimą į kokybiškai naują lygmenį. Tačiau, kaip parodė Suvažiavimo eiga, patys socialdemokratai nebuvo pasiruošę kvalifikuotai aptarti pasiūlytų klausimų.

Tokia situacija buvo pradėjus svarstyti OK ir LSDP programas. Tačiau debatų metu, aišku, ji galėjo ir keistis.

Iškilus problemai, kokiai programai – OK ar LSDP – suteikti prioritetą, J. Basanavičius bandė manevruoti, teigdamas, kad šios programos nesiskiria, tiktai yra kiek kitaip suformuluotos⁶⁷. Prezidiumas jau ruošėsi patvirtinti OK darbotvarkę, nes, pasak L. Giros, J. Basanavičių parėmė kiti prezidiumo nariai – kun. Pr. Būčys, J. Stankūnas ir A. Smetona, o prieš buvo tik St. Kairys. Tačiau St. Kairiui pavyko įtikinti A. Smetoną balsuoti už LSDP programą. Tuo remdamasis jis pareikalavo, kad darbotvarkės klausimą spręstų ne prezidiumas, o pats Suvažiavimas⁶⁸. Tuomet išaiškėjo, kad su LSDP programa daug kas visai nėra susipažinę. J. Basanavičiui, prieš tai dar bandžiusiam apeliuoti į Lietuvos valstiečių atvežtus nutarimus⁶⁹, nebeliko nieko kito, kaip leisti socialdemokratams viešai perskaityti savo programą⁷⁰.

Po to, prasidėjus debatams, paaiškėjo, kad tautininkus palaiko krikščionys demokratai. Socialdemokratai nesulaukė organizuotos paramos iš šalies. LDP ir LVS laviravo tarp šių dviejų kraštutinių pozicijų. LSDP bei tautininkų ir krikdemų konfliktas dėl darbotvarkės truko daugiau negu valandą ir tik dėl LDP ir LVS ryžtingų veiksmų pavyko susitarti⁷¹. LDP ir LVS panaudojo asmeninius ryšius su tautininkais ir, pasitelkę jiems palankius į Suvažiavimą atvykusius valstiečius, laikinai užslopino konfliktą. Galutiniam balsavimui buvo pateikta kompromisinė programa:

- 1) pranešimai iš vietų ir politinės situacijos Rusijoje bei Lietuvoje aptarimas;
- 2) gyvenamojo momento įvertinimas ir kas daryti (į šį punktą įėjo ir Lietuvos autonomijos klausimas);
- 3) žemės, valsčių ir mokesčių klausimai;
- 4) Lietuvos mokyklų problema⁷².

Balsų dauguma šią darbotvarkę Suvažiavimas ir patvirtino, protestuojant tiktai socialdemokratams⁷³. Kadangi į antrąjį programos punktą įėjo ir Lietuvos autonomijos klausimas, tai leido Pr. Klimaičiui vėliau tvirtinti, kad iš LSDP programos buvo paimtas tik pirmasis punktas („pranešimai iš vietų“), o visi kiti klausimai – iš OK programos⁷⁴. Iš L. Giras ir M. Biržiškos pasisakymų galima spręsti, jog pirmaisiais dviem punktais įtvirtinus minimalius LSDP reikalavimus (tiesa, antrąjį jau galima laikyti kompromisiniu, nes Lietuvos autonomijos klausimo svarstymas buvo priimtinas visam Suvažiavimui), kiti klausimai turėjo būti svarstomi pagal OK programą, tik, be abejo, ne visi, o tik tiek, kiek Suvažiavimas galėjo per dvi dienas suspėti⁷⁵. Galima pritarti šiems teiginiams, nes tiesiogiai ar netiesiogiai Suvažiavimas svarstė be išimties visus klausimus, pateiktus OK.

Suvažiavimo eigoje darbotvarkė truputį pasikeitė ir buvo išnagrinėti šie klausimai:

- 1) Pranešimai iš vietų ir dabartinės padėties Rusijoje bei Lietuvoje įvertinimas;

⁶⁷ L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 16.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3.

⁷⁰ L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 16.

⁷¹ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Į Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 12 ir kt. veik.

⁷² /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2. p. 150; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 699; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 86 ir kt. veik.

⁷³ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2. p. 150.

⁷⁴ Pr. Klimaitis, *ibidem*.

⁷⁵ M. Biržiška, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 699; /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274.

- 2) Lietuvos autonomija; taktika jai iškovoti;
- 3) Žemės, valsčių ir mokesčių klausimai;
- 4) Lietuvos mokyklos;
- 5) Suvažiavimo rezoliucijos svarstymas ir priėmimas.

Čia reikėtų pažymėti, kad socialdemokratų literatūroje susiformavęs teiginys, esą OK programa Suvažiavime buvusi atmesta, o patvirtinta LSDP⁷⁶, neišlaiko kritikos. Pats naujos Suvažiavimo programos patvirtinimo faktas kartu ir eiga rodo, jog buvo priimtas kompromisinis sprendimas. Kad LSDP šalininkai buvo nepatenkinti tokia eiga, patvirtina ir P. Višinskio bei L. Giros stenogramos, kur nurodyta, kad seniai pabaiigus diskusijas dėl programos, LSDP narys K. Venclauskis tebe protestavo „prieš Biuro tvarką“⁷⁷.

Mechaniškas LSDP ir OK programų sujungimas nulėmė nekonstruktivyvų Suvažiavimo darbą. Partijoms ir politinėms grupuotėms iš anksto nesuderinus savo pozicijų, Suvažiavimas pakrypo „natūralios eigos“ kryptimi. Buvo atmestos teorinės prezumpcijos, kurios parlamentinėje kovoje nulemia praktinį politinių pažiūrų aiškinimąsi ir derinimą. Vis dėlto nereikia užmiršti, kad tai buvo pirmasis lietuvių „parlamentas“.

2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai

I posėdis. Pranešimai iš vietų. Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos įvertinimas. Pirmininkaujant J. Basanavičiui, prasidėjo I posėdis. Jo metu pasisakė 6 LSDP (K. Venclauskis, V. Kačergis, Vl. Sirutavičius, V. Stašinskis, A. Domaševičius, G. Liutkevičius, pastarasis kartu atstovavo ir Peterburgo lietuviams), 2 krikščionių demokratų (J. Tumas ir Pr. Būčys), 3 LVS (J. Gabrys-Paršaitis, J. Jasaitis ir M. Sleževičius) bei 2 ūkininkų atstovai (vieną kartą – P. Zikus, 2 kartus – J. Stankūnas)⁷⁸.

Tiktai vienintelio tautinio demokrato St. Railos kalba atitiko pranešimų iš vietų formuluotę. Vėlesni pasisakymai iš esmės jau buvo Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos aptarimas. Be to, šis klausimas jau I posėdyje dažnai nagrinėtas kartu su Lietuvos autonomijos klausimu.

I posėdis, kaip ir III (žemės klausimas), išsiskyrė iš kitų tuo, kad jo metu neprieita iki rimto LSDP ir tautinių demokratų konflikto. Posėdžio pradžioje St. Raila, apibūdinęs padėtį Kauno gubernijoje, pasiūlė

Suvažiavimui nusiųsti telegramą Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui S. Vitei, kurioje turėtų būti suformuluoti lietuvių reikalavimai. Jam neatsakius, pasak St. Railos, reikia imtis radikalių priemonių Lietuvos kaime – keisti visą vietinę valdžią⁷⁹. Nors apskritai St. Railos kalba buvo gana radikali, LSDP požiūriu, tai, be abejo, turėjo atrodyti kaip „nužemintas prašymas“, primenantis Memorandumą S. Vitei. Sunku tiksliai pasakyti, ar tai buvo apgalvotas tautinių demokratų, vadovaujamų J. Basanavičiaus, pareiškimas. Galimas ir kitas variantas: pamaciūs karštą LSDP reakciją į St. Railos pasisakymą, greit susiorientuota ir leista socialdemokratams išsikalbėti. O LSDP energija nė viename vėlesniame posėdyje nepasireiškė taip, kaip pirmajame. Buvo užmiršti pranešimai iš vietų ir socialdemokratų iniciatyva įsiliepsnojo diskusija dėl kovos prieš carizmą taktikos. J. Basanavičius tuo metu santūriai vadovavo posėdžiui ir net nedavė progos pasireikšti savo šalininkams. LDP atstovai taip pat nesikišo į kylančius LSDP ir kunigų tarpusavio ginčus. Susidaro įspūdis, kad J. Basanavičius kaip atsvarą socialdemokratams puikiai panaudojo krikščionis demokratų, pastariesiems, matyt, to net nesuvokiant. Svarbiausia polemika įsiliepsnojo kaip tik tarp jų.

Socialdemokratai į Rusijos ir Lietuvos politinę situaciją bei revoliucinį judėjimą žiūrėjo plačiau. Turėdami turtingesnę praktinę patirtį, jie propagavo platesnį kovos priemonių arsenalą (nuo boikoto iki ginkluotos kovos), galėjo svariau kiekvieną iš jų teoriškai pagrįsti ir, be abejo, jomis manipuluoti. Tačiau kunigai ryžtingai pasipriešino LSDP

⁷⁶K. M. ?/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Socialdemokratas*, 1925. XII. 3, nr. 47(309); P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, LLTI RS, f. 11-133, l. 103; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 20; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 86 ir kt. veik.

⁷⁷P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3; L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 17.

⁷⁸L. Gerulis /L. Gira/, *Ibidem*; P. Višinskis, *ibidem*; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, nr. 2, p. 150–151.

⁷⁹L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 17–24; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3–5; /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274; S-lius /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 12–13; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 150–151.

propaguojamam ginkluotos kovos lozungui⁸⁰. Jų formuluotas reikalavimas – „nevalia pralieti kraujo“ nors tokiu metu skambėjo naivokai, tačiau slėpė savyje nuosaikios taktikos primatą. Tiesa, krikščionys demokratai revoliucijos metu radikalėjo: Suvažiovime jau pasisakyta už visuotinį politinį streiką, kaip griežčiausią kovos priemonę, netgi pripažįstama galimybė jėga uždarinėti „rusiškas mokyklas“⁸¹. Tokie kunigų pasisakymai dar labiau aitrino socialdemokratų vadovus, kurie skubėjo atsikirsti (Vl. Stašinskis, A. Domaševičius)⁸².

Tačiau LSDP netikėtai sulaukė ir paramos. Jų pagalbininke propaguojant radikalią kovos prieš carizmą taktiką, beje, ir ginkluotą kovą, tapo LVS⁸³. Sutiko jų pozicijos dėl Rusijos valdžios manevravimo politikos, deklaratyvaus spalio 17(30) d. manifesto pobūdžio, taip pat pasisakyta prieš bet kokias telegramas Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei. Tačiau jau pirmuoju iš socialdemokratų kalbėjęs K. Venclauskis nuteikė prieš save LVS, teigdamas, kad LSDP iš esmės atstovauja visos visuomenės reikalams⁸⁴. Jam oponavęs J. Gabrys-Paršaitis išrėžė atsakomąją kalbą, įrodinėdamas, kad šalia LSDP nuo pat revoliucijos pradžios aktyviai veikė ir LDP⁸⁵. Be to, socialdemokratų galutinai iš pusiausvyros išmušė atviras J. Gabrio kvietimas visus atvykusius į Suvažiovimą valstiečius organizuoti į LVS. J. Gabrių aktyviai palaikė J. Jasaitis ir M. Sleževičius, įrodinėdami, kad Lietuvos darbininkų klasė silpna ir bet kokie esminiai pertvarkymai tėra galimi radus paramą Lietuvos kai-me⁸⁶. LVS jau buvo pradėta kurti, ir sėkmingas LVS ir OK organizacinis darbas tarp valstiečių kėlė LSDP nerimą. Siekdami atriboti atvykusius į Suvažiovimą valstiečius nuo LVS ir kartu išplėsti savo įtaką jiems (Aukštaitijoje bei Suvalkijoje LSDP turėjo nemažai savo šalininkų), socialdemokratai pradėjo aktyvią partinę propagandą. Jų atstovui V. Kačergiui pareiškus, kad revoliucijos metu „kalba ne demokratai, ne liberalai, o darbininkai“⁸⁷ ir kartu palietus demokratų bei tautinių demokratų interesus, atrodė, kad bus išprovokuotas eilinis LSDP ir tautininkų (ši kartą remiamų LDP) susirėmimas. Tačiau nė viena iš šių grupuočių neįsivėlė į tuščią ginčą, o smūgį priėmė LVS atstovai. J. Jasaitis ir M. Sleževičius gana konstruktyviais pasisakymais nuteikė socialdemokratų rimtesnėms diskusijoms. Galbūt aistras padėjo nuraminti ir tai, kad LVS palaikė socialdemokratų dėl kovos taktikos. Galima daryti prielaidą, kad LSDP buvo apgalvojusi pirmojo posėdžio diskusijos eigą. Pirmieji socialdemokratų pasisakymai (K. Venclauskis, V. Kačergis)⁸⁸ nebuvo diplomatiški, ypač V. Kačergio, tačiau labai aiškiai buvo matyti noras iškelti savo partijos nuopelnus ir atlikti

tautos politinio vadovo vaidmenį. Iš LVS, nors taktikos klausimais ir parėmusios LSDP, gavusi atkirtį, LSDP metė į ataką savo geriausius kalbėtojus (Vl. Sirutavičių, V. Stašinskį ir A. Domaševičių)⁸⁹, nepraleisdami progos duoti pakalbėti dar vienam savo atstovui G. Liutkevičiui. Aktyvi puolamoji taktika buvo palankiausia socialdemokratams, geriausiai įvaldžiusiems tokios politinės kovos būdus. Vis dėlto krikščionims demokratams atvirai išreiškus savo abejones, LSDP kiek sušvelnino kalbų toną. Geriausiai tai atspindėjo paskutinio I posėdžio pranešėjo A. Domaševičiaus kalba: pripažindamas, kad ginkluotos kovos reikia griebtis tik kaip atsako į brutalų carizmo puolimą ir masines represijas, jis vis dėlto siūlė kurti organizuotas kovines pajėgas⁹⁰. Vl. Sirutavičiaus ir A. Domaševičiaus kalbos įdomios dar ir tuo, kad buvo drąsiai pasisakyta už savavališką Lietuvos autonomijos struktūrų kūrimą kol kas atsisakant ginkluotos kovos, bet preventyviai jai ruošiantis. Tai reiškia, kad naujos vietinės valdžios kūrimas priklausys nuo kitų politinių grupuočių pozicijos. Viskas turėjo paaiškėti per II posėdį, svarstant Lietuvos autonomijos klausimą.

⁸⁰L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 21–24; /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3–5; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, Židiny, 1931, nr. 2, p. 151.

⁸¹L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 24; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 5.

⁸²L. Gerulis /L. Gira/, *ibidem*, LLTI RS, f. 22-1445, l. 21–24; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 4–5; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 21; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 89.

⁸³L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 18–20; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3–4.

⁸⁴L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 17–18; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3.

⁸⁵L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 18; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3.

⁸⁶Žr. 85 išnašą.

⁸⁷Žr. 85 išnašą.

⁸⁸L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 17; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 3.

⁸⁹L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 21–24; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 4–5.

⁹⁰*Ibidem*.

Taigi pirmasis posėdis, neapsiėjęs be konfliktų, vis dėlto nebuvo toks reikšmingas, kaip Suvažiavimo pradžia. Kaip jau minėjome, pakito ir diskusijų objektas – Rusijos bei Lietuvos politinės situacijos aptarimas transformavosi į Lietuvos autonomijos ir kovos prieš carizmą taktikos nagrinėjimą.

Kokių nors bendrų nutarimų I posėdyje nebuvo priimta. Diskusija dėl Lietuvos autonomijos kol kas irgi nebuvo pozityvi. Apsiribota tik bendromis deklaracijomis, kad vienintelė išeitis dabartinėje situacijoje – Lietuvos autonomijos sukūrimas. Faktiškai I posėdis buvo pats chaotiškiausias, nors kaip tik jo metu buvo duotas tonas diskusijoms, kurios vėliau tapo konstruktyvesnės. Nors kovos prieš carizmą taktikos klausimų šiame posėdyje nebuvo numatyta svarstyti, tačiau kaip tik jų nagrinėjimas leido išsiaiškinti politinių grupuočių pozicijas ir tolesnes galimybes siekti kompromiso. Iš esmės politinių grupuočių išsidėstymas nepakito. Radikalų stovykloje tvirtas pozicijas išlaikė LSDP, nors po I posėdžio J. Basanavičiaus, krikščionių demokratų ir LVS dėka ji jau buvo gerokai išvarginta. Kitas dalykas – pasidarė aišku, kad kitoms politinėms grupuotėms teks atsižvelgti į socialdemokratų nuomonę bet kuriuo klausimu. Kitos dvi radikalų grupuotės – LDP bei jos satelitas LVS – kaip ir anksčiau bandė suderinti LSDP ir konservatorių interesus. Matyt, taip tikėtasi sėkmingai užbaigti Suvažiavimo darbą. Išaiškėjo, kad LVS dėl savo radikalumo gali tapti ta grandis, kurios trūko ieškant LDP ir LSDP sąlyčio taškų. Tautiniai demokratai, išnaudodami krikščionių demokratų nepasitenkinimą LSDP propaguojama taktika, kaupė jėgas II posėdžiui.

Pažymėtina, kad vienintelė taktikos priemonė, dėl kurios sutiko visos diskusijoje dalyvavusios politinės grupuotės (LSDP, LVS, krikščionys demokratai, LDP bei tautiniai demokratai), buvo vietinės caro administracijos boikotas. Tiesa, samprotavimai apie boikotą liko gana abstraktūs, tačiau I posėdis apskritai buvo žvalgybinis. Iškilusias problemas ir jų sprendimo būdus tikėtasi detalizuoti vėliau.

Svarbiausia, kad I posėdyje paaikškėjo, jog visos politinės grupuotės pasisako už kardinalias reformas tiek visoje Rusijos imperijoje, tiek Lietuvoje. Šie pertvarkymai buvo siejami su visuomenės demokratėjimo ir Lietuvos politinių tikslų konstitutavimosi tendencijomis.

II posėdis. Lietuvos autonomijos ir taktikos jai iškovoti klausimai.

17 val. prasidėjo II posėdis. Buvo nutarta, kad Lietuvos autonomijos problema bus svarstoma dviem požiūriais: išsiaiškinus pozicijas dėl Lietuvos autonomijos kūrimo principų, pereiti prie taktikos jai iškovoti

aptarimo. Visais požiūriais tai svarbiausias Suvažiavimo posėdis: tiesiogiai buvo gvildenamos valstybės kūrimo problemos, o netiesiogiai paliesti beveik visi kituose posėdžiuose atskirai nagrinėtini klausimai. Po šio posėdžio paaiškėjo visų partijų ar grupuočių politinės, kultūrinės, iš dalies ir socialinės-ekonominės koncepcijos ar jų užuomazgos. Aišku, daugiau ar mažiau jos buvo žinomos, tačiau tiesioginė diskusija jas suaktualino, išryškino stipriausias ir silpnąsias puses, leido pajusti ne tik koncepcijų, bet ir jas parengusių partijų tikrąjį pajėgumą. Pradėjo ryškėti būsimumų Suvažiavimo nutarimų matmenys.

II posėdyje politinės grupuotės savo pozicijas išdėstė gana nuosekliai, ir autonomijos klausimo svarstymas įgavo referatyvų poleminių, o ne atviros konfrontacijos pobūdį.

Priešingai negu I posėdyje, dabar iniciatyvą perėmė LDP. Tam buvo gana palankios sąlygos, nes pirmininkavo jų atstovas A. Smetona. Be to, LDP rėmė tautinių demokratų nuosaikusias sparnas, vadovaujamas J. Basanavičiaus. LDP atstovai kalbėjo 9 kartus (A. Smetona – 4, A. Bulota – 3, P. Višinskis – 2, visi trys minėtieji, taip pat ir kiti LDP nariai aktyviai dalyvavo polemikoje), tautiniai demokratai – 2 (K. Samajuskas ir J. Basanavičius). Kaip ir anksčiau, aktyviai reikšėsi LSDP, kurios atstovai pasakė 7 kalbas (4 – St. Kairys, po 1 – Vl. Sirutavičius, A. Birinčikas ir M. Baltūsis), krikščionys demokratai – 5 (Pr. Būčys – 3, V. Aleksandravičius – 2) ir LVS – 4 (M. Sleževičius, J. Jasaitis, E. Galvanuskas, J. Gabrys-Paršaitis). 5 kalbas pasakė ūkininkai – [?] Sargelis, P. Zikus, jau minėtas socialdemokratas M. Baltūsis ir 2 nenustatyti asmenys, iš kurių vienas buvo lenkiškai kalbantis valstietis iš Vilniaus gubernijos. Pasisakė ir Bundo atstovas, kalbėjęs lietuviškai⁹¹.

II posėdžio pradžioje dar buvo tęsiama nekonstruktyvi diskusija apie politinę situaciją Rusijoje ir Lietuvoje. Net A. Smetona, pradėjęs pirmininkauti posėdžiui, nesugebėjo užkirsti kelio šiai bevaisei polemikai⁹². Tiesa, kitas LDP narys A. Bulota, matyt, tikėdamasis delegatų valstiečių

⁹¹/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6–8; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.X.23, nr. 19; S-lius /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 13–15; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151–154; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 699; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 89–90; J. Gabrys /J. Gabrys-Paršaitis/, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57.

⁹²/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

paramos, pakvietė kuo daugiau kaimo žmonių pasisakyti apie politinę padėtį Lietuvoje⁹³. Tačiau taip pakreipti diskusijos nepavyko – pasipriešino socialdemokratai. Apskritai posėdžio pradžioje LSDP padarė ne visai apgalvotą žingsnį. Matyt, apgaulingai pajutę, kad iniciatyva yra jų rankose, socialdemokratai suformulavo rezoliuciją taktikos klausimu, kurią St. Kairys pateikė balsuoti⁹⁴. Joje buvo teigiama, kad svarbiausias visų priešas yra dabartinė caro valdžia. Todėl, kilus revoliucijai, visi privalo „ton kovon rengtis su kitomis tautomis“, nes „tik kova prives prie ko nors“⁹⁵. Kaip matome, socialdemokratai, net nepradėjęs aiškintis principinių nuostatų dėl Lietuvos autonomijos, bandė patvirtinti rezoliuciją taktikos klausimu. Nors kaip tik panašios formuluotės buvo vėliau užfiksuotos Suvažiavimo nutarimuose, tačiau II posėdžio pradžioje ši socialdemokratų akcija sukėlė didžiulį pasipiktinimą. Kaip ir I posėdžio metu, puolimą prieš LSDP pradėjo krikščionys demokratai. Kun. V. Aleksandravičius pareikalavo, kad oratoriai neaiškintų savo partinių programų, o nurodytų, ką „žmonėms praktiškai veikti, kovojant dėl savo teisių“⁹⁶. Aišku, tai buvo partinis ginčas, nes kun. V. Aleksandravičiaus pasiūlymai buvo dar nekonkretesni negu St. Kairio. Be kita ko, St. Kairys, kalbėdamas toliau, apibūdino taktikos priemones Lietuvos autonomijai iškovoti, atskirdamas visuotinę politinę streiką nuo griežčiausios priemonės – ginkluotos kovos, kuriai esą taip pat reikia planingai ruoštis⁹⁷.

Vis dėlto St. Kairio rezoliucija buvo pateikta balsuoti, tačiau netikėtai kilus triukšmui, teko to atsisakyti⁹⁸. Mat lietuviškai nesuprantantys Suvažiavimo dalyviai paprašė pirmininkaujancio A. Smetonos papasakoti apie vykstančio ginčo esmę ir apskritai pateikti visų pasiūlymų santraukas lenkų kalba⁹⁹. Tam ryžtingai pasipriešino tautinių demokratų „dešinysis“ sparnas – kun. St. Stakelė, kun. J. Ambraziejus, J. J. Bulota, J. Gediminas-Beržanskis-Klausutis ir kt.¹⁰⁰. Socialdemokratams net nęgalvojant nusileisti, kilo smarkūs debatai, kuriuos LDP ir Suvažiavimo prezidiumo pastangomis pavyko numalšinti. Prezidiumas, LSDP, LDP, dalis krikščionių demokratų, taip pat nuosaikieji tautininkai pasisakė už vertimus į lenkų kalbą¹⁰¹.

Toliau posėdis vyko konstruktyviai. Čia didžiulį vaidmenį suvaidino LDP vadovai A. Bulota, P. Višinskis, A. Smetona, F. Bortkevičienė ir kiti, nuolat vedę derybas su LSDP (dažniausiai – su jos faktiniu lyderiu – A. Domaševičiumi)¹⁰², kad jos atstovai vėl nesumanytų imtis radikalių įtikinėjimo metodų, t. y. švilpimo, trypimo kojomis, mojavimo kėdėmis aplink galvą ir pan.*¹⁰³. Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad audringu re-

agavimu neatsiliko ir tautininkai, kuriuos jau malšino jų vadovai – J. Basanavičius, Petras ir Antanas Vileišiai.

Dar vienas dalykas – šis posėdis buvo svarbiausias užkertant kelią dažnai įsiviešpataujančiam chaosui. Nutarta iš scenos pašalinti Suvažiavimo sekretoriataž ir neleisti po ją vaikščioti kam panorėjus. Scenoje liko tik prezidiumas, o visi, norintys į jį kreiptis, turėjo tai atlikti per sekretoriataž¹⁰⁴.

Po trumpos pertraukos tautinių demokratų atstovas K. Samajauskas iš karto pateikė du pasiūlymus: 1) negaištant pereiti prie Lietuvos autonomijos klausimo nagrinėjimo, 2) leisti kalbėti nuo kiekvienos politinės grupuotės 2 žmonėms¹⁰⁵. Prezidiumas tam pritarė – nutarta leisti kalbėti po 2 atstovus nuo LDP, LSDP, krikščionių demokratų ir

⁹³ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

⁹⁴ L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.X.23, nr. 19; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

⁹⁵ L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275.

⁹⁶ Ibidem; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

⁹⁷ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6.

⁹⁸ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

⁹⁹ L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 699.

¹⁰⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 389; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; A. Rucevičius, „Prieš 20 metų (Vilniaus seimą atsiminus)“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 152.

¹⁰¹ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6; M. Römer, *Litwa*, s. 389; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 90.

¹⁰² L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; J. Gudas, „1905 metai Alsėdžių padangėj“, op. cit.; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 93; E. Motieka, „P. Višinskis Didžiajame Vilniaus seime“, op. cit., p. 7–9.

*Pasak Pr. Būčio, diskusijų įkarštyje socialdemokratas Kačergis iš Pilviškių kunigus pavadino pilvūzais. Pr. Būčiui pasiūlius pasimatuoti pilvus, išaiškėjo, kad Kačergio pilvas didesnis („jo pilvo periferijos būta didesnės už manąją“) (Pr. Būčys, „Ši tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, *Tėvynės sargas*, 1948, nr. 4, p. 255). Būdingas socialdemokratams raminusio A. Smetonos pasakymas: „Socialdemokratai – /pritildykit/ savo kromelį“ (žr. P. Višinskis, „Vilniaus seimo užrašai“, op. cit., l. 8).

¹⁰³ A. Rucevičius, „Prieš 20 metų (Vilniaus seimą atsiminus)“, op. cit.

¹⁰⁴ L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19.

¹⁰⁵ Ibidem; Idem, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57.

nepartinių. Atitinkamai po 2 atstovus turėjo pasisakyti ir apie taktiką autonomijai iškovoti¹⁰⁶.

Toks paskirstymas dar kartą rodo, kad LVS kol kas buvo laikoma LDP satelitu (jos Steigiamasis suvažiavimas turėjo įvykti tik rytojaus dieną), o tautiniai demokratai laikinai tenkinosi nepartinių statusu.

Jau pats faktas, kad buvo nutarta svarstyti Lietuvos autonomijos, kaip žemesnio lygio Lietuvos valstybingumo formos, klausimą, liudija lietuvių politinių partijų nuosaikumą. Tačiau gali iškilti klausimas: ar tai politinio momento supratimas ir įvertinimas, ar paprasčiausia baimė Suvažiavimo pradžioje tiesiogiai formuluoti didesnius reikalavimus žinant, kad posėdžiuose dalyvauja caro agentai.

Pirmiausia reikėtų pažymėti, jog po spalio 17(30) d. manifesto pasirodymo radikalūs LSDP ir LDP kvietimai kovoti už nepriklausomą Lietuvą¹⁰⁷ užleido vietą blaivesniems politiniams lozungams. Reikalauta Lietuvos politinės autonomijos su seimu Vilniuje, tačiau pereita nuo pasyvaus prie aktyvaus boikoto politikos, kuris didžiausią mastą įgavo prieš pat Lietuvių suvažiavimą. Kitas dalykas – LSDP bei LDP nebuvo Suvažiavimo iniciatorės ir, kaip jau minėta, nespėjo paruošti detalių politinių programų. Neužmirškime, kad net Suvažiavimo organizatoriai – tautiniai demokratai – nesitikėjo tokio didžiulio Suvažiavimo masto. LDP ir LSDP galvojo, kad tai bus eilinis lietuvių politinių partijų pasitarimas, kokių nuo 1905 m. pradžios buvo ne vienas. Jau Suvažiavimo išvakarėse teko pakeisti tokią nuomonę. Apie tai liudija konstruktyvi LSDP parengta Suvažiavimo programa ir aktyvus LDP vadovų įsijungimas į Suvažiavimo organizavimą. II posėdis vyko pirmosios Suvažiavimo dienos antroje pusėje. LDP ir LSDP jau buvo visiškai atsipeikėję nuo pirmojo išpūdžio, kurį sukėlė grandiozinis Suvažiavimo mastas. Ir nors vieta Lietuvių suvažiavimui kiekvienos iš šių partijų artimiausiuose planuose nebuvo numatyta, pati jo eiga privertė ne tik LDP ir LSDP, bet ir kitas lietuvių politines gruputes išdėstyti savo pozicijas apie Lietuvos konstitutavimosi galimybes ir paties Suvažiavimo reikšmę šiame procese. Svarbiausios Lietuvos valstybingumo atkūrimo strateginės kryptys aiškėja būtent iš mums žinomos Suvažiavimo II posėdžio medžiagos. Tiesa, situacija buvo šiek tiek paradoksali: labiausiai subrendę politinės partijos – LSDP ir LDP – laikėsi nuošaliau (ypač LSDP) nuo Suvažiavimo organizavimo, nors visa 1905 m. revoliucijos Lietuvoje raida ir Lietuvos bei visos Rusijos politinė situacija tiesiog diktavo, kad būtina sušaukti tokį Suvažiavimą ar panašų į jį politinį forumą. Suvažiavimą organizavo tautinių demokratų politinė grupuotė,

nespėjusi išiforminti kaip politinė partija. Labiausiai ją palaikė LVS, kurios organizavimosi sėkmė, kaip ir tautinių demokratų, priklausė nuo Lietuvių suvažiavimo sėkmės. Taigi tautiniams demokratams ir LVS Suvažiavimas buvo galimybė įvertinti save kaip politinę jėgą ir numatyti jos raidos tendencijas. Reikėtų pridurti, kad tautiniai demokratai dar pretendavo į tautinio judėjimo koordinatoriaus vaidmenį¹⁰⁸ (taip buvo suderinti partiniai ir visuomeniniai interesai).

Po paminėto K. Samajausko pasisakymo pirmasis apie Lietuvos autonomiją kalbėjo A. Bulota. Suvažiavimo sekretorius Pr. Klimaitis taip apibūdino A. Bulotos kalbą: „Rimčiausią kalbą dėl autonomijos pasakė Andrius Bulota. Be kita ko, jis priminė Suvažiavimui, kad, žinoma, autonomija yra tik pereinamasis etapas prie visiškos nepriklausomybės, bet įspėjo nutarimuose nepriklausomybės neminėti, kadangi už tai grėsėtų didelės baudmės visiems dalyviams. Čia jis suminėjo net tuos baudžiamuosius straipsnius, kurie galėjo būti taikomi“¹⁰⁹. Galima būtų svarstyti, ar tai, kad pirmasis apie Lietuvos autonomiją plačiau pasisakė A. Bulota, buvo atsitiktinis, ar dėsningas dalykas, tačiau aišku viena – ši kalba davė toną diskusijoms. A. Bulota tarsi apibrėžė galimų reikalavimų ribas. LSDP ir LDP išpopuliarintą Lietuvos nepriklausomybės lozungą apibūdinęs kaip reikalavimą maksimum ir šioje politinėje situacijoje neįgyvendinamą, A. Bulota tiesiogiai nurodė, kad numatomi aptarti Lietuvos autonomijos kūrimo principai kartu yra ir nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimo principai. Suvažiavimo stenogramose nerandame duomenų, kad kas būtų A. Bulotai prieštaravęs. Tolesnė diskusijų eiga tai paliudija. Tiesa, posėdžio metu buvo pasiūlyta tuojau paskelbti nepriklausomybę, tačiau šis reikalavimas nesulaukė pritarimo¹¹⁰. Taip pat buvo siūloma pasiskelbti Lietuvos Steigiamuoju

¹⁰⁶L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153.

¹⁰⁷Naujas Darbininkas /?/, „Mes ir legališkoji spauda“, *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 43; /?/, „Iš literatūros ir gyvenimo“, *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 47; Filius Vitae /J. Šepety/, „Nepriklausomos Lietuvos klausimas“, *Draugas*, 1905, nr. 3, p. 103–105; /?/, „Draugo“ redakcija. Dėl ko mes atsiskyrėme“, *Draugas*, 1905, nr. 3, p. 102; /?/, Mūsų programos tautiškasis klausimas, *Kova*, 1905. XII. 29, nr. 33, p. 260 ir kt. veik.

¹⁰⁸R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 101–102.

¹⁰⁹Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153.

¹¹⁰L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 7–8.

susirinkimu*¹¹¹. Tačiau Lietuvos Steigiamojo seimo (ar susirinkimo) reikalavimas dar nereiškę nepriklausomos Lietuvos proklamavimo. LSDP ir LDP tai suprato kaip valstybinės kūrybos aktą, lietuvių tautos suverenių teisių konstitutavimosi pradžią. Netgi šių abiejų politinių partijų viduje vyko ginčų dėl Lietuvos Steigiamojo seimo vietos valstybingumo atkūrimo procese: pagal įvairius projektus Steigiamasis seimas galėjo būti šaukiamas nuvertus caro valdžią, po Rusijos Steigiamojo susirinkimo sušaukimo ir veikti kaip autonominės Lietuvos Steigiamasis seimas; jis galėjo būti kuriamas savavališkai (arba įstatymiškai, po demokratinių teisių ir laisvių deklaravimo), tačiau kaip laikinas Lietuvos autonomijos aukščiausias valstybinės valdžios organas, kuris vėliau nustatys santykius su Rusijos centrine valdžia; trečiasis variantas – Lietuvos Steigiamasis seimas kuriasi kaip suverenių lietuvių tautos teisių reiškęjas ir, būdamas valstybės subjektu, realizuoja tautos suverenitetą iki Lietuvos seimo sušaukimo. Šiuo, trečiuoju, atveju Lietuvos Steigiamasis seimas gali nuspręsti dalį suverenių teisių perleisti kartu su kaimyninėmis šalimis kuriamai federacinei valstybei¹¹². Reikėtų pažymėti, kad visi šie projektai parengti iki spalio 17(30) d. manifesto ir buvo siejami su demokratiniiais pertvarkymais Rusijoje. Tačiau situacija po spalio 17(30) d. manifesto paskelbimo parodė, kad demokratinės laisvės ir teisės kurį laiką gali koegzistuoti su kiek apribotu caro režimu. LSDP ir LDP vietoj anksčiau planuoto autonominių valdžios struktūrų kūrimo įstatyminiu pagrindu dar iki Suvažiavimo perėjo nuo pasyvaus prie aktyvaus boikoto politikos ir pradėjo vietinės valdžios pertvarkymo akciją. Todėl pasiūlymas Lietuvių suvažiavimui apsiskelbti Lietuvos Steigiamuoju seimu būtų buvusi logiška vietinių valdžios struktūrų pertvarkymo tąsa.

Kitas dalykas, kad rinkimų į Lietuvių suvažiavimą principai, kaip jau minėta, neatitiko demokratinio būdu renkamos valstybinės valdžios organizavimo principų. Tačiau Rytų ir Vidurio Europos valstybių kūrimosi Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje pavyzdžiai rodo, kad dažnai šalies suverenu pasiskelbdavo dar mažesnius įgaliojimus turinčios institucijos (tiesa, dažniausiai jos turėdavo didesnes būsimo tarptautinio pripažinimo garantijas.) Todėl labiau tikėtina prielaida, jog Lietuvių suvažiavimą Vilniuje paskelbti Lietuvos Steigiamuoju seimu sutrukdė ne tiek per menki jos, kaip lietuvių tautos atstovybės, įgaliojimai, kiek nepasiruošimas apsvarstyti konkrečias eventualias tokios deklaracijos pasekmes. Ne vieno lietuvių politinio veikėjo galvoje ruseno mintis, kad tai galės atlikti kitas suvažiavimas¹¹³. Juk ne veltui Lietuvių suva-

žiavimas Vilniuje buvo vadinamas *pirmuoju*. Be to, nereikia užmiršti, kad demokratiniai pertvarkymai Rusijoje po spalio 17(30) d. manifesto įstrigo, ir lietuvių politiniai veikėjai laukė, į kurią pusę – carizmo ar Rusijos buržuazijos – pakryps pergalės svarstyklės.

Nagrinėjant II posėdžio pasisakymus, gali susidaryti įspūdis, kad didelių problemų nebuvo. Visos politinės partijos ir grupuotės sutarė dėl Lietuvos politinės autonomijos reikalavimo bei Lietuvos etnografinių ribų, kurios faktiškai turėjo atitikti projektuojamos Lietuvos autonomijos ribas¹¹⁴. Buvo vieningai pritarta Suvalkų gubernijos lietuvių¹¹⁵ (žr. p. 193–195, taip pat priedą Nr. 7), Čipėnų valsčiaus valstiečių¹¹⁶ (žr. p. 196) ir Odesos lietuvių bei latvių nutarimams¹¹⁷ (žr. p. 158, taip pat priedą Nr. 3). Tiksliai įvyko konfliktas tarp socialdemokratų ir krikščionių demokratų dėl taktikos autonomijai iškovoti. Taip vėliau teigė ir kai kurie aktyvūs Suvažiavimo dalyviai¹¹⁸. Tačiau atidžiau panagrinėję, pamatysime – jau Suvažiavimo metu brenė konfliktas

*Cituojuame L.Giros formuluotę: „/.../ vienas rimtas lietuvis per patį Suvažiavimo posėdžių karštį norėjęs paduoti susirinkimui sumanymą nelaukiant nieko tuojaus apšaukti save Steigiamuoju Lietuvos susirinkimu“ (žr. L.Gira, „Pirmojo lietuvių tautos atstovų susirinkimo reikalai, LLTI RS, f. 22-1445, l. 2).

¹¹¹L. Gira, „Pirmojo lietuvių tautos atstovų susivažiavimo reikalai“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 2.

¹¹²/A. Janulaitis/, „Įsteigiamasis Rusijos seimas ir Lietuvos seimas“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 4, p. 105–109; „Lietuvos Socialdemokratų Partijos Manifestas“, *Kova*, 1905. X. 6, nr. 21, p. 161–163; /?/, „Mūsų reikalavimai“, *Ūkininkas*, 1905, nr. 6, p. 147–148; /?/, „Keli žodžiai apie Lietuvos Socialdemokratų Partijos Manifestą“, *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 93–94; „Išvien į kovą (LDP atsišaukimas)“, *Ūkininkas*, 1905, nr. 7, p. 169–170.

¹¹³P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., p. 6; E. Motieka, „Nuo Lietuvių susivažiavimo Vilniuje...“, p. 280–284.

¹¹⁴P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6–8; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153–154; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57; S-lius J. J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 13–15.

¹¹⁵/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 274; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 19; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153 ir kt. veik.

¹¹⁶/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 8; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57 ir kt. veik.

¹¹⁷/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 7 ir kt. veik.

¹¹⁸J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 89–90 ir kt. veik.

dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo principų. Tai neliko nepastebėta kitų Suvažiavimo dalyvių. Praslinkus 30 metų po Lietuvių suvažiavimo, M. Biržiška rašė: „Kalbos daugiausia buvo skiriamos autonomijos su Vilniaus seimu reikalui, tik dėl jos išgavimo būdų nuomonės skyrėsi: soc. dem. ir dalis dem. reikalavo griežtos revoliucinės, net ginkluotos kovos, krikščionys demokratai – nekrūvinosios kovos; be to soc. dem. autonomiją keliant ligi nepriklausomybės ir jos teritorijos nustatymo pakraščiams laisvo noro į ją dėtis, kiti daugiau autonomijos reikalavimą rėmė **etnografijos (etniniu, tautiniu)** pagrindu“¹¹⁹ (išryškinta – E. M.).

Susitikti su M. Biržiškos teiginiais galima tik iš dalies, nes jie gana vienpusiški ir fragmentiški: šiuo atveju, kalbant apie nepriklausomybės reikalavimą, prie LSDP drąsiai galima prijungti ir LDP, o autonomijos remiantis etnografiniu pagrindu Suvažiavime reikalavo visos partijos ir grupuotės. Kitas dalykas, kad Suvažiavime socialdemokratai šio etnografinio principo neabsoliutino, o kaip ir LDP, jį suprato kūrybiškai ir tiksliai nenubrėžė etnografinių ribų.

J. Tumas taip pat nurodo, kad Suvažiavime susiklostė dvi kryptys. Viena iš jų reikalavo Lietuvos autonomijos (tautininkai, krikščionys demokratai ir demokratai), o kita (socialdemokratai) – tuojau kelti revoliuciją¹²⁰. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad J. Tumas painioja Lietuvos valstybingumo atkūrimo formas su kovos taktika valstybingumui iškovoti. Bet nesunku pastebėti, jog J. Tumas paprasčiausiai ne visai tiksliai išsireiškė, ir jo teiginiai iš esmės neprieštarauja M. Biržiškos požiūriui.

Taigi kyla klausimas, ar šie teiginiai apie skirtingus valstybinės kūrybos principus yra pakankamai pagrįsti, ar galima kai ką pakoreguoti?

Jei paseksime LSDP programinius teiginius iki 1905 m. lapkričio mėn. ir palyginsime juos su Suvažiavime išdėstyta pozicija, pamatysime šiuokius tokius skirtumus. Tačiau tai nėra esminiai, o tik kovos taktikos skirtumai. Kaip minėta, LSDP parengtoje Suvažiavime programoje „Lietuvos autonomijos“ formulotės neaptinkame. Lietuvos autonomiją socialdemokratai retai minėjo ir II posėdžio metu. Bet nėra jokio pagrindo tvirtinti, kad tai liudytų tiesioginę tuometinę LSDP priklausomybę nuo Rusijos revoliucinio judėjimo. Suvažiavimo metu LSDP Lietuvos politinės autonomijos reikalavimą irgi suprato kaip reikalavimų minimumą. Tačiau reikalavimų maksimumą – Lietuvos nepriklausomybės siekį – socialdemokratai interpretavo visiškai kitame istoriniame kontekste, negu, pavyzdžiui, LDP. Gausybė LSDP deklaracijų* ir ban-

dymai jas realizuoti leidžia neabejoti, kad Lietuvos nepriklausomybės idėja 1905 m. užėmė vieną svarbiausių vietų LSDP programinėse nuostatose ir *tiesiogiai* nebuvo subordinuota Rusijos socialistinių ar buržuazinių partijų geopolitiniams interesams. Beje, tai įrodo ne tik gana abstraktūs Lietuvos nepriklausomybės reikalavimai, bet ir konkretūs bandymai nubrėžti lietuvių (ir Lietuvos) politinių siekių konstitutavimosi perspektyvą.

Dar 1905 m. sausio mėn. buvo suformuluoti keli taktiniai variantai, kurie revoliucijos metu būtų leidę LSDP koreguoti savo reikalavimus priklausomai nuo politinių aplinkybių: „/.../ atsikratyti maskolių visai, ar pasilikti sąryšyje su jais, ar visai nesiskirti ir būti kaip viename kūne. Geistinas atsiskyrimas nuo Rusijos susidėjus su kaimyninėmis tautomis. Mūsų ir jų atstovai, jeigu bus sušauktas visuotinis seimas Rusijoje, turi pasirūpinti ir stengtis įgyti atsiskyrimą, jei nepavyks – kuo plačiausią autonomiją“¹²¹. Lietuvių suvažiavimo metu LSDP objektyviai buvo priversta pasirinkti antrąjį variantą, t. y. reikalauti Lietuvos valstybingumo Rusijos imperijos sudėtyje.

Tačiau Lietuvos nepriklausomybė socialdemokratams jokia būdu nebuvo galutinis tikslas. Pirmiausia bijota tiek RSDDP, tiek ir Rusijos buržuazinių partijų šovinizmo. Beje, įsijungimas į RSDDP struktūrą net autonominiams pagrindais būtų sužlugdęs LSDP, kaip lietuvių politinės struktūros sudėtinę dalį, bei pakirtęs jos prestižą lenkiškai kalbančioje Lietuvos ir Baltarusijos visuomenėje. Jau M. Römeris buvo pažymėjęs, kad LSDP savo federalistines (kartu ir Lietuvos valstybingumo – E. M.)

¹¹⁹B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 699.

¹²⁰Didžiojo Vilniaus Seimo paminėjimas „Aušros“ gimnazijoje, *Lietuva*, 1925.XII.9, nr. 277. *Pvz.: „/.../Vienok, koks nebūtų Lietuvos likimas, reikalinga įgyti demokratiškoji konstitucija, t. y. ar Lietuva bus nepriklausoma, ar turės autonomiją (saurėdystę) /.../“. (Demokratiška konstitucija, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 6, 7. T.p. žr. „Šis tas apie Lenkų Socialistų Partiją“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 6, p. 176; Žinios iš Lietuvos, Sasnava, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 7, p. 225; Žinios iš Lietuvos, Igliauka, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 8, p. 253 ir kt. Taip pat galima nurodyti nemažai atvejų, kai, vartojant terminą *savarankiška Lietuvos respublika*, galima jį prilyginti nepriklausomos Lietuvos reikalavimui, nes, siekiant įtvirtinti lietuvių tautos suverenias teises, suteikiamas prioritetas eventualiems federacijos kūrimo su kaimyniniais kraštais planams. (žr. Lietuvos Socialdemokratų partijos manifestas), *Kova*, 1905.XI.6, nr. 21, p. 160–161; Lietuvos inteligencija (LSDP CK atsišaukimas), *Kova*, 1905.VIII.4, nr. 12, p. 90; Į kovą už Vilniaus Seimą (LSDP CK atsišaukimas), *Kova*, 1905.IX.1, nr. 16, p. 123 ir kt.

¹²¹/A. Janulaitis/, „Demokratiška konstitucija“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 6–7.

idėjas grindė ne Lietuvos vystymosi poreikiais, o negatyvia nuostata, besipriešinančia rusiškojo centralizmo tendencijoms*¹²². Todėl šios LSDP pozicijos logiška taša – Lietuvos nepriklausomybė pripažįstama tiktai tam, kad Lietuva jau kaip atskiras, savarankiškas politinis vienetas galėtų jungtis į federaciją su kaimyniniais kraštais ir taip apribotų rusiškojo imperializmo pavojų.

Kad svarbiausias LSDP tikslas – socialistinės visuomenės Lietuvoje sukūrimas, o ne Lietuvos nepriklausomybė, liudija ne vienas programinis dokumentas bei straipsnis 1905 m.¹²³ ir ankstesnio laikotarpio spaudoje¹²⁴. Čia Lietuva suprantama ne kaip „apibrėžta ir nekintanti vertybė, o tam tikro ekonominio išsivystymo lygio regionas su savo kultūrine-istorine specifika“¹²⁵. O pateisinti negatyvią savo politinių siekių motyvaciją nebuvo sunku. Kultūrinė istorinė Lietuvos specifika, skirtingas Lietuvos ir Rusijos ekonominis, socialinis, kultūrinis išsivystymas buvo neginčytinas dalykas. Būtent tuo ir rėmėsi LSDP, norėdama sudaryti sąlygas Lietuvos valstybingumui įtvirtinti. Buvo netgi akcentuojama nuostata, jog laikinas atsiskyrimas nuo Rusijos proletariato nėra proletariato gretų ardymas, o atvirkščiai – proletariato vienybės palaikymas¹²⁶. O svarbiausias dabartinis tikslas – kova prieš savus kapitalistus**, kuriuos įveikę „susidėsime lengvai, be baimės pavojaus ir su kitomis tautomis, kur bus lygus padėjimas, nebežiūrėdami į tautybę. Skirsimės tik tol, kol kiti galės mus spausti, o tam pavojui išnykus, įvykus socializmui, ir visos sienos pranyks“¹²⁷.

Taigi Lietuvos nepriklausomybės ir valstybingumo idėjos tiesiogiai pajungiamos socializmo idėjai. Šios principinės LSDP nuostatos per 1905 m. nekinta. Suvažiavimo II posėdžio metu galutinai pripažinus, kad šiuo politiniu momentu Lietuvos politinės autonomijos reikalavimas yra realus, LSDP svarbiausią dėmesį skyrė partinei propagandai ir eventualios ginkluotos kovos lozungams įtvirtinti¹²⁸. Tai sunkiai sekėsi. Todėl socialdemokratai turėjo akcentuoti būtinumą vienyti kovai prieš carizmą su kitomis Lietuvos tautomis bei kaimyniniais kraštais¹²⁹, nes tai neprieštaravo jos programinėms nuostatomis, kaip ir reikalavimas etnografinių pakraščių gyventojams (turėta galvoje Vilniaus ir Gardino gubernijas) patiems apsispręsti – ar priklausyti Lietuvos politinei-teritorinei autonomijai¹³⁰. Aišku, tai buvo ne tik laisvos apsisprendimo teisės pripažinimas. LSDP įtaka toliau Vilniaus ir Gardino gubernijų nesiekė.

Kitai Lietuvos valstybės atkūrimo koncepcijai atstovavo tautiniai demokratai ir krikščionys demokratai, nors tarp jų irgi buvo esminių

skirtumų. Nuosaikios jų kovos taktikos prieš carizmą principas tiesiogiai susijęs su šia koncepcija. Nors tautininkai II posėdžio metu ir pripažino caro valdžią „pikčiausiu priešu“ (J. Basanavičius)¹³¹, tai nereiškė pačių tautinių demokratų sutikimo imtis griežčiausių priemonių. Iš esmės jų interesus, kaip ir krikščionių demokratų, atitiko caro valdžios boikoto politika. Lietuvos autonomijos sukūrimą ir tautininkai, ir krikščionys demokratai suprato kaip carizmo, arba, jį nuvertus, Rusijos valdančiųjų sluoksnių, nuolaidą. Tautiniai demokratai Lietuvos autonomiją suvokė kaip veiksnį, kuris šiuo politiniu momentu gali patenkinti maksimalius lietuvių tautos kultūrinius ir minimalius politinius poreikius. Objektiviais (moksliniais) kriterijais nustačius lietuvių etnografines ribas, buvo siekiama sukurti teritorinę erdvę. Suvažiavimo laikotarpiu apie Lietuvos nepriklausomybę užsimenama tik miglotai (J. Basanavičiaus kalba pradedant Suvažiavimą, Tautiškosios lietuvių demokratų partijos manifestas)¹³². Svarbiausia tautininkų nuostata – laipsniškas tautos kultūrinių ir politinių galių stiprinimas. Ši valstybinės kūrybos perspektyva fundamentaliai pagrindžiama. Tautiniai demokratai tautą traktuoja kaip subjektą ir kartu nubrėžia jos vartimo valstybės subjektu perspektyvą.

*Galima tik prognozuoti, kokia būtų LSDP pozicija dėl Lietuvos valstybingumo, jei Rusijos darbininkų ir socialistiniame judėjime didžiausią įtaką būtų turėjusi ne RSDDP, o partija, praktiškai bandžiusi suderinti socializmo, demokratijos ir „tautiškumo“ principus.

¹²² M. Römer, *Litwa*, s. 342–343.

¹²³ „Kas mums reikia daryti“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 3, p. 81–82; „Lietuvmečiai“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 2, p. 44–45; S. Donela, „Mūsų programos tautiškais klausimais“, *Kova*, 1905. XII.29, nr. 33, p. 260–261 ir kt. veik.

¹²⁴ J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės*, p. 43–44 ir kt. veik.

¹²⁵ Č. Laurinavičius, Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai „Lietuviška socialdemokratija perspektyvoje 1893–1914“, in *LAIS*, t. 4, p. 440.

¹²⁶ Lietuvosmečiai, op. cit., p. 47.

**Tiesa, nugalėti „savus kapitalistus“ tikėtasi konstitucinėmis priemonėmis.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 6–8; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151–154; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 22 ir kt. veik.

¹²⁹ Žr. 128 išnašą.

¹³⁰ Žr. 128 išnašą.

¹³¹ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 7.

¹³² TLDP dokumentai, in *LAIS*, t. 1, p. 182–183.

Pasivirtina M. Römerio mintis¹³³, kad Lietuvių suvažiavimo sušaukimas buvo strategiškai motyvuotas. Siekta apsiriboti tam tikra teritorine erdve (t. y. etnografinėmis ribomis) ir kartu pagilinti etnokultūrinius skirtumus. Tautininkų požiūriu tai būtų leidę garantuoti lietuvių tautos prioritetą kuriant Lietuvos politinę autonomiją (kitoms Lietuvos tautoms numatomas tautinių mažumų statusas). Tačiau pagrindžiant lietuvių tautos specifiką, neapsiribota vien etnokultūrinių skirtumų akcentavimu. Suvažiavimo II posėdyje J. Basanavičius svarbiausią dėmesį sutelkė į teisinius Lietuvos valstybingumo pagrindimo motyvus¹³⁴. Kaip ir Memorandume Rusijos vyriausybei, jis ne kartą akcentavo LDK istorinių-politinių teisių perimamumą. Kartu nurodoma lietuvių teisė į visą Suvalkų guberniją*. Iš to aiškėja, kad J. Basanavičius ir tautiniai demokratai istorinių teisių principą derina su etnografiniu. Juk reikalaujama visos Suvalkų gubernijos, nors nedidelėje jos dalyje vyrauja lenkiškai kalbantieji. Tačiau jos lietuviškumą lemia istorinės teisės ir etnografiniai principai, nes lenkiškoji Suvalkų gubernijos dalis traktuojama kaip sulenkėjusi, bet tik kalbiniu požiūriu. Šiuo atveju į istorinį ir etnografinį principus atsižvelgta, o etnis ir apsisprendimo teisės – ignoruojami**. Istorinis ir etnografinis principai taip pat derinami, tautininkams reikalaujant priskirti prie Lietuvos autonomijos Vilniaus ir Gardino gubernijas¹³⁵. J. Basanavičiaus propaguojamos Lietuvos autonomijos ribos – tai lietuvių etnografinės žemės istorine prasme. Šiuo atveju pretenduojama tik į dalį LDK teritorinio paveldo, t. y. teritoriją, kur yra lietuviškai kalbančios visuomenės dauguma.

Pasak K. Stikliaus, savo pasitarimuose 1905 m. rudenį tautininkai ne kartą minėdavę Lietuvos karalystę¹³⁶. Aišku, tai neprieštaravo Lietuvos autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje reikalavimui (lenkai taip pat reikalavo Lenkijos Karalystės autonomijos). Tiek šie planai, tiek Memorandume išdėstytos mintys liudija, kad tautiniai demokratai suverenių lietuvių tautos teisių realizavimą siejo su monarchinės valdymo formos, kaip istorinės LDK valstybingumo tradicijos, įtvirtinimu***. Be abejo, tokie fundamentalūs Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektai, turint galvoje tautinių demokratų puoselėtas nuosaikias kovos formas, galėjo būti orientuoti tik į ilgalaikę perspektyvą.

Taigi tautiniams demokratams, kitaip nei socialdemokratams, tauta buvo aukščiausia vertybė ir pati sau tikslas, o nuoseklus tautos valstybingumo įtvirtinimas reiškė ir jos materialinės gerovės garantą.

Krikščionys demokratai II posėdžio metu sutelkė dėmesį į ginkluotos kovos būdų kritiką¹³⁷, kartu pasisakė ir už įstatymišką kardinalių refor-

mų kelią. Dvasininkija pritarė Lietuvos autonomijos etnografinėmis ribomis reikalavimui, tačiau, kaip ir tautininkai, šiai autonomijai, be Kauno ir Suvalkų, priskyrė ir visas Vilniaus bei Gardino gubernijų žemes¹³⁸. Be abejonės, krikščionims demokratams Lietuvos autonomijos reikalavimas tautinės revoliucijos metu reiškė reikalavimų maksimumą. Ir ne tik todėl, kad krikdemų programose nekalbama apie radikalesnius projektus. Tai iš dalies lėmė ir ypatingas Katalikų Bažnyčios statusas. Tačiau nors didesnę į Suvažiamą atvykusių kunigų dalį sudarė „naujosios kartos“ atstovai, jie priklausė bažnytinei hierarchijai. Žinia, caro valdžia per savo institucijas tiesiogiai arba netiesiogiai kontroliavo Katalikų Bažnyčią. Jau spaudos draudimo panaikinimas Bažnyčiai buvo didžiulis laimėjimas. Lietuvos autonomijos iškovojimas krikščionims demokratams (ir apskritai Katalikų Bažnyčiai) būtų reiškęs geresnes sąlygas katalikiškos kultūros sklaidai ir naujas galimybes savo įtakai plėsti. Aišku, tokia perspektyva būtina reikalavo šiuos procesus derinti su tautos saviraiška ir apskritai tautos kultūrinių bei politinių poreikių tenkinimu.

LDP Lietuvos valstybingumo atkūrimo programa**** turėjo tiek LSDP, tiek ir konservatyviųjų politinių grupuočių programų elementų. Suvažiamo II posėdžio metu LDP pritarė ryžtingai kovos taktikai, bet

¹³³M. Römer, *Litwa*, s. 389–390.

¹³⁴P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., I. 7.

*Apie tai buvo kalbama ir Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimuose: „Suvalkų gubernija istoriškai yra dalimi Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės“ (žr. Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276).

**TLDP programoje, parašytoje 1906 m. vasario mėn., jau atsižvelgiama ir į apsisprendimo teisę (žr. TLDP dokumentai, in *LAIS*, t. 1, p. 185).

¹³⁵Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui S. J. Vitei, op. cit., p. 344.

¹³⁶K. Stiklius, „Truputis iš 1905 m. atsiminimų“, op. cit.

***Tiesa, šių nuostatų kategoriškai nebuvo laikomasi. Štai, pavyzdžiui, TLDP programoje apie monarchinę valdymo formą iš viso nekalbama.

¹³⁷/L. Gira/, „Lietuvių susivažiamas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., I. 6–8; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 14–15; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 20–21 ir kt. veik.

¹³⁸/L. Gira/, „Lietuvių susivažiamas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., I. 7; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 153.

****LVS neturėjo atskiros programos.

ginkluotos kovos lozungą palaikė tik blogiausiu atveju, kaip gynybinę priemonę¹³⁹. Tai pripažino tiek kairysis partijos sparnas (P. Višinskis, A. Bulota), tiek ir dešinysis (A. Smetona). Tokių pozicijų LDP laikėsi ir iki Lietuvių suvažiavimo. Kitaip negu LSDP ir konservatoriai, demokratai griežtai atribojo Lietuvos valstybingumo reikalavimų minimumą ir maksimumą. Lietuvos politinė autonomija suprantama ne kaip caro valdžios nuolaida, bet „kaip liaudies savivaldos išraiška“¹⁴⁰, t. y. Lietuva įsivaizduojama kaip tam tikrų savarankiškų ir lygiateisių vienetų valstybė. Šis LDP propaguojamas valdžios organizavimo iš apačios modelis Lietuvos kaime iš dalies buvo pradėtas realizuoti dar prieš Suvažiavimą. Lietuvos politinės autonomijos sukūrimas turėjo užbaigti šį procesą. Lietuvos autonomija suprantama kaip reikalavimų minimumas, kurį diktuoja esama politinė situacija. Tačiau tai nereiškia (panašios ir LSDP nuostatos), kad „kovos“ ir netgi „ginkluotos kovos“ šūkiai derinami su Rusijos carizmo arba Rusijos buržuazijos nuolaidų politika, jiems pripažįstant Lietuvos politinę autonomiją. Tai suvokiama kaip priverstinė nuolaida, tiksliau, kaip esamos padėties, iškovojus autonomiją, įteisinimas. Nuoseklų reikalavimų minimumo peraugimą į maksimumą LDP siejo su federacinės valstybės su kaimyniniais kraštais sukūrimu. Tiesa, federacinės valstybės sukūrimas pateisinamas ir netgi pageidautinas padedant įtvirtinti Lietuvos politinę autonomiją. Tačiau šiuo atveju LDP aiškiau ir detaliau negu LSDP fiksuoja būtinumą prieš kuriant naują federacinį subjektą įtvirtinti lietuvių tautos suverenias teises¹⁴¹.

Nuo LSDP demokratų skyrė ir tai, kad Lietuvos nepriklausomybės idėją LDP traktavo kaip savitikslių. Tačiau šios idėjos pagrindimą LDP kartu siejo su liaudies savivaldos išplėtojimu. Tautinių ir demokratinių pradų permainingą koezistenciją LDP veikloje pirmiausia puikiai iliustruoja etnografinio principo prioritetas prieš istorinį, antra vertus – griežtas pasisakymas prieš tikslų preliminarinį Lietuvos autonomijos teritorinį ir kartu etnografinių ribų nustatymą (A. Smetona: „/.../ pakraščiai patys pasakys /.../“¹⁴²).

Suvažiavimo II posėdžio metu, ypač aiškinantis taktinius Lietuvos autonomijos iškovojo klausimus, LDP buvo priversta imtis taikytojo vaidmens. Tai turėjo ir teigiamų, ir neigiamų pusių. Pirmiausia demokratams, sėkmingai pirmininkaujant A. Smetonai, pavyko išlaviruoti ir priversti LSDP bei krikščionis demokratų ieškoti kompromisų. Tačiau kitas dalykas – šie bandymai ieškoti kompromiso neleido išreikšti au-

tentiškos savo pozicijos. LDP partinius interesus aukėjo visuomeniniams.

Galima iškelti hipotezę, kad svarbiausiu faktinio LDP neutralizavimo kaltininku buvo krikščionys demokratai. Jų propaguoti ramaus pasipriešinimo būdai atitiko ne tik krikdėmų taktinius, bet ir strateginius interesus. Tokia pozicija, kai pripažįstamas tik Rusijos valdžios boikotas, leidžia tikėtis, kad krikščionys demokratai nebus apšaukti tautinių interesų išdavikais ir kartu nebus per daug susikompromitavę caro valdžios akyse. Be to, ši nuostata reiškė ir krikščionybės principų, reikalaujančių neleisti pralieti kraujo, laikymąsi. Tokia jų pozicija bei aktyvumas II posėdžio metu sutrukdė LDP ir LVS žengti realesnius žingsnius radikalių kovos formų deklaravimo link. Turbūt nesuklysimė tvirtindami, kad deklaravimas imtis radikalių kovos priemonių kartu būtų radikalizavęs ir lietuvių tautos politinių teisių konstitutavimosi procesą. O LDP dėl bendrų Suvažiavimo nutarimų turėjo atlikti taisytojo misiją ir suderinti LSDP bei krikščionių demokratų pozicijas. Neabejotina, kad LDP užėmus griežtesnę poziciją dėl radikalių kovos priemonių, tautiniai demokratai, pretenduodami į lietuvių tautinio judėjimo politinio centro vaidmenį¹⁴³, būtų buvę priversti daryti nuolaidų LSDP ir LDP. Juk tautiniai demokratai nei iki Suvažiavimo, nei po jo nepasisakė prieš LSDP propaguotus kovos su Rusijos absoliutizmu metodus. O per I ir II posėdžius nepasitenkinimą socialdemokratais daugiausia reiškė „aršieji“ tautiniai demokratai, vadovaujami St. Stakelės ir J. Ambraziejaus. Manytume, kad II posėdžio metu J. Basanavičius sąmoningai užėmė pasyvią poziciją, laukdamas, kuo baigsis socialdemokratų ir krikščionių demokratų konfliktas. Taigi, būtinybė suderinti kraštutines radikalų ir konservatorių pozicijas neleido LDP nuosekliai suformuluoti konkrečių veiksmų programos Lietuvos autonomijai iškovoti.

¹³⁹L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 8.

¹⁴⁰M. Römer, *Litwa*, s. 353, 356, 361–362.

¹⁴¹P-tis /J. Vileišis/, „Lietuvių reikalavimai (Redakcijos priedas)“, *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 41–42; „Iš literatūros ir gyvenimo“, *Varpas*, 1905, nr. 4/5, p. 47; P-tis /J. Vileišis/, „Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų. I. Lietuvos tautų atstovų susivažiavimas Vilniuje“, *Varpas*, 1905, nr. 7/8, p. 74; /P. Višinskis(?)/, „Mūsų reikalavimai“, *Ūkininkas*, 1905, nr. 6, p. 141–149; Plg. su LSDP dokumentais: Į kovą už Vilniaus seimą! (LSDP CK atsišaukimas), *Kova*, 1905.IX.1, nr. 16, p. 122–123 ir kt. veik.

¹⁴²P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 7.

¹⁴³R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 102.

Visų politinių grupuočių aprobuotas Lietuvos autonomijos reikalavimas nebuvo detalizuotas. Konkrečios programos neturėjo nė viena politinė grupuotė. II posėdžio metu ne tik nebuvo nubrėžta Lietuvos politinės autonomijos programa, bet netgi nebandyta sukurti koordinacinio organo, kuris eventualiai galėjo tai padaryti vėliau. O juk 1905 m. LDP ne kartą kreipėsi į LSDP, kviesdama kurti bendrą komitetą¹⁴⁴. Socialdemokratams tokio organo sukūrimas vargu ar būtų naudingas: partija jautėsi pakankamai stipri ir bet koks koordinacinis centras būtų ribojęs jos veiklos galimybes. Tačiau sunku patikėti, kad demokratams nebūtų pritarę LVS, tautininkai ir krikščionys demokratai. Tiesa, šito dar buvo galima tikėtis antrąją Suvažiavimo dieną, juolab kad nutarimus galvota priimti apsvarsčius visus numatytus klausimus.

Dar vienas intriguojantis II posėdžio faktas – M. Sleževičiaus perskaityti Odesos lietuvių ir latvių nutarimai. Odesos lietuviai reikalavo būtinai vienytis su latvių tauta ir sušaukti bendrą lietuvių ir latvių suvažiavimą¹⁴⁵, o Odesos latviai kvietė kurti bendrą lietuvių–latvių autonomiją¹⁴⁶. M. Sleževičius kreipėsi į Suvažiavimo dalyvius, kviesdamas abi tautas susivienyti ir reikalauti „vienos lietuviškai-latviškos autonomijos su seimu Vilniuje“¹⁴⁷. Suvažiavimas į tai atsakė entuziastingais plovimais. Tačiau daugiau nei šie pareiškimai padaryta nebuvo nieko. Bandymai užmegzti ryšius su latvių tautiniu sąjūdžiu 1905 m. buvo nedrąsūs ir iš esmės apsiribojo žodiniais pareiškimais¹⁴⁸. Be to, panašių latvių deklaracijų, išskyrus šį Odesos latvių pareiškimą, nėra žinoma. Lietuvos–Latvijos autonomija tiek etniniu, tiek geopolitiniu požiūriais buvo motyvuota, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad lietuvių politinės partijos bei grupuotės, išskyrus TLDP, savo programiniuose dokumentuose Lietuvos–Latvijos autonomijos idėjos nesvarstė. Latvija buvo minima tik kaip vienas iš tų kaimyninių kraštų, su kuriais galima sudaryti federaciją.

3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai

III posėdis. Agrarinis klausimas. III posėdis prasidėjo 1905.XI.22 (XII.5) 10 val. ryto. „Atsišaukime į lietuvių tautą“ paskelbtoje pirmoje Suvažiavimo programoje buvęs punktas „žemės (agrariški) ir miškų klausimai“¹⁴⁹ iš antrosios programos jau buvo išbrauktas¹⁵⁰. Nors, matyt,

netiesiogiai apie tai galvota kalbėti aptariant mokesčių ir „žemiečių įstaigų“ klausimus. Priešingai, LSDP programa numatė svarstyti žemės klausimą dviem požiūriais: 1) „apie darbininkus, bežemius ir mažžemius“, 2) „apie žemę (apie „vikupus“, servitutus, ganyklas, valdžios žemę ir miškus, ir ponų žemę“)¹⁵¹. Kaip žinome, Suvažiavimo pradžioje žemės klausimas buvo ištrauktas į Suvažiavimo programą ir, reikia manyti, ne tik LSDP iniciatyva – tuo kaip tik labiau buvo suinteresuotos LDP ir LVS.

Žinios apie III posėdį kur kas skurdesnės nei apie kitus, nes tiek L. Gira, tiek ir St. Kairys, Pr. Klimaitis, M. Biržiška ir kiti Suvažiavimo aprašymuose žemės klausimams neskyrė tiek dėmesio, kiek kitiems, o P. Višinskis apskritai užrašė tik pirmųjų dviejų posėdžių eigą.

Posėdžio pradžioje iškilo problema, ar pranešėjai atstovaus partijoms, ar atskiriems gyventojų sluoksniams¹⁵². J. Basanavičiaus pasiūlymu buvo nutarta leisti kalbėti po 2 atstovus nuo darbininkų, bežemių ir mažžemių, o nepavykus išsiaiškinti, leisti kalbėti ir inteligentams¹⁵³. Tačiau reglamentas buvo pažeistas – iš viso kalbėjo apie 30 oratorių, iš kurių daugiau kaip 20 buvo valstiečiai¹⁵⁴. Tiesa, šį kartą galima nurodyti vos kelias oratorių pavardes – tai J. Basanavičius, Vl. Sirutavičius, kunigai V. Aleksandravičius ir P. Vilūnas, ūkininkai Šliogeris iš Žemaitijos ir Rimka iš Suvalkijos, dvarininkas St. Narutavičius (būsimasis Vasario 16-

¹⁴⁴ Išvien į kovą (LDP atsišaukimas), *Ūkininkas*, 1905, nr. 7, p. 169–170; J. Šliūpas, „In aukautojus reikalams revoliucijos“, *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 107; „Lietuvos Demokratų Partija. Atviras laiškas broliams amerikiečiams“, *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 131.

¹⁴⁵ Odesos lietuvių nutarimai, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.27(XII.10), nr. 279.

¹⁴⁶ Odesos latvių nutarimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276.

¹⁴⁷ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 7.

¹⁴⁸ TLDP dokumentai, op. cit., p. 181; Vaidelutė /O. Pleirytė-Puidienė/, „Reikia vienybės su latviais“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.30(XII.13), nr. 281.

¹⁴⁹ Atsišaukimas į lietuvių tautą, op. cit.

¹⁵⁰ Lietuvių susivažiavimas Vilniuje Lapkričio 21–22 (Gruodžio 4–5) d. 1905. Programa, op. cit.

¹⁵¹ Susivažiavimo programa statoma Lietuvos Socjaldemokratų Partijos, op. cit.

¹⁵² /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.23(XII.6), nr. 275.

¹⁵³ Ibidem; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 8.

¹⁵⁴ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit.; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 23; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 365–366; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 700; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 90.

osios Akto signataras) iš Alsėdžių valsčiaus. Taip pat kalbėjo kelios lietuvės tarnaitės¹⁵⁵.

Pr. Klimaitis yra pažymėjęs, kad Suvažiavimo metu neatsirado nė vieno žmogaus, kuris turėtų supratimą apie žemės problemas¹⁵⁶. Tuomet „žemės klausimo“ formuluotė nebuvo vienareikšmė: 1) žemės išdalijimas valstiečiams arba jos perdalijimas, kartu ir privatinės žemės nuosavybės problema – tai faktiškai reiškė kardinalią žemės reformą, 2) daliniai žemės ūkio pertvarkymai, t. y. išperkamujų mokesčių panaikinimas, kai kurių valstiečių sluoksnių pervedimas į išpirką, ginčytinų miškų ir servitutų plotų priklausomybės nustatymas, valstybinių bei cerkvių žemių gražinimas teisėtiems savininkams arba tiesiog valsčiams ir pan. Šiame kontekste būtų sunku besąlygiškai sutikti su Pr. Klimaičio kategorišku teiginiu, tačiau Suvažiavime žemės klausimas tikrai nebuvo parengtas visapusiškai ir kompetentingai nagrinėti. Apie tai rašė ir A. Tyla, savo monografijoje pateikęs plačią agrarinio judėjimo Lietuvoje 1905 m. analizę¹⁵⁷.

Žemės reformos klausimas Lietuvoje buvo labai aktualus jau vien dėl didžiulio bežemių ir mažžemių skaičiaus Vilniaus, Kauno bei Suvalkų gubernijose¹⁵⁸. 1905 m. pradžioje svarbiausi valstiečių reikalavimai – panaikinti suvaržymus įsigyjant žemę ir išperkamuosius mokesčius, o valstiečių judėjimas, nukreiptas prieš žemvaldžius, prasidėjo 1905 m. vasario mėn.¹⁵⁹ Tiesa, kardinalių reikalavimų nekelta, daugiausia reikalauta leisti naudotis miškais bei servitutais. Šiuos reikalavimus lydėjo ir veiksmai: buvo savavališkai naudojami dvarininkų ar valstybės miškais bei pievomis¹⁶⁰. Istoriko A. Tylos teigimu, iki 1905 m. vasaros valstiečiai labai retai reikalavo žemės. Vasarą tokių reikalavimų pagausėjo¹⁶¹, o 1905 m. rudenį dar daugiau valstiečių reikalavo duoti bežemiams ir mažžemiams valstiečiams žemės už išpirką¹⁶². Tačiau svarbiausias dėmesys Lietuvos kaime vis dėlto buvo nukreiptas į vietinės savivaldos reformas. Turint valsčiaus valdybose savo rinktus atstovus, vėliau tikėtasi sėkmingai spręsti ir valstiečių aprūpinimo žeme klausimą. Tai liudija ir tas faktas, kad ekonominė kova aktyvėjo kartu su politine¹⁶³. Vis dėlto artėjant Lietuviių suvažiavimui, nors ir nepereita prie radikalių veiksmų (Lietuvoje dvarų deginimo atvejai buvo labai reti)¹⁶⁴, valstiečiai dar dažniau ėmė reikalauti žemės¹⁶⁵. Už visišką žemės konfiskavimą pasisakyta labai retai, dažniausiai reikalauta išdalyti valstiečiams valstybines ir cerkvių žemes, prijungiant prie jų dalį nustatytą normą viršijančios dvarininkų žemės. Šie iš esmės gana nuosaikūs reikalavimai rodė, kad Lietuvos valstiečiams didesnės įtakos turėjo LDP

nuostatos negu kraštutiniai, Rusijoje vis labiau įsivyraujantys kairiųjų politinių jėgų reikalavimai išdalyti dvarininkų žemes.

Lietuvių politinių partijų bei grupuočių programose žemės reformos ir apskritai žemės klausimai buvo pati silpniausia vieta. Savo pažiūras tiksliausiai formulavo ir daugiausia dėmesio tam skyrė LDP, savo atrama laikiusi visus valstiečių sluoksnius. Jau pirmojoje programoje, išleistoje 1902 m., buvo reikalaujama panaikinti suvaržymus perkant žemę, išskirstyti kaimus į vienkiemius, aprūpinti žeme bežemius bei mažažemius¹⁶⁶. 1905 m. žemės reformos programa buvo patobulinta, detalizuota¹⁶⁷ ir galų gale apibendrinta antrojoje partijos programoje, pasirodžiuosioje 1906 m. kovo mėn.¹⁶⁸

Šios programos esmė – aprūpinti žeme bežemius ir mažažemius, įsteigus tam Lietuvos autonominei valdžiai priklausantį žemės fondą. Jį turėtų sudaryti sugražintos valstybinės žemės, taip pat nustatytą normą viršijančios dvarininkų žemės. Už nedidelę išpirką ją galėtų įsigyti bežemiai ir mažažemiai. Iš esmės tai buvo privačių smulkių bei vidutinių ūkių kūrimo programa, numačiusi kapitalistinių santykių vystymąsi kaime. Kartu tikėtasi intensyvinti dvarininkų ūkių vystymąsi, pertvarkant juos į stambius modernius ūkius. Ši reforma sieta su Lietuvos autonomijos iškovojimu.

¹⁵⁵ Žr. 154 išnašą.

¹⁵⁶ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 366.

¹⁵⁷ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 80.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 39.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 153.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 154–155.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 181–182; M. Katkus, *Raštai*, V., 1965, p. 366.

¹⁶² A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 182.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 167.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 164.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 182–184; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 696–697; /?/, Iš Lietuvos, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.5(18), nr. 286 ir kt.

¹⁶⁶ Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas), *Varpas*, 1902, nr. 12, p. 262–263.

¹⁶⁷ „Lietuviai, neapsileiskime!“ (LDP atsišaukimas), *Ūkininkas*, 1905, nr. 5, p. 114; „Lietuvos ūkininkai!“ (LDP atsišaukimas), *Ūkininkas*, 1905, nr. 10, p. 269; Laumės Vaikas /K. Grinius/, „Teisingas žemės valdymas Lietuvoje“, *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 114–120; A. Gaigalaitė, R. Miknys, „Lietuvos Demokratų partijos programos klasinės esmės klausimu“, *Lietuvos TSR AMMD, Istorija*, t. XXIII, V., 1983, p. 85.

¹⁶⁸ *Lietuvos Demokratų Partijos programa*, Tilžė, 1906, p. 12.

LSDP programiniuose dokumentuose žemės dalykams buvo skiriama daug mažiau dėmesio. 1896 m. programoje aptinkame vos vieną užuominą, kad žemė turi priklausyti tiems, kurie ją dirba¹⁶⁹. Tačiau tai dar nereiškia, kad buvo pasisakoma už privačią žemės nuosavybę. 1905 m. LSDP veiklos programose niekur neaptinkame reikalavimo išdalyti valstiečiams valstybines ar dvarų žemes. Netgi buvo pabrėžiama, kad nebus remiami „atgaleiviai ūkininkai“, reikalaujantys žemės išdalijimo¹⁷⁰. LSDP pasisakė už tai, kad žemė būtų visų krašto gyventojų nuosavybė¹⁷¹. 1905 m. rugpjūčio mėn. LSDP manifeste netgi tiesiogiai pasisakoma už žemės nacionalizavimą ir pasižadama Steigiamajame seime reikalauti įstatymo, „kad valstybiniai miškai ir žemė pereitų visų Lietuvos gyventojų nuosavybėn ir kad būtų sudarytos palankios sąlygos tiems žmonėms, kurie nori patys dirbti žemę“¹⁷². Tačiau žemės nacionalizavimas (kuris, sprendžiant iš LSDP dokumentų, taip pat turėjo būti tik dalinis) dar nereiškė žemės konfiskavimo. Tame pačiame Manifeste teigiama, kad būsimoji Lietuvos valdžia („krašto rėdas“) pamažu išpirkinėtų žemes¹⁷³. Taigi tvirtų žemės problemos principų nebuvo nei konkrečiuose 1905 m., nei strateginiuose socialdemokratų planuose. Apskritai LSDP veikla Lietuvos kaime labiau buvo orientuota į kaimo proletariatą ir vietinių valdžios organų pertvarkymą. Kitas dalykas, kad, sprendama žemės problemą, LSDP vis dėlto pripažino autonominio Lietuvos seimo prioritetą ir didesnę dėmesį agrariniams klausimams žadėjo skirti po Lietuvos autonomijos iškovojimo¹⁷⁴.

Kitos lietuvių politinės grupuotės juo labiau nebuvo suformulavę tvirtų principinių nuostatų žemės klausimu. LVS pasisakė tik už valstybinių žemių išdalijimą bežemiams ir mažžemiams. Tai ir buvo užfiksuota LVS nutarimuose, priimtuose 1905.XI.22(XII.5)¹⁷⁵. Krikščionys demokratai, kiek galima spręsti iš jų programinių dokumentų, parengtų prieš Suvažiovimą, jo metu ir tuoj jam pasibaigus, panašiai kaip ir LDP, pasisakė už žemės išdalijimą bežemiams bei mažžemiams ir apskritai ūkininkams palengvintomis sąlygomis. Tačiau nerandame reikalavimų įkurti žemės fondą¹⁷⁶. O žemės fondo projektai buvo išdėstyti tautinių demokratų programoje, kur pasisakyta už dalinę dvarų žemės ekspropriaciją, paliekant dvarams minimalią 250–300 ha žemės normą¹⁷⁷. Tiesa, ši programa buvo baigta rengti 1906 m. vasario mėn. ir negalime tvirtinti, kad Suvažiovimo metu tautinių demokratų pozicija buvo kaip tik tokia. Nors tokią prielaidą daryti galėtume: tautininkai siekė išreikšti visų lietuvių socialinių sluoksnių interesus, o jų partija kūrėsi Suvažiovimo laikotarpiu. Iki Suvažiovimo tautinių demokratų organas

„Vilniaus žinios“ žemės klausimo atskirai nekėlė, siejo tai su būsimojo Rusijos parlamento – Valstybės dūmos („Ciesorystės seimo“) veikla.

Tokia padėtis buvo prieš Lietuvių suvažiavimą. Gal tik reikėtų pridurti, kad 1905.XI.3(16) d. caro įsaku buvo žadėta nuo 1906 m. per pusę sumažinti išperkamuosius mokesčius, o nuo 1907 m. – juos visai panaikinti. Todėl valstiečiai pradėjo reikalauti visiško išperkamuųjų mokesčių panaikinimo tuojau pat. Nemaža jų dalis tikėjosi, kad Lietuvių suvažiavimas išspręs žemės stygiaus problemą¹⁷⁸.

Trečiasis suvažiavimo posėdis buvo panašus į pirmąjį būtent tuo, kad pirmajame buvo leista išsikalbėti LSDP, o trečiajame – gausiai susirinkusiems valstiečiams. Vėl pasyvūs, kaip ir I posėdžio metu, buvo tautiniai demokratai bei LDP. LVS vadovai tuo metu ruošėsi savo Steigiamajam suvažiavimui ir nelabai veržėsi kalbėti. LSDP, matyt, supratusi pirmojo posėdžio klaidas, savo idėjas bandė skleisti per pasisakančius valstiečius. Nors apskritai LSDP ir LVS buvo aktyvesnės už demokratų ir tautinius demokratų. Aktyvūs išliko kunigai, savo radikaliais pasisakymais siekę sutvirtinti socialinę atramą Lietuvos kaime.

Kyla klausimas, ar Suvažiavimo prezidiumo nariai sąmoningai stengėsi sulaikyti savo šalininkus veržtis į tribūną, ar juos patenkino natūraliai besiklostanti, tačiau politiniu požiūriu nevaisinga diskusija. Labiau tikėtinas pirmasis variantas. Itin mažas politinių veikėjų ir apskritai inteligentų pasisakymų skaičius liudytų, kad žemės klausimui nė viena iš

¹⁶⁹ *Programas Lietuviškos Social-demokratiškos Partijos*, Tilžė, 1896.

¹⁷⁰ VI-jo Lietuvos Social-Demokratų partijos susivažiavimo nutarimai, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 10, p. 325.

¹⁷¹ *Ibidem*, „Ko nori lietuviai socialdemokratai (LSDP atsišaukimas)“, *Kova*, 1905.VII.14, nr. 9, p. 66–67; Lietuvos Socialdemokratų Partijos Manifestas, *Kova*, 1905.X.6, nr. 21, p. 161–162.

¹⁷² Žr. 171 išnašą. Taip pat: A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 176.

¹⁷³ Lietuvos Socialdemokratų Partijos Manifestas, op. cit., p. 162.

¹⁷⁴ „Lietuvmečiai“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 12, p. 47; J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės*, p. 71.

¹⁷⁵ Nutarimas Lietuvos valsčių, susirinkusių Vilniuje Lapkričio 22(Gruodžio 5) 1905 m., *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276 (toliau – Nutarimas Lietuvos valsčių).

¹⁷⁶ Lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projektas, parengė A. Gaidys, in *LAIS*, t. 3, p. 335; J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas“, *Draugija*, 1907, nr. 3, p. 262–263.

¹⁷⁷ TLDP dokumentai, op. cit., p. 195–196.

¹⁷⁸ J. Vileišis, „Pasisakbėjimai“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 7.

politinių grupuočių neketino skirti didesnio dėmesio. Leidus išsikalbėti valstiečiams, buvo nuslopintas jau pradedamas jausti nepasitenkinimas ne visai aiškiais ir nekonkrečiomis inteligentų kalbomis. Valstiečiai III posėdžio metu pasijuto lygiaverčiais vykstančių derybų dalyviais.

Lietuvos kaimo atstovai, labai mažai kalbėję pirmąją Suvažiavimo dieną ir, aišku, patys ne viską suprato, tačiau LVS vadovų paskatinti, karštai ėmė aiškinti savo gyvenimo sunkumus. Be abejo, susidarius tokiai situacijai, LSDP, ieškanti sąjungininkų kaime, negalėjo neišvelti į diskusijas, o LVS negalėjo neatsikirsti¹⁷⁹. Anot L. Giros, LVS stengėsi apsaugoti valstiečius nuo socialistinių idėjų. LSDP, pasinaudojusi proga, propagavo žemės nacionalizavimą. Tačiau šį kartą į LSDP ir LVS kovą* dėl įtakos sferų gana drąsiai įsiterpė krikščionys demokratai.

Suvažiavimas diskusijoje dėl žemės pasidalijo į 2 sroves: 1) visa Lietuvos žemė atiduodama visai tautai ir tik po to išdalijama tiems, kurie dirba ją patys, ir tik tiek, kiek gali apdirbti su šeimyna be samdinių, 2) už asmeninės nuosavybės išlaikymą¹⁸⁰. Tiksliai neapibrėžus abiejų srovių reikalavimų, tarp jų būtų buvę nesunku ieškoti kompromiso. Nesunku pastebėti, kad, pavyzdžiui, LDP programinės nuostatos galėjo patenkinti abiejų srovių šalininkus: žemės fondo bežemiams bei mažžemiams sudarymas ir dvarininkų žemėvaldos apribojimas galėjo sėkmingai koegzistuoti, juo labiau kad dvarininkams už dalį jų nusavintų žemių galvota mokėti pinigines kompensacijas. Kitas dalykas – pirmasis ekspropriatorių reikalavimas – „Visos Lietuvos žemės atidavimas visai tautai“ – nebūtinai derėjo su antruoju, kuris skelbė ekspropriuotų žemių išdalijimą norintiems ją dirbti. LSDP palaikė tik pirmąjį reikalavimą, o LVS programa derino juos abu. Pasak liudytojų, tarp kalbėjusiųjų vyravo pirmosios srovės šalininkai. Negana to, jie pateikė dar radikalesnių, sunkiai įvykdomų reikalavimų: absoliučiai panaikinti visus mokesčius, grąžinti išperkamuosius mokesčius, išmokėtus per 40 metų, dvarininkai privalo visus savo dvarus perleisti tautai ir primokėti už ankstesnius išnaudojimo metus¹⁸¹. Griežtai pasisakyta prieš atskirus dvarininkus. P. Rusecko teigimu, Seime buvo daug neapykantos prieš dvarininkus¹⁸². Kol kas sėkmingi vietinių valdžios struktūrų pertvarkymai skatino valstiečius kelti vis drąsesnius reikalavimus – taip būtų galima paaiškinti valstiečių radikalumą Suvažiavimo metu. Aišku, neapsieita be LSDP ir LDP propagandos įtakos – valstiečius bei kaimo darbininkus žavėjo žemės nacionalizavimo ir tautos žemės fondo sudarymo idėjos.

Nerekėtų užmiršti, kad dauguma apie tai samprotavusiųjų nebuvo politiniai veikėjai ir negalėjo kvalifikuotai apibūdinti agrarinių santykių. Tačiau neabejotina vertybė buvo tai, kad valstiečiai išdėstė faktiškai visas Lietuvos kaimo problemas: santykius su dvarininkais ir vietine caro valdžia, majoratų, servitutų, miškų, vandenių, buvusios bažnyčios ir vienuolynų žemės klausimus ir kt. Tai reiškė, kad politinėms partijoms po Suvažiavimo reikės papildyti ar net perdirbti savo programas ir keisti veiklos taktiką kaime.

Pasak liudininkų, geriausią kalbą, svarstant agrarinius klausimus, pasakė St. Narutavičius. Jo nuomone, privati žemės nuosavybė turi būti panaikinta, o žemė atiduota visai tautai, „kuri atras būdą, kaip su ja elgtis“¹⁸³. Deja, liudininkai nurodo tik apie ką St. Narutavičius kalbėjo, bet nepateikia jo teiginių argumentacijos. Kiti dvarininkai, nors tai tiesiogiai lietė jų interesus, diskusijoje buvo greičiau aktyvūs klausytojai negu dalyviai. Aišku, tik nedidelė į Suvažiavimą atvykusių dvarininkų dalis galėjo palaikyti St. Narutavičių, o visos Lietuvos mastu santykinai tokių buvo dar mažiau. Tačiau nepamirškime, kad didesnė Lietuvos, ypač Kauno gub., dvarininkų dalis rėmė politines (ne ekonomines) permainas Lietuvos kaime ir pateikė reikalavimą Kauno gubernatoriui neįvesti Kauno gubernijoje karinės padėties¹⁸⁴. Vis dėlto kokio nors bendro pareiškimo Suvažiavime dvarininkai nepateikė.

Dvarininkų dalyvavimas Suvažiavime buvo labai svarbus lietuvių ir Lietuvos nacionalinės integracijos požiūriu. Atvykdami į Suvažiavimą, kuris iš esmės buvo lietuvių suvažiavimas, dvarininkai pripažino lietuvių tautinio sąjūdžio ir kartu lietuvių tautos politinį subrendimą. Kitas dalykas, kad Suvažiavimo programa faktiška, nenumatė bendrų politinių sprendimų paieškų. O nagrinėjant žemės klausimą, dvarininkai

¹⁷⁹L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 23.

*Kad LSDP ir LVS konfrontacija buvo didelė, matyti iš socialdemokratų pasitelktų argumentų prieš LVS vadovą J. Gabrių-Paršaitį. Pasak LSDP šalininkų, paauksuoti J. Gabrijo-Paršaičio akinių rėmeliai liudijo jo „buržujišką prigimtį“ (žr. L. Gira, „Didysis Vilniaus seimas, Lietuvos aidas, 1917.X.23, nr. 23).

¹⁸⁰Ibidem; Idem, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 90.

¹⁸¹Žr. 180 išnašą.

¹⁸²P. Ruseckas, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Kultūra*, 1930, nr. 10, p. 504.

¹⁸³Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 366; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 90.

¹⁸⁴Kauno ūkiškosios draugijos nutarimai, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276; Taip pat: Lietuvos VIA, f. 378, BS, 1905, b. 406, l. 68–69.

negalėjo atvirai reikšti savo nuomonės be baimės būti apšaukti konservatoriais (St. Narutavičiaus pasisakymas – išimtis). Taigi dvarininkai Suvažiovime buvo tik stebėtojai. Nors reikia pasakyti, kad lietuvių politikai neužkirto kelio galimai etnopolitinei konsolidacijai: absoliučios Suvažiavimo daugumos reikalavimas nesikėsinti į dvarus dvarininkų negalėjo nedžiuginti.

Grįžtant prie partijų taktikos, reikėtų išskirti krikščionių demokratų poziciją (kalbėjo kun. V. Aleksandravičius ir kun. P. Vilūnas). Nesunkiai pastebimas jų noras užkariauti valstiečių simpatijas. Įdomu, kad mažai naudotasi moraliniais imperatyvais, o remtasi bendrais interesais ir ekonomine nauda. Taip pat išryškėjo populizmas: teigta, kad dvasininkija irgi spaudžiama Rusijos biurokratijos, reikalauja, kad žemė būtų atiduota visiems ją dirbantiems, ir apskritai pritarta beveik visiems valstiečių reikalavimams¹⁸⁵. Antra vertus, krikščionių demokratų planai buvo motyvuoti ir strategiškai, ir taktiškai. Kun. P. Vilūno pateikti konkretūs, grynai praktinės naudos požiūriu reikšmingi pasiūlymai susilaukė valstiečių pritarimo. Kun. V. Aleksandravičius propagavo savitarpio pašalpos draugijas, žemės supirkimo ir kitas organizacijas, kurias, aišku, tikėtasi išlaikyti savo rankose. Visi šie pasiūlymai, kurie atsispindėjo ir tuo metu parengtoje krikščionių demokratų programoje¹⁸⁶, buvo gana realūs tiek iškovojus Lietuvos autonomiją, tiek ir likus senajai santvarkai. Pasitelkus įprastus klerikalinius masinės sąmonės valdymo sverčius, ruoštos prielaidos išplėsti savo įtaką. Reikėtų pridurti, kad Suvažiovime išdėstytos krikščionių demokratų nuostatos sėkmingai skynėsi kelią 1906–1918 m.

Taigi, nesant konkrečių, kruopščiai parengtų pasiūlymų, III posėdis lietuvių politiniams veikėjams buvo gera proga šiek tiek pailsėti, pasiruošti tolesniems debatams bei parengti Suvažiavimo nutarimus.

Tolesnei diskusijai dėl žemės nebuvo nusiteikęs ir prezidiumas. Tai patvirtina faktas, kad III posėdžio pabaigoje nutarus nutraukti diskusijas ir jas perkelti į IV posėdį, jau pačioje šio posėdžio pradžioje prezidiumo vardu J. Basanavičius pareiškė, jog dėl laiko stokos apie tai nebus kalbama, o galutinį žodį tars St. Kairys. Tai irgi buvo apgalvotas pasiūlymas – po LVS Steigiamojo suvažiavimo, kuris įvyko prieš III posėdį, ir po varginančių III posėdžio kalbų valstiečių aktyvumas jau buvo priblėšęs. Tačiau dalis valstiečių buvo nepatenkinti, nes nesuprato, kodėl negalima priimti bent rezoliucijos, kuri nurodytų, ką veikti su valstybės ir ginčytinomis žemėmis. Nors IV posėdžio pabai-

goje St. Kairys ir paaiškino to priežastis, tačiau valstiečiai net įtarė, kad LSDP yra „ponų papirkta“¹⁸⁷.

Agrarinio klausimo gvildenimas Suvažiovime rodo, kad Lietuvos autonomijos projektai buvo suvokiami kaip realiai įgyvendinami. Juo realesni turėjo būti planai, numatantys ieškoti valstietijos, kaip gausiausio socialinio sluoksnio, paramos. Netgi neiškovojus Lietuvos autonomijos, tolesnė politinė kova, neatsižvelgiant į valstietijos orientaciją ir žemės reformos koncepcijas, buvo neįmanoma. Mūsų nuomone, lietuvių politinės grupuotės Suvažiovime nebuvo pasiruošusios žemės reformos svarstymams, nes, pirma, iki 1904 m. esant kultūriniais suvaržymams, kova dėl spaudos draudimo panaikinimo nustūmė žemės problemą į tolesnį planą. Netgi politinių partijų ir grupuočių programose, išskyrus LDP, šis klausimas buvo pateikiamas gana miglotai; antra, pamažu atgaunant kultūrinės veiklos galimybes po 1904 m. gegužės mėn. ir ypač padidėjus politiniam aktyvumui 1905 m., per tokį trumpą laiką iki lietuvių suvažiavimo paprasčiausiai nebuvo suspėta teoriškai apsvarstyti agrarinių pertvarkymų prielaidų; trečia, 1905 m. iškilę lietuvių tautos politinių tikslų konstitutavimosi uždaviniai reikalavo neatidėliotinų sprendimų, todėl kaime taip pat buvo orientuojamasi į vietinės valdžios pakeitimą. Tai iš esmės reiškė prielaidų Lietuvos autonomijai kūrimą. Žemės problema nebuvo suvokiama kaip svarbiausias kovos už Lietuvos autonomiją veiksnys.

Apskritai žemės klausimo svarstymas Suvažiovime buvo plačių diskusijų pradžia. Jau 1906 m. jos užėmė nemažai vietos radikalų ir konservatorių spaudoje. Tačiau Suvažiovime visos politinės grupuotės buvo tos nuomonės, kad žemės problemą bus galima galutinai išspręsti tik sukūrus Lietuvos autonomiją su seimu Vilniuje.

IV posėdis. Lietuvos mokyklos ir švietimas. Suvažiavimo nutarimų priėmimas. IV posėdyje pagal reglamentą turėjo būti svarstomi Lietuvos mokyklų ir apskritai švietimo reikalai. Tačiau III posėdyje nebaigus nagrinėti žemės klausimo, programa išsiplėtė ir šis posėdis, matyt, buvo pats turiningiausias. Svarstyti žemės, mokyklų klausimai, trumpai aptarti LVS nutarimai ir galų gale pateikti, apsvarstyti ir priimti Suvažiavimo nutarimai.

¹⁸⁵L. Gira, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 366; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 90.

¹⁸⁶Lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projektas, op. cit., p. 335.

¹⁸⁷A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 179.

IV posėdyje aktyviausi buvo tautiniai demokratai (5 kalbos: 4 – J. Basanavičiaus, 1 – Pr. Klimaičio; tautiniams demokratams šią Pr. Klimaičio kalbą galima priskirti sąlygiškai, nes jis kalbėjo kaip LMS atstovas) ir LSDP (5 pasisakymai: 2 – St. Kairio, po 1 – A. Domaševičiaus, Vl. Sirutavičiaus ir LSDP Rygos organizacijos atstovo J. Šiaudinio). Po tris kartus pasisakė LDP atstovai (2 – P. Višinskis, 1 – LDP prijuočianti M. Šveikauskienė) ir krikščionys demokratai (2 – kun. Pr. Būčys, 1 – kun. V. Aleksandravičius). Po du kartus – LVS (J. Gabrys-Paršaitis, E. Galvanauskas) ir LMS (M. Palukaitis, Pr. Klimaitis). Taip pat kalbėjo ūkininkas Kundrotas iš Žemaitijos, atstovavęs dvidešimčiai valsčių, Mažosios Lietuvos atstovas J. Vanagaitis ir vienas iš Lietuvos lenkų, pačioje Suvažiavimo pabaigoje pasveikinęs sėkmingai užbaigusius Suvažiavimą lietuvius.

Posėdžio pradžioje užbaigus žemės klausimo svarstymą, dar ne iš karto pereita prie Lietuvos mokyklos problemų. St. Kairiui buvo suteikta teisė paaiškinti valstiečiams, kodėl nutraukiamas žemės klausimo svarstymas. Pasinaudojęs proga, St. Kairys kartu agitavo Suvažiavimo dalyvius stoti į jau susikūrusias ar besikuriančias politines partijas¹⁸⁸. Po to žodis buvo suteiktas Mažosios Lietuvos atstovui J. Vanagaičiui. Jo pasisakymą Suvažiavimas sutiko labai entuziastingai. Pasak liudininkų, kaip tik J. Vanagaitis pirmas pavadino Suvažiavimą *Pirmuoju lietuvių seimu*¹⁸⁹. Apskritai jo kalba buvo radikali: lietuviai kviečiami vienyti ir „nugriauti dabartinę valdžią“. Tačiau J. Vanagaičio kalba įdomi dar ir tuo, kad buvo pareikštas požiūris į Didžiosios ir Mažosios Lietuvos santykius. Mažoji Lietuva vaidino nemažą vaidmenį kultūriniame Didžiosios Lietuvos gyvenime. Tačiau apie kitokias abiejų Lietuvos dalių bendros veiklos formas iki tol mažai kalbėta. Seimo dalyviai nevienodai pateikia J. Vanagaičio žodžius. L. Giros teigimu, J. Vanagaitis pareiškęs, kad „Prūsų Lietuva simpatizuoja Didžiajai Lietuvai, jos kilimui“¹⁹⁰. Pr. Klimaitis viename straipsnyje nurodo J. Vanagaitį sakius, kad „abi tautos dalys nusimes rusų ir vokiečių jungą“¹⁹¹, o kitame, kad „Mažosios Lietuvos susipratę lietuviai lūkuriuoja, kad galėtų abi Lietuvos dalys susijungti į vieną valstybę“¹⁹². Kadangi yra pateikiama ne visa J. Vanagaičio kalba, o tik jos fragmentai, visos J. Vanagaičio kalbos versijos lyg ir neprieštarauja viena kitai. Šie iš pirmo žvilgsnio nereikšmingi J. Vanagaičio žodžiai kėlė ne tik Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimo galimybes, bet ir didžiosios politikos problemas, nes tai tiesiogiai lietė Rusijos ir Vokietijos santykius. Ta proga nereikėtų pamiršti, kad būsi-

mojo Vokietijos karo su Rusija ir kartu Europos pertvarkymo planai 1905 metais jau buvo aktyviai svarstomi.

Išklausius J. Vanagaičio kalbą, galų gale pereita prie Lietuvos mokyklų problemų. Tai buvo vienas iš nedaugelio Suvažiavime nagrinėtų klausimų, kuris nesukėlė didesnių nesutarimų. Konceptualiai panašius reikalavimus savo programose, atsišaukimuose, bendruose komunikatuose kėlė visos lietuvių partijos bei politinės grupuotės. Mažai nuo jų skyrėsi dauguma Lietuvos valsčių nutarimų. Panašiai juos formulavo ir Lietuvos mokytojų sąjunga. 1904 m. gegužės mėn. panaikinus lietuviškos spaudos draudimą ir palaipsniui leidžiant lietuvių kalbos mokymą (o ne mokymą lietuvių kalba), taip pat panaikinant kitas kultūros suvaržymų formas, susidarė prielaidos kultūrinei autonomijai kurti. Aišku, Rusijos imperijos sąlygomis šis procesas negalėjo sparčiau vykti. Tačiau 1905 m. pabaigoje jau buvo nemažai pasiekta: lietuviškų knygų bei laikraščių leidimas, kultūrinių organizacijų kūrimasis. Kultūrinės autonomijos rėmuose tilpo ir autonomiškos švietimo sistemos organizavimas. 1905 m. jis kiek atsiliko nuo kultūrinės autonomijos formavimo apskritai, nes, caro vyriausybei iš pradžių leidus tik lietuvių kalbos mokymą, o ne visų dalykų mokymą lietuviškai, svarbiausias uždavinys buvo iškovoti, kad pradinės mokyklos taptų visiškai lietuviškos. Tuo metu šis reikalavimas buvo formuluojamas kaip „dėstymas gimtąja kalba pradžios mokyklose“. Tai reiškė, kad visoje Lietuvoje, kartu ir lietuvių-lenkų-baltarusių etniniame pasienyje, laisvai pasirenkamas dėstymas ir mokymasis viena iš kalbų, t. y. gimtąja kalba.

Aišku, perspektyvoje tiek LMS, tiek ir kitos lietuvių politinės grupuotės kūrė visiškai savarankišką hierarchizuotą švietimo sistemos modelį, kurio dalis turėjo būti ir lietuviškos aukštosios mokyklos bei

¹⁸⁸/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; Idem, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., nr. 26; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 16–19; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 366–368, 370–371; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 58, nr. 7, p. 155 ir kt. veik.

¹⁸⁹/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; A. Rucevičius, „Prieš 20 metų (Vilniaus seimą prisiminus)“, op. cit. ; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 58.

¹⁹⁰/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; J. Gabrys „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 58.

¹⁹¹Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Mūsų rytojui*, 1930.XI.28, nr. 48.

¹⁹²Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 367–368; Taip pat: /?/, *Didžiojo Vilniaus Seimo sukaktuvės, Rytas*, 1935.XII.4, nr. 278.

gimnazijos¹⁹³. Tačiau 1905 m. to nebuvo įmanoma įgyvendinti ne tik dėl caro administracijos suvaržymų, bet ir dėl to, kad nei konceptualiai, nei techniškai tam nebuvo pasirengta. Todėl Lietuvių suvažiavimo laikotarpį, kaip ir apskritai 1905 metus, galima laikyti svarbiu savarankiškos švietimo sistemos kūrimo etapu.

Visoje Lietuvoje 1905 m. lapkričio mėn. buvo uždarinėjamos pradžios mokyklos, vejami rusai mokytojai (arba reikalaujama, kad jie išmoktų lietuviškai ir sugebėtų dėstyti lietuvių kalba). Į jų vietas kviečiami mokytojai lietuviai iš Lomžos, Suvalkų gubernijų¹⁹⁴. Tačiau šis darbas tuomet negalėjo sparčiai vykti. „Vilniaus žinios“ išspausdino nemažai poleminės medžiagos apie Lietuvos mokyklas¹⁹⁵, tačiau daug kas priklausė nuo politinės situacijos. Mokyklų uždarinėjimas ir lietuviškų mokyklų kūrimas Lietuvos kaime vyko kartu su vietinės valdžios struktūrų keitimu. Naujos valdžios valsčiuose rinkimai, rusų mokytojų pakeitimas lietuviais arba mokyklų uždarymas, degtinės monopolijų daužymas arba uždarymas vyko sinchroniškai ir buvo vienos, dažniausiai ginkluotos, akcijos sudėtinės dalys¹⁹⁶. Šiuos veiksmus visokeriopai rėmė LMS, kurią palaikė visos lietuvių politinės grupuotės, o ypač – LDP ir LVS. LMS nariai dažnai priklausė kuriai nors politinei grupuotei – LDP ar LVS, kiek rečiau – LSDP, tautiniams demokratams. Taigi Lietuvių suvažiavimas turėjo patvirtinti uždavinį toliau kurti autonominę Lietuvos švietimo sistemą ir nurodyti konkrečius jo sprendimo būdus. Užbėgant už akių reikia pasakyti, kad diskusijų metu faktiškai nieko nauja nebuvo pasakyta ir antrojo uždavinio Suvažiavimas neišsprendė.

Diskusijos dėl mokyklų vyko maždaug dvi valandas. Liudininkai nurodo tik 6 pasisakymus – M. Palukaičio ir Pr. Klimaičio (LMS), kun. V. Aleksandravičiaus ir kun. Pr. Būčio (krikščionys demokratai), A. Domaševičiaus (LSDP) ir M. Šveikauskienės (LDP)¹⁹⁷ – nors, matyt, kalbėjusiųjų buvo daugiau. Kun. V. Aleksandravičius ir M. Šveikauskienė griežtai reikalavo įkurti mergaičių pensioną. Taip pat įvyko lauktas pasauliečių ir kunigų susidūrimas dėl būsimos Lietuvos mokyklos. Pasauliečiams atstovavęs LSDP narys A. Domaševičius teigė, kad mokykla turi būti pasaulietinė ir, anot kun. Pr. Būčio, užgavo tikinčiųjų jausmus¹⁹⁸. Tačiau polemika neišsiplėtė, nes Pr. Būčiu išvysčius temą apie tikinčiųjų jausmus, Suvažiavimas nelauktai jam pritarė. Vėl buvo grįžta prie Lietuvos mokyklos organizavimo principų¹⁹⁹. Kitos grupuotės – LDP, LVS, tautiniai demokratai – dažnai pasisakė už pasaulietinę mokyklą, Suvažiavime stengėsi neaštrinti šios problemos²⁰⁰. Prezidiumas

(išskyrus Pr. Būčį) ir dauguma partijų lyderių, taupydami laiką, taip pat nediskutavo.

Apie naujos švietimo sistemos organizavimą kalbėjo M. Palukaitis ir Pr. Klimaitis. M. Palukaitis griežtai pasisakė ne tik prieš rusišką, bet ir prieš lenkišką mokyklą. Šią problemą jis palietė turėdamas galvoje XIX a. I pusės ir vidurio realijas, tačiau kunigų ar mokytojų seminarijose polonizacinės tendencijos buvo ryškios ir 1905 m. Kita vertus, lietuvių kalbai išsikovojo vis didesnes teises pradžios mokyklose, mokytojų ir kunigų seminarijose, tokie pareiškimai tik kurstė neblėstantį lietuvių–lenkų konfliktą.

Pr. Klimaitis pasiūlė konkrečią taktiką mokyklų klausimu: rusiškoms mokykloms, kuriose mokytojauja lietuviai, leisti veikti toliau, tik mokytis lietuvių kalba; mokyklą, kur tebedirbo rusų mokytojai, uždaryti arba pakeisti rusų mokytojus lietuviais; cerkvių mokyklą visai panaikinti²⁰¹. Šiems pasiūlymams buvo pritarta plojimais. Apskritai Lietuvos švietimo sistemos pertvarkymai priklausė nuo tolesnės revoliucijos raidos Lietuvoje. Tokia situacija švietimo programos kūrėjams leido koreguoti savo veiksmus. Suvažiavime iškėlus Lietuvos autonomijos reikalavimus, dar nebuvo aiškūs tos autonomijos realizavimo keliai. Paties Suvažiavimo metu ši taktika taip pat nebuvo detalizuota. Aktyvaus boikoto ir vietinės valdžios pakeitimo taktika savaime determinavo ir Lietuvos mokyklų pertvarkymą. Tai reiškė, kad ir toliau bus lietuvinamos pradžios

¹⁹³V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos 1905–1914 m.*, p. 9–13, 15–6, 17–18, 22–24; K. Žukauskas, *Iš Lietuvos mokyklos istorijos. 1905–1907 m.*, p. 34–35; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 123–124.

*Kalbama apie dalies lietuvių mokytojų persikėlimą iš Suvalkų gubernijos į Kauno guberniją.

¹⁹⁴V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos. 1905–1914 m.*, p. 19–20; K. Žukauskas, *Iš Lietuvos mokyklos istorijos. 1905–1907 m.*, p. 67.

¹⁹⁵Žr. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 216, 230, 237, 247, 248, 255, 258, 260, 265, 266, 271 ir kt.

¹⁹⁶A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 91–133.

¹⁹⁷Žr. 188 išnašą.

¹⁹⁸/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 26; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 367; J. Gabrys „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 155.

¹⁹⁹Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 367.

²⁰⁰Ibidem, p. 366.

²⁰¹Ibidem; /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 26; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 155.

mokyklos, kuriamos organizacinės prielaidos kardinalioms permainoms tuo atveju, jei bus sėkmingai įgyvendinami Lietuvos autonomijos projektai. Konkretesni žingsniai šia linkme turėjo būti svarstomi tuoj po Suvažiavimo turėjusiam įvykti LMS II suvažiavime.

Baigus nagrinėti Lietuvos mokyklų problemas, pasisakė LVS vadovai J. Gabrys-Paršaitis ir E. Galvanauskas. J. Gabrys-Paršaitis kvietė Lietuvos valstiečius prisidėti prie ką tik įkurtos LVS, o E. Galvanauskas perskaitė tos pačios dienos rytą priimtus LVS nutarimus*. Šiems nutarimams buvo vieningai pritarta²⁰².

Vėlyvą lapkričio 22 (gruodžio 5) d. vakarą prezidiumas baigė redaguoti Suvažiavimo rezoliucijas. J. Basanavičiui pranešus, kad šis darbas jau atliktas, St. Kairys perskaitė nutarimus lietuviškai, po to lenkiškai. Nutarimai buvo priimti vienbalsiai (balsuojama pakeliant ranką). Susilaikiusių ir balsavusiųjų prieš nebuvo**²⁰³.

Po to J. Basanavičius pateikė prezidiumo neapsvarstytą papildymą prie Suvažiavimo nutarimų – protestą prieš bažnyčios vykdomą Vilniaus vyskupijos lietuvių lenkinimo politiką. Suvažiavimas vieningai balsavo ir už šią rezoliuciją²⁰⁴. Tačiau šį kartą, anot Pr. Klimaičio, keli asmenys susilaikė nuo balsavimo***²⁰⁵. Rezoliucija buvo parengta J. Basanavičiaus iniciatyva ir išreiškė tautinių demokratų poziciją. Suvažiavimo metu nebuvo pastebėta, kad ji disonuoja su jau priimtais Suvažiavimo nutarimais. Rezoliucija apdairiai pateikta balsuoti po to, kai buvo priimti Suvažiavimo nutarimai. Dauguma dalyvių galvojo, kad ją taip pat parengė prezidiumas. J. Basanavičius, atiduodamas Suvažiavimo nutarimus spausdinti, rezoliuciją apie Vilniaus vyskupijos bažnyčias pridėjo prie anksčiau patvirtintų Suvažiavimo nutarimų, ir dvi atskirai priimtos rezoliucijos buvo atspausdintos kaip viena.

Priėmus nutarimus, St. Kairys prezidiumo vardu dar kartą paaikšino valstiečiams, kodėl neišspręstas žemės klausimas. Jis argumentavo tuo, kad šis Suvažiavimas dar nėra tikras seimas. Žemės problemą turėsiąs išspręsti tikrasis seimas, kuris susirinks jau iškovojus Lietuvos autonomiją²⁰⁶. Kartu jis pakvietė visus vykdyti Suvažiavimo nutarimus, bet perspėjo susilaikyti nuo dvarų plėšimų ir deginimų²⁰⁷. Tai nebuvo nauja, nes susilaikyti nuo smurto kiekviena proga kvietė LVS, LDP, kunigai, kiek rečiau – LSDP²⁰⁸.

Paskutinį klausimą, kurį svarstė Suvažiavimas, iškėlė J. Basanavičius: ar Suvažiavimo nutarimus vietinei caro administracijai pranešti tiesiogiai, ar tik paskelbti juos laikraščiuose?²⁰⁹ Didesnių diskusijų nebuvo. Apie tai plačiai ir argumentuotai pasisakė LSDP atstovas Vl. Siruta-

vičius. Jo nuomone, informuoti valdžią, prieš kurią kviečiama kovoti, būtų nenuoseklu. Todėl reikėtų tiktai pateikti išspausdintus Suvažiavimo nutarimus lietuvių, lenkų, rusų, latvių ir kitomis kalbomis leidžiamiems laikraščiams. Iš jų valdžia turinti sužinoti apie įvykusį Suvažiavimą ir jo nutarimus. Šiam pasiūlymui pritarė visos politinės partijos bei grupuotės²¹⁰. Toks nutarimas buvo logiškas, nes į Suvažiavimą susirinkta be oficialiaus vietinės valdžios leidimo, be to, ir patys nutarimai buvo nukreipti prieš vietinę bei centrinę valdžią.

Norint garantuoti Suvažiavimo nutarimų veiksmingumą, nutarta naktį iš lapkričio 22 į 23 (iš gruodžio 5 į 6) d. juos išspausdinti ir įteikti Suvažiavimo delegatams. Šie turėjo nutarimus išplatinti visiems Lietuvos gyventojams.

Lapkričio 22 (gruodžio 5) d. 11 val. vakare J. Basanavičius Suvažiavimą baigė, kviesdamas visus vykdyti jo nutarimus²¹¹.

*Žr. priedą Nr. 8

²⁰²Žr. 201 išnašą. Taip pat: S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 18.

**Žr. priedą Nr. 9.

²⁰³/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 26; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 700; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 91 ir kt. veik.

²⁰⁴/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 370; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 156.

***Žr. priedą Nr. 10.

²⁰⁵Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 370.

²⁰⁶J. Basanavičius, „Prie Lietuvių susivažiavimo nutarimų“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25 (XII.8), nr. 277.

²⁰⁷/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 156.

²⁰⁸/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 26; Nutarimas Lietuvos valsčionių, op. cit.; J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas“, *Draugija*, 1907.III.1, nr. 3, p. 262, 264–266; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 81 ir kt.

²⁰⁹/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 156.

²¹⁰/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; /K. Totoraitis/, „Pirmas Lietuvių seimas Vilniuje“, op. cit., p. 1; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 19; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 31.

²¹¹Žr. 210 išnašą.

Apskritai IV posėdis, išskyrus LSDP ir krikščionių demokratų polemiką, buvo gana ramus. Pirmieji trys posėdžiai parodė kompromiso būtinybę. Įtampą sumažino ir tai, kad žemės bei Lietuvos mokyklų klausimais nuomonės iš esmės sutapo. Be to, Suvažiavimo nutarimus prezidiumas rengė daugiau ar mažiau kolegialiai. Matyt, svarbų vaidmenį suvaidino aktyvus St. Kairio dalyvavimas rengiant rezoliucijas. Jo deka nemažai LSDP pasiūlytų nuostatų buvo įtraukta į šios rezoliucijos projektą ir taip nuraminti radikaliausi LSDP šalininkai. Nereikėtų užmiršti, kad darė įtakos ir nuovargis. Juk, be Suvažiavimo darbo, visos politinės grupuotės nuolat rinkosi ir posėdžiavo atskirai.

Suredaguoti ir išspausdinti Suvažiavimo nutarimus apsiėmė vadovaujantys LVS veikėjai: J. Gabrys-Paršaitis, Pr. Klimaitis, L. Gira, E. Galvanauskas ir J. Jasaitis²¹². Prie šio darbo prisidėjo tautininkai Petras Vileišis bei kun. J. Kukta²¹³. Nutarimai buvo išspausdinti „Vilniaus žinių“ spaustuvėje ir lapkričio 23 (gruodžio 6) d. rytą išdalyti grįžtantiems į namus Suvažiavimo dalyviams²¹⁴. Toks operatyvumas leido nedelsiant pradėti vykdyti nutarimus.

4. Suvažiavimo nutarimai

Didžiulę Suvažiavimo nutarimų reikšmę tiek tuometiniam revoliuciniam judėjimui Lietuvoje, tiek ir apskritai atkuriant Lietuvos valstybingumą pažymi dauguma istorikų ir atsiminimų autorių²¹⁵. Tačiau beveik visi rašiusieji šiuos nutarimus kritikavo. Kitas dalykas, kad tik sovietiniai istorikai (V. Girdzijauskienė, J. Jurginis, Vl. Pavilionis, J. Zinkus ir kt.)²¹⁶ Suvažiavimo nutarimus bandė visiškai demaskuoti. Nutarimai buvo apibūdinami kaip tautininkų ir klerikalų ir apskritai lietuvių buržuazijos kompromisas su caro valdžia. Tiesa, J. Jurginis dar bandė detaliau aiškintis Suvažiavimo rezoliucijų esmę ir padarė išvadą, kad tokie nutarimai buvo priimti „spaudžiant prezidiumui ir liberaliajai buržuazijai“²¹⁷. Kiti autoriai taip pat pabrėžė kompromisinį Suvažiavimo nutarimų pobūdį, tačiau šį dokumentą laikė ne sandėrio su carizmu, bet visų lietuvių politinių partijų ir grupuočių kompromiso išdava. Nutarimai dažnai buvo kritikuojami, o kritikos objektas dažnai skyrėsi: vieni akcentavo nuosaikumą ir apsiribojimą caro valdžios boikotu (A. Merkelis, V. Merkys)²¹⁸, kiti – juridinius niuansus: nebuvo balsuota už atskirus rezoliucijų punktus, nutarimų niekas nepasirašė (J. Totoraitis)²¹⁹, tretii –

tai, kad nebuvo išrinktas vykdomasis ar koordinacinis organas, kuris būtų galėjęs garantuoti nutarimų vykdymą (A. Tyla, J. Audėnas)²²⁰, dar kiti fiksavo kone visus šiuos „kaltinimus“ (P. Ruseckas)²²¹.

Suvažiavimo nutarimais nebuvo patenkinti ne tik atskiri lietuvių politiniai veikėjai, bet ir pačios politinės partijos. Tokią išvadą galima padaryti jau vien žinant patį XI.23(XII.6) LSDP organizuoto susirinkimo faktą²²², taip pat P. Višinskio ir J. Basanavičiaus pasisakymus to meto spaudoje²²³, netgi Skapiškio vls. valstiečių XI.28(XII.11) nutarimus²²⁴.

²¹²J. Jasaitis, „Kaip buvo atspausdinti Didžiojo Seimo nutarimai“, op. cit.; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit.; Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų, op. cit., nr. 91; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 703; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 156–157.

²¹³J. Jasaitis, „Kaip buvo atspausdinti Didžiojo Seimo nutarimai“, op. cit.; E. Galvanauskas, „Iš Didžiojo Seimo atsiminimų“, *Lietuva*, 1926. I. 2, nr. 1; J. Gabrys /J. Gabrys-Paršaitis/, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 157.

²¹⁴J. Jasaitis, „Kaip buvo atspausdinti Didžiojo Seimo nutarimai“, op. cit.; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit.; K. Stiklius, „Truputis iš 1905 metų atsiminimų“, op. cit.

²¹⁵P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., p. 7; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 31–37; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 80–84; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 339–353 ir kt.

²¹⁶P. Girdzijauskienė, *1905–1907 metų revoliucija Lietuvoje*, p. 23–24; J. Jurginis, *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*, p. 107; Vl. Pavilionis, „Buržuazinių politinių partijų pažūra į Lietuvos valstybingumą (1905–1918 m.)“, op. cit., p. 53; J. Zinkus, „Lietuvių suvažiavimas Vilniuje“, in *Tarybų Lietuvos Enciklopedija*, t. 2, p. 559.

²¹⁷J. Jurginis, *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*, p. 108–109.

²¹⁸A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964, p. 86; J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija*, t. 1, V., 1973, p. 353.

²¹⁹R. Laukaitytė, „Neskelbtas J. Totoraičio straipsnis apie Didįjį Vilniaus Seimą“, op. cit.

²²⁰A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 80–83; J. Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, p. 62.

²²¹P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 35–37.

²²²Nutarimai Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijos kaimo darbininkų ir valstiečių susirinkimo, sukviesto Lietuvos Socialdemokratų Partijos 23 lapkričio Vilniuje, *Kova*, 1906. I. 19, nr. 3.

²²³P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., p. 3–7; J. Basanavičius, „Prie Lietuvių Susivažiavimo Vilniuje nutarimų“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.5(18), nr. 286.

²²⁴Nutarimai Skapiškio valsčionių, susirinkusių 28 lapkričio, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 11/12, p. 394.

Kita problema – Suvažiavimo nutarimų autorystė. Atsakymo į šį klausimą neduoda nė viena Suvažiavimo stenograma. Apie tai galima spręsti tiktai iš aktyviųjų jo dalyvių – St. Kairio, Pr. Klimaičio, Pr. Būčio, E. Galvanausko, J. Vileišio, F. Bortkevičienės²²⁵ atsiminimų. Svarbiausias istoriografijoje susiklostęs prieštaravimas – ar Suvažiavimo rezoliucijas parengė St. Kairio vadovaujami socialdemokratai (St. Kairio versija), ar J. Basanavičius su Pr. Klimaičiu (Pr. Klimaičio versija)? Ši iš pirmo žvilgsnio ne tokia jau reikšminga problema tampa svarbi stengiantis nustatyti nutarimų pobūdį ir lietuvių politinių partijų bei grupuočių kompromiso genezę. Šio klausimo tyrimas turėtų padėti bent iš dalies atkurti ir Suvažiavimo nutarimų atsiradimo istoriją.

1937 m. rašytame straipsnyje M. Biržiška išdėstė minėtas versijas, nė vienai nesuteikdamas pirmenybės²²⁶. Pateikdamas šiuos variantus, jis rėmėsi prieš kelerius metus pasirodžiusių St. Kairio ir Pr. Klimaičio straipsnių teiginiais. 1930 m. St. Kairys rašė: „/.../ Jos (t. y. rezoliucijos – E. M.) projektą teko paruošti komisijoj, kur radikalesnius ir pilnesnius kairiųjų reikalavimus stengėsi sužeminti dešinieji, motyvuodami tai reikalu padaryti rezoliuciją priimtina ūkininkams, lengviau realizuotina gyvenime. Socialdemokratai sutiko, laikydami, kad svarbiausias tam momentui dalykas buvo suburti visas krašto revoliucines pajėgas, sugriauti esamą politinę santvarką ir kovos pozitingu tikslu pastatyti politinę krašto autonomiją, kaip dienos uždavinį /.../“²²⁷.

Pr. Klimaičio teigimu, antrąją Suvažiavimo dieną apsvarsčius žemės klausimą, J. Basanavičius tyčia padaręs ilgesnę pertrauką, galvodamas, kad „/.../ socialdemokratai ir demokratai arba pasistengs suardyti suvažiavimą, nepadariusį nė vieno nutarimo, arba pačioje pabaigoje patieks tokią daugybę rezoliucijų, kad jas apsvarstyti nebus galima ir noroms nenoroms teks priimti tas, kurios bus didžiausių réksnių remiamos /.../“²²⁸. Pertraukos metu J. Basanavičius pakvietęs Pr. Klimaitį papieptauti Niškovskio restorane ir pasiūlęs surašyti nutarimų projektą, kuris „/.../ galėtų būti pasiūlytas nuo nepartinės tautiškai nusistačiusios srovės, susitelkusios apie „Vilniaus žinias“/.../“. Surašius nutarimų projektą, jis buvo pateiktas prezidiumui. „/.../ Pasirodė, kad daugiau jokių projektų dar ir dabar nebuvo. Pateiktąjį tekstą paeiliui ir perskaitė kiekvienas prezidiumo narys ir niekas jokių pastabų bei pataisų nepadare. Tik vienas Kairys užprotestavo, kam rezoliucijose visai nepamainėta tokia svarbi revoliucinė priemonė kaip streikas, apie kurį Suvažiavime buvo labai daug kalbėta. Šitas priekaištas buvo visai teisingas ir mudu su Basanavičiumi nebuvo priešingi, kad streikas būtų įterptas į nutarimų

tekstą. Paprašėva tiktai, kad pats Kairys tą pataisą suformuluotų ir suderintų su kitais projekto teiginiais. Ilgai negalvodamas, jis trečiojo posmo (punkto – *E.M.*) pabaigoje, kur kalbama apie tai, kokių būdu iškovoti autonomiją, po žodžių „neleisti savo brolių į kariuomenę“ ėmė ir prirašė – „reikalui prisėjus streikuoti visiems darbo žmonėms miestuose ir sodžiuose /.../“²²⁹.

Lygindami St. Kairio ir Pr. Klimaičio argumentus, pastebėsime esminį skirtumą: Pr. Klimaitis teigia, kad jo ir J. Basanavičiaus (t. y. tautinių demokratų) parengtas projektas buvo vienintelis ir jį apsvarstė tik Suvažiavimo prezidiumas. St. Kairio tvirtinimu, Suvažiavimo nutarimus parengė redakcinė komisija. Po Antrojo pasaulinio karo išspausdintuose atsiminimuose St. Kairys jau tiesiogiai kritikuoja Pr. Klimaičio teiginius. Pasak St. Kairio, nutarimams parengti buvo sudaryta „speciali komisija“. Tiesa, jis neišvardija visų jos narių ir, be savęs, nurodo tik Pr. Klimaitį ir J. Gabrį-Paršaitį, kuriems buvo pavesta paruošti rezoliuciją apie Lietuvos mokyklas. St. Kairys rengęs politinę rezoliuciją apie Lietuvos autonomiją ir priemones jai iškovoti, o jo parengtas projektas „/.../ tiek tebuvo ištaisytas, kad iš kovos priemonių buvo pašalintas ginkluotos kovos šūkis /.../“²³⁰. Kaip matome, apie tą patį nutarimų punktą rašoma skirtingai: Pr. Klimaičio teigimu, St. Kairys pasiūlęs įrašyti visuotinio streiko formuluotę, o St. Kairio tvirtinimu, jis kompromiso vardan atsisakęs ginkluoto sukilimo reikalavimo ir įrašęs visuotinį streiką, kaip kraštutinę kovos priemonę. Tai leidžia suabejoti Pr. Klimaičio aiškinimu, kad jo ir J. Basanavičiaus pateiktam nutarimų projektui, išskyrus nedidelę St. Kairio pastabą, niekas neturėjęs pretenzijų.

Verifikuojant Pr. Klimaičio ir St. Kairio teiginius, į pagalbą ateina J. Vileišio, E. Galvanausko ir Pr. Būčio atsiminimai. J. Vileišis aiškina,

²²⁵ St. Kairys, „Vilniaus seimas“, *Kultūra*, 1930, nr. 12, p. 622; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, p. 22; Idem, *Tau, Lietuva*, p. 91, 93, 96; J. Vileišis, „Iš kovos laikų“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 368–370; Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų, op. cit., nr. 91; Pr. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, op. cit., p. 255; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit. ir kt. veik.

²²⁶ B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 700–701.

²²⁷ St. Kairys, „Vilniaus seimas“, op. cit., p. 622.

²²⁸ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 368–370.

²²⁹ Ibidem, p. 368–369.

²³⁰ St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 96.

kad, ruošiant Suvažiavimo nutarimus, jam, kaip juristui, teko prisidėti prie šio darbo. Norėta, kad rezoliucijos nebūtų per daug „smarkios“, kad caro valdžia neišdrįstų „/.../ traukti žmonių atsakomybėn už pasiryžimą atitraukti visą Lietuvos teritoriją nuo Rusijos. Buvo nurodyta, kad už tai galima patraukti Baudžiamojo statuto straipsniais 100 ir 102, o jie grėsė net mirtimi /.../“²³¹. E. Galvanausko liudijimu, IV posėdžio metu, perskaičius LVS nutarimus, buvo išrinkta redakcinė komisija, turėjusi paruošti Suvažiavimo nutarimus. Į ją įėjo „visų srovių atstovai“. Po kelių valandų darbo komisija pateikė rezoliucijos projektą, kurį Suvažiavimas priėmė²³². Pr. Būčio tvirtinimu, „/.../ besibaigiant seimui, J. Basanavičius į posėdžių salę atnešęs nutarimų projektus /.../“²³³. Pasak Pr. Būčio, išskyrus jį, su visais kitais prezidiumo nariais dėl Suvažiavimo rezoliucijų jau buvo anksčiau konsultuotasi. Tiesa, šie jo teiginiai nepaneigia nei Pr. Klimaičio, nei St. Kairio versijos. Tačiau Pr. Būčys pateikia ir naują faktą, būtent, kad jo rūpesčiu Suvažiavime dalyvavę kunigai aktyviai svarstė nutarimų projektus ir griežtai pasisakė prieš „žūtibūtinės revoliucijos“ reikalingumą bei kraujo praliejimą. Prezidiumo dauguma turėjo jiems nusileisti, vis dėlto nutarusi pateikti „smarkią ir griežtą rezoliuciją“, tačiau be „krvinių ir smurto pradų“²³⁴. Šis Pr. Būčio teiginys rodo, kad Suvažiavimo nutarimai, priešingai Pr. Klimaičio tvirtinimams, buvo aktyviai svarstomi.

Išdėsdčius šias nuomones, iškyla klausimas, ar galima suderinti Pr. Klimaičio ir St. Kairio versijas. Juk St. Kairį tiesiogiai arba netiesiogiai paremia J. Vileišis, E. Galvanauskas ir Pr. Būčys. Tačiau manytume, kad negalima visiškai atmesti ir Pr. Klimaičio pateiktų teiginių, nes, išskyrus „užmiršimą“ egzistavus redakcinę komisiją ir daugiau nei vieną nutarimų projektą, kiti jo pateikti samprotavimai bei išpūdžiai gana įtikinami. Taigi pabandydysime kaip hipotezę iškelti savo versiją.

Kaip prisimename, apie būtinumą nedelsiant rengti nutarimus dar pirmąją Suvažiavimo dieną kalbėjo J. Stankūnas, St. Kairys, kun. V. Aleksandravičius, A. Smetona, o St. Kairys II posėdžio pradžioje net buvo pasiūlęs balsuoti už LSDP parengtą vieną rezoliucijos punktą²³⁵. Tačiau tada dėl kilusių aštrių ginčų prezidiumas ir politinių partijų bei grupuočių vadovai susitarė atidėti balsavimą už atskirus nutarimų punktus iki Suvažiavimo pabaigos. Buvo pasiūlyta atskiroms politinėms grupuotėms bei pavieniams asmenims rengti nutarimų projektus ir pateikti juos svarstyti Suvažiavimo pabaigoje²³⁶.

Sprendžiant iš neaktyvaus prezidiumo ir politinių partijų lyderių dalyvavimo III posėdžio (žemės klausimas) debatuose, tautininkai ir so-

cialdemokratai jau tada pradėjo ruošti Suvažiavimo nutarimų projektus. J. Basanavičius, matydamas, kad socialdemokratai aktyviai dirba prie nutarimų projektų, naudodamasis neoficialiu prezidiumo pirmininko rangu, turbūt specialiai nutęsė IV posėdžio pradžią. Per trijų valandų pertrauką tarp III ir IV posėdžių (t. y. nuo 15 iki 18 val.) buvo galima ne tik parašyti nutarimų projektus, bet ir suderinti juos su kitomis politinėmis grupuotėmis.

Kaip matome iš St. Kairio, E. Galvanausko ir J. Vileišio atsiminimų ir galima spręsti iš Pr. Būčio užuominų, buvo sudaryta redakcinė komisija, turėjusi parengti nutarimus. Ir Pr. Klimaitis prisimena, kad „ketinta net sudaryti tam tikrą komisiją“²³⁷ nutarimams parengti. Prisiminus anksčiau išdėstytas mintis apie neproduktyvų Suvažiavimo darbą III posėdžio metu, Pr. Klimaičio tvirtinimas, kad redakcinę komisiją bandyta sudaryti III posėdžio metu, atrodo visai įtikinamas, tačiau tik pridėjus, kad ši komisija tikrai buvo suformuota. Neužmirškime, kad E. Galvanauskas irgi teigė komisiją dirbus keletą valandų. Tačiau sunkiai įtikima, kad, kaip teigia E. Galvanauskas, komisija tas kelias valandas dirbo pačiu įtemptiausiu, t. y. IV posėdžio, metu.

Matyt, sudarius redakcinę komisiją, ji turėjo tik parengti galutinius nutarimų projektus, o jos nariai, pasitarę su savo partijos ar grupuotės atstovais (St. Kairio, J. Basanavičiaus, iš dalies – Pr. Būčio) arba savarankiškai (J. Vileišis) – pateikti savo pasiūlymus. Sprendžiant iš gana miglotų St. Kairio, E. Galvanausko, Pr. Būčio, Pr. Klimaičio pasisakymų, redakcinę komisiją sudarė Suvažiavimo prezidiumas ir kai kurie asmenys (J. Vileišis, Pr. Klimaitis, J. Gabrys-Paršaitis). Galimas daiktas, kad Pr. Klimaitis ir J. Gabrys prie nutarimų ruošimo prisidėjo kaip sekretoriato nariai. Tiesa, iš pradžių, matyt, bandyta apriboti Pr. Būčio ir apskritai dvasininkijos įtaką rengiant nutarimus. Sprendžiant iš tų pačių šaltinių, Pr. Klimaitis ir J. Gabrys-Paršaitis turėjo parengti rezoliuciją

²³¹ J. Vileišis, „Iš kovos laikų“, op. cit.

²³² Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų, op. cit., nr. 91.

²³³ Pr. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, op. cit., p. 255.

²³⁴ Ibidem.

²³⁵ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; L. Gerulis /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo Lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, op. cit., l. 17; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 18; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 2, p. 151.

²³⁶ Pr. Klimaitis, ibidem, nr. 4, p. 368.

²³⁷ Ibidem.

mokyklų klausimu, o St. Kairys bei J. Basanavičius – apie Lietuvos autonomiją ir priemones jai iškovoti. J. Vileišis konsultavo redakcinę komisiją kaip teisininkas. Taigi lieka neaiškūs tikrieji pirmųjų trijų nutarimų punktų autoriai. Tiek Pr. Klimaičio, tiek ir St. Kairio versijos turi silpnų vietų. Lygiai taip pat sunku patikėti, kad šalia J. Basanavičiaus ir St. Kairio savo varianto nepateikė LDP, kuriai prezidiume atstovavo vienas aktyviausių jos narių – A. Smetona. O juk redakcinėje komisijoje buvo ir kitas LDP lyderis J. Vileišis. Suvažiavime aktyviai reikėsi P. Višinskis, A. Bulota ir kt. Apie LDP dalyvavimą rengiant nutarimus užsimena ir F. Bortkevičienė²³⁸.

Nesant tikslesnių duomenų apie Suvažiavimo nutarimų rengimą, belieka pasitelkti pačių nutarimų analizę.

Lietuvių suvažiavimo nutarimai buvo suformuluoti antrąją jo dieną. Tai buvo logiška 1905 m. tautinės revoliucijos išdava. Nutarimai implikavo daugelio 1905 m. priimtų dokumentų-programų, memorandumų, manifestų, įvairių kitų nutarimų svarbiausius postulatus. Suvažiavimo rezoliucijas rengė lietuvių politinių partijų ir grupuočių lyderiai, turintys didžiulę politinės veiklos patirtį. Patys nutarimai taip pat buvo kondensuota dvi dienas vykusių diskusijų išraiška. Be abejo, didelę įtaką formuluojant rezoliucijas padarė neseniai priimti LVS nutarimai. Pasak E. Galvanausko ir P. Rusecko, Lietuvių suvažiavimo nutarimai negalėjo būti mažiau revoliucingi negu LVS rezoliucijos²³⁹.

Kol kas neminėjome, kad St. Kairys viename savo straipsnyje ir atsiminimuose, remdamasis nutarimų teksto analize, bandė argumentuoti lemiamą LSDP vaidmenį formuluojant Suvažiavimo nutarimus. Pasak St. Kairio, beveik visas antrasis nutarimų skyrius, išskyrus reikalavimą prijungti Suvalkų gubernijos lietuviškąją dalį prie Lietuvos autonomijos, ir visas trečiasis skyrius parengtas socialdemokratų. Tai liudija gausybė LSDP programinių dokumentų, kurių formuluotės esą identiškos Suvažiavimo nutarimų formuluotėms. Pirmiausia tai LSDP reikalavimas pilnos, o ne ribotos autonomijos, taip pat demokratinis reikalavimas, kad „išlaisvintoje Lietuvoje gyvenančios tautos galėtų pilna laisve naudotis“, tik socialdemokratams būdinga visuotinių, tiesioginių, lygių rinkimų formuluotė. Taip pat Lietuvos autonomijos ribų nustatymas („autonomiškoji Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografinės Lietuvos kaipo branduolio ir tų pakraščių, kurie dėl ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų ar kitų priežasčių traukia prie to branduolio ir kurių gyventojai priklausyti prie jo panorės“), priemonės autonomijai iškovoti (ypač būdingas socialdemokratams postulatas „reikalui prisiėjus, streikuoti vi-

siems darbo žmonėms miestuose ir sodžiuose“) ir reikalavimas kad „santykiai su kaimyninėmis Rusijos šalimis turi būti paremti ant federacijos pamatų“²⁴⁰.

Kad Suvažiavimo nutarimams didžiausią įtaką turėjo LSDP parengtas projektas, liudija jau pats nutarimų pobūdis. Nesunku pastebėti, kad Lietuvos autonomijos reikalavimas argumentuojamas ne metafiziniais tautos egzistavimo kriterijais, tautos, kaip subjekto, konstitutavimosi būtinybe ir netgi ne istorinių politinių lietuvių tautos teisių pagrindu, o „Lietuvos gyventojų reikalų pilnu užganėdinimu“. Trūksta būtent tų argumentų, kurie paprastai būdavo plačiau ar siauriau išdėstomi J. Basanavičiaus ar LDP parengtuose dokumentuose.

Analizuojant St. Kairio argumentus, krinta į akis tai, kad jis visai ne užsimena apie pirmą nutarimų skyrių („Dabartinis padėjimas Rusijoje ir Lietuvoje“), kurio autorystė yra neginčytina. Būtent tokią rezoliuciją, kurią Suvažiavimo nutarimai pakartoja kone pažodžiui, St. Kairys pasiūlė II posėdžio pradžioje. Tačiau neužmirškime, kad J. Basanavičius taip pat pripažino caro valdžią esant pikčiausiu priešū. Be to, pirmojo skyriaus formuluotės, kviečiančios į kovą su „senąja tvarka“, buvo pakankamai aptakios ir priimtinos netgi konservatyvioms politinėms grupuotėms. Juolab kad ir kvietimas „šviestis, rištis ir stotis kovon drauge su sukilusia visų Rusijos tautų liaudimi“ buvo nekonkretus, niekuo nepareigojantis.

Antrojo skyriaus („Lietuvių autonomija“) analizė leidžia suabejoti kategoriškais St. Kairio tvirtinimais. Kaip matyti iš formuluočių, šis skyrius greičiausiai buvo parengtas remiantis LSDP projektu. Tačiau pirmasis antrojo skyriaus postulatats dėl kitų Lietuvoje gyvenančių tautų lygių teisių su lietuviais daugiau ar mažiau atsispindėjo ne tik LSDP ar LDP pasisakymuose Suvažiavimo metu²⁴¹, bet ir LDP bei tautinių demokratų programiniuose dokumentuose²⁴². Antrasis postulatats apie Lietuvos autonomiją su Seimu Vilniuje ir rinkimų į seimą principus,

²³⁸F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit.

²³⁹P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 35; Iš 1905 metų Ernesto Galvansko atsiminimų, op. cit., nr. 91.

²⁴⁰St. Kairys, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 22–23; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 97.

²⁴¹P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 7.

²⁴²Ibidem; /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, nr. 2, p. 155; Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui S. J. Vitei, op. cit., p. 345; *Lietuvos Demokratų Partijos programa*, op. cit., p. 7, 8.

nors socialdemokratai jį labai dažnai akcentavo, LDP, LVS, tautinių demokratų ir krikščionių demokratų programose taip pat užėmė svarbią vietą²⁴³. Etnografinių ir kartu Lietuvos autonomijos ribų klausimą (jį apibrėžimas puikiai demonstravo Suvažiovime vyravusią demokratinę dvasią) panašiai formulavo tiek socialdemokratai (St. Kairys), tiek ir demokratai (A. Smetona)²⁴⁴. Ši nuostata netrukus „persikėlė“ į TLDP bei krikščionių demokratų programas^{*245}.

Suvalkų gubernijos prijungimo prie Lietuvos problema, kaip žinome, aktyviai kėlė J. Basanavičius ir tautiniai demokratai. Į šios nutarimų pastraipos autorystę socialdemokratai nepretendavo.

Problemiška ir paskutinio antrojo nutarimų skyriaus postulato dėl federacijos su „kaimyniškais Rusijos šalimis“ autorystė. Ir nors labiau tikėtinas LSDP, visada kėlusios „liuosos federacijos“ idėja, prioritetas, tačiau federacijos su kaimyniniais kraštais idėja nebuvo svetima ir LDP²⁴⁶.

Trečiasis Suvažiavimo nutarimų skyrius, kaip matyti iš atskirų formuluočių, irgi buvo parengtas remiantis socialdemokratų pateiktu projektu. Tačiau ne be išlygų. Griežti reikalavimai griauti „dabartinę prispaudimo tvarką“ būdingi visiems LSDP programiniams dokumentams ir atsisaukimams. Taip pat abejonių nekelia paskutinis trečiojo skyriaus sakinytis, išreiškiantis nuostatą „reikalui prisiejus streikuoti visiems darbo žmonėms miestuose ir sodžiuose“. Tik reikėtų pridurti, kad tai jau buvo kompromiso išdava, nes, paties St. Kairio liudijimu, iš pradžių jis siūlęs ginkluotos kovos reikalingumą²⁴⁷. Tik krikščionims demokratams, o galbūt ir kitoms politinėms grupuotėms spaudžiant, jis išbraukęs ginkluoto sukilimo šūkį. Rusijos valdžios boikoto apibūdinimas būdingas kone visoms politinėms grupuotėms, gal tik LSDP reikėtų laikyti šių reikalavimų pradininke ir įkvėpėja. Be to, aktyvaus caro valdžios boikoto politika buvo sėkmingai vykdoma Lietuvos valsčiuose jau nuo 1905 m. spalio mėn. pabaigos. Todėl Suvažiavimo metu šis reikalavimas jokiu būdu negalėjo būti laikomas radikaliu. Ši nutarimų dalis galėjo būti paimta tiek iš tautininkų, tiek ir iš socialdemokratų ar demokratų programos. Nereikėtų užmiršti, kad LVS nutarimuose Rusijos valdžios boikoto priemonės išdėstytos kur kas smulkiau ir aiškiau²⁴⁸. Taip pat sunkiai tikėtina, jog reikalavimas „vienyti visas Lietuvos politiškųjų partijų ir pavienių ypatų pajėgas“ paimtas iš LSDP projekto. Socialdemokratų atsisaukimuose bei kituose dokumentuose visada vengta kalbėti apie bendrus lietuvių politinių grupuočių veiksmus. Kartais net atvirai deklaruotas nenoras kurti bendrus kovos

komitetus su LDP²⁴⁹. Šį pasiūlymą galėjo iškelti tautiniai demokratai su LDP, o tolesnė mintis – „susivienijus namieje – pridera mums jungtis su visomis kitomis Rusijos tautomis, kurios padeda griauti dabartinę tvarką“, matyt, priklauso LSDP. Susitarti padėjo ir tai, jog socialdemokratams prezidiume bei redakcinėje komisijoje atstovavo St. Kairys, jautęs pareigą derinti partinius ir visos tautos interesus.

Ketvirtasis nutarimų skyrius („Valsčiai ir mokyklos“) buvo vienintelis, dėl kurio sutapo visų dalyvavusiųjų nuomonės. Šią rezoliuciją, paties St. Kairio liudijimu, parengė LMS nariai Pr. Klimaitis ir J. Gabrys.

Jau pats vieningas balsavimas už Suvažiavimo nutarimus rodo, kad jie buvo kompromiso rezultatas. Net jeigu suteiksime tam tikrą prioritetą socialdemokratams, turėsime sutikti, kad jų pateikti projektai buvo kitų redakcinės komisijos narių pripažinti arba atmesti. Aiškus dalykas – pernelyg radikalių LSDP reikalavimų nebūtų parėmusi nei redakcinė komisija, nei pats Suvažiavimas. Daugeliu atvejų socialdemokratų ir kitų partinių grupuočių nuomonės sutapo, nors, manytume, rengiant antrąjį ir trečiąjį skyrius, daugiau pasinaudota socialdemokratų, o ne tautininkų projektu. Abejonių nekyla, kad pirmąjį skyrių suformulavo LSDP, o ketvirtąjį – LMS atstovai. Tiesa, Pr. Klimaitis kartu priklausė ne tik LMS, bet ir tautiniams demokratams, o J. Gabrys – LVS ir LDP.

²⁴³ Nutarimas Lietuvos valsčionių, op. cit.; Lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projektas, op. cit., p. 331; TLDP dokumentai, op. cit., p. 187; Tiesa, TLDP programa buvo parašyta tik 1906 m. vasario mėn.

²⁴⁴ P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus seimo užrašai“, op. cit., l. 7; Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 22–23.

*Manytume, kad teiginys, deklaruojantis etninių pakraščių gyventojams teisę patiems apsispręsti dėl priklausomybės Lietuvos autonomijai, į krikščionių demokratų programą buvo įrašytas jau po Lietuvių suvažiavimo.

²⁴⁵ TLDP dokumentai, op. cit., p. 185; Lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projektas, op. cit., p. 331.

²⁴⁶ P-tis /J. Vileišis/, „Lietuvių ir lenkų iridentų kuopa“, *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 2–3; Idem, „Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų“, *Varpas*, 1905, nr. 7/8, p. 73–77 ir kt. dokumentai.

²⁴⁷ Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 22; Idem, *Tau, Lietuva*, p. 96.

²⁴⁸ Nutarimai Lietuvos valsčionių, op. cit.

²⁴⁹ „Išvien į kovą!“ (LDP atsišaukimas), *Varpas*, 1905, nr. 6, p. 57; „Lietuvos Demokratų Partija. Atviras laiškas broliams amerikiečiams“, *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 131.

Taigi indėlių į Suvažiavimo nutarimus įdėjo visos politinės partijos ir grupuotės: LSDP, tautiniai demokratai LDP ir LMS, tiesiogiai rengdamos visą rezoliucijų kompleksą, o krikščionys demokratai bei LVS – padarydami kai kurias pataisas. Taip pat ir anksčiau priimtoms LVS rezoliucijoms darė nutarimų rengėjams tiesioginę įtaką.

Pripažinus, kad Suvažiavimo nutarimai, nors ir su didelėmis korektyvomis, buvo parengti remiantis LSDP projektu, sunku susilaikyti nepalyginus jų su tautinių demokratų ir socialdemokratų siūlytomis Suvažiavimo darbotvarkėmis. Paradoksalu, bet šiuo požiūriu LSDP patyrė pralaimėjimą. Suvažiavimo nutarimai su nedidelėmis išlygomis iš esmės atitiko tautinių demokratų ir OK nubrėžtą projekciją, t. y. oficialią Suvažiavimo programą. LSDP, bandžiusi kelti Suvažiavimo juridinio statuso problemą ir protegavusi aktyvaus politinio subjekto modelį, buvo priversta nusileisti tautiniams demokratams ir apskritai konservatyvioms politinėms grupuotėms. Nutarimai, nors ir proklamavo lietuvių tautos valią, tačiau neskatinė konstitutavimosi aktyvaus politinio subjekto, galinčio ne tik reaguoti į carizmo politiką, bet ir sugebančio sukurti juridines ir faktines prielaidas naujoms valstybinėms-politinėms struktūroms atsirasti. Tiksliau pasakius, tokio politinio subjekto kūrimas buvo tik projektuojamas. Todėl galima konstatuoti, kad Lietuvių suvažiavimo nutarimai buvo daugiareikšmiai. Pirmiausia, jie, kaip ir pats Suvažiavimas, ženklino tam tikrą lietuvių nacionalinio judėjimo ribą. Bendri visų politinių partijų ir grupuočių, iš dalies, galima teigti, ir visos tautos atstovų nutarimai liudija lietuvių nacionalinio judėjimo konsolidaciją, o politinių ir ypač etnopolitinių reikalavimų prioritetą rodė aukštą valstybinės-politinės brandos lygį. Kitas dalykas – nepakankamas pasiruošimas Suvažiavimui nulėmė, jog nebuvo sukurtos politinės struktūros, kurios atitiktų šį valstybinį politinį subrendimo lygį. Todėl galima tvirtinti, kad Suvažiavimo nutarimai kartu fiksavo ir tuometinę – 1905 m. lapkričio–gruodžio mėn. Lietuvos politinę situaciją. Akcentuodami nutarimų *nepilnumą* ir *nuosaikumą*, vis dėlto turime pripažinti, kad šis nepilnumas bei nuosaikumas buvo kartu ir realios politinės situacijos suvokimo pasekmė, t. y. liudijo lietuvių politinių veikėjų savirefleksiją. Tačiau vien konstatavus savirefleksiją, be abejo, nepaaiškinsime, kodėl Suvažiavimo nutarimai buvo tik *reikalavimų sąvadas*. Juk priėmus socialdemokratų siūlytą aktyvaus politinio subjekto prioritetą, nutarimai, galimas daiktas, būtų tapę ne *reikalaujantys*, o *proklamuojantys*, t. y. skelbiantys Lietuvos valstybingumo atkūrimą viena ar kita forma. Aišku, tai jokia būdu nebūtų reiškę savirefleksijos nebu-

vimo. Tačiau, kaip prisimename, netgi aktyvios pozicijos šalininkai (LSDP) patys nebuvo paruošę detalių taktinių bei strateginių planų ir iš esmės buvo nepasiruošę Suvažiavimui. Todėl galima teigti, kad aktyviosios ir pasyvosios pozicijų susidūrimą laimėjo pasyvioji. Suvažiavimo nutarimai faktiškai buvo lietuvių tautos reikalavimai *minimum*. Vis dėlto tai buvo *veiksmų* programa. Tokį statusą jiems garantavo ne tik paties revoliucinio momento bei tautos politinio subrendimo fiksavimas, bet ir nuorodos į konkrečius revoliucinius veiksmus Lietuvos kaime.

Kitas ne mažiau svarbus nutarimų ypatumas – Lietuvos autonomijos kūrimo principų išdėstymas (II nutarimų skyrius) kartu reiškė ir svarbiausias lietuvių tautos strateginės politikos kryptis. Paaiškėjo, kad Lietuvos autonomijos kūrimo principai, visuotinai patvirtinti Lietuvių suvažiavime, iš esmės atitiko lietuvių etnopolitinę orientaciją. Tiesa, tai dar neatmetė kitų etnopolitinės raidos galimybių, tačiau *lietuvių* etnopolitinės konsolidacijos faktas reiškė, kad bet kokie atskirų lietuvių politinių grupuočių bandymai keisti etnopolitinę orientaciją galėjo būti vertinami kaip Lietuvių suvažiavimo nutarimų revidavimas. Taigi šiame kontekste ir pabandysime panagrinėti Suvažiavimo nutarimus.

Politiniai veikėjai ir apskritai lietuvių inteligentai suvokė, kad Suvažiavimas nebuvo *tikroji tautos atstovybė*. Juridiškai, ypač bendrųjų demokratinių principų realizavimo požiūriu, jis neturėjo formalaus tautos įgaliojimo. Kaip minėjome anksčiau, Suvažiavimo atstovų rinkimai buvo tiesioginiai ir laisvi, tačiau formaliai nebuvo visuotiniai, lygūs ir slapti. Tai buvo tik Lietuvių suvažiavimas, siekęs išsiaiškinti Lietuvos politinę padėtį bei suformuluoti artimiausius lietuvių politinius tikslus ir uždavinius.

Pats Suvažiavimo darbas nebuvo griežtai reglamentuotas, nors kai ką stengtasi apriboti: nustatyta kalbėtojų kiekvienu klausimu skaičius, kalbų trukmė, bendras vieno asmens kalbų skaičius. Tačiau tai buvo tiktai priemonės, garantuojančios sklandesnį, racionalesnį darbą. Suvažiavimo nutarimų nebandyta teisiškai įforminti: nebalsuota už atskirus nutarimų punktus, jų nepasirašė net Suvažiavimo prezidiumo nariai.

Pažymėsime, kad visų juridinių Suvažiavimo rengimo niuansų neįstengė išgildinti ir patys jo organizatoriai. Demokratijos principais ir apskritai prigimtaine teise remiantis formuluoti Suvažiavimo nutarimai puikiai dera su spalio 17(30) d. manifesto pagrindiniais teiginiais. Stengtasi, kad jie neprieštarautų ir „pamatiniams“ Rusijos įstatymams. Apie tai liudija jau minėta A. Bulotos kalba II posėdžio pradžioje bei J. Vileišio įtraukimas į redakcinę komisiją. Rezultatas buvo pasiektas:

Lietuvių suvažiavimo nutarimai neprieštaravo spalio 17(30) d. manifestui, įskaitant ir skirsnį apie valdžios boikotą (propaguotos nesmurtinės priemonės) bei teiginį, jog „dabartinė caro vyriausybė yra pikčiausiu mūsų priešu“. O „senosios tvarkos“ nuvertimo argumentai galėjo būti interpretuojami, pirma, kaip nepasitenkinimas situacija, buvusia iki spalio 17(30) d., ir antra, kaip delsimas įgyvendinti šį manifestą praktiškai. Taigi šiuo atveju „reikalaujantys“, o ne „proklamuojantys“ nutarimai buvo savotiška Suvažiavimo organizatorių ir dalyvių apsauga. Šie nutarimai tapo oficialiu kreipimusi į Lietuvos gyventojus ir neoficialiu – į caro vyriausybę.

Suvažiavimo nutarimai iš esmės buvo politiniai. Kultūriniai reikalavimai nebuvo labai akcentuojami. Iš viso nekalbama apie ekonominius reikalavimus. Tiesa, jie plačiau aptarti LVS ir LSDP nutarimuose. Tačiau, matyt, svarbiausia to priežastis – nutarimų rengėjai ieškojo tautą vienijančių, o ne skaldančių momentų. Atskirų lietuvių visuomenės luomų ir sluoksnių interesų skirtingumas galėjo užgožti svarbiausias to meto politines problemas.

Pirmasis nutarimų skyrius („Dabartinis padėjimas Rusijoje ir Lietuvoje“), kaip minėta, suformuluotas socialdemokratų, buvo konstatuojantis ir kartu pagrindžiantis lietuvių tautos reikalavimus. Esama Lietuvos politinė situacija neišskiriama iš visos Rusijos imperijos revoliucinės situacijos konteksto. Nutarimų žangoje neakcentuojami lietuvių tautos specifiniai uždaviniai tautinės revoliucijos metu. Taip pat neužsimenama apie lietuvių tautos suverenių teisių kūrimą. Lietuvių tautos kova argumentuojama „dabartinės caro valdžios“ priespauda ir bendrąja visos Rusijos revoliucine situacija, kurios dėka „pasikėlė visi rusų valstijos kraštai“. Bet kokios permainos siejamos su bendra kova kartu su kitomis Rusijos tautomis.

Gali kilti klausimas, ar toks lietuvių politinių tikslų pagrindimas ir kartu Lietuvos politinės situacijos „sumenkinimas“ rodė autentišką lietuvių politinių jėgų poziciją. Manytume, kad tokie „sumenkinantys“ motyvai buvo pasirinkti neatsitiktinai. Juk šiuo atveju svarbiausiu lietuvių tautos reikalavimų akstinu tampa bendros Rusijos revoliucinės situacijos poveikis. Tokia interpretacija buvo naudinga konservatyvioms lietuvių politinėms grupuotėms ir galbūt LDP, o LSDP patenkino pirmojo skyriaus radikalumas ir revoliucinis tonas. Matyt, St.Kairiui pateikus savo rezoliucijos projektą, jis patenkino ir kitas politines gruputes ir buvo nesunkiai susitarta.

Antrajame nutarimų skyriuje, kuris labiausiai patraukia mūsų dėmesį, nuo abstrakčios argumentacijos pereinama prie konkretaus Lietuvos autonomijos pagrindimo. Tiesa, šie Lietuvos autonomijos kūrimo principai gana fragmentiški, išdėstyti tezėmis ir savo pagrindimo instrumentuote gerokai nusileidžia gana išsamioms pavienių lietuvių politinių partijų programoms. Tačiau, palyginti su šiomis programomis, Suvažiavimo nutarimuose pateiktas Lietuvos autonomijos modelis iš esmės nesiskiria. Taigi „Lietuvos autonomijos“ sąvoka Suvažiavimo laikotarpiu nepakito. Suvažiavimo dalyviai autonomiją suprato kaip politinę autonomiją. Tiksliau – kaip austriškąjį autonomijos variantą, kai dalis suvereniteto perleidžiama centrinei valdžiai, o krašte vidaus problemas sprendžia autonominis seimas. Iš politinių partijų programų ir kitų programinių dokumentų, pasirodžiusių 1905 m., matyti, kad Lietuvos autonomijos vykdomosios valdžios funkcijų klausimui nebuvo teikiama didelė reikšmė. Tai reiškia, kad Lietuvos autonomijos kompetencija nebuvo detalai apsvaistyta, juo labiau – lyginama su vokiškuoju federaciniu variantu. Nors žodis „federacija“ vartotas neretai, tačiau jis paprasčiausiai dažnai buvo painiojamas su autonomija.

Nors Suvažiavimo nutarimuose, išskyrus Vilniaus, kaip Lietuvos sostinės, paminėjimą, nėra kitų užuominų apie Lietuvos valstybės *atkūrimą*, neabejotina, kad šie nutarimai buvo būtent *Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektas*. Juk redakcinėje komisijoje buvo tautinių demokratų, demokratų ir socialdemokratų atstovai, o šių partijų programose buvo tiesiogiai siejami senojo ir naujojo Lietuvos valstybingumo elementai. Ši nutarimų trūkumą bent iš dalies kompensavo pilietinės visuomenės kūrimo akcentai.

Vienas iš svarbiausių argumentų kurti Lietuvos autonomiją buvo nurodytas siekis, kad visos Lietuvos tautos galėtų naudotis „pilna laisve“. Ši pilietiškumo nuostata Suvažiavimo nutarimuose puikiai dera su demokratinių gyvenimo normų propagavimu. Labai gerai tai iliustruoja teiginys apie tai, kad „autonomiškoji Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografinės Lietuvos, kaip branduolio ir tu pakraščiu, kurie dėl ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio ir kurių gyventojai priklausyti prie jo panorės“. Ši pastraipa, mūsų požiūriu, Suvažiavimo nutarimuose yra svarbiausia. Visoms lietuvių politinėms grupuotėms tokia formuluotė buvo priimtina. Juk buvo kalbama apie teritorinį valstybės kūrimo principą. Pirma, „etnografinės“ valstybės kūrimo deklaravimas buvo natūrali lietuvių nacionalinio judėjimo išdava. Lietuvių politinė struktūra buvo susiklosčiusi

dar prieš Lietuvių suvažiavimą, tačiau svarbiausia tai, kad ši principą fiksavo Suvažiavimas. Antra, „etnografinės“ valstybės modelis neprieštaravo lietuvių politinių grupuočių Lietuvos valstybingumo koncepcijoms (apie tai jau rašyta skyriuje „II posėdis“).

Dėmesį patraukia teiginys dėl „etnografinių pakraščių“ prisidėjimo prie Lietuvos autonomijos. Tai buvo demokratų ir socialdemokratų pateikta formuluotė. Modeliuojant naujus valstybinius darinius buvusiose LDK žemėse, atrodo, tai buvo vienintelė priimtina formuluotė, kuri turėjo patenkinti tiek lietuvių, tiek ir baltarusių bei Lietuvos lenkų interesus. Tačiau yra ir kita šio postulato interpretavimo galimybė. Laisvos apsisprendimo teisės pripažinimas „etnografiniams pakraščiams“ kartu suponuoja galimybę „padėti“ šių pakraščių gyventojams apsispręsti. Manytume, būtent todėl tautiniams demokratams ir krikščionims demokratams, siekusiems išplėsti etnografines ribas, ši formuluotė taip pat buvo priimtina.

Kalbant apie „etnografinius pakraščius“, be abejo, turėta galvoje Rytų ir Pietryčių Lietuva, t. y. lietuvių, baltarusių ir lenkų etnis pasienis. Todėl šio teiginio demokratizmą leidžia suvokti jau pati Lietuvos sociokultūrinė situacija: lietuvių nacionalinio judėjimo ir baltarusių tautinio sąjūdžio galimybės plėsti savo įtaką rytinėje Vilniaus gubernijos dalyje bei Gardino gubernijoje buvo apylygės, o nevienalyčio Lietuvos lenkų visuomeninio sąjūdžio galimybės dėl kultūrinės ir socialinės šio krašto specifikos turėjo prioritetą.

Apie tai, kad „etnografinių pakraščių“ bei Lietuvos autonomijos rytnių ir pietrytinių sienų problema buvo tapatinama, galima spręsti ir iš to, kad antrajame nutarimų skyriuje Suvalkų gubernijos priklausomumo Lietuvos autonomijai problema buvo aptarta visiškai atskirai*. Tiesa, galima manyti, kad Suvalkų gubernijos klausimas buvo įtrauktas į Suvažiavimo nutarimus paprasčiausiai žinant apie Suvalkų gubernijos lietuvių susirinkimą ir jo nutarimus. Tačiau kitas dalykas, jog Suvažiavimo nutarimai kalba tik apie Suvalkų gubernijos lietuviškų žemių prijungimą prie Lietuvos autonomijos. Todėl iškiltų klausimas: ar lenkiška Suvalkų gubernijos dalis taip pat priklauso tiems „etnografiniams pakraščiams“, kurie turi apsispręsti. Manytume, kad J. Basanavičiaus šalininkai šį dalyką suprato būtent taip, o radikali politinė partija (LDP ir LSDP), sutikdamos su šia formuluote, turėjo galvoje tik lietuviškas Suvalkų gubernijos apskritis.

Tačiau gali iškilti klausimas – ką reiškia formuluotė kitų „etnografinių pakraščių“ – šiauriniam (t. y. siena su Latvija) ir vakariniam (siena

su Prūsija) pakraščiai. Su Latvija buvo susiklosčiusi natūrali etninė, kultūrinė ir administracinė siena. Lietuvių politinės partijos reikšdavo pretenzijas tik į dalį Kuršo gubernijoje buvusios Ilukstės apskrities ir į Palangą. Vakarinės lietuvių etnografinės ribos neatitiko Rusijos ir Vokietijos valstybinės sienos, nes dalis etninių lietuvių žemių buvo Prūsijos sudėtyje. Turint galvoje, kad „etnografinių žemių“ ribos buvo suprantamos plačiau už „etnines žemes“, lietuviškasis etnografizmas galėjo pretenduoti į gana dideles Prūsijos teritorijas. Tačiau vargu ar tai buvo aktualu Suvažiavimo dalyviams. Juk buvo kalbama apie realias galimybes sukurti Lietuvos autonomiją **Rusijos imperijos sudėtyje**. Todėl problemos realiai galėjo iškilti tik dėl Lietuvos rytinių, pietrytinių pakraščių bei Suvalkų gubernijos prijungimo prie Lietuvos autonomijos.

Trečiasis nutarimų skyrius („Kokiu būdu iškovoti autonomiją“), kuris turėjo detalizuoti Lietuvos autonomijos principų realizavimą, buvo labai paviršutiniškas, nekonkretus ir netgi prieštaringas. Nors ir buvo išreikštas siekis „vienyti visas Lietuvos politinių partijų ir pavienių ypatų pajėgas“, tačiau toks abstraktus formulavimas jau savaime nulėmė šio teiginio neveiksmingumą. Juk nenurodyti nei vienijimosi principai, nei bendradarbiavimo formos. Nekalbama ir apie organizacinius darinius, kurie garantuotų Suvažiavimo nutarimų vykdymą. Ateityje, „susivienijus namieje“, numatoma „jungtis su kitomis Rusijos tautomis“, tačiau šios nuostatos nepagrindžiamos net teoriškai, jau nekalbant apie praktinius jų įgyvendinimo kelius.

Nubrėžus artimesnius ir kiek tolesnius uždavinius, toliau išdėstyta, kokių konkrečių priemonių reikia imtis Lietuvos kaime. Tačiau iš esmės tai buvo tik kvietimas toliau tęsti vietinės caro valdžios pakeitimo akciją. Jokie organizuoti veiksmai pertvarkant vietinius valdžios organus nenumatyti. Taigi, nepaisant gana plačių diskusijų Suvažiavime, trečiajame nutarimų skyriuje buvo tik akcentuotos kai kurios principinės nuostatos dėl taktikos autonomijai iškovoti.

Ketvirtajame skyriuje („Valsčiai ir mokyklos“) kalbama apie lietuvių kalbos vartojimą valsčiuose ir mokyklose. Todėl ši skyrių reikėtų pavadinti ne kultūriniu, o kalbiniu-kultūriniu. Iš esmės nieko naujo, palyginti su LMS programa ir LSDP bei LDP programinėmis nuostatomis dėl visų dalykų dėstymo lietuvių kalba ir lietuvių kalbos įvedimo

*Reikėtų pažymėti, kad Suvalkų gubernijos problemą aktyvino ir Lenkijos Karalystės autonomijos projektai.

vietiniuose valdžios organuose, nepasakyta. Dviem sakiniais buvo išdėstyti esminiai reikalavimai dėl tautinės mokyklos kūrimo. Sudėtinė šio klausimo dalis – reikalavimas, „kad patys to krašto žmonės rinktų sau mokytojus“, reiškė, kad konkretų švietimo reformos vykdymą turėjo garantuoti lietuvių mokytojų dalyvavimas šiame procese. Atkreipiame dėmesį, kad akcentuojamas ne lietuvių kalbos, o „prigimtinės kalbos“ vartojimas. Praktiškai tai reikštų lietuvių, baltarusių, ir lenkų kalbų prioritetą Lietuvos kaimo vietovėse ir žydų – miestuose (priklausomai nuo gyventojų tautinės sudėties) ir apskritai visų Lietuvoje vartojamų kalbų lygias teises.

Taigi Lietuvių suvažiavimo nutarimuose išdėstyti svarbiausi Lietuvos autonomijos kūrimo principai, kurių buvo laikomasi propaguojant „etnografinės“ valstybės modelį iki pat Lietuvos valstybės atkūrimo (neužmirškime, kad greta egzistavo gausybė istorinės Lietuvos atkūrimo projektų). Tačiau konstruktyviai ir visapusiškai neišdėsčius taktinių prerogatyvų bei nesukūrus organizacinių struktūrų, galinčių padėti jas įgyvendinti, beliko pasikliauti kai kurių lietuvių politinių partijų brandumu ir bendru tautiniu-revoliuciniu pakilimu.

Lietuvių suvažiavimo rezoliucija dėl lenkinimo Vilniaus vyskupijos bažnyčiose. Jau buvo minėta, kad Lietuvių suvažiavimo rezoliucija dėl lenkinimo Vilniaus vyskupijos bažnyčiose buvo išspausdinta kartu su anksčiau priimtais nutarimais²⁵⁰. Po kelių dienų, jau išplatinus Suvažiavimo nutarimus po visą Lietuvą, LSDP ir LDP protestavo prieš šį skirtingų nutarimų sujungimą į vieną. Svarbiausias jų argumentas – nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose nebuvo svarstytas, jo neaptarė net prezidiumas, be to, „buvo nesąmoningas ir paduotas neapgalvotai“²⁵¹. J. Basanavičius tuoj po Suvažiavimo – 1905.XI.25(XII.8) „Vilniaus žiniuose“ pripažino, kad ši rezoliucija, „neperėjusi per prezidiumą, naktį, ant greitųjų“ buvo išspausdinta drauge su „oficiališkai priimtais nutarimais“. Todėl jis sutinkąs, kad rezoliucija dėl lenkinimo Vilniaus vyskupijoje turi būti laikoma atskira rezoliucija („protokolas“)²⁵². J. Basanavičiaus pareiškimą reikėtų įsidėmėti, nes literatūroje šios dvi atskiros Suvažiavimo rezoliucijos dažniausiai pateikiamos kaip viena*²⁵³.

Taigi turint galvoje, kad abu minėti nutarimai buvo priimti atskirai, o antrosios rezoliucijos iniciatorius J. Basanavičius tai viešai pripažino, galima teigti, jog Suvažiavimas patvirtino dvi rezoliucijas, kurias siūlome pavadinti taip: 1) „Pirmojo lietuvių tautos atstovų suvažiavimo nutarimai“, 2) „Pirmojo lietuvių tautos atstovų suvažiavimo nutarimas dėl

lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose“ (žr. priedą Nr. 10). „Nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose“ ryškiai skyrėsi nuo bendrųjų Suvažiavimo nutarimų pirmiausia tuo, kad tai buvo dokumentas, iš pirmo žvilgsnio sprendęs lokalinę problemą – lietuvių kalbos klausimą Vilniaus vyskupijos bažnyčiose. Antra vertus, tai atskiras nutarimas, už kurį balsavo visas Lietuvių suvažiavimas. Visa tai lyg ir demonstravo šio klausimo svarbą. Kas verčia taip manyti? Pirma, Vilniaus vyskupija apėmė Vilniaus ir Gardino gubernijas, kurios etniniu požiūriu nebuvo vienalytės. Antra, Lietuvių suvažiavimui numačius kovoti už Lietuvos autonomiją etnografinėmis ribomis, nebuvo ir negalėjo būti tiksliai nustatytos ribos tų „pakraščių“, kurie gali „savo noru prisijungti“ prie Lietuvos autonomijos. Tiesa, J. Basanavičiaus formuluotės buvo gana atsargios ir iš esmės neprieštaravo demokratiniais principams. Nepasitenkinimas reiškiamas tiktai tuo, kad lenkų kalba propaguojama politiniu tikslu, t. y. prieš lenkų kalbą, *kaip kultūrinio gyvenimo realiją*, nepasisakoma. Taip pat žadama kovoti ne prieš lenkų kunigus, o prieš „lenkomanų“ (t. y. lenkintojų) kunigiją²⁵⁴. Nėgana to, lietuvių kalbos teisių gynimo reikalavimas atitiko bendrąsias demokratijos normas bei kultūrinio apsisprendimo principus ir pats savaime negalėjo paaštrinti politinės situacijos Vilniaus krašte. Tačiau lietuvių, lenkų ir baltarusių santykiai Vilniaus gubernijoje buvo ypatingi tuo, kad caro administracija labai dažnai pakreipdavo jų raidą sau palankia linkme.

²⁵⁰ Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24 (XII.7), nr. 276.

²⁵¹ M. Biržiška, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 702; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 370.

²⁵² J. Basanavičius, „Prie Lietuvių susivažiavimo nutarimų“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25 (XII.8), nr. 277.

*Tiesa, kai kuriuose darbuose rezoliucija dėl lietuvių lenkinimo Vilniaus vyskupijos bažnyčiose pateikiama atskirai nuo bendrųjų Suvažiavimo nutarimų (žr. P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 3–7; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 702).

²⁵³ Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai, op. cit.; J. S-lius /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 20–21; Резолюция „Литовского съезда в гор. Вильнюс с требованием автономии Литвы, 22 ноября, 1905 г. in *Революция 1905–1907 г. в Литве*, Вильнюс, 1961, с. 356–357 ir kt.

²⁵⁴ Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai, op. cit.

Šis J. Basanavičiaus suformuluotas dokumentas buvo nukreiptas prieš polonizaciją. Tačiau, be jokios abejonės, jis išreiškė ir siekį plėsti lietuvių kultūrinę įtaką Vilniaus vyskupijoje. Kartu tai buvo politinė deklaracija. Juk tai remiantis etniniu (tautiniu) pagrindu sušaukto Lietuvių suvažiavimo, atstovaujančio tuo pačiu pagrindu asocijuotai (t. y. lietuvių) visuomenei, viešas pareiškimas. Tačiau bendruose Suvažiavimo nutarimuose ši mintis išreikšta gana nuosaikiai. O nutarime dėl Vilniaus vyskupijos bažnyčių, kaip minėta, iš esmės keliamos tiesioginės kultūrinės bei politinės įtakos skleidimo klausimas. Vilniaus vyskupijoje vykdoma lenkinimo politika pateikiama vienareikšmiškai, nenurodant konkrečių politinių jėgų, pritariančių ar prieštaraujančių šiai veiklai. Taip pat ši politika nediferencijuojama geografiniu požiūriu, o kalbama apie visą Vilniaus vyskupiją. Matyt, turėta galvoje Vilniaus gubernija (be jos rytinių pakraščių) su Vilniaus miestu. Gardino gubernijoje lietuvių gyveno nedaug, nors ten taip pat buvo sėkmingai vykdoma polonizacinė politika.

Pretekstas iškelti šį klausimą – teiginys, kad „/.../ Vilniaus vyskupijoje lietuvių bažnyčiose yra vartojama pamaldose lenkiška kalba su **politišku tikslu** (išryškinta – E. M.) /.../“²⁵⁵. Tačiau turint galvoje Suvažiavimo kontekstą, neabejotina, kad lietuvių tautos kova už savo kalbos teises turėjo ir politinį atspalvį. Rezoliucijoje nedviprasmiškai pasakyta, kad Suvažiavimas remia kovojančius už lietuvių kalbos teises. Perfrazuojant rezoliucijos formuluotę, parama žadama Vilniaus vyskupijos lietuviams kunigams bei apskritai visiems „gyvenantiems ir kovojantiems lietuviams“²⁵⁶.

Dar vienas dalykas – ši rezoliucija netiesiogiai buvo nukreipta ir prieš Vilniaus vyskupą E. von der Ropą. Turimas galvoje ne tik tiesioginis pareiškimas, teigiantis, jog peikiama „šiandieninė bažnyčios tvarka Vilniaus vyskupystėje“²⁵⁷, o šios rezoliucijos poveikis pačiam E. Ropui, lenkiškai kalbančiam Lietuvos visuomenei bei rusų administracijai. Žinant, kad caro administracija akylai stebėjo lietuvių santykius su lenkais ir apskritai su lenkiškai kalbančiais Lietuvos visuomene, ji lietuvių ir baltarusių gynimo pretekstu galėjo tapti lietuvių–lenkų bei baltarusių–lenkų santykių Lietuvoje arbitru. Caro administracijos prieš vyskupą E. Ropą rengiamoje byloje lietuvių lenkinimo Vilniaus vyskupijoje klausimas nebuvo antracilis²⁵⁸. Taigi, Lietuvių suvažiavimo nutarimus dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose caro valdžia galėjo sėkmingai panaudoti tolesniam lietuvių ir lenkų kišimuisi. Nors daug kas priklausė nuo tolesnės lietuvių–lenkų santykių Vilniaus krašte raidos,

neginčytina, kad abi Lietuvių suvažiavimo rezoliucijos pateiktos kaip viena. Tai buvo užfiksuota ir lenkiškoje bei rusiškoje spaudoje²⁵⁹. Ne veltui dėl to protestavo LSDP ir LDP, palaikiusios glaudžius ryšius su politinėmis jėgomis, telkusiomis lenkiškai kalbančius lietuvius ir Lietuvos lenkus.

5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai

Lietuvių suvažiavimas Vilniuje paspartino lietuvių politinių grupuočių formavimosi į partijas procesą, o jau anksčiau susikūrusios partijos, atsižvelgdamos į Suvažiavimo nutarimus, siekė pakoreguoti savo veiklos programas. Suvažiavimo metu įvyko LVS Steigiamasis suvažiavimas ir Suvalkų gubernijos lietuvių susirinkimas, o vos jam pasibaigus – LSDP ir krikščionių demokratų susirinkimai, taip pat II LMS suvažiavimas. Šių suvažiavimų bei susirinkimų nutarimai tiesiogiai susiję su Lietuvių suvažiavimu ir jo priimtais nutarimais. Jie savaip papildė Lietuvių suvažiavimo nutarimus, prisidėjo prie jų vykdymo.

Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai*. Suvalkų gubernijos lietuvių susirinkimas įvyko pirmąją Suvažiavimo dieną, tarp I ir II Suvažiavimo posėdžių. Sunku tiksliai pasakyti susirinkimo dalyvių skaičių, tačiau kaip matyti iš aktyvaus suvalkiečių dalyvavimo Lietuvių suvažiavime, jų galėjo būti keli šimtai. Suvalkijoje gana aktyviai veikė LSDP ir LDP, taip pat nemažai prieš Suvažiavimą darbavosi LDP padaliniai – LVS, iš dalies – LMS. Tikėtina, kad susirinkime dalyvavo visų politinių partijų ir grupuočių atstovai. J. Gabrio teigimu, jis buvo labai trumpas ir po „neilgų ginčų kuone vienu balsu priėmė nutarimus“²⁶⁰.

²⁵⁵ Ibidem.

²⁵⁶ Ibidem.

²⁵⁷ Ibidem.

²⁵⁸ D. Staliūnas, Vilniaus vyskupo E. Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907), op. cit.

²⁵⁹ Kronika. Wilno, *Kurjer Litewski*, 1905.XI.26(XII.9); Резолюция Литовского съезда, *Сее-ро западное слово*, 1905.XI.25(XII.8), № 2452.

*Žr. priedą Nr. 7.

²⁶⁰ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57.

Apie Suvalkų gubernijos klausimo aktualumą jau nemažai kalbėta anksčiau. Suvalkų gubernijos priklausymas Varšuvos generalgubernatorystei (Pavyslio kraštas) komplikavo ir taip gana sudėtingus lietuvių ir lenkų santykius. Savarankiškų etnopolitinių tikslų formulavimas ir siekimas visiškai atsiriboti nuo Lenkijos visuomenės jau savaime reikalavo pasisakyti dėl Suvalkų gubernijos lietuviškumo. Neabejotina, kad šio Suvalkų gubernijos lietuvių susirinkimo ir jo nutarimų²⁶¹ autorius buvo J. Basanavičius. Tai liudija suvalkiečių nutarimų stilius bei jame išdėstyti samprotavimai.

Pirmiausia dėmesį patraukia Suvalkų gubernijos priklausomumo Lietuvai argumentacija: „Suvalkų gubernija istoriškai yra dalimi Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės“. Antra, akcentuojama visos Suvalkų gubernijos priklausomybė Lietuvai. Remiamasi tuo, jog „josios gyventojai yra etnografiškai lietuviai“. Jau anksčiau buvome atkreipę dėmesį, kad J. Basanavičiaus koncepcijoje istorinė ir etnografinė argumentacija teritoriniu požiūriu sutampa. Šiuo atveju etnografinis principas „leidžia“ J. Basanavičiui priskirti Lietuvai visą Suvalkų guberniją. Etninis (etnolingvistinis) principas, be abejo, dėl mums suprantamų jau anksčiau išdėstytų priežasčių šito negalėtų garantuoti. J. Basanavičius išlieka nuoseklus: tiek Memorandume, tiek ir Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimuose Lietuvai priskiriama visa Suvalkų gubernija. Tačiau svarbiausias principas lieka istorinis. Kaip matome, visos Suvalkų gubernijos priklausomybės Lietuvai reikalavimą, kaip sudėtinę Lietuvos autonomijos klausimo dalį, J. Basanavičius nuosekliai grindžia bendrais Lietuvos valstybingumo atkūrimo principais.

Šie nutarimai buvo aktualūs dar ir tuo, jog Suvažiavimo nutarimuose apie istorinių valstybingumo tradicijų perimamumą iš viso nekalbama. Nors, kaip žinome, Suvalkų gubernijos klausimas Suvažiavimo nutarimuose figūruoja, tačiau reikalaujama prie Lietuvos autonomijos priskirti tik lietuvių apgyventas žemes („Suvalkų gubernijos lietuviai turi būti priskirti prie autonomiškosios Lietuvos“). Suvažiavimo II posėdžio metu J. Jasaičiui perskaičius suvalkiečių nutarimus, Suvažiavimas jiems vieningai pritarė*. Todėl reikėtų manyti, kad jau redakcinėje komisijoje galėjo kilti nesutarimų dėl Suvalkų gubernijos priskyrimo Lietuvos autonomijai principų. Sprendžiant iš atskirų grupuočių programinių nuostatų, susidūrė J. Basanavičiaus ir St. Kairio pozicijos. Kaip galima spręsti iš paties Suvažiavimo nutarimų, LDP ir galbūt LVS šiuo atveju palaikė St. Kairio pusę. Nepaisant to, Suvalkų gubernijos lietuvių susi-

rinkimo nutarimai buvo paskelbti kaip atskiras dokumentas, fiksuojantis istorinių Lietuvos valstybingumo tradicijų gyvybingumą.

Reikėtų pridurti, jog trečiasis ir ketvirtasis Suvalkiečių nutarimų punktai (pvz., trečiasis: „/.../apturėjus Lenkijai savo autonomiją, lietuviai patektų lenkų įtekmės jungan, kuris būtų jiems pavojingesnis už rusų įtekmės jungą /.../“) buvo suformuluoti tiesmukiškai, kurstė atvirą lietuvių ir lenkų priešišumą ir iš esmės disonavo su pirmaisiais dviem nutarimų punktais. Ši istorinė aliuzija į Rusijos bei Lenkijos įtaką Lietuvai buvo gana kategoriška ir neargumentuota.

LVS nutarimai. Aktyvi LVS veikla iki Lietuvių suvažiavimo garantavo ne tik LVS įtakos bei narių daugėjimą, bet ir paties Lietuvių suvažiavimo pasisekimą. Be abejo, tai didelis faktinio LVS vadovo J. Gabrio nuopelnas. Jo vadovaujamas LVS Organizacinis komitetas – L. Gira, D. Alseika, E. Galvanauskas, Pr. Butkus, Pranas Paršaitis, Antanas Paršaitis, V. Strimaitis** – paskutinius LVS Steigiamojo suvažiavimo parengiamuosius darbus atliko pirmąją Lietuvių suvažiavimo dieną. Po Lietuvių suvažiavimo II posėdžio įvyko LVS OK posėdis, kuris pratęstas ankstyvą lapkričio 22 (gruodžio 5) d. rytą. Buvo netgi parengtas LVS Steigiamojo suvažiavimo nutarimų projektas. Suvažiavimas prasidėjo lapkričio 22 (gruodžio 5) d. 9 val. ryto, t. y. prieš Lietuvių suvažiavimo III posėdį²⁶². Tiesa, yra kita nuomonė (P. Ruseckas, E. Galvanauskas)²⁶³, leidžianti manyti, kad suvažiavimas įvyko tarp III ir IV Lietuvių suvažiavimo posėdžių. Tačiau ji nepakankamai argumentuota. P. Ruseckas nei LVS, nei Lietuvių suvažiavimuose apskritai nedalyvavo²⁶⁴, todėl galėjo remtis tik liudininukų pasakojimais. O E. Galvanauskas, teigęs, kad LVS suvažiavimas įvyko Lietuvių suvažiavimo pertraukos

²⁶¹ Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276.

*Pasak J. Gabrio, šie nutarimai tada „nei pastabų, nei protesto nesukėlė“. Tik vėliau, po Suvažiavimo, socialdemokratai ir kairieji demokratai buvo „pradėję protestuoti prieš Suvalkiečių rezoliuciją“ (žr. J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 3, p. 57). Aišku, jie galėjo guostis tuo, kad Lietuvių suvažiavimo nutarimai iš esmės pakoregavo Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimus.

**Visi šie asmenys, išskyrus V. Strimaitį, Suvažiavime buvo išrinkti į LVS CK.

²⁶² L. Gira, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57–58, nr. 7, p. 155; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 94; M. Römer, *Litwa*, s. 399.

²⁶³ P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, op. cit., p. 36. Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų, op. cit., nr. 91.

²⁶⁴ P. Ruseckas, „Iš mano darbų „Lietuvos ūkininke“, *Lietuvos ūkininkas*, 1930.XII.4, nr. 49.

metu, t. y. tarp III ir IV posėdžių, matyt, supainiojo jį su konsultaciniu LVS CK susirinkimu, įvykusi tarp III ir IV Lietuvių suvažiavimo posėdžių. Oficiali Lietuvių suvažiavimo stenograma teigia LVS suvažiavimą įvykus lapkričio 22 d. (s. st.) rytą, o detalus J. Gabrio pasakojimas išsklaido visas abejones²⁶⁵. Šis, rodos, nereikšmingas faktas svarbus tuo, jog gali iš dalies paaiškinti, kodėl Lietuvių suvažiavimo III posėdžio metu ypač aktyvūs buvo valstiečiai. Pasirodo, LVS suvažiavimo metu jie beveik neturėjo progos pasisakyti, nes kalbėjo LVS vadovai.

LVS suvažiavime dalyvavo apie 800–1000 asmenų²⁶⁶, kurių daugumą sudarė Lietuvos kaimo atstovai. Atvyko kai kurie LDP ir LSDP nariai²⁶⁷. Pasak J. Gabrio, Suvažiavime daugiausia teko kalbėti jam, E. Galvanauskui ir D. Alseikai. J. Gabrys aiškino pirmąją LVS programos dalį, E. Galvanauskas ir D. Alseika – antrąją, „tiksliai nurodančią, kokios taktikos turi laikytis kaimiečiai, kad išsilaisvintų nuo rusų jungo“. Žinios apie LVS suvažiavimo eigą labai skurdžios. Galėtume dar pridurti, jog LSDP nariai laikė save stebėtojų ir į polemiką nesikišo, o P. Višinskis pateiktus balsavimui nutarimus prilygino eilinėms proklamacijoms, ir jų sudarytojus pavadino demagogais²⁶⁸. Nepaisant to, LVS nutarimai buvo vieningai priimti.

Daugumos autorių, rašiusių apie LVS suvažiavimą, nuomone, LVS nutarimai²⁶⁹ buvo parengti remiantis Paežerių ir Čipėnų valsčių nutarimais²⁷⁰. Jų autoriai (E. Galvanauskas ir J. Gabrys) tvirtino daugiausia pasinaudoję Čipėnų valsčiaus nutarimais²⁷¹. Iš tiesų, didelė dalis formuluočių atitinka Čipėnų valsčiaus nutarimus. Ruošiant įžanginę nutarimų dalį, taip pat remtasi Paežerių valsčiaus nutarimais ir J. Gabrio parengtais atsišaukimais į Lietuvos valstiečius²⁷².

LVS nutarimų struktūra buvo daug paprastesnė už Lietuvių suvažiavimo rezoliucijas. Nutarimai sudaryti iš dviejų dalių: 1) Įžanga – Lietuvos valstiečių reikalavimų argumentavimas; 2) Lietuvos valstiečių reikalavimai. Pretenduojama išreikšti visų Lietuvos valstiečių siekius. Todėl nutarimai suformuluoti taip, kad būtų nesunkiai suprantami. Priešingai nei Lietuvių suvažiavimo nutarimai, LVS rezoliucijos išreiškė specifinius dalies Lietuvos gyventojų interesus. Pirmojoje nutarimų dalyje gana tiesmukiškai išdėstytos priežastys, verčiančios valstietiją burtis į Sąjungą ir kovoti už Lietuvos autonomiją. Tačiau siekis sukurti Lietuvos autonomiją argumentuojamas ne būtinumu nuversti caro valdžią, kaip trukdančią išreikšti suverenią lietuvių tautos valią, o paprasčiausiai tos valdžios daromomis neteisybėmis. Todėl nenorėtume sutikti su kai kuriais autoriais, vadinančiais LVS nutarimus labai radikaliais²⁷³.

Kitas dalykas, kad LVS rezoliucijos konkretizavo grįžtančių iš Lietuvos suvažiavimo (kartu ir iš LVS suvažiavimo) valstiečių veiksmus kovojant už vietinės valdžios pakeitimą. Jau LVS nutarimų pirmojoje dalyje yra tiesioginė nuoroda į savavališkus veiksmus perimant valdžią valsčiuose („Lyg Seimo sušaukimui patys rūpinsimės savo reikalais ir patys valdysimės“). Nutarimų punktai tik išvardija, kokie konkretūs veiksmai leis tai padaryti: atsisakymas mokėti mokesčius, valsčių valdžios perrinkimas, rusų mokytojų išvaymas ir jų pakeitimas lietuviais, senųjų teismų panaikinimas bei „trečiųjų“ teismų įkūrimas, Rusijos administracijos boikotas ir jos išsiuntimas iš Lietuvos ir kt. Aišku, valstiečių negalėjo nepatenkinti tokia detali ir praktiška veiklos programa. Tačiau nutarimuose net neužsimenama apie centralizuotą vadovavimą šiems pertvarkymams, nekalbama apie veiksmų koordinavimą. Tiesa, po Suvažiavimo J. Gabrys bandė spręsti šią problemą, tačiau jo straipsnis „Lietuvos ūkininke“ pasirodė 10 dienų po Suvažiavimo²⁷⁴ ir nebegalėjo paveikti įvykių kaime. Taigi LVS reikalavimai patenkino valstiečius, tačiau jokia būdu negalėjo patenkinti jų vadovų.

²⁶⁵ Žr. 260 išnašą.

²⁶⁶ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 94; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 81; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, p. 296.

²⁶⁷ M. Römer, *Litwa*, s. 399; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit. ; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57–58.

²⁶⁸ M. Römer, *Litwa*, s. 400; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., nr. 3, p. 58.

²⁶⁹ Nutarimai Lietuvos valsčių, op. cit.

²⁷⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 399; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 703; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit.; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 81–82.

²⁷¹ Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų, op. cit., nr. 91; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 57 (žr. Čipėnų valsčiaus nutarimas, *Vilniaus žinios*, 1905. XI. 20(XII. 3), nr. 273).

²⁷² J. Gabrys, Atsišaukimas į ūkininkus. Ūkininkai!, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.12(25), nr. 266; Atviras laiškas į Veliuoniškius ir kitus Lietuvos sodiečius, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.13(26), nr. 267; Atviras laiškas sodiečiams, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.15(28), nr. 268.

²⁷³ M. Römer, *Litwa*, s. 399–400; F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit. ; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 36; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 81.

²⁷⁴ J. Gabrys, „Lietuvos Valstiečių Sąjunga“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 10–11.

Kad nutarimai yra deklaratyvūs ir negarantuoja organizacinių saitų tvirtumo, susigriebta tik po prasidėjusių represijų.

Norėtusi dar atkreipti dėmesį į 8 nutarimų punktą („Ant dvarų neužpuldinėkime, miškų nenaikinkime ir neduokime jų naikinti nei valdžiai, nei ponams“), kuris ne tik demonstravo LVS nutarimų demokratiškumą, bet ir leido tikėti etnopolitnės visų Lietuvos luomų konsolidacijos galimybe. Galbūt tuo būtų galima paaiškinti ir atsisakymą plačiau kalbėti apie žemės reformos būtinumą ir apskritai apie žemės klausimą. LVS vadovai tikėjosi išvengti konflikto su Lietuvos dvarininkais, taip pat stengėsi neakcentuoti skirtumų tarp atskirų valstietijos sluoksnių. Tačiau žemės reformos problemą valstiečiai patys iškėlė tuoj po LVS suvažiavimo prasidėjusio Lietuvių suvažiavimo III posėdžio metu.

Šis faktas dar kartą rodo, kad LVS nutarimai iš esmės buvo politiniai, tačiau orientuoti tik į vietinės valdžios pakeitimą, o ekonominiai ir kultūriniai reikalavimai buvo fragmentiški, subordinuojami politiniams.

Vis dėlto LVS rezoliucijos svariai papildė Lietuvių suvažiavimo nutarimus ir įgalino toliau plėtoti tautinę revoliuciją Lietuvos kaime. Neužmirškime, kad LVS nutarimai buvo priimti dar prieš Lietuvių suvažiavimo nutarimų svarstymą. Lapkričio 22 d. (s. st.) rytą priėmus LVS nutarimus, jie buvo iš karto atspausdinti ir, kaip minėjome anksčiau, tos pačios dienos vakare perskaityti Lietuvių suvažiavimo dalyviams. Šio Suvažiavimo nutarimų redakcinė komisija turėjo atsižvelgti į LVS nutarimus. Todėl Lietuvių suvažiavimo ir LVS rezoliucijų svarbiausi postulatai neprieštaravo vieni kitiems.

LVS nutarimai fiksuoja, jog visi LVS Suvažiavimo dalyviai tampa Sąjungos nariais. Tą patį tvirtina ir J. Gabrys²⁷⁵. Kitur galima atrasti duomenų, tvirtinančių, kad į LVS „užsirašė“ (t. y. įstojo – E. M.) apie 150 asmenų²⁷⁶. Matyt, formaliai LVS nariais buvo pripažinti visi dalyvavę Suvažiavime valstiečiai, o į Sąjungos narių sąrašus įrašyti minėtieji 150.

LVS rezoliucijos buvo atspausdintos kartu su Lietuvių suvažiavimo nutarimais, dalis anksčiau išleistų LVS nutarimų taip pat atspausdinta ir atskirai.

Nevienodi duomenys dėl jų tiražo. Kaip galima spręsti iš J. Gabrio ir J. Jasaičio, organizavusių nutarimų spausdinimą, parodymų, kartu su Lietuvių suvažiavimo rezoliucijomis galėjo būti atspausdinta 26 tūkst. LVS nutarimų²⁷⁷. Juos paskelbė ir „Vilniaus žinios“.

LSDP nutarimai*. LSDP suorganizuotas Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų „darbininkų ir valsčionių“ susirinkimas įvyko tuojau po Lietuvių suvažiavimo – lapkričio 23 (gruodžio 6) d.²⁷⁸ Gali iškilti klausimas – ką reiškė toks skubotas susirinkimas? Pirma, LSDP vadovai, padarę didžiules nuolaidas rengiant Suvažiavimo nutarimus, norėjo patvirtinti socialdemokratines pažiūras atitinkančią veiklos programą. Antra, galvota, jog vos pasibaigus Suvažiavimui, jo dalyviai dar nebus spėję išsivaižinėti. Taip tikėtasi padidinti savo įtaką į Lietuvių suvažiavimą atvykusiems valstiečiams, kurie, grįžę į namus, jau būtų nusiteikę platinėti ne visai socialdemokratų interesus atitikusius Suvažiavimo nutarimus. Tai buvo būtina dar ir dėl to, kad svarbiausias LSDP konkurentas kaime – LVS – savo nutarimus platino kartu su Lietuvių suvažiavimo nutarimais. Vieno iš socialdemokratų tvirtinimu, LSDP būtinai turėjo akcentuoti, kad ji, kaip ir anksčiau, liko savarankiška politinė jėga²⁷⁹.

LSDP suorganizuotame susirinkime dalyvavo apie 150–200 žmonių²⁸⁰. Aišku, toks nedidelis dalyvių skaičius nerodo LSDP įtakos sumenkėjimo. Neužmirškime, kad dauguma Suvažiavimo dalyvių atvyko diena ar keliomis dienomis anksčiau prieš Suvažiavimą, ribotos buvo ir atvykusiųjų lėšos. Tačiau svarbiausia – dalyviai jau buvo gavę instrukcijas, t. y. Lietuvių suvažiavimo ir LVS nutarimus. Todėl, reikia manyti, į LSDP susirinkimą atvyko tik ištikimiausi jos šalininkai.

²⁷⁵ J. Gabrys „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 58, nr. 7, p. 155.

²⁷⁶ M. Römer, *Litwa*, s. 400; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 36.

²⁷⁷ J. Jasaitis, „Kaip buvo atspausdinti Didžiojo Seimo nutarimai“, op. cit.; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 157.

*Žr. priedą Nr. 11.

²⁷⁸ Nutarimai Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijos kaimo darbininkų ir valsčionių susirinkimo, sukviesto Lietuvos socialdemokratų Partijos 23 lapkričio Vilniuje, op. cit., p. 1–2.

²⁷⁹ Kunigas ?/, L.S.D. Partijos sušauktojo Vilniuje darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai, *Socialdemokratas*, 1925.XII.24, nr. 50(312).

²⁸⁰ Metinės lietuvių suvažiavimo Vilniuje sukaktuvės, *Naujoji gadyne*, 1906.XI.23(XII.6), nr. 27, p. 17; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 703; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 95–96; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 82–84; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, p. 349–350.

Susirinkimui vadovavo, jo rezoliucijas parengė St. Kairys²⁸¹. Tiesa, V. Kapsukas buvo kitos nuomonės ir tvirtino, kad susirinkimą vedė jis²⁸². Vis dėlto prioritetą atiduotume St. Kairiui, kurio įtaka ir populiarumas partijoje 1905 m. pabaigoje labai padidėjo.

Kaip konkreti veiklos programa LSDP nutarimai, be abejo, buvo per platūs. Jie susidėjo iš dviejų dalių: 1) kovos už Lietuvos autonomiją principai, 2) konkreti Lietuvos valsčių pertvarkymo ir funkcionavimo programa.

Pirmoji nutarimų dalis *savo struktūra* labai panaši į Lietuvių suvažiavimo nutarimus: visi trys jos skyriai atitinka Suvažiavimo nutarimų skyrius, tik LSDP programa, kaip minėta, yra kur kas detalesnė. Kad LSDP, rengdama šiuos nutarimus, vadovavosi grynai partiniais interesais, aiškėja jau iš pirmojo skyriaus, kur akcentuojami „darbininkų ir kitų prispaustųjų mažturčių“ interesai bei išreiškiamas siekis, kad būtų „įvestas toks surėdymas, kuris ateityje leistų darbininkams liuosai kovoti už socializmą“. Atitinkamai akcentuojama visų Rusijos „kraštų“ darbininkų vienybė²⁸³.

Antrajame skyriuje patvirtinamos pirmojo skyriaus nuostatos ir išdėstomi Lietuvos autonomijos kūrimo principai. Lietuvos autonomija suvokiama kaip viena iš demokratijos pakopų siekiant sukurti socializmą. Kaip matome, šie LSDP nutarimai nesiskiria nuo kitų 1905 m. LSDP programinių dokumentų, kuriuose Lietuvos valstybingumo sukūrimo problemos subordinuojamos kovos už socializmą siekiams. Ypač pabrėžiama demokratinių rinkimų ir visų Lietuvos tautų lygiateisiškumo reikšmė. Autonomijos ribų klausimas iš esmės nesiskiria nuo Lietuvių suvažiavime priimtos formuluotės. Tačiau labai miglotai apibūdinami autonominės Lietuvos santykiai su kaimyniniais kraštais, nurodant vienintelį vienijimosi su jais principą – lygiateisiškumą („su kaimynais Lietuva turi susidėti kaip lygus su lygiu į vieną žmonių valdomą respubliką“). Be to, nepažymima, ką reiškia „kaimyniniai kraštai“ – ar visas Rusijos imperijos politiškai subrendusias tautas, ar tik kaimynines.

Trečiajame skyriuje išdėstyta veiklos programa kovojant už Lietuvos autonomiją. Ji daug platesnė, radikalesnė už Suvažiavimo ir LVS programas. Atvirai deklaruojamas siekis kardinaliai pertvarkyti Lietuvos vietinės valdžios organus. Tačiau kovoje už Lietuvos autonomiją irgi pabrėžiamas LSDP, kaip vadovaujančios partijos, prioritetas (pirmasis punktas: „platinti tarp žmonių susipratimą, platinant Lietuvos sociald. Partijos raštus, taisant susirinkimus, mitingus ir demonstracijas“). Netgi

numatant kurti valsčiuose revoliucinius komitetus, jie privalo „susižinoti su Lietuvos Socialdem. Partijos Centro Komitetu“. Faktiškai tai reiškė, kad LSDP apsiima vadovauti revoliucijai Lietuvoje. Nors nutarimuose nekalbama apie ginkluotą sukilimą, tačiau kviečiama kaupti ginklus bei ruoštis ginkluotai kovai.

Antroji nutarimų dalis – Lietuvos valsčių pertvarkymo programa – susidėjo iš 8 skyrių ir apėmė kone visus Lietuvos valsčių pertvarkymo bei jų kompetencijos klausimus pereinamuoju laikotarpiu, t. y. iki Lietuvos autonomijos sukūrimo.

LSDP nutarimai buvo konkrečiausia ir radikaliausia iš Suvažiavimo laikotarpiu priimtų programų. Tačiau jau anksčiau buvo minėta, kad nutarimuose net nekalbama apie tai, kas sušauks seimą Vilniuje, apie laikinąsias politines struktūras, galinčias centralizuoti revoliucinę kovą²⁸⁴. Nepaisant nurodytų trūkumų, šie nutarimai galėjo dar labiau aktyvinti tautinę revoliuciją Lietuvos kaime. Tačiau jie nebuvo iš karto po susirinkimo atspausdinti. Nors kiek vėliau nutarimai buvo išleisti 10 tūkst. egz. tiražu²⁸⁵, nepasirūpinta juos išspausdinti periodinėje spaudoje. Todėl LSDP nutarimai Lietuvoje nepaplito kaip Lietuvių suvažiavimo ar LVS nutarimai.

Krikščionių demokratų nutarimai*. Krikščionys demokratai, ypač suaktyvėję 1905 m. spalio-lapkričio mėn., panašiai kaip ir LVS, savo partiją planavo įforminti Lietuvių suvažiavimo dienomis. 1905 m. spalio mėn. įvyko atskiri Vilniaus ir Kauno vyskupijų lietuvių kunigų susirinkimai. Tačiau jau pats Lietuvių suvažiavimo faktas ir kitų politinių grupuočių angažavimasis nulėmė visų trijų vyskupijų (Kauno, Vilniaus ir Seinų) naujosios dvasininkijos kartos bandymus susivienyti. Apie tai

²⁸¹ St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 96.

²⁸² V. Kapsukas, „1905 m. Vilniaus seimas“, op. cit., p. 208.

²⁸³ Žr. 278 išnašą.

²⁸⁴ V. Kapsukas, „1905 m. Vilniaus seimas“, op. cit., p. 205–210; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 83; J. Zinkus, „Lietuvių suvažiavimas Vilniuje“, in *Tarybų Lietuvos Enciklopedija*, t. 2, p. 559.

²⁸⁵ B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 703.

*Žr. priedą Nr. 12.

atvirai kalbėta kun. P. Vilūno²⁸⁶ ir kun. J. Kuktos²⁸⁷ prieš pat Lietuvių suvažiavimą „Vilniaus žiniuose“ atspausdintose žinutėse. Kun. P. Vilūnas siūlė „susižinokus tarp savęs ir su dvasiškąja vyresnybe“, sušaukti kelios dienos prieš Lietuvių suvažiavimą kunigų susirinkimą, apsvarstyti jame „pamatinius savo programos punktus ir sutaisyti atsakymus į klausimus, kurie bus keliami visuotiniame Lietuvių Susirinkime“. Kun. J. Kukta kvietė visų trijų vyskupijų kunigų susirinkti pas jį į Šv. Mikalojaus bažnyčią 1905.XI.22 (XII.5) d. ir teigė, kad šis susirinkimas įvyks su vyskupo E. von der Ropo žinia.

Krikščionių demokratų programa buvo rengiama 1904–1905 m., o po 1905 m. spalio mėn. įvykusio Rusijos kadetų partijos suvažiavimo buvo šiek tiek perdirbta pagal šiame Suvažiavime patvirtintą kadetų programą*. Sprendžiant iš liudininkų parodymų, krikščionių demokratų programa buvo tobulinama ir 1905 m. lapkričio mėn.²⁸⁸ Matyt, ji buvo dar kartą peržiūrėta, J. Tumui prieš pat Lietuvių suvažiavimą atvykus į Peterburgą²⁸⁹. Parengus programą ir suorganizavus savo šalininkus visoje trijose vyskupijose, krikščionių demokratų vadovai (kunigai Pr. Būčys, J. Tumas, P. Vilūnas, Vl. Mironas, V. Aleksandravičius, A. Civinskas, J. Totoraitis, J. Vyšniauskas, K. Pakalniškis) jau tikėjosi Lietuvių suvažiavime dalyvauti jeigu ne kaip partija, tai kaip stipri politinė grupuotė. Be abejonės, tai pavyko, nes Suvažiavime krikščionys demokratai kone visais klausimais turėjo savo poziciją ir aktyviai ją gynė.

M. Krupavičiaus, K. Šaulio ir V. Brizgio teigimu²⁹⁰, krikščionys demokratai savo programą pateikė Suvažiavimo metu. Pasak K. Šaulio, „programinis lapas buvo dalijamas ir skleidžiamas tarp seimo dalyvių, greta socialdemokratų, liaudininkų /.../ ir kitų srovių programų /.../“ (sunku pasakyti, ar tik LVS, ar kartu LVS ir LDP K. Šaulys vadino liaudininkais – E. M.). Teigiama, kad atvykusius kunigus „organizavo ir kartu su jais posėdžiavo“ J. Tumas²⁹¹. Taigi krikščionys demokratai Lietuvių suvažiavimo metu jau turėjo savo programą ir ja vadovavosi**. Tai buvo rimta atsvara radikaliam lietuvių visuomenės sparnui, garantavusi gana nuosaikius Suvažiavimo nutarimus. Greta programos krikščionys demokratai Suvažiavimo metu bei po jo platino ir savo atsišaukimus²⁹².

Reikia manyti, anksčiau minėtuose krikščionių demokratų posėdžiuose Suvažiavimo metu programos patvirtinimo ir krikščionių demokratų partijos įkūrimo klausimai nesvarstyti paprasčiausiai dėl laiko stokos. Šios problemos buvo gvildenamos jau po Suvažiavimo įvykusiųose krikščionių demokratų susirinkimuose. 1905 m. spaudoje teigiama, kad po Lietuvių suvažiavimo Vilniuje įvyko du kunigų susirinkimai –

1905.XI.23(XII.6) ir XI.24(XII.7)²⁹³. Dabar dėl šių susirinkimų yra susikločiusios dvi nuomonės. A.Gaidys teigia, kad įvyko būtent du – 1905.XI.23(XII.6) ir XI.24(XII.7) susirinkimai²⁹⁴. R. Laukaitytės nuomone, buvo tik vienas susirinkimas – 1905.XI.23(XII.6)²⁹⁵. Sprendžiant iš to, kad 1905.XI.23(XII.6) kunigų nutarimai ir ketinimai įkurti Lietuvių krikščionių demokratų sąjungą buvo išdėstyti Vilniaus vyskupui E. Ropui, galimas daiktas, kad 1905.XI.24(XII.7) įvyko ir antrasis susirinkimas, skirtas neigiamam Vilniaus vyskupo atsakymui dėl LKDS įkūrimo apsarstyti.

²⁸⁶V. P. /P. Vilūnas/, „Iš priežasties būsiančiojo Lietuvių susirinkimo“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.11(24), nr. 265.

²⁸⁷Ibidem; J. Kukta, „Vilniaus vyskupystės kunigams“, *Vilniaus žinios*, 1906.XI.16(29), nr. 269.

*R. Laukaitytės teigimu, krikščionių demokratų programa buvo rengiama 1905–1906 metais, (žr. R. Laukaitytė, Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa, *Lituanistika*, 1993, Nr. 2(14), p. 15–27).

²⁸⁸A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas*, p. 157–158; A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės“, op. cit., p. 147.

²⁸⁹A. Gaidys, ibidem, p. 148; J. Tumo-Vaižganto 1906 m. laiškas A. Kaupui, *Literatūra*, 1988, t. XXX(1), p. 75.

²⁹⁰M. Krupavičius, „Trumpa krikščioniškosios demokratijos istorija“, *Krikščionis demokratas*, 1927, nr. 3/4/5, p. 55–56; K. Šaulys, „Iš atsiminimų apie krikščioniškąją demokratiją Lietuvoje“, op. cit., p. 260; V. Brizgys, „Lietuvių tauta ir krikščioniškoji Lietuva“, op. cit., p. 1.

²⁹¹A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas*, p. 159.

**Matyt, Suvažiavime krikščionių demokratų turėta programa nebuvo visai identiška 1907 m. „Draugijoje“ atspausdintai programai (žr. *Draugija*, 1907, nr. 3). Tačiau tikėtina, kad pagrindiniai šių abiejų programų postulatai sutapo. Tai patvirtintų ir J. Tumo visai atskirai 1905 m. gruodžio (lapkričio?) mėn. parengta programa (J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas“, *Draugija*, 1907, nr. 3, p. 258–266), kuri iš esmės nesiskyrė nuo minėtos, 1907 m. paskelbtos programos. Tiktai J. Tumo parengta programa labiau akcentavo socialinius momentus, o platinta seimo metu – politinius.

²⁹²J. Totoraitis/, „Pirmas lietuvių seimas Vilniuje“, op. cit., p. 1; J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas“, op. cit., p. 258; M. Krupavičius, „Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje“, op. cit., p. 65–66; A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės“, op. cit., p. 151–152.

²⁹³Atbalsiai Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.26(XII.9), nr. 278; Nutarimas kunigų, susirinkusių lapkričio 23 (gruodžio 6) d. Vilniuje pas kun. Kukta, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.20 (1906.I.2), nr. 290.

²⁹⁴A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės“, op. cit., p. 147–148.

²⁹⁵R. Laukaitytė, „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 m.“, op. cit., p. 34–35.

Svarbiausias šių kunigų susirinkimų svarstymo objektas buvo partijos įkūrimo ir partijos spaudos organo klausimai²⁹⁶. Abu jie buvo labai glaudžiai susiję, nes sudarytas partijos CK (kunigai J. Tumas, J. Totoraitis ir A. Civinskas) turėjo leisti bendrą visų trijų vyskupijų krikščionių demokratų laikraštį „Žiburys“ ir kartu atlikti tolesnio partijos organizatoriaus funkcijas²⁹⁷. Tačiau, pirma, krikščionių demokratų partijos kūrimo idėjos *tuomet* nepalaikė visų trijų vyskupijų vyresnybė (vyskupų pozicija nebuvo kategoriškai priešiška, tačiau ji visuomet priklausė nuo konkrečios, labai greit besikeičiančios politinės situacijos). Antra, bendro visų trijų vyskupijų organo leidimą sužlugdė Seinų vyskupijos kunigų, vykdyusių vyskupijos valdytojo J. Antanavičiaus instrukcijas, separatistinė pozicija. Kaip paaiškėjo vėliau, tai buvo lemiamas veiksnys, sužlugdęs ir partijos įkūrimo akciją²⁹⁸.

Taigi nors formaliai buvo paskelbta apie LKDS įkūrimą, tolesni organizaciniai žingsniai buvo žengiami labai nedrąsiai. Liko tik vienas oficialus dokumentas apie šiuos krikščionių demokratų susirinkimus. Tai susirinkimo kreipimasis į vyskupą E. Ropą dėl „lietuvių padėjimo Vilniaus vyskupijos bažnyčiose“²⁹⁹, kuris detalizavo Lietuvių suvažiavimo nutarimą dėl Vilniaus vyskupijos bažnyčių. Šiuose nutarimuose reikalaujama išplėsti lietuvių kalbos vartojimą Vilniaus vyskupijoje ir pagerinti lietuvių kunigų veiklos galimybes, suteikiant jiems kai kuriuos postus. Minėtus reikalavimus Vilniaus vyskupas pavadino „teisingais ir vykdytinais“³⁰⁰. Vis dėlto šie kunigų nutarimai neišreiškė svarbiausių krikščionių demokratų nuostatų politiniais, socialiniais, ekonominiais bei kultūriniais klausimais. Kur kas svarbesnis dalykas, kad krikščionims demokratams Suvažiavimo metu pavyko įtvirtinti savo pozicijas ir užimti deramą vietą lietuvių politinėje struktūroje. Bandytas išiforminti partiniu požiūriu dar labiau kėlė jų prestižą.

LMS nutarimai*. Lietuvių mokytojų susivienijimo II suvažiavimas, kaip ir LSDP susirinkimas, įvyko tuoj po Lietuvių suvažiavimo – lapkričio 23–24 (gruodžio 6–7) d.³⁰¹ Lietuvių suvažiavime LMS, būdama daugiau profesinė negu politinė organizacija, negalėjo stipriau pasireikšti. Nepaisant to, jai buvo suteikta galimybė išdėstyti švietimo reformos projektus, kuriems Suvažiavimas vieningai pritarė. Tačiau, vykstant kardinaliems pokyčiams Lietuvos kaime, reikėjo detalizuoti savo programą. Juo labiau, kad pradinių mokyklų „sulietuvinimas“ buvo sudėtinė vietinės valdžios pertvarkymo dalis. Kaip tik todėl LMS nutarimai įgavo politinį pobūdį ir darė tiesioginę įtaką Lietuvos politinei situacijai.

Lietuvių suvažiavimas LMS padėjo pagausinti savo eiles ir peržiūrėti projektus. Lemiamą vaidmenį politizuojant LMS veiklą atliko jos tiesioginiai ryšiai su LDP ir LVS³⁰², o per savo faktinį vadovą Pr. Klimaitį – ir su tautiniais demokratais. LMS Lietuvių suvažiavimo metu bei po jo aktyviai rėmė ir krikščionys demokratai, priėmę net atskirus nutarimus, remiančius LMS Lietuvos švietimo pertvarkymo programą, jos veiksmus Lietuvos kaime³⁰³. Aktyviausi LMS nariai – Pr. Klimaitis, J. Gabrys, O. Pleirytė, A. Rucevičius, M. Palukaitis – palaikė glaudžius santykius su kitomis lietuvių politinėmis grupuotėmis, kai kurie buvo jų nariai.

Savo reikalus LMS pradėjo aptarinėti dar Lietuvių suvažiavimo metu, antrąją Suvažiavimo dieną suorganizavusi atskirą susirinkimą³⁰⁴. LMS II suvažiavimo darbas savo iniciatyvumu nedaug tenusileido Lietuvių suvažiavimo posėdžiams. Daugiausia laiko užėmė pradinį mokyklų laikinosios programos svarstymas. Programa buvo priimta antrąją Suvažiavimo dieną³⁰⁵. Vėliau buvo svarstytos galimybės suaktyvinti LMS veiklą, nubrėžti LMS uždaviniai po Lietuvių suvažiavimo ir taktika

²⁹⁶ Ibidem, p. 35–36; A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės“, op. cit., p. 147–148.

²⁹⁷ Žr. 296 išnašą.

²⁹⁸ R. Laukaitytė, „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 m.“, op. cit., p. 35–37; Idem, „Legalios katalikiškos spaudos leidimo pradžia Lietuvoje“, op. cit., p. 243–244.

²⁹⁹ Nutarimas kunigų, susirinkusių Lapkričio 23 (Gruodžio 6) d. Vilniuje pas kun. Kuklą, op. cit.

³⁰⁰ Pr. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, op. cit., p. 256.

*Žr. priedą Nr. 13.

³⁰¹ Atbalsiai Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25(XII.8), nr. 277; Mokytojų lietuvių susivienijimo delegatų susivažiavimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.26(XII.9), nr. 278; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos*, p. 15–24; K. Žukauskas, *Iš Lietuvos mokyklos istorijos*, p. 35–36; M. Römer, *Litwa*, s. 386–387, 423–425 ir kt. veik.

³⁰² F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit.

³⁰³ Atbalsiai Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.26(XII.9), nr. 278; /J. Totoraitis/, „Pirmas lietuvių seimas Vilniuje“, op. cit., p. 1.

³⁰⁴ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; J. Basanavičius, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 16.

³⁰⁵ Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimas, op. cit.; Atsišaukimas į sodiečius antrojo Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimo Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.29(XII.11), nr. 280.

jiems įgyvendinti. Nutarta padidinti LMS Biuro įgaliojimus bei aktyvumą, toliau „varyti politinę ir profesinę kovą“ ir pan.³⁰⁶

LMS veikla Suvažiavimo laikotarpiu reikšminga tuo, kad buvo orientuojamasi ne tik į vienadienius kovos uždavinius. Neapsiribota formaliu rusiškų mokyklų pertvarkymu į lietuviškas, t. y. viso labo tiktai pakeičiant rusus mokytojus lietuviais. LMS numatyti pertvarkymai buvo kartu ir strateginiai. Tai liudija ne tik prioritetas dėmesys laikinajai pradinį mokyklų programai. Nutarta skubiai rinkti lėšas vadovėlių leidybai ir dėl to kreiptasi pagalbos į Amerikos lietuvių „Tėvynės mylėtojų draugystę“, taip pat – leisti dvisavaitinį laikraštį, skirtą Lietuvos mokytojams³⁰⁷. LMS planavo griežtai centralizuoti savo veiklą, kontroliuoti LMS nutarimų ir kartu Lietuvių suvažiavimo nutarimų dėl mokyklų vykdymą. Todėl 1905 m. gruodžio mėn. pab. buvo ruošiamasi sušaukti III LMS suvažiavimą³⁰⁸.

Po Lietuvių suvažiavimo svarbiausias LMS uždavinys buvo garantuoti kuo greitesnį lietuvių kalbos, kaip dėstomosios pradinį mokyklų kalbos, įvedimą. Apie ketinimus patvirtinti lietuvių kalbą dėstomąją jau buvo kalbama caro administracijos raštuose³⁰⁹. Tačiau biurokratinė Rusijos imperijos švietimo sistema ir įvairios politinės kliūtys galėjo užžesti šio klausimo sprendimą kelerius metus. LMS, remdamasi Vilniaus generalgubernatoriaus raštais, kaip tik ir tikėjosi per kuo trumpesnę laiką kardinaliai pertvarkyti pradinio mokymo sistemą. LMS užduotį lengvino tai, kad šie daliniai švietimo sistemos pertvarkymai galėjo būti įtvirtinti tiek sukūrus Lietuvos autonomiją, tiek ir pralaimėjus tautinei revoliucijai Lietuvoje. Revoliucijai pralaimėjus, ribotos kultūrinės autonomijos sąlygomis šie procesai būtų viso labo tik sulėtėję, o Lietuvos autonomijos sukūrimo atveju pradinį mokyklų pertvarkymas būtų padėjęs pagrindus naujam švietimo ir apskritai kultūrinio vystymo etapui.

LMS suvažiavimas parengė du atskirus atsišaukimus į Lietuvos mokytojus ir valstiečius, kuriuos galima drąsiai pavadinti šio Suvažiavimo nutarimais³¹⁰. Juose remiamasi Lietuvių suvažiavimo nutarimais. Buvo siekiama kaip galima greičiau sugražinti mokytojus lietuvius iš kitų Rusijos imperijos gubernijų ir centralizuoti mokytojų paskirstymą po Lietuvos pradinę mokyklas. Atsišaukime į valstiečius skatinama tęsti prievartinius veiksmus Lietuvos kaime „sulietuvinant“ mokyklas ir pateikiama konkreti šių veiksmų programa.

Vis dėlto LMS galimybės buvo ribotos. Konkrečius vietinės valdžios pertvarkymo klausimus sprendė politinės partijos – LSDP ir LDP su LVS. LMS galėjo joms tik talkinti. Tolesnių LMS uždavinių vykdymas

tiesiogiai priklausė nuo besiklostančios politinės situacijos 1905 m. pab.–1906 m. pr.

* * *

LDP ir tautiniai demokratai atskirai jokių nutarimų nepatvirtino. Iš esmės juos patenkino Lietuvių suvažiavimo rezoliucijos. Demokratų interesus išreiškė ir jų autonominio padalinio – LVS, iš dalies ir LMS nutarimai. Tautiniai demokratai tuojau po Suvažiavimo pradėjo organizuotis į partiją. Todėl J. Basanavičiaus straipsnį „Apie įsteigimą tautiškai-demokratiškos lietuvių partijos“, išspausdintą „Vilniaus žiniose“³¹¹, ir Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolą³¹²* galima prilyginti programiniams dokumentams.

³⁰⁶ Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimas, op. cit.; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos*, p. 24–25.

³⁰⁷ Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimas, op. cit.

³⁰⁸ Ibidem.

³⁰⁹ Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatorius – Žmonių švietimo ministeriui (telegrama), *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276; Vilniaus, Kauno ir Gardino General-Gubernatoriaus apskelbimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25(XII.8), nr. 277.

³¹⁰ Atsišaukimas į mokytojus Antrojo Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimo, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.27(XII.10), nr. 279; Atsišaukimas į sodiečius Antrojo Mokytojų Lietuvių Susivienijimo delegatų susivažiavimo Vilniuje, op. cit.

³¹¹ J. Basanavičius, „Apie įsteigimą tautiškai-demokratiškos lietuvių partijos“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.27(XII.10), nr. 279.

³¹² Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo Susirinkimo protokolai, TLDP dokumentai, p. 180–181.

*Žr. priedą Nr. 14.

III skyrius

SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS

Ne visus vėliau vykusius procesus Suvažiavimas sąlygojo tiesiogiai. Neabejotina Suvažiavimo išdava – po jo prasidėję ginkluoti veiksmai ir naujos vietinės valdžios kūrimas „etnografinės“ Lietuvos teritorijoje, politinių partijų bei grupuočių, taip pat ir Lietuvos lenkų visuomenės suaktyvėjimas ir t. t. Tačiau ir šie reiškiniai turėjo savo priešistorę, t. y. juos nulėmė ne vien tik Lietuvių suvažiavimas Vilniuje. O ką jau kalbėti apie Suvažiavimo poveikį Lietuvos darbininkų judėjimui arba kitų Lietuvoje gyvenusių tautų – žydų, gudų, rusų – politiniam konsolidavimuisi. Todėl aptardami pasekmes, nesistengsime aprėpti visų politinių procesų, vykusių Lietuvoje 1905 m. gruodžio–1906 m. gegužės mėnesiais. Taip pat nesistengsime smulkiai išnagrinėti vietinės valdžios pakeitimo problemų. Tai jau būtų atskiro tyrimo uždavinys, be to, šie klausimai išsamiai aptariami A. Tylos monografijoje „1905 metų revoliucija Lietuvos kaime“. Svarbu išsiaiškinti, kaip buvo vykdomi Suvažiavimo nutarimai Lietuvos kaime ir kokį vaidmenį šioje akcijoje suvaidino lietuvių politinės partijos. Taip pat bus aptariamos caro valdžios represijos 1905 m. pab.–1906 m. pr. ir galutinis tautinės revoliucijos nuslopinimas 1906 m. pavasarį.

1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo

Bandymai sukurti koordinacinį centrą. Lietuvių suvažiavimas suvaidino didžiulį vaidmenį toliau politizuojant lietuvių nacionalinį judėjimą, fiksuojant didesnę idėjinę politinę susiskaldymą į atskiras gruputes. Tačiau šis susiskaldymas dar nereiškė, jog tarp pavienių grupuočių buvo nesutaikomų prieštaravimų. Anaipol, tautos politinių jėgų diferenciacija leidžia kalbėti apie jos subrendimą politiniam gyvenimui. Paaikšėjus politinių partijų ir grupuočių idėjinėms platformoms, atsirado galimybė jas derinti, ieškoti bendrų veiklos formų, juo labiau kad jos buvo determinuotos bendrų tautinio judėjimo uždavinių¹. Aukščiausio tautinės revoliucijos pakilimo laikotarpiu lietuvių visuomenės politinėms jėgoms Lietuvių suvažiavime pavyko priimti kompromisinius nutarimus. Šis Suvažiavimas rodė galutinį lietuvių politinės struktūros susiklostymą, t. y. tokio etapo pradžią, kai politinių partijų ir grupuočių strategija ar taktika gali kisti tik tiesiogiai arba netiesiogiai atsižvelgiant į kitų grupuočių interesus. Tai paženklino visą tolesnę lietuvių ir Lietuvos politinę evoliuciją iki pat Lietuvos valstybės atkūrimo. Tačiau, kaip jau minėjome, nepakankamas pasiruošimas Suvažiavimui, pernelyg trumpas jam skirtas laikas ir skirtingas radikalų bei konservatorių požiūris į kovos prieš carizmą taktikos priemonės nulėmė, kad nebuvo garantuota Suvažiavimo nutarimų kontrolė.

Šia proga derėtų prisiminti, jog kur kas menkesnės apimties už Lietuvių suvažiavimą Latvijos valsčių delegatų suvažiavimas, įvykęs 1905.XI.19–24(XII.2.–7), savo nutarimams įgyvendinti, kontrolei ir veiksmams koordinuoti buvo subūręs Valsčių delegatų centrinį biurą Rygoje². Kaip žinoma, Lietuvių suvažiavimas panašaus organo nesukūrė. Tačiau ar nebuvo tokių bandymų vėliau?

Pasibaigus Suvažiavimui, vykdyti jo nutarimų į provinciją išvyko nemažai lietuvių politinių partijų ir grupuočių atstovų, tačiau partijų lyderiai arba liko Vilniuje (kai kurie – Kaune), arba palaikė su partijų centrais glaudžius ryšius. Buvo galimybė konsoliduoti jėgas ir kontroliuoti tolesnę tautinės revoliucijos plėtojimą.

¹R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 99.

²Iš Latvių krašto. Latvių suvažiavimas, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 19; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 83–84.

Pabandykime pasamprotauti, kuri iš politinių grupuočių galėjo pretenduoti į vadovaujančio ar koordinuojančio centro kūrėjo vaidmenį. Idėjiniu požiūriu, be abejo, tik LDP arba tautiniai demokratai. LDP puoselėjo „tautos telkimo“ principus iki 1904 m. pradžios (nuo 1904 m. perėjo prie „tautų, gyvenančių Lietuvoje, telkimo“ programos), o tautiniai demokratai „tautos vienybės“ idėjas išvystė kaip tik Lietuvių suvažiavimo laikotarpiu. Tačiau daug kas priklausė ir nuo šių politinių partijų organizacinės struktūros. Organizaciniu požiūriu stipriausios, be abejo, buvo LSDP ir LDP. Pastaroji, iki Suvažiavimo beveik neturėjusi organizacijos kaime, galutinai susikūrus jos padaliniai LVS, galėjo tikėtis aktyvios Lietuvos kaimo paramos. Tačiau Suvažiavimo metu ir jam pasibaigus, tarp LDP ir LVS susidarė šioks toks atotrūkis. Kai LVS jaunimas ėmėsi Lietuvių suvažiavimo nutarimų skleidimo misijos, LDP vadovybė buvo užsiėmusi pirmojo „Lietuvos ūkininko“ numerio rengimu ir išleidimu. Be abejo, tai buvo svarbi akcija – „Lietuvos ūkininko“ pasirodymas ir išplatınimas turėjo dar labiau suaktyvinti lietuvių visuomenę. Tačiau praleistas momentas, kai buvo galima imtis konkrečių organizuotų veiksmų ar bent iš dalies juos kontroliuoti. Kiek vėliau J. Gabrys dar labiau sukonkretino LVS suformuluotus politinės veiklos Lietuvos kaime uždavinius, tačiau jo straipsnis pasirodė jau prasidėjus represijoms, be to, jis nebuvo skirtas LVS ir LDP politikams oponentams³.

Taigi LDP, o juo labiau – ir LVS (jos savo veiklą koordinavo) tuo metu dar nebuvo pasiruošusios konsoliduoti lietuvių politinių jėgų ir vadovauti kovai prieš Rusijos valdžią.

Kita potenciali jėga, galėjusi vadovauti kovai prieš carizmą, buvo LSDP. Kaip jau minėta, dar iki Suvažiavimo LDP nesėkmingai bandė įkalbėti LSDP steigti bendrą kovos komitetą. LSDP jautėsi pakankamai stipri tiek Vilniuje bei Kaune, tiek ir Lietuvos kaime, kad galėtų išlaikyti iniciatyvą savo rankose, o kartu telkti lietuvių ir Lietuvos visuomenę. Apie tai liudija jau mūsų aptartas LSDP susirinkimas 1905.XI.23 (XII.6), kuriame nedviprasmiškai deklaruojami visiškai savarankiški socialdemokratų veiksmai, siekiant realizuoti tiek savo programines nuostatas, tiek ir Lietuvių suvažiavimo nutarimus. Be to, LSDP jautė pareigą „reabilituotis“ už ankstesnį „kompromisą“ su „buržuazinėmis“ partijomis.

Tautiniai demokratai ir krikščionys demokratai po Suvažiavimo sprendė organizacinius klausimus. Tačiau krikščionys demokratai susidūrė su ištis rimtomis problemomis (Vilniaus, Kauno, Seinų vyskupijų

dvasininkijos konsolidacijos ir santykių su dvasine vyresnybe klausimai). Tautiniams demokratams, priešingai, niekas netrukdė išiforminti kaip partijai. Juo labiau kad prielaidos tam buvo parengtos dar iki Suvažiavimo. Tautiškosios lietuvių demokratų partijos (TLDP) Steigiamasis susirinkimas įvyko praėjus penkioms dienoms po Suvažiavimo – 1905.XI.27(XII.10)⁴. Jame „Vilniaus žinių“ grupuotė išiformino kaip politinė partija. Tačiau TLDP Steigiamojo susirinkimo protokole užfiksuoti gana įdomūs dalykai, iš kurių aiškėja, kad tautiniai demokratai pretendavo į tautinio judėjimo lyderių vaidmenį. Faktiškai net nebuvo slepiamas „Vilniaus žinių“ grupės siekimas sukurti organizaciją Lietuvių suvažiavimo nutarimams įgyvendinti: „Lapkričio mėn. 27 d. 1905 m. 6 val. po pietų p. dr. Basanavičius atvėrė susirinkimą, sušauktą įsteigimui organizacijos apgynimui Lietuvių tautos reikalų: nes Lietuvių suvažiavimas lapkričio 21 ir 22 d. parodė didį tokios organizacijos reikalingumą“⁵. Tiesa, iš šios formuluotės nevisiškai aišku, ar TLDP minėtas priedermes – Suvažiavimo nutarimus – įgyvendins tik kaip viena iš politinių jėgų jai priimtiniomis priemonėmis, ar ji pretenduoja į nutarimų įgyvendinimo koordinatoriaus ar net vadovo vaidmenį. Tiesioginiai ir netiesioginiai duomenys leidžia suteikti prioritetą antrajam variantui. TLDP Steigiamojo susirinkimo metu ketino užmegzti ryšius su latviais* („dėlei bendros kovos už laisvę ir autonomiją“) ir netgi išrinko 5 žmonių delegaciją vykti į Rygą**⁶. Reikšminga, jog TLDP, deklaruodama būtinumą vienytis su latviais, pretenduoja atstovauti visai tautai***. Turbūt neantraeilis dalykas buvo ir akcentuotas būtinumas neatidėlioti partijos steigimo. Po dviejų dienų – 1905.XI.29(XII.11) – TLDP „Vilniaus žinių“ redakcijoje sušaukė lietuviškų partijų susirinkimą „dėl

³J. Gabrys, „Lietuvos valstiečių sąjunga“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905. XII. 1(14), nr. 1, p. 10–11.

⁴TLDP dokumentai. TLDP Steigiamojo susirinkimo protokolas, op. cit., p. 180–181.

⁵Ibidem, p. 180.

*Žinant, kad Lietuvių suvažiavimo OK į programą įrašė lietuvių-latvių santykių klausimą, kad M.Davainis-Silvestraitis ruošėsi Suvažiavime skaityti referatą „Dėl vienybės su latviais“, taip pat Suvažiavimo metu prasiveržusias vienybės deklaracijas, galima teigti, jog tai nebuvo atsitiktiniai pareiškimai (žr. R.Miknys, E.Motieka, TLDP, p. 101).

**J. Basanavičius, P. Vileišis, D. Malinauskas, J. Daujotas (Dowiat . J. Ambraziejus.

⁶Ibidem, p. 181.

***Lietuvių-latvių autonomijos ir bendros kovos prieš carizmą klausimo kėlimas rodo naują politinę lietuvių nacionalinio judėjimo tendenciją, kuri, deja, po 1905 m. revoliucijos nebuvo aktualizuojama.

vienybės kovoje prieš esamą santvarką⁷. J. Basanavičius nurodo, kad svarbiausi susitarimo priešininkai buvo socialdemokratai. Tiesa, J. Nezabitausko teigimu, LDP irgi atsisakė nuo veiksmų koordinavimo⁸. Lieka neaišku, ar LSDP (jei tikėsimės J. Nezabitausku, – ir LDP) iš esmės pasisakė prieš bendro organo kūrimą, ar tiesiog prieštaravo TLDP bandymams vadovauti „kovai prieš esamą santvarką“. Tiesa, neaišku, kas atstovavo LSDP ir LDP minėtame susirinkime, ir ar tai buvo oficialus šių partijų atsisakymas, ar tik niekuo neįgalėtų asmenų pareiškimas.

Kad ir kaip ten bebūtų, neabejotina, jog tautiniai demokratai, turėdami savo rankose faktiškai vienintelį veiksmingą lietuvišką laikraštį (nemažo tiražo dienraštis), pretendavo į lietuvių nacionalinio judėjimo koordinatoriaus ar net vadovo vaidmenį. Tačiau TLDP tebuvo inteligentijos partija, neturinti nei gerai organizuotų struktūrų, nei apskritai savo šalininkų Lietuvos kaime.

Nesėkmingi bandymai sukurti koordinuojantį organą nereiškė, kad partijos po Suvažiavimo visiškai atsiribojo ir nevykdė jo nutarimų. Nutarimai buvo sėkmingai vykdomi, tačiau jų abstraktumas leido partijoms juos gana laisvai interpretuoti. Susidarė tokia situacija, kai Lietuvos kaime daug akcijų prieš vietinę caro valdžią buvo įvykdyta bendromis jėgomis, o partijų centrai nepalaikė glaudesnių ryšių, nors tarpusavyje ir nekonfliktavo. Tiesa, Vilniuje, partijų būstinėse, buvo savotiški koordinaciniai centrai, kurie, be savo partinės veiklos koordinavimo, atliko ir kitas funkcijas: priimdavo bei siūsdavo į atskirus Lietuvos regionus studentus, gimnazistus ir šiaip susipratusius asmenis, siūlančius savo paslaugas⁹.

Suvažiavimo nutarimų vykdymas Lietuvos kaime. Suvažiavimo nutarimai Rusijos imperijos įstatymų požiūriu derino legalios ir nelegalios veiklos formas. Nors spalio 17(30) d. manifestas deklaravo visas teises ir laisves, jo veikimo mechanizmas dar nebuvo parengtas. Tačiau jau pirmajame Suvažiavimo nutarimų skyriuje („Dabartinis padėjimas Rusijoje ir Lietuvoje“) išdėstytos nuostatos, caro valdžiai lapkričio mėn. pabaigoje pamažu pereinant į puolimą tiek visoje imperijoje, tiek kaimyninėse Lietuvai gubernijose (Livliandijoje 1905.XI.22(XII.5) buvo paskelbta karo padėtis) jau galėjo būti interpretuojamos kaip kvietimas nuversti valdžią „neteisetomis priemonėmis“. Ši interpretacija, kaip išryškėjo pačioje lapkričio mėn. pab.–gruodžio mėn. pr., jau net nebuvo reikalinga, nes Lietuvos kaime senoji vietinė valdžia buvo pašalinama prievartos keliu. Nepaisant to, po lietuvių suvažiavimo susiklostė pa-

lanki situacija jo nutarimams realizuoti. Maskvoje brendo ginkluotas sukilimas. Taip pat Rusijos valdžia mobilizavo nemažas pajėgas valstiečių sukilimui Baltijos gubernijose nuslopinti. 1905.XI.20–XII.10 (XII.3–XII.23) buvo laikotarpis, kai Rusijos vyriausybė, sutelkusi visas diplomatinės priemonės, bandė gauti kreditų iš Vakarų. Kaip tik tuo metu vyko svarbiausios derybos tarp Rusijos ir Prancūzijos. Carizmo represijos prieš revoliucinį judėjimą negalėjo prasidėti be tvirtų Prancūzijos kreditinių garantijų¹⁰. Diplomatinėmis bei karinėmis priemonėmis taip pat buvo bandoma susidoroti su svarbiausia maištininke Rusijos imperijoje – Lenkija. Todėl neramumai Lietuvoje 1905.X.30–XI.20(XI.13–XII.3), t. y. iki Lietuvių suvažiavimo, nebuvo laikomi grėsmingais, o kol vietinė caro administracija įtikino Rusijos valdančiuosius sluoksnius, kad Lietuvių suvažiavimas ir jo nutarimai turi didžiulę įtaką lietuvių ir Lietuvos visuomenei, praėjo tos dvi savaitės, per kurias buvo sėkmingai realizuojami Suvažiavimo nutarimai. Be to, atkakli proletariato kova Lietuvos miestuose¹¹, nors sprendė kitokio pobūdžio uždavinius, buvo rimta parama Lietuvos kaimui.

Pasak J. Gabrio, baigiantis Lietuvių suvažiavimui, visiems jo dalyviams buvo patarta organizuoti mitingus ir skaityti Suvažiavimo nutarimus sekmadienį (1905.XI.27(XII.10) po pamaldų bažnyčių šventoriuose arba miestelių aikštėse, t. y. tuo metu, kai juos gali išklausti daugiausia žmonių¹². Tuoj po to buvo rekomenduojama, remiant kaimo žmonėms, pereiti prie nutarimų vykdymo – nuginkluoti vietinę policiją, išrinkti naujas valsčių valdybas, teisėjus, pašalinti lietuviškai nemokančius mokytojus rusus, išrinkti naujus mokytojus lietuvius ir t. t. Suvažiavimo dalyvių gausumas buvo tarsi garantija, kad šių rekomendacijų bus laikomasi.

Realybė pranoko lūkesčius. Daug kur neteko laukti 1905.XI.27 (XII.10). Visa Lietuva laukė su nutarimais grįžtančių Suvažiavimo

⁷ *D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, p. 90.

⁸ J. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, p. 233.

⁹ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 9, p. 270; P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, LLTI RS, f. 11-133, l. 106.

¹⁰ A. B. Игнатъев, *С. Ю. Бумте – дипломат*, с. 259–263.

¹¹ J. Jurginis, *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*, p. 116–132.

¹² J. Gabrys, „Didžiojo Vilniaus Seimo rytojus“, op. cit., p. 270.

dalyvių. Vietomis žmonės mingavo dar 1905.XI.21–22(XII.4–5)¹³, t. y. Suvažiavimo dienomis. O Suvažiavimo nutarimai pradėti skleisti jau 1905.XI.23(XII.6)¹⁴. Tada įvyko ir pirmieji mingai bei demonstracijos po Suvažiavimo. Aktyviai veikė LSDP, LVS, iš dalies – LDP ir krikščionys demokratai (apie tai žr. žemiau). Suvažiavimo nutarimų paplitimas buvo tiesiogiai proporcingas atstovavimui atskiriems Lietuvos regionams, t. y. daugiausia paplito Aukštaitijoje, Žemaitijoje, didesnėje Užnemunės dalyje ir Vilniaus gubernijos Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskrityse, kur kas mažiau – kitose Vilniaus gub. apskrityse ir Suvalkų gub. Seinų bei Suvalkų apskrityse.

Didžiulį vaidmenį skleidžiant Suvažiavimo nutarimus, Lietuvos autonomijos idėją ir apskritai tautines-revoliucines nuotaikas suvaidino „Vilniaus žinios“, iš dalies ir „Lietuvos ūkininkas“. Pastarojo poveikis buvo menkesnis, nes tai buvo savaitraštis, be to, pirmasis jo numeris, išleistas tik 1905.XII.1(14), Lietuvoje pasklido jau po 1905.XII.5(19). 1905 m. lapkričio mėn. pab.–gruodžio mėn. pasirodžiusios publikacijos darė įtakos revoliucinei nuotakai ir pertvarkymams Lietuvos kaime.

Svarbiausi pertvarkymai Lietuvos kaime įvyko per dvi savaites po Suvažiavimo, t. y. 1905.XI.23–XII.6(XII.6–19)¹⁵. Senos vietinės valdžios pakeitimo nauja scenarijus buvo daugmaž vienodas: supažindinus vietinius gyventojus su Suvažiavimo nutarimais, buvo pašalinama senoji valsčiaus valdyba bei renkama nauja, išrenkamas naujas trečiųjų teismas ir įvykdomi pertvarkymai pradinėse mokyklose (t. y. arba išvejamieji mokytojus rusus, nesutikusius mokyti lietuviškai, ir uždaramieji mokyklas, arba pakeičiamieji mokytojus rusus lietuviais, kurie turėjo pradinėse mokyklose įvesti lietuvių kalbą kaip dėstomąją). Šiuos esminius pertvarkymus lydėjo ir kiti, įtvirtinantys naujosios valdžios funkcionavimą: nu-ginkluojami policininkai (atimami ginklai ir iš eigulių bei pavienių dvarininkų), o vietoj jų sudarinėjami valstiečių milicijos bei savigynos būriai, apmokoma naudotis ginklais, gaudomi ir neretai likviduojami šnipai bei provokatoriai, renkamos aukos ginklams įsigyti ir apskritai – revoliucijai; varomi lauk caro valdžios šalininkai, naikinami senųjų valsčių valdybų raštai, naikinami arba uždarinėjami degtinės monopoliai (dažnai pasisavinant jų kasas „revoliucijos reikalams“), nevykdomi caro valdžios įsakymai, nustota mokėti mokesčius, gadinamos telefono linijos, pašto transportas, naikinamos pastotės valdininkams vežioti, uždraudžiama pašto vežikams duoti arklus policininkams bei žandarams, savavališkai kertamas miškas, ganomi gyvuliai dvarininkų žemėse ir t. t.¹⁶

Pažymėtina tokia įvykių Lietuvos kaime dinamika. 1905.XI.23–26(XII.6–9) mitingai ir demonstracijos dar nebuvo masiniai, o naujos valsčių valdybos rinktos dar rečiau. Daugiausia mitingų bei demonstracijų įvyko 1905.XI.27(XII.10), t. y. sekmadienį. Juos lydėjo masinis valsčių valdybų perrinkimas, pradinių mokyklų demokratizavimas 1905.XI.28–XII.3(XII.11–16). Tas pats įvyko ir po kito sekmadienio – 1905.XII.4(17). Ten, kur valsčių valdybos dar nebuvo perrinktos, tai padaryta 1905.XII.5–6(18–19)¹⁷. Po 1905.XII.6(19) savavališkų veiksmų sumažėjo: ten, kur vietinė valdžia buvo pakeista, ji sėkmingai funkcionavo, o kai kur valdybos iš viso nebuvo keičiamos, senosioms sutikus vykdyti Lietuvių suvažiavimo ir LVS nutarimus.

1905.XI.23–XII.6(XII.6–19) įvyko 88 mitingai ir demonstracijos. Tai sudaro absoliučią daugumą po Suvažiavimo įvykusių mitingų bei demonstracijų ir 36% visų, įvykusių per 1905–1906 metus; pagal regionus: Aukštaitijoje – 36 (tai 31% mitingų, įvykusių 1905–1906 m.), Žemaitijoje – 33 (49%), Suvalkijoje – 15 (27%), trijose Vilniaus gubernijos apskrityse (Švenčionių, Trakų ir Vilniaus) – 10 (40%). Tuo pat metu pakeistos arba uždarytos 72 valsčių valdybos (t. y. 54% visų uždarytų valsčių valdybų 1905–1906 metais); pagal regionus: Aukštaitijoje – 26 (42%), Žemaitijoje – 22 (70%), Suvalkijoje – 21 (68%), trijose Vilniaus gub. apskrityse – 4 (36%). 1905–1906 m. iš viso užfiksuotos 206 mokyklos, kuriose buvo vykdomi demokratiniai pertvarkymai, iš to skaičiaus 109 mokyklose šie pertvarkymai įvykdyti 1905.XI.23–XII.6(XII.6–19), t. y. 53%; pagal regionus: Aukštaitijoje – 52 (55% visų atvejų), Žemaitijoje – 17 (42,5%), Suvalkijoje – 33 (58%), trijose Vilniaus gub. apskrityse – 7 (54%)¹⁸.

¹³ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 222–225, 227; E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 296, 299.

¹⁴ Žr. 13 išnašą.

¹⁵ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 222–237. Taip pat remiamasi ten nurodyta literatūra.

¹⁶ /A. Janulaitis/, „Metinės lietuvių suvažiavimo Vilniuje sukaktuvės“, op. cit.; V. Kapsukas, *Raštai*, t. 2, p. 386–423 (Korespondencijos); L. Gira, „Didžiojo Vilniaus Seimo reikšmė ir uždaviniai“, *Lietuvos aidas*, 1918.III.29, nr. 39; A. D. /D. Alseika/, „1905 metų Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 92–93; J. Gabrys, „Didžiojo Vilniaus Seimo rytojūs“, op. cit., p. 270; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 176–178; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 104–105; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 93–116.

¹⁷ Žr. 15 išnašą.

¹⁸ Žr. 15 išnašą.

Kyla klausimas, kuo skyrėsi revoliuciniai veiksmai Lietuvos kaime iki Suvažiavimo ir po jo. Pirmiausia, iki Suvažiavimo buvo organizuojamos valsčių sueigos, mitingai bei demonstracijos, kurių metu buvo renkami atstovai į Lietuvių suvažiavimą. Senosios valsčių valdybos buvo pašalinamos ir perrenkamos daug rečiau negu po Suvažiavimo, t. y. tai buvo dažnas, bet ne masinis reiškinys. Be to, tai vykdavo dažniausiai tada, kai senosios valdybos trukdydavo rinkti atstovus, pertvarkyti mokyklas bei teismus. Tiesa, neretai valsčių sueigose buvo nutariama, kad iki seimo sušaukimo Vilniuje valstiečiai „valdysis patys“¹⁹. Kitas dalykas – iki Lietuvių suvažiavimo pertvarkymai valsčiuose retai vyko organizuotai, t. y. vadovaujant lietuvių politinėms partijoms, o dar rečiau – ginkluota jėga. Taigi esminis skirtumas tarp pertvarkymų Lietuvos kaime iki Lietuvių suvažiavimo ir po jo buvo tas, kad po Suvažiavimo vietinių valdžios organų pertvarkymas tapo organizuotas (nes veikė pagal Suvažiavimo nutarimus) ir masinis (apėmė visą Lietuvą).

Svarbiausi naujos valdžios organizatoriai buvo *valsčių komitetai* arba *valsčių valdybos* (kai kur jie buvo vadinami *revoliuciniais komitetais*), kurie atlikdavo valsčių valdymo funkcijas: tvarkė einamuosius reikalus, organizavo trečiųjų teismus, kūrė naujas mokyklas, kontroliavo milicijos bei savigynos būrius, prižiūrėjo, kad nebūtų mokami mokesčiai, kertami miškai²⁰. Valsčių komitetus rinko patys kaimo žmonės, todėl jais buvo visiškai pasitikima. Į komitetus buvo išrenkama 3, 5, 6, net ir 10 narių. Į juos dažniausiai įeidavo kaimo darbininkų, mažžemių, vidutinių, turtingųjų valstiečių ir netgi dvarininkų atstovai²¹. Be to, kaimo žmonės vietinės valdžios pakeitimą suprato kaip svarbiausią Lietuvių suvažiavimo reikalavimą ir šią valdžią traktavo kaip savą, „lietuvišką“. Netgi įsivyravo nuomonė, kad caro valdžia nebeteko galios. Absoliuti valstietijos dauguma Lietuvių suvažiavimo nutarimus priėmė kaip moralinį imperatyvą ir galvojo, kad Vilniuje arba jau veikia autonominės Lietuvos valdžios organai, arba baigiami kurti, ir jie, valstiečiai, prisideda prie šio proceso. Iš tikrųjų vietinė caro valdžia tikrai atsitraukė į apskričių ir gubernijų centrus. Išvyti policininkai apsistojo apskričių centruose²². Buvo telkiamos jėgos ir laukiama nurodymų iš besikonsultuojančio su centrine imperijos valdžia Vilniaus generalgubernatoriaus. Tačiau jau pats faktas, kad beveik pusę Lietuvos valsčių kontroliavo naujai išrinkti valsčių komitetai*, kėlė didžiulę vietinės administracijos baimę. Juolab kad panaši padėtis buvo ir tuose valsčiuose, kur valsčių valdybos nebuvo pakeistos. Anot caro valdžios pareigūnų, aiškėjo, kad „pradedama kurtis Lietuvos Respublika“²³.

Pertvarkymų kaime metu daugelis valsčių visuotiniuose susirinkimuose priėmė savo nutarimus. Šie nutarimai labai panašūs į Lietuvos suvažiavimą atsivežtus pavienių valsčių nutarimus. Didžiausias dėmesys sutelkiamas į ekonominius bei kultūrinius reikalavimus ir į vietinės savivaldos funkcionavimo garantijas**. Taip pat reikalaujama Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje. Tačiau būta ir nepatenkintų Lietuvos suvažiavimo bei LVS nutarimais. Pavyzdžiui, Skapiškio vls. valstiečiai skundėsi, kad Suvažiavimo nutarimai „yra neaiškūs, nėra atsakymų ant labiaus skaudžių mūsų reikalų, t. y. žemės klausimas, darbininkų klausimas, nėra atsakymo, koks turi but valsčiaus surėdymas, budai kovos su senąja tvarka yra nepilni“***²⁴.

Išskirtinis lietuvių tautinio revoliucinio judėjimo bruožas, kuris labai disonavo su revoliuciniais veiksmais, pavyzdžiui, Latvijoje, Estijoje ar Užkaukazėje buvo tai, kad Lietuvos kaime susilaikyta nuo griežčiausių priemonių. Nebuvo naikinimo akcijų (išskyrus degtinės monopolijų daužymą), nedeginti dvarai, netgi su caro valdininkais buvo elgiamasi pakankamai korektiškai. Judėjimas neįgavo tokio stichiško pobūdžio, kaip minėtuose kraštuose. Kodėl? Pirmiausia Lietuvos kaime nebuvo tokio socialinio antagonizmo, kaip Latvijoje ar Estijoje, be to prisiminkime, jog lietuvių suvažiavimo metu buvo ne kartą reikalaujama nedeginti

¹⁹ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 96–98.

²⁰ Žinios iš Lietuvos, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.15(28), nr. 2, p. 29; *?!*, Žinios iš Lietuvos, *Darbininkų balsas*, 1906, nr. 3, p. 90–93; „Kas darosi mūsų miestuose ir sodžiuose“, *Darbininkas*, 1906, nr. 6, p. 171–173; M. A. *?!*, Vaizdai iš 1905 m. revoliucijos Mažeikių apylinkė, *Rytas*, 1935.XII.27, nr. 295; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 104–106 ir kt. veik.

²¹ Žr. 20 išnašą.

²² A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 107.

*Iš viso Lietuvoje (etnografinėmis ribomis) buvo pakeista arba uždaryta 125 iš 280 valsčių valdybų (t.y. 44 %). Tačiau kai kuriuose regionuose šis procentas buvo daug didesnis, nes Seinų, Suvalkų, Trakų, Švenčionių ir Vilniaus apskrityse senosios valdžios pakeitimo atvejų užregistruota labai mažai (žr. A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 109).

**Kai kurios valsčių savivaldos (arba vadinamosios „respublikos“), kaip Utenos, Čipėnų, Girsudų, Alsėdžių ir kt., išsilaikė net porą mėnesių ir tik po pakartotinių baudžiamųjų akcijų nustojo egzistavusios.

²³ K. *?!*, „Baudžiamieji būriai“, *Socialdemokratas*, 1925.XII.3, nr. 47.

***Naujosios valdžios kūrimui Skapiškyje vadovavo LSDP, todėl tikėtina, kad šį Skapiškio valstiečių pareiškimą inspiravo socialdemokratai.

²⁴ Nutarimai Skapiškio valsčionių, susirinkusiųjų 28 lapkričio skaitliuje apie 1000 žmonių be skirtumo tautos, tikėjimo, luomos, klasos ir lyties, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 11/12, p. 394.

dvarų. Tas pats užfiksuota LVS ir LSDP nutarimuose. Tačiau kita svarbi priežastis – daugumai akcijų Lietuvos kaime vadovavo lietuviškų partijų atstovai arba Suvažiavimo delegatai, kitur – netgi patys dvarininkai.

Politinės partijos po Lietuvių suvažiavimo. Visi po Lietuvių suvažiavimo įvykę Lietuvos kaimo pertvarkymai, be abejonės, nebūtų įmanomi, tiesiogiai nedalyvaujant lietuvių politinėms partijoms ir grupuotėms. Pati neaktyviausia buvo TLDP, apsiribojusi nutarimų platinimu Vilniuje. Tik iš dalies prie Suvažiavimo nutarimų vykdymo prisidėjo ir krikščionys demokratai. Skleidžiant nutarimus ir pradėdant juos vykdyti, daugiausia pasidarbavo LSDP bei LVS, iš dalies LMS ir LDP²⁵. LSDP buvo vienintelė partija, turėjusi organizacijas kaime (LVS dar tik kūrė savo organizacijų tinklą), tačiau irgi ne visoje Lietuvoje²⁶. Didžiausią įtaką LSDP turėjo Ukmergės, Šiaulių, Telšių apskrityse ir Užnemunėje, kiek mažesnę – Panevėžio ir Zarasų apskrityse. Platus organizacijų tinklas stiprino vadovaujantį LSDP vaidmenį kuriant naują vietinę valdžią. Neretai LSDP ir LVS veikė kartu netgi tuose pačiuose valsčiuose, bendrai vadovavo mitingams bei demonstracijoms, kūrė naujus vietinius valdžios organus.

Tačiau LSDP veikla po Suvažiavimo buvo specifinė. Socialdemokratai, vykdydami pertvarkymus kaime, vadovavosi ne tiek Lietuvių suvažiavimo, kiek LSDP 1905.XI.23(XII.6) susirinkimo rezoliucijomis, taip pat kitais savo partijos programiniais dokumentais. Suvažiavimo nutarimai buvo laikomi nepakankamai radikaliais, nors jie taip pat buvo partijos agitatorių arsenale. Revoliucinį pakilimą 1905 m. pab. LSDP irgi aiškino ne tiek Lietuvių suvažiavimo nutarimų įtaka, kiek situacijos paastrėjimu visoje Rusijos imperijoje. LSDP tai buvo principinis dalykas, nes pripažinus Suvažiavimo prioritetą, būtų tekę sumenkinti savo vaidmenį. Juk buvo žinoma, kad organizuojant Suvažiavimą ir jo metu LSDP pirmuoju atveju nenorėjo, o antruoju – nesugrėbė užimti lyderio pozicijų. Tiesa, truputį vėliau partijos vadovai pripažino didžiulę Lietuvių suvažiavimo reikšmę Lietuvos kaimui.

Kita LSDP veiklos pusė – ginkluotos akcijos, nukreiptos prieš vietinę caro valdžią²⁷. Senujų valsčių valdybų bei mokyklų uždarymas, naujų kūrėjų, degtinės monopolijų uždarymas arba daužymas paprastai vykdavo padedant nedideliems ginkluotiems būriams, kuriems dažniausiai vadovavo LSDP nariai arba šalininkai, kiek rečiau – LVS atstovai.

Taigi, be LSDP, kaime aktyviai veikė ir LVS. Svarbiausias LVS koordinatorius buvo viena iš LDP lyderių – F. Bortkevičienė. LVS derino savo veiksmus su LDP. Kitas dalykas – LVS, skleisdama Suvažiavimo nutarimus, kartu sprendė ir savo partinius uždavinius: LVS atstovams važinėjant po Lietuvą ir agituojant už naująją vietinę valdžią, kartu buvo kuriami LVS skyriai. LVS aktyvas nebuvo toks gausus ir patyręs, kaip LSDP, tačiau nuolat palaikė ryšius tarp partijų centrų Vilniuje ir provincijos*. Tai padėjo skleisti naujausią literatūrą („Lietuvos ūkininkas“, „Vilniaus žinios“, LVS, LDP, LSDP, LMS atsišaukimai). Aktyvūs provincijos ir centro tarpininkai buvo E. Galvanauskas, P. Ruseckas, J. Gabrys. Jie, kaip ir kiti LVS nariai – D. Alseika, P. Butkus, Pr. Paršaitis, A. Paršaitis, M. Strimaitis dalyvavo ir konkrečiuose akcijose²⁸. LVS priklausė ir nuopelnas platinant Lietuvių suvažiavimo nutarimus gudų bei lenkų kalbomis (jų prašė po Suvažiavimo į Vilnių atvykę gudų delegatai iš Vilniaus ir Gardino gubernijų)²⁹. Vis dėlto LVS veikla buvo kiek menkesnė negu LSDP. Kita vertus, sumažėjo jo priklausomybė nuo LDP.

LDP po Suvažiavimo užsiėmė daugiau idėjinio vadovavimu, t. y. sutelkė didžiausias jėgas savo organui – „Lietuvos ūkininkui“ – leisti rūpintis atsišaukimų rengimu ir platinimu ir t. t. Gana reikšmingas LDP žingsnis buvo siekimas patraukti į lietuvių nacionalinio judėjimo pusę

²⁵О лицах, принадлежащих в тайных организациях, Lietuvos VIA, f. 930, ap. 1, b. 1042; Taip pat b. 217, 218, 268, 276, 295, 305, 306, 328 ir t. t.; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, *Kultūra*, 1930, nr. 12, p. 622–623; Viktoras ?/, „1905 metai ir Lietuvos socialdemokratų partija“, op. cit.; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos. 1905–1914*, p. 32–38; L. D. P-jos apskaita, duotoji Amerikos „Revoliucijos šelpimo komitetui“, *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 132–133; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 177–178 ir kt. veik.

²⁶V. Kapsukas, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, *Raštai*, t. 10, p. 220, 222; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 59.

²⁷E. Galvanauskas, „Iš Didžiojo Vilniaus Seimo atsiminimų“, *Lietuva*, 1926. I. 2, nr. 1; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, op. cit., p. 623; K. A. Matulaitis, „Sukilimas Sūduvoje 1905–1906 metais“, op. cit., p. 269.

*Pasak liudininkų, Vilniuje, F. Bortkevičienės bute, buvo ginklų sandėlis. Ginklus LVS agitatoriai gaudavę prieš išvykdami į provinciją (žr. P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, LLTI RS, f. 11-133, l. 106; Z. Toliušis, „Felicitija Bortkevičienė“, MAB RS, f. 29-1223, l. 11).

²⁸F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit.; P. Ruseckas, „Iš mano darbų „Lietuvos ūkininke“, *Lietuvos ūkininkas*, 1930.XII.4, nr. 49; Z. Toliušis, „Felicitija Bortkevičienė“, MAB RS, f. 29-1223, l. 11; P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, op. cit., p. 106.

²⁹J. Gabrys, „Didžiojo Vilniaus Seimo rytojus“, op. cit., p. 270.

Lietuvos dvarininkus³⁰. Be to, LDP finansavo ir iš dalies kontroliavo LVS akcijas Lietuvos kaime, taip pat pati organizavo keliolika mitingų Suvalkų gubernijoje ir Panevėžio, Ukmergės bei Trakų apskrityse³¹. Kur kas aktyviau valsčiuose veikė LMS, turėjusi konkretų tikslą – pertvarkyti pradžios mokyklas. Tačiau LMS savo veiksmus būtinai turėjo derinti su LSDP, LVS ir LDP. Kadangi valsčiaus valdybų perrinkimas bei pradžios mokyklų pertvarkymas dažniausiai vyko kartu, LMS turėjo tiesiogiai dalyvauti ir kitose, neretai ginkluotose akcijose³². Taigi LMS dalyvavimas kaimo pertvarkymo darbe buvo neatsiejama revoliucinių veiksmų dalis. LMS reikalavimus palaikė ir „Vilniaus žinios“, reguliariai spausdindamos medžiagą tiek apie LMS veiklą, tiek ir apskritai apie Lietuvos mokyklos uždavinius³³.

Po Suvažiavimo gana dviprasmiškoje padėtyje atsidūrė krikščionys demokratai. Pirma, galvota toliau konsoliduoti visų trijų vyskupijų jėgas, ir nepaisant dvasinės vyresnybės priešinimosi, kurti krikščionių demokratų partiją. Ir, antra, siekiant išlaikyti po Suvažiavimo pakilusį dvasininkijos autoritetą, reikėjo prisidėti prie Lietuvių suvažiavimo nutarimų įtvirtinimo.

Dvasininkija bandė išspręsti abu uždavinius. Deja, pastangos pa- baigti organizuoti partiją baigėsi nesėkmingai³⁴. Tačiau pradėjus įgyvendinti Suvažiavimo nutarimus, jaunoji dvasininkijos karta veikė aktyviai: dalyvavo mitinguose ir demonstracijose, o kartais net jiems vadovavo, skleidė Suvažiavimo nutarimus (netgi iš sakyklos), prisidėdavo prie vietinės valdžios pakeitimo. Apie tai kalbama atsiminimuose³⁵ ir vietinės caro administracijos raportuose³⁶. Žemaičių vyskupui M. Paliulioniui ne kartą teko užstoti „prasikaltusius“ kunigus prieš vietinius caro pareigūnus. Įgyvendinant Suvažiavimo nutarimus, ypač pasižymėjo Žemaičių vyskupijos kunigai: P. Vilūnas (Salantai), A. Eidimtas* (Alsėdžiai), /?/ Venckevičius ir F. Kemešis (Mažeikiai), P. Vizbaras (Šiaulių aps.), /?/ Kuprevičius (Plungė), /?/ Šnapštys (Akmenė), /?/ Rekašius (Klavėnai, Telšių aps.), /?/ Paliukas (Zarasų aps.), P. Korzonas (Panevėžys), J. Genys (Ramygala), /?/ Grivūnas (Linkuva), /?/ Jakuška (Telšių aps.), /?/ Laumianskis (Telšiai), F. Lialis (Panevėžio aps.), J. Tumas (Vadaktai) ir kt.³⁷ Be abejo, caro valdžiai toks dvasininkijos suaktyvėjimas buvo netikėtas ir labai neparankus. Lietuvių dvasininkijai buvo numatytas liaudies ramintojų bei kovotojų prieš polonizaciją vaidmuo. Todėl neuostabu, kad šiek tiek vėliau – gruodžio mėn. viduryje ir antrojeje pusėje vietinė caro valdžia ypač spaudė vyskupą M. Paliulionį, norėdama per jį nuraminti lietuvių dvasininkiją³⁸. Iš esmės tai pavyko padaryti.

Iškirtina kun. J. Tumo veikla tiek kuriant LKDP kuopą Vadaktuose, tiek ir mobilizuojant valstietiją Lietuvių suvažiavimo nutarimams vykdyti. Kitas J. Tumo veiklos aspektas – tai dvarininkų pasitelkimas sprendžiant konkrečias ekonomines problemas³⁹. Kartu tai buvo pi-lietinės konsolidacijos pavyzdys, kai valstietijos, dvasininkijos ir dvari-ninkijos jėgos telkiamos naujos vietinės valdžios kūrimo bei apskritai tautinio judėjimo uždaviniams įgyvendinti.

Vis dėlto tokie atvejai, kaip J. Tumo ar A. Eidimto veikla, buvo pa-vieniai. Dvasininkijos veiksmai nebuvo organizuoti, tik kai kur jie su-gėbėjo telkti visuomenę. Faktiškai dvasininkija negalėjo kontroliuoti kaime vykstančio tautinio revoliucinio judėjimo. Ir apskritai Lietuvos kaime aktyvios dvasininkų veiklos periodas buvo labai trumpas – 2–3 savaitės.

³⁰ Zodelis į Lietuvos dvarininkus (LDP atsišaukimas), *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 121.

³¹ L. D. P-jos apskaita, duotoji Amerikos „Revolucijos šelpimo komitetui“, op. cit., p. 132–133; Už lietuviybę, MAB RS, f. 12-3078, l. 151; Z. Toliušis, „Felicija Bortkevičienė“, op. cit., l. 11; P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, op. cit., l. 106.

³² S. Bukevičius, „1905 metų įvykiai Lietuvoje. Veiverių seminarijos mokinių streikas“, *Lietuvos žinios*, 1931. I. 10, nr. 7; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos. 1905–1914*, p. 32–35; J. Kudirka, *Veiverių mokytojų seminarija (1866–1918)*, V., 1970, p. 52–55.

³³ Žr. *Vilniaus žinios*, 1905 m. nr. 282, 291, 297, 298, 299; 1906 m. nr. 1, 2, 5, 12 ir kt.

³⁴ A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905–1907 m.)“, op. cit., p. 153–155, 157, 161; R. Laukaitytė, „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais“, op. cit., p. 38–39.

³⁵ D. /?/, „Kunigų rolė 1905 m. lietuvių judėjime“, *Lietuvos žinios*, 1925.XII.6, nr. 276; K. Gervinskis, „Iš 1905 metų atsiminimų“, *Lietuvos žinios*, 1930.XII.31, nr. 296; K. Gylys, „Kodėl sugriuvo Rusijos carizmas“, *Lietuvos žinios*, 1931.III.25, nr. 68; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 21; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 177.

³⁶ Политический обзор по Ковенской губернии за 1905 год, ЦГАОР, Москва, ф. 102. Делопроизводство 3, оп. 106, 1906 г., д. 1, л. 459; Сведения помощников начальника Ковенского губернского жандармского управления начальнику этого управления о националистической деятельности ксендзов и других лиц, Lietuvos VIA, f. 1227, ap. 1, b. 338, l. 4, 5, 7–9, 11–12, 16–17, 20–22, 28, 46, 48 ir kt., b. 235, l. 1–4; Об участии римско-католического духовенства в литовском национальном движении, Lietuvos VIA, f. 378, b. 5, ap. 113, 1905, b. 382, l. 1–6, 16, 18–19, 34–38, 42, 44–46, 57, 59, 64, 76.

*Kun. A.Eidimtas inspiravo didžiulės Alsėdžių vls. delegacijos organizavimą į Lietuvių suvažiavimą. Grįžusi iš Vilniaus delegacija iš karto apsilankė pas jį, kur buvo aptartas tolesnės veiklos planas. Kun. Eidimtui pavyko sutelkti valstiečius bei dvarininkus sėkmingiems pertvarkymams Alsėdžių ir netgi aplinkiniuose valsčiuose.

³⁷ Žr. 36 išnašą.

³⁸ Об участии римско-католического духовенства..., l. 34–38.

³⁹ J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmai“, op. cit., p. 265–266.

Kaimo pertvarkymo akcijose dalyvavo visi kaimo gyventojai: kaimo darbininkai, mažžemiai, vidutiniai ir stambieji ūkininkai. Vėliau, prasidėjus represijoms, stambiųjų ūkininkų aktyvumas pastebimai sumažėjo. Tačiau dar viena judėjimo kaime ypatybė – į jį įsijungė nemažai Lietuvos dvarininkų. Turime galvoje ne tik dvarininkus-bajorus, jau anksčiau įsitraukusius į lietuvių nacionalinį judėjimą (Vl. Putvinskis, V. Zubovas, K. Okuličius, J. Okuličienė, D. Malinauskas, G. Petkevičaitė-Bitė, M. Šveikauskienė, G. Sapkauskaitė (Sapkowska), J. Daujotas (Dowiat), V. Urbonavičius, P. Matulionis, T. Kašuba, St. Narutavičius ir kt. Konkrečiose politinėse akcijose kaime dalyvavo, o kartais netgi joms vadovavo Žemaitijos dvarininkai: jau minėtas St. Narutavičius, J. Narutavičius, Nartavičius (Nortowicz), /?/ Jankovskis (Jankowski), /?/ Gadoonas, /?/ Andžejevskis (Andrzejewski), /?/ Sedkauskas (Sedkowski), /?/ Hušča (Huszcz), /?/ Opulskis (Opulski), /?/ Kognovickis (Kognowicki), J. Sirutavičius (Sirutowicz), grafai /?/ Zabiela ir /?/ Kamarauskis (Kamarowski), J. Gudavičius (Gudowicz), K. Naruševičius (Naruszewicz), Prekeris (Preker), St. Landsbergytė (Landsberg), V. Budrikis (Budrik), A. Lenkauskis (Lenkowski), A. Čižas ir kt.; Aukštaitijoje aktyvūs buvo J. Snarskis, /?/ Raciborskis (Raciborski), /?/ Stauskis, K. Vancevičius (Wancewicz), St. Laurinavičius (Lawrinowicz)* ir kt.⁴⁰ Tokį Žemaitijos dvarininkų aktyvumą galima paaiškinti Žemaitijoje užsikonservavusiomis gilesnėmis Lietuvos valstybingumo tradicijomis, žemaičių bajorijos, paveldėjusios ypatingos etnopolitinės bendrijos bruožus, specifika, mažesniu kultūrinės polonizacijos lygiu⁴¹.

Dvarininkų vadovaujamuose mitinguose buvo kviečiama ginklu priešintis caro valdžiai, toliau kurti naujus vietinės valdžios organus, įvesti pradinėse mokyklose gimtąją kalbą, jungtis valstiečiams ir dvarininkams kovai už Lietuvos autonomiją. Kai kur valstiečiai į tokią dvarininkų propagandą žiūrėjo su nepasitikėjimu, tačiau dažniausiai jiems pritarė. Tiesa, kartais buvo agituojama už Lietuvos savivaldą Lenkijos autonomijos sudėtyje. Neretai įtikinėta, kad rusų carą greit pakeis lenkų (Mosėdis, Dabikinė) arba lietuvių (Kelmė, Zarasai) karalius⁴². Nors iš esmės vyravo Lietuvos autonomijos reikalavimai, tačiau minėti pareiškimai liudija ir apie dvarininkijos politinės konsolidacijos (ar unijos) su Lenkija siekius. Šie Žemaitijos dvarininkų veiksmai galėjo būti susiję su Kauno žemės ūkio draugijos veikla (Kamarauskis, Kognovickis, Zabiela buvo aktyvūs jos nariai). Beje, aptarti Lietuvos dvarininkų veiksmai nebuvo nulemti kokių nors politinių akcijų Lenkijoje. Matyt, tai galima paaiškinti tiek lietuvių suvažiavimo nutarimų ir apskritai tautinio

revoliucinio judėjimo įtaka, tiek ir Lietuvos lenkų bei lenkiškai kalbančių lietuvių politizavimusi. Tokia valstiečių bei dvarininkų konsolidacijos kovai už Lietuvos autonomiją galimybė kėlė didžiulę caro valdžios baimę. Tiesa, didesnė dvarininkijos dalis po Lietuvių suvažiavimo ir toliau liko neutrali lietuvių nacionalinio judėjimo atžvilgiu. Be to, nereikia užmiršti, kad valstiečių akcijas prieš caro valdžią dvarininkija palaikė ir iš tradicinio priešiško Rusijai, kaip suverenių Lenkijos ir Lietuvos teisių uzurpatorei.

Apibendrinant revoliucinius veiksmus 1905.XI.23–XII.6(XII.6–19), reikėtų atkreipti dėmesį, kad Lietuvos kaime įvairios politinės grupotės (LSDP, LVS, LDP, LMS) palaikė ryšius ir tarpusavyje nekonfliktavo. Nors akcijos Lietuvos valsčiuose buvo organizuotas, būta ir stichiškumo apraiškų. Pirmiausia, partijų centrai detaliam neplanavo vietinės valdžios pertvarkymo. Atskirų politinių grupuočių atstovai savo veiksmus pradėdavo koordinuoti jau vykstant mitingams, demonstracijoms ar valsčių susirinkimams. Be to, neretai politinės akcijos vykdavo nedalyvaujant partiniams agitatoriams, o valstiečiai savo nuožiūra vadovavosi Lietuvių suvažiavimo, LVS ar LSDP nutarimais.

Palankus tautinės revoliucijos plėtojimasis galėjo keisti politinių partijų požiūrį į koordinacinio centro sudarymo galimybę. Tačiau tos dvi sėkmingos veiklos savaitės po Suvažiavimo pareikalavo daug jėgų. Be to, ryšiai su Lietuvos kaimu buvo neoperatyvūs, nes nebuvo normalaus susiekimo, ypač prasidėjus represijoms. Duomenys apie vykstančius pertvarkymus vėlavo. Aktyviausias veiklos periodas, kaip minėta, buvo 1905.XI.27–XII.6(XII.10–19) ir, tik jam pasibaigus, dar po kelių dienų,

*Vienam J. Tumui Vadaktų apylinkėse pavyko suagituoti dvarininkus M. Zavadskį, A. Butrimą, N. Butrimą, E. Kasakauskaitę, K. Puziną, A.Tauginą, K. Bistramą, V. Eidrigėvičių, J. Bytautą (žr. J. Tumas, „Lietuvių Krikščionių Demokratų veiksmas“, *Draugija*, 1907, nr. 3, p. 265–266).

⁴⁰Об участии римско-католического духовенства..., l. 14–15, 22–24, 26, 59–61; По заявлению Казакайтиса, ЦГАОР, Москва, ф. 124, М. Ю. оп. 49 /1911 г., д. 491, л. 3–4, 6; О Станислове Гудовиче, ibidem, ф. 124, М. Ю. оп. 48, д. 643, л. I-5A; Taip pat žr.: Lietuvos VIA, f. 1227, ap. 1, b. 185, 202, 203, 212, 235, 242, 249, 258. (bajorų S. Landsbergaitės, St. Narutavičiaus, K. Naruševičiaus, Lenkauskio, J. Sirutavičiaus, St. Laurinavičiaus, K. Vancevičiaus ir kt. bylos); Žinios iš Lietuvos, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.III.2(15), nr. 11, p. 148; M. A. ?/, „Vaizdai iš 1905 m. revoliucijos Mažeikių apylinkė“, op. cit.; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 71, 198.

⁴¹E. Aleksandravičius, „Atgimimo istorijos slenksčiai“, in *LAIS*, t. 4, p. 246–247.

⁴²Об участии римско-католического духовенства..., l. 23, 57, 64–65; Дело по обвинению Ивана Якимчуся и других, Lietuvos VIA, f. 1227, ap. 1, b. 244, l. 2.

buvo galima konstatuoti apie sėkmingus pertvarkymus Lietuvos valsčiuose. Kaip tik tuo metu, kai išaiškėjo, kad sukilimas Maskvoje neturi galimybių laimėti, buvo paskelbtas naujasis rinkimų į Valstybės dūmą įstatymas (1905.XII.11(24)). Caro valdžia pradėjo represijas visoje imperijoje. Prasidėjo jos ir Lietuvoje.

Nagrinėjant Lietuvių suvažiavimo nutarimų vykdymą, į akis krinta, kad ne visi nutarimų punktai vykdyti. Jau patys nutarimai buvo lietuvių tautos reikalavimų *minimum* programa. Kitas dalykas, kad ši programa *minimum* dar buvo ir minimaliai realizuojama. Pirmajame nutarimų skyriuje akcentuotas reikalavimas užmegzti glaudžius ryšius su kitomis Rusijos imperijos tautomis nebuvo vykdomas. Kaip ir trečiajame skyriuje, pabrėžtas būtinumas „vienyti visas Lietuvos politiškųjų partijų ir pavienių ypatų pajėgas“⁴³. Be to, kaip prisimename, Suvažiavimo metu buvo išdidžiai atsisakyta adresuoti jo nutarimus centrinei imperijos valdžiai. Po Suvažiavimo autonominės valdžios struktūros Lietuvoje nebuvo kuriamos. Pasitenkinta tik tuo, kad ginkluota jėga buvo pertvarkomi vietinės savivaldos organai. Tai rodo, jog kovos už Lietuvos autonomiją taktika nebuvo lanksti. Taigi lietuvių politinės partijos ir apskritai lietuvių inteligentija, sušaukusi Lietuvių suvažiavimą, turėdama tikslą nubrėžti lietuvių tautos politiką artimiausiam laikotarpiui, nevykdė tų priedermių, kurios Suvažiavimo nutarimuose buvo suformuluotos kaip svarbiausios. Tai buvo galima pateisinti nebent tuo, jog buvo laukiama, kuria linkme keisis politinė situacija imperijos centre, t. y. ar caro valdžia ir toliau nuolaidžiaus nuosaikiėsims liberaliniams sluoksniams bei revoliuciniam judėjimui, ar bus pasukta represijų keliu.

Ar buvo Lietuvoje ginkluotas sukilimas 1905 m. lapkričio mėn. pab.–gruodžio mėn.? Kalbėdami apie pertvarkymus Lietuvos kaime, iki šiol dažniausiai apsiribojome teigdami, jog tai buvo tautinės revoliucijos pakilimas, jos kulminacinis taškas. Ir, manytume, neklydome. Tačiau vykdant Suvažiavimo nutarimus, daug kur buvo pereita prie ginkluotų veiksmų. Todėl kyla klausimas: ar šiuos ginkluotus veiksmus galima kvalifikuoti kaip ginkluotą sukilimą? Tarpukario laikotarpiu jau būta tokių įrodinėjimų (J. Abromaitis, Pr. Mažylis ir kt.)⁴⁴. Kad vyko „sukilimas“ (tiesa, neteigta, kad jis „ginkluotas“), taip pat rašė K. A. Matulaitis ir A. Tyla⁴⁵. Caro valdžia nedrįso lietuvių judėjimą apibūdinti kaip „ginkluotą sukilimą“. Tai buvo vadinama „maištu“, „antivyriausybiniiais veiksmais“, „aktyvia nacionalistine veikla“, nors Zarasų, Ukmergės, Panevėžio, Šiaulių ir kai kurių Užnemunės apskričių caro val-

dininkai pranešinėjo apie „bręstantį sukilimą“⁴⁶. Vis dėlto šiam „bręstantčiam sukilimui“ malšinti prireikė gana nemažų kariuomenės būrių. Ginkluotose akcijose**, kaip minėjome, dalyvavo LSDP, LVS, kartais – LMS atstovai, taip pat valstiečiai ir kaimo darbininkai. Mitingų bei demonstracijų metu buvo organizuojama ginkluota apsauga, pertvarkymai valsčiuose taip pat vyko padedant ginkluotiems būriams. Valsčiuose buvo organizuojami ginkluoti milicijos bei savigynos būriai. Taigi ginkluoti būriai padėjo įtvirtinti naują valdžią ir palaikė tvarką. Kitas dalykas, jog kartais buvo organizuojami dideli ginkluoti būriai, sudaryti iš kelių šimtų žmonių⁴⁷. Jie buvo telkiami prieš juodašimčius, neva pasirodysiančius iš Latvijos pusės. Šie gandai (tiesa, keletas susirėmimų su juodašimčiais įvyko) paskatino suformuoti būtent tokius būrius, prieš tai apmokytus ir ginkluotus ne tik šaunamaisiais ginklais, bet ir dalgiais bei šakėmis. Jų nemažai buvo Lietuvos šiaurėje ir šiaurės rytų dalyje, ypač tarp Žagarės ir Zarasų⁴⁸.

Kitas dalykas, kad šių ginkluotų veiksmų tikslas nebuvo vietinės gubernijų valdžios nuvertimas. Siekta pašalinti tik vietines valsčių valdybas ir taip pamažu priversti caro vyriausybę pripažinti Lietuvos autonomiją su seimu Vilniuje. Aišku, tik tuo atveju, jeigu caro valdžia bus priversta eiti į kompromisą su Rusijos nuosaikiais buržuaziniais sluoksniais. Tai liudija ginkluotų veiksmų nuosaikumą ir menką organizuotumą. Be to, ginkluoti būriai, labai aktyvūs įtvirtinant naują vietinę

⁴³ Pirmojo Lietuvos Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai, op. cit.

⁴⁴ J. Abromaitis, „Atsiminimai iš 1905 metų sukilimo Suvalkijoje“, *Lietuvos žinios*, 1931.VIII.12, nr. 181; F. Zlobickis, „1905 metų sukilimo minėjimas Kupišky“, *Lietuvos žinios*, 1935.VIII.25, nr. 196.

*V. Kapsukas ginkluotų veiksmų Lietuvos kaime nekvalifikavo kaip ginkluoto sukilimo. Didžiausią dėmesį jis skyrė Lietuvos socialdemokratiinių partijų (kartu ir LSDP) agitacijai už ginkluotą sukilimą, akcentuodamas, kad tai tebuvo agitacija, o iš esmės sukilimui nesiruošta (žr. V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *Raštai*, V., 1978, t. 12, p. 561–567).

⁴⁵ K. A. Matulaitis, „Sukilimas Sūduvoje 1905–1906 metais“, op. cit., p. 257–270; A. Tyla, „Anykščiai 1905 m. tautiniame sukilime“, *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose*, V., 1992, p. 141–157.

⁴⁶ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 117.

**Pirmieji nedideli ginkluoti būriai Lietuvoje buvo suorganizuoti dar 1905 m. pavasarį.

⁴⁷ A. D. Kariukas, „Žinios iš Lietuvos“, *Kova*, 1906.III.23, nr. 12; P. Kriukelis, „1905–6 metų įvykiai Lietuvoje“, *Lietuvos žinios*, 1931.II.4, nr. 28; J. Gudas, „1905 metai Alsėdžių padangėj“, *Lietuvos žinios*, 1931.III.12, nr. 57; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 113–116 ir kt. veik.

⁴⁸ Žr. 47 išnašą.

valdžią, menkai pasipriešino prasidėjusiam baudžiamųjų būrių siautėjimui. Pasak K. Griniaus, Lietuvos valsčiuose vyko „mažasis karas“ su caro valdžia ir tikrai „trūko suorganizuotų karinių būrių, kad mažas karas virstų dideliu“⁴⁹. Galėtume papildyti šias K. Griniaus mintis: nebuvo bendrai vadovaujamų mobilių organizuotų ginkluotų būrių, kurie galėtų priešintis reguliariai kariuomenei, atlikti didesnes karines operacijas, o svarbiausia – karinėmis priemonėmis vykdytų strategiškai bei taktiškai motyvuotus uždavinius ir neapsiribotų vien tik vietinės valdžios kontrole. Taigi nebuvo nei centrinės karinės vadovybės, nei parengto ginkluotų veiksmų plano.

Tačiau tai jau buvo politinių partijų prerogatyva. Tik viena LSDP, organizuodama ginkluotą pasipriešinimą, bandė detaliau koordinuoti ginkluotų būrių veiksmus, bet ir jos akcijos apsiribojo vietinės valdžios pakeitimu, t. y. buvo skirtos tikrai revoliuciniam judėjimui plėsti, o ne globaliniams pertvarkymams vykdyti. Tačiau, kaip minėjome, visos partijos, kartu ir LSDP, buvo užėmusios laukimo poziciją.

Taigi susiklostė tokia situacija, kai, vykdant Suvažiavimo nutarimus, buvo natūraliai pereita prie ginkluotų veiksmų, kurių patys nutarimai nedeklaravo. Ši padėtis reikalavo koreguoti kovos prieš carizmą taktiką, tačiau politinės partijos (šiuo atveju – LSDP, LDP ir LVS) į tai faktiškai nereagavo, o tik stengėsi išlaikyti šiokią tokią ginkluotų veiksmų kontrolę. Tiesa, iš dalies ginkluoti veiksmai buvo nulemti bendros tautinės revoliucijos eigos 1905 m. rudenį, taip pat netiesiogiai užprogramuoti Lietuvių suvažiavimo, LVS ir LSDP nutarimuose. Tačiau kitas dalykas, kad ginkluoti veiksmai, prasidėję gana stichiškai, iš esmės apsiribojo valsčiaus ar kelių valsčių ribomis. Todėl galima teigti, kad 1905 m. lapkričio pab.–gruodžio pr. (s. st) ginkluotas sukilimas brendo, bet dėl aukščiau išvardytų priežasčių ginkluoti veiksmai į sukilimą neperaugo.

Ginkluotų būrių aktyvumas išblėso 1906 m. sausio mėn. pab., kai baudžiamieji būriai didesnėje Lietuvos dalyje jau buvo atkūrę senąsias valdžios struktūras. Tiesa, atskiri būriai veikė iki 1906 m. kovo–balandžio mėn.

Tautinės revoliucijos nuslopinimas (1905 m. gruodžio mėn. pab.–1906 m. balandžio mėn.). 1905.XI.23–XII.6(XII.6–19) periodą galima pavadinti naujos vietinės valdžios kūrimo laikotarpiu, o maždaug nuo 1905.XII.7(20) iki XII.20(I.3) vyko vietinės valdžios įtvirtinimas. Tačiau jau gruodžio pirmąjį dešimtadienį prasidėjo baudžiamųjų būrių akcijos, kurios gruodžio mėn. antroje pusėje išplito po visą Lietuvą (apie tai plačiau žr. skyriuje „Caro valdžios požiūris į Lietuvių suvažiavimą. Re-

presijos“). Taigi šie procesai, kol baudžiamosios akcijos dar neišsmarkavo, buvo persipynę. Caro valdžios represijos buvo lemiamas posūkis naikinant tautinės revoliucijos laimėjimus. Neigiamai paveikė, ypač nuosaikiuosius lietuvių visuomenės sluoksnius, ir Valstybės dūmos, kaip tariamai demokratinio organo, turinčio įtvirtinti demokratinis pertvarkymus, populiarinimas. Pirmieji šiems pokyčiams nesugebėjo atsispirti tautiniai demokratai ir krikščionys demokratai. Pastaruosius, beje, dar spaudė dvasinė vyresnybė. Tautinių demokratų laikraštis „Vilniaus žinios“ gruodžio mėn. antroje pusėje tapo pastebimai nuosaikesnis. Tiesa, jau netrukus po Suvažiavimo jie pradėjo propaguoti legalias kovos priemones⁵⁰, tačiau susiklosčiusi radikali atmosfera tada dar neleido nuolat deklaruoti savo nuosaikios pozicijos. Tačiau aiškėjant, kad iniciatyvą Lietuvoje perims caro valdžia, tokios nuostatos buvo išreiškiamos vis dažniau. Todėl nenuostabu, kad jau 1905 m. gruodžio mėn. viduryje grupė Peterburgo lietuvių – tautinių demokratų ir krikščionių demokratų šalininkų, – ruošdamiesi rinkimams į Dūmą, nutarė užmegzti ryšius su Rusijos konstitucinės demokratų partijos (kadetų) vadovybe. 1905.XII.15(28) Peterburgo lietuviai* kreipėsi į kadetų partijos CK, kviesdami atsakyti požiūriu į lietuvius kaip į tautą, reikalaujančią tik kultūrinių teisių bei pripažinti lietuvių teises į politinę autonomiją. Su šios problemos sprendimu siejamas ir šios lietuvių grupuotės įsiliejimas autonominiams pagrindais į kadetų partiją. Pažymėtina, kad ji skelbėsi atstovaujanti „ne tik savo, bet ir didesnės dalies Lietuvos gyventojų interesus“⁵¹. Kadangi 1906 m. sausio mėn. pradžioje turėjo įvykti kadetų partijos suvažiavimas, šis Peterburgo lietuvių pareiškimas iš esmės buvo pasiūlymas į suvažiavimo darbotvarkę įtraukti Lietuvos autonomijos klausimą. 1905.XII.31(1906.I.13) į Peterburgą atvykęs J. Basanavičius⁵² pradėjo aktyviai organizuoti vietos lietuvius,

⁴⁹K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 177.

⁵⁰J. Basanavičius, „Prie lietuvių susivažiavimo Vilniuje nutarimų“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.5(18), nr. 286.

*V. Matulaitis, S. Feterauskis (Feterowski), J. Feterowskaja (J. Feterowska), A. Dubinskas, A. Voldemaras, M. Luckus, S. Kuraitis, V. Antanaitis, K. Būga, E. Volteris.

⁵¹Заявление группы литовских деятелей в Бюро КД партии о согласии примкнуть к партии кадетов при условии определения и отношения к вопросу автономии Литвы /15 декабря 1905 г. /, ЦГАОР, Москва, ф. 579, оп. 1, д. 1842, л. 1–2.

⁵²*D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, p. 90.

siekdamas paspartinti derybas su kadetų partija⁵³. Todėl manytume, kad minėtas 1905.XII.15(28) pareiškimas buvo suderintas su Lietuvoje veikusiais tautiniais demokratais. J. Basanavičius, prieš tai sušaukęs du Peterburgo labdaringosios lietuvių ir žemaičių draugijos posėdžius, kuriuose taip pat dalyvavo lietuviai iš kitų Peterburge veikusių draugijų, užmezgęs glaudžius ryšius su kadetų lyderiu P. Miliukovu⁵⁴, kartu su minėtais asmenimis ir K. Jauniumi, S. Kuraite bei M. Palioniu parengė naują kreipimąsi į kadetų CK⁵⁵. Jame buvo kviečiama pripažinti Lietuvos autonomiją lygiomis teisėmis su Lenkijos autonomija. Už tai išpareigojama rinkimuose į Dūmą laikytis kadetų programos ir balsuoti už šią partiją. Reikia pažymėti, kad Rusijos premjeras S. Vitė 1906 m. pradžioje dar „flirtavo“ su kadetais, balansuodamas tarp reakcijos ir demokratijos, o kadetai tebevadovavo legaliajai opozicijai. Derybos buvo sėkmingos, kadetai pripažino Lietuvos teises į autonomiją, tiktai tvirtino kol kas negalį to skelbti viešai⁵⁶. Lietuviai prisieմė minėtus išpareigojimus. Buvo netgi parengtas sutarties projektas, deja, nežinoma, ar jis buvo pasirašytas⁵⁷. Atkreiptinas dėmesys, kad J. Basanavičius ir Peterburgo lietuviai skelbėsi atstovaują TLDP. Taigi šios tautinių demokratų, taip pat pavienių krikščionių demokratų atstovų pastangos vienytis su Rusijos nuosaikiaisiais buržuaziniais sluoksniais rinkimų į Dūmą išvakarėse reiškė, kad pereinama prie nuosaikių veiklos metodų. Po šių derybų su kadetais, 1906 m. sausio mėn. viduryje, tautiniai demokratai jau atvirai teigė, kad baigėsi senosios tvarkos griovimo etapas ir „atėjo laikas, kai autonomijos griuvėsiuose reikės statyti naują rūmą“⁵⁸. Lietuvių dvasininkija 1905 m. gruodžio mėn. pab.–1906 m. sausio mėn. irgi pamažu perėjo prie ramios legalios kultūrinės ir politinės veiklos. Panašios tendencijos nuo 1906 m. sausio mėn. antrosios pusės ėmė reikštis ir LDP politikoje. Demokratų partija jau pradėjo ruoštis naujam nacionalinio judėjimo etapui. Vis daugiau vietos jų spaudos puslapiuose užėmė tautinės-kultūrinės veiklos organizavimo problemos, taip pat svarstymai apie būsimos Valstybės dūmos galimybę demokratizuoti Rusiją⁵⁹. Nors iš esmės rinkimų į Dūmą įstatymas griežtai kritikuojamas kaip nedemokratiškas, tačiau LDP spaudoje nepasisakyta už Dūmos boikotą. Taigi partija jau 1906 m. sausio mėn. pradėjo revoliucinės veiklos principus pamažu keisti evoliuciniais. Tiesa, jos padalinys LVS 1906 m. sausio mėn.–vasario mėn. pirmojoje pusėje tęsė kovą Lietuvos valsčiuose. LDP neprieštaravo šioms veiksmams, tačiau prioritetą suteikė naujai, represijų padiktuotai kovos prieš carizmą taktikai.

Jau M. Römeris yra pažymėjęs, kad nuo 1905 m. gruodžio mėn. vidurio pamažu buvo prarandamas lietuvių inteligentijos ir valstiečių tarpusavio ryšys⁶⁰. Tai reiškia, kad dėl represijų, kai buvo persekiojami svarbiausi „maišto kurstytojai“ (dažniausiai LSDP ir LVS bei LMS jaunimas), nutrūko pastovus ryšys tarp partijų centrų ir kaime veikusių Suvažiavimo nutarimų vykdytojų. Todėl nuo gruodžio mėn. antrosios pusės judėjimas Lietuvos kaime tapo stichiškesnis. Aktyvus LSDP, LVS ir LMS pasipriešinimas, po truputį blėsdamas, dar truko maždaug iki 1906 m. vasario mėn. vidurio⁶¹. Kaip matome, šios politinės grupuotės tęsė kovą netgi po to, kai jau vos ne visur buvo panaikinta naujoji vietinė valsčių valdžia (t. y. 1905 m. gruodžio mėn. pab.–1906 m. sausio mėn.). Ypač reikėtų išskirti LSDP pastangas. LSDP buvo lengviau veikti, nes ją tvirtai rėmė didesniuose Lietuvos miestuose. Be to, ji nutraukė glaudžių ryšių su kitomis Lietuvoje veikusiomis socialistinėmis partijomis. Ypač suartėjo su LSP Lietuvoje. 1906 m. sausio mėn. LSDP konferencijos metu buvo nutarta pradėti ruošti sąlygas LSP Lietuvoje įjungti į LSDP⁶². Pagerėjo santykiai su Baltarusių socialistine hromada ir Bundu, kartais buvo bendrai veikiama su LKLSD bei RSDD vietinėmis organizacijomis*. LSDP, matydama neišvengiamą pralaimėjimą Lietuvos kaime, 1906 m. sausio mėn. dar sugebėjo šiek tiek pertvarkyti savo veiklą, vis labiau orientuodamasi į miesto darbininkus

⁵³ Ibidem, p. 90–91; J. Basanavičiaus 1906 m. sausio mėn. 5(18) d. laiškas A. Voldemarui, LLTI, f. 2-1506, l. 1; J. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, p. 228.

⁵⁴ Silius J. / J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 22; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 162.

⁵⁵ Lietuvos autonomija ir Rusų konstitutiškai demokratiškoji partija, *Vilniaus žinios*, 1906.I.18(31), nr. 13.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ П. Н. Милкоков, Копия проекта положения об автономии Литвы и соглашения между ЦК Кадетской партии и представителей Литовской Национально-демократической партии, ЦГАОР, Москва, ф. 579, оп. 1, д. 1934, л. 1–2.

⁵⁸ Žr. 55 išnašą.

⁵⁹ Žr. *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 6, 7, 8, 9, 10, 11 ir kt.

⁶⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 404.

⁶¹ Ibidem; K. A. Matulaitis, „Sukilimas Sūduvoje 1905–1906 metais“, op. cit., p. 270; taip pat žr.: *Lietuvos ūkininkas*, nr. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15–16 ir kt.

⁶² Lietuvos socialdemokratų Partijos konferencija, *Darbininkų balsas*, 1906, nr. 1, p. 7.

*Visos Lietuvoje veikusios socialistinės partijos pasisakė už rinkimų į Valstybės dūmą boikotą.

ir stengdamasi išsaugoti partijos branduolį. Reikėtų pažymėti, jog per visą represijų laikotarpį (1905 m. gruodžio–1906 m. balandžio mėn.) LSDP liko vienintelė lietuvių partija, atsisakiusi eiti į kompromisą su caro valdžia. Ir toliau buvo propaguojama ginkluoto sukilimo idėja bei būtinumas kovoti už Steigiamąjį seimą Vilniuje⁶³. Tiesa, prie šių idėjų realizavimo nepereita. Tačiau LSDP, susiklosčius palankiai politinei situacijai, tikėjosi antrosios revoliucinės bangos tiek imperijos centre, tiek ir Lietuvoje.

Pralaimint ginkluotam sukilimui Lietuvoje, politinės partijos visas viltis sukurti Lietuvos autonomiją jau siejo tik su Rusijos Steigiamuoju susirinkimu. Tai buvo užfiksuota dar TLDP ir krikščionių demokratų programose. Jų pavyzdžiu netrukus pasekė LDP, 1906.III.4 galutinai patvirtinusi savo naująją programą⁶⁴. Vadinasi, Lietuvos valstybingumo atkūrimo problema grindžiama atsižvelgiant ne tik į vidinius vystymosi veiksnius (politinius, socialinius, kultūrinius, ekonominius), bet ir į geopolitinę situaciją*. Iš esmės tai buvo nauja strateginė linija, pagal kurią buvo koreguojama lietuvių politinių partijų taktika. Buvo tikimasi, kad netgi Valstybės dūmoje bus galima iškelti Lietuvos valstybingumo klausimą. Be to, galvota, jog pati Dūma bus tik laikinas organas, ir Rusijos Steigiamojo susirinkimo sušaukimas ilgainiui taps neišvengiamas. Taigi dėl represijų priverstos pereiti prie nuosaikių politinės kovos metodų lietuvių politinės partijos (TLDP, krikščionys demokratai, LDP) neatsisakė Lietuvos valstybingumo atkūrimo reikalavimo, tačiau stengėsi prisitaikyti prie naujos politinės situacijos ir svarbiausią dėmesį skirti tautinei-kultūrinei veiklai. Šis lemiamas posūkis įvyko 1906 m. vasario mėn. Tada dar tebesiautėjęnt baudžiamiesiems būriams, lietuvių partijos pradėjo ruošti rinkimams į Dūmą. Šiuose rinkimuose lietuvių visuomenė, aišku, nebuvo tokia aktyvi, kaip renkant atstovus į Lietuvių suvažiavimą Vilniuje. Čia svarbu ir Valstybės dūmos, kaip pusiau parlamentinio organo, statusas: tai buvo teritoriniu principu atstovaujamas organas. Keletas nuo lietuviškų gubernijų išrinktų atstovų geriausiai atveju galėjo ginti pavienių Lietuvos gyventojų grupių interesus, ieškoti kontaktų su kitomis Rusijos imperijos politinėmis jėgomis, kelti Lietuvos autonomijos klausimą, tačiau negalėjo būti tautos suverenių teisių reiškėjai, nes neturėjo tokių įgaliojimų ir juridiniu požiūriu nebuvo politinės veiklos subjektas. Nors konservatyviausios partijos bei LDP gerai žinojo apie menkus Dūmos įgaliojimus⁶⁵, racionalumu pagrįsti politiniai interesai vertė nepraleisti progos turėti Dūmoje savo

atstovų. Tai, kaip ir masinės represijos, veikė ir kaimo žmonių nusistatymą. Todėl rinkimuose dalyvavo nemažai rinkėjų**.

Nors TLDP buvo dezorganizuota dar 1906 m. sausio mėn. pradžioje, kai jos lyderis J. Basanavičius išvyko į Peterburgą, o J. Kriaučiūnas bei Pr. Klimaitis išėjo iš „Vilniaus žinių“ redakcijos⁶⁶, vis dėlto ji 1906 m. vasario mėn. sugebėjo vėl susitelkti ir netgi vadovauti rinkiminei kampanijai. Rinkimuose Kauno gubernijoje ji vadovavo visam Kauno gub. lietuvių komitetui⁶⁷ ir TLDP atstovai – L. Lopas bei J. Sabalis – buvo išrinkti į Dūmą. Po vieną vietą gavo I DP (J. Kubilius) ir krikščionys demokratai (kun. V. Jarulaitis)***. Suvalkų gub. į Dūmą išrinkti LDP šalininkai J. Girnius ir V. Vitkauskas. Taigi į Valstybės dūmą buvo išrinkti 6 lietuvių nacionalinio judėjimo atstovai. Šiuose rinkimuose Kauno gubernijos lietuvių politinėms partijoms nepavyko sudaryti sąjungos su Kauno gub. dvarininkais (vėliau buvo sudarytas blokas su žydais). Be abejo, iš dalies sėkmingai iki 1906 m. vasario mėn. vykusį Lietuvos lenkų konsolidaciją, vadovaujamą vyskupo E. Ropo, T. Vrublevskio ir besikuriančios Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinės katalikų partijos (LBKKP), taip pat jų pastangos įtraukti į savo orbitą lietuvių nacionalinį judėjimą kėlė lietuvių politiniams veikėjams didžiulį nerimą. Čia ypač reikėtų išskirti apie „Vilniaus žinias“ susibūrusius tautininkus, rinkimų į Valstybės dūmą metu pasisakiusius prieš prolenkiškas jėgas⁶⁸.

Rinkiminės agitacijos metu išblėso ir LVS bei LMS entuziazmas. Suėmus svarbiausius LVS vadovus, 1906 m. balandžio mėn. LVS veikla buvo beveik paralyžiuota, o LMS vėl suteikė prioritetą profesinei veiklai. LMS visą dėmesį sutelkė į caro valdžios represijų padarinių

⁶³/?/, Mūsų artimiausios užduotės, *Darbininkų balsas*, 1906, nr. 3, p. 69–70; Kauno vyskupo į aveles atsisaukimas, *ibidem*, p. 86; Į draugus žydus (LSDP atsisaukimas), *ibidem*, p. 86–88; Taip pat LSDP atsisaukimai – žr. *Kova*, 1906, nr. 4, 5, 6, 7, 8, 23.

⁶⁴*Lietuvos Demokratų Partijos programa*, Tilžė, 1906.

*Panašiai buvo formuluojama ir LSDP dokumentuose, tačiau LSLP tebedeclaravo lietuvių politinės struktūros, kaip aktyvaus politinio subjekto, primatą.

⁶⁵E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 299.

**Tikslūs rinkimų į I Valstybės dūmą Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijose duomenys nėra žinomi (D. Staliūnas, „Rinkimai į I Valstybės dūmą Lietuvoje“, *op. cit.*).

⁶⁶J. Kriaučiūnas, Pr. Klimaitis, „Pranešimas“, *Vilniaus žinios*, 1906.I.10(23), nr. 7.

⁶⁷R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 111–113.

***Penktasis atstovas iš Kauno gub. – Č. Milvydas prijautė lietuvių tautiniam judėjimui, tačiau daugiau išreiškė Lietuvos dvarininkų interesus.

⁶⁸Žr. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 29, 40, 42, 43, 44, 46 ir kt.

likvidavimą, t. y. buvo bandoma atgaivinti represijų metu uždarytas mokyklas, vėl įvesti lietuvių kalbą kaip dėstomąją, kuriamos naujos mokyimo programos ir t. t. Kaip tik šioms problemoms spręsti buvo sušaukti trečiasis ir ketvirtasis LMS suvažiavimai⁶⁹, įvykę 1906 m. balandžio ir gegužės mėn. Kadangi caro valdžia tam iš esmės netrukė, LMS veikla šia linkme buvo sėkminga.

1906 m. kovo–balandžio mėn. mitingai, demonstracijos, susirėmimai su caro valdžios atstovais buvo jau tik fragmentiški. Atitinkamai 1906 m. kovo–balandžio mėn. susilpnėjo ir baudžiamųjų burių siautėjimas, nors valdžia buvo pasiruošusi prireikus vėl panaudoti visas karines priemones neramumams nuslopinti. Mat Lietuvos kaime kai kur tebeveikė pavieniai negausūs ginkluoti LSDP šalininkų būriai, taip pat revoliucijos metu susibūrusios teroristinės grupuotės. Tai dažniausiai buvo nuo LSDP bei LVS atskilę teroristinės veiklos šalininkai, atsisakę paklusti partijų centrums ir pradėję veikti visiškai savarankiškai. Teroristinių grupių atsiradimas – tai atsakas į caro valdžios represijas. Žymiausios teroristinės grupės buvo „Giltinė“, „Perkūnėlis“, „Kerštincų pulkelis“, „Juodvarnėlis“ ir kitos⁷⁰.

1906 m. balandžio mėn., pradėjus posėdžiauti Valstybės dūmai, blėsta paskutiniai revoliucinės kovos Lietuvos kaime židiniai. Netgi LSDP, dėl represijų patyrusi didžiausius nuostolius, jau priversta derinti nelegalias ir legalias kovos formas. 1906 m. balandžio–gegužės mėn. galima laikyti tautinės revoliucijos Lietuvoje pabaiga. Tiesa, dar nusirito žemės ūkio darbininkų streikų banga 1906 m. vasarą, streikavo miestų darbininkai, tačiau tai jau nebuvo organizuotas programinis lietuvių judėjimas, o tik pavienės LSDP surengtos politinės akcijos. Aišku, teiginys dėl tautinės revoliucijos pabaigos gali būti ginčytinas, ir, be abejo, tai atskiro tyrimo reikalas. Tačiau neabejotina, kad 1906 m. gegužės mėn. visos lietuvių politinės jėgos (išskyrus LSDP) jau buvo persitvarkiusios naujam evoliuciniam tautinio judėjimo etapui, o Lietuvių valstietija – svarbiausias lietuvių nacionalinio judėjimo pagrindas, panaikinus naujuosius prieš Lietuvių suvažiavimą ir tuoj po jo sukurtus vietinės valdžios organus bei represavus revoliucinės kovos valsčiuose vadovus – dezorganizuota ir, be abejo, viena nepajėgi priešintis caro valdžiai. Pastarajai, padedant baudžiamiesiems būriams, pavyko atriboti lietuvių inteligentiją nuo valstietijos, o rinkimai į Valstybės dūmą, kaip netiesioginė revoliucinį judėjimą slopinanti priemonė, reiškė **tautinės revoliucijos** pabaigą Lietuvoje.

Suvažiavimo atgarsiai Amerikoje. Lietuvių suvažiavimo nutarimai buvo palankiai priimti Peterburge, Maskvoje, Odesoje, Rygoje, kitose Rusijos imperijos lietuvių kolonijose, taip pat ir Prūsijoje. Vis dėlto labiausiai šiais nutarimais domėjosi Amerikos lietuviai. Jau minėjome, kad dar prieš Suvažiavimą bei tuoj po jo sulaukta gausybės sveikinimų. Suvažiavimą sveikino ir konservatyvieji, ir radikalieji Amerikos lietuvių visuomenės veikėjai, nors konservatoriai jam skyrė daugiau dėmesio. Suvažiavimo nutarimai Amerikos lietuvių laikraščiuose buvo atspausdinti 1905 m. gruodžio mėn. pab.–1906 m. sausio mėn. pr.⁷¹ Buvo jaučiamas poreikis dar labiau suaktyvinti pagalbą Lietuvoje vykstančiai tautinei revoliucijai. Tiesioginė Lietuvių suvažiavimo Vilniuje išdava – Amerikos lietuvių suvažiavimas, kurį organizuoti pradėjo kun. /?/ Žilinskas*, J. Šliūpas ir kun. /?/ Kaulakis, t. y. katalikiškos ir tautininkiškos pakraipos visuomenės veikėjai⁷². Ta proga turėjo būti paremta revoliucija Lietuvoje, jos metu subrandinta Lietuvos autonomijos idėja, sutvarkytos aukos Lietuvai, taip pat suvienytos Amerikos lietuvių jėgos bendriems tiek Lietuvos, tiek ir Amerikos lietuvių politiniams bei kultūriniais uždaviniams spręsti. Buvo kviečiamos visos Amerikos lietuvių organizacijos. Suvažiavimas įvyko 1906.II.7(20) Filadelfijoje. Iniciatyvą turėjo Suvažiavimo organizatoriai, tačiau savo programą paruošė ir Lietuvių socialistų partija Amerikoje (LSPA)⁷³, protegavusi LSDP bei reikalavusi kovoti prieš carizmą bendrai su kitomis Rusijos imperijos tautomis.

Kaip ir suvažiavimo Vilniuje metu vyko smarki kova tarp konservatorių bei radikalų, tiktai Filadelfijoje iniciatyvą pavyko išlaikyti konservatoriams, vadovaujamiems J. Šliūpo ir kun. Žilinsko. Reikia pažymėti, kad Amerikos lietuviams nesisekė tarpusavyje taip derėtis, kaip lietuvių politinėms grupuotėms Lietuvių suvažiavime Vilniuje⁷⁴.

⁶⁹Trečiasis lietuvių mokytojų susivažiavimas, *Vilniaus žinios*, 1906.IV.8(21), nr. 73; Mūsų mokyklos, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.IV.13(26), nr. 17; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos. 1905–1914*, p. 38–39; K. Žukauskas, *Is Lietuvos mokyklos istorijos (1905–1907)*, p. 36.

⁷⁰Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 370–375.

⁷¹J. Totoraitis/, „Pirmas lietuvių seimas Vilniuje“, op. cit., p. 1; Peržvalga, *Vienybė lietuvininkų*, 1906. I. 10, nr. 2, p. 17; Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai, *Kova*, 1906.I.12, p. 9.

*Idėjos autorius ir svarbiausias iniciatorius buvo kun. Žilinskas.

⁷²/?/, „Apie rengiamą lietuvių susivažiavimą Amerikoje“, *Kova*, 1906.II.9, nr. 6, p. 41.

⁷³Ibidem, p. 41; Seimo rengimui komitetas. „Praneszimas“, *Kova*, 1906.II.16, nr. 7, p. 54–55.

⁷⁴Keletas žodžių apie susivažiavimą Philadelphijoje, *Kova*, 1906.III.2, nr. 9, p. 65–66.

Nors Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai, parengti organizatorių, buvo galų gale patvirtinti*⁷⁵, pats Suvažiavimas iširo. Faktiškai žlugo viltys bendrai paremti tautinę revoliuciją Lietuvoje.

Vis dėlto buvo priimti nutarimai. Jie adresuoti ne tik Amerikos bei Lietuvos lietuviams, bet ir Rusijos demokratinei visuomenei. Todėl juos gavo Rusijos kadetų lyderis N. Miliukovas⁷⁶. Nors Amerikos lietuvių nutarimuose kalbama Amerikos lietuvių ir latvių vardu, tačiau latvių dalyvavimas Suvažiavime buvo daugiau formalus – atvyko tik keletas atstovų. Kur kas svarbesnis pats faktas – palengva ryškėjusi lietuvių politinių jėgų Lietuvoje bei Amerikoje tendencija politiškai konsoliduotis su latvių tauta. Filadelfijos suvažiavimo nutarimai apibendrino visas 1905 m.–1906 m. pradžios lietuvių politines deklaracijas, t. y. atliko tą pačią funkciją, kaip ir prieš keletą mėnesių Lietuvių memorandumas grafui S. Vitei. Buvo pateikta išsami Lietuvos valstybingumo tradicijų analizė, taip pat svarbiausieji lietuvių tautos reikalavimai, išryškėję 1905–1906 m. tautinės revoliucijos metu. Rengiant Amerikos lietuvių nutarimus, daugiausia remtasi Lietuvių memorandumu S. Vitei ir Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimais.

Amerikos lietuvių nutarimuose Lietuvos valstybingumo atkūrimas (strateginė projekcija) siejamas su konkrečiu Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos mechanizmu, t. y. su Lietuvos autonominių struktūrų kūrimu demokratėjančioje Rusijoje. Todėl nenuostabu, kad šiems nutarimams pasipriešino LSPA, panašiai kaip ir LSDP, reikalavusi už Lietuvos autonomiją kovoti ginklu. Vis dėlto pavyko įkalbėti socialistus aprobuoti Suvažiavimo nutarimus.

Lietuvių suvažiavimui Filadelfijoje nepavyko suvienyti Amerikos lietuvių politinių jėgų, tačiau buvo pademonstruota tiek konservatorių, tiek radikalų nuostata orientuoti savo politinę veiklą į Lietuvos valstybingumo atkūrimą, Amerikos lietuvių vidaus problemas nukeliant į tolesnį planą. Taigi galima konstatuoti, kad baigėsi Amerikos lietuvių kultūrinės bei pasyvios politinės veiklos etapas. 1906 m. pradžioje iškeliamas valstybinių-strateginių uždavinių prioritetas, o tai liudija, jog Lietuvos ir Amerikos lietuvių politinė veikla tampa viena nuo kitos neatsiejamos. Bendri etnopolitiniai tikslai jau lemia bendro politinio subjekto tapsmą. Tiesa, šio subjekto abi sudėtinės dalys dėl geografinių ir geopolitinių priežasčių nebuvo ir negalėjo formaliai būti viena kitai subordinuotos.

Suvažiavimo įtaka nelietuviškai kalbančiai Lietuvos visuomenei. Suvažiavimo įtaka kitoms Rusijos imperijos tautoms nebuvo adekvati pačiam Suvažiavimo mastui. Tuometinis bendras revoliucinis pakilimas visoje imperijoje užgožė Lietuvių suvažiavimą. Estijoje, Latvijoje, Gruzijoje, taip pat Peterburge ir Maskvoje revoliucinis judėjimas buvo galin-gesnis ar bent jau prilygo lietuvių tautinio judėjimo pakilimui 1905 m. lapkričio–gruodžio mėn. Be to, informacija apie Lietuvių suvažiavimą ir jo mastą buvo labai ribota. Tikroji Suvažiavimo reikšmė netgi patiems lietuviams paaiškėjo tik jam pasibaigus ir prasidėjus ginkluotiems veiks-mams. Kitas dalykas, kad kitos Lietuvoje gyvenančios tautos, rinkimų į Valstybės dūmą pretekstu pradėjusios organizuotis politiškai⁷⁷, galėjo nesunkiai gauti autentiškos informacijos apie Lietuvių suvažiavimą.

Tuoju po Suvažiavimo apie jį ir jo nutarimus buvo paskelbta Lietuvos lenkų ir rusų spaudoje⁷⁸. Lenkų, žydų, baltarusių bei rusų politinių organizacijų lyderiams buvo daugiau negu aiškios lietuvių pretenzijos atkurti Lietuvos valstybingumą remiantis lietuvių etnosu pagrindu. Tačiau žydų ir rusų politinės organizacijos labiau orientavosi į permainas imperijos centre, o Lietuvos lenkai ir baltarusiai prioritetą teikė vidiniams socialiniams, kultūriniais, politiniams ir ekonominiams pokyčiams Lietuvoje bei Baltarusijoje**. Šiuo atveju tai reišė, kad jie turėjo neišvengiamai nustatyti savo santykius su lietuvių nacionaliniu judėjimu. Baltarusių tautinio sąjūdžio bandymai užmegzti ryšius su lie-tuviais apsiribojo Baltarusių socialistinės hromados ir LSDP santykių suartėjimu bei kelių baltarusių inteligentų dalyvavimu lietuvių, lenkų, žydų ir baltarusių autonomistų veikloje. Lietuvos lenkų veikla buvo pla-tesnė: Lietuvių suvažiavimas juos privertė greičiau konsoliduoti jėgas ir ieškoti galimybių suartėti su vis stiprėjančiu lietuvių nacionaliniu ju-dėjimu. Tiktai sukurdami stiprią politinę organizaciją, Lietuvos lenkai galėjo priversti lietuvių nacionalinį judėjimą pripažinti juos rimta po-litine jėga.

*Žr. priedą Nr. 15.

⁷⁵ Amerikos lietuviai ir latviai. Memorialas, *Vilniaus žinios*, 1906.IV.27(V.10), nr. 88.

⁷⁶ „Мемориалъг съезда делегатов от литовцев в Америке о предоставлении автономии Лит-вы, ЦГАОР, Москва, ф. 579, оп. 1, д. 1843, л. 1–2.

⁷⁷ D. Staliūnas, „Rinkimai į I Valstybės dūmą Lietuvoje“, op. cit.

⁷⁸ Виленская жизнь. Резолюция литовского съезда, *Северо-Западное слово*, 25 ноября /8 де-кабря/ 1905 г. ; Kronika krajowa. Wilno, *Kurjer Litewski*, 1905.XI.26(XII.9) ir kt.

**Tiesa, Lietuvos lenkų politinei minčiai įtaką darė ir Lenkijoje vykęs judėjimas už Lenkijos karalystės politinę autonomiją.

Lietuvos lenkų demokratiniai sluoksniai sveikino Lietuvių suvažiavimą, tikėdamiesi suartėti su lietuvių nacionaliniu judėjimu ir kurti prielaidas pilietinei Lietuvos bei Baltarusijos visuomenei. Lenkijos socialistinės partijos Lietuvoje (LSP ir LKLSD) jautė grėsmę, nes tautinės ideologijos įsivyravimas bei lietuvių politinė konsolidacija riboja jų veiklos Lietuvoje galimybes, ir juo labiau – socialistinės visuomenės kūrimo Lietuvoje perspektyvas. Nuosaikioji Lietuvos ir Baltarusijos lenkų visuomenė suprato, kad Lietuvių suvažiavimas vainikavo lietuvių nacionalinio judėjimo pirmojo politinio etapo pabaigą ir, galutinai susiklosčius lietuvių politinei struktūrai, lietuvių judėjimas tampa dar rimtesne jėga kovoje dėl įtakos nelietuviškai kalbančiai Lietuvos visuomenei. Taigi puoselėjami planai suderinti Lietuvos lenkų nuosaikiųjų jėgų ir lietuvių nacionalinio judėjimo Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektus. Tačiau tai jau konkrečios politinės veiklos uždavinys. Todėl jis buvo kur kas sudėtingesnis negu ankstesnė polemika lenkų ir lietuvių laikraščiuose. Taigi panagrinėsime svarbesnes akcijas, kurių tikslas buvo užmegzti ryšius tarp Lietuvos lenkų bei lenkiškai kalbančių lietuvių ir lietuvių inteligentijos. Jas galima kvalifikuoti kaip tiesioginį reagavimą į Lietuvių suvažiavimą.

„**Antiseimas**“. Kaip vienas iš Lietuvių suvažiavimo rezultatų ir Lietuvos dvarininkų dalyvavimo kaimo pertvarkymuose tąsa buvo 1905 m. gruodžio mėn. viduryje (n. st.)* Kauno gub. žemės ūkio draugijos suorganizuotas vadinamasis „antiseimas“. Tiesa, „antiseimu“ jį pavadino Pr. Klimaitis, teigęs, neva Kauno gubernijos dvarininkai sukviėtė susirinkimą, norėdami anuliuoti Lietuvių suvažiavimo nutarimus⁷⁹. Pasak Pr. Klimaičio, kvietimus į susirinkimą gavo visas Lietuvių suvažiavimo prezidiumas (J. Basanavičius A. Smetona, St. Kairys, Pr. Būčys, J. Stankūnas), taip pat P. Vileišis, J. Kriaučiūnas, D. Malinauskas ir kiti lietuvių politiniai veikėjai. Buvo kviečiami galintys atvykti Kauno gubernijos dvarininkai ir Vilniaus bei Kauno lenkų inteligentai⁸⁰.

Apie šį susirinkimą Kaune išliko labai mažai medžiagos, nepavyko aptikti nė vieno autentiško dokumento. Tačiau nesunku pastebėti, kad Pr. Klimaičio, plačiausiai aprašiusio minėtą susirinkimą, teiginiai gana prieštaringi. Tame pačiame straipsnyje jis tvirtina, esą tokio susirinkimo reikalingumą dvarininkai motyvavo tuo, jog „/.../ Vilniaus seime buvusios atstovaujamos ne visos mūsų krašto gyventojų grupės. Girdi, susirinko sodiečiai ir iš jų tarpo kilę inteligentai ir prabilo viso krašto vardu /.../“⁸¹. Sunku būtų nesutikti su dvarininkų priekaištu lietuvių

inteligentams, sušaukusiems tik l i e t u v i ū suvažiavimą. Dvarininkija, kaip matyti, nesiekė anuliuoti Lietuvos suvažiavimo nutarimų, o pretendavo sukviesti viso krašto atstovų suvažiavimą. Kad organizuojant šį susirinkimą būta didelių pretenzijų, liudija ir vienas iš susirinkimo pirmininkų – J. Girnius⁸². Apie gana rimtus dvarininkų ketinimus vienyti su kitais socialiniais sluoksniais ir kartu aptarti Lietuvos politines problemas galima spręsti iš dvarininkų bandymų apsparstyti būsimojo susirinkimo problemas su J. Basanavičiumi. Todėl vyko J. Basanavičiaus derybos su dvarininkų atstovais M. Malinskiu (Maliński), St. Laurinavičiumi (Lawrinowicz), Tadu Daugirdu ir kt.⁸³ Pažymėtina, kad derybose lietuviams atstovavo TLDP, kuri per savo šalininkus dvarininkus – tą patį Tada Daugirdą**, J. Daujotą, St. Narutavičių – gaudavo informaciją „apie tikruosius dvarininkų tikslus“⁸⁴.

Į susirinkimą atvyko apie 150 dvarininkų ir 300 valstiečių, kurių daugumą sudarė Kauno apylinkių ūkininkai. Tiesa, pasak J. Girniaus, „lietuvių socialistų“ buvo kur kas daugiau negu ūkininkų (tai patvirtina ir V. Kapsukas). Jie netgi sugebėjo nuteikti lietuvių ūkininkus prieš save⁸⁵. Susirinkime dalyvavo J. Kriaučiūnas, J. Daujotas, Pr. Klimaitis, J. Jasaitis, J. Gabrys ir kt. J. Basanavičius į patį renginį neatvyko „bijodamas skandalo“, tačiau apie posėdžio eigą buvo informuojamas.

Lietuviškai kalbantiems lietuviams turint nemažą persvarą, posėdžių pirmininkais buvo išrinkti: J. Girnius (nuo valstiečių) ir kretingiškis grafas Tiškevičius (nuo dvarininkų), o sekretoriais – T. Žilinskas ir, pasak J. Girniaus, – V. Mickevičius-Kapsukas⁸⁶. Labai neaiški susirinkimo pabaiga. Pr. Klimaitis teigia, kad jie (t. y. lietuviškai kalbantys lietuviai)

*Tiksli data nežinoma.

⁷⁹Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 375–376.

⁸⁰Ibidem.

⁸¹Ibidem, p. 375.

⁸²Ibidem, p. 375; J. Girnius, „Kaip buvo tuomet ir kaip yra dabar“, *Lietuvos žinios*, 1905.XII.6, nr. 276.

⁸³*D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, p. 90; J. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, p. 233.

**Tadas Daugirdas palaikė ryšius tiek su lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjais, tiek ir su Lietuvos dvarininkais.

⁸⁴Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 375.

⁸⁵J. Girnius, „Kaip buvo tuomet ir kaip yra dabar“, op. cit.; V. Kapsukas, „Vilniaus seimo paminėjimas lietuvių spaudoje“, *Raštai*, t. 10, p. 369–370.

⁸⁶J. Girnius, „Kaip buvo tuomet ir kaip yra dabar“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 376.

pasiūlė dvarininkams „užgirti Didžiojo seimo nutarimus ir išsiskirstyti, kas ir buvo padaryta“. O vakarinio pobūvio metu neva buvo pasiekta višiška santarvė⁸⁷.

Kadangi nėra tikslesnių duomenų apie šio susirinkimo pasekmes, apie tai galima tik spėlioti. Iš pateiktų Pr. Klimaičio ir J. Girniaus faktų, taip pat kai kurių užuominų matyti, kad nebuvo vienybės ir tarp pačių lietuvių politinių veikėjų. Konfliktavo tautiniai demokratai ir socialdemokratai. Be to, tautiniai demokratai nepasitikėjo Lietuvos dvarininkais dėl jų etnopolitinės orientacijos (LDK, t. y. Lietuvos ir Baltarusijos unijos su Lenkija arba nepriklausomos LDK atkūrimo planai), o socialdemokratams, deklaruojantiems prioritetinius darbininkų klasės interesus, buvo sunkiau kontaktuoti su dvarininkais, kaip socialinės nelygybės šalininkais. Be to, nereikia pamiršti, kad Lietuvos dvarininkija, išskyrus pavienius minėtus atvejus, prioritetą teikė legaliai kovai. Susirinkimas vyko jau prasidėjus represijoms, todėl sunku patikėti, kad dvarininkai puoselėjo kokius nors konkrečius planus, nukreiptus prieš caro valdžią. Matyt, tai buvo bandymas išsiaiškinti konsolidacijos su lietuvių nacionaliniu judėjimu galimybes. Juo labiau kad artėjo rinkimai į Valstybės dūmą. Negalima atmesti, kad šis Kauno gub. dvarininkų žingsnis buvo inspiruotas T. Vrublevskio bei Vilniaus vyskupo E. Ropo, jau tuomet ruošusių planus sutelkti daugiatautę Lietuvos ir Baltarusijos visuomenę⁸⁸. Vis dėlto sprendžiant iš vėlesnių lietuvių ir Lietuvos lenkų tarpusavio politinių kontaktų, šis bandymas vienyti politines jėgas baigėsi nesėkmingai.

Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinės katalikų partijos Steigiamasis suvažiavimas. 1905 m. gruodžio mėn. suaktyvėjo Vilniaus vyskupijos dvasinė vyresnybė ir Vilniaus bei Gardino gubernijų dvarininkija, puoselėjusios planus integruoti ne tik Vilniaus vyskupijoje gyvenusius lenkus, gudus bei lietuvius, bet ir visoje Lietuvoje bei katalikiškoje Baltarusijoje veikiančias lenkų, lietuvių ir gudų politines struktūras⁸⁹. E. Ropas dar 1905 m. rudenį pradėjo ruošti dirvą LBKKP kurti. 1905 m. gruodžio mėn. Vilniaus vyskupas labai stengėsi įtraukti į LBKKP orbitą Kauno bei Seinų vyskupijų dvasininkiją, kartu ir besikuriančią LKDS. Tai buvo apskri politika – per LKDS, užimančią jau gana tvirtas pozicijas lietuvių politinėje struktūroje, paveikti visą lietuvių nacionalinį judėjimą. Tačiau šie 1905 m. gruodžio ir 1906 m. sausio mėn. bandymai baigėsi nesėkmingai, nors Žemaičių vyskupas M. Paliulionis E. Ropą iš dalies palaikė⁹⁰. Artėjantys rinkimai į Valstybės dūmą ir tolesnis lietu-

viškai kalbančios Lietuvos visuomenės politizavimasis vertė E. Ropą spartinti įvykius. Iš pradžių mėginta sutelkti Vilniaus ir Gardino gubernijų lenkų bei gudų visuomenę. Pažymėtina, kad vietinė caro valdžia (generalgubernatorius Frezė) E. Ropo ir Vilniaus bei Gardino gub. dvarininkijos planus laikė labai pavojingais⁹¹. Nepaisant caro valdžios trukdymų, 1906.II.7(20) įvyko LBKKP Steigiamasis suvažiavimas⁹². Tai buvo didelis forumas, jį galima lyginti net su Lietuvių suvažiavimu Vilniuje, tačiau Lietuvos lenkų visuomenė dar nebuvo taip susitelkusi kaip lietuvių nacionalinis judėjimas. Be to, apie Lietuvių suvažiavimo veiksmingumą liudijo ir jį lydėję ginkluoti veiksmai Lietuvos kaime. LBKKP dar tik pradėjo konsoliduoti Lietuvos ir katalikiškos Baltarusijos lenkus. Su didžiuliais sunkumais susidurta stengiantis suvienyti dvasininkiją, dvarininkiją, gudų valstietiją ir lenkų bei gudų darbininkus⁹³. Caro valdžiai 1906 m. pradžioje pavyko apriboti LBKKP įtaką, tačiau Valstybės dūmoje buvo keletas jų šalininkų, įsiliejusių į Teritorinę grupę (Koło terytorjalne)*, beje, palaikiusių ryšius tiek su lietuviais, tiek ir su Lenkų grupe (Koło polskie)⁹⁴.

Lietuvos lenkų nuosaikiųjų bei demokratinių sluoksnių suaktyvėjimas 1905 m.–1906 m. pr. rodė, kad Lietuvių suvažiavime galutinai išryškėjusi tendencija sukurti tautinę, modernią Lietuvą etnografinėmis ribomis nebuvo vienintelis Lietuvos valstybingumo atkūrimo variantas. Lietuvos lenkų politiniai siekiai galėjo pakoreguoti lietuvių politinių jėgų nusistatymą pratęsti autonomistų suvažiavimuose, VI Žemietijų suvažiavime ir „antiseimo“ metu vykusį dialogą.

⁸⁷ Pr. Klimaitis, *Ibidem*.

⁸⁸ D. Staliūnas, „Vilniaus vyskupo Edvardo Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907 m.)“, op. cit.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*; A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905–1907 m.)“, op. cit., p. 154–155; R. Laukaitytė, „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais“, op. cit., p. 38.

⁹¹ D. Staliūnas, „Vilniaus vyskupo Edvardo Ropo veiklos pėdsakais“, op. cit.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*.

*Ši grupė jungė Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos dvarininkus.

⁹⁴ *Ibidem*.

2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiovimą. Represijos

„/.../ Ar buvęs Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatorius arba buvęs Vilniaus gubernatorius baronas Palenas 1905 m. lapkričio mėn. davė jums nurodymų neleisti vadinamojo Lietuvių suvažiovimo posėdžių. Jei tai buvo raštiškas potvarkis, prašau man atsiųsti jo kopiją /.../“

(Iš *Vilniaus teismo rūmų prokuroro 1907.X.24(XI.6) rašto Vilniaus miesto policmeisteriui*)

„/.../ Jokio raštiško potvarkio apie Lietuvių suvažiovimo posėdžių uždraudimą iš nieko nesu gavęs /.../“

(Iš *Vilniaus miesto pirmojo policijos skyriaus viršininko 1907 m. lapkričio mėn. raporto Vilniaus miesto policmeisteriui*).

„О разного рода обществах, акционерных и т. н. товариществах“, Lietuvos VIA, f. 420, ap. 1, b. 941, l. 398–399.

* * *

Vietinė caro valdžia, kaip ir Rusijos vyriausybė, 1905 m. lapkričio mėn. užėmė laukimo poziciją. Karo padėties įvedimas Lenkijoje sukėlė didžiulį nepasitenkinimą visoje Rusijos imperijoje. Todėl bent jau lapkričio 1–20 d. (s. st.) karo padėties įvedimas kituose Rusijos imperijos regionuose, tarp jų – ir Vilniaus bei Kauno gubernijose, negrėsė. Tačiau vietinė caro administracija su didžiuliu nerimu sekė besiplečiantį valstiečių judėjimą. Žinias apie valstiečių veiksmus Vilniaus bei Kauno gubernatoriai ir Vilniaus generalgubernatorius gaudavo pakankamai operatyviai, praslinkus 2–4 dienoms po „antivalstybinių veiksmų“ užfiksavimo⁹⁵.

Apie būsimąjį Lietuvių suvažiovimą vietinė caro valdžia, be jokios abejonės, turėjo išsamią informaciją. „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ ir kiti pranešimai buvo spausdinami „Vilniaus žiniose“. Nors oficialiai laikraštis jau necenzūruotas, tačiau buvo verčiamas į rusų kalbą ir pateikiamas valdžios pareigūnams⁹⁶. Todėl iškyla klausimas: koks buvo vietinės administracijos požiūris į Lietuvių suvažiovimą? Apie tai išliko labai mažai archyvinių duomenų, todėl kai kurie samprotavimai gali būti priskirti hipotetiniams. Vis dėlto turėtų suintriguoti jau vien tas faktas, kad lietuvių politiniai veikėjai, aktyviai dalyvavę Suvažiovimo

darbe, savo atsiminimuose kone vienu balsu teigė vietinę administraciją užėmus palankią poziciją dėl Lietuvių suvažiavimo. Tiesa, „palankumas“ interpretuotas įvairiai. Dalis autorių tai bandė paaiškinti sėkmingais lietuvių politinių veikėjų veiksmais. Pvz., E. Galvanauskas tvirtino, kad valdžia pasimetė ir „nežinojo, ką daryti“⁹⁷, nenustatytas autorius – Suvažiavimas įvyko „valdžios neatsiklausus“⁹⁸, o J. Kriaučiūnas – kad lietuviai susirinkę „be jokio leidimo“⁹⁹.

Kitų liudininkų ir apskritai rašiusių apie Lietuvių suvažiavimą teiginiuose randama aliuzijų į tai, kad Suvažiavimą caro valdžia toleravo (J. Tumas – Suvažiavimas buvęs „pusiau legalus“¹⁰⁰, P. Ruseckas – caro valdžia žinojo apie Suvažiavimą, bet netrukdė nei parengiamiesiems darbams, nei pačiam Suvažiavimui¹⁰¹, A. Smetona, A. Pogodinas, J. Jurginis, V. Merkys¹⁰² ir kt. – caro valdžia netrukdė Suvažiavimui, O Pleirytė-Puidienė ir D. Malinauskas¹⁰³ – A. Frezė buvęs palankus ir net išspausdinęs Suvažiavimo nutarimus valdžios laikraštje „Vilenskij vestnik“). Tačiau tie patys autoriai, taip pat F. Bortkevičienė ir Pr. Klimaitis¹⁰⁴, pripažino, kad Vilniaus generalgubernatorius labai domėjosi Suvažiavimo darbu ir per savo agentus stengėsi surinkti kuo daugiau informacijos.

Pagaliau trečioji autorių grupė tiesiogiai nurodo, jog Suvažiavimui surengti buvo gautas caro valdžios leidimas. Taip aiškino Jonas Vileišis (anot jo, J. Basanavičiui ir J. Kriaučiūnui „atėjo į galvą gera mintis pa-

⁹⁵ Žr. Lietuvos VIA, f. 930, ap. 1, b. 216, 217, 218, 219, 264, 277, 278, 1042, 1048 ir kt. ; f. 1227, ap. 1, b. 149, 173, 175, 208, 214, 243, 248, 250, 252 ir kt.

⁹⁶ О национальном Литовском движении в Ковенской и Виленск. й губерниях (toliau – О национальном Литовском движении), VIA, f. 378, BS, 1905, b. 406, l. 34–34a.

⁹⁷ Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų, op. cit., nr. 90.

⁹⁸ ?/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuva*, 1925. XII. 5, nr. 275.

⁹⁹ J. Kriaučiūnas, „1905 m. Didžiojo Vilniaus seimo genezis“, op. cit.

¹⁰⁰ P. Ruseckas, „Aušrininko generolo Jono Bulotos 70 metų sukaktuvių paminėjimas“, *Lietuva*, 1925.IV.30, nr. 96.

¹⁰¹ P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 25.

¹⁰² A. Погодин, „Литовский вопрос в настоящее время“, op. cit., p. 77; A. Smetona, „Prieš melų ginklą“, op. cit.; J. Jurginis, *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*, p. 102, 103; A. Tautavičius, J. Jurginis, V. Merkys, *Vilniaus miesto istorija*, t. 1, p. 353 ir kt. veik.

¹⁰³ O. Pleirytė-Puidienė, „Didžiojo Vilniaus seimo šventė“, op. cit.; D. Malinauskas, „Didžiojo Lietuvių seimo įvykdymo priežastys“, *Lietuva*, 1925.VIII.14, nr. 32.

¹⁰⁴ F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“ *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 372–373; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Mūsų rytojais*.

prašyti valdžios leisti Vilniaus lietuvių susivažiavimą“ ir valdžiai buvo nurodytas „visai nekaltas to susivažiavimo tikslas“¹⁰⁵), J. Basanavičius („rusai pradžioje leido susivažiavimą, bet po to atsikvošėjo“¹⁰⁶), A. Bulota, Pr. Būčys¹⁰⁷. Cenzorius A. Itomlenskis vėliau taip pat tvirtino, kad buvo „gautas leidimas Vilniaus seimui“*¹⁰⁸. Apie vykusias derybas dėl Lietuvių suvažiavimo tarp lietuvių politinių veikėjų ir vietinės valdžios galima spręsti iš kai kurių užuominų paties Kauno gubernatoriaus ir Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos valdytojo laiškuose Petrui Vileišiui¹⁰⁹.

Taigi yra tiesioginių ir netiesioginių duomenų, leidžiančių manyti, kad leidimas Suvažiavimui buvo gautas. Galų gale J. Tumo, A. Smetonos, P. Rusecko teiginius taip pat galima interpretuoti kaip įsitikinimą, jog neoficialų valdžios leidimą pavyko gauti. Tačiau ką reiškė gauti valdžios leidimą? Pagal naujus įstatymus valdžia jį galėjo išduoti tik tai tokiu atveju, jeigu Suvažiavimas vyktų uždaroje patalpoje ir nebūtų nukreiptas prieš esamą santvarką. Tačiau tada tai buvo neįmanoma, ypač turint galvoje tuometinę politinę situaciją bei tiek visoje Lietuvoje, tiek ir Vilniaus mieste viešpatavusį chaosą. Todėl visiškai tikėtina, kad J. Basanavičiaus ir Petro Vileišio pastangomis galbūt pavyko gauti neoficialų, žodinių Vilniaus generalgubernatoriaus leidimą surengti Suvažiavimą. Ypač jeigu būsimajam Suvažiavimui caro valdžios akyse buvo suteiktos daugiau kultūrinės funkcijos ir įtikinėta, kad jis nebus masinis.

Juk visoje Rusijos imperijoje tuo metu vyko gausybė suvažiavimų, konferencijų, pasitarimų ir kt. Visų jų kontroliuoti caro valdžia nebesugebėjo. Uždrausti Lietuvių suvažiavimą taip pat buvo neįmanoma, nes Vilniuje tuo metu buvo stiprus revoliucinis judėjimas. Mitingai, demonstracijos, pasitarimai vyko kiekvieną dieną ir Suvažiavimo uždraudimas būtų sukėlęs visų revoliucingai nusiteikusių Vilniaus gyventojų nepasitenkinimą. Uždraudus rengti Suvažiavimą Vilniaus miesto salėje, be abejonės, jis būtų įvykęs kitose patalpose. Be to, žinant apie prasidėjusius lietuvių kontaktus su Lietuvos bei Lenkijos lenkais VI Žemietijų suvažiavime ir apie lietuvių Memorandumą, Lietuvių suvažiavimas, caro valdžios manymu, turėjo skatinti lietuvių ir lenkų nacionalinių judėjimų atsiribojimą.

Taigi vietinė administracija, žinodama situaciją Lietuvos kaime, netrukė rengti Lietuvių suvažiavimo ir taip tikėjosi kontroliuoti lietuvių nacionalinį judėjimą. Tačiau paskutinę savaitę prieš Suvažiavimą –

1905.XI.13–20(XI.26–XII.3), stiprėjant valstiečių judėjimui ir aktyviai veikiant Suvažiavimo OK, valdžios nerimas didėjo.

Lapkričio 13–20 d. (s. st.) Vilniaus generalgubernatorius šią kontrolę pamažu prarado. Prieš pat Suvažiavimą svarbiausias vietinei valdžiai iškilęs uždavinys buvo neeskaluoti revoliucinių veiksmų kaime. Būtent tai galėjo atsitikti, jeigu Kauno gubernatoriaus Veriovkino prašymu Kauno gubernijoje būtų įvesta karo padėtis**. Aišku, tai jau būtų buvęs pavėluotas žingsnis, nebegalėjęs sustabdyti spartaus lietuvių tautinio judėjimo politizavimosi Lietuvių suvažiavimo laikotarpiu.

Vis dėlto A. Frezė išbandė visus nesmurtinius tautinio-revoliucinio judėjimo malšinimo būdus. Pirmiausia pabandyta pradėti nedelsiant naikinti kultūrinius apribojimus. 1905.XI.12(25)–XI.18(XII.1) vyko aktyvus susirašinėjimas tarp Vilniaus generalgubernatoriaus, Liaudies švietimo ministro, Vilniaus mokslo apygardos globėjo ir Kauno liaudies mokyklų direktoriaus dėl leidimo dėstyti visus dalykus lietuvių kalba ir užimti vadovaujančias vietas mokytojams lietuviams¹¹⁰. Tačiau iki Suvažiavimo buvo likusios vos kelios dienos, ir Kauno gubernatoriaus

¹⁰⁵ J. Vileišis, „Iš kovos laikų“, op. cit.

¹⁰⁶ *D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, p. 90.

¹⁰⁷ А. Булат, *Литовцы*, p. 20; Pr. Būčys, „Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, op. cit., p. 254.

*Pasak A. Itomlensko, kad „Vilniaus žiniuose“ buvo paskelbtos Suvažiavimo rezoliucijos, čia buvo įžiūrėtas cenzoriaus apsileidimas. Į tai šis pasiaiškino: kam reikėjo leisti Suvažiavimą, kurio rezoliucijų skelbti negalima (žr. A. Itomlenskis, „Cenzūros veikimas Lietuvoje atgavus spaudą“, *Lietuvos žinios*, 1932.I.2, nr. 1.). Reikėtų pažymėti, kad tomis dienomis cenzūros galia buvo menka. Geriausiu atveju, atsižvelgiant į cenzoriaus parodymus, buvo galima konfiskuoti laikraščio tiražą.

¹⁰⁸ A. Itomlenskis, „Cenzūros veikimas Lietuvoje atgavus spaudą“, op. cit.

¹⁰⁹ Vilniaus, Kauno ir Gardino general-gubernatoriaus kanceliarijos valdytojas P. Vileišiui. 1905. XI. 22(XII. 5), О национальном Литовском движении, l. 28; K. Stiklius, „Kauno gubernatorius Veriovkinas 1905 metais“, *Lietuvos žinios*, 1931.III.11, nr. 56.

**Kauno žemės ūkio draugija, atstovaujama žymiausių Lietuvos dvarininkų, 1905.XI.19 (XII.2) kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, prašydama neįvesti Kauno gubernijoje karo padėties ir patenkinti valstiečių reikalavimus, kurie esą yra teisėti. (Kauno ūkiškosios draugijos nutarimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276; Taip pat: „О национальном Литовском движении в Ковенской и Виленской губерниях“, VIA, f. 378, BS, 1905, b. 406, l. 68–69). XI.20(XII.3) generalgubernatoriaus kanceliarijai davus Kauno gub. žemės ūkio draugijai oficialų atsakymą, kur buvo teigiama, kad karo padėtis nebus įvesta, pavyko nuraminti Kauno gubernijos dvarininkus (Žr. „О национальном Литовском движении“, op. cit., l. 67).

¹¹⁰ О национальном Литовском движении, l. 5–13, 24, 71–72.

prašymas 1905.XI.18(XII.1) Vilniaus generalgubernatoriui leisti išspausdinti „Vilniaus žiniuose“ kreipimąsi į lietuvių tautą, raginantį nutraukti „priešvalstybinius veiksmus“¹¹¹, jau buvo pavėluotas. Tą pačią dieną, leidus generalgubernatoriui, Kauno gubernatorius nusiuntė laišką Petruui Vileišiui, prašydamas išspausdinti minėtą kreipimąsi „Vilniaus žiniuose“¹¹². Petras Vileišis nepabūgo delsti iki Suvažiavimo pabaigos. Šis kreipimasis „Vilniaus žiniuose“ pasirodė tik po Suvažiavimo¹¹³, greta Vilniaus generalgubernatoriaus kreipimosi.

Vilniaus generalgubernatorius ir Kauno gubernatorius dar bandė paveikti lietuvių visuomenę per dvasininkiją. Buvo kreiptasi į Žemaitijos vyskupą M. Paliulionį, prašant nuraminti išitraukusius į tautinį judėjimą kunigus ir priversti juos paveikti vis labiau įsisiautėjančius valstiečius bei kartais jiems vadovaujančius Lietuvos dvarininkus¹¹⁴.

Kad Lietuvių suvažiavimas bus didelio masto renginys, vietinei administracijai tapo aišku 1905.XI.19–20(XII.2–3), kai Vilnių užplūdo Suvažiavimo delegatai. Suvažiavimo OK, prisibijodamas konflikto su policija, taip pat galimų provokacijų, suorganizavo apsaugą, kurią, pasak J. Gabrio, sudarė 15 brauningais ginkluotų suvalkiečių¹¹⁵. Tačiau policijos agentams nebuvo sunku prasibrauti į Suvažiavimo salę, nes dėl didelio dalyvių skaičiaus kontroliuoti visų įeinančių ir išėinančių tapo neįmanoma. Policija akylai sekė Suvažiavimo darbą ir apie jo eigą kelis kartus per dieną pranešinėjo Policijos departamentui bei generalgubernatoriaus kanceliarijai¹¹⁶.

Sprendžiant iš agentų parodymų, vietinės administracijos pareigūnai apie Suvažiavimą gavo kiek iškreiptą informaciją. Agentai, galbūt ne visi gerai supratę lietuviškai, painiojo Suvažiavime pasakytų kalbų turinį su Suvažiavimo nutarimais, t. y. kai kurias kalbas jie kvalifikavo kaip nutarimus¹¹⁷. Buvo perdėti lietuvių reikalavimai apie rusų valdininkų ištrėmimą, visų cerkvių ir bažnyčių, paverstų cerkvėmis, sugražinimą, absoliučiai visų rusams per 40 metų (nuo 1864 m.) atitekusių žemių grąžinimą. Diskusijos dėl ginkluotos kovos kvalifikuotos kaip oficiali Suvažiavimo rezoliucija, nedrąsūs pareiškimai apie vienijimąsi su kitomis Rusijos imperijos tautomis apibūdinti kaip konkretūs veiksmai siekiant nustatyti su jomis glaudžius santykius. Taip pat būta bandymų Lietuvių suvažiavimui „suteikti“ socialdemokratinį pobūdį¹¹⁸. Todėl visiškai suprantama Vilniaus generalgubernatoriaus reakcija siekiant neutralizuoti Suvažiavimo poveikį lietuvių visuomenei. Juo labiau kad buvo gauta naujos informacijos apie neramumus Kauno gubernijoje¹¹⁹. Dar Suvažiavimo posėdžių metu policijos agentai bandė susisiekti su

J. Basanavičiumi. F. Bortkevičienės teigimu, generalgubernatoriui „matyt, buvo pranešta apie viešpataujantį ūpą ir jisai norėjo paveikti, kad tie nutarimai neišeitų labai raudoni ir kelis kartus siuntinėjo labai mandagius valdininkus, kurie būtinai norėjo su J. Basanavičiumi pasikalbėti“¹²⁰. Vis dėlto tvarkdariams pavyko J. Basanavičių apsaugoti nuo pokalbių su valdžios atstovais. Kita vertus, antrąją Suvažiovimo dieną generalgubernatorius per Petrą Vileišį bandė tiesiogiai kreiptis į Suvažiovimą. Petrui Vileišiui buvo perduota A. Frezės telegramos Liaudies švietimo ministrui kopija¹²¹. Telegramoje teigiama, kad lietuvių reikalavimai dėl lietuviškų mokyklų yra teisėti, ir siūloma, kad pradinėse mokyklose lietuvių kalba būtų įvesta kaip dėstomoji*¹²².

¹¹¹ Kauno gubernatoriaus pranešimas Vilniaus general-gubernatoriui 1905.XI.18(XII.1), О национальном Литовском движении, l. 25–26.

¹¹² K. Stiklius, „Kauno gubernatorius Veriovkinas 1905 metais“, op. cit.

¹¹³ Nuo Kauno gubernatoriaus (Išleistas pereitą savaitę), *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25(XII.8), nr. 277.

¹¹⁴ Kauno gubernatorius – žemaičių vyskupui M. Paliulioniui. 1905.XI.20(XII.3), Некоторые дела о революционном движении 1905–1906 г. г., VIA, f. 696, ap. 2, b. 327, l. 60, 63; Vilniaus generalgubernatorius – žemaičių vyskupui M. Paliulioniui. 1905. XI. 23(XII. 6), ibidem, l. 140–142.

¹¹⁵ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 9, p. 271; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 78–79; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 342.

¹¹⁶ Резолюция литовского собрания в гор. Вильне, О национальном Литовском движении, l. 33; J. Jasaitis, „Kaip buvo atspausdinti Didžiojo Seimo nutarimai“, *Lietuva*, 1925.XII.17, nr. 284; F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojūs*; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 372–373; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 9, p. 271; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 78–79 ir kt. veik.

¹¹⁷ Резолюция литовского собрания в гор. Вильне, О национальном Литовском движении, l. 33.

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 373.

¹²⁰ F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.; Z. Toliušis, „Felicija Bortkevičienė“, MAB RS, f. 29-1923, l. 11.

¹²¹ J. Jasaitis, „Kaip buvo atspausdinti Didžiojo Seimo nutarimai“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 372–373.

*Buvo išdėstyti ir kiti, ne tokie reikšmingi reikalavimų punktai.

¹²² Vilniaus, Kauno ir Gardino general-gubernatorius – Liaudies švietimo ministrui 1905.XI.22(XII.5), О национальном Литовском движении, l. 28, 32; Vilniaus, Kauno ir Gardino general-gubernatorius – žmonių švietimo ministrui (Telegrama), *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7).

Paaikšėjus, kad Suvažiavimas ir Lietuvos kaime vyraujančios nuotikos nedaug kuo skiriasi, kad kaime laukiama grįžtančių Suvažiavimo delegatų, Vilniaus generalgubernatorius jau kitą dieną – 1905.XI.23 (XII.6) kreipėsi į Lietuvos gyventojus*¹²³. Tai buvo paskutinis bandymas apsieiti be represijų. Neneigiant kai kurių lietuvių tautinio judėjimo reikalavimų teisėtumo, buvo išdėstyta dviprasmiška juridinė situacija, susidariusi po spalio 17(30) d. manifesto paskelbimo, kai liko galioti didesnė dalis senųjų įstatymų. Svarbiausią dėmesį generalgubernatorius sutelkė į būsimąjį valstybinės valdžios organą, kuris turįs aprobuoti visus naujuosius įstatymus – Valstybės dūmą. Vis dėlto šis A. Frezės kreipimasis buvo daugiau paties generalgubernatoriaus pasiteisinimas caro valdžios akyse. Lietuvių visuomenė jį įvertino kaip didžiulį savo laimėjimą ir priverstinę vietinės Rusijos valdžios nuolaidą. Generolas A. Frezė 1905.XI.23(XII.6) skubiai išvyko į Peterburgą gauti naujų nurodymų¹²⁴.

Išvykus generalgubernatoriui, vietinės caro valdžios politika nepasikeitė. Buvo stengiamasi išspręsti lietuviškų mokyklų klausimą, tačiau kol kas vyko tik susirašinėjimas tarp vietinių pareigūnų¹²⁵, o prie konkrečių veiksmų nepereita.

Pradėjus vykdyti Lietuvių suvažiavimo nutarimus, vietinei administracijai, ypač po 1905.XI.27(XII.10), tapo aišku, kad taikiais metodais lietuvių judėjimo nepavyks numalšinti. Paskutinėmis lapkričio mėn. (s. st.) dienomis iš Peterburgo grįžęs generalgubernatorius A. Frezė taip pat įsitikino deklaratyvių priemonių neveiksmingumu. Trūkstant duomenų, sunku tiksliai nustatyti, kokias instrukcijas A. Frezė gavo Peterburge. Juk išvykdamas generalgubernatorius dar nežinojo, koks bus Suvažiavimo poveikis lietuvių visuomenei. Sprendžiant iš tolesnės politinės situacijos klostymosi ir gruodžio mėn. pradžioje prasidėjusių represijų, A. Frezei, matyt, buvo garantuota, kad kilus masiniam prieš valdžią nukreiptam judėjimui, jam bus suteikta karinė pagalba ir platūs įgaliojimai. Galbūt nebuvo susitarta tik dėl terminų, nes karinės jėgos trūko tiek imperijos centre, tiek ir provincijose.

Siekiant argumentuoti karinių priemonių būtinumą, lietuvių tautiniam judėjimui Rusijos bei Lietuvos visuomenės akyse buvo pabandyta „suteikti“ antirusišką pobūdį. Vietinei caro valdžiai tai neblogai pavyko. Buvo inspiruotos Mažeikių, Ventos, Liepojos, Kaišiadorių, Radviliškio, Kalkūnų ir kt. geležinkelio stočių valdininkų telegramos Kauno gubernatoriui, Vilniaus generalgubernatoriui, Žemaičių ir Vilniaus vyskupams, kuriose skelbta, kad lietuviai naikina viską, kas rusiška, griaua

mokyklas ir valdžios įstaigas, kunigai agituoja atimti rusų cerkves ir išvaryti visus rusus iš Lietuvos¹²⁶. Tuo pat metu – 1905.XI.25(XII.8) Kauno gubernatorius Veriovkinas siunčia telegramą į Peterburgą, kur nurodoma, kad valstiečiai grasina plėšti dvarus¹²⁷.

Netrukus šią dezinformaciją jau naudojo vietiniai rusų laikraščiai. Be to, pradėta falsifikuoti Lietuvių suvažiavimo nutarimus. Teigiama, esą Suvažiavime buvo nuspręsta apginkluoti visą Lietuvą, išvaryti visus rusus, atimti iš jų visus dvarus, įsigytus po 1863 m., bei cerkves ir t. t. Jau tuomet J. Basanavičius įtarė, kad ši valdžios sukelta isterija buvo reikalinga karinei padėčiai įvesti¹²⁸.

Tačiau vietinė caro valdžia dar delse. Trūko karinės jėgos, be to, buvo renkama informacija apie svarbiausius tautinio–revoliucinio judėjimo židinius. Rusijos valdžia to meto revoliucinį pakilimą ir „antivyriausybinus veiksmus“ kaime aiškino tik kaip Lietuvių suvažiavimo rezultata¹²⁹. Tai pripažino ir Suvalkų bei Kauno gubernijos valdžia¹³⁰. Archyvinė medžiaga rodo, kad vietinė administracija buvo labai gerai informuojama apie įvykius Lietuvos kaime. Netgi buvo fiksuoti tautinio revoliucinio judėjimo ypatumai. Jau paskutinėmis lapkričio dienomis vietiniams caro pareigūnams tapo aišku, kad valsčių valdybos nebe-funkcionuoja¹³¹, o kur dar jos nepašalintos – vis tiek yra neveiksmingos, nes įbaugintos įvykių kaimyniniuose valsčiuose. Kitas dalykas – visur buvo pabrėžiama, jog lietuvių judėjimas kaime yra programinis,

*Žr. priedą Nr. 14.

¹²³ Vilniaus, Kauno ir Gardino General-Gubernatoriaus apskelbimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25(XII. 8), nr. 277.

¹²⁴ О национальном Литовском движении, l. 44.

¹²⁵ Ibidem, p. 65–66.

¹²⁶ Ibidem, l. 65–66; Žinios iš Lietuvos, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 12; Žinios iš Lietuvos. „Maištas Lietuvoje“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.15(29), nr. 2, p. 26–27; „Vyrai, nenusiminkim!“, *Darbininkas*, 1906, nr. 7/8, p. 177 ir kt. veik.

¹²⁷ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 184–185.

¹²⁸ J. Basanavičius, „Prie lietuvių susivažiavimo nutarimų“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.5(18), nr. 286.

¹²⁹ Из отчёта Сувалкского губернатора за 1905 г. Николаю II о революционном движении крестьянства Сувалкской губернии, Революция 1905–1907 г. г. в Литве, p. 415; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 85.

¹³⁰ О национальном Литовском движении, l. 122, 124 ir kt.

¹³¹ О лицах, принадлежащих в тайных организациях, Lietuvos VIA, f. 930, ap. 1, b. 1042, l. 11.

organizuotas¹³². Be abejonės, bendri lietuvių inteligentijos ir valstietijos veiksmai kėlė didžiulę vietinės administracijos baimę. Juo labiau kad prasidėjus ginkluotoms akcijoms, neabejotinai ėmė vyrauti lietuvių politinės partijos (LSDP, LVS, LDP)¹³³. Rusijos administracija, siekdama atriboti lietuvius ir Lietuvos bei Lenkijos lenkus, anksčiau buvo priversta skatinti lietuvių tautinį judėjimą ir pagal išgales stengėsi jį daugiau nukreipti kultūrine vage. Dabar, kai buvo pereita prie radikalių (net ginkluotų) kovos priemonių, lietuvių ir lenkų nesantaikos kurstymas laikinai tapo antraeilium dalyku. Svarbiausias uždavinys buvo apriboti „maišto Lietuvoje“ plitimą bei lietuvių radikaliųjų partijų įtaką. Juolab kad ir valdžiai aiškėjo, jog po Lietuvių suvažiavimo prasidėjęs naujas revoliucinis pakilimas jau fiksuoja ne tik maištingas Lietuvos kaimo žmonių nuotaikas, bet ir rodo naują, aukštesnę valstiečių savimonės lygį¹³⁴. Lietuvių visuomenės jau nebeveikė nei Kauno gubernatoriaus, nei Vilniaus generalgubernatoriaus atsišaukimai. Vietinė administracija suvokė, kad tik ginkluota jėga galima išlaikyti valdžią¹³⁵.

Jau minėjome apie caro valdžios pastangas lietuvių nacionalinį judėjimą pristatyti kaip grynai antirusišką. Pačioje lapkričio mėn. pab.–gruodžio mėn. pr. (s. st.) buvo žengtas dar vienas žingsnis. Suvalkų gub. (Marijampolėje) 1905.XI.29(XII.11), pirmininkaujant laikinajam Suvalkų generalgubernatoriui, įvyko Suvalkų gub. lietuviškų valsčių viršininkų, teisminės valdžios ir dislokuotos kariuomenės vadų pasitarimas, kuriame buvo nutarta, jog taikiomis priemonėmis prieš valstiečių judėjimą kovoti neįmanoma. 1905.XI.30(XII.12) oficialus šio pasitarimo nutarimas buvo nusiųstas Varšuvos generalgubernatoriui, prašant įvesti karo padėtį Vladislavovo (Naumiesčio), Vilkaviškio, Kalvarijos bei Marijampolės apskrityse. Veikta buvo operatyviai. Jau 1905.XII.4(17) išleistas caro įsakas, kuriuo remiantis 1905.XII.9(22) visoje Suvalkų gub. vėl buvo įvesta karo padėtis¹³⁶. Be to, Suvalkų generalgubernatorius 1905.XII.10(23) kreipėsi į gyventojus, reikalaujamas per 3 dienas atkurti senąsias valsčių valdybas ir seną tvarką. Kitaip grėsė 3 tūkst. rb bauda¹³⁷.

Kauno gub. apsieita be karo padėties įvedimo. Tačiau, panašiai kaip ir Suvalkų gub., 1905.XII.8(21) Kauno gub. valdyboje buvo apsvarstyta susidariusi padėtis ir nutarta, kad naujos valsčių valdybos bei nauji teismai negali būti pripažinti dėl jų „dorovinių savybių“ (t. y. todėl, kad valdžia pakeista savavališkai) ir jų veikla turi būti sustabdyta¹³⁸. Kaip matome, Kauno gubernijoje veikta šiek tiek subtiliau.

Taigi vietinė Rusijos valdžia būtinumą imtis represijų dabar jau grindė ne tik antirusišku lietuvių judėjimo pobūdžiu, bet ir savavališkais Lietuvos kaimo gyventojų veiksmais ir, be abejo, nesugebėjimu jų nuslopinti taikiomis priemonėmis. Tai reiškė, kad pavienės baudžiamosios akcijos, vykdytos gruodžio mėn. 1–10 d. (s. st.)¹³⁹, turi peraugti į masines represijas Kauno bei Suvalkų gubernijose.

Instrukcija baudžiamiesiems būriams, patvirtinta Vilniaus generalgubernatoriaus, buvo išleista tik 1905.XII.13(26)¹⁴⁰, t. y. jau prasidėjus masinėms represijoms. Tai rodo, jog A. Frezė delsė kiek tiktai leido galimybės. Nors, kaip jau minėjome, pavienės baudžiamosios akcijos vyko nuo lapkričio pab.–gruodžio mėn. pr., tačiau dar nebuvo planingo, koordinuoto tautinio-revoliucinio judėjimo malšinimo. Tai dar kartą patvirtina, jog represijoms buvo kruopščiai ruošiamasi. Tarp 1905 m. gruodžio mėn. dokumentų galima rasti 1905.XII.5(18) Rusijos vidaus reikalų ministerijos valdytojo P. Durnovo pranešimą Vilniaus generalgubernatoriui apie tai, kad Nikolajus II, patvirtindamas karinės padėties įvedimą Suvalkų gub. lietuviškuose valsčiuose*, parašėte užrašė: „Juk Kauno gubernijoje taip pat /gyvena/ lietuviai“¹⁴¹. Tai rodo, pirma,

¹³² A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 85–86.

¹³³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 364.

¹³⁴ Об участии римско-католического духовенства в Литовском национальном движении, *op. cit.*, l. 57–58.

¹³⁵ О национальном Литовском движении, l. 109, 123–124 ir kt.

¹³⁶ Из отчёта Сувалкского губернатора за 1905 г. Николаю II, *op. cit.*, p. 415–416; A. Tyla, „Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai“, *op. cit.*, p. 89–90.

¹³⁷ Suvalkų general-gubernatoriaus atsisaukimas į lietuvius, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.I.5(18), nr. 3, p. 48–49; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 117.

¹³⁸ A. Tyla, *ibidem*, p. 117.

¹³⁹ *Революция 1905–1907 г. г. в Ливонии*, p. 368, 371 ir kt.; Žinios iš Lietuvos. Kauno gubernija, *Darbininkų balsas*, 1906, nr. 3, p. 91–92; V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, *op. cit.*, p. 333, 337, 340, 342 ir kt. veik.

¹⁴⁰ Инструкция летучим карательным отрядам, посланным в Ковенскую губернию для подавления революционного движения среди крестьянства, утвержденная генерал-губернатором (1905 г., 13 декабря), *Революция 1905–1907 г. г. в Ливонии*, p. 378.

*Varšuvos generalgubernatoriaus 1905.XII.9(22) potvarkiu karinė padėtis įvesta ne tik lietuviškuose Suvalkų gub. apskrityse, bet ir visoje Suvalkų gubernijoje.

¹⁴¹ Уведомление управляющего Министерством внутренних дел виленскому генерал-губернатору о резолюции Николая II на докладе по необходимости введения военного положения в Литовских уездах Сувалкской губернии (1905 г., 5 декабря), *Революция 1905–1907 г. г. в Ливонии*, p. 373.

kad caras apie įvykius Lietuvoje buvo nepakankamai informuotas. Antra, hipotetiškai galima teigti – Vilniaus generalgubernatorius savo poziciją, matyt, derino su pačiu Ministrų Tarybos pirmininku S. Vite. Juk iš karto gali kilti klausimas, kodėl Suvalkų gub. įvedama karo padėtis, o Kauno gub. – ne. Tiesa, Suvalkų gub. valdžia pati prašė įvesti karo padėtį. Kauno gubernatorius Veriovkinas irgi puoselėjo tokius planus, tačiau A. Frezė jam neleido to įgyvendinti. Tačiau kaip tada paaiškinti faktą, jog Kauno gubernijoje, net neįvedus karinės padėties, su tautiniu revoliuciniu judėjimu buvo susidorojama ir ryžtingiau, ir žiauriau negu Suvalkų gubernijoje. Šia proga nereikėtų pamiršti, kad A. Frezė kartu buvo ir Vilniaus karo apygardos kariuomenės vadas. Būtent jis paskyrė Gulkovskį laikinuoju Suvalkų generalgubernatoriumi¹⁴², t. y. civilinės valdžios funkcijų vykdytoju (krašto saugumo klausimais jis liko pavaldus Varšuvos generalgubernatoriui). Taigi administraciniu požiūriu Vilniaus generalgubernija 1905 m. pab.–1906 m. pr. buvo glaudžiai susijusi su Suvalkų gub. valdžia. Skirtingo administracinio statuso suteikimą Kauno ir Suvalkų gubernijoms galima būtų paaiškinti kaip naudojimąsi administraciniu suskirstymu siekiant pabandyti suskaldyti lietuvių tautinį-revoliucinį judėjimą Kauno ir Suvalkų gubernijose. Pirmiausia Suvalkų gub. buvo daugiau dislokuota kariuomenės, be to, „lietuviškos apskritys“ užėmė gana nedidelę teritoriją, todėl ją buvo lengviau kontroliuoti. Įvedus karo padėtį, buvo labai apribotas gubernijos gyventojų, kartu ir agitatorių, mobilumas. Taip pat buvo tikimasi, kad į Suvalkų gub. bus galima permesti karinius dalinius iš kitų Pavyslio krašto gubernijų. Kitas dalykas – Suvalkų gub., kurioje greičiau buvo galima įvesti griežtą vietos gyventojų kontrolę, tapo savotišku kordonu tarp Lenkijos gubernijų ir Kauno gubernijos. Tai rodo, jog bijota grandininės reakcijos, galinčios sukurti prielaidas susivienyti Lenkijos ir Lietuvos politinėms jėgoms.

Caro valdžia žinojo, kad lietuvių tautinio-revoliucinio judėjimo epicentras yra ne Suvalkų, o Kauno gubernija. Todėl, parengus prielaidas bekylančiam ginkluotam pasipriešinimui Suvalkijoje užgniaužti, svarbiausias dėmesys sutelktas į įvykius Kauno gubernijoje. Karo padėtis čia nebuvo įvesta neatsitiktinai*. Pirmiausia, neturėta pakankamai karinės jėgos. Antra, bijota radikaliųjų lietuvių partijų suaktyvėjimo („tai gali būti kraštutinių partijų laimėjimas“)¹⁴³. Kitas dalykas – 1905.XII.13(26) speciali slapta instrukcija, tapusi savotišku privalomuoju potvarkiu, baudžiamiesiems būriams suteikė daug didesnius įgaliojimus negu karo padėties sąlygomis. Instrukcija buvo suformuluota labai aiškiai, nurodyti

konkretūs veiksmai, netgi numatytos priemonės tuo atveju, jeigu atkakliai pasipriešintų ginkluoti valstiečių būriai. Iš esmės ši instrukcija rodo, kad baudžiamųjų būrių tikslas – užgniaužti bręstantį ginkluotą sukilimą. Būriai dažniausiai buvo formuojami iš dragūnų bei raitosios artillerijos ir pėstininkų. Jų maršrutai liudijo apie operatyviai gaunamą informaciją iš apskričių centrų. Baudžiamosios rinktinės buvo pasiūstos į visas Kauno gub. apskritis, tačiau daugiausia kariuomenės dalyvavo malšinant tautinį-revoliucinį judėjimą Ukmergės ir Telšių, kiek mažiau – Zarasų, Šiaulių ir Panevėžio apskrityse. Baudžiamieji būriai mažiau siautėjo Kauno ir Raseinių apskrityse, kur buvo sąlygiškai ramiau¹⁴⁴.

Istoriografijoje kol kas nebuvo atkreiptas dėmesys į savotišką baudžiamųjų būrių taktiką. Ji buvo panaši į anksčiau aprašytą bandymą suskaldyti tautinį-revoliucinį judėjimą Kauno ir Suvalkų gubernijose. Baudžiamosios rinktinės atskirose Kauno gub. apskrityse veikė taip, kad šios apskritys būtų viena nuo kitos atribotos ir ginkluoti valstiečių būriai negalėtų vienytis. Todėl svarbiausias dėmesys ir buvo sukonzentruotas į Telšių, Ukmergės ir Zarasų, Panevėžio ir Šiaulių apskritis, iš kur vos prasidėję ginkluoti veiksmai galėjo plisti į tas apskritis bei tuos valsčius, kur valstiečių judėjimas buvo silpnesnis. Tačiau atskirų baudžiamųjų būrių maršrutai neapsiribojo viena apskritimi. Kariniai daliniai buvo nedideli ir mobilūs, todėl apskričių ribos dažnai buvo peržengiamos, o kartais rengiamos bendros operacijos su kaimyninėse apskrityse veikusiais būriais.

Toks kariuomenės dalinių judrumas apribojo tolesnį ginkluotų veiksmų plitimą. Juolab kad baudžiamieji būriai apskričių „susikaldymo“ principą taikė ir valsčiams bei kaimams. Tokia taktika buvo numatyta instrukcijoje baudžiamiesiems būriams¹⁴⁵. Svarbiausias šių būrių tikslas – „atstatyti tvarką tose vietose, kur ji buvo pažeista“¹⁴⁶. Todėl netikėtai

¹⁴² A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 79.

*Teisę Vilniaus generalgubernatoriui įvesti karinę padėtį Vilniaus generalgubernijoje Nikolajus II buvo suteikęs dar 1905.X.18(31), (*Ж. Революция 1905–1907 гг. В Литве*, p. 383).

¹⁴³ Донесение виленского генерал-губернатора Министру внутренних дел о посылке летучих карательных отрядов для подавления революционного движения среди крестьянства Ковенской губернии (1905 г., 18 декабря), *Революция 1905–1907 гг. в Литве*, p. 383.

¹⁴⁴ V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, *op. cit.*, p. 321–322.

¹⁴⁵ Žr. 140 išnašą.

¹⁴⁶ Ibidem.

pasirodęs baudžiamasis būrys turėjęs apsupti vietovę ir paskelbti gyventojams ultimatumą: 1) išduoti svarbiausius kurstytojus, 2) atiduoti ginklus, 3) atkurti teisėtą valdžią. Gyventojams priešinant, numatyta veikti jėga, o prireikus – ginklu. Svarbiausias dėmesys sutelktas „kursytojams ir agitatoriams“ suimti, blogiausiu atveju netgi numatyta naikinti jų namus. Atlikus šiuos veiksmus, kitas žingsnis – senosios vietinės valdžios gražinimas. Tiesa, rekomenduojama dėl to tartis su vietiniais gyventojais, jei jie „paklusnūs“¹⁴⁷. Buvo numatyti ir konkretūs veiksmai atkuriant valsčiaus tvarką¹⁴⁸.

A. Frezės numatyta taktika pasiteisino. Baudžiamųjų būrių akcijos buvo sėkmingos. Veikiama buvo tiksliai pagal instrukcijas. Šias akcijas koordinavo Vilniaus generalgubernatorius ir Kauno gubernatorius¹⁴⁹. Kaip minėta, buvo gaunama pakankamai tiksli informacija apie įvykius Lietuvos kaime. Kaip tik agentūros dėka pavykdavo sužinoti apie Lietuvių suvažiavimo dalyvius ir aktyviausius jo nutarimų platintojus.

Vilniaus generalgubernatorius 1905.XII.17(30) įsaku leido Kauno gubernatoriui revoliucinio judėjimo apimtuose rajonuose pačiam bausti aukščiausiomis administracinėmis bausmėmis (iki 3 mėn. arešto ir iki 500 rb bauda) visų gubernijoje veikiančių privalomųjų potvarkių pažeidėjus¹⁵⁰. Baudžiamieji būriai turėjo teisę savo nuožiūra areštuoti bet kurios asmenis, skirti baudas ar rekvizuoti gyventojų turą¹⁵¹.

Būriai, atvykę į valsčių, reikalavė išduoti svarbiausius kurstytojus ir atiduoti ginklus. Gyventojams atsisakius tai padaryti, agentų pagalba buvo areštuojami Lietuvių suvažiavimo dalyviai ir pasižymėję agitatoriai, valstiečių namuose daromos kratos, atimami ginklai bei proklamacijos, jėga išreikalaujami mokesčiai, patrankų sviediniais susprogdinami pabėgusių agitatorių namai, nepaklusniems miesteliams ar kaimams uždedamos iki 3 tūkst. rb baudos¹⁵². Stengtasi, kad baudžiamieji būriai vykdomų akcijų metu visada būtų gausesnį už valstiečių būrius¹⁵³. Ginkluoti valstiečių būriai, sėkmingai veikę iki baudžiamųjų akcijų, joms prasidėjus, aktyviai nepasipriešino. Atvirų mūšių su kariuomene apskritai vengta, dažniausiai jų veiksmai buvo nukreipti prieš pavienius caro valdžios pareigūnus arba nedidelius, iš kelių žmonių susidedančius būrelius, atsilikusius nuo baudžiamųjų būrių. Pasirodžius kariuomenei, ginkluoti valstiečių būriai dažniausiai slapstėsi miškuose laukdami, kol baudžiamieji būriai persikels į kitus valsčius. Tokia kovos forma A. Frezei kėlė didelį nerimą. Netgi sugražinus senąją valdžią valsčiuose, vos tik pasitraukus caro kariuomenei, dažnai po kelių dienų vėl buvo kuriama valsčių savivalda. Todėl A. Frezė, turėdamas galvoje, kad vei-

kia tik 5 dideli baudžiamieji būriai, prašė daugiau karinės jėgos, dar kartą akcentuodamas, jog būtų klaidinga įvesti karinę padėtį¹⁵⁴. Jo nuomone, to negalima daryti ir dėl nepakankamo kariuomenės skaičiaus bei galimos radikaliųjų partijų atsakomosios reakcijos į karinės padėties įvedimą. A. Frezė šito prisibijojo žinodamas apie brutalų baudžiamųjų būrių susidorojimą su vietiniais gyventojais šiaurės Lietuvoje¹⁵⁵. Todėl buvo stengiamasi nuraminti ir sentikius, kurie siūlėsi organizuoti savo „družinas“ prieš „litvinų“ judėjimą¹⁵⁶.

1906 m. sausio mėn. kariuomenės skaičius Kauno gub. šiek tiek padidėjo¹⁵⁷. Baudžiamieji būriai sausio mėn. jau vykdė pakartotines operacijas. Istoriografijoje įsigalėjusi nuomonė, jog svarbiausią vaidmenį slopinant judėjimą Lietuvos kaime suvaidino 1906 m. sausio mėn. pradžioje naujuoju Vilniaus generalgubernatoriumi paskirtas K. Kšivickis¹⁵⁸. Pripažįstame šio naujojo valdžios atstovo prioritetą žiauriomis priemonėmis slopinti revoliucinį judėjimą (jis suaktyvino represijas, o jo išleisti privalomieji potvarkiai sugriežtino Vilniaus generalgubernijos gyventojų kontrolę)¹⁵⁹. Vis dėlto K. Kšivickis tik pratęsė A. Frezės

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, op. cit., p. 323.

¹⁴⁹ Ibidem, p. 322.

¹⁵⁰ A. Tyla, „Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai“, op. cit., p. 82–83.

¹⁵¹ Žr. 140 išnašą.

¹⁵² J. Kaunas, „Maištų ramdymas“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.30(I.12), nr. 298; Eš-ys /A. Vėgėlė/, „Kaip yra ramdoma Lietuva“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.31(I.13), nr. 299; Taip pat *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 1, 3, 10, 11, 12 ir t. t.; *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 11/12, 1906, nr. 1–4; *Varpas*, 1905, nr. 11/12; *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 1–13 ir kt.; *Lietuvos žinios*, 1931, nr. 27, 28, 31, 34, 46, 49, 58, 67 ir kt.; K. ?/!, „Baudžiamieji būriai“, *Socialdemokratas*, 1925. XII. 3, nr. 47; V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, op. cit., p. 332–333, 335–338, 340–344; L. Gira, „Atsiminimai ir įspūdžiai iš Didžiojo Vilniaus Seimo“, *Lietuvos aidas*, 1918.I.1, nr. 1; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 46–48; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 118–119; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 370–377; *Революция 1905–1907 г. в Литве*, p. 383–385 ir kt. veik.

¹⁵³ V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, op. cit., p. 323.

¹⁵⁴ Žr. 143 išnašą.

¹⁵⁵ V. Steponaitis, „Baudžiamosios rinktinės Kaunijoje 1905 m.“, p. 324.

¹⁵⁶ Ibidem, p. 326, 328.

¹⁵⁷ Ibidem, p. 322.

¹⁵⁸ P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus seimas. 1905–1930*, p. 46; J. Gabrys, „Didžiojo Vilniaus Seimo rytojus“, op. cit., p. 272 ir kt. veik.

¹⁵⁹ A. Tyla, „Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai“, op. cit., p. 84.

politiką. Apskritai A. Frezės atleidimas atrodo keistas, žinant apie sėkmingas baudžiamųjų būrių akcijas 1905 m. gruodžio 10–30 d. (s. st.), kurias tiesiogiai koordinavo pats generalgubernatorius.

Neaptikus archyvinių duomenų apie A. Frezės atsistatydinimo priežastis, sunku spręsti, ar tai buvo bausmė už nesugebėjimą (ar nenorą) sutrukdyti Lietuvių suvažiavimą, ar jo paties nenoras toliau kompromituoti save kaip svarbiausią „maišto Lietuvoje“ slopintoją. Turint galvoje strateginę Rusijos politiką „Šiaurės Vakarų krašte“, neoficialus leidimas surengti Lietuvių suvažiavimą buvo klaida, nes iš esmės lietuvių nacionaliniam judėjimui leista pereiti į kokybiškai naują būseną, kai tautos politinių tikslų konstitutavimasis tampa neatskiriamas nuo etnosocialinės integracijos proceso. Tai patvirtino ir po Suvažiavimo prasidėję ginkluoti veiksmai. Taigi A. Frezės atleidimas būtų lyg ir motyvuotas. Tačiau neabejotina, kad bet kokie bandymai uždrausti Lietuvių suvažiavimą būtų pasibaigę nesėkmingai. Todėl, matyt, generalgubernatorių kaita buvo susijusi su galutiniu carizmo posūkiu į masines represijas. A. Frezės lankstumas tuomet jau buvo neberekalingas. 1905 m. gruodžio mėn. jis dar paliktas savo poste, nes caro valdžia nesijautė stipri šiame geopolitiškai svarbiame regione. Reikėjo žmogaus, žinančio krašto specifiką ir sugebančio savarankiškai, tiesa, laikantis bendrų rusifikacinių principų, orientuotis bet kokioje politinėje situacijoje ir netgi galinčio šiek tiek koreguoti caro vyriausybės politiką priklausomai nuo greitai besikeičiančios politinės padėties. Vis dėlto šie samprotavimai lieka hipotetiški.

Vertas dėmesio dar vienas faktas, rodantis vietinės caro administracijos diferencijuotą požiūrį į lietuvių visuomenę. 1905.XII.11(24) vietinė valdžia staiga tarsi ėmėsi priemonių prieš Lietuvių suvažiavimo organizatorius. Buvo areštuoti tautininkas Antanas Vileišis ir LDP narys J. Bortkevičius*, padarytos kratos pas Joną ir Petrą Vileišius, A. Domaševičių, taip pat „Vilniaus žinių“ redakcijoje¹⁶⁰. Ką tai galėjo reikšti? Istoriografijoje teigiama, kad tai buvo masinių represijų tąsa, šiuokart palietusi ir lietuvių inteligentiją¹⁶¹. Tačiau kodėl represijų nesiimta tuoj po Suvažiavimo? Juk didelė dalis lietuvių politikų tuomet buvo Vilniuje, dauguma jų net nesislapstė. Policija žinojo, kur jie gyvena, ir neretai juos sekė. Be to, juk šios tariamos represijos palietė tik nedidelę Vilniaus lietuvių inteligentijos dalį.

Tuomet dažniausiai buvo represuojami asmenys, tiesiogiai dalyvavę revoliucinėse akcijose Lietuvos kaime. Dažniausiai tai buvo LSDP, LVS ir LMS nariai. Galima iškelti hipotezę, kad vietinė caro valdžia nesiėmė

masinių represijų prieš lietuvių konservatorius (tautininkus bei krikščionis demokratų) ir dalį radikalų (t. y. LDP, kurios nariai tiesiogiai mažai dalyvavo vietinės valdžios pakeitimo akcijose, nors ir kontroliavo LVS veiksmus), norėdama toliau kontroliuoti lietuvių nacionalinį judėjimą. Tautinis revoliucinis judėjimas Lietuvos kaime, kartu ir radikalios lietuvių politinės grupuotės po Lietuvių suvažiavimo tapo nebekontroliuojami. Taip pat galėjo atsitikti ir pradėjus masines represijas prieš konservatorius bei LDP. Šios partijos būtų priverstos pasitraukti į pogrindį. Be abejo, tai neatitiko carizmo planų. Turint galvoje, kad minėti areštai ir kratos sutapo su masinių represijų Lietuvos kaime pradžia, šios priemonės prieš konservatorius bei LDP buvo labiau panašios į inscenizaciją siekiant įtikinti lietuvių visuomenę, kad represijos nukreiptos vienodai prieš visus.

1906 m. sausio mėn. – tai baudžiamųjų burių siautėjimo kulminacija¹⁶². Dažnai tai buvo pakartotinos akcijos prieš tuos pačius valsčius, kurie, baudžiamiesiems būriams persikėlus į kitus valsčius, buvo atkūrę po Lietuvių suvažiavimo suformuotas naujas valsčių valdžios struktūras. 1906 m. sausio mėn. taip pat buvo išlikę valsčių, kuriuose dar nespėjo apsilankyti baudžiamosios rinktinės. 1906 m. vasario mėn. kariuomenė jau kontroliavo visą Kauno guberniją, nors dar turėta nemažai darbo atkuriant senąją valdžią atskiruose valsčiuose. Suvalkų gubernijoje 1906 m. sausio mėn. pab. valdžia taip pat jau buvo nuslopinusi svarbiausius revoliucinio judėjimo židinius¹⁶³. Vilniaus gubernijoje, išskyrus Vilniaus miestą, situacija nebuvo tokia įtempta ir gražinti senąją valdžią pavieniuose valsčiuose buvo kur kas lengviau, juo labiau kad neramumai Trakų, Švenčionių bei Vilniaus apskrityse neprilygo net ramiausioms Kauno gubernijos apskritims – Raseinių ir Kauno.

*Antanas Vileišis Lukiškių kalėjime kalėjo maždaug mėnesį. J. Bortkevičiui šis areštas buvo lemtingas: kalėjime susirgęs neišgydoma liga, po kelerių metų jis mirė.

¹⁶⁰*D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, p. 90; Žinios iš Lietuvos. Vilnius, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.I.12(25), nr. 4, p. 57; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 22; A. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, p. 227, 232; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 46–47 ir kt. veik.

¹⁶¹Žr. 160 išnašą.

¹⁶²Žr. *Darbininkų balsas*, 1906, nr. 1–3; *Darbininkas*, 1906, nr. 7/8; *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 3, 5–7; *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 12, 31, 32, 33; *Революция 1905–1907 г. г. в Лумве*, p. 384, 385, 389, 392, 396.

¹⁶³Žr. *Darbininkas*, 1906, nr. 7/8; *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 6–7, 9–13; *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 45, 50, 53, 59 ir kt.

Represijoms nepavyko pasipriešinti dėl ginkluotų būrių silpnumo ir svarbiausių agitatorių areštų. Kauno, Ukmergės, Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės, Kalvarijos kalėjimai buvo perpildyti. Iš viso areštuota apie 1500 aktyviausių tautinės revoliucijos dalyvių. Kalėjime atsidūrė Pr. Mažylis, J. Okuličienė, K. Jonelytė, P. Ruseckas, V. Kapsukas, P. Degulis, St. Didžiulis, A. Didžiulis, J. Girnius, P. Grigaitis, Vl. Nagevičius, E. Galvanauskas, J. Kačergis ir kiti¹⁶⁴. Dalis persekiojamųjų slapstėsi Vilniuje ar Kaune. Vilniuje dažniausiai jie prisiglausdavo J. Vileišio, A. Smetonos, inž. P. Morkūno, G. Landsbergio-Žemkalnio namuose, Kaune – pas S. Banaitį, R. Šliūpą, Vl. Stašinskį¹⁶⁵. Kai kuriems aktyviems revoliucijos dalyviams vėliau pavyko pabėgti į užsienį: Pr. Mažylis atsidūrė Krokuvoje, P. Grigaitis, J. Vabalas – JAV, J. Smalstys-Smolksis – Belgijoje, A. Rimka – Šveicarijoje, E. Galvanauskas – Juodkalnijoje ir t. t.¹⁶⁶

1906 m. kovo–balandžio mėn. baudžiamieji būriai tebebuvo dislokuoti Kauno gubernijoje, tačiau jų veiklos mastas mažėjo. Retkarčiais buvo rengiamos akcijos prieš vieną ar kitą nepaklusnų valsčių arba atliekamos pavienės operacijos norint įbauginti vietinius gyventojus. Didesnė problema buvo teroristinių ginkluotų būrių, ypač suaktyvėjusių 1906 m. pavasarį, persekiojimas¹⁶⁷. Caro valdžiai galutinai juos likviduoti pavyko tik 1907 m. pradžioje. Taigi jau 1906 m. kovo–balandžio mėn. represijos Kauno ir Suvalkų gubernijose aprimo, o nuo gegužės mėn. pavieniai kariuomenės būriai kartu su policija atliko tik situacijos kontrolės funkcijas.

Baudžiamųjų būrių siautėjimo metu buvo nužudyta keliasdešimt žmonių ir kur kas daugiau sužeista. Vis dėlto masinės represijos Lietuvoje buvo mažesnio masto negu Latvijoje, Estijoje ar Lenkijoje¹⁶⁸, t. y. ten, kur revoliucinis judėjimas buvo stipresnis. Lietuvoje valstiečių judėjimas netapo stichiškas (nors kai kuriuos jų veiksmus galima vadinti stichiškais), nes socialiniai ir etniniai antagonizmai Lietuvos kaime nebuvo tokie stiprūs, kaip Estijoje ar Latvijoje, be to, šį judėjimą kontroliavo lietuvių politinės partijos. Prasidėjus represijoms, lietuvių politinių partijų centrų ir Lietuvos kaimo tarpusavio ryšiai buvo labai apriboti. Nei lietuvių politinėms grupuotėms, nei tuo labiau kaime veikusiems agitatoriams neturint detalios ir lanksčios veiksmų programos, baudžiamieji būriai, nors ir ne taip greitai, kaip tikėtasi, palaužė Lietuvos kaimo gyventojų pasipriešinimą.

Jau 1906 m. pavasarį prasidėjo teismo procesai prieš Lietuvių suvažiavimo ir apskritai tautinio revoliucinio judėjimo dalyvius. Teisia-

muosius gynė žymiausi lietuvių bei Lietuvos lenkų advokatai – A. Bulota, Vl. Stašinskis, P. Leonas, St. Lukauskis, K. Venclauskis, Jonas Vileišis, St. Narutavičius, T. Vrublevskis ir kiti. Iš karto krinta į akis tai, kad patys „gynėjai“ irgi buvo Lietuvių suvažiavimo dalyviai (išskyrus P. Leoną ir T. Vrublevskį). Pirma, kaip jau minėta, caro valdžia atsisakė represijų prieš lietuvių inteligentiją, norėdama ir toliau kontroliuoti lietuvių nacionalinį judėjimą. Antra, minėti advokatai (išskyrus St. Narutavičių) nedalyvavo konkrečiose akcijose prieš vietinę caro valdžią. Todėl inkriminuoti jiems antivyriausybinus veiksmus trūko įkalčių. Juk ir sušaukti Lietuvių suvažiavimą caro valdžia formaliai netrukdė. Tai buvo svarbiausias argumentas ir ginant teisiamuosius. Todėl dalyvavimas Lietuvių suvažiavime netapo svarbiausiu įkalčiu. Dažniausiai Suvažiavimo ir apskritai tautinio-revoliucinio judėjimo dalyviai iš esmės buvo kaltinami Suvažiavimo nutarimų vykdymu, o konkrečiai – pagal Baudžiamojo kodekso 121 straipsnį – ginkluoto sukilimo kurstymu arba pagal 129 straipsnį – antivyriausybine veikla ir pasikėsinimu nuversti esamą politinę santvarką. Dažnai buvo kaltinama iš karto pagal abu šiuos straipsnius. Apskritai 121 ir 129 straipsnių pritaikymo diapazonas buvo platus: kvietimas ginklu atskirti Lietuvą nuo Rusijos (tokia formuluotė kartu rodė, kad „Lietuva“ Rusijos valdžiai irgi jau buvo geopolitinė sąvoka), agitacija ginkluotu būdu sukurti Lietuvos autonomiją, antivyriausybinių ir nacionalistinių agitacijų (prakalbos ir literatūros platinimas), Lietuvių suvažiavimo nutarimų platinimas, nelegalios literatūros laikymas, kvietimas nepaklusti valdžios atstovams, dalyvavimas nesankcionuotose mitinguose bei demonstracijose, priklausymas LSDP (ji buvo traktuojama kaip antivyriausybinių organizacijų) ar bendradarbiavimas su ja¹⁶⁹. Neretai taikytas ir 103 straipsnis – už caro asmens įžeidimą¹⁷⁰. Didelė dalis įkalintų tautinio judėjimo dalyvių buvo paleista

¹⁶⁴žr. *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 11/12, 1906, nr. 2; *Varpas*, 1905, nr. 11/12; *Darbininkas*, 1906, nr. 7/8; *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 11, 14, 15/16, 17, 18; *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 33, 49, 68 ir kt.; *Lietuvos žinios*, 1931, nr. 34, 36, 49, 58, 85 ir kt. literatūra (A. Smetonos, J. Basanavičiaus, P. Rusecko, F. Bortkevičienės, K. Griniaus, J. Gabrio ir kitų atsiminimai).

¹⁶⁵J. Gabrys, „Didžiojo Vilniaus seimo rytojus“, op. cit., p. 272.

¹⁶⁶P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, op. cit., f. 11-133, l. 112.

¹⁶⁷Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 376–377.

¹⁶⁸Ibidem; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 109–110.

¹⁶⁹žr. Lietuvos VIA, f. 930, 932, 1227 ir kt.

¹⁷⁰Ibidem.

1906 m. pavasarį ir vasarą. Dauguma jų buvo nuteisti 3 mėn. kalėjimo ir piniginių baudomis. Tačiau nemaža dalis Lietuvių suvažiavimo dalyvių bei jo nutarimų platintojų nuteista nuo ½ iki 7 metų kalėjimo, ištremta į Sibirą, rečiau – į Rusijos europinės dalies gubernijas. Bylos prieš Suvažiavimo dalyvius buvo nagrinėjamos iki 1911 m., pavienės – net iki 1914 m.

Lietuvių suvažiavimas Rusijos valdžią domino Rusijos politinės strategijos ir taktikos požiūriu, nes strategiškai Lietuva buvo svarbus Rusijos imperijos regionas, o spartus lietuvių visuomenės politizavimasis kėlė didžiulį caro valdžios nerimą. Todėl stengtasi ištrinti iš tautos atminties ne tik naująjį Suvažiavimo pavadinimą – *Didysis Vilniaus seimas*, bet ir patį Suvažiavimą, kaip istorinį įvykį¹⁷¹. Iki pat Pirmojo pasaulinio karo cenzūra kontroliavo, kad joks *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* ar *Didžiojo Vilniaus seimo* paminėjimas nepatektų į lietuviškos spaudos puslapius. Aišku, ne visada jai tas pavykdavo.

Taigi caro valdžia, nesutrukdžiusi įvykti Lietuvių suvažiavimui, vėliau pasinaudojo sąlygišku savo sustiprėjimu 1905 m. gruodžio mėn. antrojoje pusėje (s. st.) ir palankia tarptautine situacija, leidusia Rusijai sukaupti jėgas vidinėms problemoms spręsti ir sėkmingai susidoroti su tautine revoliucija Lietuvoje. 1905 m. gruodžio–1906 m. vasario mėn. tokias pat pergales carizmas pasiekė Latvijoje, Estijoje, Lenkijoje, Kaukaze ir kt., taip pat ir imperijos centre – Maskvoje ir Peterburge.

¹⁷¹E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 288.

BAIGIAMASIS ŽODIS:

Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė

Didžiojo Vilniaus seimo reikšmės aptarimas priklauso nuo to, kokią pasirinksiame atskaitos tašką, t. y. ar patį Seimą kaip istorinį įvykį bandysime interpretuoti makroistorijos ar mikroistorijos kontekste. Universalaus tyrimo uždaviniai reikalautų, kad šie lygiai koegzistuos. Turint galvoje, kad Seimas buvo įvykis, didžiai lėmęs lietuvių tautos etnopolitinę orientaciją ir etnografinių vertybių prioritetą prieš istorines ir kartu paveikęs Lietuvos ir Baltarusijos politinių jėgų stratifikaciją, be to, žinant, kad tai jau tiesiogiai turėjo įtakos politiniams procesams Rytų ir Vidurio Europoje 1914–1922 metais, galima netgi 1905 m. įvykius Lietuvoje nagrinėti Europos politinės istorijos kontekste. Tačiau tokių uždavinių savo darbe nekėlėme. Tai galėtų būti kito tyrimo objektas. Be to, neabejotinas dalykas, kad tuomet, 1905 m. pab.–1906 m. pr., Didysis Vilniaus seimas nei Rusijos imperijos, nei juo labiau Europos politiniame kontekste nebuvo labai reikšmingas įvykis. Ginkluoti veiksmai Lietuvoje po Seimo ir apskritai tautinė revoliucija, turint galvoje audringus revoliucinius įvykius kituose Rusijos pakraščiuose ir imperijos centre, taip pat nebuvo išskirtinis dalykas. Taigi tautinė revoliucija Lietuvoje buvo dalis demokratinio ir revoliucinio judėjimo, apėmusio Rusijos imperiją bei daugelį Azijos šalių, iš dalies ir Vidurio bei Vakarų Europą. Kita vertus, Seimas buvo svarbus Rusijos valdžiai, nes dar labiau sustiprino lietuvių nacionalinio judėjimo atsiribojimą nuo Lenkijos politinių jėgų, siekusių, remiantis istorinėmis Lenkijos ir Lietuvos valstybingumo tradicijomis, vienaip ar kitaip įtraukti į savo po-

litikos farvaterį lietuvių, gudų ir ukrainiečių nacionalinius sąjūdžius. Apskritai gana sudėtinga Lenkijos ir buvusių LDK žemių geopolitinė situacija ir tas faktas, kad svarstant lenkų, lietuvių, gudų ir ukrainiečių nacionalinių judėjimų konstitutavimosi problemas neišvengiamai turėjo iškilti Lenkijos–Lietuvos valstybės tęstinumo klausimai, – tai vienas iš nedaugelio argumentų, kuris leistų Didįjį Vilniaus seimą ir jo reikšmę interpretuoti makroistorijos kontekste. Juo labiau kad jo poveikis gudų ir Lietuvos lenkų visuomenei buvo gana nemažas, nors vis dėlto adekvataus rezonanso iš nelietuviškai kalbančios Lietuvos visuomenės nesulaukta.

Taigi, be jokios abejonės, didžiausia Seimo reikšmė buvo pačiai lietuvių visuomenei. Seimas buvo svarbiausias politinis įvykis Lietuvoje po 1863 metų revoliucijos. Jis vainikavo modernios lietuvių tautos susiformavimą, kurio pradžia formaliai galėtume laikyti XIX a. 8 dešimtmečio pradžią („Aušros“ pasirodymas), nors šių procesų užuomazgas aptinkame jau XIX a. I pusėje.

Aiškinantis 1905–1906 m. įvykius Lietuvoje, sunku nustatyti, kokiais bruožais tautinė revoliucija skyrėsi nuo Didžiojo Vilniaus seimo bei bendro 1905 m. revoliucijos proceso. 1905 m. revoliuciją Lietuvoje suprantame kaip visų Lietuvoje gyvenusių tautų, socialinių sluoksnių ir partijų revoliucinį judėjimą, nukreiptą prieš Rusijos absoliutizmą, už kardinalias arba nuosaikias reformas. Taigi visos Lietuvos mastu tai buvo gana chaotiškas procesas, apėmęs visiškai skirtingų tikslų siekusias politines ir socialines jėgas.

Mūsų atliktas Didžiojo Vilniaus seimo ir apskritai 1905–1906 m. tautinės revoliucijos tyrimas leidžia teigti, kad tautinė revoliucija buvo ir bendro Lietuvos revoliucinio judėjimo, nukreipto prieš absoliutizmą, už politines ir socialines reformas, dalis. Tačiau kartu ji buvo ir visiškai savarankiškas reiškinys, išsirutuliojęs iš lietuvių nacionalinio judėjimo ir turėjęs visiškai savarankiškus tikslus. Taigi 1905 m. revoliucija buvo įvairių judėjimų samplaika, o tautinė revoliucija – kryptingas visos lietuvių visuomenės judėjimas, orientuotas į Lietuvos valstybingumo atkūrimą remiantis lietuvių etnosu ir demokratinės visuomenės Lietuvoje formavimą. Tautinio revoliucinio judėjimo, turėjusio savo idėjinį-politinį ir socialinį pamatą, tikslas – konsoliduoti lietuvių visuomenę siekiant iškovoti Lietuvos autonomiją. Šio judėjimo reprezentantas – susiformavusi lietuvių politinė struktūra, atstovaujama lietuvių politinių partijų, ir apskritai – lietuvių inteligentija, o jo socialinė bazė – lietuvių valstietija. Didysis Vilniaus seimas jau buvo tautinės revoliucijos dalis,

aukščiausias jos pakilimo taškas, todėl atsieti tautinę revoliuciją ir Didįjį Vilniaus seimą būtų formalus problemos sprendimas. Juk organizuojant Seimą buvo siekiama išsiaiškinti lietuvių nacionalinio judėjimo galimybes tautinės revoliucijos laikotarpiu.

Gali iškilti klausimas, ar kitos Rusijos imperijos tautos nebandė organizuoti savo suvažiavimų. Juk tarpukario periodu buvo susiklosčiusi nuomonė (ją ypač propagavo O. Pleirytė-Puidienė, K. Puida, F. Bortkevičienė¹), kad lietuviai vieninteliai visoje Rusijos imperijoje (anot F. Bortkevičienės, neįskaitant gruzinų) „sušaukė savo tautos parlamentą“. Toks tvirtinimas teisingas tik iš dalies. Panašius į Lietuvių suvažiavimą tautos susirinkimus pavyko sušaukti latviams, estams, lenkams, gruzinams, moldavams, ukrainiečiams, taip pat įvyko visos Rusijos musulmonų suvažiavimas ir t. t. Tačiau savo organizuotumu lietuviams prilygo nebent armėnai, nors jų suvažiavimas irgi buvo mažesnio masto. Pvz., Latvijos valsčių atstovų suvažiavimas, nors ir gana gausus, vis dėlto nebuvo visuotinis, jame menkai tebuvo atstovaujama latvių inteligentijai; estų suvažiavimas, oficialiai sankcionuotas vietinės caro valdžios, dėl didelių revoliucinių ir liberalių sluoksnių tarpusavio prieštaravimų suskilo; ukrainiečių suvažiavimas faktiškai buvo ne tautos, o partijų atstovų suvažiavimas; Lenkijoje endekams pavyko sušaukti „valstiečių suvažiavimą“* ir t. t. Iš esmės nė vienai kitai Rusijos imperijos tautai nepavyko sušaukti tokio masto visos tautos atstovų suvažiavimo.

Kalbant apie Seimo reikšmę lietuvių visuomenei, galima išskirti du šios problemos lygius: 1) tai tiesioginis Seimo poveikis kultūrinei ir politinei situacijai Lietuvoje, t. y. Seimo ir tautinės revoliucijos iškovojimai, ir 2) Seimo įtaka lietuvių tautos politinėms-pilietinėms ir kartu valstybinėms tendencijoms.

Be abejo, Didžiojo Vilniaus seimo ir tautinės revoliucijos iškovojimai buvo dideli: pradžios mokyklose leista dirbti mokytojams lietuviams, lietuvių kalbą leista dėstyti kaip atskirą dalyką (ji buvo įvesta Vilniaus katalikų dvasinėje seminarijoje, taip pat pavienėse gimnazijose), laisvesnė tapo spauda, leista steigti įvairias ekonomines ir kultūrinės draugijas, miesto darbininkai gavo teisę kurti savo profesines sąjungas, liautasi persekioti dėl tikybos ir t. t. Tiesa, daugelį šių suvaržymų caro valdžia formaliai panaikino per 1905 metus, tačiau tik dėl seimo ir tautinės revoliucijos poveikio jie buvo pradėti ir realizuoti. Apskritai caro valdžia 1905–1906 metais panaikino daugelį kultūrinių suvaržymų. Galima netgi teigti, kad lietuvių kultūrinė veikla 1906–1914

metais plėtojosi ne formalios, bet faktinės kultūrinės autonomijos sąlygomis. Politiniai suvaržymai išliko, nors lietuvių politinėms partijoms ir grupuotėms, išskyrus LSDP, iš esmės nebuvo trukdoma veikti.

Mūsų nuomone, vis dėlto svarbesnis yra antrasis jau minėtas Seimo reikšmės aspektas.

Istoriškai taip susiklostė, kad 1905 m. antroje pusėje–1906 m. pradžioje taip ir nebuvo sušauktas Lietuvos steigiamasis seimas. Todėl nederėtų painioti Lietuvių suvažiavimo ir Lietuvos steigiamojo seimo projektų. Kalbėdami apie Lietuvių suvažiavimą mes retrospektyviai vertiname tai, kas tapo realizuota. Tuo tarpu Steigiamasis seimas taip ir liko idėja.

1905 metais Steigiamojo seimo Vilniuje idėją aktyviai skleidė LSDP, iš dalies ir LDP. LSDP išspausdino gausybę atsišaukimų, propaguojančių Steigiamąjį seimą Vilniuje (arba Seimą Vilniuje)². Tai irgi prisidėjo, kad *seimo* terminas taptų populiarus periodinėje spaudoje, taip pat patektų į agitatorių, veikusių Lietuvos kaime, propagandinį arsenalą. Tiesa, Steigiamojo seimo idėjos autorystės nereikėtų beatodairiškai priskirti Lietuvos socialdemokratams, nes tai buvo Rusijos demokratinių jėgų iškelto Steigiamojo susirinkimo (Učreditelnoje sobranije) reikalavimo transformacija. Tačiau tai nereiškė, kad buvo akelai kopijuojami politinės veiklos orientyrai ir taktinės kovos priemonės. Tai liudija ir termino *seimas*, o ne *susirinkimas* vartojimas. Be to, Lietuvos steigiamasis seimas turėjo deklaruoti Lietuvos politinį statusą ir nubrėžti tolesnio Lietuvos konstitutavimosi perspektyvą.

Šalia Steigiamojo seimo populiaru buvo ir Lietuvos demokratinio seimo Vilniuje idėja. Seimas Vilniuje kitaip negu Steigiamasis seimas buvo suprantamas kaip nuolatinis autonominės Lietuvos įstatymų leidžiamasis organas. Lietuvos seimo Vilniuje reikalavimą randame partijų do-

¹O. Pleirytė-Puidienė, „Didžiojo Vilniaus seimo šventė“, op. cit.; K. Puida, „Vilniaus seimas“, op. cit.; F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

*Tiesa, lyginti Lenkijos ir Lietuvos suvažiavimus nėra visai korektiška. Suorganizuoti tokio masto suvažiavimą kaip Lietuvoje, Lenkijoje iš esmės buvo neįmanoma tiek dėl pačios etninės Lenkijos santykiškai didelės teritorijos, tiek ir dėl to, kad ji buvo Rusijos, Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos pasidalinta.

²A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 74; E. Motieka, „Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizacija“, p. 233.

kumentuose, Lietuvos valsčių ar kaimų į Lietuvį suvažiavimą siųstuose nutarimuose ar peticijose³.

Tačiau tautinių demokratų iškelta Lietuvos suvažiavimo idėja pasirodė to meto politinėmis aplinkybėmis ir aktualesnė, ir lengviau įgyvendinama (nors, aišku, reikia pripažinti, kad ši idėja išsirutuliojo iš propagotos Lietuvos steigiamojo seimo idėjos). Per labai trumpą laiką, per vieną mėnesį (1905 m. spalio pab.–lapkričio pab.) tautiniams demokratams pavyko sutelkti lietuvių politines jėgas ir apskritai visą lietuvių visuomenę. Paskelbus Lietuvos suvažiavimo Vilniuje idėją ir sukūrus prielaidas jai sėkmingai realizuoti, iš dalies buvo atsiribota nuo nelietuviškos Lietuvos visuomenės dalies. Tai reiškė, kad Lietuvos etnopolitinė integracija bus vykdoma kitaip negu įsivaizdavo LSDP ir iš dalies LDP, propagavusios Steigiamojo seimo primatą. Tapo aišku, kad Lietuvos autonomijos ir Steigiamojo seimo likimas iš esmės priklausys nuo būsimojo lietuvių forumo (be abejo, ne mažesnę reikšmę turėjo ir caro valdžios pozicija, bet ji buvo „stebėtina“ palanki būsiamam Suvažiavimui). Lietuvių etnoso politinė integracija ir kartu savarankiškų etnopolitinių tikslų deklaravimas, būtent tai, ko siekė Suvažiavimo organizatoriai, turėjo nulėmti ir Lietuvos steigiamojo seimo pobūdį.

Taigi, matyt, J. Basanavičius gerai žinojo, ką daro, kviesdamas būtent **L i e t u v i ū**, o ne **L i e t u v o s** suvažiavimą. Lietuvos steigiamajame seime (arba Lietuvos seime), be abejonės, būtų dalyvavę Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos lenkų, baltarusių ir žydų politinės grupuotės, su kuriomis LSDP ir LDP palaikė gana glaudžius kontaktus, taip pat būtų plačiau atstovaujama ir Lietuvos dvarininkijai. Kadangi šios jėgos projektavo įvairius istorinės Lietuvos (LDK) atkūrimo variantus, Lietuvos steigiamasis seimas galėjo pakoreguoti lietuvių etnopolitinę orientaciją. Galbūt tik laikinai pakoreguoti, tačiau tautinės revoliucijos kulminacija jau būtų praėjusi. Išskėlus Lietuvos suvažiavimo idėją, J. Basanavičiui ir jo šalininkams pavyko perimti iniciatyvą ir garantuoti lietuvių politinių jėgų konsolidaciją.

Kad nebuvo atsisakyta Lietuvos steigiamojo seimo, kaip organo, turinčio proklamuoti (arba galutinai įteisinti) Lietuvos autonomiją Rusijos imperijos sudėtyje (t. y. įteisinti Lietuvos valstybingumo atkūrimą), idėjos, liudija ir Suvažiavimo organizatorių apsisprendimas pavadinti Suvažiavimą **P i r m u o j u** lietuvių suvažiavimu⁴. Tuometinė politinė situacija tiek imperijos centre, tiek ir Lietuvoje buvo permaininga ir niekas, netgi „didysis projektuotojas“, Rusijos ministrų tarybos pirmininkas grafas S. Vitė nežinojo, kaip klostysis įvykiai. Tautinės revoliucijos nu-

slopinimas lėmė, kad Lietuvos steigiamojo seimo nepavyko sušaukti. Tačiau Steigiamojo seimo idėja turėjo įtakos tolesnei lietuvių politinės minties raidai 1906–1916 metais. 1917–1920 m. ši idėja jau tapo politinės praktikos įrankiu, o 1920 m. buvo sušauktas Lietuvos steigiamasis seimas. Tiesa, tai įvyko jau atkūrus Lietuvos valstybę, todėl kitokios buvo ir Lietuvos steigiamojo seimo funkcijos.

Šaukiant Lietuvių suvažiavimą net nežinota, kuo visa tai baigsis. Nežinota, ar jis iš viso įvyks. Galėjo sutrukdyti vietinė caro administracija, galėjo neatsiliepti ir lietuvių visuomenė. Tačiau Suvažiavimas įvyko ir pranoko visus lūkesčius. Tautos, valstybės gyvenime negali būti daug įvykių, kad ir epochinių, kuriuos ji pavadintų „didžiaisiais“. O juk Seimas d i d ž i u o j u tapo praėjus labai trumpam laikui. D i d y s i s jis buvo savo mastu, reikšme, priimtais nutarimais, kurių vykdymas tapo moraliniu imperatyvu ne tik balsavusiems už juos, bet ir laukusiems parvykstant savo išrinktų atstovų, turėjusių parvežti tuos nutarimus. Tada maždaug pusę etnografinės Lietuvos teritorijos kontroliavo savarakiškai Lietuvos gyventojų išrinkta naujoji, vietinė, „lietuviška“ valdžia. Panaši situacija buvo ir likusioje Lietuvos dalyje.

Lietuvių suvažiavimui Vilniuje tapus Didžiuoju Vilniaus seimu, galima kitaip interpretuoti ir V i l n i a u s akcentus. Kai kalbama apie Lietuvių suvažiavimą V i l n i u j e, pažymima Seimo (t. y. Suvažiavimo) vieta. Tačiau ne tik ji. Tai, kad lietuvių forumas vyksta Vilniuje, reiškia, jog V i l n i u s tebelaikomas lietuvių ir Lietuvos sostine, kartu liudijamas ryšys su Lietuvos valstybingumo tradicijomis. Tačiau nepalankiomis sąlygomis Seimas (t. y. Suvažiavimas) galėjo įvykti ir kitur. Juk buvo ir anksčiau Lietuvių suvažiavimas Vilniuje, Lietuviškųjų partijų suvažiavimas Kaune ir t. t. Pvz., 1906 m. vasario mėn. įvyko Lietuvių suvažiavimas Filadelfijoje. Aišku, šie suvažiavimai iš esmės skyrėsi nuo aptariamojo Seimo (t. y. Suvažiavimo), tačiau Lietuvių suvažiavimo Vilniuje pavadinimas tų esminių skirtumų nefiksavo. Didysis Vilniaus seimas – ne įvyksiantis ar vykstantis, o jau įvykęs faktas. Ir šiuo atveju nesvarbu, kad po Seimo dar vyravo senasis pavadinimas. Didysis Vilniaus seimas (ir V i l n i a u s akcentavimas) pažymi, jog Seimas ne

³ Iš Lietuvos: Čypėnų valsčiaus nutarimai. Odesos lietuvių nutarimai, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.27(XII.10), nr. 279; Iš Lietuvos: Joniškis, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.5(18), nr. 286; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 81 ir kt.

⁴ E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 284.

tik kad įvyko Vilniuje, bet jis jau yra Vilniaus istorijos dalis, Vilniaus savastis. Vilniuje vyksta istorinis įvykis, kuris tampa visų lietuvių, o vėliau ir Lietuvos savastimi. Vilnius – tai Lietuvių Didžiojo seimo miestas. Tai lyg vainikavimas to lietuvių „grįžimo“ į Vilnių. Aišku, šis „grįžimas“ yra sąlygiškas. Tai reiškia jau ne vieno, privilegijuoto, luomo, o visų lietuvių socialinių sluoksnių supratimą, kad Vilnius yra neatskiriama Lietuvos dalis. Jis jau ne tik didžiųjų Lietuvos kunigaikščių sostinė, ne tik buvusios Lietuvos valstybės, bet ir atgimstančios Lietuvos simbolis.

Kai kalbama apie tikrą ir netikrą seimą, be abejo, turima galvoje juridiniai Lietuvių seimo aspektai. Kaip tik tokią nuostatą išreiškė L. Gira, J. Gabrys-Paršaitis, K. Grinius ir kiti autoriai, vadinami jį *Vilniaus „seimu“* arba *Pirmuoju lietuvių „seimu“*⁶⁵. Žodžio *seimas* vartojimas kabutėse reiškė Seimo netikrumą, jo juridinį neapibrėžtumą. Tokį požiūrį atspindi ne tik pavadinimas, bet ir tiesūs pasakymai tuose pačiuose L. Gira, J. Gabrio-Paršaičio, K. Griniaus straipsniuose.

Politiniai veikėjai ir apskritai lietuvių inteligentai suvokė, kad šis Seimas nebuvo tikroji tautos atstovybė. Juridiškai, ypač bendrųjų demokratinių principų realizavimo požiūriu, jis neturėjo formalaus tautos įgaliojimo. Seimo atstovų rinkimai buvo tiesioginiai ir laisvi, tačiau formaliai nebuvo visuotiniai, lygūs ir slapti. Tai buvo tik Lietuvių seimas, siekęs išsiaiškinti Lietuvos politinę padėtį ir suformuluoti artimiausius lietuvių politinius tikslus. Juk „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ prasideda kreipiniu „Lietuviai ir lietuvis!“*. Jis buvo išspausdintas tik lietuviškai, todėl su Suvažiavimo tikslais negalėjo gerai susipažinti net ir „lenkiškai kalbantys lietuviai“. Rinkimai į Seimą buvo paskelbti, bet iš esmės nebuvo vykdomi. Jie paprasčiausiai vyko ten, kur juos rengė revoliucingai nusiteikę žmonės, perskaitę „Vilniaus žiniuose“ „Atsišaukimą į lietuvių tautą“. Žinomi tik pavieniai atvejai, kai rinkimus vykdė politinių partijų ar grupuočių nusiųsti atstovai. Nors rinkiminėje kampanijoje dalyvavo LVS, LDP, LMS, iš dalies ir tautiniai demokratai, krikščionys demokratai bei LSDP, tačiau gerai pasirengti nebuvo laiko. Todėl ji vyko gana chaotiškai: rinkta buvo ne visuose valsčiuose, kai kas atstovavo net keliems valsčiams ir pan. O apskritai buvo kviečiami visi galintys ir norintys atvykti į Seimą.

Pats Seimo darbas taip pat nebuvo griežtai reglamentuotas, nors kai ką stengtasi apriboti: nustatytas kalbėtojų kiekvienu klausimu skaičius, kalbų trukmė, bendras vieno asmens kalbų skaičius ir kt. Tačiau tai buvo tiktai priemonės, turėjusios garantuoti sklandesnį, racialesnį

Seimo darbą. Priimant Seimo nutarimus, irgi nebandyta jų teisiškai apiforminti: nebalsuota už atskirus nutarimų punktus, jų nepasirašė net Seimo Prezidiumo nariai.

Neaptarinėdami visų juridinių Seimo rengimo niuansų, pažymėsime, kad ir patys organizatoriai nesistengė jų preciziškai išgvildinti. Tačiau visai natūraliai kyla klausimas, kodėl šis juridinis neapibrėžtumas, kurį lietuvių šviesuomenė gerai suvokė, netrukdė Seimo nutarimų laikyti privalomais. O juk taip juos vertino ne tik Seimo dalyviai, bet ir jų rinkėjai. Visa Lietuva laukė su nutarimais grįžtančių Seimo dalyvių. Jų žodis buvo šventas. Ir tuoj po Seimo prasidėjo šių nutarimų vykdymas. Tai reiškė, kad teisinį neapibrėžtumą turėjo kompensuoti moralinis tautos įsipareigojimas. Juk Seimas formaliai buvo nelegalus (nors caro administracija netrukdė jo sušaukti). O be to, jis tik k ė l ė suverenių tautos teisių klausimą. Tiksliau sakant, reikalavo dalį suverenių teisių perleisti autonominei Lietuvai (etnografinėmis ribomis), tačiau globaliai, strategiškai šio reikalo nesprendė. Šiuo požiūriu Seimo nutarimai iš esmės buvo nuosaikūs. Pavyzdžiui, netgi Suvalkų gubernijos lietuviškų žemių priskyrimas būsima Lietuvos autonomijai (o tai buvo dar vienas veiksnys, reiškęs unijos ir politinio bendrumo su Lenkija tradicijų atsisakymą), tebuvo deklaracija, f o r m a l i a i neturėjusi teisinio pagrindo. Tačiau, kita vertus, ji nedviprasmiškai išreiškė tautos nuostatą ir ją išreiškė per tautos atstovybę, nors ši, kaip jau minėjome, tokia galėjo būti laikoma tik n e f o r m a l i a i. Pats Seimas net nekėlė klausimo dėl juridiško išforminimo, nors iš dalies šią problemą galėjo bandyti spręsti. Tačiau tam nebuvo pakankamai pasiruošta. Tai rodo, kad Seimo organizatorių sprendimas jį pavadinti *pirmuoju* buvo logiškas ir taktiniu požiūriu pagrįstas. Šiuos uždavinius turėjo spręsti vėlesni suvažiavimai arba Lietuvos steigiamasis seimas.

Vis dėlto kyla abejonė, ar tokį greitą *seimo* pavadinimo įsitvirtinimą tautos sąmonėje ir rašytinėje tradicijoje lėmė tik tai, kad kai kurie Seimo rengimo ir vykdymo aspektai atitiko demokratiškai renkamos

⁵ J. Vileišis, „Iš pasikalbėjimų su ūkininku Mykolu“, op. cit. ; L. Gerulis /L. Gira/, *Atmintinos sukaktuvės* (Vilniaus „seimo“ atminimas); G-ys J. /J. Gabrys-Paršaitis/, „Atminimas pirmojo lietuvių ‚seimo‘“, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.XI.23(XII.6), nr. 58.

*Nors pilietinės visuomenės požiūriu tai būtų visiškai pateisinamas kreipinys, tačiau kitas dalykas, kad tik nedidelė dalis nelietuviškai kalbančių jį atsiliepė.

aukščiausios valdžios kūrimo principus. Nagrinėjant problemą tik šiuo požiūriu, atsiranda pavojus užmiršti patį Seimą kaip reiškini, tai yra kas įvyko per patį Seimą, ir ką tada reiškė toks grandiozinis tais laikais lietuvių sambūris. Mūsų nuomone, čia ne mažiau svarbi yra visuomenės pilietėjimo problema. Juk pats faktas, kad į Seimą susirinko visi lietuvių tautos sluoksniai ir luomai, kad atvyko ir keliasdešimt Lietuvos dvarininkų, gali suteikti daugiau informacijos apie etnosocialinius pokyčius Lietuvoje ir tautos suverenių teisių suvokimo lygį negu šykštūs ir nuosaikūs Seimo nutarimai.

Nors Seimą organizavo ir jam vadovavo inteligentija, tačiau visi jo dalyviai formaliai buvo lygūs. Luomų barjerai buvo netekę galios. Inteligentai, valstiečiai (jų daug), darbininkai, amatininkai, dvarininkai (jų mažai) Seime dalyvavo lygiomis teisėmis ir visi buvo išklaustyti. Tai galima laikyti pilietinės visuomenės požymiu (ar bent jau svarbiausia prielaida jai atsirasti), juo labiau kad Seimas iš esmės buvo neformalus renginys. Galbūt kiek supaprastinus situaciją būtų galima apibūdinti taip: teisiškai neįforminto Seimo dalyviai vadovaujasi visuotinai priimtomis teisės normomis ir demokratiniiais principais. Aišku, svarbiausias dalykas buvo v a l s t i e t i j o s, kaip gausiausio visuomenės sluoksnio, įpilietinimo faktas.

Inteligentijos ir valstietijos sąmonės skirtumus šių dienų filosofinėmis kategorijomis galima būtų apibūdinti kaip i n t e l i g e n t i j o s a v i m o n ė s, t. y. save reflektuojančios sąmonės ir v a l s t i e č i ū s a m o n ė s, nesugebančios pakilti iki savirefleksijos ir idėjų generavimo, priešpriešą. Ši priešprieša, be abejo, yra sąlygiška, nes tai nėra dviejų to paties etnosocialinio organizmo dalių socialinio konflikto išraiška. Lietuvos sociokultūrinė ir etnokultūrinė situacija dažniausiai determinavo socialinius konfliktus, kurie, be ekonominių priežasčių, dar buvo susiję su atskirų Lietuvos luomų ar tautų etnokultūrine ir etnopolitine orientacija. Mūsų aptariamam atveju etnokultūrinė ir etnopolitinė lietuvių inteligentijos ir valstietijos orientacija buvo tapati. Valstietija tuo metu iš esmės tegalėjusi pritarti savo šviesuomenei (o tai jau ne taip mažai), Seime išsakė savo norus, tačiau dar sunkiai galėjo susigaudyti politinio gyvenimo peripetijose. Didžiulis laimėjimas, kad ji apskritai suvažiavo. Valstiečiai, dalyvaudami lietuviškame Seime, tampa kol kas dar nesamos valstybės piliečiais. Šis tapsmas sąlygiškas, nes pilietybės klausimai Seime tiesiogiai iš viso neaptariamai (nėra laiko!), tačiau kalbama apie Lietuvos valstybingumo atstatymą. Už tai vieningai pasisako visi Seimo dalyviai. „Šviesuomenė“ ir „liaudis“ abipusiškai su-

vokia tarpusavio priklausomybę, suvokia, kad jos yra, kalbant šių dienų terminologija, to paties etnosocialinio ir etnopolitinio organizmo dalys ir kad etnopolitinių tikslų įgyvendinimą gali garantuoti tiksliai šių abiejų visuomenės dalių susilieėjimas į bendrą politinį subjektą. Aišku, tai dar nereiškę, kad kitos Lietuvos tautos ir kiti luomai tampa šio naujojo politinio subjekto priešingybe ar marginalija. 1905 metais buvo susiklosčiusi ypatinga situacija. Beveik visose Europos, Amerikos ir Azijos valstybėse pastebima politinių struktūrų kaita: skirtingu lygiu, skirtingomis formomis ir nevienodais tempais vyko atskirų visuomenės sluoksnių „įpilietinimo“ procesai, nusitęsę iki pat Pirmojo pasaulinio karo. Todėl Didysis Vilniaus seimas nepateikė universalaus naujos Lietuvos valstybės kūrimo modelio ir universalios pilietiškumo sampratos, o tik žymėjo tam tikrą ribą Lietuvos pilietinės visuomenės kūrimo procese. Didysis Vilniaus seimas vainikuoja visą pilietėjimo procesą, kurio sąlygiškos ribos būtų XVIII a. antroji pusė–XX a. pradžia. Neužmirškime, kad visa Lietuva laukė sugrįžtančių Seimo dalyvių. Laukiantiems jau buvo ne tas pats, kokius nutarimus parves jų atstovai. Valstiečiai į Seimą važiuoja neturėdami aiškaus supratimo apie Lietuvoje ir Rusijoje vykstančius procesus, o grįžta savo rankose turėdami veiklos programą, suvokdami būtinumą vykdyti „lietuviškos valdžios“ nutarimus, o svarbiausia – orūs ir jaučiantys savo vertę. Valstietis Seime buvo suprastas ir pats nemažai suprato. Jis suvokė, kad yra toks pat lietuvis, kaip ir inteligentas, tik mažiau mokytas. Juk Seimo nutarimai privalomi ir jam, valstiečiui, ir inteligentui. Ir visi juos vykds, kaip sugebės, nes ir vieni, ir kiti klauso tos pačios „lietuviškos valdžios“. Didžiojo Vilniaus seimo laikotarpiu vyksta valstiečių sąmonės perversmas. Peržengiama etnografinio-folklorinio patriotizmo riba, formuojasi valstybinė sąmonė, o kartu atsiranda praktinės prielaidos kiekvieno visuomenės nario savimonei. Tiksliau, turint omenyje, kad šis vyksmas yra individualus, išsiplečia to proceso socialinė bazė. Aišku, tai nebuvo vienkartinis aktas, jis tik vainikavo visą procesą. Iki Seimo buvo galima kalbėti tik apie pavienių valstiečių identifikavimąsi s a v i m o n ė s lygiu (čia nekalbama apie iš liaudies kilusią inteligentiją). Todėl galima konstatuoti pakilusį lietuvių valstietijos politinės sąmonės lygį, apie tą didžiulį žingsnį savimonei link, kuris iš dalies jau leidžia apibūdinti valstietiją kaip sluoksnį, tampantį pilietinės ir politinės visuomenės subjektu, arba tiksliau, – to subjekto sudėtine dalimi. Seimas pradeda naują šiuolaikinio juridškai laisvo ir lygaus tarp lygių žmogaus formavimosi etapą, kurį vėliau, 1917–1920 m., užbaigia formalus visuomenės įpilietinimas.

Pilietinė visuomenė – tai visuomenė, kurioje gyvena žmogus, suvokiantis savo laisvę ir savo, kaip piliečio, teises ir pareigas. Kartu tai visuomenė, suvokianti savo etnokultūrinį, etnosocialinį ir etnopolitinį bendrumą.

Be abejo, ši Seimo laikų lietuvių visuomenė neatitiko visų anksčiau išvardytų idealios pilietinės visuomenės kriterijų. Seime dalyvavo etnolingvistiniu (etnokultūriniu) ir etnopolitiniu (reikalavimas – Lietuvos autonomija etnografinėmis ribomis) pagrindu asocijuota lietuvių visuomenė, tačiau nemaža dalis lietuviams save laikantių lietuvių dėl tų pačių etnokultūrinių (pvz., visiškas arba dalinis lietuvių kalbos nemokėjimas, orientavimasis į aukštesnes kultūros vertybes, kurios netgi XX a. pradžioje dažniausiai galėjo būti kuriamos tik lenkų kultūros formomis) ir etnopolitinių (pvz., nepriklausomos LDK ar unijinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės atkūrimo planai) tendencijų skirtumo taip ir liko už Lietuvių suvažiavimo ribų. Daugiausia tai buvo Vilniaus seime negausiai dalyvavusi Lietuvos bajorija, t. y. visuomenės sluoksnis, paveldėjęs visas pilietiškumo tradicijas. Ją dar reikėjo patraukti į savo pusę. Šiuo aspektu Seimo visuomenė – tai pilietinė visuomenė, kurios samprata dar gali kisti.

Lietuvių tauta, kurios politines tendencijas tuo metu išreiškė savarankiškas lietuvių tautinis judėjimas, pamažu jau tapo valstybės subjektu ir Didysis Vilniaus seimas tai iš dalies patvirtino. Taip pat brendo supratimas, kad v i s a lietuvių tauta, nors ir buvo susiskirsčiusi į luomus ir socialinius sluoksnius, yra senosios valstybės (buvusios LDK) tradicijų paveldėtoja ir saugotoja.

Seimas, kaip l i e t u v i ū politinė akcija, fiksavo tik vieną iš kelių L i e t u v o s etnopolitinių tendencijų. Ši politinė orientacija galėjo būti koreguojama, nes Lietuvių suvažiavimas išreiškė tik l i e t u v i ū poziciją projektuojamo Lietuvos steigiamojo seimo išvakarėse. Kita vertus, Seime išreikšta etnopolitinė orientacija tuometinėmis XX a. politinėmis aplinkybėmis turėjo bene didžiausias perspektyvas, nes pradėjo realizuoti pilietybės principus praktiškai. Šiuo požiūriu sunkiau buvo „krajovcų“ visuomeninės-politinės srovės ar unijinių tendencijų šalininkams, 1905 m. dar neturėjusiems visiškai susiklosčiusių politinių struktūrų, taip pat dėl etnolingvistinių ar apskritai dėl etnokultūrinių skirtumų negalėjusiems tikėtis didesnės „žemųjų“ socialinių sluoksnių (šiuo atveju lietuvių ir gudų valstietijos) paramos. Todėl jie ir bandė veikti per lietuvių ir gudų tautinę inteligentiją.

Didysis Vilniaus seimas buvo ženkli riba savarankiškam lietuvių tautiniam sąjūdžiui peraugant į asocijuotą pilietinę visuomenę. Bet tai

dar nereiškia, kad ši etnopolitinė orientacija jau tada nulėmė būsimos nepriklausomos tautinės valstybės susikūrimą. Mūsų nuomone, tai buvo tik prielaida, nors ir labai svari. O vienos ar kitos tendencijos realizavimas turėjo priklausyti nuo konkrečios geopolitinės situacijos. 1905 m. pabaigoje ši situacija buvo palanki lietuvių forumui. Tačiau lietuvių tauta ja galėjo pasinaudoti tikrai todėl, kad jau buvo subrendusi savarankiškam politiniam gyvenimui.

Nors čia išdėstytos pilietinės visuomenės kūrimo apraiškos jau yra pakankamas demokratizmo rodiklis, tačiau nederėtų užmiršti ir pačių Seimo nutarimų, kurie iš esmės skelbė ir būsimos projektuojamos valstybinės santvarkos formą – *demokratinę respubliką su Seimu Vilniuje*. Be to, reikia turėti galvoje ir Suvažiavimo sušaukimo aplinkybes: Lietuvoje tuo metu sėkmingai buvo realizuojamos spalio 17 d. manifeste fiksuotos teisės ir laisvės, faktiškai laisva tapo spauda, laisvai veikė ir lietuviškos partijos. Pasak K. J. Čeginsko, „jei spauda, partijos, seimas – trys pagrindinės demokratijos priemonės, kurios užtikrina tautai priklausančią valdžią ir reiškia jos valią, tai 1905 m. Vilniaus seimas buvo pirmasis visų šių trijų pradų bendras blykstelėjimas“⁶. Šis demokratizmo protrūkis palengvino ir Suvažiavimo darbą, pakylėjo į kokybiškai naują lygį partijų ir politinių grupuočių santykius ir, be abejo, kūrė naujas prielaidas demokratiniam Lietuvos tautų ir socialinių sluoksnių tarpusavio santykiams. Demokratinė Seimo dvasia buvo adoruojama per visą Lietuvos Respublikos laikotarpį ir priešinama tuometiniams nuolatiniais betiksliais vien politinių ambicijų padiktuotiems partijų konfliktams.

Taigi galima konstatuoti, kad Seime formavosi naujos demokratinės tradicijos.

Kartu tai buvo pirmosios parlamentarizmo užuomazgos, kurios vėliau ne kartą leis teigti, kad jau 1905 m. Seime lietuvių tauta išreiškė savo valią. Seimo reikšmė lietuvių visuomenės akyse išaugo dar ir dėl to, kad jis, buvęs p i r m a s i s, taip ir liko vienintelis. Nei 1906, nei 1907 m. nieko panašaus į šį Seimą sušaukti nepavyko. Todėl nenuostabu, kad „seimas“ pamažu virto Seimu, tai yra nors ir buvo suvokiama, kad seimas iš esmės yra kaip ir netikras, teisiškai neapibrėžtas ir neįformintas, tačiau jo masas ir reikšmė yra tokie pat kaip tikro seimo. Šiuo požiūriu Seimas ir jo nutarimai buvo suprantami kaip

⁶K. J. Čeginskas, „Didysis Vilniaus seimas...“, op. cit., p. 124.

teisėti tiek, kiek jie išreiškė aukščiausią tautos valią. Tačiau nespėdamas, kaip perleisti visas suverenias teises lietuvių tautai, o tik reikalaudamas tų teisių dalies (Lietuvos autonomijos), Seimas buvo nenuoseklus tuo, kad nepasiūlė konkretaus tos valdžios raiškos, jos realizavimo mechanizmo. Tai leidžia dar kartą konstatuoti, kad Seimui nebuvo pakankamai pasiruošta, kad jis buvo kviečiamas „tik“ siekiant konsoliduoti lietuvių politines jėgas ir nusakyti svarbiausius lietuvių tautos politinius uždavinius. Tačiau jau aptarti juridiniai Seimo rengimo bruožai, demokratijos principų įgyvendinimas ir pasireiškusių pilietinės visuomenės kūrimo tendencijos nulėmė, kad Seimas tapo naujos, modernios lietuvių tautos fenomenu.

Vis dėlto kalbant apie tautos konsolidaciją Seimo metu ir apie lietuvių politinių partijų ir grupuočių vaidmenį joje, reikia pažymėti, kad iki Seimo buvo susiorganizavusios tik dvi politinės partijos. Tiek susiorganizavusioms, tiek ir besiorganizuojančioms partijoms trūko partitines veikti pusiau legaliomis sąlygomis, o dar sunkiau buvo koordinuoti bei taktiškai ir strategiškai motyvuoti savo veiksmus naujai susidariusiomis aplinkybėmis, t. y. kai jau reikėjo veikti atsižvelgiant ne vien į savo partijos, bet ir į visos tautos interesus. Tai patvirtina ir nepakankamai konkretūs Seimo nutarimai, ir nesugebėjimas kontroliuoti šių nutarimų vykdymo. Politinės partijos ir grupuotės Seime pasiekė kompromisą ir tai buvo didelis politinis lietuvių laimėjimas. Juolab kad įvykęs Seimas, jo nutarimai ir jų reikšmė lietuvių visuomenei leidžia kalbėti apie valstybinės politikos pradmenis. Tačiau politinės partijos, nors ir turėjo ideologinę ir socialinę bazę, tam tikrą politinės kovos priemonių arsenalą, tačiau Seimo metu tiek jos, tiek ir apskritai visa lietuvių politinė struktūra dar buvo tokioje stadijoje, kai jau suvokiama savo egzistencija, esamas tautos kultūrinės ir politinės brandos lygis, bet dar nesugebama prognozuoti perspektyvinės veiklos ir veikti pagal taktiškai bei strategiškai motyvuotą veiksmų programą. Taigi lietuvių politinė struktūra 1905 m. gruodžio mėn. deklaravo, kad ji jau egzistuoja, bet dar negalima konstatuoti, kad ji numatė visas galimas lietuvių (ir Lietuvos!) politinės ir etnopolitinės raidos alternatyvas. Tai patvirtina ir tas faktas, kad nė viena partija ar grupuotė neturėjo savo individualiai išmąstytos Lietuvos, kaip istorinės, politinės ir sociokultūrinės realijos, ateities vizijos.

Nors Seime buvo aiškiai išreikštas etnografinių vertybių prioritetas prieš istorines, tačiau pavienių partijų (LDP, LSDP) ar asmenų (J. Basanavičiaus ir kt.) pareiškimai, taip pat kontaktai su istorinės Lietuvos

(LDK) atkūrimą projektavusiomis Lietuvos ir Baltarusijos politinėmis jėgomis rodė, kad ši Lietuvos valstybingumo tradicijų perėmimo problema buvo suvokiama. Tačiau buvo pretenduojama tik į „lietuvišką“ LDK paveldą, kartu pripažįstant, kad LDK tautiniu požiūriu buvo daugialypė valstybė. O turint galvoje ne tik LDK, bet ir bendros Lenkijos–Lietuvos valstybės paveldimumo problemas, kurios tapo aktualios jau tais pačiais 1905–1906 metais, ateityje tai galėjo komplikuoti lietuvių, lenkų, gudų ir ukrainiečių santykius. Kaip minėjome, Didysis Vilniaus seimas buvo tautos politinių siekių konstitutavimosi išraiška. Ir nors Lietuvos valstybingumo problema buvo svarbiausia Seime, tačiau valstybinio paveldimumo reikalai jame nebuvo gvildenami. Tačiau ši problema lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjams anksčiau ar vėliau iš naujo turėjo iškilti. Jos aktualumą puikiai iliustruoja tai, kad 1905–1906 metais pradėta kelti tautų apsisprendimo principą Vakarų valdantieji sluoksniai suprato kaip kultūrinės autonomijos reikalavimą. Todėl tauta, negalinti remtis valstybingumo tradicijomis, tegalėjo pretenduoti į kultūrinę, o geriausiu atveju – į politinę autonomiją. Taigi tolesnis lietuvių tautos politinių siekių konstitutavimasis turėjo priklausyti nuo politinio ir kultūrinio brandimo, istorinio LDK palikimo įsisąmoninimo ir perėmimo, taip pat nuo geopolitinės situacijos, kuri, sprendžiant iš 1905–1906 m. Maroko krizės, vos nesukėlusios pasaulinio karo, ateityje turėjo būti permaininga. Tačiau galimi šios situacijos pokyčiai gimdė viltį atkurti Lietuvos valstybę.

PRIEDAI

Lietuvių suvažiavimo Vilniuje laikotarpiu buvo priimta nemažai lietuvių politinių partijų, grupuočių ir apskritai visuomenės grupių nutarimų, kurie yra reikšmingi nustatant Suvažiavimo aplinkybes. Todėl manome, kad yra tikslinga publikuoti svarbiausius su Suvažiovimu susijusius dokumentus.

Kai kurie dokumentai – Atsišaukimas į lietuvių tautą (Nr. 1), Memorandumas Rusijos vyriausybei (Nr. 2), J. Basanavičiaus kalba Suvažiavimo pradžioje (Nr. 6), Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas (Nr. 14) – įvairiuose leidiniuose jau buvo publikuoti anksčiau. Tačiau norėdami pateikti visus svarbiausius dokumentus kaip vieningą visumą, publikuojame juos dar kartą.

Dokumentų kalba ir rašyba netaisyta.

Priedas Nr. 1

Atsišaukimas į lietuvių tautą

„Atsišaukimas į lietuvių tautą buvo priimtas 1905.X.22(XI.4) Lietuvių suvažiavimo Organizacinio komiteto posėdyje, o galutinai patvirtintas 1905.X.27(XI.9) kitame šio komiteto posėdyje. Plačiau apie „Atsišaukimą“ žr. šios knygos p. 66–74.

PUBLIKACIJA

Atsišaukimas į Lietuvius tautą.

Lietuviai ir Lietuvės!

Pastarojo laiko atsitikimai visoje Rusijoje, kaip ir tos atmainos, kurios vidurinėje rusų viešpatystės politikoje įvyksta su apgarsinimu Caro manifesto, nuo Spalių 17(30) d. š. m., suteikia mums, lietuviams, šiek tiek lengvesnes politinio gyvenimo sąlygas, sulygina mus maždaug eilioje kitų kultūriškų tautų, leidžia mums patiems, nors iš dalies, viešai apie savo reikalus rupintis ir dalyvauti bendruose visos rusų viešpatystės dalykuose.

Atėjo dabar, kaip matome, laikas, kad po ilgo tylėjimo galima kiek balsiau prakalbėti: kurie troško savo kraštui geresnės, laimingesnės ateities, už tai vargo, kentėjo, buvo persekiojami – dabar iškovojo šio-kius tokius palengvinimus, iš kurių galės pasinaudoti visi.

Lai buna garbė visiems kankiniams už laisvę ir žmonių gerovę! Dabar pasinaudodami naujai įgytomis laisvėmis: žodžio, susirinkimų ir susidraugavimų, susispiesskime kruvon visi, kam rupi prikėlimas Lietuvos iš miego, iš neturto, iš tamsos, iš nužeminimo!

Lietuvės ir lietuviai! Darbo laukas, kuris mūsų tautai ateityje bus prieinamas, labai platus, užduotį, kurias mes išpildyti turėsime, norėdami pasiekti tautos gerovę, yra labai skaitlingos, labai painios ir pilnos įvairių kliučių, politiškasis tautos idealas, prie kurio mums ateityje žengti pridera yra tolimas ir ne visiems mūsų tautiečiams aiškus, pagali- ir keliai, kuriais mums, kaipo tautai, reikės eiti, kaip arčiausiame laike, taip ir tolymesnėje ateityje, nėra dar visų bendrai paskirti.

Šitų priežasčių dėlei Vilniaus lietuvių komitetas išrinktas sukviesti į Vilnių lietuvius apsvarstyti politiškąjį Lietuvos padėjimą

1) patsai neturėdamas reikalingos autorizacijos rodyti tautai kelią, kuriuo ji žengti turėtų, norėdama pasiekti savo idealą; 2) negalėdamas

pats vienas ant savęs imtis per daug sunkios atsakomybės prieš visuomenę šiame didžiai svarbiame dalyke ir dėlto 3) geisdamas, idant apsvarstyme savo ateities dalyvautų kuo-didžiausias skaičius prakilnesniųjų Lietuvos sūnų – nutarė:

I pakviesti Lietuvos sostapilėn, Vilniun, lietuvių susirinkti iš kiekvieno valsčiaus ar parapijos, nors po vieną žmogų, kaip ir visus Lietuvos inteligentus ir visus tuos, kurie prie lietuvių prisipažinstą, neskiriant lyties, luomų ir politišku pažvalgų, idant jie būtina teiktųsi dalyvauti tarybose, kurios bus atliktos panedėlyje ir utarninke lapkričio 21–22 (Gruodžio 4 ir 5) dieną dėlei šito dalyko; ir

II duoti kuo plačiausią garsą tam nutarimui per laikraščius ir plakatus.

Šitą nutarimą apgarsindamas, komitetas pasitiki ant lietuvių ne kartą jau apsireiškusios tėvynės meilės ir prašo visų tų tautiečių, kuriems yra svarbus ir brangus Lietuvos reikalai, idant jie neatsisakytų Vilniun ant paskirtos dienos atvykti ir patarnauti savo numylėtai tėvynei tokioje svarbioje, tokioje įžymioje valandoje, nuo kurios gali priderėti visa mūsų tautos ateitis.

Butų geistina, idant kviečiamieji lietuviai ar lietuvių patįs Vilniun ant pirmojo, teip svarbaus mūsų tautos gyvenime susirinkimo atvyktų; tečiaus tie, kurie, kokios nors svarbios priežastės dėlei, atvykti neįstengtų, gali per raštą, ar telegramą, ant vardo organizacijos Komiteto pirmininko, arba ką kitą iš Vilniaus lietuvių įgalioti, per „Vilniaus Žinių“ redakciją, jų vardan susirinkime juos pavaduoti (reprezentuoti). Balsavimo tiesą turės tik Vilniun atvykusieji.

Susirinkime tarp kito ko, bus svarstomi: 1) paminėtasis Caro manifestas, 2) rinkimai į seimą, 3) valsčių, parapijų, mokyklų reikalai, 4) įvairūs mokesčiai, 5) žemės (agrariški) ir miškų klausimai, 6) žemiečių įstaiigos, 7) Lietuvos luomų ir tautų klausimas, 8) išėivystė ir kiti klausimai, kuriuos pagal dienos eilią, kiekvienas iš atvykusių Vilniun gali pakelti.

Susirinkimo vieta Vilniuje taps apgarsinta savo laiku per laikraščius ir mieste išlipdytus plakatus.

Lai gyvuoja, auga ir žydi Lietuva ir jos žmonių gerovė.

Vilniuje, 22 spalio mėn. (4 lapkričio) 1905 m.

Organizacijos komiteto vardu:

D-ras J. Basanavičius, pirmininkas.

Jonas Kriaučiūnas, sekretorius.

Priedas Nr. 2

Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafiui S. Vitei (1905 m. lapkričio 5(18) d.)

Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafiui S. J. Vitei buvo patvirtintas Lietuvių suvažiavimo Vilniuje OK 1905.XI.2(15) ir XI.5(18) posėdžiuose, nors jį pasirašyti sutiko tik trys OK nariai – J. Basanavičius, M. Davainis-Silvestraitis ir J. Ambraziejus, taip pat posėdyje dalyvavęs D. Malinauskas. Plačiau apie Memorandumo svarstymo bei priėmimo aplinkybes ir jo reikšmę žr. šios knygos p. 76–94.

Siekiant išlaikyti pirmą kartą lietuviškai visai Lietuvai „Vilniaus žinių“ dienraštyje 1905.XI.13(26) Nr. 267 paskelbto Memorandumo autentiškumą, iš rusų kalbos viso dokumento nevertėme (originalas buvo parašytas ir išspausdintas rusų kalba), o pateikėme dienraščio variantą. Iš originalo vertėme tik įžanginę Memorandumo dalį „Jo šviesybei grafiui S. J. Vitei, Ministrų Tarybos pirmininkui“, kuri minėtame „Vilniaus žinių“ numeryje nebuvo išspausdinta.

Memorandumą jau kartą publikavome „Lietuvių Atgimimo istorijos studijose“, t. 3 Lietuvos valstybės idėja (XIX amžius–XX a. pradžia), p. 341–350.

PUBLIKACIJA

М Е М О Р А Н Д У М

поданный литовской депутацией Его Святельству графу С. Ю. Витте, Председателю Совета Министров

Литовский народ – народ прото-арийский, сохранивший до сих пор в древнейшей форме свой арийский язык, населяет страну, которая и теперь, под именем Литвы, составляет его территорию. Современную наукою установлено, что, до пришествия литовцев в этот край здесь не обитало никакое другое племя, что сами литовцы культивировали эту страну и, что позже появившиеся с востока и юга славяне и немцы с запада, нашли уже литовския племена: ятвяги (гетвѣники) и пруссы в продолжительной и ожесточенной борьбе с ними, погибли; под влиянием славян часть населения восточной Литвы отчасти обратилось в так называемых белоруссов. Ещё во время королей Миндауга и Гедимина и вел. Кн. Ольгерда, Литва, будучи самостоятельным государством и,

оказывая громадное политическое влияние на судьбы соседних славян, с введением христианства, при Ягеле (1387 г.) поддалась благодаря недалководности своих политиков, польскому влиянию, которое со времен Городельского сейма (1413 г.) и Люблинской унии (1569 г.) еще более усилилось и в конце концов почти убило национальный дух литовского народа. В таком плачевном положении находились литовцы вплоть до Первого раздела литовско-польской Речи Посполитой (1772 г.), хотя Литва и составляла вполне независимое государство. Полонизация Литвы продолжалась однакожь и после Первого раздела: Польский язык, введенный в администрацию и церковь, оставался почти повсюду в Литве до наших времен. Россия со своей стороны, унаследовав польскую политику в Литве оказалась грубо эгоистичной и со времен гр. Муравьева (1863–1865 г.) она сделала то, чего не было известно в истории ни у одного народа — она запретила литовское печатное слово и этим задержала культурное развитие страны на целое полу столетие. Русификация школы, произвол администрации, отстранение литовцев от общественных и государственных служб в крае деморализовало Литву еще сильнее, толкало ее к экономическому упадку и повело население страны к массовой эмиграции, вследствие чего литовский край пал в культурном отношении и в последнее время обезлюдел и страшно обеднел. На все это администрация не обращала никакого внимания, предполагая повидимому, что ее единственная задача заключалась не в заботе о благе народа, а в его русификации.

Отчасти под влиянием преследования литовской народности и ее языка, отчасти благодаря благотворному влиянию общеевропейского процесса, и литовский народ в последние 25 лет проснулся от многовекового сна, и в настоящее время национальное сознание охватило всю Литву. Литовцы теперь дорожат своим языком, нравами и обычаями, высоко ценят исторические свои традиции и стремятся сознательно, подобно другим просвещенным народам Европы, к национальной самостоятельности. Эти стремления, выраженные в свободной заграничной литовской прессе и в многочисленных петициях, поданных в последнее время русскому правительству из разных местностей Литвы, сводятся к следующему:

- 1) Литовцы, признавая, что обитаемая ими территория, с исторических времен, обнимает так называемые „литовския губернии Северо-Западного края: Виленскую, Ковенскую, Гродненскую, часть Курляндской и причисленную со времен Венского конгресса к Царству Польскому Сувалкскую губернию, считают их в этнографическом отношении литовскими, живущих в этих губерниях между литовцами поля-

ков, евреев, русских и других пришельцами позднейших времен, а белоруссов — славянизированными литовцами и поныне живущими в селах с литовскими названиями и литовской архитектурой.

2) Желая в широких размерах пользоваться прирожденной человеку свободой и вместе с тем дать возможность участвовать в ней и другим народностям, живущим с ним, литовцы требуют широкой автономии своей родине, с учредительным сеймом в старинной столице Литвы, Вильне, дабы самим, через своих представителей, судить о нуждах своей родины.

3) Признавая, таким образом, обитаемую ими землю историческим наследием своих предков, литовцы не отказывают другим народностям, проживающим между ними, в тех же правах, которыми они, аборигены этих мест, будут пользоваться: протестуют против всякого насилия и посягательства той или другой из них на свой язык, политическую свободу, вероисповедание и пр.

4) Литовцы требуют себе и другим народностям Литвы прав доступа к общественным и государственным должностям, неограниченного приобретения недвижимостей, прав общения (союзов и собраний), равенства перед законом и права, при посредстве всеобщих и прямых выборов с тайной и равной подачей голосов участвовать, через своих представителей, в литовском сейме в г. Вильне и в общеимперском парламенте.

5) Литовцы требуют, чтобы личная их неприкосновенность, а также и их жилище, была гарантирована законом и чтобы в их стране были уничтожены сословные преимущества; чтобы никто не мог быть изят от подсудности законным судьям, а наказания налагались лишь согласно закона.

6) Литовцы требуют свободы совести, вероисповедания, слова и печати, и пользования гражданско-политическими правами независимо от принадлежности к той, или другой национальности, или вероисповедания.

7) Литовцы требуют введения бесплатного, всеобщего и обязательного обучения на их родном языке: открытия достаточного числа начальных, средних и высших учебных заведений (университет в Вильне), не разграниченных резко и дающих возможность постепенного перехода от начальных к высшим, а также прав свободно, кому угодно, открывать эти учебные заведения.

8) Литовцы требуют признания за литовским языком прав языка административного в местностях, где живут литовцы.

9) При введении в Царстве Польском автономии, Сувалкская губерния, как населенная литовцами, должна быть присоединена, в административном отношении, к Литве, как она принадлежала к ней во время первого раздела литовско-польской Речи Посполитой, против присоединения этой губернии к автономной Польше, то есть к сфере польского влияния, литовцы протестуют; и

10) Литовцы требуют, чтобы во всех Высочайших Манифестах и указах не был игнорирован титул Великого Князя Литовского.

Вильно, 2(15) ноября 1905 года

Уполномоченные от граждан из разных местностей Литвы:

Д-рь И. Басановичъ

И. Амбразевичъ

М. Довойна-Сильвестровичъ

Д. Малиновский

Центральный Государственный Исторический архив СССР г. Ленинград, ф. 1276, оп. 1. д. 109, л. 9—11. Письма 9 ноября 1905 года.

Taip pat: Lietuvos MA Lietuvių literatūros instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 22-1445, l. 21–22.

Apie Lietuvos autonomiją

Kaip jau iš „Vilniaus žin.“ žinome, rusų valdžios organas „Pravistvennyj viestnik“ apgarsino tokius reikalavimus, sustatytus lietuvių „memorandume“ ir paduotus ministerių pirmasėdžiui gr. Vitte. Gavę paminėtąjį ir mums atsiųstąjį „memorandumą“, mes čion jį ištisai talpiname, tokiu budu apreikšdami savo skaitytojams, ką lietuvių susirinkimas Vilniuje spalį 22 (lapkričio 4 d.) 1905 m. nutarė.

[Jo Šviesybei grafui S. J. Vitei

Ministrų Tarybos Pirmininkui

1905 metų spalio 31 ir lapkričio 2 d. Vilniuje įvyko lietuvių, gyvenančių Vilniuje ir atvykusių į jį iš kitų Lietuvos vietų, susirinkimai.

Šiuose susirinkimuose buvo paruoštas Memorandumas apie neatidėliotinus lietuvių reikalavimus. Mes, žemiau pasirašiusieji, buvome išrinkti skubiai įteikti jį Jūsų Šviesybei asmeniškai.

Dėl geležinkelių streiko negalėdami atvykti į Peterburgą patys, drįstame šį dokumentą Jūsų Šviesybei siųsti paštu, nuolankiai prašydami palankiai atsiliepti į jame išdėstytus Lietuvių tautos reikalavimus.

Igaliotieji:

D-ras J. Basanavičius
M. Davaina-Silvestravičius
J. Ambraziejus
D. Malinauskas]

MEMORANDUM

Lietuvių tauta – seniausiai – ariškoji tauta – išlaikiusioji iki šių dienų seniausioje formoje savo ariškąją kalbą, gyvena krašte, kuris ir dabar, po vardu Lietuva, yra jos teritorija. Moksliški tyrinėjimai parodė, kad pirm atėjimo į tą kraštą lietuvių, niekas čia negyveno; kad patį lietuviai išdirbo tos šalies kultūrą, ir kad paskiau čia atpludę iš rytų ir pietų slavai ir vokiečiai iš vakarų, jau atrado lietuvius tose vietose, kur juos aptiko vidurinių amžių istorija ir kur jie dabar tebegyvena.

Lenkų ir Kryžiuokų¹ spaudžiamos pietinės ir vakarinės lietuvių gentės: Gečviai (Gečvininkai)² ir prūsai ilgose ir nuožmiose karėse pražuvo; po slavų įtėkme dalis rytinės Lietuvos genčių iš dalies pavirto į gudus. Dar karalių Mindaugo ir Gedemino³ ir didžio kunigaikščio Olgerdo⁴ laikuose, Lietuva, budama savyvaldė valstija ir turėdama nemenką įtėkmę ant gretymųjų slavų likimo, įvedus prie Jagėlos⁵ (1387 m.) krikščionystę, pateko, dėlei neakylumo savo politikų, lenkų įtėkmėn, kurie nuo Horodliaus⁶ seimo (1413 m.) ir Liublino unijos (1569 m.) jau sustiprėjo ir galų gale beveik nužudė tautiškąją lietuvių dvasią. Tokiame apverktiname padėjime lietuviai buvo iki pat – pirmojo lietuviškai – lenkiškosios Respublikos išdraskymo (1772 m.)⁷, nors Lietuva visiškai savyvaldė buvo. Lenkinimas Lietuvos nesiliovė ir po pirmojo išdraskymo (1772 m.); lenkų kalba, įvesta administracijon ir bažnyčion, užsilaiė beveik visur Lietuvoje iki mūsų dienų. Rusija iš savo pusės, paveldėjus lenkų politiką Lietuvoje, pasirodė stambiai-egoistiška ir nuo gr. Muravjovo laikų (1863–65 m.) padarė tai, ko nė vienos tautos historijoje nėra girdėta

¹Kryžiuočių.

²Jotvingiai.

³Turimas galvoje LDK Gediminas.

⁴Algirdo.

⁵Jogailos.

⁶Horodlės.

⁷Kalbama apie pirmąjį Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimą 1772 m.

– jį uždraudė lietuviams spaudą ir tuomi sustabdė kultūrišką šalies klestėjimą ant viso pusamžio. Mokyklos rusifikacija, administracijos saivalė, atstumimas lietuvių nuo visuomenės ir valstijos krašto tarnystės demoralizavo Lietuvą, juo daugiau, stumė ją į ekonomiškąją pražūtį ir privertė to krašto gyventojus buriais į svetimus kraštus išsikelti, nuo ko lietuvių šalis nupuolė kultūriškai ir paskutiniu laiku gyventojų skaitlius sumažo ir baisiai suvargo. Administracijai tas nerupėjo, ji regis, manė, kad jos vyriausia užduotis yra ne žmonių gerove rūpintis, bet juos sumaskolinti.

Iš dalies po įtekme persekiojimo lietuvių tautos ir jų kalbos, iš dalies dėka vaisingai europėjiško progreso įtekmei, ir lietuvių tauta paskutiniame 25-metyje atbudo iš amžino snaudulio, ir paskutiniu laiku tautiškoji sąmonė paplito po visą Lietuvą. Lietuviai dabar didžiuojasi savo kalba, budu ir papročiais, didžiai brangina istoriškąsias savo tradicijas ir rupinasi nuosekliai, lygiai kaip ir kitos apšviestos Europos tautos, įgyti tautišką savarankiškumą. Tie rupesčiai, išreikšti liuosoje užsieniėje lietuvių spaudoje ir daugybėje peticijų, paduotų paskutiniu laiku rusų valdžiai iš įvairių Lietuvos kampų, štai kaip trumpai išsireiškia:

1) Lietuviai, pripažindami, kad jų apgyventoji teritorija (šalis), nuo istoriškųjų laikų apima vadinamas „lietuvių gubernijas“ Šiaur-vakarinio krašto: Vilniaus, Kauno, Gardino, dalį Kuršo ir priskirtąją nuo Vienos kongreso laikų prie Lenkijos, Suvalkų guberniją, laiko jas iš etnografiškojo atžvilgio, lietuviškomis, gyvenančius tose gubernijose tarp lietuvių lenkus, žydus, rusus ir kitus – paskesnių laikų atėjūnais, o gudus (baltarusius) suslavėjusiais lietuviiais, ir nunai gyvenančius kaimuose su lietuviškais vardais ir lietuviška architektura.

2) Geisdami kuo-plačiausios, žmogui įgimtos laisvės ir sykiu norėdami, kad kitos tautos podraug su jais gyvenančios, galėtų tuo naudotis, lietuviai reikalauja savo tėvynei plačios autonomijos, su įsteigiamuoju seimu senovės Lietuvos sostapylėje Vilniuje, idant apie savo šalies reikalus patįs galėtų tartis.

3) Pripažindami, tokiu budu, jų apgyventąją žemę istoriškuoju savo prosenių palikimu, lietuviai leidžia kitoms tautoms, jų tarpe gyvenančioms, naudotis tomis pat tiesomis, kuriomis jie, to krašto aborigenai naudosis; protestuoja priešais visokią priespaudą ir pasikėsinimą tos ar kitos iš jų ant jų kalbos, politiškios laisvės, tikėjimo ir kt.

4) Lietuviai reikalauja sau ir kitoms tautoms Lietuvos tiesų užimti visuomenės ir valstijos vietas; neapriboto nekilnojamų turtų įgijimo tiesų; tiesų susidraugavimo (sąjungų ir susirinkimų); lygybės prieš įstaty-

mus ir tiesos, prie visuotinio ir stataus rinkimo su slaptu ir lygiu balsu padavimu, dalyvauti, per savo atstovus, lietuvių seime Vilniaus mieste ir visuotiname valstijos parlamente.

5) Lietuviai reikalauja, idant jų įpataiška, o lygiai ir jų gyvenimų nepaliečiamybė, butų įstatymais aprupinta; idant jų šalyje butų panaikinta luomų skirtumas; kad nė vienas negalėtų teismo išvengti, o bausmė tiktai sulig teismo įstatymų butų paskiriama.

6) Lietuviai reikalauja nuomonių, tikėjimo, žodžio ir spaudos laisvės, ir kad pilietiškai-politiškomis tiesomis galėtų kiekvienas lygiai naudotis, nežiurint tautos ir tikėjimo skirtumo.

7) Lietuviai reikalauja neapmokamo, visuotino ir priverstino jų prigimta kalba mokymo; įsteigimo ganėtino skaitliaus pradedamųjų, vidutinių ir augštesniųjų mokyklų (Vilniaus universiteto), ankštai sujungtų, idant galima butų iš pradedamųjų į augštesnius laiptišškai įstoti⁸, o lygiai ir tiesos liuosai kiekvienam tokias mokyklas steigti.

8) Lietuviai reikalauja, idant jų kalba butų pripažinta administracijos kalba tose vietose, kur lietuviai gyvena.

9) Duodant Lenkijai autonomiją, Suvalkų gubernija, kaipo lietuvių apgyventa, iš administratyviško atžvilgio, turi buti prijungta prie Lietuvos, kaip ji priklausė jai prie pirmojo lietuviškai-lenkiškosios Respublikos padalinimo. Prieš priskyrimą tos gubernijos prie autonomiškosios Lenkijos, tai yra prie lenkų įtekmės, lietuviai protestuoja; ir

10) Lietuviai reikalauja, idant visuose Viršiausiuose manifestuose⁹ ir paliepimuose nebutų ignorojamas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio titulas.

Vilnius, Lapkričio 2(15) d. 1905 m.

Įvairių Lietuvos kraštų piliečių įgaliotieji:

D-r. J. Basanavičius

Donatas Malinauckas¹⁰

Kun. J. Ambraziejus

M. Dovoina-Silvestravičius

Vilniaus žinios, 1905.XI.13(26), nr. 267; taip pat: Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui S. J. Vitei (1905 m. lapkritis) in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3, p. 341–350.

⁸Laipsniškai.

⁹Kalbama apie caro manifestus.

¹⁰Turimas galvoje Donatas Malinauskas.

Priedas Nr. 3

Odesos lietuvių nutarimai

Odesos lietuvių nutarimai, priimti Odesoje prieš Lietuvių suvažiavimą Vilniuje, 1905.XI.13(26), buvo perskaityti Lietuvių suvažiavimo II posėdžio pabaigoje, t. y. XI.21(XII.4) vakare, ir palankiai sutikti Suvažiavimo dalyvių. Šiais nutarimais buvo pasiremta formuluojant Lietuvių suvažiavimo rezoliucijas. Apie tai plačiau žr. šios knygos p. 158.

PUBLIKACIJA

Odesos lietuvių nutarimai

Męs, Odesoje gyvenantieji lietuviai, susirinkę lapkričio 13-tą d. 1905 m. Latvių Draugijos salėje pasikalbėti apie tėvynės Lietuvos reikalus savo, nutarėme:

I. Spalių 17-to manifestas

Nėsa apreikštų liuosybių manifestas gyveniman neįveda, tai toks manifestas mūsų akįse neturi jokios vertės.

II. Lietuvos autonomija

Męs, lietuviai, nesiskirdami nuo Rusijos, butinai reikalaujame Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje, renkamu visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu.

Nes Suvalkų gubernija priskaityta prie Lenkų karalystės, tai mes reikalaujame atskirti lietuviškąją jos dalį nuo Lenkų karalystės ir priskirti ją prie autonomiškosios Lietuvos¹¹.

III. Kaip privalo elgties Lietuviai, norėdami iškovoti autonomiją

1. Nedalyvauti rinkimuose Rusų Valstybės Dumon, koliai nebus išgauta autonomija.

2. Tuo tarpu visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu rinkti atstovus į Seimą Vilniuje ir jo tik nutarimus pildyti.

3. Nemokėti jokių mokesčių.

4. Neleisti jaunuomenės kariumenėn.

5. Neklausyti valdžios pastatytų valdininkų, o rinkti valdininkus iš savo tarpo.

6. Visiems ginkluoties.

7. Prašalinimui dabartinių valdininkų reikia juos boikotuoti, kaip tai neparduoti jiems nieko, nepirkti nuo jų nieko, netarnauti jiems, žodžiu sakant, neturėti su jais jokio susinešimo, taip pat boikotuoti visus tuos, kurie kliudys tą mūsų darbą.

IV. Susivienijimas su Latviais

Butinai reikalinga kuo-artimiausiai susivienyti su Latviais.

Užmezgimui šio susivienijimo ryšio – sušaukti Lietuvių ir Latvių susivažiavimą.

V. Santikiai su lenkais

Lietuviams reikia autonomijos, nerišančios juos su Lenkija.

Peikiame kiekvieną šoviniškus lietuvių santykius su lenkais, gyvenančiais Lenkijoje ir Lietuvoje, o teip-pat sulenkėjusiais lietuviais.

Lenkų aktyviškam darbui, kenkiančiam mūsų tautos labui, apreiškiame kuo-smarkiausią kovą.

VI. Parapijų sutvarkymas

Parapijos reikalai turi būti vedami sindikato, renkamo visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu.

Parapijonis *in corpore* turi tiesą reikalauti nuo Vyskupo iškelti negeistinają kunigą, nurodydami geistinają kandidatą.

VII. Autonomiškosios Lietuvos sutvarkymas

1. Luomų neturi būti.

2. Visos tautos visame turi lygais tiesas.

3. Pilna žemės ir miškų nacionalizacija, t. y. žemė ir miškai pereina Lietuvos valstijos nuosavybėn.

4. Žemę gaus nuomon vien tik tie, kurie su visa šeimyna be samdininkų ją dirbs.

¹¹Kalbama apie projektuojamas Lenkijos Karalystės autonomiją ir Lietuvos (etnografinėmis ribomis) autonomiją.

5. Valsčiams priklauso visi prigulintieji prie jo gyventojai.
6. Mokesčius valsčiaus reikalams uždeda patys gyventojai.
7. Valsčiaus viršininkus renka patys sodiečiai.
8. Į pavieta ir sryties žemiečių įstaigas atstovai renkami ant tų pačių pamatų, kaip ir į valstijos seimą¹².
9. Netiesių mokesčių neturi būti.
10. Mokesčiai privalo būti imami nuo pelno.
11. Valsčius steigia ir užlaiko pradedamasias mokyklas.
12. Išguldomoji kalba lietuviška.
13. Seimas nutaria kitataučių mokinių skaitlių, kada mokslas turi būti jų kalboje išguldomas ir kada tik kalbos jų mokinamas.
14. Lietuvos piliečiai (gyventojai) kareiviauja tiktai savo krašte.

VIII. Primename rusų tautai apie Vilniaus universiteto turta, rusų valdžios užgrobtą

Sulyg susirinkimo įgaliojimo pasirašome:

Dominikas Blynas

Vincas Sriubas

Kazimieras Andrekus

Susirinkime dalyvavo 300 ypatų.

Vilniaus žinios, 1905.XI.27(XII.10), nr. 279.

Priedas Nr. 4

Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa

Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa buvo išspausdinta „Vilniaus žinių“ spaustuvėje ant atskiro lapo. Kartu tai buvo leidimas dalyvauti Suvažiavimo posėdžiuose. Šios programos egzempliorių Lietuvos Respublikos laikotarpiu buvo likę nemažai. Kaip tik vieną iš jų J. Basanavičius įdėjo į „Vilniaus Seimo medžiagą“. Programa vėliau buvo ne kartą publikuota. Jos faksimilė išspausdinta ir J. Jurginio knygoje „1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje“. Plačiau apie šios programos priėmimą žr. šios knygos p. 114–116, 131–138.

PUBLIKACIJA

*I. Lietuvių susivažiavimas Vilniuje
lapkričio 21–22 (Gruodžio 4–5) d. 1905*

Programa

1. Lietuvystės praeitis ir dabartis.
2. Lietuviai, latviai ir įvairios tautos Lietuvoje gyvenančios.
3. Caro manifestas nuo Spalinio 17(30) dienos.
4. Lietuvos autonomija ir prikergimas Suvalkų gubernijos prie autonomiškosios Lietuvos.
5. Rinkimai į Viešpatystės seimą¹³.
6. Lietuvos sodiečiai po rusų valdžia.
7. Lietuvos mokykla.
8. Apie įvairius mokesčius.
9. Apie žemiečių įstaigas.
10. Apie išėvystę (emigraciją).
11. Apie kareiviavimą.

Gali būti įnešami ir kitoki klausimai.

Organizacijos komitetas

/J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, LLTI RS, f.22-1455, l. 26.

¹²Turimas galvoje autonominės Lietuvos seimas.

¹³Turima galvoje Valstybės dūma.

Priedas Nr. 5

LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa

LSDP pasiūlyta programa, atspausdinta hektografu, buvo platinama Suvažiavimo dalyviams XI.20(XII.3)–XI.21(XII.4). Reikia manyti, kad ji, kaip ir OK programa, buvo parengta prieš pat Suvažiavimą, nes LSDP CK jame nutarė dalyvauti tikrai paskutiniu momentu (žr. B-ka M. [M. Biržiška], „Didysis Vilniaus Seimas“ in *Lietuviškoji enciklopedija*, K., 1937, t. 6, p. 697; S. Kairys, *Tau, Lietuva!* Boston, 1964, p. 83–84 ir kt. veik.). Apie tai plačiau žr. šios knygos p. 131–138.

PUBLIKACIJA

Susivažiavimo programa statoma Lietuvos Socialdemokratų Partijos

A. Kokias tiesas gali turėti šitas susivažiavimas.

B. Ką turi susivažiavimas padaryti.

Mūsų nuomone susivažiavimas privalo:

a) išaiškinti, kas dabar dedasi Lietuvoje ir Rusijoje;

b) nurodyti, kas slegina mūsų gyvenimą ir kokios atmainos yra reikalingos tam gyvenimui pagerinti;

c) nurodyti kokiais keliais galima būtų tą įvykinti.

Tam reikalinga:

1) Pranešti, kas dedasi Lietuvoje ir Rusijoje ir apšviesti, koks dabar yra padėjimas Rusų valstybėje.

2) Apsvarstyti šie klausimai:

a) apie darbininkus, bežemius ir mažžemius;

b) apie žemę (apie „vikupus“, servitutus, ganyklas, valdžios žemę ir miškus ir ponų žemę);

c) apie mokyklas (pradedamasias, vidutinišias ir aukščiausias);

d) apie valsčių ir jo sutvarkymą;

e) apie teismus (sudus);

f) apie mokesčius;

i) apie kariuomenę;

k) apie žydus ir kitas tautas, Lietuvoje begyvenančias;

l) apie policiją ir kaip apsiginti nuo visokių piktadarių.

3) Kaip aprupindavo ligšiol mūsų reikalus caro vyriausybė ir ką mes turim šiandien su jaja daryti;

4) Kaip turi but toliau Lietuva valdoma?

5) Koku būdu galima naują Lietuvos sutvarkymą įsivaizduoti?

6) Visokie dienos klausimai.

/J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, LLTI RS, f. 22-1445,
l. 27.

Priedas Nr. 6

J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje

Dauguma Lietuvių suvažiavimo Vilniuje dalyvių, vėliau rašiusių apie jį savo straipsniuose ar atsiminimuose, neužmiršdavo pažymėti, kad pradėdamas Suvažiavimą, J. Basanavičius pasakęs kalbą, tačiau tik labai trumpai užsimindavo apie jos turinį. Suvažiavimas išrinko tris sekretorius (Pr. Klimaitį, J. Gabrių-Paršaitį ir L. Girą), tačiau tik vienam L. Girai pavyko ištiesai užfiksuoti J. Basanavičiaus kreipimąsi į Suvažiavimo dalyvius. Tuoj pat po Suvažiavimo trijuose „Vilniaus žinių“ numeriuose (1905 m. nr. 274–276) aprašęs visą jo eigą, L. Gira ten šios kalbos neįdėjo. Galbūt dėl vietos stygiaus, o gal dėl to, kad rengė spaudai „Platesnį aprašymą Lietuvių suvažiavimo Vilniuje“ (LLTI RS, f. 22-1445, l. 7–11), kuriame ir pavyko atrasti šį įžanginį J. Basanavičiaus žodį. Tačiau „Platesnis aprašymas“ taip ir nebuvo parašytas iki galo. Išliko tik jo nesutvarkytas rankraštis, kurio pradžią L. Gira išspausdino „Vilniaus žiniuose“ 1905.XI.30(XII.3), nr. 281.

L. Gira didesnę J. Basanavičiaus kalbos dalį pateikia ištiesai, o pabaigos žodį tik atpasakoja. Galimas daiktas, kad baigiamosios dalies dėl kurių nors trukdymų jis paprasčiausiai nespėjo pažodžiui užrašyti. Tačiau visai tikėtina ir kita prielaida: J. Basanavičius po Suvažiavimo galėjo savo kalbos tekstą perduoti L. Girai, kaip oficialiam Suvažiavimo sekretoriui, o baigiamosios dalies J. Basanavičius galėjo būti ir nepasirašęs. L. Gira, neužrašęs antrosios dalies ištiesai, ją tik perpasakojo.

Be abejonės, galimi ir kiti variantai.

J. Basanavičius pradėjo Lietuvių suvažiavimą 1905.XI.21(XII.4) 10 val. 30 min.

PUBLIKACIJA

Guodojami tautiečiai ir tautietės!

Vardan Organizacijos Komiteto, apsiėmusio sukviesti pirmąjį lietuvių susivažiavimą Vilniuje, sveikinu jus visus širdingai, čion, prosenoviškoje Lietuvos sostapylėje, susirinkusius, linkiu jums viso labo ir geriausios, pasekmingiausios kloties jūsų darbuose ir nutarimuose! Nuo Vytauto laikų, kada čion jo kunigaikštiškame dvare ir šitame mieste viešpatavo lietuvių kalba, beveik po 500 metų čion viešai lietuviškai,

rodos, nekalbėta. Jau daugiau, kaip 150 metų mūsų kalba ir iš Vilniaus bažnyčių išvyta – ir dabar mes čion, tarytum ant patyčių tiems, kurie iš mūsų tautos ir jos kalbos persekiojimo gyveno, susirinkę drauge galime ir turėsime lietuviškoje kalboje spręsti apie Lietuvą ir jos žmonių reikalus. Jeigu tokia didi, netikėta mūsų polonizatoriams, rusifikatoriams ir mums patiems atmaina politikoje įvyko, tai buvo ne labai koksai stebuklas, ne koksai viršgamtiškas apsiereiškimas; buvo tai rezultatas ilgai duravusios už žmonijos laisvę kovos, kurioje ir mūsų tauta nemenkai dalyvavo. Jeigu mes šiandien laisvai ant šitos brangios kožnam lietuviui vietos, tiek kartų praeityje mūsų sentėvių krauju apšlakstytos, galime susirinkti ir viešai pakelti balsą už tiesas mūsų tautai priderančias, tai šituo mes iš nemenkos dalies kalti esame, ir tiems su pasišventimu kovojusiems lietuviams, kurių ne vienas pastarame laike yra sunkias bausmes nukentėjęs, kurių ne vienas pirm laiko rado sau kapą tolymoje šiaurėje, arba Lietuvoje už tėvynės meilę, sunaikintas ant kuno ir dvasios turėjo šį svietaį apleisti. Ir toki senesnės gadynės veikėjai, kaip Stanevičius, Daukantas, Valančius ir kiti, kurie pirmiausiai pratrėnė akis savo broliams, varguose paskendusiams; įkvėpė juosna karštą meilę dėl savo numylėtos kalbos ir krašto; vedė mus prie tautiškojo susipratimo, ir tie visi turi didį nuopelną, kad mums dabar buvo likta čion jau kaipo lietuviams susirinkti. Amžinas lai bus paminėjimas ir garbė visiems tiems, kurie ikišiol yra kovoję už Lietuvą, už lietuvių laisvę, už jų apšvietimą!

Lietuviai ir Lietuvės! Kaip iš mūsų „atsišaukimo“¹⁴ žinoma yra, mes jus Vilniun sukvietėme ne tik tam, kad mes vienas su kitu susipažinę, patirti galėtumėm apie lietuvių vargus, sužinoti, kas plačioje mūsų Lietuvoje girdėti, bet ir idant atlikti ne menką tautišką darbą. Pastaramjam laikė, drauge su apgarsinimu Caro manifesto nuo 17(30) spalinio įvykintos tulos atmainos vidurinėje Rusijos politikoje, paliečia ir mūsų tautą, ir jos ateitį. Koku keliu reikės tautai eiti, kokių įnagių stvertis mes privalysime, norėdami įgyti, iškovoti ir tas tiesas, kurių dar paminėtasis manifestas neduoda – apie tai turėsime visi, čion susirinkusieji, nuspręsti.

Svarbiausia tad šito susivažiavimo užduotis yra – išdirbti, trumpai sakant, lietuvių tautos politiką, kurios mes laikydami galėtumėm lengviausiu budu ir trumpiausiam laike pasiekti tokį savo svarbų tiks-

¹⁴Turimas galvoje „Atišaukimas į lietuvių tautą“.

lą – visuotinę tautos dvasišką ir medegišką gerovę. Apie ką ketiname čion kalbėti – rodo išleistoji mūsų programa¹⁵, kuri tečiau gali būti platesnė ir įvairesnė. Rods męs norėjome susirinkti daug-daugiau referatų apie įvairius tokius svarbius mums klausimus, bet tas neramus laikas, kurį mums visiems pastaromis dienomis praleisti teko, nukreipė ne vieno mūsų tautiečių atydą kiton šalin ir referatų skaičius liko mažesnis, negu męs iš pradžios tikėtis galėjome. Pasidalindami tad su jumis, guodjami Lietuvos vyrai ir moters, tuo, ką męs taip trumpame laike prirengti spėjome, dar kartą sveikiname jus, čion susirinkusius, širdingai! Lai gyvuoja Lietuva!

(Toliau L. Gira atpasakoja baigiamąją J. Basanavičiaus kalbos dalį – E. M.)

Nutilus garsiam delnų plojimui, kurs reišké, jog susirinkimas pritaria tam šauksmui „lai gyvuoja Lietuva!“, dr. Basanavičius ėmė toliau sakyti apie tai, kad susivažiavimui sušauktam esant, pasibaigė Organizacijos Komiteto pasiuntinystė; priminė, kad tasai susivažiavimas buvo organizuojamas ne partypiškai, bet kad LSD partija tečiau atsisakė visai nuo dalyvavimo organizacijoj, nors buvo pakviesti Organizacijos Komitetan tos partijos sąnariai. Tat, nors čia ir susirinko visokios partijos, geistina butų, idant tasai susivažiavimas ir nebutų partypiškas, bet tik Lietuvių tautos susivažiavimas: užbrėžė, kad tarp visokių klausimų, kurių svarstymo dėlei čia ir susivažinėta, lygiai kaip ekonomiškieji klausimai, svarbus yra ir tautiškasai klausimas, nors jį kai kurie (partypiški žmonės) ir atmeta. Tautystės dvasia, sloginama lenkystės per katalikiškosios bažnyčios duris, pradėjo kilti nuo Valančiaus laikų ir dabar Lietuvos gyvenime užima ityn svarbią vietą ir į tą, kaip ir ant Lietuvos politiškos autonomijos ir ekonomiškąjo klausimo, turime atversti atydą. Nežiūrėkim, sako, ant partijų nuomonių, o tik ant to, kad Lietuvai galėtumėme gerą padaryti. Kadangi Organizacijos Komitetas pabaigė savo pasiuntinystę ir reikia išrinkti naująjį pirmasėdį¹⁶, tai jisai nepriversdamas, pataria tik išrinkti p. P. Vileišį, p. adv. Railą, p. Smetoną ir K. Tumą, ir tris prezidiumo sekretorius p. Gabrį, p. P. Klimaitį ir p. L. Girą.

Gerulis L. /L. Gira/, „Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, LLTI RS, f. 22-1445, l. 7–11; E. Motieka, „Viešai pakelti balsą už tiesas“ (J. Basanavičiaus kalba atidarant Didįjį Vilniaus seimą), *Kultūros barai*, 1990, nr. 11, p. 6–7.

Priedas Nr. 7

Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai

Suvalkų gubernijos lietuvių susirinkimas, priėmęs šiuos nutarimus, įvyko pirmąją Lietuvių suvažiavimo dieną – XI.21(XII.4) – Vilniaus miesto salėje tarp I ir II Lietuvių suvažiavimo posėdžių, t.y. maždaug tarp 15 ir 17 val. Plačiau apie tai žr. šios knygos p. 193–195.

PUBLIKACIJA

Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimas

Susirinkę Vilniuje lapkričio 21 (Gruodžio 4) d. 1905 m. Suvalkų gubernijos gyventojai lietuviai, apsvarstę, kad:

1. Suvalkų gubernija istoriškai yra dalimi Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės;
2. josios gyventojai yra etnografiškai lietuviai;
3. apturėjus Lenkijai savo autonomiją, lietuviai patektų lenkų įtekmės jungan, kuris būtų jiems pavojingesnis už rusų įtekmės jungą;
4. dagi neįgijus Lietuvai autonomijos, gyvenimo sąlygos reformuotoje Rusijoje būtų lietuviams naudingesnės;
5. lietuviai ar blogose, ar gerose sąlygose turi stengties eiti visi kartu, *nutarė*:

Atskirti visą Suvalkų guberniją nuo autonomiškosios Lenkijos ir prijungti ją prie autonomijos Lietuvos ir tam tikslui varyti visuose valsčiuose agitaciją.

Vilniaus žinios, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276.

¹⁵J. Basanavičius kalba apie antrąją Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programą, išleistą prieš pat Suvažiavimą; žr. priedą Nr. 4.

¹⁶Pirmininką.

Priedas Nr. 8

Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai

Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai buvo priimti jos Steigiama-jame suvažiavime 1905.XI.25(XII.5) rytą, tarp 10 ir 11 val., t. y. prieš Lietuvių suvažiavimo Vilniuje trečiąjį posėdį. Plačiau apie LVS Steigia-mąjį suvažiavimą ir jo nutarimus žr. šios knygos p. 195–198.

PUBLIKACIJA

*Nutarimas Lietuvos valsčionių, susirinkusių Vilniuje lapkričio 22
(Gruodžio 5) 1905 m.*

Mus, Lietuvos valsčionys, slegia valdžia visokiais budais. Užkrovė ant mūsų nepakeliamus mokesčius. Didžiausia dalis nuo mūsų paimtų pinigų eina ant Rusijos valdžios reikalų, o mažutėlė jų dalelė, kuri neva lieka Lietuvoje, ir ta žusta kišenėse valdininkų atėjunų.

Mes kruvinu savo prakaitu uždirbtais pinigais turime užlaikyti valdininkus rusus, kuriems visai nerupi mūsų gerovė, jiems terupi įtikti aukštesniajai valdžiai, kuri duoda jiems paaugštinius ir didesnes algas iš mūsų kišenius, o tie mūsų užlaikomieji valdininkai negal ir nenor su mumis nei susikalbėt mūsųškai.

Rusijos valdžia laiko mus prispaudus ir neleidžia mums apsišviest. Mūsų mokyklose mokintojai – rusai mokina vaikus vien tik rusiškai ir vaikai išvaikščioję mokyklon keletą metų neišmoksta priderančiai nei rašyti.

Mūsų tarpe yra daug tokių, kurie turime labai mažai žemės arba visai jos neturime. Rusų valdžia per Lenkmetį¹⁷ užgrobė daug mūsų žemės – dabar ji turi mums ją sugražinti.

Mūsų teismai (sudai) valdžios įtaisyti neteisingi ir paperkami ir vedami svetimoj kalboj.

Męs, valsčionys, turime mažesnes tiesas už kitus luomus (stonus), nors visus maitiname duona, uždirbta kruvinu mūsų prakaitu.

Visų mūsų skriaudų nebegalime čia nei išpasakot...

Taip mes gyventi toliau nebegalime!

Męs, Lietuvos valsčionys, tvirtai tikime, jog tik tada galėsime žmoniškai gyvent, kada mes patys valdysimės, kada valdžią sau rinksime, kad visą mūsų kraštą – Lietuvą valdys Seimas Vilniuje.

Pasiuntinius Vilniaus Seiman galės rinkti visi suaugę Lietuvos gyventojai, kiekvienas galės tiesiai ir slapta paduoti savo balsą už tą, kuri jis norės rinkti, nes jeigu rinkimai Vilniaus Seiman butų ne dėl visų lygūs, jeigu rinks ne tiesiog ir ne slapta, tai tenai mūsų užtarytojų nebus ir mūsų rinktinė valdžia skriaus mus, kaip kad skriaudžia šiandien rusų valdžia.

Lyg Seimo sušaukimui patįs rupinsimės savo reikalais ir patys valdysimės. Šiandien pagerinimui savo padėjimo nutariame:

1. Valdžiai mokesčių nemokėsime, nes už surinktus nuo mūsų pinigus [ji] užlaiko pulkus kareivių, visokius činauninkus, žandarus, šnipus, zemskius, spraininkus, pristavus, uredininkus, gubernatorius ir t. t., kurie mums jodinėja ir visokiais budais smaugia.

2. Numesti tuos iš valsčiaus sąnarių (členų), kurie eina prieš žmones drauge su caro tarnais, o vietoje jų išrinkti tokius vyrus, kurie gins žmonių reikalus ir nepasiduos caro valdžiai.

3. Rusus – mokytojus (učitelius) nutariame išvaryti, o jų vietoje pavedame naujai išrinktam viršaičiui (staršinai)¹⁸ atkviest mokytojus lietuvius, kurie mūsų vaikus mokytų lietuviškoje kalboje; lig mokintojų atkvietimui, mokinkime vaikus namie.

4. Panaikinkime dabartinę valsčiaus teismą (sudą), o jo vietoje įveskime teismą „trečiųjų“, tai yra, abi provokuojančiosios pusės renka kiekviena sau po vieną teisdarį iš savo žmonių, o abudu išrinktieji teisdariai išrenka dar vieną ir tie trys teisdariai teisia (sudija).

5. Caro tarnų (įsprauninkų¹⁹, zemskių) vežiojimui „pačto“ (arklių) nebelaikyti, o viršaitis (staršina) ir kiti valsčiaus rėdos sąnariai turės važinėti savo arkliais.

6. Neklausysime ir jokių reikalų neturėsime su caro činauninkais, vistiek kas jie nebutų: įsprauninkai, pristavai²⁰ ir t. t. Varysime juos iš savo krašto, pakako jau jiems valgyti mūsų gardžią duoną ir smaugti mus, tegul važiuoja iš kur atvažiuo.

7. Savo brolių į karumenę neleisime; jeigu kuri norėtų suimti valdžios tarnai, neduosime.

¹⁷Turimas galvoje 1863–1864 m. sukilimas Lenkijoje ir Lietuvoje.

¹⁸Turima galvoje valsčiaus viršaitis.

¹⁹Apskričių policijos viršininkai.

²⁰Policijos viršininkai.

8. Ant dvarų neužpuldinėkime, miškų nenaikinkime, ir neduokime jų naikinti nei valdžiai, nei ponams.

9. Gaspadoriai, nereikalaukime už „pleciukus“²¹ nuo gryčelninkų²² (susiedų), nes mes patįs nutarėme mokesčių nemokėti. Mes visi čia susirinkusieji, įvykdynimui viršui paminėto, nutarėme susitelkti į „Lietuvos valsčionių sąjungą“, nes tik visur išvien eidami galėsime viską pasiekti.

Stokime visi už vieną.

Ir viens už visus!

Vilniaus žinios, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276.

Priedas Nr. 9

Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai

Šie Lietuvių suvažiavimo nutarimai buvo priimti 1905.XI.22(XII.5), tarp 22 ir 23 val. vakaro. Plačiau apie nutarimus žr. šios knygos p. 172–193.

PUBLIKACIJA

*Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai,
priimti Vilniuje viešuose posėdžiuose
Gruodžio 4 ir 5 (lapkričio 21 ir 22) d. 1905 m.*

I. Dabartinis padėjimas Rusijoje ir Lietuvoje

Pripažindami, jog dabartinė caro vyriausybė yra pikčiausiu mūsų priešu, jog dabar prieš tą vyriausybę pasikėlė visi rusų valstijos kraštai, jog geresnį gyvenimą galima įgyti tik laimėjus kovą su senąja tvarka, susirinkime dalyvavusieji lietuviai nutarė:

Šviestis, rištis ir stoti kovon drauge su sukilusia visų Rusijos tautų liaudimi.

II. Lietuvių autonomija

Kadangi Lietuvos gyventojų reikalai pilnai gali būti užganėdinti tik tai prie tikros mūsų krašto autonomijos (savyvaldos) ir kadangi norima, idant ir kitos Lietuvoje begyvenančios tautos galėtų pilna laisve naudotis, „Lietuvių susivažiavimas“ nusprendė:

Reikalauti Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos ir tikėjimo.

Toji autonomiškoji Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografiškosios Lietuvos, kaipo branduolio, ir tų pakraščių, kurie dėlei ekonomiškų, kulturiškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio, ir kurių gyventojai priklausyti prie jo panorės.

²¹Pleciukai – nuomojamas gyvenamasis plotas.

²²Grytelninkai, kampininkai.

Kadangi susirinkę Vilniuje ant lietuvių susivažiavimo Suvalkų gubernijos lietuviai vienbalsiai pripažino reikalingu drauge su kitų gubernijų lietuviais kovoti už autonomiškąją Lietuvą, tai susivažiavimas nutarė, kad Suvalkų gubernijos lietuviai turi būti priskirti prie autonomiškosios Lietuvos.

Santykiai su kaimyniškais Rusijos šalimis turi būti paremti ant federacijos pamatų.

III. Kokiu būdu iškovoti autonomiją

Kad įgyti autonomiją, pirmučiausiai reikalinga yra galutinai sugriauti dabartinę prispaudimo tvarką. Tam tikslui reikia vienyti visas Lietuvos politiškujų partijų ir pavienių ypatų pajėgas. Susivienijus namieje, pridera mums jungtis su visomis kitomis Rusijos tautomis, kurios padeda griauti tą tvarką, o kol kas reikia: nemokėti jokių mokesčių, uždarinėti monopolius, neleisti vaikų į rusiškas pradedamasias mokyklas, neiti Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose į valsčiaus teismus ir visas kitas dabartinės valdžios įstaigas, neleisti savo brolių į karumėnę, reikalui prisiejęs streikuoti visiems darbo žmonėms miestuose ir sodžiuose.

IV. Valsčiai ir mokyklos

Visuose Lietuvos valsčiuose turi būti vartojama prigimta žmonių kalba visus reikalus vedant.

Kadangi dabartinė mokykla yra tik ištautinimo ir ištvirkinimo įrankiu, tai reikia visas tokias mokyklas paversti grynai tautiškoms, kur mokslas būtų išguldomas prigimta kalba ir kad patįs to krašto žmonės rinktų sau mokįtojus.

Vilniaus žinios, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276.

Priedas Nr. 10

Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose

Šis atskiras Lietuvių suvažiavimo nutarimas buvo priimtas 1905.XI.22(XII.5) vakare, jau patvirtinus bendrąsias Suvažiavimo rezoliucijas. Smulkiau apie tai žr. šios knygos p. 190–193.

PUBLIKACIJA

Kadangi Vilniaus vyskupystėje lietuvių bažnyčiose yra vartojama pamaldose lenkiška kalba su politišku tikslu, tai Lietuvių susirinkimas **n u t a r ė** vienbalsiai išreikšti Vilniaus vyskupystėje gyvenantiems ir kovojantiems lietuviams geriausią linkėjimą pasisekimo kovoje su lenkomanų kunigija už tiesas lietuviškosios kalbos Lietuvos bažnyčiose ir papeikti šiandieninės bažnyčios tvarką Vilniaus vyskupystėje.

Vilniaus žinios, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276; J. Basanavičius, „Prie Lietuvių Susivažiavimo nutarimų“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25 (XII.8), nr. 277.

Priedas Nr. 11

LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai (1905 m. lapkričio 23 (gruodžio 6) d.)

LSDP sušaukto susirinkimo nutarimai buvo priimti 1905.XI.23 (XII.6) Vilniuje, kitą dieną po Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimų priėmimo. Plačiau apie tai žr. šios knygos p. 199–201.

PUBLIKACIJA

Nutarymai Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijos kaimo darbininkų ir valsčionių susirinkimo, sukviesto Lietuvos Socijaldemokratų Partijos 23 lapkričio Vilniuje

Perkratęs dabartinį Rusų valstybės ir Lietuvos padėjimą, susirinkimas, sukviestas Lietuvos Socijaldemokratų Partijos 23 lapkričio, nutarė:

I. Pikčiausiu darbininkų ir kitų prispaustųjų mažturčių neprieteliu yra **c a r o v a l d ž i a**. Prieš tą valdžią sukilo dabar susipratę visų Rusų valstybės kraštų darbininkai. Jie pasikėlė, kad išgriautų senąją tvarką (parėtką) ir įvestų tokį surėdymą, kuris jau šėdien pagerintų darbininkų ir visų prispaustųjų padėjimą, ateityje leistų darbininkams liuosai kovoti už socializmą. Sugriauti caro valdžią tegali susivieniję visų caro valstybės kraštų darbininkai, prie kurių prisideda ir kiti skriaudžiami dabartinės valdžios žmonės.

II. Gerų-geriausiu darbininkams ir kitiems skriaudžiamiems luomams susirinkimas pripažįsta tokį politišką surėdymą, kuomet kiekvieno krašto gyventojai gali patįs rėdyties ir patys savo reikalais rūpinties. Todėl susirinkimas nutarė kovoti už tai, kad ir Lietuvos gyventojai galėtų patys savo reikalais rūpinties, tai yra kovoti už politišką Lietuvos **a u t o n o m i j ą** (sauvaldybą) su seimu Vilniuje, kurį turi išrinkti visi suaugusieji (pasiekusieji 20 metų) Lietuvos gyventojai, vyrai ir moters, lygiai lietuviai, žydai, baltarusiai, lenkai ar rusai, lygiai katalikai, pravoslavai ar liuteriai²³. Rinkdami savo atstovus į Vilniaus seimą, visi Lietuvos gyventojai, turtingi ir beturčiai, turi turėti lygų balsą, turi patįs iš karto skirti savo atstovus ir slapta (raštu) paduoti už juos savo balsus.

Naujai (sauvaldiškai) rėdomoji Lietuva turi susidėti iš to krašto, kur lietuviai gyvena, ir iš tų kaimynų šalių, kurių gyventojai savo ukio reikalais, savo apšvietimu, praeitimi, vienodu savo padėjimu caro valstybėje yra surišti su Lietuva ir patįs panorės ateityje prie jos prisidėti.

Žmonių rėdomoj Lietuvoj neturi būti skriaudžiama jokia, kad ir mažiausia, tauta – nė žydai, nė baltarusiai, nė lenkai, nė rusai, nė latviai, nė vokiečiai. Su kaimynais Lietuva turi susidėti kaipo lygus su lygiu, į vieną žmonių valdomą respubliką.

III. Kovoiant už Lietuvos autonomiją nutarta:

1) platinti tarp žmonių susipratimą, platinant Lietuvos Socijald- [demokratų] Partijos raštus, taisant susirinkimus, mingus („pamokslus“) ir demonstracijas;

2) susipratusius rišti į kuopas, kaip įmanant ginkluoties ir mokyties ginklus vartoti;

3) naikinti dabartinės valdžios įstaigas;

a) vyti laukan policiją ir žandarus;

b) varyti žemskius²⁴;

c) panaikinti senybinius valsčius (volostis)²⁵ ir taisyti naujus, prie kurių prisidėtų visi valsčiaus gyventojai, neskiriant luomų, tautos, tikėjimo ir lyties. Naujoji valsčiaus valdyba turi būti renkama visuotinu, slaptu, tiesiu ir lygiu balsavimu ir turi susidėti iš kelių žmonių;

d) panaikinti dabartinį valsčiaus sudą ir į jo vietą įvesti visų valsčiaus gyventojų renkama arba trečiųjų sudą;

e) naikinti visus caro vyriausybės ženklus;

f) iš mokyklų atstatyti visus mokytojus, nemokančius savo mokinių kalbos ir į jų vietą išsirinkti sau tikusius. Mokykla turi būti svietiška, vedama ir prižiurima, kad būtų mokomi visi vaikai – berniukai ir mergaitės;

g) valsčiaus nutarymu uždaryti monopolius ir užginti kitiems degtinę pardavinėti;

h) atsiimti iš taupomųjų kasų (zberegatel'nija) visus padėtus pinigus;

²³Liuteronai.

²⁴Zemstvi tarnautojus.

²⁵Turima galvoje senosios caro valdžios valsčių valdybos.

i) nebemokėti caro valdžiai jokių mokesčių; atvykus činauninkams turtą išparduoti, kiek tik galima priešintis ir nesileisti; įsakyti, kad niekas nedrįstų teip parduodamų turtų pirkti.

k) atsiųstų vyriausybės kovai su mumis kareivių nepriimt; neduot jiems ir neparduot valgio, nė arkliams pašaro; neduoti jiems savo arklių važiuoti ir jų daiktų nevežioti. Kur tik galima, juos prikalbinėti, kad eitų iš vien su žmonėmis;

l) neiti į karumenę (vaiską) patiems ir neleisti kitų;

m) neleisti kunigams bažnyčiose melstis už carą;

n) apsigynimui nuo visokių žmonių skriaudėjų (caro policijos, „juodosios šimtinės“, netikrų socialistų, vagių ir valkatų), taisyti savo miliciją (sargybą);

o) stengties visiems, kad nauja tvarka (parėtkas) būtų įvedama visose Lietuvos vietose. Tie valsčiai, kuriuose jau įvesta nauja tvarka, turi stęgtis ją įvesti ir pas savus kaimynus, kad judėjimas pasiektų tolimiausius Lietuvos kampelius;

p) turėti visur revoliucijos komitetus, kurie susižinotų su Liet. [uvos] Socijaldem[okratų] Partijos Centro Komitetu, vadovautų sukilus žmonėms prieš caro valdžią, ir visą valdžią paimtų į savo rankas, kolaik nepasibaigs revoliucija ir nebus sušauktas Seimas Vilniuje.

Visi už vieną, vienas už visus!

Kokią męs turime įtaisyti tvarką

I. Valsčius

Prie naujojo valsčiaus turi prisidėti visi valsčiaus gyventojai, vyrai ir moters, neskiriant tautos (lietuviai, žydai, lenkai, baltarusiai), tikėjimo ir turto (bežemiai, ukininkai, dvarininkai ir mažųjų miesčiųukų miestelėnai).

Valsčiaus reikalais rupinasi:

- a) visutinas valsčiaus susirinkimas ir
- b) valsčiaus komitetas.

II. Visutinas valsčiaus susirinkimas

Svarbiausieji valsčiaus reikalai tariami yra susirinkime visų suaugusiųjų valsčiaus gyventojų.

Visutinas susirinkimas:

- a) priima naują valsčiaus surėdymą;

b) paskiria mokesčius valsčiaus reikalams ir nutaria, kam turi būti apversti surinktieji pinigai;

c) nutaria įtaisyti valsčiaus miliciją atrėmimui visokių užpuolimų;

d) rupinasi sušelpiti pavargusius²⁶ savo valsčiaus žmones (duoda jiems medžių iš valdžios miškų);

e) prižiuri ir taria visus svarbiausius valsčiaus ukio reikalus (kelius, valsčiaus triobas);

f) visutinas susirinkimas renka valsčiaus komitetą (kasierių – skyrium), raštininką ir mokytoją;

g) renka revizijos komisiją.

Visutinas susirinkimas tiesuotas²⁷ susirinkus bent ketvirtai daliai visų suaugusiųjų valsčiaus gyventojų.

Visutinas valsčiaus susirinkimas sušaukiamas valsčiaus komiteto arba pareikalavus penkioliktajai visų suaugusiųjų valsčiaus gyventojų daliai.

Rinkimai turi būti daromi visuotinu, tiesiu, lygiu ir slaptu balsavimu.

III. Valsčiaus komitetas

Kasdieninius valsčiaus reikalus taria ir pildo valsčiaus komitetas.

Valsčiaus komitetas susideda: iš pirmininko, kasieriaus ir 3 atstovų nuo valsčiaus.

Pirmininką pasiskiria pats valsčiaus komitetas.

Pirmininkas susineša valsčiaus reikaluose su kitais valsčiais ir veda visuotiniuosius susirinkimus.

Kasierius veda kasos knygas, priima ir duoda pagal komiteto ir visuotinojo susirinkimo nutarymą valsčiaus pinigus.

Didesnės valsčiaus pinigų sumos turi būti kelių komiteto narių rankose (sudėtinės kasos raktas).

Raštininkas atlieka visą rašomąjį darbą.

Kiti komiteto nariai pasidalina tarp savęs darbą (sužino valsčiaus miliciją, valsčiaus mokyklas, pinigų rinkimą, valsčiaus darbus ir kitus).

Valsčiaus komitetas:

1. Paduoda sumanymą apie naujus mokesčius valsčiaus reikalams ir kaip juos suvartoti; jis teip-pat paduoda sumanymą apie miliciją, pavargusiųjų valsčiaus gyventojų šelpimą ir naujųjų mokyklų mokslą.

²⁶Suvargusius, nuskurdusius.

²⁷Teisėtas.

Tie sumanymai (projektai) turi būti paduodami tarti visuotinajam valsčiaus susirinkimui.

2. Komitetas pildo visuotinojo valsčiaus susirinkimo nutarimus.
3. Taria ir atlieka smulkesnius valsčiaus gyventojų reikalus.
4. Prižiuri ir veda valsčiaus mokyklas.

Svarbesnieji komitetui pavesti klausimai turi būti bendrai tariami komiteto. Nutarimų pildymas gali būti pavestas atskiriems komiteto nariams po viso komiteto priežiūra.

Komitetas susirenka bent kartą per nedėlią²⁸; jis yra tiesotas²⁹, jei susirenka didesnė pusė narių. Renkamas komitetas metams, bet visuomet gali būti atstatytas nuo vietos ir sudui už savo darbus atiduotas. Kasdieniniams valdžios reikalams atlikti turi būti kasdien valsčiuje po vieną komiteto narį.

Komiteto nariams turi būti paskirta visuotinojo susirinkimo alga.

IV. Valsčiaus milicija

Stojant į kovą su caro vyriausybe, reikalinga, kiek galima, visiems ginkluotis. Be to reikia taisyti nuolatinę sargybą, milicija vadinamą, apsigynimui nuo visokių užpuolikų ir žmonių skriaudėjų. Visa valsčiaus milicija dalinasi į burelius, pagal apygardas. Kiekvienos apygardos milicijai valsčiaus komitetas paskiria perdėtinį³⁰. Milicija saugoja savo apygardą ir reikale eina pagalbon savo kaimynams. Visa valsčiaus milicija turi būti mokinama, tvarkoma, – ir vedama milicijonierių komiteto, kuris susideda iš apygardų perdėtinių ir vieno nario iš valsčiaus komiteto (tą narį paskiria pats valsčiaus komitetas). Kuomet prisieina vesti į darbą visą miliciją, milicijonierių komiteto nariai paskiria iš savo tarpo vieną vadą ir jam atiduoda per visą susirėmimo laiką visą valią.

Milicijonierių komitetas pildo tik valsčiaus komiteto arba visuotinojo valsčiaus susirinkimo nusprendimus ir už savo darbus prieš juos teatsako.

Milicijonieriai turi būti apginkluoti, kur galima, šaudyklėmis ar revolveriais.

Reikia stengtis, kad milicijonierių ginklai būtų vienodi (vienodos sistemos).

Milicijonieriai privalo mokytis ginklų vartoti po priežiūra savo perdėtinių. Tam tikslui reikalinga, kiek galima, dažniau rinktis viso valsčiaus milicijonieriams mokytis. Be to reikalinga mokytis atskirai kiekvienos apygardos milicijonieriams. Ginklai ir patronai milicijonieriams turi būti perkami iš valsčiaus pinigų.

V. Revizijos komisija

Valsčiaus komiteto darbų priežiurai visuotinas valsčiaus susirinkimas renka revizijos komisiją iš 5 žmonių. Revizijos komisija peržiuri komiteto darbus bent kartą per 2 mėnesius ir paskui praneša apie savo darbą visuotinajam valsčiaus susirinkimui.

Prasikaltusius komiteto narius komisija turi tiesą skusti arba sudui, arba visuotinajam valsčiaus susirinkimui.

VI. Sudas

Visokiems nesutarymams ir skriaudoms išaiškinti ir paskirti prasi-kaltusiems bausmes visuotinas valsčiaus susirinkimas renka iš savo tarpo valsčiaus sudą.

Sudas taria apie apskųstųjų kaltybę pagal savo sąžinės liepimo ir žmonių papročių.

Sudo nariai už savo darbus atsako tik prieš visuotinąjį vals. susirin-kimą.

VII. Trečiųjų sudas

Kuomet užsispyrusieji nepanorėtų eiti į valsčiaus teismą, patariame jiems trečiųjų teismą. Tegul kiekviena pusė paskiria nuo savęs po vieną, jai tinkamą žmogų, tuodu, tarp savęs susitarę, tegul paskiria trečiąjį ir tegul trys ištikimi žmonės ištiria susiginčijusiųjų kaltybę ir paskiria bausmę.

VIII. Mokykla

Vaikų mokinimo priežiurą ir paties mokslo sutaisymą pagal vietinių žmonių reikalavimą visuotinas valsčiaus susirinkimas paveda valsčiaus komitetui, į kurį tuomet įeina ir mokytojai.

Valsčiaus komitetas rūpinasi įkurti valsčiuje tiek mokyklų, kad visi valsčiaus vaikai, berniukai ir mergaitės, galėtų bent pradedamąjį mokslą įgyti. Mokslas turi būti svietiškas ir dykai duodamas. Beturčiams turi būti suteikiama pašalpa knygomis ir kitokiais mokslui reikalingais daiktai. Visos mokyklos ir mokytojai turi būti užlaikomi iš valsčiaus pinigų.

Mažesniosios tautos gauna mokykloms pinigų pagal savo skaitlius.

Kova, 1906.I.19, nr. 3, p. 17–18.

²⁸Per savaite.

²⁹Teisėtas.

³⁰Patikėtinį.

Priedas Nr. 12

Krikščionių demokratų nutarimai

Krikščionių demokratų Lietuvių suvažiavime Vilniuje platinta programa (ar programos tezės?) nėra išlikusi. Todėl pateikiame „kunigų susirinkimo“, įvykusio Vilniuje 1905.XI.23(XII.6), kreipimąsi į Vilniaus vyskupą baroną Edvardą von der Ropą. Jame buvo detalizuoti Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai dėl Vilniaus vyskupijos bažnyčių. Plačiau apie tai žr. šios knygos p. 201–204.

PUBLIKACIJA

*Nutarimas kunigų, susirinkusių lapkričio 23 (gruodžio 6) d.
1905 m. Vilniuje pas kun. Kuklą*

Visi susirinkusieji kunigai, kurių buvo arti 100, matydami apverktiną lietuvių padėjimą Vilniaus vyskupystės bažnyčiose, nutarė kreiptis į Vilniaus vyskupą baroną Rop'ą su savo nutarimu. Svarbiausi to teisingo nutarimo punktai tai šie:

1) Kad visoje Vilniaus vyskupystėje, visose parapijose ir filijose, kur yra nors šimtas lietuvių, skaitoma būtų kas šventadienį evangelija lietuviškai.

2) Kad visose grynai lietuviškose ir maišytose džiakonystėse³¹, kun. džiakonai³², klebonai, filialistai ir komendoriai³³ būtų veiklus lietuviai (Maišytųjų parapijų ištyrimui nutarta surengti komisiją iš kunigų ir svietišku žmonių).

3) Kad Vilniaus seminarijon kuo greičiausia būtų įvestas lietuviškos kalbos mokymas: lietuviams priverstinas, o sugudėjusiems klierikams – liuosas.

4) Kad vienas iš dviejų: rektorius ar inspektorius būtų lietuvis arba gudas, bet gerai lietuviškai mokąs (Čia buvo nutarta, kad konsistoriuje ir vyskupo raštinėje būtų žmonės mokantys abi kalbas, kad reikale, kaip dvasiški, taip ir svietiški žmonės galėtų savaip susikalbėti: lietuviškai ar lenkiškai).

5) Kad Aušros Vartų ir Verkų (Kalvarijos) bažnyčiose būtų visuomet kunigai-lietuviai ir kad tose bažnyčiose būtų skelbiami pamokslai ir katechizacijos³⁴ lietuviškai; kad šventadieniais ir per atlaidus, o ypač

nuo sekminių iki Paaugštinimo šv. Kryžiaus butų sakomi lietuviški pamokslai.

6) Kad visose Vilniaus miesto parapijinėse bažnyčiose, ypač tose, kuriose jau pirmiau lietuviai savo peticijose reikalavo, būtina butų skaitomos lietuviškos evangelijos su išguldymu katekizmų lietuviškai.

7) Kad pralotystės, kanaunykystės, džiakonystės ir klebonijos, o taip pat siuntimas klierikų akademijon butų suteikiamas pagal nuopelnus, o ne taip, kaip ikišiol buvo. Pagalios, kad seminarijon priimtų be murmėjimo ir lietuvius.

8) Kad Vilniaus seminarijoje butų sakoma lietuviškai pamokslai triskart per metus (kodėl taip mažai? Red.)

Tiek mes galime pasakyti apie tą nutarimą. Ką padarys Vilniaus vyskupas: ar išklausus tų teisingų ir pribrendusių mūsų reikalavimų, ar ne – laikas parodys.

Visų kunigų balsas.

Vilniaus žinios, 1905.XII.20(12), nr. 290.

³¹Dekanatuose.

³²Dekanai.

³³Kamendoriai.

³⁴Katekizavimo.

Priedas Nr. 13

Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai

Abu LMS atsišaukimai – į mokytojus ir į valstiečius – buvo priimti šios organizacijos II suvažiavimo metu – 1905.XI.23–24(XII.6–7). Juose buvo detalizuoti Lietuvių suvažiavime numatyti pertvarkymai Lietuvos mokyklose. Plačiau apie tai žr. šios knygos p. 204–207.

Norint išvengti pasikartojimų, pateikiame tik šių dokumentų ištraukas. Šie į du LMS atsišaukimus įtraukti nutarimai buvo priimti 1905.XI.24(XII.7), LMS II suvažiavimo metu.

PUBLIKACIJA

Nr. 1. Atsišaukimas į mokytojus antrojo Mokytojų Lietuvių susivienijimo delegatų susivažiavimo

Ištrauka

/Atminkime, kad esame Lietuvos vaikai, kad tėvynė iš kruvinių grašių suteikusi mums apšvietimą, šiandien reikalauja nuo mūsų jau ne kokios jausmiškos meilės, bet išpildymo savo pareigų, reikalauja darbo. Dėlto mes susivažiavusieji Vilniuje mokytojai lietuviai, giliai apsvarstę visą dalykų stovį, nutarėme pranešti draugams broliams, jog mūsų nuomone:

1) Visi mokytojai lietuviai tuojaus turi įsirašyti į Mokytojų Lietuvių susivienijimą, kuris neužilgo pristos prie Visuotino rusų mokytojų susivienijimo, kaip autonomiška vienota.

2. Jeigu kas iš mokytojų dėlei kokių priežasčių atsilaikytų nuo įstojimo į sąjungą, tai privalo bent pranešti kuo-greičiausiai jos biurui apie savo norą sugrįžti į tėvynę ir pilną antrašą.

3. Visi geidžiantieji privalo pranešti biurui: a) kaip grįžtų: ar tik valdžiai paskyrus, ar tiesiog užprašius valsčiui, b) kiek metų jau mokytojauja, kokią turi vietą ir t. t. ir c) minimum sąlygų, ant kokių grįžtų.

4) Visi geidžiantieji mokytojai gali, pasiremdami ant minėtų Vilniaus general-gubernatoriaus telegramos ir apskelbimo, tuojaus pranešti Apskričio Mokslo globėjui apie savo norą užimti pradedamųjų mokyklų mokytojų vietas Lietuvoje, duodami apie tai žinią biurui. Tačiau vykti užimti vietas gali tiktai gavę valsčiaus viršaičio pakvietimą arba biuro pranešimą.

5. Pranešame, jog mokytojų apmokėjimas Lietuvoje apskritai yra geresnis negu kur kitur, nes ikišioliai čionai mokytojavo privilegijuoti rusai.

6. Mokytojų susivienijimas pasistengs išrišti klausimą emeritūros³⁵ taip, kad niekas nebutų nuskriaustas.

Visi mokytojai Suvalkų gubernijoje turi susižinoti tarp savęs kuo greičiausiai ir pasiremdami ant valsčiaus reikalavimų įvesti į mokyklą išguldomąją lietuvių kalbą ir vesti joje mokslą sulig išdirbtos mūsų laikinos programos.

Kiekvienas draugas, kuriame dar neužsnudo atsiminimai tėvynės ir jos vargų, neužsnudo supratimas užtrauktos prieš tėvus mokinusius juos už paskutinius ar gal skolintus pinigų, doriškos skolos; neužsnudo supratimas pareigų prieš tautą, tikimės pripažins mūsų nutarimus teisingais ir pasiskubins į Lietuvą, kur darbo galybė, o darbininkų maža, į Lietuvą, kuriai tik šiandien tepradeda aušti laisvės aušra./

Vilniuje, Gruodžio 7 (Lapkričio 24) d. 1905 m.

Vilniaus žinios, 1905.XI.27(XII.10), nr. 279.

*Nr. 2. Atsišaukimas į sodiečius, antrojo Mokytojų Lietuvių
Susivienijimo delegatų susivažiavimo Vilniuje*

Ištrauka

1. Senąją rusų mokyklą tuojaus uždarykime. Rusui mokytojui, be barnio ir mušio, paliepkime į tiek ir tiek laiko išsikraustyti iš mūsų mokyklos. Jei jisai nepaklausytų ir to paskirtu laiku nepadarytų, reikia su juo pasielgti, kaip su savo neprieteliu ir priešu.

2. Į mokytojus pasikvieskime lietuvi, kursai yra išėjęs mokytojų seminarijos mokslą. Jeigu tokio pas save arti neturėtume, tai į mokytojus pasikvieskime kokį studentą arba kitą žmogų, pabaigusį nors 4 klisas miesto mokyklos ar gimnazijos. Jei toksai žmogus apsiimtų mokytojauti tik laikinai, kolei valsčius suieškos sau mokytoją, tuomet atsišaukime į Lietuvos Mokytojų susivienijimo biurą, parodysime, kokiai mokyklai reikia mokytojo, kiek duodama algos ir t. t. Biuras nurodo mokytoją, nes jisai turi lietuvių mokytojų sąrašą.

3. Naujajam mokytojui įsakykime, kad mūsų vaikus viso ko mokytų lietuviškai. Įsakykime, kad mokytų tokių daigtų, kokie paminėti yra

³⁵Pensija.

apačioje paduodamoj lietuviškos mokyklos programoje. Vaikai, kurie lanko mokyklą pirmus metus, turi būti mokinami vien lietuviškai. Tiktai antruose ir trečiuose metuose galima juos mokyti ir rusų kalbos. Taip mokinami vaikai per tris metus išmoks daug daugiau nekaip ikišioliai per keletą metų.

4. Suvalkų gubernijoje, kur yra geri mokytojai lietuviai, prisakyti jiems tuojaus pradėti viską mokyti lietuviškai. O tuos mokytojus, kurie buvo žmonių priešais ir tikrais valdžios bičiuliais, arba kurie nenorėtų išpildyti žmonių reikalavimo, tuojaus atstatyti, o jų vieton pakviesti gerus mokytojus.

5. Apie tai visi sustatykime rašytą valsčiaus sueigos nutarimą. Jame parašykime, jog senąją rusišką mokyklą uždarome, rusų ar netikusį lietuvių mokytoją atšaliname, o pasikviečiame gerą mums mokytoją lietuvių ir įsakome jam mūsų vaikus mokinti lietuviškai sulyg parodytos programos. To nutarimo kopiją nusiųsti mokslo direkcijos viršininkui./

Vilniaus žinios, 1905.XI.29(XII.12), nr. 280.

Priedas Nr. 14

Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas

1905.XI.27(XII.10) įvykusio TLDP Steigiamojo susirinkimo protokolas rašytas J. Basanavičiaus. Publikuojamas tekstas parašytas ir dalyvavusių parašai surinkti vėliau, ne Steigiamojo susirinkimo dieną. Galbūt todėl nepasirašė protokole minėti kunigas St. Stakelė ir V. Urbonavičius.

Šio susirinkimo protokolas jau buvo publikuotas kartu su kitais TLDP dokumentais (žr. Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai. Parengė R. Miknys ir E. Motieka, *LAIS*, t. 1, Tautinės savimovės žadintojai: nuo asmens iki partijos, V., 1990, p. 180–181).

PUBLIKACIJA

1905.XI.27(XII.10)

Protokolas

Lapkričio mėn. 2 d. 1905 m. 6 val. po pietų, p. Dr. Basanavičius atvėrė susirinkimą, sušauktą įsteigimui organizacijos apgynimui Lietuvių tautos reikalų; nėra Lietuvių suvažiavimas Lapkričio 21 ir 22 d. parodė didį tokios organizacijos reikalingumą. Čia jau liko perskaitytas surašytas p. D-ro Basanavičiaus sumanymas statuto tokiai organizacijai. P. Kriaučiūnas³⁶ ant to atsiliepė, kad tuo tarpu labai plačiai išaiškinti nėra laiko, tuo tarpu mes neturime išdirbtų įstatymų autonomijos; tą darbą reikės pavesti kokiai komisijai atlikti. P. Matulionis malonėjo žinoti, kokiais įrankiais kovosime, ir ar viensimės su kitomis mūsų krašto tautomis ir partijomis, kovojančiomis dabar dėl laisvės. P. Dr. Basanavičius ir p. Kriaučiūnas paaiškino, kad mes kovosime agitacija ir sutarimu, pagal reikalą įvairiais kitais įrankiais, bet tų įrankių statute nėra reikalo nurodyti. Toliau kilo diskusija dėl rengiamos partijos praminimo. P. P. Vileišis norėjo praminti stačiai „Tautiška Lietuvos demokratija“. P. Klimaitis patarė praminti Tautiškai Demokratiškoji Lietuvos partija. P. Malinauskis patarė praminti „Lietuvių Demokratų Vienybė“. P. Matulionis sakė, kad pradedamoji steigti galėtų vadintis kuopa, nes joje ne-

³⁶ Čia ir toliau turimas omenyje J. Kriaučiūnas.

bus išdirbtų aiškių įstatymų, kaipo turi kitos partijos. P. Klimaitis būtinai reikalavo, kad būtų išdirbti tikri įstatai partijai, turi būti apreikšti sątikiai³⁷ su kitomis partijomis; be to mes partijos nesutversime. Kun. Stakelė sakė reikia laikinai gelbėti Lietuvos reikalus Vilniaus gubernijoje, nėra be to pražūsime. P. Dr. Basanavičius sakė, kad negalime atidėti partijos įsteigimo kasžin kol, nėra gana didis reikalas tuojaus tą reikalą pribaugti. P. Kriaučiūnas patarė baigti steigimą partijos tuojaus, nėra yra reikalingas partijos vardas kai kuriems neatidedamiems reikalams ir kaip susižinojimui su latviais. Patarė taip pat, kad susirinkusieji atsimintų, jog reikalingas įsitikėjimas ypač D-rui Basanavičiui, kurs to yra užsipelnęs. P. D-ras Basanavičius patarė vardą „Tautiškoji Lietuvių Demokratų partija“.

Toliaus beskaitant antrą kartą įstatus kilo diskusija dėl neiškiai išreikšto partijos tikslo. P. Klimaitis įnešė tulus pataisymus į kuriuos atsižvelgiant buvo pataisytas pirmasis punktas ir pirmasis punktas liko vienbalsiai priimtas. Toliaus liko perskaityti ir likusieji punktai, paskui slaptu balsavimu buvo išrinkti vyresnieji. Pirmasėdžiu – p. Dr. Basanavičius, vice-pirmasėdžiai – p. Petras Vileišis ir p. P. Klimaitis, raštininku – p. Kaunas, išdininku – p. Malinauskis, patarėjas – J. Kriaučiūnas, Daujotas³⁸, Kun. Ambraziejus, Urbonavičius, D-ras Vileišis³⁹.

Toliaus p. Dr. Basanavičius padarė užmanymą išrinkti pasiuntinius į Latvių Tautą susišnekėti dėl bendros kovos už laisvę ir autonomiją. Liko išrinkti: p. D-ras Basanavičius, p. Petras Vileišis, P. Malinauskis, p. Daujotas, Kunigas Ambraziejus. Nutarta iškelti artimiausioje ateityje.

J. Basanavičius	J. Dowiat
P. Vileišis	J. Kaunas
P. Klimaitis	P. Matulionis
A. Vileišis	J. Kriaučiūnas
E. Vileišienė	T. Kašiuba
D. Malinauskas	A. Vėgėlė
Kun. Ambraziejus	K. Strazdas ⁴⁰

Priedas Nr. 15

Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje (1906 m. vasaris) nutarimai

Amerikos lietuvių suvažiavimo nutarimai buvo priimti 1906.II.7(20) Filadelfijoje. Plačiau apie juos žr. šios knygos p. 233–234.

PUBLIKACIJA

Amerikos lietuviai ir latviai

Memorialas

Rusija taisosi prie naujo gyvenimo. Revoliucijoniškas judėjimas apėmė ne tiktai vidurinę Rusiją, bet perėjo ir į valstijos pakraščius. Suomija išgavo atgal savo konstituciją. Savyvaldos reikalauja Lenkija, Užkaukazis, Ukraina ir dagi Sibyras. Pats caras pripažino per reikalingą duot savo pavaldiniams daugiau laisvės.

Senesniuose laikuose Lietuva buvo neprigulminga nuo kaimynų, savirankiška valstija. Mūsų didi kunigaikščiai pakėlė politišką krašto gerovę ir sustiprino tiesos tvarką išduodami Lietuvos Statutą, kurio įtekmė traukėsi lig XIX amžiaus. Ardomo vokiečiais – kryževiviais mūsų krašto vienybė įvyko tik prie Zigmanto Augusto, kuomet prie Lietuvos prisidėjo latviai. 1569 m. įvyko Lietuvos su Lenkija Unija, bet Lietuva lig pat galo Lietuvos–Lenkijos Respublikos gyvavimo naudojosi savirankiškumu. Kada-gi 1795 m. Lietuva ir Lenkija pateko į rusų caro valdžią, mūsų Tėvynė nustojo laisvės ir užkariavusieji stengėsi visomis spėkomis išnaikyti lietuvių tautą; Lietuva buvo pavadinta šiaur-vakariniu kraštu, da-gi caras nustojo vadinęsis Lietuvos Kunigaikščiu. Lietuviškos mokyklos, Vilniaus universitetas ir visos prie mokyklų stipendijos buvo konfiskuotos, tautiškas muziejus ir archivas (Lietuvos Metrika) buvo pervesti į Rusijos gilumą; 1864 m. buvo uždrausta lietuviška spauda ir tik po 40 metų rimto pasipriešinimo ir aštraus rusų valdžios perse-

³⁷ Santykiai.

³⁸ To meto tekstuose J. Daujotas neretai vadinamas J. Daujota arba J. Dowiat'u.

³⁹ Antanas Vileišis.

⁴⁰ Parašai autentiški. Tekstas rašytas ir parašai surinkti vėliau, ne steigiamojo TLDP susirinkimo dieną. Galbūt todėl nepasirašė tekste minėti kun. St. Stakelė ir V. Urbonavičius.

kiojimo caro reskriptu vėl leista lietuvišką spaudą. Mūsų kraštas prievarta buvo apgyvendinamas rusais; valdžia konfiskavo daug dvarų lietuviams ant pragaišties, bažnyčių žemės ir turtai, siekiantys lig 171 milijono rublių, buvo valdžios užgriebti. Lietuvis po rusų valdžia buvo nustojęs savo pilietišku tiesų: negalėjo užimti nė administratiškos, nė teismo tarnystės, buvo apribotas žemės pirkimas. Tikėjimo laisvė smarkiai buvo apribuota: po sunkia bausme užginta buvo taisyti senasias bažnyčias, statyti naujas ir pildyti kai kurias bažnytines apeigas. Pagalios Didžiosios Kunigaikštystės dalis buvo atskirta nuo Lietuvos ir prikerkta prie Lenkijos, kurios šiaurinė dalis tarp Nemuno ir Prūsų sienos vadinama Suvalkų gubernija, apgyvendinta beveik vien lietuviais, kurie nė kalboje, nė kiltuje nieko vienodo su lenkais neturi. Ši gubernija, drauge su Lomžos gubernijos dalim, tvėrė taip vadinamą Sūdaviją, kuri priklausė prie Lietuvos, administratiškai prie Trakų vaivadystės lig 1772 m. Kada prie Napoleono Bonoparto buvo atnaujinta Lenkija, vardu „Didi Varšuvos Kunigaikštystė“, Suvalkų gubernija visai neteisingai prieš vietinių gyventojų norą buvo prikerkta prie Kunigaikštystės. Rusų kariuomenė, vydama Napoleoną, 1813 m. užėmė šią Kunigaikštystę, o drauge su ja ir minėtąją Lietuvos dalį, o pagal Vienos traktato Gegužės 3 d. 1815 Kunigaikštystė be kai-kurių jos dalių, patekusių Prusams ir Austrijai, perėjo į Rusijos valdžią kaip atskira provincija su savo konstitucija, po vardu – Lenkijos. Po 1830–31 m. sumišimo, kada šiame krašte buvo įvestas Organiškas Statutas, drauge su tuo buvo panaikinta krašto konstitucija, jos kariuomenė, seimas ir t. t., panaikinta ir pati viešpatystė, kadangi ji, kaip kitos Rusijos provincijos buvo nustojusi visų ypatingų savo tiesų ir privilegijų.

Dėlei viso to, kad:

a) Lietuviai dar neužmiršo visų savo tautišku padavimų (tradicijų) ir nepriklausomybės laikų, kada jie turėjo savo kariuomenę ir pinigų, savo Seimą, universitetą ir savo mokyklas, kur Lietuva pripažino visų tikėjimų laisvę tokiu laiku, kada Europoje atskalus (eretikus) degino, skandino ir įvairiais budais kankino, lietuviai davė savo krašte vietą persekiojamiems žydams, rusams, čekams ir suteikė jiems valstijos ir piliečio teises;

b) Lietuva apgynė Rusiją nuo totorių užpuolimo ir jungo, ir tos rusų kunigaikštystės, kurios prisivienijo prie Lietuvos, buvo liuosos nuo mongolų jungo, liuosos buvo nuo savo tautos ir tikėjimo persekiojimo,

dagi rusų literatūra, carų persekiojama, pradėjo plėtotis Lietuvos sostapilė; todėl Lietuva užsitarnavo rusų guodone;

c) Lietuva patarnavo laisvės išsiplėtojimui Vakarų Europoje tuo, kad išnaikino Kryževių Ordiną, dvasiško jungo paspirtį, kuriam puolus prasidėjo mokslo ir tikėjimo laisvės idėjų plėtojimas;

d) Suvalkų gubernijos lietuviai neužmiršo praeities ir ateityje nori gyventi drauge su kitų gubernijų (Vilniaus, Kauno ir Gardino) broliais ir dalintis su jais bendru likimu;

Panašiai reikalavimams, kurie buvo paduoti gr. Vitte, pradžioje Lapkričio 1905 m., teip-pat per susivažiavimą Vilniuje Lapkričio 21, 22 d. (Gruodžio 4, 5 d.) lietuviai nutarė reikalauti, kad suteikiant Lenkijai autonomiją, Suvalkų gub. būtų atskirta nuo Lenkijos ir prijungta prie autonomiškos Lietuvos. Kaip jau aukščiau minėta, įsteigta Vienos kongresu Lenkija nustojo gyvuoti 1832 m., to dėlei ir Suvalkų gub. *ipso facto*⁴¹ nepriguli prie negyvuojančios viešpatystės, ir jos gyventojai nenori prigulėti prie Lenkijos.

Dėlei viso viršminėto, mes – 169 delegatai lietuvių, gyvenančių Jungtinėse Valstijose Šiaurinės Amerikos, susidedantieji iš visų Lietuvių tautos luomų, išrinkti atstovai emigrantų Suvalkų gub. ir kitų Lietuvos dalių, teip pat ir latviai⁴², gyvenantieji Šiaurinėje Amerikoje, per susivažiavimą, vasario 20 d. (7) Filadelfijoje Jurgio Vašingtono atminčiai, kurs skaitosi Jungtinių Valstijų ir laisvės tėvu, vienbalsiai nutarėme apskelbti Rusijos valdžiai, kaip lygiai Rusijos visuomenei, kad mes, lietuviai:

a) Trokštame kaip dėl visos Rusijos, teip ir dėl Lietuvos įvedimo konstitucijos, paremtos ant sąžinės, spaudos, susirinkimų, sąjungų ir ypatos, be teismiško paliepimo, nepaliečiamybės, lai: vių.

b) Reikalaujame nuo rusų valdžios, kad ji panaikintų rusifikacijos sistemą, kaipo barbarišką ir neatsakančią laiko dvasiai sumanymą ir, kad suteiktų mūsų Tėvynei savivaldos laisvę, autonomijos, su atstovų seimu Vilniuje, ko mūsų broliai ne kartą jau nuo rusų valdžios reikalavo. Tik tokiu budu gali būti pagerintas ekonomiškasis ir kultūriškasis šalies stovis ir įvesta tvarka ir santaika, kas teip reikalinga įvedimui draugiškų prietikių prie rusų tautos, kaimynystėje katros lietuviai pergyveno daug šimtmečių.

⁴¹ Iš tikrųjų.

⁴² Amerikos latviai Filadelfijos suvažiavime dalyvavo negausiai.

c) Turtai, konfiskuoti valdžios, kaip antai vienuolynų turtai, dvarai ir miškai, Vilniaus universitetas su muziejum ir archyvu turi būti sugrąžinti lietuviams, kad Vilniaus seimas, susidedantis iš atstovų, išrinktų slaptu, lygiu, betarpišku balsavimu, be skirtumo lyties, tikėjimo ir luomų, paimtų tuos turtus į savo rankas ir sunaudotų juos lietuvių tautos naudai.

d) Protestuojame prieš lenkų norus pasisavinti Suvalkų gub. prie Lenkijos su netinkančia lietuviams politika ir tautiška tendencija.

e) Lietuviai ir latviai, kaip broliškos tautos, nors laike keletu šimtmečių buvo atskirtos viena nuo kitos, dabar nori susijungti po viena autonomiška savivalda. Toks lietuvių su latviais susijungimas negali užkenkti rusų tautai – priešingai rusų tauta, suteikdama mums savivaldą tuo tik mums atsilygis ir pataisys rusų valdžios klaidas, kurios mus daugiau 111 m. slėgė. Nuo rusų tautos atsiskirti mes nenorime, bet trokštame savyvaldos, politiškai su rusų tauta sujungtos.

f) Lietuviai ir latviai, sujungti autonomija su seimu, kurs reprezentuos visus draugijos luomus, pripažįsta tiesų lygybę visoms Lietuvoje gyvenančioms tautoms, be skirtumo tikėjimo ir kilties – jei tik bus piliečiais ir rupisies apie autonomiškos šalies gerovę ar tai žydai, rusai, lenkai, ar totoriai ir t. t.

g) Prie to reikalaujame amnistijos visiems politiškiems prasikaltėliams. Reikalaujame, kad netrukus būtų paliuosuoti iš po sargybos žmonės, kurie vargo už Rusijos ir mūsų Tėvynės gerovę, žmonės, kovojusieji už politiškąją Rusijos laisvę ir kitų tautų savyvaldą, tame skaičiuje ir Lietuvą.

Filadelfija

Vasario 20(7) d. 1906 m.

Susivažiavimo vardu pasirašome:

Kun. Mykolas Pėža, Brackton, Mass.

Teofilius Dudas 921 So. 2 nd. st., Filadelfija, Pa.

Vincas Daukšis. 943 So. 2 nd. str., Filadelfija, Pa.

Vilniaus žinios, 1906.IV.27(V.10), nr. 88.

TRUMPINIAI

AMMD – Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai

Endekai – Lenkijos nacionalinių demokratų partija

Kadetai – Rusijos konstitucinių demokratų partija

LAIS – Lietuvių Atgimimo istorijos studijos

LBKKP – Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinė katalikų partija

LDK – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė

LDP – Lietuvos (Lietuvių) demokratų partija

LKDS – Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimas

LKLSD – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratija

LLTI RS – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos

Rankraščių skyrius

LMS – Lietuvių mokytojų susivienijimas

LSDP – Lietuvos (lietuvių) socialdemokratų partija

LSP/Lietuvoje/ – Lenkų socialistų partija Lietuvoje

LVS – Lietuvos valstiečių sąjunga

MAB RS – Lietuvos Mokslų Akademijos mokslinės bibliotekos

Rankraščių skyrius

MAD – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai

RSDDP – Rusijos socialdemokratų darbininkų partija

TLDP – Tautiškoji lietuvių demokratų partija

VIA – Lietuvos valstybinis istorijos archyvas

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

Egidijus Motieka

WIELKI SEJM WILEŃSKI

STRESZCZENIE

Wybrany obiekt badań – Wielki Sejm Wileński (Zjazd Litewski w Wilnie) w roku 1905 – wydaje się ważny z kilku powodów: jest to i znacząca granica w historii Odrodzenia Litwinów, i apogeum rewolucji narodowej lat 1905–1906, i początek formułowania żądań i politycznych narodu litewskiego. Niełatwo jest ocenić znaczenie sejmu dla narodu litewskiego. Zadeklarowane na tym sejmie przez przedstawicieli całego narodu dążenie do autonomii Litwy w jej granicach etnograficznych oznaczało ukształtowanie się nowej wspólnoty etnospołecznej, gotowej do samodzielnego decydowania o swym losie. Toteż zapoczątkowany za czasów „Aušry” nowy model nowoczesnego narodu przeszedł ze sfery myśli społecznej do realnych deklaracji politycznych i działań. Oczywiście, nie wykluczało to innych możliwości modelowania struktur narodowo-politycznych Litwy.

Wielki Sejm Wileński skonkretyzował cele polityczne, których można było oczekiwać w warunkach rewolucji 1905 r., a dokładniej – określał minimum żądań etnopolitycznych. Autonomia litewska była wtedy rozumiana jako etap przejściowy do całkowitej niezależności. Naukowa analiza Wielkiego Sejmu Wileńskiego umożliwia nowe badania genezy aktu z 16 lutego 1918 r., pomaga ujawnić więź i stosunek nowej państwowości litewskiej (państwa narodowego) z dawnym historycznym państwem litewskim (WKL).

Zgłębienie tego problemu pomaga też wyjaśnić niektóre specyficzne cechy ówczesnej polityki Rosji „na kresach imperium”, ujawnić metody i sposoby nie-

jednokrotnie stosowane później przez spadkobierców państwa rosyjskiego – Rosję Sowiecką i Związek Sowiecki w stosunkach między państwowymi z Litwą, jak też w szlachtetnej narodowej polityce wewnętrznej.

W toku badań wydarzeń lat 1905–1906 na Litwie należy ustalić, czym różni się Wielki Sejm Wileński od rewolucji narodowej oraz ogólnego procesu rewolucyjnego 1905 r. Rewolucja 1905 r. na Litwie – to ruch rewolucyjny wszystkich zamieszkałych na Litwie narodowości, warstw społecznych i partii, skierowany przeciwko absolutyzmowi rosyjskiemu, na reformy kardynalne bądź umiarkowane. W skali ogólnolitevskiej był to proces dosyć chaotyczny, ogarniający nawet wspólnoty etniczne, dążące do całkiem odmiennych celów oraz całokształt sił politycznych i społecznych. Rewolucja narodowa stanowiła część ogólnego ruchu rewolucyjnego na Litwie, a jednocześnie była całkowicie samodzielnym zjawiskiem, wywodzącym się z litewskiego ruchu narodowego oraz posiadającym własne odrębne cele. Toteż rewolucja 1905 r. była splotem różnych ruchów, a rewolucja narodowa – ukierunkowanym ruchem całego społeczeństwa litewskiego, zorientowanym na odrodzenie państwowości Litwy na podstawie etnicznych cech litewskich. Pierwszorzędnym zadaniem narodowego ruchu rewolucyjnego było skonsolidowanie społeczeństwa litewskiego do wywalczenia autonomii Litwy. Przedstawicielem tego ruchu była ukształtowana litewska struktura polityczna, reprezentowana przez partie polityczne i ugrupowania Litwy i w ogóle inteligencję litewską, a jego bazą społeczną – chłopstwo litewskie. Wielki Sejm Wileński był już częścią rewolucji narodowej, stanowił jej apogeum. Toteż oddzielenie rewolucji narodowej od Wielkiego Sejmu Wileńskiego byłoby formalnym rozwiązaniem problemu. Organizowanie Sejmu (t. j. Zjazdu) miało na celu ocenę możliwości litewskiego ruchu narodowego w okresie rewolucji narodowej.

Nowoodrodzony naród litewski w końcu XIX–na pocz. XX w. wkroczył w etap polityczny ruchu narodowego. Cechuje go upolitycznienie ideologii narodowej, tworzenie partii politycznych, olbrzymi wpływ publicystyki na myśl i kulturę polityczną. U progu rewolucji 1905 r. w społeczeństwie litewskim już były ukształtowane dwa najważniejsze nurty polityczne-radykałowie (Litewska Partia Socjaldemokratyczna – Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP) i Litewska Partia Demokratyczna – Lietuvos demokratų partija (LDP), do roku 1906 LDP występowała jako partia prawicowych radykałów) oraz konserwatyści (umiarkowani liberałowie), po Zjeździe Litewskim skonsolidowani w Narodowej Partii Demokratów Litewskich – Tautiškoji lietuvių demokratų partija (TLDP) oraz chrześcijańscy demokraci). Te nurty łączyło wspólne żądanie autonomii Litwy, a dzieliła je propagowana taktyka wywalczenia tej autonomii.

Wojna rosyjsko-japońska lat 1904–1905 i towarzysząca jej rewolucja 1905 r. w Rosji jeszcze bardziej przyśpieszyły upolitycznienie litewskiego ruchu narodowego. Już pod koniec 1904 r. i na pocz. 1905 r. powstaje program integracji Litwinów ze strukturami politycznymi całej Litwy. Wraz z aktywizacją ruchu społecznego, do działalności politycznej powróciła szlachta litewska, zachowując świadomość obywatelską oraz tradycje polityczne i kulturowe byłego państwa – WKL i na tym podłożu kształtująca różne warianty odrodzenia państwowości Litwy: od Litwy

samodzielnej (WKL; t. j. Litwy i Białorusi) do projektów całkowitej integracji z Polską.

Gdy partie polityczne Litwy (LDP i LSDP) nawiązały kontakt z demokratycznymi siłami politycznymi Polaków litewskich (odpowiednio z nurtem społeczno-politycznym krajowców oraz Polską Partią Socjalistyczną (PPS) na Litwie) wyłoniły się właśnie dwie koncepcje odrodzenia państwowości litewskiej: w granicach etnograficznych Litwy i WKL. Do jesieni 1905 r. nie udało się znaleźć kompromisu między tymi dwoma modelami odrodzenia państwa litewskiego. W styczniu-wrześniu 1905 r. do narodowego ruchu rewolucyjnego włączają się coraz szersze warstwy społeczeństwa litewskiego. Swoje pozycje umacniają LSDP i LDP. Ta ostatnia latem 1905 r. zaczęła tworzyć własne organizacje autonomiczne – Stowarzyszenie Nauczycieli Litewskich (Lietuvos mokytojų susivienijimas – LMS) i Związek Chłoptwa Litewskiego (Lietuvos valstiečių sąjunga (LVS). Gdy socjaldemokraci i demokraci rozstrzygali swoje problemy organizacyjne, współzawodnicząc o wpływ na społeczeństwo litewskie, umocniło się tymczasem skrzydło umiarkowanych liberalów (demokratów narodowych), które w październiku 1904 r. skupiło się wokół dziennika „Vilniaus žinios“. To ugrupowanie również propagowało koncepcję Litwy w granicach etnograficznych, akcentując jednak priorytet litewskiej grupy etnicznej w odrodzeniu państwowości Litwy i żądając kroków prewencyjnych, aby jak najszybciej to ugruntować. W ciągu roku 1905 dziennik „Vilniaus žinios“ stał się ośrodkiem działalności kulturalno-organizacyjnej pretendując do roli „jednoczyciela zespolicieła narodu“.

We wrześniu 1905 r. demokraci narodowi poczynili pierwsze kroki, aby dominować również politycznie. Ich staraniem założone zostało biuro organizacyjne Litwinów wileńskich dla koordynacji działalności istniejących w Wilnie litewskich partii politycznych i ugrupowań.

Idea Zjazdu Litewskiego wyłoniła się z idei Sejmu Ustawodawczego Litwy, od początku 1905 r. aktywnie propagowanej przez LSDP i częściowo – LDP. Za prawdziwego autora idei Zjazdu Litewskiego uważany jest lider demokratów narodowych J. Basanavičius. Jego ideę z którą wystąpił w drugiej połowie października 1905 (st.s), początkowo poparł J. Kriaučiūnas, a nieco później – całe ugrupowanie polityczne „Vilniaus žinios“. W przekonaniu J. Basanavičiausa, celem Zjazdu Litewskiego było omówienie sytuacji politycznej Litwy i Rosji, aspiracji kulturalnych i politycznych narodu litewskiego oraz skonsolidowanie społeczeństwa litewskiego do walki o autonomię Litwy. Do realizacji tego pomysłu zaproszone zostały wszystkie litewskie partie polityczne i ugrupowania. W związku z tym 19.X (1.XI) 1905 r. założony został Komitet Organizacyjny (KO). Większość stanowili w nim demokraci narodowi. Wybrani też zostali przedstawiciele LDP i LSDP, ale z czasem LSDP odmówiła udziału w pracy KO. 27.X (9.XI) 1905 r. KO wydał „Odezwę do narodu litewskiego“ zapraszając w niej przedstawicieli narodu do przybycia 21–22.XI (4–5) 1905 r. na Zjazd Litewski w Wilnie. W „Odezwie“ uzgodnione zostały dosyć umiarkowane aspiracje polityczne demokratów narodowych i nieco radykalniejsze – LDP, aczkolwiek dominowały sugestie demokratów narodowych. „Odezwa“ opierała się na manifeście carskim z 17 (30) października, z obawy jednak przed represjami ze strony miejscowej administracji usiłowano uniknąć jawnych deklaracji politycznych.

Już w pierwszych dniach działalności KO utworzona została koalicja litewskich partii i ugrupowań politycznych. W jej skład weszły LDP, LMS, LVS, demokraci narodowi, oraz inteligencja niepartyjna. Do koalicji nie należały jeszcze LSDP i chadecja. Socjaldemokraci oskarżali KO o powściągliwość, a chrześcijańscy demokraci główną uwagę skoncentrowali na swych problemach organizacyjnych.

Dalszym etapem działalności KO było przygotowanie i wysłanie Memorandum do rządu rosyjskiego (28.X-5.XI (10-18.XI) 1905). Memorandum miało na celu zbadanie poglądów rządu rosyjskiego na aspiracje polityczne narodu litewskiego, a konkretnie – na możliwość zorganizowania Zjazdu Litewskiego. Memorandum było pierwszym dokumentem, przygotowanym przez działaczy politycznych Litwy, uzasadniającym **historyczne prawa narodu litewskiego** i związane z nimi konkretne żądania kulturalne i polityczne. Jednocześnie Memorandum rzeczowo zanalizowało historyczne tradycje państwowości litewskiej i uzasadniło dążenie odrodzonego narodu litewskiego do kontynuowania tych tradycji. LDP opowiedziała się przeciwko wysłaniu Memorandum do rządu rosyjskiego twierdząc że będzie ono tylko jedną z licznych próśb pod adresem rządu rosyjskiego. Reakcja kół rządzących Rosji na Memorandum była oszałamiająca: natychmiast opublikowano je w piśmie półurzędowym „Prawitielstwiennyj Wiestnik“. Niemniej władze rosyjskie nie wydrukowały tych rozdziałów Memorandum, w których zaakcentowane zostały historyczne tradycje państwowości Litwy, a główną uwagę zwróciły na paragrafy deklarujące etnopolityczne odgraniczenie się Litwy od Polski. Mimo wszystko rola Memorandum była olbrzymia – działacze polityczni Litwy zrozumieli, że władze rosyjskie nie będą stwarzały większych trudności w organizowaniu Zjazdu.

6-13 (19-25) XI. 1905 r. w Moskwie odbył się VI Zjazd działaczy ziomekstw i miast Rosji. Uczestniczyli w nim również politycy litewscy, chcący wyjaśnić zapatrywania kół demokratycznych Rosji i Polski na dążenie litewskiego ruchu narodowego do stworzenia autonomii politycznej Litwy (w granicach etnograficznych). Ideę autonomii Litwy zaakceptowano, ale przedstawiciele litewskich poproszono, aby na razie tego nie deklarowali. Podczas zjazdu przedyskutowano również możliwość przeprowadzenia wspólnego zjazdu litewsko-polskiego, ale później podobne narady już się nie odbyły.

Po ogłoszeniu „Odezwy“ społeczeństwo litewskie zaczęło się przygotowywać do Zjazdu. W gminach, parafiach, starostwach zaczęto organizować wiece i manifestacje, przyjmować zaadresowane do zjazdu uchwały, wybierać przedstawicieli na Zjazd. Wskazywało to na wzrost wpływu litewskich partii i ugrupowań politycznych oraz całej inteligencji litewskiej na wieś litewską. Inteligencja i chłopstwo, oczywiście, niejednakowo rozumieli stojące przed narodem zadania, niemniej obie te warstwy społeczne świadome były przynależności do tej samej wspólnoty etnopolitycznej i etnospołecznej. W miarę zbliżania się Zjazdu wygaszały wzajemne antagonizmy między litewskimi ugrupowaniami politycznymi. Szerzący się na Litwie ruch narodowo-polityczny zmuszał do zmiany taktyki również LSDP i chadecję. Zaczęły się one aktywniej przygotowywać do Zjazdu. Jasnym się stało, że na Zjeździe reprezentowane będą wszystkie ówczesne litewskie struktury polityczne. KO nadal aktywnie działał stale przypominając o Zjeździe w „Vilniaus žinios“. Inicjatywa w KO należała do demokratów na-rodowych. Tuż przed Zjazdem przyjęty został nowy,

drugi jego program, w którym już więcej miejsca poświęcono problemom politycznym Litwy.

Toteż w ciągu bardzo krótkiego okresu demokratom narodowym udało się skonsolidować wszystkie siły polityczne, i całe społeczeństwo litewskie. Po ogłoszeniu idei Zjazdu **Litewskiego** i stworzeniu przesłanek do jej pomyślnej realizacji, częściowo odgraniczono się od nielitewskiej części społeczeństwa. Oznaczało to, że Litwa w sensie etnopolitycznym zintegrowana zostanie inaczej niż wyobrażały sobie LSDP i LDP, udzielające, pierwszeństwa Sejmowi Ustawodawczemu. Jasnym się stało, że los autonomii Litwy i Sejmu Ustawodawczego w rzeczywistości uzależniony jest od przyszłego forum litewskiego.

Na Zjazd Litewski przybyło około 2.000 uczestników, w tym przeszło 1.000 delegatów gmin, parafii i wsi litewskiej. Najliczniej reprezentowane były Aukštota, Suwalszczyzna i Żmudz, mniej licznie – Dżukija i zachodnie powiaty gubernii wileńskiej. Uczestniczyli też Litwini z Petersburga, Moskwy, Rygi, Liepaji, Mitawy, Dorpatu, Tallinna, Kijowa, Odessy, Woroneża, Warszawy. Przybył też przedstawiciel Litwinów pruskich. Zjazd poparli Litwini amerykańscy, którzy przysłali depesze gratulacyjne i w dniach Zjazdu zorganizowali w Ameryce wiec i manifestację. Nielicznie uczestniczyli przedstawiciele litewskich Polaków i Białorusinów (chłopi) ze wschodnich powiatów gubernii wileńskiej oraz z gubernii grodzieńskiej i mińskiej.

Na Zjeździe Litewskim reprezentowane były wszystkie warstwy społeczne Litwinów, najliczniej – chłopstwo (50–70% uczestników) oraz inteligencja (30–40% uczestników). O wiele mniej przybyło właścicieli ziemskich, robotników i rzemieślników. Uczestniczyły wszystkie litewskie partie polityczne (LSDP i LDP) oraz ugrupowania (LVS, LMS, demokraci narodowi i chrześcijańscy demokraci). Przybyli też przedstawiciele nurtu społeczno-politycznego krajowców, „Bundu“, Polskiej Partii Socjalistycznej na Litwie oraz Białoruskiej Hromady Socjalistycznej.

Zjazd rozpoczął się 21.XI (4.XII) 1905 r. rano odezwą J. Basanavičiusa do przybyłych delegatów. Na początku Zjazdu KO miał przekazać swe pełnomocnictwa Zjazdowi, ten zaś – wybranemu prezydium Zjazdu. Już same wybory do prezydium wykazały, że partie i ugrupowania polityczne są gotowe do aktywnej walki o swoje wpływy. Przede wszystkim doszło do starcia interesów demokratów i socjaldemokratów, dążących do przewagi w prezydium. Ostatecznie wybrane zostało pięcioosobowe prezydium, reprezentowane przez wszystkie podstawowe litewskie siły polityczne: J. Basanavičius (z ramienia niepartyjnych), J. Stankūnas (od gospodarzy), A. Smetona (LDP), St. Kairys (LSDP), Pr. Bučys (chadecja).

Na Zjazd zgłoszono dwa porządki dzienne – KO i LSDP. Program KO był fundamentalny, opierał się na idei radykalnych reform kraju, mających doprowadzić do autonomii Litwy. Nie był to jednak program konkretnej działalności politycznej. Opierał się wyłącznie na preferencjach żądań politycznych i kulturalnych bez wglębiania się w ich urzeczywistnienie. Program LSDP był bardziej konstruktywny, oraz bardziej radykalny. Akcentował on konieczność ustalenia podstawy prawnej Zjazdu i podawał bardzo konkretny plan omówienia realizacji państwowości. Zjazd powziął kompromisową decyzję: zatwierdzony porządek dnia uzgadniał najważniejsze punkty programów KO i LSDP.

Główny wniosek I posiedzenia („Komunikaty z prowincji. Ocena sytuacji politycznej Litwy i Rosji“) – wskazywał, że wszystkie partie polityczne i ugrupowania opowiadają się za kardynalnymi reformami zarówno w całym Imperium Rosyjskim, jak i na Litwie. Te przeobrażenia związane były z postępującym procesem demokratyzacji społeczeństwa i konstytuowaniem celów politycznych narodu litewskiego.

II posiedzenie („Autonomia Litwy i taktyka jej wywalczenia“) odbyło się tego samego dnia wieczorem. Wszystkie partie i ugrupowania opowiedziały się za zamiarem utworzenia autonomii Litwy (w granicach etnograficznych, program minimum). Różniły się tylko postulowane środki taktyczne jej wywalczenia: LSDP, LDP, LVS, LMS opowiadały się za walką rewolucyjną (socjaldemokraci – nawet zbrojną), chadecja oraz demokraci narodowi żądali walki legalnymi środkami politycznymi.

Posiedzenie III („Kwestia agrarna“) i IV („Kwestia szkół w Litwie. Przyjęcie uchwał Zjazdu“) odbyły się w drugim dniu Zjazdu – 22.XI (5.XII) 1905 r. Podczas omawiania problemów ziemi doszło do konfrontacji dwóch pozycji: 1) oddanie całej ziemi litewskiej całemu narodowi, a dopiero potem rozdanie jej tym, którzy na niej pracują; 2) utrzymanie posiadanej własności prywatnej. Większość przemawiających na tym posiedzeniu stanowili chłopci. Partie i ugrupowania polityczne do tego problemu na Zjeździe nie przywiązywały zbyt wielkiej wagi. Sądzono, że sprawę ziemi da się rozstrzygnąć dopiero gdy się zbierze Sejm Ustawodawczy Litwy. Dlatego też nie podjęto żadnych ostatecznych decyzji.

W kwestii szkół Zjazd zaaprobował zaproponowaną przez Pr. Klimaitisa taktykę: szkołom rosyjskim, w których uczą Litwini, pozwolić działać nadal, tylko uczyć języka litewskiego; szkoły, w których pracują nauczyciele Rosjanie – zamknąć bądź nauczycieli Rosjan zastąpić Litwinami; szkoły cerkiewne całkowicie zlikwidować. Oznaczało to dalszą lituanizację szkoły początkowej oraz stwarzanie przesłanek organizacyjnych do radykalnej reformy systemu oświaty w przypadku pomyślnej realizacji projektów autonomii Litwy.

22.XI (5.XII) 1905 r. późnym wieczorem prezydium ukończyło redagowanie uchwał Zjazdu, przygotowanych przez komisję redakcyjną. Zostały one przyjęte jednogłośnie. Następnie J. Basanavičius zgłosił nie omówione w prezydium i komisji rewizyjnej uzupełnienie do uchwał Zjazdu – protest przeciwko uprawianej przez Kościół polityce polonizacji Litwinów Diecezji Wileńskiej. Zjazd jednomyślnie przegłosował i tę rezolucję.

O sukcesie obrad Zjazdu zadecydował racjonalny wybór składu prezydium oraz skuteczne działanie LDP i LVS w uzgadnianiu krańcowych pozycji socjaldemokratów i demokratów narodowych oraz chadecji.

W uchwałach rząd Rosji ogłoszony został za największego wroga, przeciwko któremu zamierzano się konsolidować z innymi narodami Imperium Rosyjskiego. Zostały również sformułowane zasady tworzenia autonomii Litwy: żądano autonomii Litwy (w granicach etnograficznych) z demokratycznie wybranym Sejmem w Wilnie; dla mieszkańców kresów etnograficznych przewidziano możliwość samookreślenia swej przynależności do autonomii Litwy, aczkolwiek jednoznacznie opowiedziano się za przyłączeniem litewskich powiatów gubernii suwalskiej; projektowano

również kontakty federacyjne z „sąsiednimi krajami“. W uchwałach obok innych dosyć abstrakcyjnych żądań, aby zespolić „siły partii politycznych Litwy“ przeciwko władzom rosyjskim, a po zespoleniu „łączyć się z wszystkimi innymi narodami Rosji“ przewidziane też zostały pewne konkretne środki, umożliwiające reorganizację zarządów gminnych, sądów i szkół Litwy.

Uchwały Zjazdu były **niedeklaratywne** (t. j. ogłaszające tę lub inną formę odrodzenia państwowości Litwy), lecz żądające. Mimo że wyrażały wolę narodu litewskiego, nie wzywały do sformowania aktywnego **podmiotu politycznego**, który by mógł zareagować nie tylko na politykę Rosji, ale też potrafił stworzyć przesłanki prawne i faktyczne powstania nowych struktur państwowo-politycznych. Tworzenie takiego podmiotu politycznego było dopiero projektowane. Toteż uchwały Zjazdu stanowiły zaledwie **minimum** żądań narodu litewskiego.

Zjazd litewski przyspieszył proces przekształcania się litewskich ugrupowań politycznych w partię. W okresie Zjazdu odbył się zjazd założycielski LVS, a także zjazd Litwinów gubernii suwalskiej, a tuż po jego zakończeniu – zebranie LSDP i chadecji, jak również II zjazd LMS i zebranie założycielskie Narodowej Litewskiej Partii Demokratycznej. Na tych zjazdach i zebraniach przyjęte zostały uchwały, w których z uwzględnieniem uchwał Zjazdu skorygowano programy działalności wspomnianych partii politycznych i ugrupowań. Uchwały partii na swój sposób uzupełniły uchwały Zjazdu Litewskiego i przyczyniły się do ich wcielenia w życie.

Ponieważ Zjazd nie stworzył centrum organizacyjnego, mogącego zapewnić wykonanie uchwał i ich kontrolę, do roli koordynatora litewskiego narodowego ruchu rewolucyjnego po Zjeździe pretendowała Narodowa Litewska Partia Demokratyczna. Była to jednak partia inteligencji, nie posiadająca silnych struktur organizacyjnych oraz swoich zwolenników na wsi litewskiej. Poza tym nie popierały jej inne litewskie partie i ugrupowania polityczne. Niepomyślnie próby utworzenia organu koordynacyjnego nie oznaczały, że partie po Zjeździe nie wykonywały jego uchwał. Uchwały były realizowane, ale ich niekonkretność pozwoliła partiom interpretować je dowolnie. Powstała taka sytuacja, że na wsi litewskiej wiele akcji przeciwko miejscowej władzy rosyjskiej przeprowadzano wspólnymi siłami, a ośrodki partyjne nie utrzymywały ścisłej więzi, aczkolwiek unikały wzajemnych konfliktów.

Uchwały Zjazdu rozpowszechnione zostały w ciągu kilku dni po Zjeździe. Scenariusz zamiany dawnej władzy był podobny w całej Litwie: po zapoznaniu miejscowej ludności z uchwałami, usuwano poprzedni zarząd gminy oraz wybierano nowy, przekształcano sądy i szkoły. Tym istotnym przeobrażeniem towarzyszyły też inne, zapewniające funkcjonowanie nowej władzy miejscowej: rozbrajano policję, a na jej miejsce tworzono oddziały milicji chłopskiej i samoobrony, uczono posługiwania się bronią, łapano i nierzadko likwidowano szpiegów i prowokatorów, zbierano środki na nabycie broni, nie wykonywano rozkazów władz itp.

Uchwały Zjazdu aktywnie rozpowszechniały i wykonywały LSDP, LVS oraz LMS, częściowo – LDP. Zaledwie fragmentarycznie do realizacji uchwał przyczynili się narodowi demokraci oraz chadecja. Istotna różnica między przeobrażeniami na wsi litewskiej przed Zjazdem i po nim polegała na tym, że po Zjeździe reorganizacja miejscowych organów władzy już była procesem zorganizowanym (działano bowiem

w ramach uchwał Zjazdu) i masowym (obejmującym całą Litwę w granicach etnograficznych). Niestety reorganizację przeprowadzono tylko w gminach litewskich, a w ośrodkach powiatowych i gubernialnych nadal funkcjonowała administracja rosyjska. Należy odnotować następującą dynamikę wydarzeń na wsi litewskiej. Ważne przeobrażenia nastąpiły 23.XI–6.XII (6–19.XII) 1905 r. i 7–20.XII. 1905 (20.XII–2.I.1906) – w okresie ugruntowania nowych władz gminnych. Pod koniec grudnia 1905 r. (st. s.) rozpoczęły się masowe represje władz rosyjskich oraz okres likwidacji nowej władzy lokalnej, który trwał do lutego 1906 r. Ostatecznie opór wsi litewskiej złamany został w kwietniu 1906 r. Represje stały się decydującym czynnikiem niszczenia zdobyczy rewolucji narodowej. Na społeczeństwo litewskie, zwłaszcza jego warstwy umiarkowane, ujemnie wpłynęło też spopularyzowanie Dumy Państwowej, rzekomo organu demokratycznego, mającego ugruntować przeobrażenia demokratyczne. Dlatego też stopniowo zaczęto propagować legalne środki walki politycznej. Jako pierwsi na tę drogę jeszcze w grudniu 1905 r.–styczniu 1906 r. wkroczyli demokraci narodowi i chrześcijańscy demokraci, a następnie LDP, LMS i LVS. Jedynie LSDP nadal stawiała aktywny opór władzom rosyjskim do lata 1906 r.

I chociaż uchwały Zjazdu nie nawoływały do zbrojeń, niemniej w toku przeobrażeń gmin na Litwie w sposób naturalny doszło do akcji zbrojnych. Nie było jednak wyszkolonych zorganizowanych oddziałów zbrojnych pod wspólnym kierownictwem, zdolnych do oporu wobec regularnej armii, do większych operacji wojskowych, a przede wszystkim – do realizacji środkami wojskowymi zadań umotywowanych taktycznie i strategicznie i nie ograniczających się wyłącznie do kontroli lokalnych władz gminnych. Dlatego też można stwierdzić, że powstanie zbrojne końca listopada–początku grudnia 1905 r. dojrzewało, ale z powyższych przyczyn akcje zbrojne w powstanie nie przerosły.

Na początku działalności KO Zjazdu Litewskiego miejscowa administracja nie zwracała na niego większej uwagi. Ponadto władze rosyjskie częściowo popierały litewskie aspiracje kulturalne, a nawet minimalne polityczne, aby nie dopuścić do zbliżenia ruchów narodowych litewskiego i polskiego, a także odseparować litewski ruch narodowy od sił politycznych Polaków litewskich. Dlatego też „Odezwa do narodu litewskiego“ i Memorandum nie przstraszyły miejscowej administracji. Natomiast w ostatnim tygodniu przed Zjazdem wraz nasileniem się ruchu chłopskiego oraz działalności KO Zjazdu, władze zaniepokoiły się. Próby uspokojenia litewskich działaczy społecznych na drodze deklaracji i zakulisowych rozmów okazały się bezskuteczne, a na zakaz Zjazdu Litewskiego lokalne władze nie mogły się zdecydować. W okresie Zjazdu policja pilnie śledziła jego pracę, informując o tym generał-gubernatora Wilna. Gdy rozpoczęło się wykonywanie uchwał Zjazdu, miejscowa administracja rosyjska zrozumiała, że nie uda się poskromić ruchu litewskiego takimi metodami. Na początku grudnia 1905 r. zaczęła stosować represje. Powołane w tym celu oddziały karne działały w guberniach kowieńskiej i częściowo suwalskiej (w gubernii suwalskiej po Zjeździe wprowadzony został stan wojenny). Do lutego 1906 r. oddziały karne już zdążyły przywrócić stare władze i wygasic główne ogniska narodowego ruchu rewolucyjnego, chociaż represje trwały jeszcze do kwietnia 1906 r. O skuteczności represji zaważyły słabość oddziałów zbrojnych uczestników rewolucji narodowej oraz aresztowanie głównych organizatorów powstania.

Zjazd Litewski zaktywizował nielitewskojęzyczną część społeczeństwa Litwy – Białorusinów, Żydów, Rosjan, a zwłaszcza mówiących po polsku Litwinów i Polaków litewskich. W grudniu 1905–lutym 1906 r. kręgi polityczne Polaków litewskich szukały kontaktów z ruchem narodowym Litwinów. Stało się to widocznie w połowie grudnia 1905 r. (n.st.), gdy ziemiaństwo litewskie – szlachta, traktująca Zjazd Litewski wyłącznie jako zjazd **litewskojęzycznej** części społeczeństwa, usiłowała zorganizować wspólny zjazd społeczności litewsko i polskojęzycznej. I chociaż udało się tego dokonać (w historiografii to zgromadzenie zwane jest „antysejmem”), w istocie ta akcja nie przyniosła spodziewanych rezultatów. Litewskie partie polityczne nie przywiązywały większej wagi do tego zgromadzenia, nieodpowiednio też przygotowało się do niego litewskie ziemiaństwo. Ponownie doszło do konfrontacji dwóch modeli odrodzenia państwowości Litwy – w granicach etnograficznych i WKL. Ten problem wyłonił się również w styczniu – lutym 1906 r., gdy Konstytucyjna Partia Katolicka Litwy i Białorusi podjęła próbę zespolenia społeczeństwa litewskiego i białoruskiego.

Zjazd bardzo wpłynął na amerykańskich Litwinów. Bezpośrednią jego konsekwencją był Zjazd Litwinów Amerykańskich w Filadelfii w lutym 1906 r. Miał on na celu konsolidację sił politycznych Litwinów amerykańskich, a zarazem omówienie możliwości zaktywizowania pomocy rewolucji narodowej na Litwie.

Mówiąc o znaczeniu Sejmu dla społeczeństwa litewskiego, można wyodrębnić dwa podstawowe zagadnienia: 1) bezpośredni wpływ Sejmu na sytuację kulturalną i polityczną Litwy; 2) wpływ Sejmu na tendencje polityczno-obywatelskie narodu litewskiego, a zarazem państwowe.

Zdobytcze Wielkiego Sejmu Wileńskiego i rewolucji narodowej, niewątpliwie, były duże: w szkołach początkowych pozwolono pracować nauczycielom Litwinom, pozwolono nauczać języka litewskiego jako odrębnego przedmiotu (został wprowadzony w Wileńskim Katolickim Seminarium Duchownym, jak również w poszczególnych gimnazjach), większą swobodę zdobyła prasa, zezwolono zakładać różne stowarzyszenia ekonomiczne, kulturalne itp. Na ogół władza rosyjska w latach 1905–1906 zniosła wiele ograniczeń w sferze kultury. Można nawet stwierdzić, że życie kulturalne Litwinów w latach 1906–1914 było czymś w rodzaju autonomii kulturalnej. Ograniczenia polityczne pozostały, aczkolwiek nie przeszkadzano działaczkom litewskim partiom i grupom politycznym, z wyjątkiem LSDP.

Od zdobytej autonomii kulturalnej ważniejszym wydaje się jednak to, że Sejm był pierwszym realnym krokiem politycznym w kształtowaniu zasad odrodzenia państwowości Litwy. Nakreślony został kierunek strategiczny odrodzenia państwa litewskiego na podstawie etnicznych cech litewskich (nowoczesnego narodu litewskiego), na etnograficznym terytorium Litwy ze stolicą w Wilnie.

Wielki Sejm Wileński utrwalił ostateczne sformowanie litewskiej struktury politycznej. Jednocześnie był to początek nowego etapu rozwoju politycznego, odtąd strategia oraz taktyka partii i ugrupowań politycznych musiały uwzględniać interesy innych grup. Zawazyło to na całej dalszej ewolucji politycznej Litwinów aż do odrodzenia państwowości Litwy.

Sejm zapoczątkował nowy etap kształtowania nowoczesnego, wolnego wobec prawa i równego wśród równych człowieka, uwieńczony później, w latach 1917–

1920 formalnym społeczeństwem obywatelskim. Społeczeństwo obywatelskie – to społeczeństwo, w którym żyje człowiek świadomy swej wolności oraz swych praw i obowiązków obywatelskich. Jest to zarazem społeczeństwo świadome swej wspólnoty etnokulturowej, etnosocjalnej i etnopolitycznej.

Niewątpliwie społeczeństwo litewskie z czasów Sejmu nie mogło sprostać kryterium idealnego społeczeństwa obywatelskiego. W Sejmie uczestniczyli i przedstawiciele społeczeństwa litewskiego, zrzeszeni na podstawie etnolingwistycznej (etnokulturowej) i etnopolitycznej (żądanie – autonomia Litwy w granicach etnograficznych). Niemniej znaczna część Litwinów, identyfikujących się z Litwinami, z racji różnic w tychże tendencjach etnokulturowych (np. całkowita lub częściowa nieznajomość języka litewskiego, orientacja na wartości kulturalne, tworzone na kształt kultury polskiej) i etnopolitycznych (np. plany odrodzenia WKL bądź unijnego państwa polsko-litewskiego) pozostała poza ramami Zjazdu Litewskiego. Była to przeważnie nielicznie uczestnicząca w Sejmie Wileńskim szlachta litewska, tj. warstwa społeczna, która odziedziczyła wszystkie tradycje obywatelskie. Należało jeszcze uzyskać jej poparcie dla idei Sejmu. Tak widziane społeczeństwo sejmowe jest społeczeństwem obywatelskim, którego pojęcie może się jeszcze zmienić.

Naród litewski, którego tendencje polityczne ówczesnie wyrażał samodzielny litewski ruch narodowy, stopniowo stawał się podmiotem politycznym i Wielki Sejm Wileński częściowo to potwierdził. Dojrzało również zrozumienie tego, że **cały** naród litewski, aczkolwiek podzielony na stany i warstwy społeczne, jest spadkobiercą i stróżem tradycji politycznych i kulturalnych dawnego państwa (byłego WKL).

Sejm, jako akcja polityczna **Litwinów**, ugruntował tylko jedną z kilku **litewskich** tendencji etnopolitycznych. Ta orientacja polityczna mogła być skorygowana, ponieważ Zjazd Litewski określił tylko pozycję **Litwinów** w przededniu projektowanego Sejmu Ustawodawczego Litwy. Swoją drogą wyrażona na Sejmie orientacja etnopolityczna w ówczesnych okolicznościach politycznych XXw miała bodajże największe perspektywy, gdyż w praktyce zaczęła realizować zasady obywatelstwa.

Olbrzymie znaczenie Sejmu dla dalszego dojrzwania politycznego nowoczesnego narodu litewskiego i konstytuowania jego celów politycznych, kształtowania społeczeństwa obywatelskiego i tworzenia nowych tradycji parlamentaryzmu zdecydowało o tym, że wkrótce po Zjeździe jego historyczną nazwę – *Zjazd Litewski w Wilnie* – wyparła bardziej znacząca, historyczna – *Wielki Sejm Wileński*. Z czasem stała się ona normą.

Mimo że w Sejmie jednoznacznie wyrażony został priorytet wartości etnograficznych nad historycznymi, oświadczenia poszczególnych partii i osób (LDP, LSDP, J. Basanavičius i in.), jak również kontakty z siłami politycznymi Litwy i Białorusi, projektującymi odrodzenie Litwy historycznej (WKL) świadczyły o istnieniu problemu dawnej tradycji państwowości Litwy. Niemniej pretendowano wyłącznie do „litewskiego“ dziedzictwa WKL. Wielki Sejm Wileński był wyrazem konstytuowania się aspiracji politycznych narodu. I chociaż problem państwowości Litwy był najważniejszym w Sejmie, to sprawy dziedzictwa państwowego nie były na nim poruszane. Ten problem wśród działaczy litewskiego ruchu narodowego musiał jednak wcześniej czy później ponownie się wyłonić. Jego aktualność doskonale

ilustruje to, że poruszoną w latach 1905–1906 zasadę samookreślenia narodów koła rządzące państw zachodnich rozumiały jako żądanie autonomii kulturalnej. Dlatego też naród, nie mogący się opierać na tradycjach państwowości, mógł tylko pretendować do autonomii kulturalnej, a w najlepszym przypadku – do autonomii politycznej. Toteż dalsze formułowanie dążeń politycznych narodu litewskiego uzależnione było od dojrzałości politycznej i kulturalnej, uświadomienia i przejęcia dziedzictwa historycznego WKŁ, a także od nieustabilizowanej sytuacji geopolitycznej, której ewentualne zmiany budziły nadzieję na odrodzenie państwa litewskiego.

Egidijus Motieka

THE GREAT ASSEMBLY OF VILNIUS

SUMMARY

The 1905 Great Assembly of Vilnius (Lith. *Didysis Vilniaus seimas*) or The Lithuanian Congress of Vilnius (*Lietuvių suvažiavimas Vilniuje*) is important in several respects: it marks a remarkable frontier in the history of Lithuanian Revival, the climax of the national revolution of 1905–1906, and the beginning of the formation of the Lithuanian people's political aspirations.

The importance of the Assembly to the Lithuanian nation can hardly be overestimated. At this Assembly the delegates of the whole nation declared their determination to seek Lithuania's autonomy within its ethnographic boundaries. This meant the beginning of a new ethnosocial community eager to solve its own fate. Thus the model of a new modern nation which had developed since the times of the newspaper "Aušra" (the Dawn) was transferred from the sphere of public thought to real political declarations and activities. Nevertheless it is obvious that this did not mean the rejection of other possible models for Lithuanian ethno-political structures.

The Great Assembly of Vilnius specified the political objectives of the 1905 revolution, defining the minimum of ethnopolitical demands. Lithuanian autonomy was then understood as an interim phase on the road to complete independence. Therefore a study of the Great Assembly of Vilnius offers new opportunities for the analysis of the genesis of the Act of February 16, 1918 and helps to define the relationship between the new embodiment of Lithuanian statehood (the national state) and the old Lithuanian polity – the Grand Duchy of Lithuania (GDL).

Apart from this, the analysis of this problem offers a way to disclose some qualities of Russian politics in the "imperial hinterland" and to make known the methods and measures which subsequently were repeatedly used by the legal successors of the Russian empire – Soviet Russia and the Soviet Union – in their international relations with Lithuania, as well as in domestic national politics.

In order to analyse the developments in Lithuania during 1905–1906, it is necessary to determine in what respects the Great Assembly of Vilnius differed from the national revolution and the general revolutionary process of 1905. The 1905 revolution in Lithuania represented the revolutionary movement of all Lithuanian ethnic groups, social strata and parties, directed against Russian absolutism, for cardinal or moderate reforms. On the general Lithuanian scale it was a rather chaotic process involving ethnic communities and political and social forces that pursued totally different goals. The national revolution was also a part of the general revolutionary movement in Lithuania as well as a totally independent phenomenon that had evolved from the Lithuanian national movement and it had quite individual objectives. The 1905 revolution was a combination of a variety of movements, while the national revolution was a deliberate action on the part of the whole of Lithuanian society aimed at restoring Lithuanian statehood on the basis of the Lithuanian ethnos. The primary goal of the national revolutionary movement was to consolidate the Lithuanian public and to win the autonomy of Lithuania. This movement was represented by the already formed Lithuanian political structure embracing Lithuanian political parties and groupings, and the Lithuanian intelligentsia as a whole; its social basis was the Lithuanian peasantry. The Great Assembly of Vilnius was already a part of the Lithuanian national revolution, and its highest point. Therefore, it would be a highly formal solution of the problem to dissociate the national revolution from the Great Assembly of Vilnius. The organization of the Assembly (i. e. Congress) was aimed at assessing the possibilities which the Lithuanian national movement faced during the period of national revolt.

The archival material on the Great Assembly of Vilnius is not very rich. This deficiency is compensated by the memoirs of Assembly delegates which were lavishly published throughout the period of the Lithuanian Republic (1918–1940). Yet until recently the problems of the Assembly have been more an object of popular writing than of scholarly research. The Great Assembly of Vilnius has not yet had the attention of a monographic study. Among the most active researchers of the Assembly have been M. Rōmeris (Rōmer). L. Gira, Pr. Klimaitis, M. Biržiška, J. Gabrys-Paršaitis, P. Ruseckas, A. Tyla and Pr. Čepėnas. Their works and some others are not comprehensive, and only some of the problems have received broader coverage: the national revolution in the Lithuanian countryside, the activities of the political parties late in 1905, and the implementation of the Assembly's decisions and their significance for the restoration of Lithuanian statehood. Much less attention has been paid to orga-

nizational aspects – the activities of the Lithuanian Organizational Bureau of Vilnius and the Organizing Committee of the Congress (OC), or the Lithuanian Memorandum of November 1905 to the Russian government. The data on the proceedings of the Congress are very scanty, too, and no detailed analysis of the resolutions can be found.

Late in the 19th and early in the 20th century, the newly-revived Lithuanian nation entered the political phase of the national movement. This had as its typical characteristics the politization of national ideology, the founding of political parties, and the tremendous influence of the periodicals on the political thought and political culture. On the eve of the 1905 revolution Lithuanian society was already marked by the existence of two major political trends: radicals who comprised the Lithuanian Social Democratic Party (LSDP) and the Lithuanian Democratic Party (LDP; before 1906 the LDP was a party of right-wing radicals) and conservatives (moderate liberals who after the Lithuanian Congress gathered into the National Lithuanian Democratic Party and Christian Democrats). All these trends raised a common demand for Lithuanian autonomy, offering different tactics for winning this autonomy.

The Russo-Japanese War of 1904–1905 and the ensuing 1905 revolution in Russia gave a large impetus to the politization of the Lithuanian national movement. Yet already in late 1904–early 1905 a problem of integration between the Lithuanians and Lithuanian political structures arose. As public life was gaining momentum, the Lithuanian nobility again joined in political activities; they had retained the political self-consciousness of the former state – GDL, with its political and cultural traditions, and used these as a basis for the construction of the different options for the restoration of Lithuanian statehood: from independent Lithuania (GDL, i.e. Lithuania and Belorussia) to projects for total integration with Poland.

As the Lithuanian political parties (LDP and LSDP) established contact with the Polish political democratic forces of Lithuania (respectively with the “krajowcy” sociopolitical trend and the Polish Socialist Party in Lithuania), two conceptions for the restoration of Lithuanian statehood became evident: one within the ethnographic boundaries of Lithuania and another within those of GDL. Until the autumn of 1905 no compromise had been achieved between those two models for the restoration of the Lithuanian state.

During January–September 1905 the national-revolutionary movement involved ever broader sections of the Lithuanian public. The LSDP and the LDP managed to consolidate their positions. During the summer of 1905 the latter took to establishing its autonomous organizations – the Lithuanian Teachers' Association (LTA) and the Lithuanian Peasants' Union (LPU). However, as Social Democrats and Democrats were solving their organizational problems and competing for influence on Lithuanian society, the wing of moderate liberals (National Liberals) gained strength and in October 1904 gathered around the “Vilniaus žinios” (The Vilnius News) daily. This grouping also propagated the concept, “Lithuania within its ethnographic boundaries”

and emphasized the priority of the Lithuanian ethnos in the restoration of Lithuanian statehood, calling for measures to achieve for a possibly more rapid implementation of the plan. During 1905 "Vilniaus žinios" became the centre of cultural-organizational activities and claimed to be the "nation's unifier".

In September 1905 the National Democrats made their first steps towards political hegemony. It was thanks to their efforts that the Lithuanian Organizational Bureau of Vilnius was established. This was supposed to coordinate the activities of Lithuanian parties and groupings located in Vilnius.

The idea of the Lithuanian Congress developed from that of the Constituent Assembly of Lithuania (*Lietuvos steigiamasis seimas*) which since the beginning of 1905 had been actively promulgated by the LSDP, and partly by the LDP. The true author of the idea of a Lithuanian Congress was Jonas Basanavičius, leader of the National Democrats. His idea, proposed late in October 1905 (old style), was initially supported by J. Kriaučiūnas and somewhat later, by the whole political grouping of "Vilniaus žinios". In J. Basanavičius's opinion, the objective of the Lithuanian Congress was to discuss the political situation in Lithuania and Russia and the cultural and political aspirations of the Lithuanian nation, as well as to consolidate Lithuanian society in its fight for the autonomy of Lithuania. All Lithuanian political parties and groupings were summoned to work towards the realization of this scheme. This resulted in the formation of the Organizing Committee on October 19 (November 1), 1905. Its bulk was made up of National Democrats. Representatives of the LDP and the LSDP were also elected, yet later on, the LSDP refused to participate in the Committee's work. On October 27 (November 9), 1905 the OC issued a "Proclamation to the Lithuanian Nation", calling the nation's representatives to attend the Lithuanian Congress in Vilnius on November 21–22 (December 4–5). The Proclamation managed to combine the fairly moderate political aims of the National Democrats with the more radical aspirations of the LDP. However, the statements of the former prevailed. The Proclamation was based on the Tsar's manifesto of October 17 (30), yet for fear of the reprisals by local authorities, open political declarations were avoided.

Therefore, already during the first days of the OC's work, a coalition between the Lithuanian political parties and groupings was established. It embraced the LDP, LTA, LPU and National Democrats, as well as unaligned members of the intelligentsia. For the time being the coalition did not involve the LSDP and Christian Democrats. The Social Democrats accused OC of moderation, while Christian Democrats focused on their own organizational problem.

The next stage in the work of the OC was the preparation and sending of the Memorandum to the Russian Government (October 28–November 5 (November 10–18), 1905). The Memorandum aimed at examining the attitude of the Russian administration towards the political aspirations of the Lithuanian nation, rather than convening a Lithuanian Congress. The Memorandum was the first document to be written by Lithuanian statesmen: it explained the

historic rights of the Lithuanian nation and related concrete cultural and political demands. At the same time the Memorandum offered a qualified analysis of the historical traditions of Lithuanian statehood and justified the desire of the revived Lithuanian nation to continue these traditions. The LDP spoke out against sending this memorandum to the Russian government, arguing that this would be just one of the numerous appeals addressed to the Russian administration. The reaction of senior Russian officials to the Memorandum was astonishing: it was immediately published in the government paper, "Pravitelstvennyj Vestnik" (Government News). The Russian authorities, however, did not publish those articles of the Memorandum which emphasized the historic traditions of Lithuania statehood, and instead focused attention on the paragraphs which declared Lithuania's ethnopolitical differentiation from Poland. Nevertheless, the significance of the Memorandum is enormous – the Lithuanian statesmen realized that the Russian government was not going to pose any major obstacles to holding the Congress.

On November 6–13 (19–25) the 6th Congress of Russian rural areas and urban activists was held in Moscow. It was also attended by Lithuanian politicians who sought to find out the attitude of Russian and Polish democratic strata towards the desire of the Lithuanian national movement to establish Lithuania's political autonomy (within ethnographic boundaries). The idea of Lithuanian autonomy found approval, yet the Lithuanian delegates were requested not to declare their support of the idea. This congress also discussed the possibility of convening a joint Lithuanian-Polish congress, yet no further discussions of this kind took place afterwards.

As the Proclamation was announced, Lithuanian society started preparations for the Congress. Rural districts, parishes and prefectures (Lith. *seniūnijos*) began to organize meetings and demonstrations, passed resolutions addressed to the Congress, and held elections of delegates. This proved the growing influence of Lithuanian political parties and groupings and of the Lithuanian intelligentsia on the Lithuanian countryside. Clearly Lithuanian intellectuals and peasants had different views of the tasks that the nation was facing, yet both these social strata perceived themselves as part of one and the same ethnopolitical and ethnosocial community. As the Congress drew nearer, the mutual antagonism between the Lithuanian political groupings was fading. Lithuania was involved in the national-political movement that also forced the LSDP and Christian Democrats to change their tactics; they launched active preparations for the Congress. It became obvious that the entire Lithuanian political structure of the period would be represented at the Congress. The OC continued its activities, constantly reminding readers of the Congress in "Vilniaus žinios". The initiative in the OC was taken by the National Democrats. Right before the Congress, a new, second programme was adopted. It paid greater attention to the political problems of Lithuania.

Thus within a very short time the National Democrats had succeeded in mobilising Lithuanian political forces and Lithuanian society as a whole. As the

idea of a **Lithuanian** Congress was set forth and prerequisites were created for its successful realization, a partial isolation from the non-Lithuanian population of the country took place. This meant that ethnopolitically Lithuania would be integrated in a different way than was imagined by the LSDP and LDP, who preferred a Constituent Assembly. It became clear that the fate of Lithuanian autonomy and the Constituent Assembly would largely depend on the forthcoming Lithuanian forum.

The Congress was attended by 2,000 delegates, among whom 1,000 were representatives of Lithuanian rural districts, parishes and villages. The most sizeable deputation came from Aukštaitija (Highland), Suvalkija and Žemaitija, with smaller groups from Dzūkija and the western districts (Russ. *ujezd*) of the Vilnius province (Russ. *guberniya*). Also present were Lithuanians from St. Petersburg, Moscow, Riga, Liepaja, Mintauja, Dorpat, Tallinn, Kiev, Odessa, Voronezh, and Warsaw. There was a representative of Prussian Lithuanians too. The Congress was supported by American Lithuanians who sent telegrams of greeting; during the days of the Congress they organized meetings and rallies in the USA. Several delegates were Polish and Belorussian (peasants) from the eastern districts of the Vilnius province, as well as the provinces of Grodno and Minsk.

The Congress represented the entire Lithuanian social spectrum, most delegates coming from the peasantry (50–70% of the participants) and intelligentsia (30–40%). Workers, landlords and artisans were less numerous. All Lithuanian political parties (the LSDP and LDP) and groupings (the LPU, LTA, National Democrats and Christian Democrats) took part. There were representatives of the “krajowcy” sociopolitical movement, Bund, the Polish Socialist Party in Lithuania and the Belorussian Socialist Group.

The Congress opened on the morning of November 21 (December 4), 1905 with J. Basanavičius's address to the audience. At the beginning the OC had to transfer its powers to the Congress, and the latter, to the elected presidium. The elections to the presidium already showed the readiness of the parties and political groupings to contest their influence. There was considerable squabbling between the interests of National Democrats and Social Democrats who were seeking supremacy in the presidium. Eventually a presidium of 5 persons was elected: J. Basanavičius (unaligned), J. Stankūnas (farmers), A. Smetona (LDP), St. Kairys (LSDP), and Pr. Būčys (Christian Democrats).

The Congress was offered two agendas – by the OC and the LSDP. The OC's programme was fundamental, based on the idea of essential reforms in the country that had to lead to Lithuania's autonomy. It was not, however, a programme of concrete political activities. At its basis lay just a premise of political and cultural demands without any insight of how to put these demands into effect. The LSDP's programme was both more constructive and more radical. It stressed the necessity of establishing a legal basis to the Congress and suggested a very constructive plan for discussing the implementation of

statehood. The Congress passed a compromise decision: the confirmed agenda combined the key points of both the OC and LSDP programmes.

The main aftermath of the first session ("Reports from the Provinces. Evaluation of the Political Situation of Lithuania and Russia") was the realization that all political parties and groupings were in favour of cardinal reforms both in the whole Russian empire and in Lithuania. These reorganizations were associated with the subsequent development of society's democratization and the formulation of the political objectives of the Lithuanian nation.

The second session ("Lithuanian Autonomy and Tactics for Gaining it") was held in the evening of the same day. All parties and groupings supported the intention of creating Lithuania autonomy (within ethnographic boundaries) – the minimum programme. Only the tactical measures offered were different: the LSDP, LDP, LPU, LTA advocated a revolutionary fight (the Social Democrats – even an armed one), while Christian Democrats and National Democrats called for a fight using legal political means.

The third ("The Agrarian Question") and fourth ("The Question of Lithuanian Schools. The Passing of Congress Resolutions") sessions took place on the second day – November 22 (December 5), 1905. In dealing with agrarian problems, two positions conflicted with one another: 1) all Lithuanian land should be passed to the whole nation and only afterwards distributed to those who cultivate it; 2) the current ownership of private property should be preserved. Most speakers at this session were peasants. Neither the political parties nor groupings paid any greater attention to this issue. They were of the opinion that the agrarian question could be heard only at the Constituent Assembly of Lithuania. Therefore no final decisions were made.

On the issue of schools, the Congress supported the tactics proposed by Pr. Klimaitis: Russian schools with Lithuanian teachers were to be allowed to continue their work, only the language of instruction had to be Lithuanian; the schools in which the teaching staff was Russian were to be closed or the Russian teachers were to be replaced by Lithuanian ones; church schools were to be abolished. This meant a further Lithuanization of primary schools and the creation of prerequisites for a fundamental reform of the education system in the case of the successful execution of the projects concerning Lithuanian autonomy.

Late in the night of November 22 (December 5) the presidium completed the editing of the Congress resolutions drafted by the editorial commission. They were passed unanimously. Later J. Basanavičius presented an addendum to the Congress resolutions, undiscussed at the presidium and the editorial commission – a protest against the Church's policy of Polonizing Lithuanians in the diocese of Vilnius. The Congress voted unanimously for this resolution too.

The success of the Congress was determined by a rational selection of the presidium members and the fruitful performance of the LDP as well as the LPU in combining the very resolute positions of Social Democrats and National Democrats with those of Christian Democrats.

In the resolutions the Russian government was declared to be the worst enemy, intentions were expressed to join forces with other nations of the Russian empire against it. They also contained a statement of the principles of developing Lithuanian autonomy: a demand was raised for an autonomous Lithuania (within its ethnographic boundaries) with a democratically elected Assembly at Vilnius; an opportunity was provided for the inhabitants of the ethnic outskirts to decide whether they belong to the Lithuanian autonomy, yet quite a firm resolution was made concerning the annexation of the Lithuanian districts of the Suvalkai province; federal ties with "neighbouring countries" were envisaged. Alongside rather abstract demands to unite the "efforts of Lithuanian political parties in the fight against the Russian government" and later on "to join with all the other nations of Russia", several effective measures were designed for starting the reorganization of Lithuanian rural district (Russ. *volost*) boards, courts of law and schools.

The Congress resolutions were not **proclamatory** (i. e. they did not declare the restoration of Lithuanian statehood in one form or another) but **demanding**. Although expressing the will of the Lithuanian nation, they did not encourage the formation of an **active political subject** capable of reacting not only to Russian politics but also of creating juridical and factual prerequisites for the formation of new state and political structures. The development of this kind of a political subject was only in the draft stage. Thus the Congress resolutions were the **minimum** demands of the Lithuanian nation.

The Lithuanian Congress accelerated the formation of Lithuanian political groupings into parties. A constituent congress of the LPU and a meeting of Lithuanians from the Suvalkai province were held during the Congress, and as soon as it was closed – meetings of the LSDP and Christian Democrats, as well as the 2nd LTA congress and a constituent meeting of the National Lithuanian Democratic Party. These congresses and meetings passed resolutions that made amendments in the programs of the aforementioned political parties and groupings, taking into consideration the decisions of the Congress. The resolutions of the parties were a specific supplement to Congress decisions and contributed to their implementation.

As the Congress failed to establish an organizing centre which would guarantee the implementation and control of the resolutions, the role of coordinator of the Lithuanian national revolutionary movement after the Congress was claimed by the National Lithuanian Democratic Party. It, however, was a party of intellectuals, without any stronger organizational structures or supporters in the Lithuanian countryside. Besides, it was not backed by other Lithuanian political parties and groupings. Fruitless attempts to establish a coordinative body did not mean that, after the Congress, parties dissociated from one another and were not carrying out its decisions. They were being implemented, yet their vagueness allowed parties to freely interpret them. The situation arose that in the Lithuanian countryside, many actions against the local Rus-

sian administration were carried out by joint efforts, while party centers did not keep in any closer contact, although there were not any mutual conflicts.

Congress decisions were broadcast within a few days after the Congress. The scenario of replacing the old government was similar all across Lithuania: as the local population became acquainted with the decisions, the old rural district council was dismissed and a new one elected. Courts and schools were reorganized. These constructive reorganizations were accompanied by some other reforms that warranted the functioning of the new local power: police were disarmed and replaced by a peasant militia and self-defence units; instructions on the use of weapons were given; spies and agents provocateurs were flushed out and frequently killed, funds were raised for the purchasing of arms; administration orders were ignored, etc.

The decisions of the Congress were actively broadcast and carried by the LSDP, LPU and LTA, and partly by the LDP. The contribution of the National Democrats and Christian Democrats was only fragmentary. The essential difference in reforms in the Lithuanian countryside before the Congress and after was that after the Congress the reorganization of local administrative bodies was coordinated (as it was based on Congress decisions) and massive (covering the whole of Lithuania within its ethnographic boundaries). However, only Lithuanian rural districts were touched by reconstruction, while the capitals of districts and provinces continued to be run by the Russian administration. The following turn of events in the Lithuanian countryside ought to be noted. The major reconstructions occurred over November 23–December 6 (December 6–19), 1905. December 7–20 (December 20–January 2, 1906), 1905 was the period of consolidation of the new rural district administration. The end of December, 1905 (old style) marked the beginning of mass reprisals by the Russian government and the period of the liquidation of the new local power which lasted until February 1906. The resistance of the Lithuanian countryside was finally crushed in April 1906. The reprisals were a key factor in destroying the gains of the national revolution. Lithuanian society, above all its most moderate strata, was also negatively affected by the popularization of the State Duma as an allegedly democratic body which was bound to consolidate democratic reforms. So little by little legal ways to carry out a political fight came to be propagated. Already in December 1905–January 1906 this direction was taken by National Democrats and Christian Democrats, followed by the LDP, LTA and LPU. Only the LSDP continued to offer active resistance to Russian power until the summer of 1906.

Although Congress decisions did not call people to arms, during the reconstruction of the Lithuanian rural districts, armed operations were a natural consequence. Nevertheless, in the Lithuanian countryside the peculiarities of a classical armed rebellion coexisted with specifically "Lithuanian" ones. Trained military units did not exist; there was no uniform leadership that could oppose the regular army, carry out larger military operations or, most important, use

military measures in executing tactically and strategically motivated tasks and not confine itself to mere control over the local administration of rural district.

At the beginning of the functioning of the Lithuanian Congress OC, local government did not pay any special attention to it. Besides, the Russian administration partly supported the cultural and even the minimal political aspirations of Lithuanians, seeking to prevent any affiliation between Lithuanian and Polish national movements, and also to separate the Lithuanian national movement from the political forces of Lithuanian Poles. Therefore the "Proclamation to the Lithuanian Nation" and Memorandum did not alarm the local authorities. Yet during the last week before the Congress, as the peasant movement was gaining strength and the Congress OC was performing very actively, the government became anxious. Attempts to appease Lithuanian public figures through declarations or backstage negotiations turned out to be unsuccessful, and local authorities did not dare to ban the Lithuanian Congress. During the Congress the police kept a close watch on its work and informed the Governor-General of Vilnius. As the implementation of the Congress decisions started, it became clear to the local Russian administration that the Lithuanian movement could not be suppressed by peaceful methods. Retaliatory actions began in the middle of December 1905. To this end the punitive detachments operating in the provinces of Kaunas and partly of Suvalkai (in the latter martial law was introduced after the Congress) were summoned for help. By February 1906 the punitive detachments had managed to restore the former government and to suppress the main centres of the national revolutionary movement, although reprisals continued well into April 1906. Their success was due to the weakness of the armed participants of the national revolution and the arrest of its chief organizers.

The Lithuanian Congress activated the non-Lithuanian speaking public of Lithuania – Belorussians, Jews, Russians but, above all, Polish-speaking Lithuanians and Lithuanian Poles. In December 1905–February 1906 the political groups of Lithuanian Poles sought contacts with the Lithuanian national movement. This became particularly obvious in mid-December 1905 when Lithuanian landed nobility and gentry, considering the Lithuanian Congress merely as an assembly of the Lithuanian-speaking society, made an attempt to organize a joint meeting of Lithuanian and Polish speaking public representatives. Although this congress did take place (in scholarship it is referred to as the "anti-assembly" – Lith. *antiseimas*), in effect this action was not a success. Lithuanian political parties did not pay any special attention to this congress, and Lithuanian landlords were not adequately prepared either. Again there was a clash between the two models for the restoration of Lithuanian statehood – within Lithuania's ethnographic boundaries and within the GDL. This problem also emerged in January–February 1906 as the Lithuanian-Belorussian Constitutional Catholic Party was trying to unite Lithuanian and Belorussian societies.

The Congress had a tremendous effect on the Lithuanians in the United States. Its direct aftermath was the Lithuanian-American Congress at Philadelphia in February 1906. Its aim was to consolidate American Lithuanian political forces and to discuss ways of offering more active assistance to the ongoing national revolution in Lithuania.

As far as the significance of the Assembly to the Lithuanian public is concerned, two levels of this problem can be singled out: 1) the direct influence of the Assembly on the cultural and political situation in Lithuania; 2) the effect of the Assembly on the Lithuanian nation's political-civil and state tendencies.

No doubt, the gains made by the Great Assembly of Vilnius and the national revolution were great: Lithuanian teachers were allowed to work at primary schools, the Lithuanian language became a separate discipline (it was introduced in the Vilnius Catholic Theological Seminary and also in separate gymnasias), the press was given more freedom, the foundation of different economic and cultural societies was permitted, etc. In general, during 1905–1906 the Russian administration lifted many cultural restrictions. It is even possible to contend that Lithuanian cultural life between 1906 and 1914 resembled cultural autonomy. Political restrictions remained although Lithuanian political parties and groupings, except the LSDP, were not limited in action.

More important, however, is the second aspect of the significance of the Assembly. It was the first real political step in drafting the principles of the restoration of Lithuanian statehood. The Assembly drew a strategic plan for the restoration of the Lithuanian state on the basis of the Lithuanian ethnos (the modern Lithuanian nation) on the ethnographic Lithuanian territory with its capital at Vilnius.

The Great Assembly of Vilnius reflected the final picture of the Lithuanian political structure. It was also the beginning of a new stage in political development, when the strategy and tactics of political parties and groupings could be corrected only with direct or indirect consideration of the interests of other groupings. It marked the whole subsequent political evolution of Lithuania until the restoration of the Lithuanian state itself.

The Assembly marks a new stage in the formation of a modern legally free individual, equal among equals, which was later, between 1917 and 1920, completed by the creation of a civil society. A civil society is one where the citizen is aware of his freedom and his rights and duties as a citizen. It is also a society that recognises its own ethnocultural, ethnosocial and ethnopolitical identity.

Undoubtedly Lithuanian society during the time of the Assembly did not meet the criteria of an ideal civil society. The Assembly's audience was the Lithuanian public united on ethnolinguistic (ethnocultural) and ethnopolitical (the demand for Lithuanian autonomy within its ethnographic boundaries), grounds. However, a significant part of the Lithuanian people, who also identified itself as Lithuanian, were excluded from the Congress, because of differences in the ethnocultural (e.g. total or partial ignorance of the Lithuanian language, orientation to cultural values that were created in the forms of Polish

culture) and ethnopolitical (e.g. plans to restore either the GDL or the Polish-Lithuanian commonwealth) tendencies. Basically it was the Lithuanian nobility that was scantily represented at the Assembly of Vilnius, i. e. the public stratum that had inherited all civil traditions. This group still had to be attracted. In this respect the Assembly society was a civil society whose concept was still subject to change.

The Lithuanian nation whose political tendencies were then expressed by the independent Lithuanian national movement gradually became a political subject, and this was partly confirmed by the Great Assembly of Vilnius. The realization was also developing that the **entire** Lithuanian nation, although split into estates and social strata, was the inheritor and guardian of the political and cultural traditions of the ancient state (the former GDL).

The Assembly as a **Lithuanian** political action registered just one of the several ethnopolitical tendencies of **Lithuania**. This political orientation could be corrected as the Lithuanian Congress expressed only the **Lithuanian** attitude on the eve of the drafted Constituent Assembly of Lithuania. On the other hand, the Assembly revealed a political orientation which under the political circumstances of the 20th century had the broadest perspectives, as it helped to bring the principles of citizenship into life.

The tremendous significance of the Assembly for enhancing the political maturity of the Lithuanian nation and the formation of its political objectives, for the development of a civil society and the formation of new traditions of parliamentarianism was the reason why shortly after the Congress, its historic name – the **Lithuanian Congress in Vilnius** – was replaced by a far more momentous scholarly term – the **Great Assembly of Vilnius**. In the long run this term became the norm.

Although the Assembly clearly expressed the priority of ethnographic values over historic ones, the statements of separate parties or individuals (the LDP, LSDP, J. Basanavičius et al.), as well as contacts with Lithuanian and Belorussian political forces devoted to the restoration of the historic Lithuania (GDL), showed that the problem of the succession of the traditions of Lithuanian statehood was being resolved. However, claims were only made to the “Lithuanian“ legacy of the GDL. The Great Assembly of Vilnius was an expression of the formation of the nation’s political objectives. Although the problem of Lithuanian statehood was the most important issue of the Assembly, matters of state inheritance were not discussed here. However, sooner or later this problem had to be faced by the leaders of the national movement. Its urgency is well illustrated by the fact that the principle of national self-determination which appeared in 1905–1906 was perceived by the ruling strata of the Western countries as a requirement for cultural autonomy. Hence a nation that could not depend on statehood traditions was only able to pretend to cultural or political autonomy at best. Therefore, the successful formation of the Lithuanian people’s political aspirations had to rely on political and cultural maturity, an insight into the historic legacy of the GDL and its appropriation,

as well as on the unstable geopolitical situation whose eventual shifts raised the hope of restoring the Lithuanian state.

Egidijus Motieka

LA GRANDE DIETE DE VILNIUS

RESUME

Notre objet d'études – la Grande Diète de Vilnius de 1905 (Congrès des Lituanais à Vilnius) est important par plusieurs aspects: d'abord comme étant le seuil remarquable de la Renaissance historique des Lituanais, ensuite le point culminant de la révolution nationale de 1905–1906, et enfin le début de la constitution des aspirations politiques de la nation lituanienne.

Il est difficile de surestimer l'importance de la Diète pour la nation lituanienne. Durant celle-ci les représentants de toute la nation ont exprimé leur aspiration à l'autonomie d'une Lituanie dans ses frontières ethnographiques ce qui signifiait qu'une nouvelle communauté ethnique capable de prendre en main son destin s'était déjà constituée. Par conséquent le modèle d'une nouvelle nation moderne en gestation à partir de l'époque de "Aušra" était déjà passé du domaine des idées générales aux déclarations et actions politiques réelles. Bien entendu les autres éventualités quant au type des structures politiques et nationales de la Lituanie n'avaient pas encore été rejetées.

La Grande Diète de Vilnius a concrétisé les buts politiques que l'on pouvait espérer dans les conditions de la révolution de 1905, plus précisément, elle a déterminé la base minimum des revendications ethno-politiques. A l'époque l'autonomie de la Lituanie était conçue comme une étape intermédiaire vers l'indépendance définitive. L'analyse scientifique de la Grande Diète de Vilnius ouvre alors de

nouvelles possibilités pour les études de la genèse de l'Acte du 16 février 1918, aide à déterminer le lien, la corrélation des nouvelles structures de l'Etat de Lituanie (état national) en rapport avec l'ancien Etat de Lituanie (le Grand Duché de Lituanie, ci-après GDL).

L'analyse de ce problème aide aussi à éclairer certaines spécificités de la politique „aux frontières de l'empire” de la Russie de l'époque, à démontrer les méthodes et moyens, dont les successeurs des pouvoirs de la Russie, c'est à dire la Russie des Soviets et l'Union Soviétique, se sont plusieurs fois servis dans leurs relations d'état avec la Lituanie et aussi dans leur fameuse politique intérieure nationale.

En étudiant les événements de 1905–1906 en Lituanie, il faut déterminer par quels aspects la Grande Diète de Vilnius a marqué une différence entre la révolution nationale et le processus révolutionnaire général de 1905. La révolution de 1905 en Lituanie est le mouvement révolutionnaire de toutes les nations, couches sociales et partis, mené contre l'absolutisme de la Russie dans le but de réformes modérées ou capitales. Vue de la Lituanie entière, un processus assez chaotique a entraîné une communauté ethniques aspirant à des buts complètement différents ainsi que l'ensemble de forces politiques et sociales. La révolution nationale était une partie du mouvement révolutionnaire et en même temps un phénomène tout à fait à part qui est découlé du mouvement national des Lituaniens et avait des buts indépendants. La révolution de 1905 était donc l'expression de différents mouvements et la révolution nationale – un mouvement concret de toute la société lituanienne, orienté en vue de la reconstitution des structures de l'Etat de Lituanie sur la base ethnographique des lituaniens. Le but capital du mouvement national révolutionnaire était de consolider la société lituanienne pour parvenir à l'autonomie de la Lituanie. La représentation de ce mouvement a été la structure politique déjà formée par les Lituaniens, représentée par les partis et groupements politiques lituaniens et les intellectuels en général avec pour base sociale la paysannerie lituanienne. La Grande Diète de Vilnius a déjà accompli une partie de la révolution nationale et en est devenue son point culminant. Donc en séparant la révolution nationale d'avec la Grande Diète de Vilnius on ne pourrait résoudre ce problème que de façon formelle. En formant la Diète (c.à.d. le Congrès) on a voulu évaluer les possibilités du mouvement national en période de révolution nationale.

La nation lituanienne renaissante était parvenue à la fin du XIX début du XX siècle à l'étape politique de mouvement national. Les traits caractéristiques de cette période étaient la politisation de l'idéologie nationale, la création de partis politiques, une immense influence de la presse périodique sur la pensée et la culture politique. A la veille de la révolution de 1905 deux courants politiques importants se sont formés dans la société lituanienne: les radicaux (Parti social démocratique de Lituanie (PSDL) et le Parti démocratique de Lituanie (PDL); (jusqu'en 1916 le PDL se manifestait comme le Parti des radicaux de droite) et aussi les conservateurs (libéraux modérés, réunis après la réunion des lituaniens au Parti national démocratique des lituaniens (PNDL) et ensuite les chrétiens démocrates). Tous ces courants avaient un but commun: revendiquer l'autonomie de la Lituanie, seule la tactique pour y parvenir les séparait.

La guerre entre la Russie et le Japon de 1904–1905 et la révolution en Russie qui s'en suivit ont précipité la politisation du mouvement national des lituaniens. Mais la fin 1904 et le début 1905 ont été marqués par des problèmes d'intégration des structures politiques des lituaniens et de la Lituanie. L'intensité de la vie politique a incité la noblesse lituanienne à reprendre ses activités politiques. La noblesse lituanienne ayant conservé son caractère civil en conformité avec les traditions politiques et culturelles de l'ancien Etat (GDL) représentait à ce niveau différentes variantes de reconstitution des structures de l'Etat: en partant de la Lituanie indépendante (GDL, c.à.d., la Lituanie et la Biélorussie) jusqu'aux projets d'union complète avec la Pologne.

Les partis politiques de Lituanie (PDL et PSDL) sont entrés en relation avec les forces politiques des Polonais (en conformité avec le courant sociopolitique des Krawcowy et le parti des socialistes polonais de Lituanie) et ce fait a déterminé deux conceptions de reconstitution des structures de l'Etat de Lituanie: celle aux limites ethnographiques et celle du GDL. Jusqu'à l'automne 1905 un compromis entre ces deux modèles de reconstitution de l'Etat de Lituanie n'a pu être trouvé.

De janvier à septembre 1905 les différentes couches sociales des lituaniens ont commencé à devenir de plus en plus actives dans le mouvement révolutionnaire. Le PSDL et le PDL ont renforcé leurs positions. En été 1905 le PDL a commencé à créer ses organisations autonomes: Association des professeurs lituaniens (APL) et Union des paysans de Lituanie (UPL). Mais le fait que les sociaux démocrates et démocrates essayaient de résoudre leurs problèmes d'organisation et de lutter pour leur influence sur la société lituanienne a renforcé l'aile des libéraux modérés (démocrates nationaux) qui s'était réunie autour du quotidien "Vilniaus žinios" ("Nouvelles de Vilnius"). Ce groupement a aussi propagé la conception d'une Lituanie aux limites ethnographiques, mais accentué la priorité ethnographique aux lituaniens dans la reconstitution des structures de l'Etat de Lituanie et réclamé des actions préventives pour le légitimer le plus vite possible. Durant l'année 1905 le quotidien "Vilniaus žinios" est devenu un centre d'activité culturelle et d'organisation et aussi commencé à prétendre au rôle "d'unificateur de la nation".

En septembre 1905 les démocrates nationaux ont accompli les premiers pas en essayant de dominer la vie politique. Le bureau d'organisation des Lituaniens de Vilnius a été créé par leurs efforts. Ce bureau devait coordonner les activités des partis et groupements politiques des Lituaniens à Vilnius.

L'idée du Congrès des Lituaniens est venue de celle de la Diète Fondatrice de Lituanie, propagée déjà activement au début de l'année 1905 par le PSDL et partiellement par le PDL. Cette idée appartenait au leader des démocrates nationaux J. Basanavičius. Tout d'abord son idée soulevée en octobre 1905 a été reprise par J. Kriaučiūnas, et un peu plus tard par tout le groupement politique de "Vilniaus žinios". Selon J. Basanavičius le but du Congrès des Lituaniens devait être de discuter de la situation politique entre Lituanie et Russie, de déterminer les aspirations culturelles et politiques de la nation lituanienne et de consolider la société lituanienne dans la lutte pour l'autonomie de la Lituanie. La réalisation de cette idée devait réunir tous les partis et groupements politiques des Lituaniens. Pour y parvenir, le 19 octobre (1 novembre) a donc été créé le Comité d'organisation (CO).

Les démocrates nationaux y formaient la majorité. Des représentants du PDL et du PSDL ont aussi été élus mais plus tard le PSDL a renoncé à participer au travail du CO. Le 27 octobre (9 novembre) le CO a fait paraître "l'Appel à la nation lituanienne" dont le but était d'inviter les représentants de la nation au Congrès des Lituaniens à Vilnius les 21-22 novembre (4-5 décembre). "L'Appel" a inclus les aspirations politiques assez modérées des démocrates nationaux mais aussi celles plus radicales du PDL, bien que les thèses des démocrates nationaux aient été dominantes. "l'Appel" s'est basé sur le manifeste du tsar du 17 (30) octobre, mais "l'Appel" voulant éviter les représailles de l'administration locale n'a pas inclus de déclarations politiques nettes.

Donc pendant les premiers jours de fonctionnement CO s'est constitué la coalition des partis et groupements politiques des Lituaniens. Cette coalition réunissait le PDL, la APL, la UPL, les démocrates nationaux et aussi les intellectuels sans parti. Le PSDL et les chrétiens démocrates tardaient à prendre part à cette coalition. Les sociaux démocrates accusaient le CO pour sa modération, et les chrétiens démocrates se sont plongés dans leurs problèmes d'organisation.

Une étape suivante des activités du CO a été la préparation et l'envoi du 28 octobre au 5 novembre (10-18 novembre) d'un Mémoire au gouvernement russe. Le but de ce Mémoire était d'appréhender l'attitude du gouvernement russe face aux aspirations politiques de la nation lituanienne et concrètement aux possibilités d'organiser le Congrès des Lituaniens. Ce Mémoire a été le premier document établi par des militants politiques lituaniens, document motivant *les droits historiques de la nation lituanienne* et les revendications culturelles et politiques concrètes étroitement liées à ces droits.

En plus le Mémoire s'est distingué par l'analyse spécifique des traditions historiques des structures de l'Etat de Lituanie et par l'aspiration tout à fait justifiable de la nation lituanienne renaissante à perpétuer ces traditions.

Le PDL s'est prononcé contre l'envoi de ce Mémoire au gouvernement de Russie en arguant que ce document ne pouvait être qu'une des nombreuses demandes adressées au gouvernement russe. La réaction du pouvoir russe envers le Mémoire a été stupéfiante: il a été publié au journal officiel "Pravitelstvenny vestnik" ("Les nouvelles du gouvernement"). Mais les articles portant d'accent sur les traditions historiques des structures de l'Etat de Lituanie ont été éliminés. Par contre on a voulu attirer l'attention sur les paragraphes exprimant la distinction ethnopolitique entre la Lituanie et Pologne. En tout cas l'importance du Mémoire a été considérable: les hommes politiques lituaniens ont compris que le gouvernement russe n'élèverait pas d'obstacles majeurs pour l'organisation du Congrès.

Du 6 au 13 novembre (19 au 25) 1905 à Moscou a eu lieu le VI-ième Congrès des villageois et représentants urbains. Les hommes politiques lituaniens y ont aussi pris part, ils voulaient éclairer l'opinion des couches démocratiques russes et polonaises concernant l'aspiration du mouvement national des lituaniens d'instituer une autonomie politique de la Lituanie (dans ses limites ethnographiques). L'idée de l'autonomie a été appréciée, mais les représentants lituaniens demandaient de ne pas le déclarer. Lors du Congrès a aussi été discutée la possibilité d'organiser un congrès

des Lituaniens et des Polonais, bien que plus tard de telles conférences n'aient plus été rassemblées.

Après l'apparition de "l'Appel" la société lituanienne a commencé à se préparer au Congrès. On organisait des meetings, des démonstrations, adoptait des résolutions adressées au Congrès, choisissait des délégués pour celui-ci. Tout cela prouvait l'influence élevée des partis et groupements politiques et celle des intellectuels en général dans la campagne lituanienne. Il est évident que la compréhension des intellectuels concernant les problèmes de la nation était bien différente de celle des paysans, mais ces deux couches sociales concevaient leur appartenance à la même communauté ethnopolitique et ethnosociale. Le Congrès s'approchant, la lutte entre les groupements politiques des lituaniens devenait de moins en moins intense. Le mouvement politico-national forçait le PSDL et les chrétiens démocrates à changer de tactique, de fait ils commençaient à se préparer activement au Congrès. Il était évident que toute la structure politique de l'époque serait représentée au Congrès. Le CO s'activait de plus en plus en débattant en permanence du Congrès dans "Vilniaus žinios".

Les démocrates nationaux ont pris l'initiative dans le travail du CO. Juste avant le Congrès a été adopté le second programme dans lequel a été analysé plus attentivement et activement les problèmes politiques de la Lituanie.

Les démocrates nationaux n'ont donc pas perdu de temps pour réunir les forces politiques lituaniennes et toute la société lituanienne en général. Après avoir soulevé l'idée du Congrès *des Lituaniens* et établi les prémisses pour le réaliser avec succès, on s'était ainsi partiellement séparé de la part non lituanienne de la société vivant en Lituanie. Cela voulait dire que la Lituanie serait intégrée d'une manière différente de celle imaginée par le PSDL et le PDL, qui préféraient la Diète Fondatrice. Il était donc évident que le destin de l'autonomie de la Lituanie et celui de la Diète Fondatrice dépendraient essentiellement du futur forum des lituaniens.

Le Congrès des Lituaniens a rassemblé 2 000 participants environ, dont 1 000 étaient des délégués des cantons, paroisses, campagnes. Aukštaitija, Žemaitija et Suvalkija (régions) étaient représentées par une majorité de délégués, les délégués de Dzūkija et des districts des provinces de l'ouest de Vilnius étaient moins nombreux. Les lituaniens de St. Petersbourg, Moscou, Riga, Liepaja, Mintauja, Dorpat, Tallin, Kiev, Odessa, Voronez et Varsovie y ont aussi pris part, ainsi qu'une représentation des lituaniens de Prusse. Le Congrès a été soutenu par les lituaniens d'Amérique, qui ont envoyé des télégrammes de félicitation et organisé des meetings et démonstrations en Amérique durant le Congrès. Les représentants polonais et biélorusses de Lituanie (paysans) des districts des provinces de l'est de Vilnius ainsi que des provinces de Grodnow et de Minsk n'étaient pas été nombreux.

Toutes les couches sociales ont été représentées au Congrès des Lituaniens, la paysannerie était la plus nombreuse (50–70% des participants), les intellectuels formaient une partie importante des participants (30–40%). Il y avait peu de propriétaires fonciers, ouvriers et artisans. Tous les partis politiques (PSDL et PDL) et groupements (UPL, APL, démocrates nationaux et chrétiens démocrates) étaient présents. Même le courant socio-politique des Krajowcy, le parti des socialistes

polonais en Lituanie (Bund) et le cercle militaro-politique des socialistes biélorusses (Hromada) ont envoyé au Congrès leurs représentants.

Le Congrès a commencé au matin du 21 novembre (4 décembre) 1905 par l'appel de J. Basanavičius aux participants du Congrès. Au début du travail du Congrès, le CO a dû transmettre ses mandats au Congrès et ce dernier – au présidium élu par le Congrès.

Les élections au présidium ont montré que les partis et groupements politiques étaient prêts à lutter très activement pour leur influence.

En particulier les intérêts des démocrates nationaux se sont heurtés à ceux des sociaux démocrates. Il faut dire que ces deux partis voulaient à tout prix dominer au présidium. Enfin on a formé un présidium de cinq personnes qui représentaient toutes les forces politiques lituaniennes dominantes: J. Basanavičius (représentant des sans partis), J. Stankūnas (représentant des fermiers), A. Smetona (représentant du PDL), St. Kairys (représentant du PSDL) et Pr. Bučys (représentant des chrétiens-démocrates).

Le CO et le PSDL ont présenté au Congrès deux ordres du jour. Le programme du CO était fondamental, basé sur l'idée des réformes principales qui devaient amener l'autonomie de la Lituanie.

Mais il n'était pas possible de désigner comme programme d'activités politiques concrètes. Il a seulement été soutenu lors des déclarations politiques et culturelles préliminaires, en ne s'expliquant pas sur les moyens de réalisation de ces déclarations. Le programme du PSDL a été plus constructif et radical. La nécessité de déterminer la base juridique du Congrès était davantage accentuée dans le programme du PSDL et en plus y était présenté un projet concret visant à discuter de la réalisation des structures de l'Etat. Le Congrès a adopté une résolution de compromis: l'ordre du jour choisi conciliait les principaux articles des programmes du CO et PSDL.

Déjà la I-ère séance ("Rapports de la province – Evaluation de la situation politique entre la Russie et Lituanie") a apporté un résultat important: l'évidence que tous les partis et groupements se déclaraient pour des réformes capitales dans l'empire de Russie, ainsi qu'en Lituanie. Ces réformes étaient liées à la démocratisation ultérieure de la société et à l'évolution de la constitution des buts politiques de la nation lituanienne.

La II-ème séance ("Autonomie de la Lituanie et tactique pour y parvenir") a eu lieu dans la soirée du même jour. Tous les partis et groupements se sont prononcés dans l'intention d'instituer l'autonomie d'une Lituanie dans ses limites ethnographiques (programme minimum). Seuls les moyens tactiques pour y arriver différaient: les PSDL, PDL, UPL, APL se sont prononcés pour la lutte révolutionnaire (les sociaux démocrates allant même jusqu'à la lutte armée), les chrétiens démocrates et démocrates nationaux réclamaient de lutter par des moyens politiques légaux.

Les III-ème ("Problème agraire") et IV-ème ("Problème des écoles en Lituanie – Adoption des résolutions du Congrès") séances ont eu lieu le deuxième jour du Congrès: 22 novembre (5 décembre) 1905. Deux positions se sont heurtées en analysant les problèmes agraires:

1) Toute la terre de Lituanie devait être attribuée à la nation et seulement après, partagée entre ceux qui la labouraient; 2) La propriété privée disponible devait être conservée. La majorité à s'être prononcée lors de cette séance était constituée de paysans. Les partis et groupements politiques ne se sont pas beaucoup intéressés à ce problème. On pensait alors qu'on ne pourrait résoudre ce problème seulement qu'après avoir réuni la Diète Fondatrice de Lituanie. C'est pourquoi n'ont pas été prises de résolutions définitives concernant ce problème.

Le Congrès a soutenu la tactique proposée par Pr. Klimaitis concernant le problème des écoles: les écoles russes dans lesquelles enseignaient les lituaniens devaient fonctionner, à condition d'y enseigner en lituanien; les écoles avec instituteurs russes devaient être fermées ou on devait y remplacer les instituteurs russes par des lituaniens; les écoles appartenant aux églises orthodoxes devaient être fermées. Cela signifiait qu'on accentuerait le processus de lituanisation des écoles primaires en établissant des prémisses d'organisation pour réorganiser à fond le système d'éducation en cas de succès des projets d'autonomie de la Lituanie.

Le 22 novembre (5 décembre) 1905 au soir, le présidium a alors fini de rédiger les résolutions du Congrès préparées par la commission de rédaction. Ces résolutions ont été adoptées à l'unanimité. J. Basanavičius a ensuite présenté un complément aux résolutions du Congrès, lequel n'avait été discuté ni par le présidium ni par la commission de rédaction. Il s'agissait d'une protestation contre la politique de polonisation des lituaniens exercée par l'évêché de l'église de Vilnius.

Et le Congrès a voté unanimement cette résolution.

Le travail positif du Congrès a été déterminé par le choix rationnel du personnel du présidium et les interventions réussies du PDL et du UPL accordant les positions extrêmes des sociaux démocrates, des démocrates nationaux et des chrétiens démocrates.

Dans les résolutions le gouvernement russe est apparu comme l'ennemi essentiel, aussi envisageait-on de s'allier contre ce gouvernement avec d'autres nations de l'empire de Russie. Les principes de création de l'autonomie de la Lituanie ont aussi été formulés: on réclamait l'autonomie (dans ses limites ethnographiques) de la Lituanie avec une Diète installée à Vilnius, élue par voie démocratique, il avait aussi été prévu la possibilité pour les habitants des confins ethnographiques de se prononcer sur l'appartenance à une Lituanie autonome, bien qu'on se soit catégoriquement prononcé pour l'annexion des districts lituaniens de la province de Suvalkai; ensuite étaient projetées des relations de fédération avec "les pays voisins". Dans les résolutions du Congrès, à côté de revendications assez abstraites de réunir "les forces des partis politiques de Lituanie" dans la lutte contre le pouvoir russe et après les avoir réunis de "s'allier avec toutes les autres nations de la Russie", il était également prévu certains moyens concrets devant permettre de commencer la réorganisation des administrations, tribunaux, écoles des districts de Lituanie.

Les résolutions du Congrès n'étaient pas *proclamantes* mais *revendicantes* (c'est à dire déclarantes la reconstitution des structures de l'Etat de Lituanie d'une manière ou d'une autre). Les résolutions exprimaient la volonté de la nation lituanienne, mais elles n'incitaient pas à la formation d'un *sujet politique actif* capable de réagir non seulement à la politique de la Russie mais pouvant engendrer des

prémises juridiques effectives pour l'apparition de nouvelles structures politiques d'Etat. A l'époque la création du sujet a été projetée. Donc on pouvait déterminer les résolutions du Congrès comme celles d'une base *minimum* pour la nation lituanienne.

Le Congrès des Lituaniens a accéléré le processus de formation des groupements politiques des lituaniens en partis. Durant le Congrès a été organisé le congrès fondateur de la UPL et la réunion des lituaniens de la province de Suvalkai, et après sa clôture – la réunion du PSDL et des chrétiens démocrates, le II-ième Congrès de la APL et la réunion fondatrice du parti National des démocrates lituaniens.

Lors de ces congrès et réunions ont été adoptées les résolutions dans lesquelles étaient rédigés les programmes des activités desdits partis et groupements politiques en considération des résolutions du Congrès. Les résolutions des partis ont complété celles du Congrès et facilité leur réalisation.

Le Congrès n'avait pas constitué de centre organisateur pouvant garantir la réalisation et le contrôle des résolutions, donc après celui-ci le Parti national des démocrates lituaniens a commencé à prétendre au rôle de coordinateur du mouvement national révolutionnaire des lituaniens. Mais comme c'était le parti des intellectuels, il n'avait pas de structure d'organisation convenable et n'était pas soutenu par les habitants des campagnes de Lituanie ni par d'autres partis ou groupements politiques de lituaniens. En tout cas les tentatives malchanceuses de former une institution de coordination ne signifiaient pas qu'après le Congrès les partis se soient désolidarisés et ne suivaient pas ses résolutions. Le suivi des résolutions débutait mais l'absence de concrétude permettait aux partis de les interpréter assez librement. La situation était telle que dans les campagnes de Lituanie beaucoup d'actions ont été exécutées en commun contre le pouvoir local alors que les centres des partis manquaient de relations plus étroites bien qu'il n'y ait pas eu de conflit entre eux.

Les résolutions du Congrès ont été diffusées durant plusieurs jours après sa clôture. Le scénario de remplacement de l'ancien pouvoir était le même dans toute la Lituanie: après avoir présenté les résolutions du Congrès aux habitants locaux, on éliminait l'ancienne administration du canton et élisait la nouvelle, réorganisait les juridictions et les écoles. Ces réorganisations capitales étaient accompagnées par d'autres, qui pouvaient garantir le fonctionnement du nouveau pouvoir: on désarmait la police et formait à sa place des groupes de milice et de défense des paysans, on enseignait à se servir des armes, persécutait et liquidait assez souvent les espions et provocateurs, quêtait pour acheter des armes, ignorait les ordres du gouvernement, etc...

Les résolutions du Congrès ont été activement propagées et réalisées par les PSDL, UPL, APL et en partie par le PDL. La participation des démocrates nationaux et chrétiens démocrates ne se manifestait que partiellement. La différence capitale entre les institutions de la campagne de Lituanie avant et après le Congrès était évidente: après le Congrès la réforme des institutions locales du pouvoir était déjà bien organisée (parce qu'on agissait en respectant les résolutions du Congrès) ainsi que des masses (parce qu'elle occupait toute la Lituanie dans ses limites ethnographiques). Mais on a réformé seulement les cantons, et l'administration russe continuait à fonctionner dans les centres des districts et provinces. La dynamique des

événements dans la campagne de Lituanie a été la suivante: les réorganisations les plus importantes ont eu lieu du 23 novembre au 6 décembre 1905 (6 au 19). Du 7 au 20 décembre 1905 (20 décembre au 2 janvier 1906) a eu lieu la période d'affermissement du nouveau pouvoir des cantons. A la fin de décembre 1905 le pouvoir de Russie a entamé des représailles de masse et la liquidation du nouveau pouvoir local. Cette période a duré jusqu'en janvier 1906. Les dernières résistances de la campagne lituanienne ont été définitivement brisées en avril 1906.

Les représailles ont été le facteur décisif dans le processus de destruction des conquêtes de la révolution nationale. La popularisation active de la Douma (Diète d'Etat) se présentant comme l'institution soi-disant démocratique qui devait affermir la réorganisation démocratique a eu une influence négative sur la société lituanienne et surtout sur ses couches modérées. C'est pourquoi on a commencé par propager les moyens légaux de lutte politique. Les premiers à avoir déjà pris ce chemin en décembre 1905–janvier 1906 ont été les démocrates nationaux et chrétiens démocrates, plus tard la même tactique a été choisie par les PDL, APL et UPL. Seul le PSDL a continué à résister activement au pouvoir russe jusqu'en été 1906.

Les résolutions du Congrès n'invitaient pas à s'armer, mais en réorganisant les cantons de Lituanie on est naturellement passé aux actions armées. Mais on manquait de groupes militaires bien organisés avec un commandement commun pouvant résister à l'armée régulière et exécuter des opérations militaires importantes, aussi l'essentiel était de pouvoir réaliser par des moyens militaires des missions motivées tactiquement et stratégiquement, ainsi par exemple, ne se limiter qu'au contrôle du pouvoir local des cantons. On peut donc dire qu'à la fin de novembre–début décembre 1905 l'insurrection était en préparation, mais pour les raisons ci-mentionnées les actions armées ne se sont pas transformées en insurrection.

L'administration locale au début du fonctionnement du CO du Congrès des Lituaniens n'y a pas prêté beaucoup attention. En plus le pouvoir russe a partiellement soutenu les aspirations minimales culturelles et politiques de bases en essayant d'empêcher le rapprochement des mouvements nationaux des polonais et lituaniens et en écartant le mouvement national des lituaniens des forces politiques des polonais de Lituanie. C'est pourquoi "l'Appel à la nation lituanienne" et le Mémoire n'ont pas effrayé l'administration locale. Mais la dernière semaine avant le Congrès le mouvement des paysans devenant de plus en plus fort et le CO plus actif, le pouvoir a commencé à s'inquiéter. Les tentatives de calmer les militants par des déclarations et des négociations en coulisse n'ont pas eu de succès, et le pouvoir local n'a pas osé interdire le Congrès des Lituaniens. Durant le Congrès la police observait très attentivement son activité qu'elle rapportait au gouverneur général de Vilnius. Après avoir commencé à réaliser les résolutions du Congrès, l'administration locale russe a compris, qu'il serait impossible de réprimer paisiblement le mouvement des lituaniens. En décembre 1905 ont commencé les représailles. Pour cela étaient recrutés des groupes punitifs qui fonctionnaient dans les provinces de Kaunas et en partie de Suvalkai (dans la province de Suvalkai l'état de guerre a même été établi après le Congrès). Les groupes punitifs ont reconstitué l'ancien pouvoir jusqu'en février 1906 et étouffé les foyers les plus importants du mouvement révolutionnaire, bien que les représailles aient continué jusqu'au mois d'avril 1906.

La réussite des repréailles a été déterminé par la faiblesse des groupes armés participants à la révolution nationale et l'arrestation des principaux organisateurs de l'insurrection.

Le Congrès des Lituaniens a rendu plus active la société de Lituanie ne s'exprimant pas en lituanien – biélorusses, juifs, russes et surtout les lituaniens parlant polonais et les polonais de Lituanie. De décembre 1905 à février 1906 les couches politiques des polonais de Lituanie ont cherché des contacts avec le mouvement national des lituaniens. Cela s'est renforcé mi-décembre 1905 quand les propriétaires fonciers et la noblesse de Lituanie, en comprenant le Congrès des Lituaniens comme le Congrès de la société parlant le lituanien, ont essayé d'organiser une réunion commune des représentants de la société parlant lituanien et polonais. Bien qu'on soit parvenu à l'organiser (dans l'historiographie cette réunion est connue comme "antidiète"), cette action dans l'ensemble n'a pas été réussie. Les partis politiques des Lituaniens n'ont pas prêté beaucoup d'attention à cette réunion, les propriétaires fonciers n'étaient pas suffisamment prêts non plus. Deux modèles de reconstitution des structures de l'Etat se sont confrontés de nouveau: celui des limites ethnographiques et celui du GDL. Ce problème était aussi actuel en janvier-février 1906, quand le parti constitutionnel des chrétiens de Biélorussie a essayé de consolider la société de Lituanie et Biélorussie.

Le Congrès a beaucoup influencé les lituaniens d'Amérique. Sa conséquence directe fut le Congrès des lituaniens d'Amérique à Philadelphie en février 1906. Le but de ce Congrès était la consolidation des forces politiques des lituaniens d'Amérique et de débattre des possibilités d'aide pour la révolution nationale en Lituanie.

En débattant de l'importance du Congrès pour la société lituanienne peuvent être distingués deux niveaux de problème:

1) son influence directe sur la situation politique et culturelle en Lituanie;

2) son influence sur les tendances politico-civiles et aussi celles de l'Etat national lituanien.

Sans doute les conquêtes de la Grande Diète de Vilnius et celles de la révolution nationale ont été importantes: on a permis aux enseignants lituaniens de travailler dans les écoles primaires, la langue lituanienne est devenue une discipline distinguée (elle a été établie au séminaire catholique de Vilnius et aussi dans divers collèges), la presse est devenue plus libre, on a permis de fonder des associations culturelles et politiques différentes etc... En général le gouvernement russe a aboli beaucoup de restrictions culturelles, on peut même dire, que la vie culturelle des lituaniens en 1906-1914 a égalé l'autonomie culturelle. Les restrictions politiques sont demeurées, bien qu'on n'ait pas interdit les activités des partis et groupements politiques, à l'exception du PSDL.

En tout cas le second aspect de la Diète a été capital. La Diète a été le premier pas réel dans la formation des principes de reconstitution des structures de l'Etat de Lituanie. On a déterminé une direction stratégique pour la reconstitution de l'Etat de Lituanie sur une base ethnographique des lituaniens (de la nation moderne lituanienne), sur le territoire de Lituanie avec capitale à Vilnius.

La Grande Diète de Vilnius a fixé la formation définitive de la structure politique des lituaniens. Ce fut aussi le début de cette nouvelle étape d'évolution politi-

que, quand la stratégie et la tactique des partis et groupements politiques ne pouvaient être corrigées qu'en considération directe ou indirecte des intérêts d'autres groupements. Ce phénomène a marqué toute l'évolution politique ultérieure des lituaniens jusqu'à la reconstitution de l'Etat de Lituanie.

La Diète a débuté une nouvelle étape de formation de l'individu moderne, juridiquement libre et égal à ses semblables. Plus tard en 1917–1920 cette étape s'est terminée par l'institutionnalisation formelle de la citoyenneté. La société civile est celle où l'homme conçoit sa liberté, ses droits et ses devoirs de citoyen. En plus elle est la société concevant sa communauté ethnoculturelle, ethnosociale et ethnopolitique.

Sans doute cette société lituanienne de l'époque du Congrès ne pouvait pas être conforme aux critères de la société civile idéale. C'était une société lituanienne associée à sa base ethnolinguistique (ethnoculturelle) et ethnopolitique (revendication de l'autonomie de la Lituanie dans ses limites ethnographiques) qui a participé à la Diète. Mais une grande partie des résidents en Lituanie s'identifiant aux lituaniens sont restés en dehors du Congrès à cause de la différence même de ces tendances ethnoculturelles (par ex. ignorance totale ou partielle de la langue lituanienne, orientation vers les valeurs culturelles, créées à partir de la culture polonaise) et ethnopolitiques (par ex. projets de reconstitution du GDL indépendant ou de l'Etat unifié de Pologne et Lituanie). C'était en général la noblesse de Lituanie, c'est à dire, la couche sociale ayant hérité de toutes les traditions de la vie civile. Il fallait encore la gagner à sa cause. Donc par cet aspect la société représentée à la Diète était la société civile, dont la détermination pouvait encore changer.

La nation lituanienne dont les tendances politiques ont été exprimées par le mouvement national indépendant des lituaniens, commençait à devenir un sujet politique et la Grande Diète de Vilnius l'a partiellement affirmé. On commençait à comprendre que *toute* la nation lituanienne, bien qu'elle se soit divisée en ordres et couches sociales, était héritière et gardienne des traditions politiques et culturelles de l'ancien Etat (ancien GDL).

La Diète comme l'action politique *des Lituaniens* ne fixait qu'une des quelques tendances ethnopolitiques de la *Lituanie*. Cette orientation politique pouvait être corrigée, parce que le Congrès des Lituaniens n'a exprimé que la position *des Lituaniens* à la veille de la Diète Fondatrice de Lituanie. D'autre part, l'orientation ethnopolitique exprimée à la Diète a eu les perspectives les plus importantes dans le contexte des circonstances politiques de l'époque du XX siècle, parce que cette orientation a commencé à faire naître en pratique les principes de citoyenneté.

La Diète a eu la plus grande importance pour la nation moderne lituanienne, sa maturation politique, constitution de ses buts politiques, formation de la société civile et des nouvelles traditions de parlementarisme a déterminé le choix de sa dénomination historique: peu de temps après le Congrès sa dénomination initiale *Le Congrès des Lituaniens à Vilnius* a été supplantée par l'autre dénomination historiographique beaucoup plus significative *La Grande Diète de Vilnius*. Avec le temps elle est devenue la norme.

A la Diète la priorité des valeurs ethnographiques aux valeurs historiques a été clairement exprimée, mais les déclarations des partis et différentes personnalités (PDL, PSDL, J. Basanavičius et d'autres), et ensuite les contacts avec les forces politiques de Lituanie et de Biélorussie projetant la reconstitution de la Lituanie historique (GDL) ont montré que ce problème de la perennité des traditions des structures de l'Etat de Lituanie a été aperçu. Mais on ne prétendait qu'à l'héritage "lituanien" du GDL. La Grande Diète de Vilnius a été l'expression de la constitution des aspirations politiques de la nation. Et bien que le problème des structures de l'Etat de Lituanie ait été le plus important lors de la Diète, les questions de l'héritage de l'Etat n'ont pas été analysées. Donc ce problème devait revenir tôt ou tard aux militants du mouvement national des lituaniens.

Son actualité est parfaitement illustrée par le fait que les gouvernements des pays occidentaux ont pris pour principe la décision finale des nations soulevées en 1905–1906 concernant la revendication de l'autonomie culturelle. C'est pourquoi la nation, en ne pouvant s'appuyer sur les seules traditions des structures de l'Etat, n'espérait prétendre qu'à l'autonomie culturelle et dans le meilleur des cas à l'autonomie politique. Donc la constitution ultérieure des aspirations politiques de la nation lituanienne devait dépendre de l'évolution politique et culturelle, de la compréhension et continuation de l'héritage historique du GDL, et aussi de la situation géopolitique instable dont les changements éventuels permettraient d'espérer la reconstitution de l'Etat de Lituanie.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Abromaitis J. 224
 Algirdas 277,281
 Akelaitis M. 54
 Alekna A. 24
 Aleksandravičius E. 7, 36
 Aleksandravičius V. 120, 143–144, 159, 166, 168, 170, 178, 202
 Alseika D. 23,120, 195–196, 219
 Ambraziejus J. 41, 60, 66–67, 69, 79, 92, 115–116, 120, 144, 157, 277, 280–281, 283, 312
 Andrekus K. 286
 Andrukaitis K. 122
 Andžejevskis (Andrzejewski) 222
 Angarietis Z. 28
 Antanavičius J. 204
 Audėnas J. 32, 175

 Baliulis A. 7
 Baltrušaitis J. 76
 Baltuška J. 122
 Baltušonis T. 122
 Baltūsis M. 143
 Banaitis S. 94, 256
 Banionienė R. 7
 Bardachas J. (Bardach J.) 38
 Baronas J. 66– 67, 77, 120
 Basanavičius J. 9, 22–24, 34, 40–42, 59–70, 73–80, 92, 100, 112, 114, 116, 120, 122–132, 136, 139, 142–143, 145, 153–154, 157, 159, 166, 168, 172–182, 188, 190–192, 194, 202, 211–212, 227–228, 231, 236–237, 241–242, 245, 247, 264, 272, 274, 276–277, 280–281, 283, 287, 289–290, 292, 299, 311–312
 Baužys F. 122
 Berenis V. 36
 Beržanskis–Klausutis J. 78, 120, 144
 Bielinis K. 23, 32
 Bielskis V. 62, 95, 102–103
 Birieta A. 122
 Biržiška M. 22–24, 30, 32–33, 42, 64, 74, 82, 120, 137, 150, 159, 176, 288
 Birinčikas A. 120, 143
 B-ka M. /Biržiška M./ 288
 Blynas D. 120, 286
 Bogdanovičius B. (Bogdanowicz B.) 120
 Bortkevičius J. 120, 254
 Bortkevičienė F. 22–23, 42, 66–68, 70, 74, 120, 128, 144, 176, 180, 219, 241, 245,262
 Brazaitis J. 60–61
 Braziukaitis A. 42
 Brizgys V. 33, 202
 Brundza A. 24
 Budrikis V. (Budrik W.) 222
 Bugailiškis P. 120
 Bulota A. 15, 39, 120, 126, 128–129, 133, 143–144, 147, 156, 180, 185, 242, 257
 Bulota J. J. 120, 144
 Bulvičius J. 122
 Burbulis 120
 Butkus Pr. 75, 112, 120, 195, 219

- Butkus Z. 7
 Bužinskis J. 120
 Būčys Pr. 33, 42, 120, 126–127, 129–130, 136, 138, 143, 168, 170–171, 176–179, 202, 236, 242
 Būtėnas J. 24, 36
- Civinskas A. 202, 204
- Černiovskis S. (Czerniowski S.) 120
 Čibas 122
 Čižas A. 222
 Čižiūnas V. 24
 Čeginskas K. J. 33–35, 271
 Čepėnas Pr. 33–35
- Danta J. 122
 Danta S. 122
 Daugėliškis A. 24
 Daugirdas T. 237
 Daujotas J. (Dowiat J.) 60, 222, 237, 312
 Daukšis V. 316
 Davainis-Silvestraitis M. 66–67, 69, 78, 92, 115–116, 120, 131, 277, 280–281, 283
 Degulis P. 122, 256
 Didžiulis A. 68, 256
 Didžiulis S. 122, 256
 Domaševičius A. 67–69, 75, 120, 123, 126, 138, 140–141, 144, 168, 170, 254
 Drevnovskis D. 120
 Dudas T. 316
 Durnovas 249
- Eidimtas A. 120, 220–221
- Frezė A. 238, 243, 245–246, 249–250, 252–254
- Gabrys-Paršaitis J. 23–24, 42, 64, 70, 75, 78, 112, 115–116, 119–120, 125, 127, 129–130, 138, 140, 143, 168, 172, 174, 177, 179, 183, 193, 195–198, 205, 210, 213, 219, 237, 244, 266, 290, 291
 Gadonas 222
 Gaidelionis P. 61
 Gaidys A. 36, 203
 Galvanauskas E. 23–24, 70, 110, 120, 143, 168, 172, 174, 176–180, 195–196, 205, 219, 241, 256
 Gavelis S. 122
 Gediminas 277, 281
 Genys J. 120, 220
 Gerulis L. /Gira L./ 262, 294
 Gimbutaitė S. 75
 Gira L. 13, 20–22, 24, 41–42, 62–64, 75, 78, 82, 90, 112, 120, 125, 127, 130, 136–138, 159, 164, 168, 174, 195, 266, 290, 292
 Girdzijauskienė P. 28, 174
 Girnius J. 24, 231, 237–238, 256
 Gylys K. 24
 Glinskis J. 122
 Gražiūnas A. 33
 Grigaitis P. 256
 Grinius K. 32, 34, 62, 95, 102, 103, 106, 122, 226, 266
 Grivūnas 220
 Gudas J. 24
 Gudavičius J. (Gudowicz J.) 222
 Gulkovkis 250

- Hušča (Huszcza) 222
 Itomlenskis A. 242

 Ivanovas A. 28

 Jablonskienė K. 120
 Jablonskis J. 58–59, 66, 75, 78, 120
 Jackevičius B. (Jackiewicz B.) 120
 Jakštas-Dambrauskas A. 77, 94
 Jakuška 220
 Janauskas A. 122
 Jankovskis (Jankowski) 222
 Janulaitis A. 13
 Jarulaitis V. 231
 Jasaitis J. 24, 120, 138, 140, 143, 174, 194, 198, 237
 Jaunius K. 228
 Jogaila 278, 281
 Jogėla V. 7
 Jokūbaitis A. 7
 Jokūbėnas Pr. 66, 69, 70, 76
 Jonelytė K. 120, 256
 Jurginis J. 28, 174, 241, 287
 K. /Kukta J. arba Kriaučiūnas J./ 61
 Kačergis J. 120, 138, 140, 256
 Kairys St. 23, 27–28, 32–34, 42, 74, 76, 120, 126, 127, 129–130, 136, 143–144, 159, 166–168, 172, 174, 176–182, 186, 194, 200, 205, 236, 288
 Kamarauskis 222
 Karalius M. 36
 Kasperskaitė E. 76
 Kašuba T. 60, 75, 222
 Katinas S. 110
 Katkus M. 122, 126

 Kaulakis 233
 Kaunas J. 76, 115–116, 312
 Kazlauskas J. 122
 Kazlauskas K. 122
 Kemešis F. 220
 Keturakis J. 122
 Klimaitis Pr. 23, 24, 42, 59, 64–66, 115–116, 120, 125, 127, 132, 137, 147, 159–160, 168, 170–171, 174, 176–179, 183, 205, 231, 236–238, 241, 290, 292, 312
 Knabikas J. 14, 122
 Kognovickis (Kognowicki) 222
 Komaras O. 120
 Kondrotas J. 122
 Kontvainis J. 122
 Korzonas P. 220
 Kozakovskis 120
 Kriaučiūnas A. 122
 Kriaučiūnas J. 23–24, 41, 59, 61–67, 69–70, 75, 78–79, 94, 119–120, 123, 231, 236–237, 241, 276, 311–312
 Kriaučiūnienė Ž. 36
 Kriščiukaitis-Aišbė J. 120
 Krivas J. 7
 Krupavičius M. 23, 33, 202
 Krutnauskas P. 122
 Kšivickis K. 253
 Kubilius J. 231
 Kubilius V. 7
 Kučas A. 32
 Kučinskas L. 122
 Kukta J. 61, 69, 75, 174, 202
 Kulakauskas A. 7, 36
 Kundrotas 168
 Kuprevičius 220
 Kuraitė S. 228
 Kuzminskis 122

- Landsbergis–Žemkalnis G. 60, 67, 69, 75, 78, 116, 256
 Landsbergytė S. (Landsberg S.) 120, 222
 Lapienis 122
 Laukaitytė R. 7, 36, 203
 Laumianskis 220
 Laurinavičius Č. 7, 36
 Laurinavičius St. (Lawrinowicz S.) 222, 237
 Lazdynų Pelėda 120
 Lazutka St. 30
 Leninas V. 26
 Lenkauskis A. (Lenkowski A.) 222
 Leonas P. 257
 Lialis F. 220
 Limanowskis B. (Limanowski B.) 38
 Liutkevičius G. 120, 138, 141
 Lopata R. 7, 36
 Lopas L. 231
 Losovskis P. (Łossowski P.) 38
 Lukauskis St. 257
- Maciulevičius /Mačiulis-Maironis J./ 77
 Maksimaitis M. 7
 Malinauskas D. 60, 76, 78, 82, 92, 120, 222, 236, 241, 277, 280–281, 283, 312
 Malinauskas I. 24
 Malinskis M. (Maliński M.) 237
 Matulaitis A. 122
 Matulaitis K. A. 32, 224
 Matulaitis M. 77–78
 Matulaitis V. 78
 Matulaitis S. 122
- Matulionis P. 60, 78, 222, 311–312
 Matulis J. 120
 Mažyliš P. 120, 123, 224, 256
 Merkelis A. 24, 174
 Merkys V. 7, 174, 241
 Mickevičius A. 7
 Mickevičius-Kapsukas V. 26–30, 118, 122, 200, 237, 256
 Mika S. 122
 Miknys R. 7, 36, 311
 Miliukovas N. 234
 Miliukovas P. 228
 Mindaugas 277, 281
 Mironas V. 76, 120, 126, 202
 Misiūnas R. 32
 Morkūnas O. 256
 Motieka E. 7, 36, 292, 311
 Muravjovas 278, 281
- Nagys-Nagevičius Vl. 120, 256
 Nartavičius (Nortowicz) 222
 Naruševičius K. (Naruszewicz K.) 120, 222
 Narutavičius J. 120, 222
 Narutavičius St. 120, 159, 165–166, 222, 237, 257
 Nezabitauskis J. 24, 212
 Nikolajus II 86
 Norvaišas J. 122
- Ochmanskis J. (Ochmański J.) 30, 38
 Okuličienė J. 120, 222, 256
 Okuličius K. 75, 120, 222
 Opulskis (Opulski) 222
- Pajaujįs J. 32
 Pakalniškis K. 202

- Palenas 240
Paliukas 220
Paliulionis M. 220, 228, 238, 244
Palukaitis M. 120, 168, 170–171, 205
Panka S. 122
Paršaitis A. 120, 195, 219
Paršaitis Pr. 75, 120, 195, 219
Pauliukas 220
Pauliukonis Pr. 32, 66, 70, 75, 77–78
Pauliukonis Vl. 112, 120
Pavilonis Vl. 28, 174
Pelisjė J. (Pellisier J.) 119
Petkevičaitė-Bitė G. 24, 120, 222
Petronis J. 36
Pėža M. 316
Pivoras S. 36
Pleirytė-Puidienė O. 23–24, 66, 76–77, 116, 120, 205, 241, 262
Plukas F. 110
Pogodinas A. 39–40, 241
Povilaitis J. 122
Požela Vl. 120
Prekeris (Preker) 222
Proška A. 122
Puida K. 23, 66, 76, 262
Purėnas A. 66, 120
Putelienė D. 7
Putvinskis Vl. 222

Raciborskis (Raciborski) 222
Raila St. 77, 120, 125–126, 139, 292
Razmukas P. 41
Rekašius 220
Rimka A. 159, 256

Rimša P. 76
Römeris M. 15–17, 24, 39–40, 57, 76, 82, 86, 120, 151, 154, 229, 346
Ropas E. (Ropp E. von der) 36, 192, 202, 204, 231, 238, 306
Rucevičius A. 24, 120, 205
Ruseckas P. 23–24, 164, 175, 180, 195, 219, 241–242, 256

Sabalis J. 231
Samajauskas K. 120, 128, 143, 145, 147
Sapkauskaitė G. (Sapkowska G.) 67, 222
Sargelis 143
Sedkauskas (Sedkowski) 222
Sirutavičius J. (Sirutowicz) 222
Sirutavičius Vl. 67–68, 75, 120, 123, 138, 141, 143, 159, 168, 172, 177
Sirutavičius V. 7, 36
Sketeris A. 111
Sleževičius M. 120, 138, 140, 143, 158
Smalstys-Smolskis J. 120, 256
Smetona A. 23, 61, 70, 75, 120, 125–130, 136, 143–144, 156, 178, 180, 182, 236, 241–242, 256, 292
Smilgevičius J. 122
Snarskis J. 222
Soligorskis 106
Sragys M. 122
Sriubas V. 286
Sruoga J. 122
Staliūnas D. 7, 36
Stakelė St. 67, 69, 115–116, 120, 123, 144, 157, 311

- Stankūnas J. 120, 126–127, 130,
 136, 138, 178, 236
 Stapulionis 122
 Stašinskis Vl. 120, 126, 138,
 140–141, 256–257
 Stauskis 222
 Stiklius K. 24, 76, 120, 154
 Strazdas K. 60, 75, 312
 Strimaitis M. 120, 195, 219
 Stropus J. 122
 Subačius G. 7
- Šapoka A. 24
 Šaulys J. 33
 Šaulys K. 202
 Šiaučiūnas J. 122
 Šiaudinis J. 168
 Šlapelis J. 120
 Šležas P. 24
 Šliogeris 159
 Šliūpas J. 233
 Šliūpas R. 256
 Šmulktys A. 23–24, 120
 Šnapštys 220
 Šumovas P. (Szumow P.) 120
 Šveikauskienė M. 120, 168, 170,
 222
 Šveistys D. 120
- Tiškevičius 237
 Tyla A. 7, 30, 32, 36, 108, 110,
 122, 160, 175, 208, 224
 Totoraitis J. 12, 174, 202, 204
 Treigienė M. 7
 Tumas-Vaižgantas J. 20, 24,
 120, 125–126, 138, 150, 202,
 204, 220–221, 241–242, 292
 Tupčiauskas J. 122
- Ulianskis K. 76
 Uogintas 120
 Urbonavičius V. 60, 67, 78, 222,
 311–312
- Vabalas J. 256
 Vainauskas K. 122
 Valikonytė I. 30
 Vanagaitis J. 168–169
 Vancevičius K. (Wancewicz K.)
 222
 Vasilevskis L. (Wasilewski L.) 38
 Vaskėla G. 7
 Venclauskis K. 120, 126, 138,
 140, 257
 Venckevičius 220
 Veriovkinas 243, 247
 Vėgėlė A. 312
 Vielhorskis V. (Wielhorski W.) 38
 Viktoras /?//Viktoras Biržiška?/
 24
 Vilčinskas J. 32
 Vileišienė E. 75, 312
 Vileišis A. 60, 67, 78, 120, 145,
 254, 312
 Vileišis J. 65, 68, 70, 74, 78,
 115, 120, 177–180, 241, 254,
 256, 257
 Vileišis P. 24, 59–60, 62–67, 69–
 70, 74–75, 77–78, 120, 125–126,
 145, 174, 236, 242–245, 254,
 292, 312
 Vilkas 122
 Vilūnas P. 120, 159, 166, 202,
 220
 Viskantas J. 76
 Visneris H. (Wisner H.) 38
 Višinskis A. 122

Višinskis P. 12–13, 24, 41–42,
58–59, 62, 67–70, 95, 102–104,
106, 120, 126, 128, 130, 132,
138, 143–144, 156, 168, 175,
180, 196
Vitė S. 50–51, 64, 76–77, 79, 88,
94, 98, 100, 102–103, 139–140,
175, 180, 228, 234, 250, 265,
277, 280, 283
Vitkauskas V. 122, 231
Vizbaras P. 220
Vyšniauskas J. 120, 202
Vytautas 124
Vrublevskis T. 95, 100, 231, 238,
257

Zabiela 222
Zacharevičius J. 120
Zikus P. 138, 143, 174
Zinkus J. 174
Zubovas V. 222

Žepkaitė R. 7
Žygimantas Augustas 313
Žilėnas V. 22
Žilinskas T. 233, 237
Žitkevičius 122
Žmuidzinas A. 122
Žukauskas V. 28

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Akmenė 220
 Alsėdžiai 122, 160, 220
 Andrioniškis 222
 Anykščiai 122
 Anglija 50
 Armėnija 98
 Azija 48, 51, 260, 269
 Aukštaitija 57, 108, 109, 122,
 140, 214–215, 222
 Austrija 314

 Baltarusija 17, 49, 51, 53–55,
 60, 85, 89–90, 93–94, 98–100,
 104–106, 231, 235–236, 238–
 239, 260, 264, 273
 Baltijos gubernijos 213
 Baltimorė 111
 Belgija 256
 Betygala 110
 Bostonas 111
 Braktonas 111
 Bruklinas 111

 Čipėnai 110, 122, 149, 196

 Dabikinė 222
 Dzūkija 122

 Europa 11, 19, 48–49, 51, 148,
 169, 260, 269, 278, 281, 314–315
 Estija 44, 49, 98, 217, 235, 256,
 258

 Filadelfija 31, 111, 233–234, 265,
 313, 315

 Gardinas 55, 85, 101, 103, 105,
 118–119, 122, 152, 154–155, 188,
 191–192, 219, 238–240, 278, 282,
 298, 315
 Garliava 62
 Girsūdai 122
 Gruzija 98, 100, 235

 Horodlė 278, 281

 Indija 49
 Iranas 49

 Japonija 49–50
 JAV (Amerika) 19, 31–32, 42,
 50, 111, 206, 233–234, 256, 269,
 313, 315
 Jieznas 122
 Joniškis 110
 Juodainiai 110
 Juodkalnija 256

 Kaišiadorys 246
 Kalkūnai 246
 Kalvarija 122, 248, 256
 Kaukazas 258
 Kaunas 43, 55, 62, 64, 81, 85,
 87, 91, 95, 103, 105, 107–108,
 111, 113, 118–119, 121–122,
 139, 155, 160, 165, 199, 201,
 209–210, 236–238, 240, 242–
 244, 247–253, 255–256, 265,
 278, 282, 298, 300, 315
 Kelmė 222
 Kinija 49
 Klavėnai 220
 Krakiai 122

- Krekenava 110
 Krokua 256
 Kupiškis 108
 Kurkliai 122
 Kuršas 55, 85, 189, 278, 282
- Labardžiai 110
 Latvija 44, 49, 94, 98, 158, 188–189, 217, 225, 235, 256, 258, 262
 LDK 8, 11, 17, 20, 35, 38, 44, 51, 53–55, 82–84, 86–90, 93–94, 99, 101, 103, 105–106, 116, 154, 188, 194, 238, 261, 270, 273, 293, 314
 Lenkija (Lenkų karalystė) 18, 38, 42–44, 49, 51–52, 54, 76, 83, 86–87, 89–90, 92–102, 104–107, 115, 154, 195, 213, 222, 228, 236, 238, 240, 242, 248, 256, 258, 260–261, 270, 280, 282–285, 313–314, 316
 Lenkija–Lietuva (Abiejų Tautų Respublika) 11, 38, 83, 86–87, 94, 99, 102, 105–106, 261, 278, 280–281, 283–313
 Liepoja 112, 118, 246
 Lietuva–Latvija 158
 Lietuvos Respublika 18–19, 22, 25–26, 35, 43, 62, 216, 271, 287
 Lietuvos TSR 28
 Linkuva 122
 Liublinas 278, 281
 Liudvinavas 122
 Livliandija 212
 Lomža 170, 314
- Marijampolė 122, 248, 256
 Maskva 26, 60–61, 90, 100, 112–114, 118, 213, 224, 233–235, 258
- Marokas 51, 96, 273
 Mažeikiai 220, 246
 Minskas 101, 105, 118, 122
 Mintauja 118
 Mogiliovas 101, 105
 Moldavija 49
 Mažoji Lietuva (Prūsų Lietuva) 168
 Mosėdis 122, 222
- Nemunas 314
 Niu Britenas 111
- Odesa 112, 118, 149, 158, 233, 284
- Paežeriai 196
 Pakuršė 118,
 Palanga 189
 Paliečiai 110
 Paliesiai 110
 Panevėžys 55, 122, 218, 220, 224, 251, 256
 Pasvalys 110
 Pašušvė 110
 Pavylis 194
 Peterburgas (Petrapilis) 61–62, 76–77, 89–90, 96, 105, 111, 114, 118, 138, 227–228, 231, 233–235, 246–247, 258, 280
 Plungė 220
 Portsmutas 50, 96
 Prancūzija 50, 213
 Prūsija 118, 189, 233
 Punkskas 64
 Pušalotas 122
- Radviliškis 246
 Ramygala 220

- Raseiniai 251, 255
 Ryga 112, 118, 211, 233
 Rokiškis 122
 Rusija 8, 11–12, 16–17, 19–21, 24, 31, 38–43, 48–52, 54, 56–61, 71, 73–74, 76–79, 81, 83, 86–91, 94–100, 102, 104–107, 116, 124–125, 133–134, 136–140, 142–143, 146, 148–149, 151–154, 156–157, 161, 163, 168–169, 178, 181–183, 185–186, 189, 200, 202, 206, 210, 212–213, 218, 225, 227–228, 230, 233, 234, 240, 242, 244, 246–247, 249, 254, 257–258, 260–264, 269, 274–275, 277, 281, 284, 288, 291, 294, 297–298, 313–316
 Salantai 122, 220
 Seinai 113, 201, 204, 210, 214, 238
 Sibiras 98, 100, 104, 258, 313
 Skapiškis 122, 175, 217
 Sovietų Rusija 9
 Sovietų Sąjunga 9
 Suomija 86–87, 97–98, 313
 Suvalkai, Suvalkija 32, 43, 55, 62, 64, 76, 85–86, 89, 93, 95, 101–103, 108–109, 115–118, 121–122, 132, 140, 149, 154–155, 159–160, 170, 180, 188, 193–194, 199, 214–215, 231, 247–250, 256, 267, 278, 280, 282–284, 287, 293, 298, 300, 309, 310
 Sūdavija 314
 Šiauliai 110, 118, 122, 218, 220, 224, 251, 256
 Šveicarija 19, 256
 Švenčionys 108, 214, 255
 Talinas 118
 Tartu 114, 118
 Telšiai 218, 220, 251
 Trakai 108, 214, 220, 255
 Turkija 49
 Ukmergė 218, 220, 224, 251, 256
 Ukraina 49, 54, 93–94, 98, 100, 104–105, 313
 Utena 122
 Užkaukazė 49, 104, 217
 Užnemunė 122, 126, 214, 224
 Užventis 122
 Ūdrija 122
 Vadaktai 220
 Valantiškiai 110
 Varšuva 108, 114, 118, 194, 248
 Veliuona 110
 Venta 246
 Vieکشniai 122
 Viena 278, 282
 Vilkaviškis 248
 Vilkija 110
 Vištytis 122
 Vitebskas 101, 105
 Vladislavovas (Naumiestis) 248
 Vokietija 20, 51, 168–169, 189
 Vorčesteris 111
 Voronežas 118

Zarasai 218, 220, 222, 224–225,
251
Zauniškiai 110

Žagarė 122, 225
Žemaitija 57, 86, 108–109, 122,
126, 159, 168, 214–215, 222, 244

*Į rodyklę neįtraukti Lietuvos ir Vilniaus vietovardžiai.

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

IŠLEISTA:

1. *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius: Sietynas, 1990, 207 p.
2. Egidijus Aleksandravičius, *Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje*, Vilnius: Sietynas, Žaltvykslė, 1990, 128 p.
3. *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius: Žaltvykslė, 1991, 505 p.
4. *Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, 585 p.
5. *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, 423 p.
6. Juozas Čiulda, *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 413 p.
7. *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1994, 543 p.
8. *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 526 p.
9. Raimundas Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, Vilnius: Mintis, 1996, 224 p.
10. Rimantas Miknys, *Lietuvos demokratų partija*, Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1995, 256 p.
11. Egidijus Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius: Saulabrolis, 1996, 365 p.
12. Vladas Sirutavičius, *Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, 206 p.

RENGIAMA SPAUSDINTI:

13. *Mykolas Römeris*, Vilnius: Saulabrolis, 1997.
14. Antanas Kulakauskas, *Lietuviška mokykla XIX a. viduryje*.
15. Saulius Pivoras, *Lietuvių ir latvių tautinis pabudimas (XVIII a.–XX a. pradžia)*.

Li-191 **Lietuvių Atgimimo istorijos studijos / red. kol.: Egidijus Motieka (vyr. red.) ... [et al.]**. – Vilnius, 1990 – .

[T.] 11: Didysis Vilniaus Seimas /E. Motieka; Red. kol. E. Motieka (vyr. red.) ir kt. – Saulabrolis, 1996. – 364 p. : Nugar. antr.: Studijos 11. – Stantr. lenk., angl., pranc. – Bibliograf. išnašose. – Asmenvardžių ir vietovardžių r-lės: p. 354–364.

ISBN 9986-814-01-4

Vienuoliktoje *Lietuvių Atgimimo istorijos studijų* knygoje, skirtoje Didžiajam Vilniaus seimui, tautinės (moderniosios) Lietuvos sukūrimo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo kontekste toliau nuosekliai nagrinėjami ankstesniuose tomuose kelti Lietuvos pilietinės visuomenės plėtros klausimai.

UDK 947.45

Lietuvių Atgimimo istorijos studijos
T. 11

Egidijus Motieka

DIDYSIS VILNIAUS SEIMAS

Redaktorės: Dalia Putelienė,
(lenk.) – Barbara Mintautienė ir Zbigniew Solak,
(pranc.) – Daiga Vaitkevičiūtė ir Jérôme Lesieur,
(angl.) – Zuzana Šiušaitė, Irena Zujienė ir Stephen C. Rowell.
Korektorė Marija Treigienė.
Viršelio dailininkas Saulius Motieka.

SL 2326. 1996 11 01. 25 leid. I. Tiražas 1000 egz.
Užsakymas 1244 Leidykla Saulabrolis, Laisvės 43-89, 2044 Vilnius.
Spausdino spaustuė „VILSPA“, Viršuliškių 80, 2053 Vilnius.

SAULABROLIS'96'1